De Gentse Spelen van 1539

editie B.H. Erné en L.M. van Dis

bron
B.H. Erné en L.M. van Dis, *De Gentse Spelen van 1539*, (twee delen). Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage 1982.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gen001gent01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

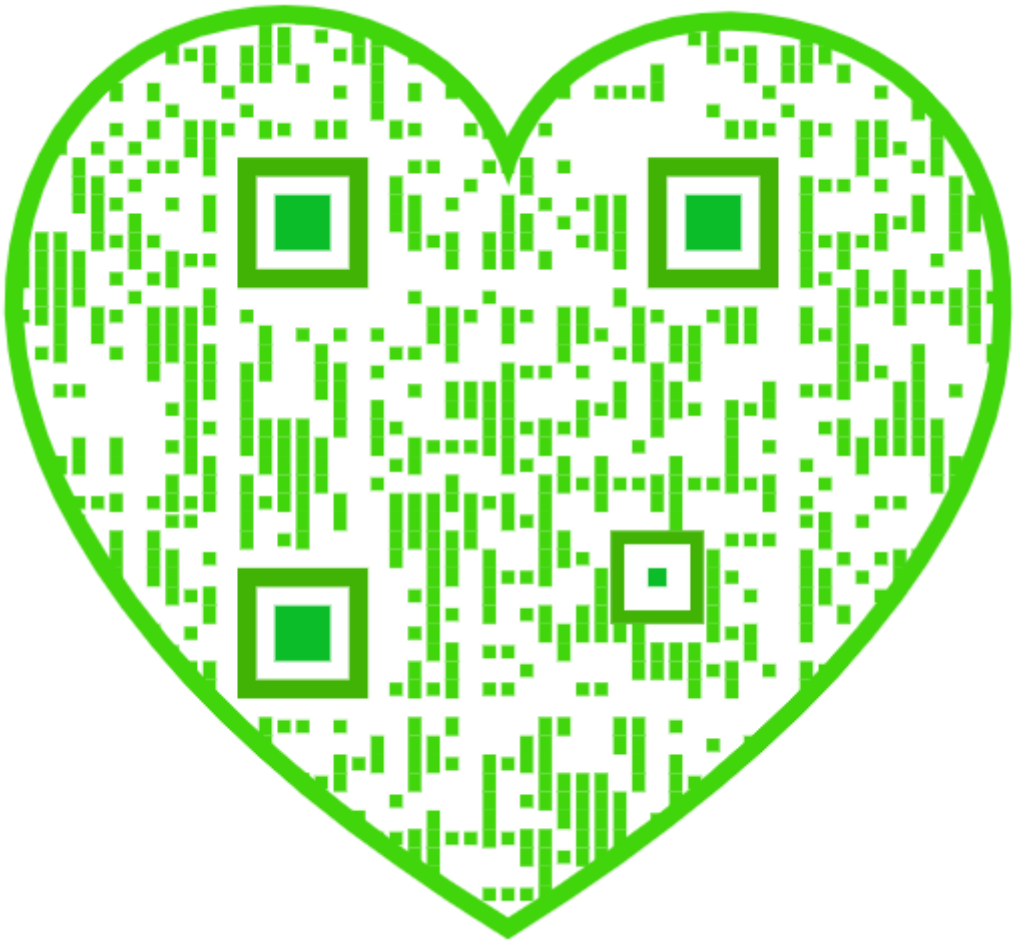

Het blazoen van de Gentse kamer, met een fontein ‘staende beheymt in eene loke ofte muragie met eenen turrekine uprisende ende daer wtsprutende drye goten overal spraeyende in teeckene der helegher Triniteit’.
Ph. Blommaert, *Geschiedenis der Rhetorykkamer: De Fonteine, te Gent*, Gent 1847, blz. 99.

Woord vooraf

Het doet me bijzonder leed, dat mijn vriend Van Dis de verschijning van dit boek niet meemaakt. We voelden beiden de verplichting om ons vroegere werk af te maken en stelden ons van de samenwerking veel voor.

In 1939 begonnen we een uitgave van de Gentse spelen met het deel *Tekst*.[1] De oorlog en omstandigheden van andere aard verhinderden echter de voortzetting met het in uitzicht gestelde deel *Inleiding en aantekeningen*. Pas in 1971 konden we het werk hervatten, daartoe aangespoord door de Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk. Opnieuw deden zich echter vertragingen voor en toen Van Dis in 1973 overleed, waren nog slechts enkele spelen voorlopig geannoteerd. Na lange aarzeling ben ik tenslotte alleen verder gegaan. Gelukkig mocht ik beroep doen op bevriende vakgenoten, in het bijzonder de hoogleraren C.C. de Bruin en C.F.P. Stutterheim. Drs. J.B. Veerbeek uit Amersfoort stelde me zijn doctoraal-scriptie over het spel van Brussel ter beschikking. Dr. F.C. Stenten te Leiderdorp gaf enkele gewaardeerde inlichtingen. Hun en anderen die ik nu mogelijk vergeet, ben ik zeer erkentelijk; eveneens de bibliotheken en het Instituut De Vooys te Utrecht.

Amersfoort

april 1980

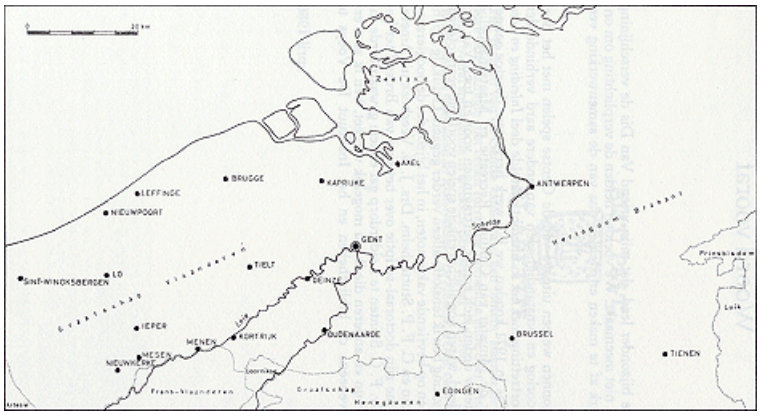

De Zuidelijke Nederlanden in de zestiende eeuw en de negentien kamers die deelnamen aan het Gentse rederijkersfeest van 1539.

Inleiding

De drukker en de teksten

Enkele spelen zijn onvolledig aan begin of eind; waarschijnlijk ontving Lambrecht daarvan niet de gehele kopij; zie daarover De Bouw.

a Schrijf- en drukfouten

Rijm, zinsverband en een verwerkte bijbeltekst leiden veelal tot een oplossing. Zo blijkt, dat na Brugghe 9 een half vers ontbreekt (*Dapostel schrijft* of *Jacob schrijft*), na Nieuport 499 een heel vers. Veel vergissingen zijn van de gewone soort, als *waercken* voor *vlaercken* en omgekeerd, *cranen* voor *tranen*; *uer ganghen* werd niet als eenheid begrepen, waardoor de Vlaamse drukker een h toevoegde (*huer ganghen*) enz. Ook is soms een afkorting verkeerd opgelost. Dit verklaart *Paulus* voor *Petrus* en *Esayas* voor *Ezechiël* (Caprijcke 493, 495). Ten dele bood de Antwerpse nadruk hulp. Daarin is enige en soms uitgebreide correctie toegepast.

De Gentse druk werd op de pers gecorrigeerd, zoals Dr. W. Waterschoot me meedeelde; in ieder exemplaar kunnen verbeterde en nietverbeterde vellen naast elkaar voorkomen. Wij drukten er een na, waarin al een twaalftal fouten verbeterd waren, maar Antwerpen 220 heeft nog *verblydendende*, wat later door *verblydende* vervangen is.

Andere onduidelijkheden zijn een gevolg van een foutieve indeling. Het opvallendste voorbeeld daarvan levert Audenaerde, waarvan de eerste vellen in verkeerde volgorde werden gedrukt. Deze fout is hier hersteld; de nummering van de verzen wijkt daardoor af van die in onze uitgave van 1939. Daarnaast zijn er kleinere vergissingen. In Axcele bijv. viel boven 378 de clauskop *Zonder AErgh* weg; de laatste drie woorden van Thienen 341 zijn de eerste van de volgende claus; Audenaerde 505 is als slot van het Spel gedrukt, maar vormt het begin van de afsluiting. Op al zulk soort zaken is in de aantekeningen gewezen.

b Opeenvolgende clauzen van dezelfde spreker

De weergave hiervan is soms bijzonder verwarrend voor de huidige lezer.

Volgen twee gelijke clauskoppen op elkaar, dan kan dat op een vergissing berusten. Leffijnghe 252-258, 259-261 en 262-267 bijv. worden volgens de druk resp. gesproken door *Hope, Hope* en *Schriftuerlic Troost*. De laatste twee moeten van plaats wisselen. Dit wordt gesteund door de aanspraak ‘Kindt’ in 262, door Hope ook in 237 en 370 gebruikt, maar

nergens door Schriftuerlic Troost. De Antwerpse drukker wilde de regelmaat herstellen, door beginnende met ‘Paulus’, 255b-258 door Schriftuerlick Troost te laten zeggen, maar dan gaat het rijmverband verloren.

Opeenvolgende gelijke clauskoppen kunnen ook bedoeld zijn.

(Axcele)

Schriftuerlic Verstant
386 Tzal u gheschien, zijt een naerstigh maerckere,
En vraeght my vryelic, ic zal u paeyen.
Ziet binnen, zo magh u den gheest verfraeyen.

Schriftuerlic Verstant
389 Wat zeght ghy van dien, hoe eyst dat u behaeght?

Tussen beide clauzen wordt een figuere bekeken. Met 388 leidt de spreker dat in en na de bezichtiging vraagt hij een reactie, Hetzelfde doet zich voor in Bruessele 478+479-483. Na Thienen 378-385 van Staervende Mensche gaat deze verder met een refrein (386-441). Herhaling van de clauskop wijst ook hier op een onderbreking, nu omdat de spreker gaat knielen voor zijn gebed. Hier ontbreekt een toog.

Extra wit zou herhaling van de kop overbodig hebben gemaakt, maar daartoe kwam men niet. Integendeel, werd de kop niet herhaald, dan schoof men beide delen aaneen.

(Deynze)

Fraey Figuracye
84 Maer ziet, die wyzer es dan Salomoen
Leert ons zeer coen dit hopelic verstaen
En heift hopelic de doot voor ons ontfaen. (figuere)
87 Hebt ghy wel ghezien, och mensche ketyvigh,
Hoe Christus es gheworden voor ons aflivigh?

De handeling komt geheel overeen met die in Axcele, maar de onderbreking wordt op papier niet zichtbaar gemaakt. Ze is wel duidelijk door het perfectum ‘Hebt ghy ghezien’.

In het volgende voorbeeld zijn twee in tijd verder uiteenliggende clauzen samengevoegd.

(Leffijnghe)

Schriftuerlic Troost
75 Ghaerne zone, maer vertouft naer de prologhe.
76 Welc es uwen troost?

De eerste zin sluit de proloog af en de tweede wordt pas gezegd na de pauze die daarop placht te volgen.

N.B. De scheiding ligt steeds zo, dat het rijmverband correct blijft; de eerste claus sluit af en de volgende begint met nieuw rijm. Soortgelijke gevallen doen zich in de Gentse spelen meer voor en ook elders, bijv. in het handschrift-Van Hulthem.

(Gloriant)

Rogier
Bi minen god Tervogan
Ioncvrouwe, deze boetscap wert gedaen;
246 Ic wille met haesten daerwaert gaen.
247 Mamet ende Apollijn
Die moeten bewaren die vrouwe mijn,
Die mi heeft ghesent tote hier.

Na 246 begint de reis naar Abelant en in 247 is Rogier aangekomen.
Na de gebeurtenissen daar verlangt Florentijn met Gloriant mee te gaan.

Die hertoghe
Florentijn, nu varen wij dan
Te minen lande van Bruyswijc;
1084 Mijn herte slaet in vrouden rijc.
1085 Edel wijf van hogher aert,
Nu sie ic den edelen bogaert,
Bruyswijc, dat goede lant.

Ook hier ligt tussen de twee delen een pauze, waarin de reis van het ene naar het andere land gespeeld of gesuggereerd werd. De rijmscheiding is in acht genomen. Dat gebeurt niet, wanneer het toneel verandert van Bruyswijc in Abelant of omgekeerd (187-8, 339-0, 381-2). Na 603 past geen pauze, want Die Hertoghe spreekt de monoloog 568-603 tijdens zijn tocht.

Tenslotte wijs ik op een bekende plaats in hetzelfde hs., *Truwanten* 156 vlg. Brueder Everaert heeft de maerte overgehaald om met hem te gaan bedelen. Als pelgrims vermomd zullen ze het goed hebben.

De maerte
156 Gherne brueder Everaet.
157 Hulpt God, hoe moede si wi van gane,
want te Sente Jans te Latrane
ende te Iherusalem ten Heileghen Grave
160 hebben wi gheweest ... Vele droever daghe
moeten wi doghen in alder tijt.

Hierbij is gedacht aan enkele mogelijkheden. Boven 157 of tussen de helften van 160 zou een clauskop ‘Die Brueder’ verdwenen kunnen zijn. Aantrekkelijk zijn de oplossingen niet. De tweede leidt tot halve verzen bij een clausovergang en die komen in de spelen van dit hs. niet voor; de eerste doet erg te kort aan de rol van de ‘maerte’, juist als ze voor het eerst als pelgrim optreden zal. De uitgevers hebben daarom ‘een lichte voorkeur’ voor een derde, de veronderstelling dat 156 bij de hut van de ‘brueder’ gesproken wordt en 157 pas op de plek waar de bedeltocht beginnen zal; daar neemt zijn gezellin dan opnieuw het woord. Nu gebleken is, dat naar middeleeuws gebruik geen nieuwe clauskop dit be-

hoefde te verduidelijken, pleit alles ervoor, de verzen 156-161 aan de ‘maerte’ toe te schrijven.

c Vervlaamsing en verbrabantsing

Lambrecht nam de teksten van zijn leggers niet zonder meer over, maar normaliseerde de spelling. Wat de Vlaamse spelen betreft, greep hij vermoedelijk niet verder in; dialectische verschillen binnen het gewest bleven bewaard. In een spel waarin *zou* (zoe) gebruikt werd als persoonlijk voornaamwoord vrouwelijk enkelvoud, werd zelden ook *zy* gedrukt en dan waarschijnlijk bij vergissing.

Met de Brabantse spelen ging het anders. Ze werden omgespeld én vervlaamst. Aard en omvang van het laatste worden duidelijk door de Antwerpse druk, waarin alle spelen verbrabantst zijn. De varianten die een vergelijking oplevert, zijn in onze eerste uitgave van de spelen aan de voet van de bladzijden opgenomen. Hier noem ik slechts een paar kenmerkende voorbeelden. Tegenover *aen-, is, -isse, -ken, duncken/dencken, cleyn, comen, mer, toonen, vol* staan bij Lambrecht *an-, es, -esse, -kin, dijncken, cleen, maer, tooghen, vul*. De vervanging gebeurde konsekwent, zij het niet steeds nauwkeurig. Er bleven wel oorspronkelijke vormen staan; zelfs *doeghet* (doet het) werd een keer over het hoofd gezien (Antwerpen 76). Verder werden brabantismen in het rijm als regel ontzien: *ghetoont*: *gheloont, ghecomen*: *ghenomen* etc. De latere verbrabantsing verliep ook ingrijpend, maar evenmin nauwkeurig; daarbij bleven rijmwoorden gewoonlijk eveneens gespaard: *tooght*: *pooght*, *commen*: *sommen*.

In de nadruk is bijzondere aandacht besteed aan de spelen van Antwerpen, Brussel en Tienen. Ze zijn zorgvuldiger verbeterd dan de andere en er werden onder andere regie-aantekeningen toegevoegd. Het is duidelijk, dat de Antwerpse drukker van de oorspronkelijke teksten geprofiteerd heeft. Toch gebruikte hij die niet als leggers, hij drukte naar de editie van Lambrecht.

Een volledige bespreking van spel- en taalverschillen tussen beide drukken zou buiten het bestek van dit boek vallen. Ik wil slechts op twee bijzonderheden wijzen.

De eerste betreft de au/ou-spelling. Lambrecht had een duidelijke voorkeur voor *vrauwe, betrauwen* en dergelijke. Voor de Antwerpse drukker was in deze woorden ou normaal, maar klankverschil speelde daarbij blijkbaar niet mee, want meestal nam hij de au van Lambrecht over. Alleen wanneer er om een andere, voor hem belangrijker reden iets te wijzigen viel, veranderde tegelijk au in ou. Zo bleef *schaut* (schouwt) staan, maar *anschauwen* werd *aenschouwen*, zelfs in het rijm met *flauwen*; *anschauwenesse* veranderde in *aenschouwenisse*.

De tweede gaat over de wisseling van ou en oe. Met owg. ô correspondeerde in Vlaanderen ō, behalve voor labialen en velaren, waar een diftong ontstaan was. De ō spelde Lambrecht als oe, de diftong als ou. Zijn Antwerpse collega nam ook in dit geval Lambrechts spelling over, zelfs in de spelen uit Brabant: *roupen, droufheyt, bouck* enz. Echter zo-

als hij met de au deed, handelde hij ook hier: *anroupen, bouckin* en *drouffenesse* werden *aenroepen, boecken* en *droeffenisse*. De Vlaamse vormen an-, -in, -esse wees de Antwerpse drukker af, maar ou in *bouck* behandelde hij als iets dat geen last kon bezorgen, al was de spelling *boeck* voor hem normaal. In beide gevallen dacht hij dus aan dezelfde klinker. Die had dan, en daar gaat het om, geen ō-, maar een oe-klank, als de tweede klinker van *secours*, want ou zou niemand als een teken voor ō opvatten.

In een groot deel van Brabant was dat al lang zo; met owg. ô corres pondeerde daar oe/u:/. Antwerpen zal in de middeleeuwen tot het ō- gebied behoort hebben, zoals *Van Loey* §85 meedeelt en wanneer de oe-uitspraak er ontstond, is niet bekend. Met behulp van onze teksten is het ook niet te bepalen, maar er blijkt althans uit, dat het omstreeks 1539 zover was.

Mij zijn geen andere teksten bekend, die kijk geven op het besproken verschijnsel. Evenmin weet ik van een onderzoek ernaar. Misschien kan het voorgaande daartoe opwekken.

De bouw van de spelen

De traditionele driedeling in proloog, Spel en afsluiting is niet altijd even duidelijk te herkennen, onder andere door een onvolledig begin. Wanneer de regisseur de voorstelling opende, of een personage dat in het Spel niet terugkeerde, kon diens tekst apart gehouden en niet bij jury en drukker ingeleverd zijn. Het woord ‘prologhe’, door Lambrecht aan het hoofd van elk spel geplaatst, is dan misleidend. Na het Spel werd de afsluiting soms tot een kort aanhangsel gereduceerd en zelfs ontbreekt dit wel eens.

a De proloog

Een proloog moest, zoals de middeleeuwse rhetorica leerde, de belangstelling van de toeschouwer wekken, hem benieuwd maken naar het vervolg en bereid daarvan te leren; tenslotte het vertrouwen geven dat dit ook het geval zou zijn. Het eerste gebeurt hier door het belang van de vraag. In beschouwende spelen als Brugghe, Axcele, Meenene en Cortrijcke blijft het hierbij. De belangstelling wordt tot betrokkenheid versterkt, wanneer de hoofdpersoon voor de ogen van het publiek beleeft, hoe benauwend de vraag voor hem op dat ogenblik al is. Vertrouwen kan de toeschouwer krijgen, doordat de helpers gezag ontlenen aan de bijbel of aan uitspraken van de kerk.

Eis van wellevenheid was verder een begroeting van de aanwezigen, op een feest als het Gentse in het bijzonder de autoriteiten. Daar kon een heilwens voor de keizer mee gepaard gaan; het zijn enigszins conservatieve spelen, waarin deze voorkomt. Alleen in Audenaerde wordt tevens op de ‘vrede’ van Nice gezinspeeld. Dat gebeurt vaker in de refreinen, die ruim een maand eerder voorgedragen waren.

Volledig voorwerk omvat dus twee elementen, een heilwens als ope-

ning van de voorstelling en een engagerende inleiding tot het Spel. Deze konden gescheiden aangeboden worden, als in Axcele. Daar spreekt een ongenoemde het welkom (1-9) en spelen vier personages de inleiding (10-38). Het eerste deel noem ik *introductie*, het andere *proloog*. Dikwijls is de begroeting echter in de proloog opgenomen.

In de Gentse bundel komen allerlei afwijkende vormen voor. De introductie ontbreekt bijv. (onder andere in Leffijnghe); ze is niet ingeleverd, maar moet wel uitgesproken zijn. Op de introductie volgt geen proloog (Audenaerde); ze zal dan wel proloog genoemd zijn, als bij Everaert. Beide mankeren, maar het begin van het Spel vervult min of min of meer een proloog- functie (Caprijcke, Edijnghe - misschien ook Meesene).

Doordat interne grenzen niet altijd op dezelfde manier aangegeven werden, blijft de bedoeling van een schrijver soms onduidelijk. De indeling van de inhouds-overzichten kan daardoor aanvechtbaar zijn.

b De pauze na de proloog

Na een introductie werd het toneel ontruimd en eveneens na een proloog met aparte personages (Thienen). Ook valt ontruiming aan te nemen, wanneer het Spel duidelijk een nieuw begin maakt (het gebed van Meenene, 35-45). De toeschouwers konden zich op het gehoorde bezinnen en rustig opnemen wat bijv. op rollen of op een banier te lezen was. Mogelijk werd intussen gemusiceerd, daar zijn in andere spelen aanwijzingen voor. Eerder storend dan zinvol lijkt een onderbreking, als de eerste zin van het Spel antwoordt op een vraag, die aan het eind van de proloog gesteld is (Axcele), Afwezigheid van rijmscheiding behoeft niet te wijzen op een directe overgang van proloog naar Spel (Wynoxberghe).

Behalve een volledige pauze als boven bedoeld, was ook een pauze met *gedeeltelijke ontruiming* van het toneel in gebruik. Dit blijkt uit een van de zeldzame regie-aanwijzingen in de bundel. Na de proloog van Thielt staat in de marge: *Hier vertrect Troostelicke Allegacye ende naer pauza comtze weder ende met haer compt Des Gheests Zonderlinghe Insprake ende noch een man ghenaemt Pinelicke Vreeze*. Over de hoofdpersoon Goetwilligh om Staerven wordt niets gezegd. Was dit het enige geval, dan zou men kunnen denken, dat hij ook wel vertrokken zal zijn. In Leffijnghe doet zich echter iets overeenkomstigs voor. Schriftuerlic vertrekt daar en laat De Mensche achter met de woorden: *vertouft* (blijf hier) *naer de prologhe* (75). En wanneer de helpers in Deynze weggaan, laten ze Menschelicke Crancheyt alleen om een figuere te bekijken; *Hebt ghy wel ghezien ...* vragen ze bij terugkeer.

Dit soort pauze deed recht aan de zelfstandigheid van de proloog en verbond deze tevens met het Spel. Het is niet de *pausa cleene* van Everaert; die scheidt een korte en vaak terzijde gespeelde meta-scène af.

De schrijvers behandelen het begin van hun spel dus nog al verschillend, naar eigen inzicht of plaatselijk gebruik. Dit geldt echter niet voor de prijswinnaars. Hun spelen beginnen met een proloog, waarin de begroeting is opgenomen; daarop volgt een pauze met gehele of gedeeltelijke ontruiming van het toneel.

c.1 Het Spel

Het probleem van de onafwendbare dood wordt in het Spel *besproken* of *beleefd*. In de beschouwende spelen zoekt de hoofdpersoon zekerheid voor zijn verdere leven of eenvoudig antwoord op de belangrijke vraag (Brugghe, Nieukaercke, Axcele, Meenene, Cortrijcke). Dat is ook zo in enkele belevende spelen (Leffijnghe, Deynze en met het motief van een pelgrimstocht naar het hemelse Jeruzalem Nieuport en Caprijcke). In de overige negen spelen is hij een ziek man, bang dat de nabije dood zijn eeuwige ondergang betekent. Zijn naam geeft dat aan: *Staervende* of *Staervelick Mensche* (Meesene, Antwerpen, Thienen, Bruessele, Audenaerde, Loo), *Goetwillich om staerven* (Thielt), *Belemmert Herte* (Wynoxberghe), *Cleynmoedighe van state* (Ipre); alleen in Edijnghe heet hij kortweg *Mensche*. Aan het eind sterft hij, al dan niet ten aanschouwe van het publiek. Vaak zijn zijn laatste woorden ontleend aan Luc. 2:29 (Symeon) of Luc. 23:46 (Christus aan het kruis).

De helpers kunnen pas afdoend steun geven, wanneer de hoofdpersoon angst en twijfel overwonnen heeft. Daarop richten ze zich dus in het begin en tegen hun bijbels betoog kan de leek weinig inbrengen. Toch wil dat niet zeggen, dat hij direct overtuigd wordt. Goetwillich om staerven (Thielt) stemt bijv. steeds dankend in met wat de helpers hem voorhouden, maar het duurt tot vs. 394 voordat hij zijn angst de baas is. Menigherande Ingien (Cortrijcke) lijkt een bijzonder toegankelijk man. Hij stelt slechts drie vragen, doch eerst wanneer de laatste bevredigend beantwoord is, aanvaardt hij volledig het antwoord van de kamer (485). Het overtuigings- of bekeringsproces komt weinig in woorden tot uiting; het ligt achter de tekst en moest gespeeld worden.

Ongetwijfeld kwam het de toeschouwer nader, indien de moeilijkheden van de hoofdpersoon gepersonifieerd als verleiders optraden, zoals in veel spelen gebeurt. Hun aanwezigheid, zelfs op de achtergrond, betekent spanning; de doorbraak ontstaat pas, wanneer ze smadelijk *verpalen, wijcken, verfyghen, henen schouven, gaen dryven, tcrijt rumen, zonder eere den rugghe tooghen*, tekenende woorden voor een beslissend moment.

Beschouwende spelen:	Cortrijcke (6), Brugghe, Nieukaercke, Axcele, Meenene
Belevende spelen zonder verleider:	Loo + (4), Ipre +, Audenaerde +, Leffijnghe, Nieuport, Deynze
met verleider:	Antwerpen + (1), Wynoxberghe + (2), Thielt + (3), Bruessele + (5), Meesene +, Thienen +, Edijnghe +, Caprijcke +

+ : de hoofdpersoon sterft ( ): behaalde prijs

c. 2 De geleding

Gewoonlijk geven vormkenmerken delen van de tekst aan, die corresponderen met fasen van de handeling. Deze signalen maken het plan van de schrijver duidelijk en vergemakkelijken de analyse. Hummelen noemde de delen *meta- scènes* en *scènes*. De eerste worden begrensd door pauzes waarin het toneel verlaten is. Grenzen tussen scènes liggen, waar het spelersbestand op de planken verandert. Een meta-scène kan uit twee of meer scènes bestaan.

Voor veel spelen voldoen deze criteria uitstekend, maar niet voor de Gentse. Die worden niet door pauzes verdeeld; er zijn geen meta-scènes. Wel echter werd een onderverdeling aangebracht in de scène; de aanwijzingen daarvoor liggen in het rijm. Zulke onderdelen van scènes noem ik *tekstdelen*. Een scène kan uit twee of meer tekstdelen bestaan.

Meta-scènes, scènes en tekstdelen hebben gemeen, dat ze door rijm zijn afgescheiden en ook vaak een van de grondvorm afwijkend begin hebben, strofisch bijv., of gekruist over een aantal verzen. Verschil is er in de handeling. Grenzen tussen de eerste twee worden altijd zichtbaar op het toneel door pauze, opkomst of vertrek; die tussen tekstdelen alleen, wanneer personages ze zichtbaar maken in hun spel door verandering van plaats, houding of stem. De lezer heeft uitsluitend steun aan de rijmvorm en rijm is niet altijd een betrouwbare aanduiding. Het werd nu eenmaal verschillend en wel eens onzorgvuldig toegepast. Als regel bijv. vormde een met nieuw rijm beginnende claus de aanhef van een volgend onderdeel, maar sommige auteurs hielden zich daar niet aan (Audenaerde). Daarom moet de geleding per spel bekeken worden.

De rederijkers beschikten dus over een vorm-systeem met drie niveau's. Zover ik gezien heb, gebruikten ze er echter hoogstens twee per Spel, meta- scènes en scènes of scènes en tekstdelen. In de Gentse spelen vinden we

alleen scènes	Antwerpen (1), Bruessele (5), Caprijcke, Audenaerde, Edijnghe;
alleen tekstdelen	Brugghe, Ipre, Nieuport, Meenene;
scènes en tekstdelen	Wynoxberghe (2), Thielt (3), Leffijnghe, Meesene, Nieukercke, Axcele, Thienen, Deynze;
geen onderverdeling	Loo (4), Cortrijcke (6). Deze spelen zijn geheel op vragen van de hoofdpersoon gebouwd.

In de inhouds-overzichten zijn scènes met een hoofdletter aangegeven, tekstdelen met een romeins cijfer en onderdelen die niet gemarkeerd werden, met een kleine letter.

d De afsluiting

Na het Spel volgt de afsluiting. De personages stappen uit hun rol en nemen afscheid als leden van hun meestal genoemde kamer, met een verzoek om waardering voor de ‘simpele’ of ‘slichte’ prestatie. Soms gaat een samenvatting vooraf, maar die kan ook nog in het Spel vallen.

De door de rederijkers wel gebruikte term ‘concluzye’ vermijd ik, omdat ze zowel afsluiting als slotsom kon betekenen.

De afsluiting is geen op zichzelf staande ‘naprologhe’; er gaat geen pauze met ontruiming van het toneel aan vooraf. Men denke zich een korte onderbreking, waarin een personage of de personages naar voren treden. Menigmaal ontbreekt zelfs een rijmgrens, zodat het slot formeel een aanhangsel van het Spel wordt.

De overgang van fictie naar werkelijkheid ligt overigens ook wel aan het eind van het Spel: *Vrienden Gods, willet tspel te slutende beghonnen*, Nieukercke 503; *Hier op laet ons concluzye maken, slutende ons meenijnghe ter bester vauwen*, Audenaerde 456.

Het oorlof ontbreekt na de sterfscène van Deynze. Ook Ipre heeft geen aparte afsluiting, maar in zijn slotwoord herinnert de stervende nog met een woordspeling aan de eigen kamer: Och heere, laett my naer u woordt gaen in rusten met Symeon, daer ic eeuwigh magh wezen vro, *om prijs tontfaene voor u, Alpha et O*.

De samenhang tussen proloog en afsluiting is gewoonlijk zwak.

Het rijm

De rijmen zijn goed verzorgd; opvallende noodoplossingen doen zich weinig voor - *abuzye*: concluzye, Nieuport 487; *goetet* (goedheid): doettet, Thielt 446; *famelye*: evangelye, Bruessele 246. Af en toe is er oogrijm, bijv. *melodien*: gheschien, Thielt 356; *duerwien*: vlien, Antwerpen 180; *zyen* (zien): overlyen, Deynze 108; *Israelijt*: habijt, Thielt 532, vgl. Nieukercke 286 en Meesene 490.

De sterke voorkeur voor liggend en glijdend rijm maakt waarschijnlijk, dat de uitgang -ye over het algemeen twee-lettergrepig bedoeld werd. Te bewijzen valt dat slechts op een enkele plaats, bijv. theologye: *dye* (díe met klemtoon, vgl. ditte), Leffijnghe 179; ypocryzye: ic *bestrye*, Bruessele 120; zotternye: *by zye* (terzijde), Edijnghe 24. Echter victorye: *historie*, Nieukercke 365 en poghernie: *anzie*, Thielt 398.

De grondvorm van gepaard rijm werd op de bekende manier gebruikt; ik stip enkel hoofdzaken aan. Clauzen zijn door rijm verbonden (aab/bcc; aabb/bc; aab/bbc), behalve waar de schrijver een grens wilde aangeven (aabb//cc). Bij een éénregelige claus deden zich een paar mogelijkheden voor (aab/b/cc; aab/b//cc; aab/b/bcc). Aansluiting met halve verzen gaf aanleiding tot meer variatie. Gewoonlijk bleef het eerste halve vers buiten het rijmverband (aab*x*/*b*cc - zo steeds in Cortrijcke); een enkele keer ging het verband verloren (aa*x*/*b*b; aa*a*/*b*b).

Een opmerkelijke uitzondering vormt Audenaerde, met bijna dertig maal de scheidingsvorm (aabb//cc) waar geen grens bedoeld kan zijn. Dit is interessant, omdat het in Oudenaarde niet op zichzelf staat; zie de inleiding op het spel.

Ogenschijnlijk gebeurde in Axcele hetzelfde, maar hier is een weinig opvallende finesse toegepast: aabb//cc is scheidend, maar niet met overlopend binnenrijm: aabb/(b)cc.

Overgang naar een ander patroon, strofisch of een vorm van gekruist rijm, vraagt aandacht, bijv. voor het begin van een nieuw onderdeel, een

belangrijke uitspraak of een gezamenlijk getuigenis. Het laatste werd graag gegeven in een reeks hele of halve verzen met afwijkend rijmschema, zie onder andere Leffijnghe 418-425 e.e.; Brugghe 372-382; Ipre 55-61.

Bij gekruist rijm gaat direct verband tussen de clauzen vaak verloren: ab/abbc*x*/*b*ccd/cdde/de*ij*/*e*fe*e*/*f*fg/fg, Leffijnghe 9-35. In Edijnghe, met lange stukken gekruist rijm, beperkte de auteur zich echter vrijwel geheel tot clauzen van even regels, waardoor het rijm enkel of per paar overgegeven werd (abab/bcbc/cd/cd/de/de.). Halve verzen ontbreken daar.

Dubbelrijm, nog niet voor komisch gebruik, was populair. De Castelein waardeerde het met voorbehoud.

> Wilt ghy dobbel dicht in dijn weerc verclaren,
> En willes niet sparen, maer en souckt dat niet.
> En doet gheen talent om zulck vergaren,
> Presentéret hem zeluen niet, latet varen,
> Want het bedeerft gheheel zin en bedied:
> Maer werd ghy daer Meester af zoodt wel gheschiedt,
> En u dijnckt dat ghy daer in, wel ghestileert gaet,
> Vseret vryelic, wie dadt u nooit ontriet,
> Want dees const daer gheheel op ghefondeert staet.
> (strofe 105, *Ianssen* blz. 138)

Hij zag ook het gemak ervan.

> Als ghy met u ijnckel dicht niet toe en schiedt,
> Op u laetste terme (woord) mueghdy dobbel dicht brijnghen.
> (strofe 150, te zelfder plaatse)

Dr. Ianssen betrok dat op de plaats van het vers in het rijmschema. Ik lees: Wie niet uitkomt met het enkel rijm dat hij in gedachte heeft, bijv. dangier, kan zich wel eens redden met dubbelrijm: dierbaer: dangier claer.

Het heeft geen zin, hier allerlei détails te noemen, maar een vergelijking van de prijswinnaars is wel nuttig. Drie auteurs hebben rijmversiering aangebracht in proloog, afsluiting en ten dele ook in de aanhef van het Spel; de anderen deden dit niet, maar legden zich op dubbelrijm toe. Dit moet wel mede een factor geweest zijn bij de bekroning.

prijzen	1	2	3	4	5	6
	A	W *	Tt	Lo	Bs	Co
dubbelrijm over twee woorden	16	105	111	106	2	14

In de overige spelen varieert het aantal van 3 tot 49.

* Zie hierbij de inleiding op Thielt.

Het taalgebruik

De syntactische eigenaardigheden van rederijkerstaal zijn ook al in ouder middelnederlands te vinden, maar in beperkte mate. Door de rederijkers worden ze algemeen en veelvuldig toegepast, als mode-vormen in een wereld van dichtende kamerleden en degenen die hun schrijftraditie overnamen. Met telkens andere vulling keren dezelfde typen terug, tot ze aan het eind van de rederijkerstijd buiten gebruik raken. Ze zijn niet exclusief-rhetoricaal, maar hun productiviteit is kenmerkend. [1] De Gentse spelen volgen het algemene patroon, overigens met sterke onderlinge verschillen. Sommige auteurs vertonen opvallende voorkeur voor een bepaald type, andere zijn in dit opzicht gelijkmatiger of zelfs in het algemeen terughoudend.

a Bijzonder geliefd waren omschrijvingen van een werkwoord door een koppelwerkwoord met een tegenwoordig deelwoord; *passerende zijn* in plaats van *passeren*; voor oude voorbeelden zie MWB VII, 1306. Oorspronkelijk kan de omschrijving ter afwisseling of verzwaring gebruikt zijn, mogelijk ook om aspect uit te drukken, duratief met *zijn*, inchoatief met *werden*. Bij massale toepassing ontstond een formule, waarvoor dergelijke overwegingen niet golden. Aantrekkelijk was ze vermoedelijk, doordat ze paste in een gewichtige, vaak breedsprakige stijl en rijmmogelijkheden schiep, die het enkele werkwoord niet bood, onder andere met tegenwoordige deelwoorden in andere functie. Deze werden immers vroeger - ook in proza - veel meer gebruikt dan nu.

Met -ig en -lic van een werkwoordstam afgeleide adjectieven die in betekenis met een tegenwoordig deelwoord overeenkwamen, deden op soortgelijke wijze dienst; voorbeelden uit het MWB: *versmadich zijn*, versmaden; *volherdich blyven*, volharden; *behoevelic zijn*, behoeven, nodig hebben; *versmadelic zijn*, achteruitgaan. Voor dit gebruik vormden de rederijkers bijvoeglijke naamwoorden naar behoefte als *bevechtigh, bewarigh, deeligh, labuerigh, verhaligh, verveligh, zwichtigh*; *aervelic, ontaervelic, ghebuerlic, ghewinnelic, schryvelic, verhalic, vervuerlic* enz. Beide achtervoegsels werden herhaaldelijk met dezelfde werkwoordelijke stam verbonden: *begrypigh-begrypelic, beradigh-beradelic, aervigh- aervelic*. Ze staan vrijwel allemaal aan het eind van een vers en de keus zal dan wel door het rijm bepaald zijn; *verhalich* paste bij *zaligh, verhalic* bij *qwaelic*. Zo vormde Vondel *persoonich* naast *persoonlijk* om het rijm met *honich* (*Pascha* 179, 1660).

Het gebruik van deze constructies bleef beperkter dan dat van de vorige. Het zelfde geldt voor de omschrijving met een nomen actionis: *een verwinner zijn, smenschen bemindere zijn*; voor oude voorbeelden zie MWB VII, 1306.

b Van een zelfstandig naamwoord afgeleide bijvoeglijke naamwoorden op -ig en -lic konden de waarde habben van een genitief-bepaling en alle functies daarvan vervullen. Oude voorbeelden uit het MWB: *bloedige dau*, dauw van bloed; *deuchdelike wercken*, werken der deugd; *be-*

1 C.F.P. Stutterheim schreef hierover in *Dienstbare Productiviteit*, Forum der Letteren, jrg. 22, 1981, blz. 68 vlg.

geerlike cracht, kracht van de begeerte; *hovelike glory*, praal van het hof-vgl. bij Vondel *hoffelijke gevels* (*Lucifer* 732); *salich fundament*, vaste grond voor zaligheid.

De rederijkers maakten veel gebruik van deze vorm: *tzondigh dangier, ghewelt*, de macht van de zonde; *bloedighe beken*, stromen bloed; *zondighe blame, smitte, vlecke*, smet als gevolg van de zonde; *dueghdelike lust*, verlangen naar deugd; *bermhertigh ontladen*, verlossing door barmhartigheid; *troostigh verryzen*, opstanding tot heerlijkheid; *doodzondigh stichter* (Adam). Drs. Veerbeek wees op een paar plaatsen, waar de betekenis door een bijbelplaats verduidelijkt wordt: *een warachtigh zeghele*, Bruessele 322, een zegel der rechtvaardigheid, zie Rom. 4:11; *gherechtighe offerande*, 402, offerande der gerechtigheid, zie Deut. 33:19, Ps. 4:6, 51:21.

Veel personages kregen zo hun beknopte naam, bijv. *Schriftuerlic Troost*, in Nieukercke 294 tevens *Troost der Schriftueren* genoemd; *Redelic Ghevoelen*, oordeel van de rede; *Figuerlic Bewijs*, onderricht door beeld en gelijkenis; met een afleiding van *Gods gheest, Gods Gheestigh Verstaercken*, versterking door de Heilige Geest.

Evenals bij het gebruik van genitieven wordt de bedoeling soms beter door omzetting weergegeven: *u ghenadighe vlaercken*, de vleugels van uw genade, uw beschermende genade; *wt ionstighen gronde = wt grondigher ionste*, uit diepe genegenheid; *ontfermighe goetheyt*, liefderijke ontferming; *tmenschelic vleesch*, de vleselijk levende mens.

Het substantief kon ook enkel ter omschrijving dienen: *wt ionstigher daet*, uit genegenheid; *gheloovigh engien, verstant*, geloof; *ghehoorzamelicke condicye*, Meesene 218, gehoorzaamheid, zie Matth. 9:13 en overige plaatsen.

c Opvallend is de voorliefde voor emotioneel geladen omschrijvingen van wereld, hemel, hel, dood, lichaam, bijv. *swaerels bedelf, dal, dijck, bevechtigheyt, crijt, paerck, pleyn, foreest, spelonck, warande, landauwe, stede, wijck - slichaems habijt, coffere, cavage, pack, huus*.

Talrijk zijn emfatische uitdrukkingen als ‘tandems’, formule- achtige bepalingen en tussenzinnen. Tandems: *twisten of kyven, moeyte noch cost, lude en stille*; het hoge aantal in Brugghe komt overeen met dat in andere spelen van Everaert. Formules, bijv met ‘zonder’, ‘vol van’, ‘niet om’ : *zonder vercleenijnghe, vol van perfeccyen, niet om vulpryzen*; in Meenene samen vijftien maal. Tussenzinnen: *zo ic by Paulus las*; *ziet*; *den keest wilt nu smaken*; bij veelvuldig gebruik ontstaat scheiding tussen betoog en rijmende aanvulling.

> En by contrarye *hoort mijn bewyzen*
> Es zuver consciencye *zoot blijcke*
> Verzekert teeuwigh onhendigh rijcke.
> Dits den meesten troost, des ontroost slechtere,
> Ontziende iuge, oordeel *noch rechtere*
> Ghetooght metter waerheyt *zo elck magh maercken*.
> (Axcele 358-363)

d Invloed van het Latijn blijkt uit absolute constructies: *verryzende Christus tuwen voorspoe voren* (Loo 222), *noch niet verstorven het vleesch ancleven* (284), *berau belooft van zonden crachtigh* (306); soms uit een gebruikte naamval: *medelyden hebben uwer crancheyt* (381), compati infirmitatibus; ook wel door een in het verband ongewoon voorzetsel: *commen inde heydenen* (Nieukercke 94), in gentibus, *verwonnen inder victoryen* (365) absorbta in victoria, *wederom gheboren in een levende hope* (475) regeneravit in spem vivam; verder uit de woordkeus en de plaats van de substantivische genitief bepaling.

e Van Es ging indertijd voor- en naplaatsing van het genitivisch substantief na in rederijkersspelen uit de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw (de oude vorm *der sonden verghevenesse* ten opzichte van de jonge *verghevenesse der sonden*). Dit leverde de volgende percentages naplaatsing op: *Eerste Bliscap* 38, *Sevenste* 39, *Maegden* 60, *Mariken* 29, *Elckerlijc* 35, *Quiconque* 43, *Nieuwervaert* 27, *Trudo* 14 en van Everaert *Wijngaert* (1533) 18½, *Pays* (1538) 24, een groep sociale spelen gemiddeld 15. Daarop volgt: 'De rederijkers, die een ruim en eigen gebruik van de genitivische verbinding maken, vertonen een duidelijke neiging tot terugkeer naar de oudere constructie' (blz. 386). De Gentse spelen bevestigen die conclusie niet. Deze verzameling uit één jaar vertoont evenveel variatie als de hele reeks van 1448 tot 1538.

Een zinvol beeld geven de cijfers overigens niet, doordat genitieven van eigennamen in het Nederlands hun vaste plaats voor het bepaalde woord hebben. Uitzonderingen vormen in onze spelen Latijnse genitieven (*Christi*) en *Gods*, dat dikwijls achter staat onder invloed van de Vulgaat, bijv. *de barmhertigheyt Gods*, misericordia Domini, Klaagl. 3:22 (Cortrijcke 123); *een cracht Gods*, virtus Dei, Rom. 1:16 (Edijnghe 343) enz. Daarnaast is er één maal *inden zaulter Davids*. Van vrije keuze was bij eigennamen geen sprake. Daarvan wordt pas iets duidelijk, wanneer ze buiten beschouwing blijven. Dan stijgt het percentage achterplaatsing aanzienlijk. Caprijcke houdt echter geen achterplaatsing over en slechts weinig voorplaatsing; dit spel heeft voornamelijk van-bepalingen.

Voorplaatsing blijkt slechts regel in de rhetoricale formules *swaerels bedelf* en *des ontroost slechtere*, met een enkele uitzondering voor het laatste type, Ze overweegt sterk wanneer het bepaalde woord een gesubstantiveerde infinitief is (*tvleesch verryzen*), minder bij een van de stam afgeleid substantief (*verryzenesse, verryzijnghe*). Ze bleef dus zeer beperkt van kracht. Verder is er meer na- dan voorplaatsing, ook wel weer onder invloed van de Vulgaat, bijv. *kinderen der gramschappen*, Ef. 2:3; *loon der zonden*, Rom. 6:23.

f De woordenschat. Het aantal woorden dat alleen in deze spelen aangetroffen werd, is vrij groot; ze zijn bijna alle in het Rhetoricaal Glossarium of in de andere woordenboeken opgenomen. Ter aanvulling noem ik

bijt, Edijnghe 157, beet;
penitenten, Loo 332, boete doen;
vynues (wijn -), Meenene 444, wijnachtig, ep. ornans;

vergat, Cortrijcke 154, het vergeten;
versmaet, Cortrijcke 360, verachtelijkheid.
cleyn gheloovigh, Leffijnghe 149, blijkt ouder dan het WNT aangeeft.

Bevestigd wordt een in het MWB uitgesproken vermoeden betreffende *ghevoel*, Brugghe 44, 143, 512, Nieuport 233, Loo 382 - volgens het WNT pas in de 17e eeuw naast 'gevoelen' opgekomen;
kendigh, Cortrijcke 290, bekend;
machtigh, Ipre 301, in de betekenis 'mogelijk'.

Een afwijkende betekenis hebbenM
armeye, Meenene 358, gevecht;
onverlanghelic, Nieukercke 348, geduldig;
plucht, Deynze 403, behulpzaam; ter zake?
simuleren, Caprijcke 525, gelijk worden aan (simulari);
verstant, Cortrijcke 382, verstaander;
vigilye, Leffijnghe 399, voorsmaak;
voorschip (vorstschap, var.), Deynze 338 - een op zichzelf staande vertaling van dominatio, Ef. 1:21. In alle middelnederlandse bijbelvertalingen bleef het Latijnse woord behouden; door Luther kwam 'heerschappij' in gebruik.
wecken, Nieukercke 187, intr., wakker worden;
zwichtigh zijn van, Axcele 97, causatief, doen afwenden van.

Onverklaard bleven
gastigheyt, Axcele 231, waarschijnlijk in een corrupte zin;
sluuprat, Axcele 441;
truwijnzele, Cortrijcke 275.

Predestineren en predestinatie

Letterlijk naar de Vulgaat staat *predestineren* in een Brabantse vertaling uit ± 1390 voor Rom. 1:4 (*Corpus Sacrae Scripturae Neerlandicae*, ser. major, tom. II, vol. I, pars II, p. 6). Daarna duurt het anderhalve eeuw voordat het weer in een Nederlandse tekst verschijnt; men gebruikte *voresien, vore*(*be*)*schicken, voremicken, voerweten*.

In de zestiende eeuw komt daar verandering in. Een refrein uit 1528 (3 *Erné* blz. 36) heeft *predestinatie nemen op*, acht slaan op en *predestineren*, zorgen voor later. Het Rh. Gl. citeert uit de Rotterdamse spelen van 1561 '*met praedestinatie* aenhoren', met aandacht. De opmerking 'vermoedelijk ondoordacht gebruikt' dient te vervallen.

Het Brusselse spel spreekt in vs 206 van *Gods predestinacye*; hetzelfde vinden we in het *Tafelspel* van 1538 à 1540, dat door Van Dis werd uitgegeven (*Van Dis* blz. 194). Hummelens *Repertorium* vermeldt onder 1 D 6 een zinnespel *Van den Ghepredestineerden Blinde* (volgens het onderschrift van 1552).

Het onderwerp leidde tot het gebruik van woorden als *charitate, confoort, consciencye, glorye, gracye, pays* en rijmwoorden daarop. Deze werden vaak direct aan de Vulgaat ontleend, bijv. in Audenaerde *fonderen* 55, *purgieren* 60, *ghebenedyen* 90, *reconcilyeren* 116, *substancye* 127, *argument* 128, *charitate* 215, *soon* 273, *vehement* 274, *sermoen* 317 (voor de bijbelplaatsen zie de tekstverklaring).

Merkwaardig is hier de weergave van ‘spiritus vehemens’ door *gheest* vehement in plaats van *wind*

zoals bij Vorsterman en in vroegere bijbelvertalingen.

Het aantal leenwoorden is slechts in enkele spelen bijzonder groot. Dit is dan niet zonder meer als een teken van pronk - of gemakzucht te beschouwen, het kan ook met behoefte aan variatie samenhangen. Men zie de zorg waarmee de auteur van Audenaerde afwisseling aanbracht in zijn vele bronvermeldingen. Paulus en anderen *zeggen, spreken, beschryven, betughen, gheven gheschreven, calculeren, leren, narreren, ontbinden, openbaren, publyieren, zijn schryvelic, schryven, tughen, verclaren, vermanen, vermonden, gheven verstant, doen vertreck.*

Tot slot wijs ik nog op het volgende, dat niet speciefiek voor de rederijkers is.

Willen wordt vaak omschrijvend gebruikt: *de vreeze der hellen wilt my dan qwellen*, Nieukercke 45, kwelt mij dan: vooral imperatief: *wilt u stellen*, 46, wees toch kalm; ook 48, 131, 152, 282, 338 en in andere spelen.

Bepalingen staan niet steeds naast hun antecedent: (Christus) heift wt ghenaden puere de cauze des *doots* op hem gheladen *zuere*, Loo 164-5; *tvleesch* teghen den gheest *met zijn practijcke*, Leffijnghe 118; hy moet *zyne cruce* buten tcasteel draghen *van tbroosch vleesch*, L. 482. Een vanbepaling kon voor het bepaalde staan: *van onzen gheloove* het recht fondament, Brugghe 17; die *vander wet* zijn aerfghename, Ipre 414; ook Audenaerde 487, Cortrijcke 203, Wynoxberghe 182.

Samentrekking en weglating:
Dat ic u gheseyt hebbe boven en ondere en (gij) van my ghehoort hebt, Meenene 191-2; Dapostelen tzamen ghesloten zaten. Dezen troost ontfanghende, waren (ze) ontsteken; Het welc (ge) ooc figuerlic muecht schauwen claerlic, Cortrijcke 240; Gods raet heift cracht, maer (es) ons onbekent, Thielt 498; Die ongoddelicke zynen wegh verlate ende elc gherechtigh man met state zijn ghedachten en (zij) hem verhueghende in..., Cortrijcke 81-3; Dat ic niet en ben als veil ander menschen, ... gheen overspeilder (die) verdient punicye, Edijnghe 3-5; Dat zy gaen te boven zal ende van dryen die daer zullen blyven, de allermeeste (zal zijn), Deynze 483-5; Ende wie doot es, es der zonde ghestorven, want wt die (de zonde) eerst huer maght heift verworven, Deynze 357-8; Paulus es wt dezelve hope levende, (hoop) tot eenen eenyghen troost ons ghevende, Deynze 490-1.

Voor een opmerkelijk gebruik van het teg. deelwoord zie Nieuport.

De personages

De bezetting van de spelen loopt uiteen van drie rollen tot negen en twaalf; meestal zijn er vier of vijf.

Behalve in Meenene behoren tot de personages altijd een *hoofdpersoon*, ten behoeve van wie de handeling zich voltrekt en twee of meer *helpers*, die hem tot het gewenste inzicht brengen. In een aantal gevallen worden ze aanvankelijk door *verleiders* tegengewerkt. Tenslotte zijn er enkele *nevenpersonen*, die zwijgend optreden of slechts een enkele claus spreken.

Meenene is anders opgezet. In een discussiekring bespreken vier

deelnemers het aan de orde gestelde probleem op voet van gelijkheid en in vrijwel vaste volgorde. Door zijn naam lijkt Menigh goet Mensche hoofdpersoon; in zijn optreden onderscheidt hij zich niet van de anderen. De conclusies, eerst na het schriftuurlijk deel en daarna aan het eind, richten zich dan ook niet tot hem, maar tot het publiek. Dit is de hoofdpersoon in wiens belang het openbaar gesprek gevoerd wordt.

De *hoofdpersoon* is een leek. Hoewel de schrijvers daaraan weinig aandacht besteden, toont hij een zekere individualiteit, zoals blijkt uit bijzonderheden van leeftijd, welstand, ontwikkeling en dergelijke. Zijn naam typeert hem soms verder, bijv. Staervende Mensche, Belemmert Herte, Cleynmoedighe. Dit geldt ook voor *Menschelicke Crancheyt*, een rhetoricale omzetting van *Crancke Mensche*; zo wordt hij in het spel aangesproken (Deynze 173).

Aan deze hoofdpersoon demonstreren de auteurs een algemeen menselijk tekort, het onvermogen om op eigen kracht de dood te overwinnen. Daardoor kan het publiek zich in hem herkennen.

Axcele heeft twee hoofdpersonen; zie hierna onder 'Homogene Paren'.

Uit de teksten blijkt, dat met de meeste *helpers* mensen bedoeld zijn. Wanneer Mensche in Leffijnghe zijn angst voor de dood uit, antwoordt Schriftuerlic Troost: '*Wy* zijn al staervende van *onzer* gheboorten tot thende *ons* leven', 27-8; zie verder 188, 385-9 enz. Hij spreekt als medemens, die hetzelfde lot draagt als Mensche en met dezelfde verwachting mag leven. Zijn *bijnaam* noemt zijn taak in het spel. *Des Gheests zonderlijnghe Insprake* (Thielt) verklaart: 'Den meesten troost, die sdrucx allenden boet, en maken *wy* niet ...', 44-5. Hij is niet de Heilige Geest, maar iemand die zich door de Geest geleid voelt. Zo ligt het in de andere spelen ook. Deze helpers zijn behulpzame vrome lieden uit de omgeving van de hoofdpersoon. Ze heten zijn 'broeders' of 'vrienden' en praten met hem als 'heere' tot 'zone', als geestelijke tot leek.

De schrijver van een bekend tafelspel uit dezelfde tijd verduidelijkte zijn bedoeling door 'een prochiaen *gheheeten* Eyghen Ghemack' en 'een coster *gheheeten* Menschelic Mensche' te laten redetwisten met 'een wever *gheheeten* Evangelis Verstant'. Zo'n toelichting was overigens niet gebruikelijk; men had er blijkbaar geen behoefte aan.

Wat hier over helpers gezegd is, geldt ook voor een deel van de verleiders.

Toch treden er ook presonificaties op, als eigenschappen van de hoofdpersoon (Redene, Consciencye, Pinelicke Vreeze) en als hemelse helpers (Gheloove, Hope). Van de mogelijkheden die de traditie aanreikte, deed men niet helemaal afstand. Wel was de gedachte aan reële personen zo sterk, dat de auteurs de grenzen niet altijd in acht namen. In Leffijnghe daalt Hope der Ghenaden uit de hemel af (154) en noemt ze zichzelf de 'Verwachting Israëls', Jer. 17:13. Later plaatst ze zich toch naast Mensche: '*Wy* moeten al tsamen verryzen vander doot', 281. De schrijver van Audenaerde was in dit opzicht bijzonder slordig.

Waar symbolische personages optreden, wordt het leven indirect,

als in een parabel uitgebeeld. Voor explicatieve spelen was dat een gebruikelijke vorm. De helft van de Gentse spelen wijkt hiervan af en laat de discussie door mensen voeren, al dragen die een symbolische bijnaam. Omstreeks 1539 was of werd deze directe vorm dus ook gebruikelijk.

Homogene paren

Paarsgewijs optredende zinnekens tonen onder elkaar persoonlijke eigenschappen, in contact met anderen vormen ze een eenheid. De aard daarvan wordt duidelijk door combinatie van hun namen. Dwaze Ionghheyt + Vierighe Lust (neef en nicht) = heftige begeerte uit jeugdige onbezonnenheid. Deze gevaarlijke eigenschap brengt de hoofdpersoon van Caprijcke op het verkeerde pad.

De dubbele hoofdpersoon van Axcele lijkt naar dit model geschapen. Vierigh Apetijt + Broederlicke Liefde (zuster en broer) = vurig verlangen naar naastenliefde. Ze komen te voorschijn met een oproeprondeel, zoals voor zinnekens gebruikelijk was.

Frequent zijn in onze spelen *helpersparen* die als eenheid optreden. Samen verschijnen de twee en stellen ze zich ten dienste van de hoofdpersoon. Ze hebben één doel. In het betoog vullen ze elkaar zonder onderling gesprek aan en maken ze zelfs wel eens elkaars zinnen af. Wat ieder zegt, heeft zo weinig eigens, dat de clauskoppen veelal zouden kunnen wisselen. Deze *homogene paren* spreken een monoloog als dialoog en houden dat vaak lange tijd ononderbroken vol. Thielt en Wynoxberghe bevatten daar opvallende voorbeelden van. Het komt wél voor, dat één van de twee enigszins domineert of een neventaak heeft. Soms breidt het verschijnsel zich uit tot een groep, of worden op den duur een aardse en een hemelse helper homogeen.

Het optreden van zo'n paar kon lange monologen voorkomen en het mogelijk maken, een tweespraak tussen hoofdpersoon en helper als spel van drie personages te schrijven; Nieuport en Loo zouden zo ontworpen kunnen zijn. Tweespraken werden echter niet geschuwd op het rederijkerstoneel. Het helder gebouwde spel van Brussel bestaat er vrijwel geheel uit en Edijnghe helemaal. Mochten genoemde overwegingen al gegolden hebben, dan verklaren ze toch niet, dat in elf van de Gentse spelen homogene helpersparen voorkomen.

Paarsgewijs optreden is een vorm van verzwaring. Twee dienaren, raadsheren zijn gewichtiger dan één. Dit algemene kenmerk hebben de homogene paren ook. Daarbij bieden ze de mogelijkheid met twee namen een combinatie van begrippen uit te drukken, zoals ook bij zinnekens het geval is. In de Gentse spelen ligt de aanleiding daartoe in de dubbele opdracht. ‘Schriftuurlijk’ en ‘figuurlijk’ keren als woord of begrip in de namen van de gepaarde helpers terug. De ene heet Schriftuere, Schriftuerlic Bewijs en dergelijke of Dwoordt der Waerheyt, Goddelicke Waerheyt. Ghelovigh Herte en Lovelicke Mont getuigen ‘met hart en mond’ van het ‘woord der belofte’ (Ipre 1); ze zijn samen de eerste helper in dit spel. Troostelicke Allegacye gebruikt Job 12:10 om duidelijk te maken, dat ‘schriftuere’ de ziel in Gods hand laat (Thielt 39).

De tweede helper moet volgens zijn naam op de figuurlijke (geeste-

lijke) betekenis van woord en beeld wijzen. Tevens laat hij wel eens de figueren zien. Als Figuerlic Bewijs en dergelijke heet hij naar deze neventaak; als Evangelisch Leeraer, Ghetughe des Gheests, sGheests Cracht enz. naar de strekking van zijn optreden. In een homogeen paar verdwijnen taakverschillen echter, het tweetal geeft samen bijbelonderricht onder leiding van de Heilige Geest.

In Vlaanderen waren al eerder wedstrijden met een soortgelijke dubbele opdracht gehouden. Everaert schreef daarvoor zijn spelen XVIII, XX en XXI (1529- 1431) met overeenkomstige personages; VII (1525) volgt hetzelfde patroon. De helpers hebben daar wel gescheiden taken. De een haalt de bijbel, kerkvaders of kerkleraren aan, de ander geeft de uitspraken een actuele toepassing, in dit geval ter verheerlijking van Maria, Petrus en Karel V. Homogeen zijn deze paren niet. Dit hangt samen met de wijze waarop hier de bronnen gebruikt werden. Everaert zocht verrassende voorbeelden, waarvan het publiek de toepassing niet zo maar begrijpen zou; daar moest telkens een toelichting op volgen. In de Gentse spelen ging het om de bekende, hoewel in de levenspraktijk vaak vergeten bijbelse boodschap. De verkondiging daarvan was een ongedeelde taak van beide helpers.

De godsdienstige opvatting

De Gentse spelen danken hun bekendheid aan vrijmoedige uiteenzettingen over zaken van geloof en kerk. In een samenleving die slechts hier en daar door de reformatie ernstig verstoord leek, toonden rederijkers uit geheel Vlaanderen en daarbuiten onvrede met de bestaande toestand en stelden ze tegenover het traditionele geloof van de vaderen de eis van persoonlijke overgave aan Christus op grond van het evangelie. Dit vroeg de r.k. kerk ook, maar met erkenning van haar weg naar de verlossing. Daarom keerden haar verdedigers zich tegen een haars inziens al te gemakkelijke wijze van geloven. Anna Bijns schamperde in refrein II 2 vs. 10:

> Om dat Christus bloet voor ons es ghedropen,
> Tes al voldaen, den hemel es open,
> Wy en derven niet doen dan God betrouwen.

Hiermee klaagde ze lutheranen aan, maar hetzelfde had ze eventueel over de Gentse spelen kunnen zeggen. Een geestverwant deed het op 8 september 1539 van een Gentse kansel: ‘Die nyet anders en ghelooft dan de heleghe evangelie, die waere beter verbrant aen ene stake’ (Decavele I 245). Dit kan een reactie op het feest van drie maanden eerder geweest zijn; het boek van Lambrecht was net enkele dagen uit. Ook als het dit niet was, bewijst zo'n hevige uiting van teleurstelling, hoe actueel de houding van de Gentse auteurs was. Wat ze theologiserend de toeschouwers voorhielden, leefde in brede kring; de uitnodiging van de Fonteine schijnt als katalysator gewerkt te hebben.

Voor het overige gingen de schrijvers eigen wegen. Bleven ze daarbij de kerk trouw, aanvaardden ze ondanks bezwaren haar leiding, of keer-

den ze zich van haar af? Een pertinent antwoord is lang niet altijd te vinden. Wij kunnen ons moeilijk inleven in gedachten en gevoelens van de auteurs en verstaan hun teksten niet ten volle; zij waren niet vrij in hun uitingen. Een breuk met de kerk, zeker bij een openbare opvoering, stond gelijk met een verzoek om vervolging. Men kwam trouwens niet samen voor harde confrontatie; in Gent werd feest gevierd. De introductor van Thienen drukt dat in zijn oproep uit:

> Danst nu wter muten,
> Die wilt solaes ontfaen.

Er zijn weinig eigentijdse reacties bekend. De beoordelende Dominicanen stonden toe, dat de teksten gedrukt werden, maar al op 6 oktober 1539 waarschuwde de kanselier van Brabant de landvoogdes tegen het boek wegens ‘malvaises et abusives doctrines et séductions, de tout tendant à l'opinion luthériaine’. Censoren uit Leuven plaatsten het voor 10 juli 1540 op de Index, waarna de meier van de stad daaraan in Brabant en Vlaanderen bekendheid gaf; zie hierover *B. de Groote*. Een keizerlijk verbod volgde op 22 september van dat jaar. De eensgezindheid in Brabant schrijft men wel aan politieke overwegingen toe.

Tegenover deze officiële oordelen staan een paar getuigenissen uit de kring van het publiek. Het eerste blijkt uit de blijvende belangstelling voor het verboden werk. In Antwerpen verschenen drie herdrukken, geantedateerd op 15, 25 en nog eens 25 oktober 1539; Lambrecht gaf er te Wezel nog een uit in 1564. Dan schreef Richard Clough, een Engels zaakgelastigde te Antwerpen, in 1561: ‘in those plays was the worde of God fyrst openyd in this contrey’ (*Van Dis*, blz. 32). Volgens zijn zegslieden betekenden de spelen indertijd dus niet minder dan een doorbraak op godsdienstig gebied. Ik voeg daar een gegeven van gelijke strekking aan toe.

Tijdens de feestweken werd onder andere een liederenwedstrijd gehouden. De bijdrage van Brussel is teruggevonden in een gereformeerde zangbundel uit Emden (1558, herdrukt in 1563). Op zuiderlingen die om hun breuk met de kerk uitgeweken waren, had het blijkbaar zo'n indruk gemaakt, dat ze het bewaarden en in hun nieuwe omgeving bleven zingen. De herinnering aan 1539 begeleidde hen. Omdat het polemisch gedeelte van het Brusselse spel nauw verband houdt met dit lied, druk ik het voor dat spel af. Het is overigens nog om een andere reden interessant. Het prijst de Gentse magistraat, omdat deze ondanks protest haar plannen doorzette. Ook het zotte refrein van Meenene zinspeelt op moeilijkheden die er te Gent geweest moeten zijn. Dit maakt het approbatur van de Predikheren nog opvallender. Misschien legden ze, evenals Van Mierlo later, alleen een negatieve norm aan (afwezigheid van een directe breuk met de kerk) en onderschatten ze wat deze toetsing toeliet.

De woorden van Clough berustten op een terugblik, die gekleurd kan zijn; de woede van de minderbroeder en het scherpe oordeel van de kanselier werden vlak na de feesten uitgesproken. Ook het lied toont aan dat al direct sympathie met de hervorming herkend werd.

In later tijd meenden velen, dat de meeste spelen in protestantse geest geschreven waren; *Van Dis* deed daar uitvoerig verslag van (blz. 34 vlg.). *Van Mierlo* daarentegen noemde ze alle katholiek (II 333 vlg.), soms weifelend en twijfelzuchtig, maar 'feitelijk en objectief' katholiek. *Van Dis* probeerde zelf per spel het gedachtenklimaat te bepalen aan de hand van een viertal criteria: twijfel aan de kerk en haar genademiddelen, zwijgen over de kerk en haar middelaarsfunctie, geloofsinhoud en veranderde tijdsomstandigheden. Daardoor ontstond een genuanceerd oordeel, variërend van katholiek tot bewust reformatorisch, met als algemene conclusie, dat de autoriteiten de spelen met recht verboden. *Decavele* tenslotte in zijn belangrijk werk over de opkomst van de reformatie in Vlaanderen (I 200), meent met Van Mierlo dat de spelen katholiek zijn, maar noemt als Van Dis het verbod gerechtvaardigd, niet om ketterse gezindheid, doch omdat 'achteraf gezien volgens de normen van de Kerk de grenzen van het toelaatbare overschreden waren'. Op grond daarvan onderscheidt schr. twee categorieën van (katholieke) auteurs, *orthodoxe* en *nieuwgezinde*, d.w.z. voorstanders van vernieuwing binnen de kerk.

Decavele maakte met vertrouwen gebruik van Van Gelders boekje *Erasmus, schilders en rederijkers*. De opmerkingen daarin over de Gentse spelen bevatten echter veel vergissingen; zie bijv. hierna de analyse van Meenene.

Drewes 2 ziet sterke invloed van Luther in de teksten. Een belangrijke opmerking wijst op overeenkomstige aandacht in de lutherse theologie en in een aantal Gentse spelen voor het bijbels verband tussen Adam en Christus, erfzonde en genade. 'De erfzonde nemen als uitgangspunt van een theologisch betoog is in de jaren ± 1520 veelal een symptoom, zo al geen bewijs van nieuwlichterij' (blz. 305). In 1539 blijkt dit thema echter populair geworden. Schrijver noemt niet minder dan negen spelen uit onze bundel waarin het voorkomt, waaronder duidelijk orthodoxe als Audenaerde en Loo. Meesene heeft zelfs der r.k. variant:

82 Als bedroogh de vrauwe
den man, Mensche, dus niet en murmureirt,
Duer een vrauwe zydy weder gherepareirt.

Teken van nieuwlichterij is het dan niet meer; wel toont het doorwerking van de gedachte over een breed terrein.

Terecht noemt schrijver kennis van lutherse termen en begrippen en van luthers bijbelgebruik van belang voor onderzoek van zestiendeeeuwse teksten (blz. 308).

De voorzichtige conclusies waartoe Van Dis in zijn dissertatie kwam, zijn nog altijd respectabel. Toch vragen ze op een aantal punten om verandering. Doordat we daarover geen overleg hadden, kwam wijziging niet in aanmerking en vat ik per spel mijn eigen bevindingen samen. Dat ik me niet bij Decaveles aantrekkelijke tweedeling aansluit, komt doordat deze berust op Van Mierlo's opvatting: wie de kerk niet openlijk afwees, bleef haar ondanks kritiek en dwaling trouw. Dat is

voor deze spelen geen zinvol criterium. Het kan best zijn, dat geen van de Gentse auteurs ooit de kerk verlaten heeft. Dat was in die dagen ook geen eenvoudige zaak. Het gaat er echter om, of hun spelen een gezindheid vertolken, die zich van de kerk afwendt. In dit geval is de term *nieuwgezind* te zwak en moet zo'n spel *reformatorisch-gezind* heten. Anders worden teksten onder één noemer gebracht, die daarvoor in godsdienstig opzicht al te zeer verschillen.

Vrijwel alle auteurs uiten kritiek op geestelijkheid en kerkelijke praktijk. Daarin klinken vaak hervormde opvattingen door en worden ook wel uitdrukkingen gebruikt die op invloed van Luther wijzen, bijv. Christus *bedekt* de zonden, geloof *wordt tot rechtvaardigheid gerekend*. Blijkt op andere wijze toch verbondenheid met de oude kerk, dan mogen zulke auteurs naar Van Mierlo 'weifelend en twijfelmoedig' heten, of met Decavele 'nieuwgezind'.

Reformatorisch-gezind noem ik een vijftal spelen, waarin zonder innerlijke verwarring een nieuwe koers wordt bepleit of het begin ervan al wordt vastgesteld. Dat zijn mijns inziens *Nieukaercke, Antwerpen, Bruessele, Edijnghe* en *Denyze. Brugghe*, dat vaak duidelijk hervormd genoemd is, reken ik er toch niet toe.

Bij het onderzoek betrok ik ook de refreinen voorzover ze op het terrein van de spelen komen. Hiervan is vaak aannemelijk te maken, dat ze door de auteur van het spel geschreven zijn. Zo niet, dan moeten ze toch met diens gezindheid overeenkomen; een kamer kon te Gent geen tegenstrijdige opvattingen verkondigen. De refreinen werden in 1540 te Antwerpen gedrukt door Adriaen van Berghen, een verdacht man, die meermalen wegens 'lutheryen' gestraft werd en in 1542 in Den Haag werd onthoofd. Onder andere gaf hij in 1523 en volgende jaren het Nieuwe Testament uit naar Luthers vertaling. Zie over hem M. E. Kronenberg, *Verboden boeken en opstandige drukkers*, Amsterdam 1948 (Patria-reeks nr. XLIV).

In eigen kring vond het theologisch bedrijf van de leken-rederijkers natuurlijk geen volle instemming. Het zotte refrein van Wynoxberghe spot:

> Waenwijs zot draeght hem als wel ghefondeirt
> In Rhetorijcke en Theologye,
> Van als zo disputeirt zijn zotternye.

Overigens is er weinig van onderlinge scherpte te merken, behalve in Thielt. Daar wordt Luthers opvatting over persoonlijke heils verzekerdheid krachtig afgewezen (481).

Als nevenresultaat kwamen enkele interessante zaken aan het licht.

Thienen bevat geen betoog, maar geeft een beeld van christelijk sterven, dat eindigt met het sacrament van de zieken.

Everaert blijkt toch de auteur van *Brugghe*, zoals Van Eeghem steeds heeft volgehouden.

Audenaerde werd niet door De Castelein geschreven. De vermoedelijke auteur zal ook het *spel van de V vroede en de V dwaeze maegden* op

zijn naam hebben. Dit moet dan in de zestiende eeuw geplaatst worden.

Nieukaercke volgt een deel van de *Troost ende spiegel der siecken* van Gnapheus op de voet.

Edijnghe is opvallend afhankelijk van Luther.

Tenslotte het meest verrassende: *Thielt* en *Wynoxberghe* hebben dezelfde schrijver. Deze moet zich zeer verwant met Erasmus gevoeld hebben. Een en ander wordt in de inleiding op Thielt besproken.

Degroote gaf concrete voorbeelden van erasmiaanse invloed op rederijkers. Buiten Thielt/Wynoxberghe vind ik er in de Gentse spelen weinig van. Het verzoenende slot van Meesene en Ipre kan er op wijzen. Gnapheus was zo alzijdig betrokken bij het godsdienstconflict, dat men Nieukaercke niet via hem speciaal op Erasmus terug kan voeren. Een belangrijke stelling over de hel bijv., die de gelovige in eigen boezem heeft, is zowel bij Luther als bij Erasmus te vinden. Over het algemeen lijkt het aannemelijk, dat voor de kleine burgerij, waartoe de rederijkers in meerderheid behoorden, Erasmus achter Luther schuilging. De laatste bezat nu eenmaal de gave uitspraken te ijken, die de lezers als programpunten bijbleven.

Het toneel

Voor onze kennis van bouw en inrichting van het rederijkerstoneel heeft Hummelen baanbrekend werk verricht, zie de nummers 2, 3 en 4 in de literatuurlijst. Eén gevolg daarvan is, dat de afbeelding in Lambrechts boek als een reële weergave beschouwd kan worden. Ze toont een speelvlak dat begrensd wordt door een wand, waarin beneden vijf openingen horizontaal gearceerd zijn, boven opzij twee en helemaal boven, ‘boven, boven al’, een grote. Hierachter lagen de toogruimten, kamertjes die ook van achteren toegankelijk waren; de grote kamer werd ‘troon’ genoemd, hemel. Alle konden met gordijnen afgesloten worden.

Problematisch zijn twee plaatsen beneden, waarin schuine arcering op een andere functie schijnt te wijzen; ze lijken smaller dan de andere openingen. Het kunnen nissen geweest zijn, maar het nut daarvan is niet duidelijk. Eerder denk ik aan poortjes voor opkomst of vertrek van personages, zodat dit niet steeds door een kamertje moest gebeuren. De zinnekens van Caprijcke konden er bijv. gebruik van maken. Aparte doorgangen betekenden een gemak voor de regie.

Omdat de toneelontwerper niet wist, welke eisen de vele, volgens oorspronkelijke verwachting meer dan negentien zinnespelen aan zijn bouwwerk zouden stellen, moest hij ruime faciliteiten bieden. Daarmee hield hij verder rekening door beneden een halfronde uitbouw aan te brengen, voor een vertoning gelijkvloers die niet in een kamertje plaats kon vinden.

Aan een van de vleugels was een lift geïnstalleerd. Omdat een kleine kamer als die van Nieuwerkerk op Duiveland, waar Job Gommersz in 1565 zijn spelen opvoerde, over zo'n installatie beschikte, neemt Hummelen terecht aan, dat ze tot de normale inrichting behoorde. Ze zal zeker ook in Gent aanwezig zijn geweest. De gang van zaken in enkele spelen wijst daar ook op. In Audenaerde bijv. verschijnen Gheloove,

Hope en Charitate eerst boven en dalen ze vervolgens naar de wereld van Staervende Mensche af. Omgekeerd was het aantrekkelijk, Christus bij zijn hemelvaart voor de ogen van de toeschouwer te laten opstijgen. In de hoogste stand vormde de lift de vloer van het bovenkamertje, zodat dit voor gewoon gebruik beschikbaar bleef.

Achter de wand gaven ladders of trappen toegang tot de bovenkamertjes.

Men speelde op een open vlak, dat zo nodig vooraf was ingericht met bijv. een stoel voor de zieke hoofdpersoon, een trap naar de hemel (Leffijnghe), een zich splitsend pad (Caprijcke), of een fontein (Thienen). Waarschijnlijk stond die fontein terzijde en bleef ze daar gedurende de hele voorstelling als blazoen van de spelende kamer. Wordt over een bed gesproken, dan stond dat in een kamertje. Attributen en kledingstukken die tijdens het spel nodig waren, werden waarschijnlijk door een van de doorgangen aangereikt.

Benedenkamertjes konden een speciale functie vervullen als verblijf van een personage; Overigens werden in de compartimenten figueren getoond. In Audenaerde moest Figuerlic Toogh de gordijnen daarvoor openen en sluiten, zoals zijn naam aangeeft; elders blijkt niets van zo'n regeling. De gordijnen konden ook door hulppersoneel achter bediend worden.

De Gentse autoriteiten hadden van het geheel iets moois laten maken. De totale kosten zijn niet bekend, maar wel een paar détails. Fransoys vanden Velde ontving ‘voor alle partyen van scilderyen en stoffe (materiaal) metsgaders zijnne moeijte Jnt scilderen vander stellinghe’ 7 pond. Bij veiling bracht het toneel later 10 pond op (*Vandecasteele*, blz. 50). Afmetingen worden nergens vermeld. Het lijkt redelijk, de breedte van een kamertje op hoogstens een meter te stellen. De hele wand kwam dan op acht à negen meter en de troon op vier à vijf. Het laatste was voldoende voor een uitvoerige toog. Een gewoon compartiment was echter klein voor de omvangrijke groepen die soms ook daarin getoond moesten worden.

Al met al bood het toneel een scala van mogelijkheden. Slechts in enkele spelen met veel figueren moest een kamertje wel eens twee maal gebruikt worden of dreigden er moeilijkheden door te beperkte tijd voor changement van personen. Dat was in Bruessele en Cortrijcke het geval. Beide regisseurs vonden een oplossing door een op zichzelf staande figuere in te lassen. Ze waren natuurlijk tijdig op de hoogte gebracht van de accomodatie. Overigens was het gebruik van het toneel in de Gentse spelen eenvoudig. Gedurende het Spel stelde de zichtbare ruimte steeds dezelfde omgeving voor, de wereld van de hoofdpersoon. Soms werd ze uitgebreid met een kamertje voor het huis van de Dood (Bruessele), sMensen lusthof (Edijnghe) of voor een sterfvertrek. Verder dienden de kamers als vensters, die zicht gaven op Gods omgang met de mensen. Buiten het Spel was de gespeelde plaats wel eens een andere; tijdens de introductie van Thienen worden de spelers bijv. geacht nog in hun eigen stad te zijn. De afsluiting vindt plaats op het Gentse toneel tegenover het stadhuis, de fictie is dan voorbij; voor een enkele

proloog geldt hetzelfde. Komen en gaan van personages onder het spel vond slechts in beperkte mate plaats. De hoofdpersoon bleef steeds aanwezig, helpers kwamen ten dele later op, maar speelden gewoonlijk ook door tot het eind. Degenen die in de afsluiting niet meespraken, verlieten vermoedelijk het toneel niet; met de anderen vertegenwoordigden ze de afscheid nemende kamer. Alleen enkele proloogsprekers, de verleiders en een paar helpers gingen voortijds af.

Dit rustig verloop werd soms onderbroken door gebruik van de lift, uitreiking van attributen of symbolische kleding en voor het bekijken van een toog. Tot verlevendiging van de vertoning droeg dit weinig bij Anders werd het, wanneer een figuere meer dan illustratie was, doordat ze opgenomen werd in de handeling. In Caprijcke gebeurde dat naar bekend model; de populaire herbergscène kan men beschouwen als een toog die deel uitmaakt van het spel, zelfs het voornaamste deel ervan vormt. Het tafereel met de Wet in Edijnghe was ook zo'n gespeelde figuere, meer in proportie met het geheel. Levende Hope in Deynze verliet haar toog en ging meespelen. De schrijver van Bruessele deed het weer anders. De op het toneel rondsluipende Dood verscheen op een gegeven moment in een figuere en werd daaruit verjaagd. Dit waren om te zien boeiender spelen dan de andere. Toch werd van dit viertal slechts Bruessele bekroond en dan nog met een vijfde prijs. Het ging de jury duidelijk om het betoog en de verheldering daarvan door figueren.

De figueren

In een zinnespel met één figuere staat deze vaak aan het eind als begeleiding van een gebed in refreinvorm. Knielend sloten spelers en publiek de voorstelling af onder opzien naar degene tot wie het gebed gericht was. Volgens *Mak* (blz. 67) zal het gebruik van figueren met deze meditatieve vorm begonnen zijn.

Van de spelen die met een gebedsrefrein + toog eindigen, noem ik er zes van Everaert: I (Maria Hoedeken) uit 1509, XXIV (Maria ghecompareirt byde claerheyt) uit 1511, XI (Ghewillich Labuer ende Volc van Neerrynghe) uit 1526, XVIII (Maria gheleken byden throon van Salomon) uit 1529, XX (Maria ghecompareirt byden scepe) uit 1530 en XXI (Sinte Pieter ghecopareirt byde duve) uit 1531. Verder het spel van de *Siecke Stadt*, ± 1535; het historiaelspel *Joseph*, waarschijnlijk ± 1568, van de Brabander Van der Voort; vier van de zeven spelen van de *Wercken der Bermhertigheyt*, die in 1591 te Amsterdam vertoond werden. In het vierde, zesde en zevende staat de combinatie in het spel. Maria Hoedeken heeft haar aan het eind en middenin.

Het voorgaande leidt tot een verduidelijking van ons spel uit Tienen. Hierin zijn drie gebedsrefreinen opgenomen, twee middenin en één aan het eind. Lambrecht vermeldde er geen togen bij en de Antwerpse druk deed dit alleen bij de laatste. Dat ook de andere door een toog begeleid werden, spreekt nu wel vanzelf. Ook elders in de bundel lijkt trouwens een enkele figuere te ontbreken, mijns inziens bij Brugghe 425 en bij Thielt 170.

Wanneer de veronderstelling van Mak juist is, vertegenwoordigen de

Gentse spelen een later stadium. Het aantal figueren loopt van drie tot acht en ze dienen om het betoog te verduidelijken; uitsluitend voor meditatie zijn ze alleen in Thienen. De Fonteine had daarmee echter geen primeur. Al bij wedstrijden in Ieperen, Werveke en Steenvoorde werden Everaerts spelen XVIII, XX en XXI opgevoerd met drie, twee en zes figueren; ook deze dienden-behalve aan het eind - ter verduidelijking van het betoog. In 1530 en 1531 eisten zelfs de dorpskamers van Werveke en Steenvoorde dus al een dubbele behandeling van het thema en wel, zoals uit de personages van genoemde spelen blijkt, schriftuurlijk en figuurlijk. Everaerts concurrenten moeten daar ook aan voldaan hebben. Het gebruik van togen was in volle bloei.

De dubbele opdracht gold ook in Gent. Al ging de uitnodigingskaart verloren, het blijkt uit de spelen zelf; zie bijv. Axcele 369 en Deynze 74.

Het verschil in aantal moet onder andere te maken hebben gehad met de financiële mogelijkheden. In Loo bijv. traden drie spelers op en voor de drie eenvoudige togen waren vijf of zes personen nodig; met hulpkrachten achter kwam men op hoogstens vijftien man. Cortrijcke vroeg naast vier personages veertien man voor de zeven togen. Door het gebruik van alle ruimtes en de noodzakelijke snelle changementen moest het hulppersoneel vrij uitgebreid zijn; het totaal aan mankracht zal tussen dertig en veertig gelegen hebben. Voor Audenaerde lag het nog een stuk hoger. In dit verband zijn de gemeentelijke subsidies interessant, die de kamers voor het geheel van de Gentse spelen en voor de hele afvaardiging ontvingen. Bekend zijn de volgende bedragen: Loo 100 pond groot; Deinze 532, Kortrijk 962, Ieperen 1200 en Oudenaarde 2280! (*Vandecasteele*, blz. 104). Daar kwam dan achteraf nog wel eens iets bij. Opvallend is het, dat de bescheiden vertegenwoordiging uit Loo voor het zinnespel de vierde prijs kreeg.

Voor een regisseur was de toog een uitdaging. Moest in opzet een verklarend beeld vrome aandacht wekken, behoefte aan bewondering leidde tot uitgebreide taferelen met ingenieuze vondsten. We zijn licht geneigd ons de uitvoering te eenvoudig voor te stellen en te vergeten hoe verwend het publiek was door ommegangen en vertoningen bij andere gelegenheden; zie *Erné* 4. Het toneel bood minder ruimte dan daar beschikbaar was, doch het beschikte over eigen technische hulpmiddelen. Daardoor werden verrassende voorstellingen mogelijk. Een fontein spoot, een crucifix bloedde, hemelse personages daalden af of stegen weer op voor de ogen van de toeschouwers. Twaalf apostelen ontvingen de Heilige Geest, er was een stormwind te horen, het publiek zag iets als vlammetjes op de hoofden en een duif zweefde boven het geheel, hoe dat ook voor elkaar werd gebracht.

Ik geef nog een paar voorbeelden. Volgens Openbaringen 5 moesten in de slotfiguere van Audenaerde te zien zijn God de Vader met vier dieren om zijn troon, een engel die vraagt wie waardig is om het Boek te openen, het Lam dat dit gaat doen, vier en twintig ouderlingen met citers en gouden reukflessen. Het vierde hoofdstuk beschrijft hun uiterlijk en uitrusting. De regisseur kon zich niet veroorloven daarvan ver af

te wijken. Dat wil in dit geval nog al wat zeggen. Er stond een regenboog boven de troon, de donder galmde, zeven lampen brandden, de dieren en de ouderlingen bewezen God eer. Dan sprak de engel, kwam het Lam naderbij, klonk zang bij citermuziek en de toeschouwers roken de geur uit de fiolen.

Cortrijcke eindigde met een tafereel dat boven en beneden speelde. In de troon zetelde God de Vader met Bermhertigheyt en Paeys bij zich. Tussen hen door daalde de Heilige Geest langs Christus (469) neer op een te bed liggende zieke. Bij deze stond de Dood, terwijl een priester en de duivel vochten om zijn ziel.

Korte aangrijpende drama's besluiten deze spelen. Het simpele gebedsrefrein + toog is verdwenen.

Wat de plaats van de figueren in het spel betreft, koos men tussen spreiding, eventueel in groepjes en samenvoeging aan het eind. Het schriftuurlijk betoog werd op hoofdpunten gesteund door een aanschouwelijke herinnering aan Gods leiding, of de strekking ervan werd achteraf met een reeks van zulke figueren bevestigd. In Meenene wordt dat als volgt ingeleid:

> Wy hebben ghehoort by redenen schriftuerlic
> Ende ooc by exemple verstaen te wensche:
> Welc den meesten troost es den staervende mensche;
> Maer tes noodt figuere te zien ten fyne,
> Die wy tooghen zullen; schuuft de gordyne.

De meeste figueren gaven een bijbelse voorstelling te zien, die tot overdenking van de geestelijke betekenis moest leiden, ‘trechte bedietzele’. Cortrijcke:

> Schaut, Menighrande Ingien, maer tverhandelen
> Inwendich inden gheest te begrypen pooght.

De togen waren voorzien van bijbelteksten, op ‘rollen’ aan kleding of gordijnen gehecht (bij Lambrecht ontbreken die teksten vaak). Voor de toeschouwers hadden ze weinig nut, want op afstand zullen ze slecht leesbaar zijn geweest; ook werden ze wel in het Latijn gesteld. Doordat de figueren in het spel besproken werden, had men trouwens geen schriftelijke toelichting nodig. Waarschijnlijk was het enkel traditie, een figuere met een tekst te legaliseren als teken van gepaste zorgvuldigheid. De jury schonk er wel aandacht aan; Everaert beklaagde zich tenminste over het missen van een tweede prijs, doordat in een toog een naam verkeerd gespeld was (*Muller-Scharpé*, blz. 1).

Er wordt niets vermeld over de manier van uitbeelden, maar ze is duidelijk wanneer iemand uit een toog een claus van het spel spreekt (Axcele, Bruessele, Edijnghe, Deynze), of er in de toog iets anders gebeurt (Thielt, Cortrijcke, Wynoxberghe). Het tableau vivant zal ook verder de voorkeur hebben gehad, doordat het werkzamer was dan een afbeelding. Ontroerd kon men luisteren naar een schreiend kind in de

armen van Symeon (Wynoxberghe 371) of naar Stephanus kijken, die zich uit zijn toog naar voren sleepte, om Christus in de hemel te kunnen aanschouwen. Daarbij was het goedkoop. Over kleding beschikte men of men kon ze gemakkelijk krijgen, terwijl een duur schilderij van de Makkabeeën niet gauw weer gebruikt kon worden. Bij levende vertoningen kwam het wel voor, dat personen tijdens het spel van toog moesten veranderen, tenzij met een stand-in gewerkt werd. De regisseurs moesten hun plannen zorgvuldig berekenen. Voorwerpen of beelden zullen gebruikt zijn waar dat makkelijk was. In Ipre worden bijv. naast elkaar Christus gekruist en verrijzend getoond; voor de eerste kon een crucifix volstaan.

De verscheidenheid van onderwerpen is groot. Nieuwtestamentische overwegen; Nieuport, Loo en Deynze hebben zelfs geen andere. Het onderwerp leidde ertoe, dat vrijwel in elk spel Christus getoond werd, gekruist of in een andere situatie. Talrijk zijn daarnaast de vooraanduidingen uit het O.T., vaak gekoppeld aan een voorstelling uit het N.T. Een toog van Maria is er niet; waarschijnlijk was ze wel met de twaalf te zien bij de uitstorting van de Heilige Geest volgens Handelingen 2. Gelijkenissen zijn weinig uitgebeeld (de Samaritaan en de Verloren Zoon - Cortrijcke en Caprijcke). Dat de laatste zelden getoond werd, is begrijpelijk, omdat deze spelen als geheel al toepassingen van de parabel waren.

De bekroning

De jury las de spelen en woonde de opvoeringen bij; haar oordeel werd mede door het laatste bepaald. Alleen daardoor al is het voor ons onmogelijk, de motieven van de bekroning te achterhalen. We kunnen slechts enkele kenmerken van de teksten waarnemen, die mogelijk van invloed waren.

Van de beschouwende spelen kreeg alleen *Cortrijcke* een prijs, de zesde. Tegenover zeer lange uiteenzettingen van de drie helpers onderling (107-213, 219-358, 367-484) staat een fraai en vernuftig gebruik van figueren. Dit kan de bekroning verklaren.

In de groep belevende spelen staat *Loo* apart. Het is zeer eenvoudig van opzet en uitwerking, maar hield de toeschouwers wel bezig door een steeds opnieuw vragende hoofdpersoon. Toch lijkt het niet het beste van de spelen zonder verleider. Vermoedelijk wilde de jury ook een arme kamer belonen. Als gewaardeerde bijzonderheid kan het uitzonderlijk hoge aantal dubbelrijmen hebben gegolden.

De overige prijzen vielen in de categorie waarvan dit te verwachten was: belevend, met verleider en een stervende hoofdpersoon tot slot. *Antwerpen* is een goed spel, doordat het actuele probleem van wet en genade er duidelijk in behandeld wordt. Dat geldt ook voor *Bruessele*, helder van taal en met een boeiende reeks figueren. De veronderstelling ligt voor de hand, dat de opvoering niet goed verliep; anders is de lage prijs moeilijk te begrijpen. De schrijver van *Wynoxberghe* en *Thielt* zal geïmponeerd hebben door zijn intellectueel niveau. Overigens zijn beide vloeiend geschreven, evenals Bruessele, met weinig rhetoricale ei-

genaardigheden in het taalgebruik. Het aantal dubbelrijmen ligt even hoog als in Loo.

Aan de indeling van het Spel hechtte men blijbaar weinig waarde: scènes in Antwerpen en Bruessele, scènes en tekstdelen in Thielt en Wynoxberghe, geen onderverdeling in Loo en Cortrijcke. Deze onverschilligheid zou wel voornamelijk Vlaams kunnen zijn.

Exceptionele eigenaardigheden als het merkwaardig gebruik van deelwoorden in Nieuport, de refreinen van Thienen en het verstorende overwicht van Caprijckes herbergtoneel zijn niet gewaardeerd. Wel was men blijkbaar onder de indruk van frequent dubbelrijm, ruim honderd maal in Thielt, Loo en Wynoxberghe. Van de andere spelen kwamen slechts enkele tot bijna de helft.

Niet onwaarschijnlijk was ook godsdienstige gezindheid een factor. De orthodoxe instelling is niet vergeten, maar het accent valt op een moderne houding, nieuwgezind (Thielt, Wynoxberghe, Cortrijcke) en reformatorisch (Antwerpen, Bruessele). Dit zal in Gent de bedoeling ook geweest zijn, gezien de toespeling in het Brusselse lied.

Spel van zinne

Tot slot een opmerking over de genrenaam op het titelblad. Ernaast stond *spel van zinnen* met gelijke betekenis: spel met een lering. Vroeger meende men, dat de korte vorm het meest gebruikt werd. Jonckbloet schreef dat nadrukkelijk: '*spel van sinne*, in 't enkelvoud; zelden *spel van sinnen*'. [1] Bij Te Winkel vindt men uitsluitend *sinne* en in studies over het rederijkersdrama is dat nog zo. Het *Repertorium* vermeldt echter slechts een twintigtal spelen met de bepaling in het enkelvoud tegen ruim honderd maal zinnen (sinnen). [2]

Te Winkel gaf trouwens een andere verklaring. [3] In de tweede helft van de eeuw werd het gewoonte spelen van ruim voorwerk te voorzien en daarin het thema als vraag, zin of regel op te nemen. Sommige spelen heetten toen 'op' zo'n regel, zin of vraag geschreven, zoals refreinen 'op' een (stok) regel gedicht werden. Daarom vatte Te Winkel de genrenaam op als spel met 'een bepaalde strekking' in plaats van 'een' strekking. Bij 'sinne' is dat grammatisch mogelijk, maar bij 'sinnen' niet en toch werden ook zulke spelen wel 'op een zin' geschreven.

Het ziet er naar uit, dat differentiatie van betekenis plaats had gevonden. Conservatieve rederijkers bleven bij de meervoudsvorm, nog tot in de volgende eeuw. Moderne kozen de korte term en hechtten er een nieuwe betekenis aan. Tot hen behoorden de humanist Lambrecht, zijn Antwerpse collega Silvius, die de bundels Antwerpen 1561 en Rotterdam 1561 drukte (sinne op het titelblad en boven de spelen beide termen), Willem van Haecht, factor van de Violieren en enkele auteurs van rond 1600 (3 P 1, 2, 3; 4 29; 1 P 15) [4] Ook Spieghel, die anno 1580

1 2 Jonckbloet I 288, noot 1.
2 Tussen haakjes geplaatste letters en cijfers verwijzen naar het Repertorium.
3 Te Winkel I[1] 198.
4 Het Loterijspel van Abraham de Koningh (4 29) heet in het voorwerk zowel 'Spel van Sinne' als 'Sinnespel'.

uit ‘spel van zinne’ *zinspel* maakte (Numa, 2 12). Als *zinnespel* leefde dit in Amsterdam verder. Velen gingen echter al vroeg tot klassieke namen over.

Moraliteit is boven geen enkel spel aangetroffen, maar uitsluitend in aantekeningen over spelen. [5] Blijkbaar was deze term niet ingeburgerd. Hij werd in de negentiende eeuw opnieuw ontleend onder invloed van de Franse literatuurgeschiedenis. Jonckbloet bereidde dit waarschijnlijk voor door over ‘zoogenaamde sinnespelen of moralités te spreken. [6]

Spelende personages *

Audenaerde (p)	
Troostelicke *Allegacye*	Thielt
Vierigh *Apetijt*	Axcele
Schriftuerlicke *Approbacye*	Meenene
Aude Serpent	Bruessele Audenaerde (p)
Lieflic *Begrijp*	Thienen (p)
Belemmert Herte	Wynoxberghe
Eyghen *Betrauwen*	Antwerpen
Figurerlic *Bewijs*	Thienen
Gheestelic *Bewijs*	Brugghe
Schriftuerlic *Bewijs*	Audenaerde
sMenschen *Bystant*	Antwerpen
Broederlicke Liefde	Axcele
Charitate	Audenaerde
Christus ant cruce	Bruessele

5 A^0 1450: ‘gesellen die eene moraliteit up eene waghene speilden’ en ‘een moraliteit vander verrisenesse ons liefs Heeren’, Kalff II 304 en 355. Hier lijkt de term voor een mysteriespel gebruikt te zijn, zoals in Frankrijk ook wel gebeurde.
A^0 1559: ‘spelen van zinne oft Moraliteyten’ en ‘Spelen van Sinne oft Moraliteyt’, WNT s.v. Spel en Recreatie, beide in Vlaamse Plakkaatboeken. Everaert sprak wel van ‘*spelen morael* ende esbatementen’, VII (Aragoenoysen), 464.

6 2 Jonckbloet III 508.

* a = afsluiting
i = introductie
p = proloog

Diversche Opynye	Axcele
Dood,	Bruessele
Dwaze Iongheyt	Caprijcke
Eyghen Betrauwen	Antwerpen
Eerlicke Ionste	Thienen (p)
Evangelisch Leeraer	Edijnghe
Evangelische Leeraer	Nieukaercke
Zonder *AErgh*	Axcele

Fraey *Figuracye*	Deynze
Figuerlic Bewijs	Thienen
Figuerlic Toogh	Audenaerde
Fraey Figuracye	Deynze
Gheest der Waerheyt	Ipre
Gheestelic Bewijs	Brugghe
Ghetughe des *Gheests*	Meesene
Des *Gheests* z. Insprake	Thielt
sGheests Cracht	Loo
Gheestelic Verstant	Meenene
Gheestelic Zin	Bruessele (p)
Gheestelick Verlichtijnghe	Cortrijcke
Gheloove	Caprijcke, Audenaerde, Bruessele
Gheloove metter liefden ghecleedt	Nieukaercke
Gheloovigh Herte	Ipre
Hope der *Ghenaden*	Leffijnghe
Ghetughe des Gheests	Meesene
Redelic *Ghevoelen*	Brugghe
God de Vader Axcele,	Bruessele
Gods gheestigh Verstaercken	Deynze
Goddelicke Waerheyt	Nieuport
Goetwillich om staerven	Thielt
Heesscher des Wets	Wynoxberghe
Schijn van *Heligheyt*	Thienen
Belemmert *Herte*	Wynoxberghe
Gheloovigh *Herte*	Ipre
Ionstigh *Herte*	Thienen (i)
Menigh goet *Herte*	Meenene
Wel ghetroost *Herte*	Wynoxberghe
Hope	Caprijcke, Bruessele, Audenaerde
Hope der Ghenaden	Leffijnghe

Levende *Hope*	Deynze
Ydel Voortstel	Thienen
Menigherande *Ingien*	Cortrijcke
Des Gheests *Insprake*	Thielt
Dwaze *Iongheyt*	Caprijcke
Eerlicke *Ionste*	Thienen (p)
Ionstigh Herte	Thienen (i)
Kaercke	Meesene
Cleynmoedighe	Ipre
Wtvloyende *Claergye*	Nieuport
Claerckelic Wten	Cortrijcke
Conscyencye	Caprijcke
sGheests *Cracht*	Loo

Menschelicke *Crancheyt*	Deynze
Christus ant *cruce*	Bruessele
Evangelisch(e) *Leeraer*	Nieukaercke, Edijnghe
Zalyghe *Leerijnghe*	Caprijcke
Levende Hope	Deynze
tLevende Woordt	Bruessele
Liefde	Bruessele
Broederlicke *Liefde*	Axcele
Lieflic Begrijp	Thienen (p)
Lovelicke Mont	Ipre
Vieryghe *Lust*	Caprijcke
Menigh goet Herte	Meenene
Menigherande Ingien	Cortrijcke
(De) *Mensche* Leffijnghe,	Meesene, Nieuport, Caprijcke, Edijnghe
De Mestroostighe *Mensche*	Nieukaercke
Staervende *Mensche*	Antwerpen, Thienen, Bruessele, Audenaerde, Loo
Menschelicke Crancheyt	Deynze
Menschelic Verstant	Bruessele (pa)
sMenschen Bystant	Antwerpen
De *Mestroostighe* Mensche	Nieukaercke
Troostelic *Nopen*	Meenene
Diversche *Opynye*	Axcele
Tschrifs *Onderzoucken*	Antwerpen (pa)
Ontfermhertigheyt	Meesene
Redelic Ghevoelen	Brugghe
Redene	Antwerpen, Caprijcke

Schijn van Heligheyt	Thienen
Tschrifs Onderzoucken	Antwerpen (pa)
Schriftuere	Edijnghe
Troost der *Schriftueren*	Deynze
Schriftuerlic Approbacye	Meenene
Schriftuerlic Bewijs	Audenaerde
Schriftuerlic Troost	Leffijnghe, Brugghe, Nieukaercke, Wynoxberghe
Schriftuerlic Verstant	Axcele
Schriftuerlic Woordt	Loo
Schriftuerlic Zin	Thienen
Aude *Serpent*	Bruessele
Speciale Zalvijnghe	Wynoxberghe
Staervende Mensche	Antwerpen, Thienen, Bruessele, Audenaerde, Loo
Goetwillich om *Staerven*	Thielt

Vernuftigh *Succours*	Bruessele
Figuerlic *Toogh*	Audenaerde
Troost der Schriftueren	Deynze
Schriftuerlic *Troost*	Leffijnghe, Brugghe, Nieukaercke, Wynoxberghe
Troostelic Nopen	Meenene
Troostelicke Allegacye	Thielt
Twyfelic Zin	Brugghe
Claerckelic *Wten*	Cortrijcke
Wtvloyende Claergye	Nieuport
God de *Vader*	Axcele, Bruessele
Verkeerden Zin	Antwerpen (p)
Vercondigher des Woordts	Antwerpen
Gheestelicke *Verlichtijnghe*	Cortrijcke
Vernuftheyt	Edijnghe
Vernuftigh Succours	Bruessele
Gheestelic *Verstant*	Meenene
Menschelic *Verstandt*	Bruessele (pa)
Schriftuerlic *Verstant*	Axcele
Vierigh Aptijt	Axcele
Vierighe Lust	Caprijcke
Der Zonden *Voetzele*	Caprijcke
Ydel *Voortstel*	Thienen
Pinelicke *Vreeze*	Thielt
Waerheyt	Axcele
Gheest der *Waerheyt*	Ipre
Goddelicke *Waerheyt*	Nieuport
Dwoordt der *Waerheyt*	Cortrijcke
Wel ghetroost Herte	Wynoxberghe

Wet	Antwerpen, Edijnghe
Heesscher des *Wets*	Wynoxberghe
Dwoordt der Waerheyt	Cortrijcke
tLevende *Woordt*	Bruessele
Schriftuerlic *Woordt*	Loo
Vercondigher des *Woordts*	Antwerpen
Zalyghe Leerijnghe	Caprijcke
Speciale *Zalvijnghe*	Caprijcke
Gheestelic *Zin*	Bruessele
Schriftuerlic *Zin*	Thienen
Twyfelic *Zin*	Brugghe
Verkeerden *Zin*	Antwerpen
Der *Zonden* Voetzele	Caprijcke
Zonder AErgh	Axcele

Lijst van de figueren

Leffijnghe	5	Antwerpen	4	Audenaerde	3
Brugghe	7(8)	Axcele	5	Loo	3
Meesene	4	Thienen	3+1	Cortrijcke	7
Ipre	7	Meenene	4	Edijnghe	3
Nieukaercke	3	Bruessele	6+1	Wynoxberghe	5
Nieuport	3	Caprijcke	3	Deynze	5
Thielt	4(5)				

Abraham offert Izaäc, Audenaerde 188
Adam en Eva, Brugghe 194, Meesene 73
Adam, de slang, God, Bruessele 291
Benadab, Caprijcke 502
Christus, Thienen 206
Christus, besnijdenis, Ipre 198
Christus aan het kruis, Ipre 496, Antwerpen 349, Bruessele 369
Christus, God, de Heilige Geest, de geest. en de wer. stand, Nieuport 509
Christus, met de rechter moordenaar, Thielt 538, Wynoxberghe 478, Meenene 463
Christus tussen de moordenaars, Axcele 414, Cortrijcke 273
Christus, Mozes slaat op de rots, Meesene 379
Christus en de koperen slang, Nieukaercke 285, Loo 145
Christus in de schoot van Hope, Deynze 84
Christus wordt levend i.d. schoot van Hope, Deynze 171
Christus, hemelvaart, Deynze 333
Christus middelaar, Loo 386
Christus, opstanding, Brugghe 289, Meesene 423, Ipre 502, Nieukaercke 434, Bruessele 433, Edijnghe 474
Christus op Thabor, Brugghe 425
Christus triomferend, Antwerpen 444, Bruessele 479, Loo 494
Christus in de wijnpers, Nieuport 517
Crucifix, bloedend, Thielt 459
Drie-eenheid, Axcele 107
Fontein, werkend, Thienen, introductie
God de Vader, Thienen 386
God de Vader zegent het huis van David, Cortrijcke 452
God de Vader met Mozes, David en de Israëlieten, Meesene 486
Heilige Geest, uitstorting, Audenaerde 272
Hel, opengebroken, Sathan gebonden, Bruessele 415
Homo e.a. in schansmand, Brugghe 203
Israëlieten aan de Rode Zee, Brugghe 480, Meenene 332
Izaäc zegent Jacob, Ipre 188

Jacob, stervende, Thielt 158, Axcele 376, Meenene 436, Wynoxberghe 293
Jacob en de zonen van Jozef, Ipre 188
Jacob en Jozef, Wynoxberghe 293
Jonas uit de walvis komend, Ipre 500, Nieukaercke 426
Jongeling van 20 jaar, Leffijnghe 43

Jongelingen in de gloeiende oven, Brugghe 476
Kaïn en Abel, Brugghe 199
Kindekin, naakt, Leffijnghe 34
Lam Gods op een fontein, Cortrijcke 399
Lam en het Boek, Nieuport 512, Audenaerde 446
Lusthof van Mensche, Edijnghe 59
Macchabea met zeven zonen, Leffijnghe 494
Makkabeeën, zeven, Axcele 388
Man van dertig jaar, Leffijnghe 53
Man, oud en grijs, Leffijnghe 53
Mozes op de berg Nebo, Wynoxberghe 301
Mozes, met de koperen slang, Ipre 481, Thielt 170(?)
Opstanding van het vlees, Antwerpen 524, Deynze 268
Poel van Desperacyen, Caprijcke 247
Proces in de hemel(1), Cortrijcke 377
Proces in de hemel(2), Cortrijcke 416
Samaritaan, Cortrijcke 248
Schaduw van de Dood, Bruessele 449
Slang, vervloeking in het paradijs, Antwerpen 218
Stephanus, steniging, Thielt 541, Axcele 440, Wynoxberghe 484, Deynze 414
Suzanna, Brugghe 472
Symeon in de tempel, Thielt 529, Wynoxberghe 352
Tak, bloeiend, Bruessele, introductie(?)
Verloren Zoon, Caprijcke 531, Cortrijcke 231
Wet, Edijnghe 239
Zieke, opziende naar Christus, Meenene 351

Literatuur

Jrb. Fonteine	Jaarboek van ‘De Fonteine’ te Gent, tweede reeks
MWB	Middelnederlands Woordenboek
N.T.	De Nieuwe Taalgids
Repertorium	zie 5 Hummelen
Rh. Gl.	Dr. J.J. Mak, *Rhetoricaal Glossarium*; Assen 1959.
Tafel	Meester Dirc van Delf O. P., *Tafel van den Kersten Ghelove*, ed. Dr. L.M.Fr. Daniëls O. P., 4 dln.; Antwerpen - Nijmegen/Utrecht, 1937-1939.

Ts	Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
WNT	Woordenboek der Nederlandsche Taal.

Augustijn, Dr. C., *De Vorstermanbijbel van* 1528. (*In Navolging. Opstellen voor C.C. de Bruin*, Leiden 1975, 78-94)

Bakhuizen van den Brink, J.N., *Geen kerk in het Nieuwe Testament*. (ibidem, 1-18)

Brachin, P., *De Brusselse Kamer 'Den Boeck' op het Gentse Rederijkersfeest van* 1539. (*Faits et Valeurs*, Bibl. Neerl. Extra Muros, La Haye 1975, 3-19)

Buitendijk, W.J.C., *Het Calvinisme in de spiegel van de zuidnederlandse literatuur der Contra-Reformatie*; Groningen-Batavia 1942.

Coigneau, D., *De Psalmberijmingen van Eduard de Dene*; Jrb. Fonteine 1969-1970, 213-241.

Decavele, Johan, *De Dageraad van de Reformatie in Vlaanderen* (1520-1565); Verh. Kon. Ac. v. Wet. Lett. en Sch. Kunsten voor België - Jrg. XXXVII-1975-nr. 76, 2 dln.; Brussel 1975.
Degroote, G., *Erasmus en de Rederijkers*; Belgisch Tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis XXIX (1951), 389-420 en 1029-1062.
Dibbets, G.R.W. en Hummelen, W.H.M., *Joseph, een historiaelspel van Jeronimus van der Voort*; Jrb. Fonteine 1973-74, 43-166.
van Dis, L.M., *Reformatische Rederijkersspelen uit de eerste helft van de zestiende eeuw*; Haarlem 1937.
1. Drewes, J.B., *Om u behoet moet*; N. T. 50 (1957), 323-330.
2. Drewes, J.B., *Spel van Sinne* (1561) *van de Witte Acoleyen*, bespreking; N.T. 70 (1977), 301-318.
3. Drewes, J.B., Bespreking van *John J. Parker, The development of the Everyman drama from Elckerlyc to Hoffmannthals Jedermann*; N.T. 68 (1975), 324-332.
van Duinkerken, Dr. A., *Dichters der Contra-Reformatie*. Utrecht 1932.

1. van Eeghem, Willem, *Cornelis Everaert op het Landjuweel te Gent*; Toneelgids XXV (sept.-okt. 1938), 1-7.
2. van Eeghem, Dr. W., *Rhetores Bruxellenses*; Revue belge de Philologie et d'Histoire 1936.
3. van Eeghem, Dr. Willem, *Drie schandaleuse spelen* (*Brussel* 1559); Antwerpen MCMXXXVII.
van Elslander, Dr. A., *Het Refrein in de Nederlanden tot* 1600; Ko. Vl. Ac. v. Taal- en Letterkunde, Reeks VI. Nr 71. Gent 1953.
1. Erné, B.H., *Een liedeken van Bruessel te Ghent ghesonghen*; N.T. 68 (1975), 200-205.
2. Erné, B.H., *De rijmen in drie kluchten uit de zestiende eeuw*; Ts. LI (1932), 137-154.
3. Erné, B.H., *Het Refrein zonder Dicht*; Jrb. Fonteine 1973-1974, 35-41.
4. Erné, B.H., *Over Wagenspelen*; Ts. L (1931), 223-240.
van Es, G.A., *De attributieve genitief in het Middel-Nederlandsch*; Assen, 1938.
Een Esbattement van sMenschen Sin en Verganckelijcke Schoonheit; Zwolse dr. en herdrukken; Zwolle 1967.

van Gelder, Dr. H.A. Enno, *Erasmus, Schilders en Rederijkers*; Groningen 1959.
Grondijs, H.F., *Een spul van sinnen van den siecke stadt*; Borculo 1917.
Groote, Beatrijs de, *De overheid en het Gentse rederijkersfeest van* 1539. Jrb. Fonteine 1975, 105-117.

Hoebeke, M., *Spel van de V vroede ende van de V dwaeze maegden*; Zwolle 1959.
1. Hummelen, W.M.H., *De Sinnekens in het Rederijkersdrama*; Groningen 1958.
2. Hummelen, W.M.H., *Typen van toneelinrichting bij de rederijkers*; Studia Neerlandica 1970, 51-109.
3. Hummelen, W.M.H., *Der Buehnenwettstreit in Gent* (1539): *Zusammenhang zwischen Buehne und Spielen*. Akten des V. Internationalen Germanisten-Kongresses, Cambridge 1975, S. 47-56.
4. Hummelen, W.M.H., *Inrichting en gebruik van het toneel bij Job Gommersz* (1565); Jrb. Fonteine 1975 - Deel I, 7-57.
5. Hummelen, W.M.H., *Repertorium van het Rederijkersdrama* 1500 - *ca.* 1620; Assen 1968.

1. Iansen, S.A.P.J.H., *Speurtocht naar het leven van Mattijs Castelein, archivalia en onzekerheden*; Verslagen en Mededelingen v. d. Kon. Vla. Ac. v. Taal- en Letterkunde (N.R.) 1970.
2. Iansen, Dr. S.A.P.J.H., *Verkenningen in Matthijs Casteleins Const van Rhetoriken*; Assen 1971.

1. Jonckbloet, Dr. W.J.A., *Geschiedenis der Middelnederlandsche Dichtkunst*; Amsterdam 1851-1855.
2. Jonckbloet, Dr. W.J.A., *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*; Groningen 1873.

Kalff, G., *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* II, Groningen 1907.
van Keirsbilck, G., *Letterkundig Leven te Kaprijke in de vijftiende en zestiende eeuw*, Jrb. Fonteine 1964-65, 3-45.
Kruyskamp, Dr. C., *Dichten en Spelen van Jan van den Berghe*; 's- Gravenhage 1950.

van Lauwe, M., *De Rederijkerskamers van Oudenaarde*; Jrb. Fonteine 1962/3, 111.
Loosjes, J., *De invloed der Rederijkers op de Hervorming* (Stemmen voor Waarheid en Vrede 1909, 271-285).

de Maeyer, Z.E.H. Al., *Van ketterse en andere schandaleuse spelen*; Hand. v. d. Zuidned. Maatschappij v. Taal- en Letterkunde en Geschiedenis XIII (1959) 23-59.
Mak, Dr. J.J. *De Rederijkers*; Amsterdam 1944.
van Mierlo, Prof. Dr. J., *Geschiedenis van de Letterkunde van de Nederlanden*, II; 's Hertogenbosch-Brussel.
1. Muller, J.W., *Cornelis Everaerts Spelen als Spiegel van de maatschappelijke toestanden zijns tijds*; Versl. Meded. Kon. Vla. Ac. 1907, 433.
2. Muller, J.W., *Een rederijker uit de tijd der Hervorming* (Onze Eeuw VII 1908).
Muller, J.W. en Scharpé, L., *Spelen van Cornelis Everaert*. Leiden 1920.

1. Pijper, F., *dWerck der Apostelen cap.* 3, 4, 5 (Bibl. Ref. Neerlandica I 273; 's-Gravenhage 1903).
2. Pijper, F., *Die Menichfuldicheyt des Bedrochs der Werelt* (ibidem 369).
Refereynen Int Vroede, op de vraghe, Wat dier ter waerelt meest fortse verwint. Item int Zotte, op de vraghe, wat volck ter waerelt meest zotheyt tooght. Item int Amorueze, op den stoc, Och moghticse spreken, ic ware ghepaeyt. Vertooght binnen Ghendt by de XIX. cameren van Rhetorijcken aldaer comparerende den XX. in April M. D. neghen ende dertigh. Mij der Vlaamsche Bibliophilen, Nr XI, Gent 1878.

Rens, Dr. Lieven, *Genres in het ernstige renaissancetoneel der Nederlanden tot* 1625; Hasselt 1977.
Ruys, H.J.A. *Duyfkens en Willemynkens pelgrimage tot haren beminden binnen Ierusalem*; Utrecht 1910.

Schotel, G.D.J., *Den Boom der Schriftueren*; Utrecht 1870.
Steenbergen, Dr. G. Jo., *Het spel der Violieren op het Gentse 'landjuweel'*; Jrb. Fonteine 1946-47, 15-26.
Stoett, Dr. F.A., *Middelnederlandsche Spraakkunst, Syntaxis*[3]; 's-Gravenhage 1923.
Stoett, F.A., *Nederlansche Spreekwoorden, Uitdrukkingen en Gezegden*, 2 dln.; Zutphen 1943.

Tafelspel van een prochiaen, een coster en een wever, ed. Van Dis in: *Reformatorische Rederijkersspelen*.
Timmer, Prof. Dr. J.J.M., *Christelijke Symboliek en Iconografie*, 2e druk; Bussum 1974.
Truwanten, een toneeltekst uit het handschrift Van Hulthem; N.T. Cahiers 6; Groningen 1978.
Vandecasteele, M., *Letterkundig Leven te Gent van* 1500 *tot* 1539; Jrb. Fonteine 1966, 3-57.

1. de Waard, G.C., *Het Spel van Menen uit de Gentse Bundel* (1539); N.T. 54 (1961), 333-336.
2. de Waard, G.C., *Het spel van Meesene uit de Gentse bundel van* 1539; N.T. 55 (1962), 90-96.
Wieder, Dr. F.C., *De Schriftuurlijke Liedekens*; 's-Gravenhage 1900.
te Winkel, Dr. Jan, *De Ontwikkelingsgang der Nederlansche Letterkunde*[2]; Haarlem.

Wijze van uitgeven

Van de zinnespelen die op het landjuweel te Gent van 12-23 juni 1539 werden opgevoerd, zijn de volgende uitgaven bekend:

1. Een 4°-editie, 154 bll., A^2A-Z AA-PP^4, goth. en lat., 42 rr., 20 hsnn.
   Op blz. 154*a* r. 7 vlg. leest men: ❦ Volhent te Ghendt by my Ioos Lā = ❧ || brecht Lettersteker / Den laesten dagh || vā Ougst / int Iaer M.CCCCC. || XXXIX. ||
2. Een 8°-editie, 220 bll.,[a^8] b-z A-D^8E^4, goth., 28 rr.

(*A*) Op blz. 220*a* r. 13 vlg. leest men: ¶ Ghedruct ende voleynt int Iaer. M. || CCCCC.XXXIX. den || xv. Octob. || Ende men vintse te coope Tantwer- || pen binnen de Cāmerpoort || brugghe int huys || van Delft. ||

3. Een 8°-editie, 220 bll., [A^8]B-Za-d^8e^4, goth., 28 rr.

(*B*) Op blz. 220*a*. r. 13 vlg. leest men: ¶ Ghedruct ende voleyndt int Iaer. M. || CCCCC.XXXIX. den || xxv. Octob. || Ende men vintse te coope Tantwer- || pen binnen de Cāmerpoort || brugghe int huys || van Delft. ||

4. Een 8°-editie, 220 bll., [a^8]b-z A-D^8E^4, goth., 28 rr.

(*C*) Op blz. 220*a* r. 13 vlg. leest men: ¶ Ghedruct ende voleynt int Iaer. M. || CCCCC.XXXIX. den || xxv. Octob. || Ende men vintse te coope Tantwer- || pen binnen de Cāmerpoort || brugghe int huys || van Delft. ||

5. Een 8°-editie, 220 bll., A-Z Aa-Dd^8Ee^4, goth., 28 rr.

(*D*) Op blz. 220*a* r. 13 vlg. leest men: ¶ GHEDRUCT ENDE VOLEYNT INT || Iaer. M.D.LXIIII. den XII. Mey. || Ende men vintse te coope te Wesel || op de Marct teghen over Stadt- || huys / by my Hans || de Braeker. || ❦ ? ❧ ||

Evenals de vorige [1] volgt deze nieuwe druk de oude 4°-editie, met één uitzondering. De legger van het Oudenaardse spel is in 1539 blijkbaar in de war geraakt, waardoor de eerste bladen in verkeerde volgorde af-

1 *De Spelen van Zinne vertoond op het Landjuweel te Gent van 12-23 juni* 1539. Uitgegeven en toegelicht door Dr. L.M. van Dis en Dr. B.H. Erné. Deel I: Tekst. Gronigen, Batavia 1939.

gedrukt werden. Deze niet eerder opgemerkte vergissing is hier hersteld, zodat het spel nu zijn oorspronkelijke vorm herkregen heeft.

De tekst is zonder emendaties weergegeven. Eenvoudige en gangbare afkortingen zijn opgelost, enkele duidelijke drukfouten werden zonder meer verbeterd. Veranderd zijn ook een paar vormen die nodeloos storend werkten, bijv. Edijnghe 412: *hisbrywijs* in *historywijs*, welke vorm ook in de vier vergeleken drukken voorkomt; de vervangen lezing staat onder de varianten vermeld.

Persoonsaanduidingen zijn steeds onverkort weergegeven, ook waar de 4°- editie de personages met afkortingen aanduidde.

De nummering der regels is uiteraard door ons aangebracht.

Om de tekst beter verstaanbaar te maken, plaatsten we leestekens volgens hedendaags gebruik; de interpunctie van 1939 is hier en daar herzien.

Een enkele maal werd een hoofdletter geplaatst, als in de oude druk blijkbaar een vergissing begaan was (Meenene 234: *Naer*). Ook werd twee maal een hoofdletter door een kleine vervangen (Nieuport 181: *reynighen*, Bruessele 287: *raedt*). Voorts is regelmatig het woord God met een hoofdletter gedrukt; dit is eveneens het geval met de namen der personages als ze geciteerd of besproken worden.

Onder de tekst nam ik niet alle in 1939 vermelde varianten op. Wie daarvoor belangstelling heeft, dient onze vroegere uitgave te raadplegen. Hier heb ik me beperkt tot varianten die de tekst aanvullen of voor de lezer begrijpelijker maken.

Omdat intussen het Rhetoricaal Glossarium verscheen en Supplement I bij het WNT, zag ik van een woordenlijst af. Over het algemeen verschaffen onze woordenboeken voldoende vergelijkingsmateriaal. Enige aanvulling vindt men in de paragraaf over het taalgebruik.

Oorspronkelijk was ik van plan, niet weer een analyse van de godsdienstige gezindheid te geven. Gezien de voorgeschiedenis, die met de dissertatie van Van Dis begon, heb ik tenslotte gemeend niet tot deze beperking over te mogen gaan. Zelf beschouw ik mijn opmerkingen over dit onderwerp als oriënterende aantekeningen ten behoeve van verder onderzoek door meer bevoegden.

Negentien spelen, tegelijkertijd geschreven over hetzelfde onderwerp en onder dezelfde voorwaarden, geven een indruk van de manier waarop voornamelijk Vlaamse rederijkers te werk gingen. Daarom bevatten de inleidingen per spel informatie over de vorm en over de mogelijke wijze van opvoeren. In de algemene inleiding worden enkele zaken samengevat.

De tekstverklaring is vrij ruim, met het oog op lezers die weinig thuis zijn in het taalgebruik van de zestiende eeuw. Er wordt veel naar bijbelplaatsen verwezen. Citaten zouden de toelichting al te zeer bezwaard hebben; het zal soms nodig zijn, de bijbel naast een spel te raadplegen. Voorbeelden van middeleeuwse verklaring worden af en toe aangehaald uit de *Tafel van den Kersten Gheloven*, ed. Daniëls O.P. Ik heb afgezien van toelichtingen die voor het begrip van de tekst niet noodzakelijk zijn.

Naast de oude drukken bestaat nog een afschrift uit de zeventiende eeuw van twaalf spelen, de zes bekroonde gevolgd door Deynze, Brugghe, Ipre, Leffijnghe, Meenene en Audenaerde; zie het *Repertorium* onder 1 W, *Verzameling Constanter*. [2]

Dit handschrift bevindt zich sinds 1957 in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag onder signatuur 134 C 55; het werd beschreven door P.J.H. Vermeeren. [3] Naast genoemde spelen bevat het nog ander rederijkerswerk.

B. van Selm ontdekte, dat Huygens het verworven moet hebben uit de bibliotheek van de Leidse hoogleraar in de geschiedenis Marcus Zuërius Boxhorn (overleden 3 oktober 1653), die te Leiden geveild werd op 11 maart 1654. Een over het titelblad heen geschreven aantekening '16 Constanter 54' bevestigt dit. [4] Voor tekstonderzoek is het afschrift niet van belang, maar het toont dat nog in de zeventiende eeuw mannen als Boxhorn en Huygens belangstelling voor de rederijkers hadden en voor de spelen van 1539. Het is me niet duidelijk geworden, waarop de keuze van de zes laatste spelen berust.

Over de gang van zaken voor en tijdens de Gentse feesten zijn we ingelicht door M. Vandecasteele. [5] De Fonteine kreeg door medewerking van de stad keizerlijk octrooi om de vrede met Frankrijk te vieren, [6] de zwakke nering te bevorderen en met anderen in vreugde de rederijkkunst te beoefenen. Op het eerste zinspelen vele refreinen; van de spelen doelt alleen Audenaerde er in de aanhef op. [7]

Het zeer lezenswaardige artikel met zorgvuldige bronvermelding vat samen wat te vinden was. Dit bleek lang niet voldoende voor een enigszins volledig beeld van de gebeurtenissen. Over onderdelen als de wedstrijden in refreinen, liederen en kluchten bijv. is vrijwel niets bekend. Niettemin geeft schrijver toch belangrijke achtergrondkennis.

Erné

2 De aantekening daar bij Deynze over een behaalde prijs berust op een vergissing in het Rep.
3 *Een manuscript met rederijkerspoëzie uit de boekerij van Constantijn Huygens*. Ts. 79 (1963), 271-287.
4 B. van Selm, *Geboeid lezen in een oude veilingcatalogus*. META, mededelingenblad voor neerlandici; uitgave van de vakgroep nederlands te leiden, negende jaargang nummer 1, pag. 2, 3.
5 *Letterkundig leven te Gent van* 1500-1539. Jrb. Fonteine 1966, blz. 30-57.
6 Te weten het bestand van Nice, 18 juni 1538, veelal de 'vrouwenvrede' genoemd, naar het aandeel dat de twee vorstinnen er in hadden.
7 De tekst van het octrooi werd door Ph. Blommaert opgenomen in zijn *Geschiedenis der Rhetorykkamer: De Fonteine te Gent*. Gent 1847, blz. 109-111.

De Gentse Spelen

De stedelijke rekeningen van Gent vermelden de volgende uitgaven voor het feest van 1539:

1538	Item, betaelt Lievin De Witte over het schilderen van den Standaerd van den gulde van der Fonteine, mitsgaders de blasoenen van zes trompetters 8 liv.gr.
1538	Item, betaelt den Prince van den gulde van der Dryevuldicheyt, ghenoemt de Fonteine, de somme van 40 liv.gr.hemlieden toegeleit in sublevatien van de excessive en sware costen by hemlieden ghedoocht ter occasie van den spele van Rethorijcke.
1539	Item, betaelt den Prinche ende Raedt van der Fonteyne 60 liv. gr., hemlieden toegheleit t'helpen van den grooten, excessive costen ter cause van den spele van Rethorijcke.

Leffijnghe

DE JESUSTEN
zinspreuk
‘*Altoos doende*’
Antwoord
Hope der Ghenaden Christi

(geen prijs)

Leffijnghe.

Inleiding

De personages

Hoofdpersoon
De Mensche, Mensche

Helpers
Schriftuerlic Troost, een geestelijke, onder andere toegesproken als *vader* 77, *heer* 269 en *claerck* 333; vertroosting door de Schrift.
Hope der Ghenaden, waarschijnlijk als een engel, 'schoon om niemants versmaden'; met een anker als symbool; haar 'staf van ghenaden' krijgt Mensche 358.

Schriftuerlic Troost en Hope vormen ondanks hun niveauverschil een twee- mondige eenheid, die 'Hope duer schriftuere' zou kunnen heten. Het betoog berust mede op toelichting van autoriteiten als Augustinus (84, 181, 291, 375, 530 en via Lombardus 309), Bernardus (100) en Gregorius (207). Beiden betrekken hun woorden tevens op zich zelf (27, 281 e.e.). Hope wordt daardoor in plaats van een personificatie van de christelijke hoop, een getuige daarvan.

De vorm

Proloog			
(genoemd)		1-75	Mensche en Schriftuerlic Troost 50 vz. gekruist, dan gepaard rijm; gesloten einde
Spel	A I	76-141	gepaard rijm; open einde
	B I	142-425	Hope der Ghenaden daalt neer gepaard rijm, tot slot gekruist in halve vz.; gesloten einde
	II	426-550	gepaard rijm, tot slot gekruist in halve vz.; gesloten einde
	III	551-580	gepaard rijm, gesloten einde

Afsluiting	581-590	Verzen in drieën, de delen rijmend; gesloten einde

N.B. Vs. 20 behoort nog tot de voorgaande claus. De druk laat geen wit tussen proloog en Spel; Mensche blijft gedurende de pauze op het toneel.

De nadruk heeft fouten verbeterd en plaatsen verduidelijkt, maar ook nieuwe fouten gemaakt.

Overzicht van de inhoud

Proloog (1-75)
Als eenvoudig man, die geen theologische werken lezen kan, voelt Mensche zich niet in staat het antwoord op de Gentse vraag te vinden. Schriftuerlic Troost verzekert, dat het zonneklaar in de bijbel staat (21). Vervolgens legt hij uit, dat de mens sterven moet als gevolg van de erfzonde, ieder op zijn tijd - met figueren van kind, jongeling, man en grijsaard (vanitas-motief). De vraag zal hij na de proloog beantwoorden.

Spel A (76-141) *Inleiding*
Wereldse kennis, macht en rijkdom bieden in het sterven geen hulp (cotemptus-mundi-motief). Schriftuere kondigt betere hulp aan.

B I (142-425) *Hoop*
Hope der Ghenaden daalt uit de hemel neer met de blijde boodschap dat God de mens het eeuwige leven schenken wil.
178
Sterven is geen einde. Het is gevaarlijk door het optreden van de duivel, maar als de mens berouw heeft, zal God zijn zonden niet gedenken; Christus kocht hem vrij. Als Mensche dit aanvaardt, zal hem het antwoord schriftuurlijk en figuurlijk gegeven worden.
246 *Het schriftuurlijk antwoord*
Het geloof in Christus wekt hoop; geloof, hoop en liefde helpen de mens, maar in het stervensuur is hoop het belangrijkst.
306
Naar de omschrijving door Lombardus berust hoop mede op goede werken van de mens, al gaat het niet alleen daarom, maar ook om Gods genade (334). Het goede dat men gedaan heeft, is samen hoopgevend en bevordert het resultaat.
365
Na meer bijbelteksten verklaart Mensche dat hij vol vertrouwen hopen zal; met zijn helpers verheerlijkt hij de hoop.

B II (426-550)
Op Mensches vraag, wat hem in de hemel te wachten staat, spreken de helpers over de heerlijkheid daar en wijzen op een trap van vijf treden, die de weg omhoog voorstelt. Mensche kapt hun betoog echter met een beroep op de beschikbare tijd en een herinnering aan de chaerte, die ook een figuurlijk antwoord verlangt.
494 *Het figuurlijk antwoord*
Dit wordt gegeven in een uitvoerig tafereel naar 2 Makkabeeën 7: een moeder en haar zeven zonen gingen onverschrokken de dood in, doordat ze op God bleven hopen. Mensche is nu geheel overtuigd.

B III (551-580)
Een samenvatting, over het hoofd van de hoofdpersoon ook tot het publiek.

Afsluiting (580-590) Opwekking om te leren sterven voor het sterven en krachtig te hopen als God roept; verzoek om waardering.

De godsdienstige opvatting

Ter inleiding verklaart de schrijver, dat wijsheid, macht of rijkdom een stervende niet helpen kunnen. Daarna tracht hij enkel de juistheid van zijn antwoord te bewijzen, met inachtneming van de opdracht; het laatste blijkt uit de interrupties 472/6 en 492/63. Met een overvloed aan bijbelteksten en verklaringen uit andere gezaghebbende bron (Augusti-

nus, Bernardus, Gregorius, Petrus Lombardus) betoogt hij voortdurend, dat alleen hoop op Gods genade uitkomst biedt. Direct en indirect wordt hierbij naar Christus verwezen. Hope der Ghenaden (Christi) leidt bijv. zichzelf met woorden van Christus in (150) en associeert zich met de 'Verwachting Israëls' uit Jer. 17:13 (158).

Leffijnghe is te beschouwen als een wedstrijdspel met een beperkt doel. Wat de schrijver daarvoor niet dienstig of noodzakelijk vond, bleef terzijde, zoals de betrekking tussen wet en genade. Discussie ontbreekt; vragen van de hoofdpersoon dienen slechts om de voortgang te bevorderen.

De kerk blijft ongenoemd. Terloops blijkt echter wel instemming met haar opvattingen: de vrije wil (302), de waarde van goede werken (311 e.e.), de noodzaak van biecht en boete (517). Er is geen reden om aan de orthodoxe instelling van de auteur te twijfelen.

Het vroede refrein noemt de menswording van Christus aller hoop en prijst de maagd Maria, door wie hij zich op liet voeden. Het trekt een parallel met de vrouwen door wie de wapenstilstand van Nice tot stand kwam.

In het zotte kritiseert de dichter wel. Hij richt zich tegen verwereldlijkte priesters, ook prelaten al mag dat niet gezegd worden, en tegen hovaardigen die op hun boeken vertrouwen en meer denken te weten dan Gods vissers. In het zotte genre mocht men wat vrijmoediger zijn.

De opvoering

Leffijnghe is het enige spel waarin de dubbele opdracht van schriftuurlijke en figuurlijke behandeling al in de proloog is gevolgd. Schriftuerlic Troost loopt met Mensche langs vier togen en herinnert hem met tekst en beeld aan de onzekerheid van het leven in elke periode, kindsheid, jongelingschap, volwassenheid en ouderdom.

Indrukwekkend is in het begin van het Spel de verschijning van Hope. Mensche ziet haar plotseling neerdalen. Hij moet diep onder de indruk zijn, wanneer Schriftuerlic Troost verklaart, dat ze uit de hemel tot hem komt. Het Gentse toneel beschikte voor zo'n vertoning over een lift; dat blijkt ook uit Deynze, waar hij gebruikt wordt voor de hemelvaart van Christus. Naar aanleiding van de regie-aanwijzingen van Job Gommersz bij diens spel van *Onser Lijever Vrouwen hemelvaert* (1565) heeft Hummelen (4, blz.26) over een dergelijke installatie geschreven en verondersteld (blz. 43), dat deze een vrij normaal onderdeel van de toneelbouw zal zijn geweest. Die suggestie vindt hier steun.

Op het toneel was een trap van vijf treden gebouwd (462), als symbool van de weg die de mens moet gaan: van het kommervolle aardse leven langs verleiding en beproeving via de hoop naar de hemelse heerlijkheid. Mensche kende de eerste stadia. De laatste werden hem getoond in de figuere van de Macchabeeën, moeder en zeven zonen, die de dood verkozen boven ontrouw aan *het geloof van de vaderen* (eerste rol). Het is niet moeilijk te verstaan dat de schrijver hierbij aan het geloof van de r.k. kerk dacht.

Voor het uitvoerige tafereel was het gehele toneel beschikbaar. De figueren uit de proloog waren verdwenen en in het kamertje boven waaruit de lift was gekomen, kon een vloertje zijn gelegd. Alle ruimte was ook wel nodig, want bij Antiochus behoorden in elk geval soldaten, een beul met knechten en martelwerktuigen. Wanneer de Romein boven in de 'troon' zetelde, konden de aangeklaagden in de kleinere toogruimten opgesteld zijn. De in het Latijn gestelde rollen wijzen er op, dat ze niet spraken.

Opmerkelijk is de manier waarop Mensche de fictie van het spel verbreekt, wanneer dit te lang dreigt te worden (474, 492).

Hope draagt een anker als attribuut. In het spel wordt daarop gedoeld in 353 en 578.

*

Leffynghe.

Prologhe.
In dit spel zullen wezen dry personagen: De Mensche, Schrifturelic troost, Hope der ghenaden.

¶ De Mensche.
Waer zallic met namen een trooster zoucken?
My dijncke dat ic gheheel verlaten zy. [1-2]
Ic ben simpel, my en helpen gheen clooster boucken, [3]
Noch libraryen en commen te baten my.
Ic anmaercke tleven van mynen state vry [5]
Ende vinde my grondeloos vul mesdaden,
Der diepte mijns zonden en vindic mate by. [7]
Dus roupic totter diepte Gods ghenaden;
Grooter es zijn diepte, tbermhertigh ontladen, [9]
Dan alle de diepten des menschen allende.

Schriftuerlic troost.
Ic, Schriftuerlick Troost, wille nu gaen beraden
Den Mensche; duer my zien alle verblenden. [11-2]
Al gaen zy verdoolt, ic leerze erwenden
Tot rechter kennesse, alser op ghegloost es. [13-4]
Waer light de reyze?
+

+A 1 v.

Mensche.
Och, onder donbekenden,
Lacen, duchtic heere, midts mijn propoost es
Om weten: welck staervende den meesten troost es,
Wantt zo gheprent te Ghendt de vraghe staet. [16-9]

* 13 A herwenden 18 den stervende meesten troost is.
1-2 *Ic met namen*, in het bijzonder ik; *my dijncke*, ik meen.
3 *simpel*, ongestudeerd; *cloosterboucken*, theologische werken.
5 Ik beschouw zonder terughouding de gesteldheid van mijn (geestelijk) leven; 5-10 refereert aan Ps. 130:1.
7 *mate vinden by* + datief, een maat vinden voor.
9 *tbermhertigh ontladen*, de barmhartigheid waarmee hij ons ontlast.
11-2 *beraden*, helpen, zie Ps. 146:8a.
13-4 *verdoolt gaen*, de weg bijster zijn; (h)*erwenden*, terugkeren; *rechte kennesse*, waar inzicht; *alser op ghegloost es*, zoals dat in bijbel en commentaren wordt gegeven.
16-9 *onbekenden*, ondeskundigen; *lacen*, helaas; *midts*, omdat; *propoost*, verlangen; *staervende den*, lees *den staervende* (var.); *prenten*, drukken.

*

Schriftuerlic troost.
Tuutgheven in tzuden, noort, west ende oost es. [20]
Schriftuere van dien blijckt als den dagheraet. [21]
Dus vriendt, toch neder hier nu u claghe laet,
Ghy zult u zelven gheheel zijn bedervende. [22-3]

Mensche.
Maer die int uterste des doods vlaghe vaet,
Hoe zaude zijn propoost troost zijn verwaervende? [24-5]
Ic en cant begrypen.

Schriftuerlic troost.
Wij zijn al stervende
Van onzer gheboorten tot thende ons leven. [27-8]
Dit was allen menschen Adam beaervende,
Tghebodt afkaervende. [29-0]

Mensche.
Och vriendt verheven,
Wilt my tverstandt daer breeder af gheven,
Zo en es mynen troost niet gheel verloren. [32-3]

Figure.
 Hier tooghtmen een naeckt kindekin, hebbende een rolle: Quasi flos egreditur et conteritur et fugit velut umbra et nunquam in eodem statu permanet.
Iob 14.

Schriftuerlic troost.
Merckt dit kindekins vertoogh gheschreven, [34]
Twelck als een blomme (wilter naer hooren)
Wtspruut, corts vergaet midts sdoods verstooren, [36]
Vlied als een schaduwe, nemmermeer blijft
In eenen staet.

Mensche.
Sherte wilt oorboren
Vrueght; hoe wel dat tbroosch vleesch den gheest bekijft,
Nochtan mijn moedt beclijft. [39-1]

* 39 therte
20 *uutgheven*, bekend maken. Dit vers behoort nog tot de vorige claus.
21 de bijbel is hierover volmaakt duidelijk.
22-3 *nederlaten*, deponeren; *bederven*, te gronde richten.
24-5 *die*, als iemand; *tuterste*, het sterven; *vaen*, opvangen; *vlaghe*, klap.
27-8 Vgl. 1 Cor. 15:31.
29-0 Vgl. Rom. 5:14; *beaerven*, als erfdeel nalaten; *afkaerven*, overtreden.
32-3 *verstandt*, uitleg; *verloren*, onvindbaar.
34 Let op de geschreven toelichting bij dit kindje, Job 14:2.
36 *corts*, snel; *midts*, door; *sdoods verstooren*, de vernietigende dood.
39-1 *Sherte*, lees *Therte* (var.); *wilt oorboren vrueght*, verheugt zich; *bekyven*, vechten tegen; *beclyven*, toenemen; *hoe wel*, hoezeer.

Figure.
 Een Ionghelinc van 20. iaren met een rolle: Dum adhuc ordirer, succidit me.
Esa. 38.

Schriftuerlic troost.
Dus tleven duerdrijft. [42]
Ziet dit ionghelijngh, schoon, frisch van leden,
Hoe fray van zeden, al de dood ontlijft! [44]
In mijn opgroyen heift hy my afghesneden,
En mijn daghen zijn sneldere duer gheleden
Dan zo een wevere zynen drom afsnijdt.
Dit schriftuere belijdt. [45-8]

Mensche.
Nu valt beneden [+]
Mijn iuecht bestreden, die onlancx tijt verblijdt. [+]A 2 r.
Nu maerckic wel: tsmenschen leven es maer een strijdt
Ter waerelt wijdt. [49-2]

Figure.
 Een man van 30. iaren met een rolle: Iunior fui etenim senui.
Psal. 38.

Schriftuerlic troost.
Anschaut noch zonder respijt
De derde eeuwe onder den mannen blommen. [53-4]
Daer staet: Ic was ionghere, maer ben ghecommen
Tot mynen daghen, midts sdoots ontcnoopere, [55-6]
Tslevens afstroopere. [56-7]

Mensche.
Nu can ic sommen
Dat mijn daghen sneldere dan een loopere
Zijn ghepasseirt. [58-0]

42 Jes. 38:12; *duerdryven*, wegvloeien.
44 *Hoe fray van zeden*, hoe levenslustig van aard.
45-8 *duer lyden*, voorbijgaan; *drom*, deel van de ketting van een weefsel, dat aan de kam blijft zitten; *dan zo*, dan wanneer; *belyden*, zeggen.
49-2 *beneden vallen*, te niet gaan; *iuecht*, bloei der jaren; *onlancx tijt*, slechts korte tijd; Job 7:1.
53-4 *respijt*, uitstel; *eeuwe*, tijdvak.
55-6 Ps. 37:25; *ionghere*, een jongeling; *tot zynen daghen commen*, sterven.
56-7 *sdoots ontcnoopere, slevens afstroopere*, de ontbindende dood, die van het leven berooft; Rh. Gl vervangt *leven* door *dood* (onnodig).
58-0 *sommen*, samenvatten; *loopere, hardloper*; Job 9:25.
Waarschijnlijk vertrekt Schr. Troost voor een korte pauze en blijft Mensche (vgl. Thielt).

Figure.
 Een audt grijs man met een rolle: Breves dies hominis eius, qui praeteriri non poterunt. Iob. 14.

Schriftuerlic troost.
Dits den vierden becoopere: [61]
Daudtste eeuwe verwent, cranc in tverscheene, [62]
Wiens daghen cort zijn al warenze gheene, [63]
Zynen termijn werdt ooc niet passeerende, [64]
Maer ter aerden keerende.

Mensche.
Eeuwich eerende
Blijfic u, vriendt, om dit werck avyzelick. [67]
Hier dient op ghelett met herten wyzelick,
Waer op ick my troosten magh int hende meest [69]
Och wistic toevlucht, dat ware pryzelick,
Of onder eens vlerken bleve onbevreest. [70-1]

Schriftuerlic troost.
Ick weet u raedt.

Mensche.
Hoe zoete smaeckt den keest!
Payt my, zoo een moeder tkindt metten zoghe. [73-4]

Schriftuerlic troost.
Ghaerne zone, maer vertouft naer de prologhe.
Welck es uwen troost? [75-6]

Mensche.
Vader, by ghedoghe
Mynen troost voor allen troost om loven staet; [77-8]
Ic peynze wel dezen troost te boven gaet: [79]
Dats wijsheyt in tswaerelts practijckieren [80]
Van allen mannieren.

61 *becoopere*, hapax, iemand die moet betalen, namelijk *die dootscout*, dat wil zeggen sterven; zie echter Rh. Gl. 34 en MWB s.v. *becopen* Aanm.
62 *verwent* (verwenden) op weg terug; *cranc in tverscheene*, zonder weerstand tegen de dood.
63 *cort al warenze gheene*, zo kort alsof ze niet bestonden.
64 (De oudste generatie) zal haar gezette levensduur ook niet overschrijden, Job. 14:5.
67 *werck avyzelick*, voorlichting.
69 *hem troosten op*, vertrouwen op; *int hende*, in het stervensuur.
70-1 *toevlucht*, een veilige plek; of mocht ik onder iemands vleugels schuilen, Ps. 36:8.
73-4 *keest*, de zin van uw woorden; *payen*, rustig maken; *zoo*, zoals.
75-6 De grens tussen proloog en Spel; Schriftuerlic Troost verlaat het toneel.
77-8 *by ghedoghe*, met uw welnemen; *om loven voor*, te prijzen boven.
79 *wel peynzen*, stellig menen; *te boven gaen*, de beste zijn.
80 *wijsheyt in tswaerelts practyckieren*, inzicht in het doen en laten van de mensen, wereldse wijsheid, *phylosophye* 88; *dats*, namelijk.

*

Schriftuerlic troost.
Laett zulck verzieren,
Want Augustinus zeght een gheloovelick woordt: [82-3]
Wy hebber veil ghezien ende ghehoordt,
Die met haerlieder wijsheyt zijn gheclommen [+]
Ter hemelen, nu haer ziele verdommen, [+]A 2 v.
Als Aristoteles in thelsche eestere, [84-7]
Phylosophe, der phylosophyen meestere.
Oock Achytofel by hemzelven veil wiste,
Maer ghijngh te qwiste, hoe schalck van liste,
Dat hy niet en miste van thelsche torment;
Verhingh hem zelven verblendt. [89-2]

Mensche.
Ach lacen, ic kendt:
Die tswaerelts wijsheyt nu poghen te sprekene,
Pleghen donnoozele te verstekene,
Voor zotten te rekene. [93-6]

Schriftuerlic troost.
Te verbrekene
Godts ghebodt certeyn es gheen wijsheyt vonden, [97-8]
Maer vulmaeckte wijsheyt es afstaen van zonden,
Naer Bernardus oorconden, en die beweenen,
Hem zelven vercleenen. [99-1]

Mensche.
Verstaet mijn meenen:
Of ic troost zochte ten hooghe mueghende,
Die zijn ter waerelt nu meest verhueghende.
Vondick daer troost, tzaude my wel ghelucken. [103-5]

* 84 hebbender veel ghesien en
82-3 *verzieren*, verzinnen, fantaseren; *gheloovelick*, geloofwaardig.
84-7 van velen die ..., hebben we gezien en gehoord, dat ze nu hun ziel (zichzelf) vervloeken; *thelsche eestere*, de hel.
89-2 *Achytofel*, 2. Sam. 16:23; 17:1-23; *te qwiste gaen*, ten onder gaan; *schalck van liste*, slim; *miste van thelsche torment*, ontkwam aan de hellepijn; (en) *verhingh*; *verblendt*, in zijn verblinding.
93-6 *kennen*, toegeven; *donnozele versteken*, de eenvoudigen (=rechtvaardigen, 110) smadelijk behandelen; *reken*, rekenen.
97-8 Vgl. Spr. 10:8; *vonden*, bevonden.
99-1 Vgl. J. Sirach 18:27; *oorconden*, getuigenis; *vercleenen*, gering achten.
103-5 *hooghe mueghende*, aanzienlijken, machtigen; *verhueghen*, zich verheffen; *wel ghelucken*, goed gaan.

*

Schriftuerlic troost.
Neen, die zegghen: laet ons de aermen bedrucken, [106-2]
Weduwen, weezen en zullen wy sparen. [106-7]
Ons vromichheyt es een wet (om wel verclaren)
Van onrechtverdichheyt. als stekende valcken [108-9]
Laett ons donnoozelen, zegghenze, verschalcken,
Want contrarye ende onprofitelick
Zijnze ons ghewercken. [109-2]

Mensche.
Ach, dit es spitelick,
Ken zoucke gheen troost van zulcker ghevaerten. [113-4]
De waerelt es nu vul qwader beghaerten,
Tzy duer dooghen, tvleesch en ydel gloryen. [115-6]
Den gheest teghen tvleesch stelt hem ter victoryen,
Ende tvleesch teghen den gheest met zijn practijcke. [117-8]

Schriftuerlic troost.
Wee u lieden in syon die zijt rijcke [+]
Ende u lieder hope stelt meest ghetroost [+A 3 r.]
Inden bergh van Samaryen. [119-1]

Mensche.
Noch mijn propoost
Naer taerdsche rijcdom niet te qwiste slaet,
Twelck de mensche voor zijn God inde liefde laet. [122-4]

Schriftuerlic troost.
De psalmiste raedt:
Eyst dat de rijcdommen u overvloyen,
Stelter therte niet op. [126-7]

* 106 armen verdrucken 124 inde kiste laet
106-2 Wijsheid 2:10-12.
106-7 *bedrucken*, verdrukken; *en*, niet.
108-9 onze kracht is, dat onrechtvaardigheid wet is worden; *om wel verclaren*, tussenzin, om het duidelijk te zeggen.
109-2 *steken*, stoten, op een prooi neervallen; *verschalcken*, ten val brengen; *contrarye*, hinderlijk, nadelig.
113-4 *spitelick*, jammer: *ghevaerte*, gezelschap.
115-6 1 Joh. 2:16; contaminatie: *tzy duer..of* × *duer..en*.
117-8 Gal. 5:17; *hem ter victoryen stellen*, naar de overwinning streven; *tvleesch met zijn practijcke*, het listige vlees.
119-1 Amos 6:1; h. stellen *in*, op; *meest ghetroost*, in volle rust.
122-4 *liefde*, lees *kiste* (var.), geldkist; *noch*, verder; *propoost*, verlangen; *te qwiste slaen*, onbelangrijk achten; *in de kiste laten*, sparen; *voor zijn god*, als zijn (af)god.
126-7 Ps. 62:11.

Mensche.
Al mijn vermoyen
Es verloren, waer toe mijn troost ghehecht dient. [128-9]
Weitt ghy een ander troost, ic bidts u, zeght, vrient,
Want ic ben ongherust, therte duercnaeght my,
Tot troost beiaeght zy. [131-2]

Schriftuerlic troost.
Baruch beclaeght vry
Al die haer ghetroosten op swaerelts lievers. [133-4]

Mensche.
Des waerelts troosters zijn lastighe grievers. [135]
Naer haerlieder troost volghen duzent verzuchten. [136]
Wie comt ons ghindere?

Schriftuerlic troost.
Ic wil u pluchten.
Laets vry niet duchten, druck werdt ghekeert. [138-9]

Mensche.
Als icze anschauwe, therte iubileert
Ende exulteert. [141]

 Hier comt Hope der ghenaden.

Hope der ghenaden.
Uwen troost zy vermeert! [142]
Ghy lieden die inde waerelt druck hebben,
Weist ghetroost, namaels zult ghy gheluc hebben.
Christus voor ons allen heift de waerelt verwonnen [143-5]
Duer sbloeds wtronnen. [146]

Mensche.
Waerom comt ghy?

128-9 Al mijn moeite (om te ontdekken) waarop ik steunen moet, is vergeefs.
131-2 *ongherust*, verontrust; *therte duercnaeght my*, mijn geweten kwelt me; *tot troost beiaeght zy*, tot ik hulp heb gevonden.
133-4 *swaerelts lievers*, die de wereld liefhebben, Baruch 6; *hem ghetroosten op*, vertrouwen op.
135 *lastighe grievers*, bezwaarlijke helpers, Job 16:2 (consolatores onerosi); *griever* van *gerieven, grieven*, helpen; afleiding van *grieven*, benadelen (Rh. Gl.) wordt door de bijbelplaats weerlegd.
136 *verzucht*, zware zucht.
138-9 *pluchten* (plichten), bijstaan; *laets*' laat ons (166).
141 *exulteren*, opspringen van vreugde; *jubileren*, juichen.
142 heb goede moed!
143-5 Joh. 16:33.
146 *wtronnen*, uitvloeien.

*

Hope der ghenaden.
Om hier dueght te ionnen [148]
Elcken die cleyn gheloovigh leven bevreest. [149]
Hebt goeden moedt, ic bent, verlicht uwen gheest. [+]
Ghy cleyn vervaert hoopkin, pooght niet te bevene, [+A 3v.]
U hemelsche vadere belieft te ghevene
U teeuwigh rijcke. [151-3]

Schriftuerlic troost.
Wt teeuwighe levene
Esse ghedaelt, schoon om niemants versmaden. [154-5]

Mensche.
Wie zijt ghy dan?

Hope der ghenaden.
Hope der 'Ghenaden.'
Die my verlaten, zullen beschaemt werden,
Die van my wech gaen, zullen gheblaemt terden
Nedere ende inder aerden gheschreven:
Want zy verlaten den ader wtghedreven
Des waters van tleven. [158-2]

Mensche.
Waer hebt ghy ghebleven?
My wilden verleeden onschamel voorhoofden,
Touvende, smeeckende ende my beloofden: [164-5]
Laets eten, drijncken, morghen zullen wy sterven, [166]
Daer en es gheen hope tuwen verwerven;

* 164 A verleyden
148 *dueght ionnen*, goed doen, een dienst bewijzen.
149 *cleyn gheloovigh*, adverbium, genoteerd in de *Thesaurus* van Plantijn (1573). De bijbel van Liesvelt (1526, 1542) heeft het subst. naar Luther (Matth. 6:30); het *Leven van Jezus* onder andere cap. 46: *volc van cleinen gheloeve*, modicae fidei. De vele mnl. vergelijkbare afleidingen als cleinhertich, cleinmoedich, goet/groot/hooch/crancmoedich enz. enz., doen vermoeden dat het woord al voor de lutherse bijbelvertaling gebruikt werd.
151-3 Luc. 12:32; *pooght niet te bevene*, vrees niet-vgl. Edijnghe 338, Wijnoxberghe 360.
154-5 *teewighe leven*, de hemel, zie Col. 1:5, 6; *schoon om niemants versmaden*, zo schoon dat niemand haar gering zal achten, dat ieder haar bewonderen zal.
158-2 Jer. 17:13; *gheblaemt nedere terden*, geschandvlekt ondergaan; *inder aerden* (werden) *gheschreven*, vergaan: *ader wtghedreven*, springader.
164-5 *verleeden*, verleiden; *onschamel voorhoofden*, schaamteloze kerels; *touven* = *smeecken*, vleien; *beloven*, verzekeren.
166 1 Cor. 15:32, Jes. 22:13.

U plaghe, riepenze, es onghenezelick. [168]
Maer inden daghe mijnder noodt wezelick
Zocht ic den Heere met handen wtghereckt
Des nachts teghen hem, tot tranen verweckt:
Ic en ben niet bedroghen. [169-2]

Schriftuerlic troost.
Hope perfect
Comt den mensche van boven by gracye, [174]
Den crancken sterckheyt in tribulacye,
Toeverlaet in storme, schaduwe voor hitte
Den staervende mensche. [175-7]

Mensche.
Hoe versta ick ditte?
Den staervende mensche, zeght, wie es dye
Dan troost verwaervende? [179-0]

Schriftuerlic troost.
In theolegye
Sent Augustijn ons tverstandt es utende: [181-2]
Niemant es stervende, de doodt onslutende; [183]
Hy es levende, wie oyt ziele darf. [184]
Leist noch: duer wien tlichhaem ghevoelen verwarf. [185]
Want ghemeenelic wiens aseme cranck begheift,
Dien zeghtmen stervende, hoe wel hy noch leift;
Sghelijcx in onze tale men daghelicx relt:
Die mensche stervende heift dit bestelt. [186-9]

Mensche.
Dat woordekin ‘stervende’ es wel ghespelt, [190]
Maer therte my qwelt recht om te wetene,
Wt zorghen oft my stonde te verghetene: [192]
Op welcken troost ic my meest gherusten magh.
Want ten zal my dan niet zeer wel lusten, ach,
Vele te biddene of te smeeckene. [194-5]

168 Vgl. Jer. 30:12.
169-2 Ps. 77:3; *noodt wezelick*, zielenood (mystiek taalgebruik); *bedroghen*, teleurgesteld.
174 *by gracye*, uit genade.
175-7 Jes. 25:4 (van God gezegd); *cranc*, zwak; *tribulacye*, kommer.
179-0 *dye*, tweelettergrepig, díe; *verwaerven*, verschaffen.
181-2 *in theologye*, in theologische zin; *tverstant uten*, uitleggen.
183 *de doodt on*(*t*)*slutende*, als de poorten van de dood open gaan, vgl. Job 38:17, Ps. 9:14.
184 Wie ooit gestorven is, leeft toch.
185 *noch*, verder; (de ziel) waardoor het lichaam zintuiglijk kon waarnemen. *Ziele*, naar Augustinus, de menselijke geest zo lang ze in het lichaam vertoeft; daarna heet ze *geest* (*Tafel* II 46).
186-9 *zegghen*, noemen; *rellen*, zeggen; *bestellen*, bepalen.
190 *wel spellen*, duidelijk verklaren.
192 uit angst dat ik het zou verwaarlozen.
194-5 want dan behoef ik helemaal niet meer te vragen.

*

Hope der ghenaden.
Als een mensche beghint ter doodt te weeckene,
Vervroomt hem met hopen, zeght de wyze man, [196-7]
Want dan de vyant stelt hem afgryzen an. [198]
Wacht, dat hy van zijn hope niet verflauwe claer. [199]
De wrougher des menschen brijnght voort zeer claer
Tzondigh ghebrec, zeggende: ghy zijt mesdadich. [200-1]

Schriftuerlic troost.
Dan zult ghy peynzen: heere God ghenadigh,
Want op u betrauwet mijn aerme ziele,
Onder de schaduwe, ach of ic verniele,
Uwer ghenadyghe waerken zal ic hopen. [202-5]

Mensche.
In wat huus des toevluchts werdic ghecropen, [206]
Als Gregorius woorden ter herten zijncken?
Met tranen, zeght hy, moghen wy wel ghedijncken,
Hoe gruwelic de viandt hem zal vercloucken
Totten stervende mensche, om qwaedt verzoucken [209-0]
In allen houcken.

Hope der ghenaden.
Leist over de boucken
Van taude, ooc van tnieuwe testament.
Nieuwers zult ghy lezen, gaet, keert en went, [214]
Dat God oyt yemandt heift willen bedrieghen;
Die zelve de waerheyt es, magh niet lieghen. [216]
Iosue den Israhelschen sprack ghemanniert:
Ghy zult weten dat niet een woordt es ghefaelgiert
Van tguendt dat u God in tgoede belooft heift. [217-9]

* 202 god zijt genadich 204 verviele 206 ben ic ghecropen
196-7 *weecken*, verzwakken; *vervromen*, sterken (imperatief, niet reflexief als in Rh. Gl.) *de wijze man*, Salomo, zie Spr. 24:11, 11:7.
198 *vyant*, duivel; *afgryzen anstellen*, angst aanjagen.
199 *claer*, lees *daer*, dan.
200-1 *wrougher*, aanklager; *tzondigh ghebrec*, de zondeschuld; *mesdadich*, schuldig.
202-5 Ps. 57:2; (wees mij) *ghenadigh* (var.); *verniele, waercken*, lees *verviele, vlaercken*; *of ic verviele*, mocht ik bezwijken; *gh. vl.*, beschermende genade.
206 *werdic ghecropen*, zal ik schuilen; *huus des toevluchts*, Jes. 4:6.
209-0 *hem vercloucken tot*, zich inspannen tegen; *om qwaet verzoucken*, om zijn zonde na te speuren.
214 *nieuwers*, nergens; *gaet, keert en went*, zoek waar ge wilt.
216 a. Jer. 10:10; b. Tit. 1:2.
217-9 Joz. 23:14; *ghemanniert*, op passense wijze, of: duidelijk (Rh. Gl.); *ghefaelgiert*, onvervuld gebleven; *int goede*, tot uw heil.

*

Schriftuerlic troost.

Vindtmen ooc zulc mensche, die zoo verdooft sneift,
Dat eenigh dijngh magh den heere te zwaer zijn? [220-1] [+]
Hoort wat God duer Ezechiel zeght, dits claer fijn: [+A 4 v.]
In wat huere de zondare verzuchten can
Voor zijn zonden, daer es gheen beduchten an,
Zijn zonden zallic niet meer ghedachtigh wezen. [222-5]

Hope der ghenaden.

Vanden wyze man maghmen waerachtigh lezen:
Dat Woordt Godts es gloyende vanden viere
Ende es een schildt in alder manniere
Wier op betrauwen. [226-9]

Mensche.

Christus cocht ons diere
Met zynen bloede tonzer victorye. [230-1]
Ons vleesch es hoy ende onze glorye
Es ghelijck een lustighe blomme des velts.
Thoy werdt verdrooght, de blomme met veil gheqwelts
Valt af, maer des heeren troostelic woordt
Blijft, hopic, inder eeuwighheyt. [232-6]

Hope der ghenaden.

Kindt van nu voort
Vernedert u onder de mueghende handt vast
Des heeren, ende werpt op hem u gheplantt last
Der zurghvuldigheyt; hy zal zurghen voor u;
Hebt goede hope. [237-1]

Schriftuerlic troost.

Onsluut u trezoor nu
Der herten, zo mueght ghy zijn verwervende
Welck smenschens meesten trost es stervende.
Schrifture, figure zalt tughen bloot hoe. [242-5]

* 236 Blijft vast inder

220-1 *verdooft sneeft*, rampzalig zondigt, (te menen); Luc. 1:37.

222-5 Ez. 18:21, 22; *verzuchten voor*, berouw hebben van; *daer es gheen beduchten an*, tussenzin, daarvoor hoeft ge niet te vrezen.

226-9 Spr. 30:5; *gloyende vanden viere*, ignitus; *waerachtigh*, naar waarheid.

230-1 1 Cor. 6:20, 7:23; *victorye*, overwinning (over de dood).

232-6 Jes. 40:6-8; *hoy*, te maaien gras; *werdt verdrooght*, verdroogt; *gheqwelt*, smart (de t om het rijm).

237-1 1 Petr. 5:6 (Ps. 55:23); *mueghent = vast*, krachtig; *u gheplantt last der zurghvuldigheyt*, de zware bekommering die ge meedraagt.

242-5 *u trezoor der herten*, (de schatkamer van) uw hart; *schriftuere, figuere*, bijbelteksten en tableaux; *bloot*, duidelijk; *smenschens trost*, smensen troost.

*

Hope der ghenaden.
De rechtverdighe hoopt tot in zijn doodt toe,
Midts welc hy ghenaeckt ter zaligher havene. [246-7]

Schriftuerlic troost.
O Mensche, pijnt Godts last te beslavene,
Want een cnape die niet smeesters wille doet,
Wetentigh daer teghen in gheschille wroet,
Werdt zeer ghesleghen. [248-1]

Hope der ghenaden.
Met eenen stille moedt
Zeght Iob: al waert dat God my doodde nu,
Noch zaudic op hem hopen; van gheen noode gru
Eyst te hebbene. Paulus tonzen propooste [252-5]
Zeght: wy hebben eenen Godt van goeden trooste,
Christum advocaet; dies commen wy nadere [256-7]
Voor den hemelschen vadere.

Hope der ghenaden.
Noch cladere [259]
Zeght Psalmista: mijn hope hebbic ghevest, och,
In u, o Heere. [259-1]

Schriftuerlic troost.
Kindt, wy raden u best doch:
Haudt niet op van hopen totten bediende nacht,
Den dach van verdiensten die niet vremde acht; [263-4]
Wan ghy niet en hoopt zo langhe u leven es,
Al dat ghy ghehoopt hebt voor u een sneven es,
Den loon verdreven es. [265-7]

* na 255 Schriftuerlick troost 257 A naerdere 259 claerdere
246-7 Hebr. 3:6; *midts welc*, waardoor.
248-1 Luc. 12:47; *pynt Gods last te beslavene*, doe zo goed mogelijk Gods wil; *wetentigh*, bewust, ws. o.i.v. *wetigh* (Rh. Gl.); *wroeten*, handelen; *daer teghen in gheschille*, in strijd daarmee; *ghesleghen*, getuchtigd.
252-5 Job 13:15; *moedt*, gemoed: *eyst*, is het; *gru*, angst.
256-7 *God van trooste*, 2 Cor. 1:3; *Christum advocaet*, 1 Joh. 2:1; *tonzen propooste*, over wat ons bezig houdt, hierover.
259 De clauskoppen boven 259 en 262 moeten wisselen.
259-1 Ps. 39:8; *cladere* < *claerdere*, duidelijker (var.); zie MWB 3, 1460.
263-4 *bediende*, lees *bestemde*, door God bepaalde; *dach van verdiensten*, dag van vergelding; lees *dy* voor *die*; *vremde*, niet voor u bestemd.
265-7 *wan*, wanneer; *es een sneven*, vervalt; *verdreven*, verloren.

Mensche.
Mynen gheest begheven es.
Laet my doch, o heer, wat mijn zwaerheyt claghen,
Up dat mijn herte mach Godts claerheyt draghen,
Eer ic int donckere ter aerden belende,
Te niete wende. [268-2]

Hope der ghenaden.
O aerme verblende,
Weit ghy niet dat Christus, uwen verlosser, leift
En inden laetsten daghe, waeromme ghy beift,
Zal u vertroosten subijt vander aerden,
En zien uwen zalichmakere vul waerden,
Zo ghy nu zijt in ziele en in live? [273-8]

Mensche.
Midts dat gheloove ic vast nu blive
An de hope weir ghestelt in mynen schoot. [280]

Hope der ghenaden.
Wy moeten al tsamen verryzen vander doot
En voor den stoel des Heeren ons vertooghen.
Elc zynen loon inde goddelicke ooghen
Verwerven zal, deen vruecht, dander tbedrucken. [281-4]
Daer werden verscheeden de stijnckende bucken
Van Gods schaepkins; dus hoopt up den pastuer goet
Die voor allen sturtte zijn dierbaer zuer bloet. [285-7]
Volght nu zynen voys, ghy werdt niet truerende,
Maer troost ghebuerende. [288-9]

268-2 *begheven*, zwak worden; *claerheyt draghen*, licht ontvangen; *belenden*, belanden; *te niete wenden*, vergaan, Job 16:8 (in nihilum redacta).
273-8 Job 19:25, 26; *waeromme*, waarvoor; *vertroosten vander aerden*, uit de aarde ophelpen (de terra surrecturus sum); *en zien*, en gij zult zien; *vul waerden*, in al zijn heerlijkheid; *in ziele en in live*, in levenden lijve.
280 *weir ghestelt in mynen schoot*, mij opnieuw geschonken.
281-4 2 Cor. 5:10; *in de goddelicke ooghen*, voor Gods aangezicht, vgl. Ez. 20:35; *bedrucken*, smart.
285-7 Matth. 25:32, 33; *pastuer*, herder; *zuer*, bitter.
288-9 Joh. 10:27; (u werdt) *troost ghebuerende*, ge krijgt hulp.

Schriftuerlic troost.

Hier in es puerende
Sent Augustijn doctuer; die hope verkiest, [290-1 +]
Wacht dat ghy den moet goed doch niet verliest, [+B 1 v.]
Noch de hope van dueghden niet af en snouckt,
Maer om verhoort te zyne u zelven verclouckt;
De fonteyne verzouckt der Godts ghenaden. [292-5]

Hope der ghenaden.

Dinghesturtte gracyen elcken beraden, [296]
Tgheloove, hope ende charitate.
Eerst tgheloove verlicht den mensche by mate
Om kennesse te hebbene van de zaken
Die boven natueren gaen (wilt wel smaken), [298-0]
Maer by hope in charitate vercrijght
De wille gratie ende tot dueghden nijght. [301-2]
Deze drye vertroosten den mensche stervende.
Wient Godt belieft, die zijnt verwervende. [304]
Maer nu teghenwoordigh alster nypen zal, [305]
Moet hope den meesten troost begrypen al,
Zo schriftuere tuught met schoonen eloqwencyen. [306-7]

Mensche.

Wat es hope?

290-1 *pueren in*, zich verdiepen in.
292-5 *wacht*, pas op; *hope van dueghden afsnoucken*, de hoop op Gods genade laten varen (afsnijden); *hem vercloucken*, moed vatten; *verzoucken*, zich wenden tot (imper.).
296 *dinghesturtte gracyen*, door God ingestorte genadegaven.
298-0 Hebr. 11:1-3; *by mate*, zoveel nodig is; *wilt wel smaken*, besef dit goed.
301-2 door hoop op Gods liefde ontvangt de mens het vermogen uit vrije wil goede werken te verrichten en streeft hij daarnaar.
304 Vgl. Ps. 127:2.
305 in het lijden van deze tegenwoordige tijd, Rom. 8:18.
306-7 *moet begrypen al*, omvat, is ten volle; *eloqwencye*, welsprekenheid.

*

Hope der ghenaden.
Den meester der sentencyen [309]
Schrijft van my met zoeter verhalighheden: [310]
Hope vander toecommende zalighheden
Es een zeker verbeydijnghe, sprutende
Wter gratien Godts, in beslutende
Voorgaende verdienten. [311-4]

Schriftuerlic troost.
Ic ben utende
Dat hope tverzekerde herte onderhaudt,
Want Paulus wt hope sprac wonder baudt:
Ic weet wien ic ghelooft hebbe blijckelic,
Ic ben verzekert. [315-9]

Hope der ghenaden.
Staerck onwijckelic
Hoopte Paulus; up tgoedt twelc hy verbeyde,
Al zijn lyden up leyde. [320-2]

Schriftuerlic troost.
Verzekert zeyde:
My es bewaert de croone der gherechtighheyt. [323-4]

Mensche.
Och vrienden, spaert nu mijn groote slechtigheyt,
Eer ic dit wiste, men vandt gheen cranckere. [325-6 +]

[+]B 2 r.

* 313 in haer besluytende
309 *meester der sentencyen*, Petrus Lombardus (†1164), auteur van *Sententiarum libri* 4, een veel geciteerd scholastisch handboek, in de scholen pas eind zestiende eeuw verdrongen door de *Summa Theologica* van Thomas van Aquino. In het *Tafelspel van een prochiaen, een coster en een wever* noemt de koster het 'niet om verplaysanten'.
310 *verhaligheyt*, woord.
311-4 Est enim spes certa expectatio futurae beatitudinis, veniens ex Dei gratia et meritis praecedentibus, Liber 4, Dist. XXVI.
315-9 *uten*, verklaren (dat hoop de grond is van onze zekerheid), 2 Tim. 1:12; *blyckelic*, heel zeker.
320-2 *staerck onwijckelic*, kloekmoedig en onverzettelijk; *up tgoedt ... leyde*, voor het heil dat (hij) verwachtte, had (hij) al zijn lijden over, Rom. 8:18.
323-4 2 Tim. 4:8; *zeyde* (hy).
325-6 verschoon mijn domheid; *cranck*, onvast in het geloof.

Hope der ghenaden.
Blijft an de hope als een vast anckere,
Gaende int inderste van dat ons bedect es,
Twelc Godt perfect es. [327-9]

Mensch.
Therte my nu verwect es
Om te vraghene ulieden voor tverpaercken,
Of een mensche hopen magh up zijn ghewaercken?
Ic vraeght, goe claercken. [330-3]

Schriftuerlic troost.
Men moet niet maercken
Tsmenschens verdienten alleene ghezet,
Want zoo te hopene es hoovaerdigh vermet,
Maer met Godts gracye, hier up wel staerc hoort.
Ende voorgaende dueghden brijnghen tghewaerc voort,
Tsamen ghehecht tot hope ghetrauwelic. [334-9]

Hope der ghenaden.
Ezechias de conijngh badt niet fllig;auwelic,
Tranen sturtende als hy de bodtschap ontfijngh
Van Isaia om sterven, noyt bitter dijngh,
Maer zijn hope hijngh zeer vast anden Heere,
Biddende om gracye met allen zeere, [340-4]
Die hy verwarf; dus hier tonzen propooste
Blijct, dat hope hem in Gode ghetrooste
Midts zijn anroupen. [345-7]

Mensche.
Hy waer wel de booste
Stervende mensche, die int artijckel dan [349]
Up Godt niet hoopte.

327-9 Hebr. 6:19; *int inderste*, ad interiora; *perfect*, volmaakt.
330-3 *verpaercken*, heengaan; *claerck*, geestelijke, geleerde.
334-9 Men mag goede werken van de mens niet apart beschouwen, want het is hovaardig en aanmatigend zo te hopen, maar - luister hier goed naar - in verband met Gods genade, en voorafgegane goede werken leiden tot die genade, wanneer ze verbonden zijn met waarachtige hoop.
340-4 *Ezechias* (Hiskia), 2 Kon. 20, Jes. 38; *niet fllig;auwelic*, met aandrang; *bitter*, bitterder; *met allen*, voorwaar.
345-7 *tonzen propooste*, zie 255; *ghetroosten*, vertrouwen geven in.
349 *int artijckel*, in articulo mortis, stervensuur, WNT Suppl. 1734.

*

Schriftuerlic troost.
Comt u perijckel an
Inde zee des waerelts, wilt niet af breken
Tancker van hope, of ghy moght zeer straf steken
Te gronde, meszeylt, eer ghy inde havene [352-4]
Qwaemt van glorye.

Hope der ghenaden.
Pooght clouc te beslavene,
Ghewilligh in duuterste tribulacye. [356-7]
Rust up hope, den stoc Godts van gracye,
Leint an den pylaer des gheloofs ghestichte.
Ghetroost u daer up, ghy zult niet lichte [+]
In waenhope vallen. [359-0]

[+]B 2 v.

Schriftuerlic troost.
Al Davids ghewichte
Lagh up Godts gracye inhertich ghedropen;
Als my tghevecht rijst, sprac hy, noch zal ic hopen. [362-4]

Mensche.
Wat indert my tghevecht of tstraffelic nopen,
Als mijn troostighe hope vast therte ancleift? [365-6]
Wie zal afnemen, twelc Godt my gheift?
Hy es onverwinnelic, wie zal hem verwinnen
Die hem met heift?

Hope der ghenaden.
Kindt behaudt die zinnen.
Niemand u daeren magh, noch thelsche ghevaerte.
Een zake met David laet zijn u begherte:
Dat ghy wonen mueght met Gode ghehecht daer
In thuus van payze. [370-4]

* 365 hindert
352-4 *afbreken*, kappen; *straf te gronde steken*, zwaar aan de grond lopen; *meszeylt*, uit de koers.
356-7 *beslaven*, zich inspannen (ook 579) *ghewilligh in duuterste tribulacye*, in tribulatione patientes, Rom. 12:12.
359-0 *ghestichte* is omschrijvend gebruikt, als in *slevens ghestichte*, het leven, Everaert blz. 553, *themelsche-*, de hemel, Van Styevoort II 142; *hem ghetroosten up = betrauwen in* 380.
362-4 *ghewichte*, lees *ghezichte*, blik; *inhertich*, vol aandacht; Ps. 27:8.
365-6 (h)*indert*; *straffelic nopen*, felle aanval; *troostigh*, moedgevend, of: hoop op zaligheid.
370-4 *zinnen*, gezindheid; *noch thelsche ghevaerte*, zelfs de hel niet; *met Gode ghehecht*, samen met God, Ps. 4:9.

*

Schriftuerlic troost.
In mijn ghevecht claer
Hopic, zeght Augustinus zo baudelic,
Dat God my beghiften zal menighvaudelic
Met zijn eeuwich leven. [375-8]

Mensche.
O my, vercaudelick [379]
Zondare, ic wil inden Heere betrauwen
Ende mijn weghen straffen, van als berauwen, [381]
Verzuchtende: ic hebbe mynen Godt verbolghen.
Ic en wanhope niet, troost zal my naervolghen,
Duer zijn bermhertigheyt en zijn wonder cranen. [384]

Schriftuerlic troost.
Waerom zaude Godt ons zo dicwils vermanen
Om up hem te rustene teeuwighen daghen,
Wildy ons plaghen? hoe zaudy ons verdraghen?
Maer neen, ontfermen es zijn proprieteyt,
Twelck ons wel greyt. [385-9]

Hope der ghenaden.
Hieremias heift ghezeyt: [390]
Wie zijn hope up Godt stelt es ghebenedijdt,
Hy zal zynen troost wezen.

Schriftuerlic troost.
Een mensche verblijdt
Die hopelic lijdt; den gheest verheven gaet
Teeuwigher zalicheyt, van hem verdreven laet [+]
Tvleeschs ingheven qwaet. [394-6] [+]B 3 r.

* 384 tranen 387 Wild hy; sou hi 396 A Tsvleeschs
375-8 *claer*, adjectief, heerlijk, of adverbium, volkomen; *zo baudelic*, met sterk vertrouwen; *menighvaudelic*, rijkelijk.
379 *vercaudelic*, hapax, naast *vercout* en *coudelic*, lauw; zie Op. 3:15, 16.
381 *straffen*, afkeuren; *van als berauwen*, over alles berouw hebben.
384 *cranen*, lees *tranen* (var.), zie Hebr. 5:7.
385-9 *plaghen*, straffen; *proprieteyt*, kenmerkende eigenschap (Audenaerde 186), Ps. 103:8, 13; *wel greyen*, bijzonder welkom zijn.
390 Jer. 17:7.
394-6 de geest bevrijdt zich van de zondige inblazingen van het vlees en stijgt op naar de eeuwige zaligheid; *hopelic*, hopend.

Hope der ghenaden.
Dit wel beschreven staet,
Dat hope in dezen tijdt, smaect dit ten keeste,
Es een vigilye van deeuwighe feeste.
Zy en vast niet, maer een maeltijdt ghedueric
Haudtse met verzekertheyt. [398-1]

Mensche.
Nemmermeer truerich
Magh my maken eenighs menschen qwellijnghe
Of qwade rellijnghe. [404]

Schriftuerlic troost.
Maerct qwaet upstellijnghe:
Hoemen Susanna valsch ghijngh ghewroughen [405-6]
Ter doodt toe; maer laes, al haer ghenoughen
Was ten hemel waert met weenen en tranen,
Met wtgherecten aermen om Gods ontfaermen,
Pacyentigh teghen de valsche razaryen. [407-0]
Hope inwendich was al haer verblyen,
Voor iusticye te lyen. God liet gheschien,
Datse by dien den troost verwarf. [411-3]

Hope der ghenaden.
Hope doet vlien
Alle beschaemtheyt, den mensche anlegghende; [415]
O Heere, in u (was David zegghende)
Hebbic ghehoopt, eeuwigh werdic niet beschaemt! [416-7]

Mensche.
Natuerlicke vreeze den mensche betaemt. [418]

398-1 *in deze tijdt*, tijdens ons leven; *ten keeste smaken*, goed beseffen; *vigilye van deeuwighe feeste = voorsmaeck der ewigher guede, Tafel* II 83; *maeltijdt hauden met*, zich voeden met; *verzekertheyt*, belofte.
404 *qwade rellijnghe*, laster.
405-6 *qwaet upstellijnghe*, boze opzet; *ghewroughen*, beschuldigen.
407-0 *laes*, ach; *ghenoughen*, behagen, Dan. 13:42; *tranen*, lees *kaermen: pacyentigh*, lijdzaam; *valsche razaryen*, gemene streken.
411-3 was haar enige vreugde, dat ze leed ter wille van het recht.
415 *beschaemtheyt*, schaamte; *anlegghen*, aankleven.
416-7 Ps. 31:2 en overeenkomende plaatsen.
418 *natuerlicke vreeze*, aangeboren angst als gevolg van de erfzonde, *Tafel* II 103.

Hope der ghenaden.
Maer die vreezende hoopt, dats Godts gave.

Schriftuerlic troost.
Hope vertroost de pacyentighe slave.

Mensche.
Pacyencye prouft.

Hope der ghenaden.
Prouvijnghe brijnght hope.

Schriftuerlic troost.
Hope niet verdrouft. [421-3]

Hope der ghenaden.
Godts zyde gheiftse nope,
Ende haer woonste heiftse int hooghste ghestelt, [424-5]

[+]B 3 v.

Mensche.
Wat es mijns inden hemele?

Schriftuerlic troost.
Blijft ongheqwelt:
Noyt ooghe zagh, noch oore en hoorde,
Noyt herte begreep in wijshede oorboorde,
Wat Godt bereedt heift voor die hem beminnen. [428-0]

Mensche
Zo tvoghelkin zijnght inde mute binnen,
Hopende te commene inde bosschage,
Schelijcx mijn ziele in tslichaems cavage
Hoopt te commene in haer blyvende stede.
Wat ghaer ic up der aerden dan? [431-5]

421-3 Rom. 5:4, 5; *pacyencye prouft*, lijdzaamheid onderzoekt (Gods bedoeling), Vulgaat: probationem operatur; *verdrouven*, in verwarring brengen.
424-5 *zyde*, lees *liefde*; *nope gheven*, opwekken; en heeft haar een woning in de hemel bereid, vgl. Col. 1:15.
428-0 1 Cor. 2:9, Jes. 64:4; *begrypen*, bevatten; *in*, lees *en wijshede oorboorde*, en nooit had het verstand beschikking over, wist het verstand.
431-5 *mute = cavage*, kooi; *blyvende stede*, Hebr. 13:14; *ghaeren*, verlangen.

Hope der ghenaden.
Ydel vrede.
Al ydelheyt der ydelheyt es de waerelt
Te comparerene. [436-8]

Mensche.
Och, hope ghepaerelt, [439]
Leedt my tot Godt ende van swaerelts luste.

Schriftuerlic troost.
Hope es sdrucx vercoelijnghe.

Hope der ghenaden.
Aerbeyts ruste. [441-2]
Droufheyt beghaertse te verminderen,
Maer niet vermeeren.

Schriftuerlic troost.
Inde hope Godts, kinderen,
Verblyden wy (zeght Paulus) in charitate
Die niemandt verionT goet. [445-7]

Hope der ghenaden.
Troost haudt in state
Ons, dat wy hopen noch te ghebruuckene
De glorye Godts. [448-0]

Mensche.
My te ontluuckene
Roert tqwaet, gheneghen mijnder broosscher iueghden,
Ieghen daffeccye en wille tot dueghden,
Maer mijn hope moghenze niet te neder slaen. [451-4]

436-8 Pred. 1:2, 12:8; *compareren*, beschouwen als.
439 *ghepaerelt*, ep. ornans; mogelijk ook in verband met een paarlentooi.
441-2 *vercoelijnghe*, verzachting; *aerbeyts ruste*, leniging van smart.
445-7 Zie Rom. 12:12 en 13:10; *verionnen*, misgunnen.
448-0 *troost*, vertrouwen; *in state*, in stand; *ghebruucken*, genieten.
451-4 Om toegang tot mij te krijgen, roert de zonde -toegeefllig;ijk tegen-over mijn jeugdige zwakheid-zich tegen mijn gezindheid tot het goede; *moghen*, kunnen, zullen.

*

Hope der ghenaden.
Al die tuwer rechter zyde neder staen, [455]
Can hope verwinnen.

+

+B 4 r.

Schriftuerlic troost.
Maerkelic was ontdaen
Zacharye, dat voor den ijnghel des Heeren
Stondt Iesus, de groote priester, zo wy leeren
Ende Sathan tzijnder rechter zyde
Om vyandtschap te doene. [457-1]

Hope der ghenaden.
Ghy vechter blyde,
Clemt deze vijf trappen, ghy zult verhooght wezen,
Midts Godts gracye; nu hoortse vertooght lezen: [464]
Eerst es ieghenwoordighe tribulacye,
Dander pacyencye in temtacye,
De derde prouvijnghe in stempeest storye,
De vierde hope en de vijfste glorye. [465-8]
Haudt in memorye.

Mensche.
Troostighe victorye [470]
Verleene my Godt, wanneer ic staerven zal.
Maer Heere, belght niet, wy moghtent bederven al,
Duer tghetal te gane hier baerblijckelicxt. [472-3]
Tooght hier figuereelicxt, autentijckelicxt: [474]
Welcke de mensche staervende meesten troost es,
Zoot nu begloost es. [476]

* 474 ACD figuerelicst B figuerlicst

455 *neder staen*, lees *weder staen = vyantschap doen,* 461.

457-1 Zach. 3:1; *maerckelic ontdaen*, zeer onder de indruk; *groote priester*, hogepriester; *Iesus* naar de Vulgaat (Statenvertaling Jozua)

464 *hoortse vertooght lezen*, hoor ze noemen, terwijl ik ze aanwijs.

465-8 De fasen waarnaar de treden genoemd worden, zijn min of meer duidelijk in het voorgaande terug te vinden: *ieghenwoordighe trib.* 76; *pacyencye in t.* 142; *prouvijnghe in st. st.* 196; *hope* 246; *glorye* 426.
prouvijnghe in stempeests storye, beproeving tijdens stormachtige beroering; *storye*, hapax, verstoring, WNT.

470 *troostigh*, heilrijk.

472-3 Mensche grijpt in: Maar, Heer, neem me niet kwalijk, we zouden ons hele optreden beslist verknoeien, door dit aantal treden nu nog op te gaan. De omvang van het spel was immers beperkt en er moest nog een ‘figuerlic’ bewijs komen. De superlatief waarschijnlijk versterkend.

474 *figuereelic*, lees *figuer*(*e*)*lic* (var.), door middel van een ‘figuere’; *autentijckelic*, betrouwbaar, in overeenstemming met de bijbel.

476 *begloost*, in woorden uitgelegd.

*

Schriftuerlic troost.
Dit mijn propoost es.
Zo Christus met tsware cruce gheladen ghijngh
Wter poorten, daer an zonder mesdaden hijngh, [479]
Wiens zuver doodt ons besmette doodt verzoende,
In tsghelijcx niemandt zy andersins bemoende,
Of hy moet zijn cruce buten tcasteel draghen
Van tbroosch vleesch ende naer gheen appeel vraghen,
Maer zijn zonden crucen, tvleesch te doen stervene. [481-4]
Den meesten troost staet zulcken te verwaervene.
Comt alle (zeght Christus) die zijt waerckende
Ende verladen, ic bent al anmaerckende.
Ic zal u verzoeten van tlast en smerte. [486-8]

Hope der ghenaden.
Al die deze hope hebben in therte,
Hy zalight hem in Christus wien zalighheyt es,
Zeght sint Ians Epistele. [489-1]

Mensche.
Ons dralighheyt es
Te langh, laet volghen de qwaerte, zoot toch betaemt. [492-3 +]

[+]B 4 v.

Figure. [Figure:]
 De moeder met haren 7. zonen ghevanghen werden voor Anthiochus gheleedt om te dodene. De eerste zone met een rolle: Quid queris et quid vis discere a nobis? Parati sumus mori magis quam patrias et Dei leges praevaricari. De 2. met een rolle: Tu quidem, scelestissime, in praesenti vita nos perdis. De 3: E coelo ista possideo, sed propter dei leges nunc haec ipsa despicio, quoniam ab ipso me ea recepturum spero. De 4: Potius est ab hominibus morti datos spem exspectare a deo, iterum ab ipso resuscitandos. De 5: Noli putare genus nostrum a deo esse derelictum. De 6: Nos propter nos metipsos hoc patimur peccantes in deum. De 7: Et hic mundus obiit, per omnia in domino confidens. De moeder: Mater bonorum memoria digna, quae praeeuntes septem filios sub unius diei conspiciens tempore, bono animo ferebat, propter spem quam in deo habebat.
2 Machabeorum 7.

Schriftuerlic troost.
Tvertoogh werdt de moedere Machabea ghenaemt,
Met haer kinderen, zeven knechten, verzaemt
Staende voor Antiochum arguwerende,

* 481 A sghelijcs 493 charte
479 *wter poorten*, buiten de poort, Hebr. 13:12.
481-4 *bemoende* < *bemoedende*, vermoedende, menende; *casteel*, legerplaats, Hebr. 13:13; *van tbroosch vleesch* bij *cruce*; *appeel vraghen*, beroep aantekenen; (om)*tvleesch*.
486-8 Matth. 11:28; *waerckende ende verladen*, zwoegend onder uw last; *verzoeten van*, bevrijden van; *tlast en smerte*, de smartelijke last.
489-1 1 Joh. 3:3; *zalighen*, reinigen, naar sanctificare (Vulgaat).
492-3 *dralighеyt*, getalm; *laet*, lees *laets*, 139; *qwaerte = chaerte*, uitnodiging en programma met de voorwaarden voor deelneming.
Figure: 2 Makk. 7:1-18, 40, 20.

Van tgheloove haers auders niet afkerende; [495-7]
Diesse de conijngh wreedich al ter dood brochte.
Maer elc zijn hope vast inden noodt cnochte
An Gode, niemandt dochte om afgryzijnghe,
Dan ghetroost up Godt thaerlieder verryzijnghe,
Maecten veriolyzijnghe. [499-2]

495-7 *knecht*, zoon; *afkeren*, wijken; *auders*, voorvaderen.
499-2 *cnopen an*, stellen op; *dochten om*, vrezen voor: *afgrijzijnghe*, verschrikking; *dan*, maar; *maecten veriolyzijnghe thaerlieder verryzijnghe*, verheugden zich op hun opstanding.

Hope der ghenaden.
Doet bewyzijnghe,
Up dat alle menschen hier verwerven zauden:
Welc troost meest mochte in haer sterven hauden. [503-5]

Mensche.
Deze Machabein dus wel derven wauden
Tverganghelic leven, hopende naer dit leven
Zonder begheven van Gode zijn verheven. [508]
Al wast dat tlichame zulc fel lyden smaecte,
Hoopten dat tzelve lichaem verblyden naecte.
Deze figure ons trechte bewyzen somt,
Dat in Godt sterven een troostich verryzen comt. [511-2]
Dus Heere, zallic noch hopen, laet my weten,
By de doodt verbeten? [514]

Schriftuerlic troost.
Een herte versleten
Ende verootmoedight zal Godt niet versmaden. [515-6]
Bekendt u zonden, beweent u mesdaden.
Noch zijt ghy een huercnape hier slavende,
Werckt in Godts wijngaert naerstigh totten avende;
Die late ter huere comt werdt vulloont noch. [518-0]
Maerct an de moordenare, hy wiert ghecroont, och,
Stervende met een rauwich herte ontloken. [521-2]

Hope der ghenaden.
O hoopt vast upden heere; van hem staet ghesproken
Zegghende: ic en ghaere niet deeuwighe doodt
Vanden zondighen mensche, maer met leetschap groot
Dat hy keere en leve. [524-6]

503-5 *bewyzijnghe doen*, uitleggen; *hauden*, standhouden.
508 *zonder begheven*, zonder ophouden.
511-2 *sommen*, verschaffen (Rh. Gl.); lees *die* in God sterven; *troostigh verryzen*, opstanding tot heerlijkheid.
514 *by de doodt verbeten*, als ik door de dood vernietigd word.
515-6 Ps. 51:19; *versleten*, gebroken.
518-0 *huercnape*, huurling; *late ter huere*(uur), laat; *vullonen*, volledig betalen; zie Matth. 20.
521-2 Luc. 23:41-43; *wiert ghecroont*, kreeg de kroon des levens; *een rauwich herte ontloken*, een door berouw ontsloten hart.
524-6 Ez. 18:23; *leetschap*, berouw; *keeren*, zich bekeren.

Mensche.
Ons vry eyghen noodt
Eyst beschuldigh, dat wy in waenhope vallen, [+]
Zoo Caym en Iudas deden. [527-9]

[+]C 1 r.

Schriftuerlic troost.
Voor ons allen
Zeght Augustinus: dat zulc een mesdadigh bat,
Moordenare ende een groot beladigh vat,
Qwijtscheldijnghe zo late vercreegh stervende,
Texempel eyst; sghelijcx van Godt verwaervende [531-4]
Werdt elcken, ic en zeght stomme noch doove; [534-5]
Want twelc hem ghebuerde duer zijn gheloove,
Dat comt ons duer hope ooc ten oorboore [537]
Van grooten trooste.

Mensche.
Ic nu mijn tresoor hoore [539]
Waer up ic stervende mijn meesten troost stelle.

Hope der ghenaden.
Met Godt te levene

Mensche.
Mijn propoost spelle. [542]

Schriftuerlic troost.
Godts gracye zal waercken

Mensche.
Te mynen labuere, [544]

Hope der ghenaden.
Hope verstaercken

527-9 *ons vry eyghen noodt*, de ellende waarin we ons zelf gebracht hebben; *eyst beschuldigh*, is er oorzaak van; *waenhope*, wanhoop (zonde tegen de Heilige Geest).
531-4 *bat*, lees *lat*, traag, laat komend? *beladigh*, (met zonden) gevuld; *vat*, mens; *texempel eyst*, is het voorbeeld voor ons.
534-5 *sghelijcx*, hetzelfde; *elcken*, subject; *stomme noch doove*, niet voor doofstommen, onwillige luisteraars.
537 *comt ons*, krijgen wij; *ten oorboore van*, ten bate van.
539 *tresoor*, schat, het belangrijkste.
542 noem ik(is) mijn verlangen.
544 *te mynen labuere = te mynen doene*, te mijnen behoeve.

*

Mensche.
In mijn staervendende huere; [546]

Schriftuerlic troost.
Godt en mensche reene

Hope der ghenaden.
Roupet al tzijnder feeste,

Mensche.
In hem hopic alleene.

Schriftuerlic troost.
Smaect dit ten keeste. [550]
Voor troost de meeste in tstaervens beluucxsele [551]
Werdt hope vast, om tGoddelic ghebruucxsele
Aenschijn in aenschijn claer toorboorne, [552-3]
Waer in verblyden alle Godts vercoorne.
Keert u, verloorne, tuwen behoedere
Iesum Christum, ons been, vleesch en broedere; [556]
Hy es ons troost, hem onze refuge lezen, [557]
Als Godt en mensche zal hy ons iuge wezen,
Levende, doode; naer de bewyzenesse [558-9]
Hy es ons leven, doodt en verryzenesse. [559-0]
Tonzer verblydenesse Christus ghewrocht heift,
Met zijnder doodt twee doden ons afghecocht heift. [561-2]
Vreest niet om staerven, die hier prezent terden,
Ter zaligheyt moeste een instrument werden [563-4]
Om te commene in deeuwighe glorye.
Dats de natuerlicke doodt, prent in memorye;
Christus doodt in u doodt; dan zo van zonden doot [566-7]
Mueght verryzen met hem duer zijn wonden root,
Midts gave ghevonden groot. [569]

* 546 stervende
546 *staervendende*, lees *staervende* (var.)
550 *smaect dit ten keeste*, begrijp dit goed, apo koinou-sluit het voorgaande af en begint de wending naar het publiek.
551 *beluucxele*, omsluiting, beklemming, benauwdheid.
552-3 *tGoddelic ghebruucxele*, de gemeenschap met God-mystiek woordgebruik; *oorbooren*, genieten.
556 Ef. 5:30.
557 *hem onze refuge lezen*, (wij) kiezen hem als toevlucht.
558-9 Hand. 10:42; *levende, doode*, tijdens en na ons leven.
559-0 *naer de bewyzenesse*, zoals (de bijbel) aantoont; zie Joh. 11:25.
561-2 *ghewrocht*, gewerkt, geleefd; *twee dooden*, nl. de lichamelijke en de eeuwige.
563-4 die hier *prezent terden* (treden), aanwezig zijn; *instrument*, middel; *dats*, namelijk.
566-7 *prent in u memorye*, gedenk; *in u doodt*, wanneer ge sterft; *dan zo*, dan; *van zonden doot*, als ge de zonde gestorven zijt, Rom. 6:2.
569 door dit afdoend bevonden geschenk.

*

Mensche.
Toorconden bloot
Toeght my den meesten troost te vercryghene
In Christo Iesu, midts hem toe te nyghene, [570-2]
Om te verwaervene zijn eeuwyghe rijcke. [573]

Hope der ghenaden.
God maecte den mensche vander aerden slijcke,
Ende onzer ghelijcke bin swaerelts dijcke
An nam wt liefden ons menschelicke forme,
Van Maria reyn wierdt staervelic worme. [574-7]
Elck waerpe tanckere (van zijn staervende storme)
Van hope in Christum midts u beslaven al;
Elck zijn meesten troost in hem behaven zal. [579-0]

Schriftuerlic troost.
Leert staerven,

Mensche.
Voor tstaerven,

Hope der ghenaden.
Eermen begraven zal.

Schriftuerlic troost.
Hope stijft,

Mensche.
Als therte beschrijft

* 579 beschouwen 580 behouwen
570-2 *oorconden*, getuigenis; *bloot*, adjectief of adverbium, duidelijk; *toe nyghen*, aanhangen.
573 bepaling bij *den meesten troost* (hulp).
574-7 Gen. 2:7; *onzer ghelijcke*, vgl. Fil. 2:7, als een van ons; *bin swaerelts dijcke*, op aarde; *van Maria reyn*, geboren uit de onbevlekte maagd Maria; *staervelick worme*, vgl. Job 25:6, Ps. 22:6.
579-0 *beslaven*, zich inspannen om iets te verkrijgen; *behaven*, behouden, overhouden, in de betekenis ‘tenslotte verwerven’, WNT I I 1520 C. Het woord was blijkbaar zo ongewoon, dat het in de Antwerpse druk vervangen werd.

*

Hope der ghenaden.
Godts helyghe greffijnghe. [584-6]

Schriftuerlic troost.
God verleene
Tghemeene [588]

Hope der ghenaden.
Zijns beseffijghe. [589]
Laett danc zijn hier ‘Altoos doende’ van Leffijnghe. [590]

Finis.

* 589 beseffinghe
584-6 Versterk de hoop, wanneer Gods heilige stift uw hart beschrijft (wanneer God u oproept).
588 *tghemeene*, alle mensen; moet door Mensche gezegd zijn.
589 *beseffyghe*, lees *beseffijnghe* (var.)+ genitivus, kennis van, gemeenschap met.
590 *laet danc zijn*, toon erkentelijkheid jegens.

Brugghe

kamer
DE HELIGHE GHEEST
zinspreuk
‘*Mijn werc es hemelic*’
Antwoord
Tbetrauwen duer twoordt op Christum alleene

(geen prijs)

Brugghe.

Inleiding

De personages

Hoofdpersoon
Twijffelic Zin, wankel gemoed. Een leek die bang is voor godsdienstige problematiek. Hij blijft liever bij zijn 'simpel gheloove' en laat zaken waar de bijbel bij nodig is, aan theologen over.

Helpers
Redelic Ghevoelen, Redelic Ghevoel (44, 132, 512), oordeel van het verstand. Een leek die zich wel in de bijbel verdiept - in het begin nog met onvoldoende begrip. Hij krijgt steun van
Schriftuerlic Troost, hulp die de bijbel biedt, een kenner van de bijbel. Ze brengen Twijffelic Zin tot inzicht, samen met
Gheestelic Bewijs, onderricht in de strekking van een uitspraak of tekst; zie bijv. 103 vlg.; 122 Dats ...; 228 'ic zal u tverstandt daer af zegghen'.
Schriftuerlic Troost en Gheestelic Bewijs, theologisch geschoold, zijn geestelijken; ze worden toegesproken als *eerwaerde* 152 en *vrienden eerwaerdigh* 163. Met *wy* en *ons* betrekken ze hun woorden tevens op zichzelf.
De kennismaking met Gheestelic Bewijs ontbreekt in de tekst (tussen 61 en 62).

De vorm

Proloog, afsluiting en de onderdelen van het Spel beginnen met gekruist rijm (behalve het korte deel IV), gaan gepaard verder en eindigen gesloten. Aan het begin van II, III en V staan een of meer figueren, waarop een verhandeling volgt.

Proloog	1-61		gekruist begin, gesloten einde
Spel I	62-194		gekruist begin, gesloten einde
II	195-206	3 figueren	gekruist
	207-288	tekst aangehecht	gesloten einde
III	289-292	1 figuere	gekruist
	293-424	tekst aangehecht	
	425-428	1 figuere [1]	gekruist
	429-449	tekst aangehecht	gesloten einde
IV	450-471	(gepaard)	gesloten einde
V	472-483	3 figueren	gekruist

1 Deze is niet in de marge vermeld; zie *De opvoering*.

	484-514	tekst aangehecht	open einde
Afsluiting	515-521		gekruist begin, gesloten einde

De gezamenlijke lofprijzing van de helpers 371-382 heeft gekruist rijm in halve verzen. Dit was een gebruikelijke vorm voor emotionele passages; zie bijv. Leffijnghe 541-550 en 581-589.

Er is weinig dubbelrijm en overlopend binnenrijm; strofen ontbreken. De versregels tellen vaak 10 of 11 lettergrepen en reiken slechts een enkele keer tot veertien.

De clauzen bestaan in grote meerderheid uit volle verzen; bij een claus- overgang met halve verzen is de rijmfiguur steeds

----a--b/--a----c

Overzicht van de inhoud

Proloog 1-61
Twijffelic Zin vindt het vreemd, dat Redelic Ghevoelen niet bij zijn 'simpel gheloove' blijft en bijbellektuur niet aan geestelijken overlaat. Het antwoord, dat zonder kennis van de schriftuere de Gentse vraag niet beantwoord kan worden, maakt enige indruk, want Twijffelic Zin wil weten, wat de helpers onder schriftuere verstaan: de gehele bijbel, 'wet, propheten en evangelye.'

Spel I 62-194 *Inleiding*
De meeste troost is, wat de mens zalig kan maken. Dat zijn niet zijn eigen werken, zoals ook Redelic Ghevoelen nog meent. De zogenaamde 'goede werken' (voorbeelden) zijn waardeloos zonder *geloof* en wat zonder geloof geschiedt, is zonde.
132
De zaligheid is een *genade*. Ze kan niet door werken of bidden gewonnen worden, maar alleen door *geloof*. God maakte Christus tot onze wijsheid, rechtvaardigheid, heiligheid en zaligheid; wij worden rechtvaardig gemaakt, wanneer we in hem geloven.
173
Dit was nodig, want van nature waren we kinderen van Gods toorn, onderworpen aan zonde, dood, duivel, wereld en vlees.

II 195-288 *Christus verlost van de zonde*
Drie figuren: de zondeval; de moord op Abel; de mens bestreden door duivel, wereld en vlees.
207
God gaf uit *genade*-niet op grond van verdiensten-zijn enige zoon om de dood te overwinnen; deze is onze middelaar, deur en weg.
254
Redelic Ghevoelen begrijpt het, Twyffelic Zin nog niet. Hij vraagt, of God dan kwaad was. Natuurlijk, antwoordt Gheestelic Bewijs, over de zonden van de mens. Omdat geen mens te vinden was, die God zou kunnen verzoenen, zond deze zijn zoon. Door

zijn kruisoffer bewerkte Christus verlossing van de zonde. Toen hij verrees, was de wet voldaan en de zonde verjaagd.

III 289-449 *Christus de krachtigste steun in het sterven*
Een figuere: de opstanding van Christus, met hel, duivel, zonde en dood onder zich.

293
Twijffelic Zin vraagt verder: hoe heeft hij de wet voldaan? Door zijn liefde tot de vader. Waarom heten we toch nog altijd zondaars? Dat zijn we nog, maar de zonde heeft geen macht meer over ons, indien we *geloven*. Ook duivel, dood en hel zijn overwonnen en de wereld. We zijn door Christus rechtvaardig gemaakt.
346
Hebben wij dan deel aan wat hij heeft gedaan? Ja, want wij zijn van Christus en Christus is van God; hij heeft ons geroepen, gerechtvaardigd en verheven.
371
Lofzang van de drie helpers naar Rom. 8.
387
Dat is prachtig, maar welke hulp krijgen we bij het sterven? Dat maakt ons immers al van nature bang en dan vrezen we nog voor hel en oordeel. De door God gewilde natuurlijke dood hebben we te aanvaarden; wie *gelooft*, gaat over in het eeuwige leven. Maar we moeten toch onze zonden verantwoorden? De ongelovigen zullen daar bang voor zijn, maar wie *gelooft, vertrouwt* op Christus verdiensten.
425
Een figuere(?) Jezus op Tabor met Petrus, Johannes en Jacobus.
429
Christus alleen is onze beschermer, bij hem vinden we rust. Daarom is *Betrauwen duer dwoordt op Christus alleene* onze krachtigste hulp bij het sterven.

IV 450-471 *Bevestiging van het vertrouwen*
Al sterft de mens in dit vertrouwen, wordt hij werkelijk gered, hoewel hij telkens opnieuw gezondigd heeft? *Vertrouw* op Christus; wie *berouw* heeft, wordt gered. Zelfs de moordenaar aan het kruis kwam door *vertrouwen en geloof* in de hemel; ook David en Hizkia hebben in moeilijke omstandigheden vertrouwd.

V 472-521 *Gods belofte is vervuld*
a. Drie figueren: Suzanna; de drie jongelingen in de gloeiende oven; de tocht door de Rode Zee.
484
Wie voor de komst van Christus leefden, moesten op Gods belofte *vertrouwen*, maar die is nu vervuld.
Daarna vatten de vier samen en wekken op, om als David verzekerd te zijn van verzoening met God en als Symeon in *vertrouwen* en *geloof* de dood af te wachten.

511
Twijffelic Zin dankt de helpers, die ‘my dus caemt leeren’.

Afsluiting
515
Heilwens voor de organisatoren en de prins van de Fonteine.

De godsdienstige opvatting

‘Simpel gheloove’ (9), dat de bijbel aan ‘gheleerde’ overlaat, moet bij verstandige mensen plaats maken voor geloof op grond van eigen verdieping in de Schrift (29). Kennis van de bijbel (wet, profeten en evangelie 56) is noodzakelijk voor beantwoording van de vraag (40). Daar houdt de schrijver zich aan; kerkelijke autoriteiten worden niet aangehaald.

Het probleem vormen de werken, waarop Simpel Gheloove steunt. Ze maken het leven niet christelijk en om zalig te worden, moet de mens juist leven uit het geloof, zoals de apostelen deden (50, 117) en de heiligen (122). Zaligheid is een genade, die niet verkregen wordt door werken *zonder geloof* (144). God maakte Christus tot onze zaligheid; hij is rechtvaardig en *maakt* degenen die in hem geloven ook *rechtvaardig* (162). Alleen wie met Christus verbonden blijft als een rank met de wingerd, zal vruchten voortbrengen *die nuttig voor hem zijn* (167). Daarmee onderschrijft de auteur de kerkelijke opvatting, dat God geloof én werken vraagt; vgl. Leffijnghe 313.

Het vervolg is een uiteenzetting over het rampzalig lot van de mens op aarde en de beslissende wending daarin door Christus, die de wet volbracht. Voor diens geboorte ging men op profetieën af, nu behoeft dat niet meer.

Brugghe noem ik een nieuwgezind christocentrisch spel, dat vooral bezwaar maakt tegen degenen die de leek dom willen houden. De schrijver noemt de kerk niet, maar bevestigt tenslotte toch haar leer.

De refreinen zijn in dit verband niet van belang.

De opvoering

Waarschijnlijk volgde op de proloog een pauze en kwamen Redelic Ghevoelen en Schriftuerlic Troost daarna samen met Gheestelic Bewijs terug. Tussen 61 en 62 ontbreekt echter een en ander, want in 62 antwoordt de laatste op een claus die we niet kennen. Daardoor wordt de gang van zaken niet duidelijk.

In de marge zijn bij het Spel zeven togen aangegeven, in de tekst aangekondigd met ‘Alzo ghy zien mueght in deze figuere’ 194; ‘Wanof ghy hier de figuere mueght zien’ 288 en ‘*Wilt* hier *anschauwen, boven, beneden*’ 470. Hiervóór is op de mogelijkheid van een achtste gewezen bij 425-428. Daarvoor pleiten de vorm (gekruist rijm als bij de andere figueren) en de aankondiging, deze keer niet in de voorafgaande tekst, maar in de regels met gekruist rijm zelf: ‘Int meeste verdriet, mensche, *u ooghen op slaet*, Wilt met Pieter, Ian, Iacob Tabor anschauwen En Iesum anzien voor u toeverlaet’. Dit komt overeen met de aankondiging bij het laatste drietal.

Daarnaast ligt er een argument in de samenhang van de figueren. De eerste drie, over de gevallen mens, worden gevolgd door de troost van de opstanding. Deze vier horen bij elkaar. Na 387 gaat de tekst over het vertrouwen, dat iemand in nood in Christus stellen mag. Hiervan worden tot slot drie voorbeelden getoond, maar daarbij past een figuere die de grond van dit vertrouwen aangeeft. Dat wordt in de passus over Tabor gedaan. De toeschouwers kenden de woorden erbij: Deze is mijn geliefde zoon, in wie ik mijn welbehagen heb; hoort hem! Met een figuere van Tabor vormen de (3 + 1) en (1 + 3) togen samen een volledig figuurlijk antwoord naast het schriftuurlijke.

De acht figueren konden op het Gentse toneel elk een aparte plaats krijgen: drie boven, waarbij in elk geval Tabor (‘wilt u ooghen op slaen’, kijk omhoog) en minstens een van het laatste drietal. Waar-

schijnlijk werd de omvangrijke achtste in het grote middenvak getoond. Zelfs kon de regisseur daar eerst nog de ook omvangrijke derde onderbrengen, want er lagen 273 regels tekst en vier togen tussen, die meer dan een half uur in beslag namen. Vooral figueren waarin Christus verscheen, werden niet alleen maar even bekeken. Men mag aannemen, dat de personages hierbij knielend van hun verering getuigden.

Sinds het onderzoek van Muller, die zich als eerste uitvoerig met Everaerts werk bezig hield, werd aangenomen dat deze het Brugse spel niet geschreven kon hebben. In de 35 op zijn naam staande spelen toonde hij zich immers een orthodox katholiek, aan middeleeuwse tradities gebonden en ongevoelig voor de veranderingen die zich om hem heen voltrokken, terwijl de schrijver van Brugghe daar juist op in ging. Toch blijkt de laatste tekst aan het eind een variant van het devies *Ic comme om leeren* te bevatten. De hoofdpersoon besluit het Spel met dank aan zijn helpers, *dat ghy my dus caemt leeren* (514). *Van Eeghem* ontdekte dit, trok er de voor de hand liggende conclusie uit en steunde deze met opvallende overeenkomsten in het woordgebruik. [1]

In Brugghe staat niet de zinspreuk zelf, maar Everaert varieerde die wel vaker. [2] Dat tastte de signaalwaarde van de woorden niet aan. Iedere Brugse rederijker en menigeen verder moet ze als auteursmerk herkend hebben, doordat Everaert er steeds op uit was, zich op deze wijze als schrijver te vermelden. Toch werden de vakgenoten niet overtuigd. *Van Mierlo* gaf wel de algemene opvatting weer, toen hij vaststelde: 'Men heeft gemeend, dat het (Brugse spel) van C. Everaert zou zijn. Bewijs is er niet' (blz. 202).

Om mogelijk deze patstelling te doorbreken, vergeleek ik Brugghe met een vroeger spel van Everaert, dat er opvallende overeenkomst mee vertoont, al doet het onderwerp dit niet vermoeden: *Nyeuwen Priester*, voor een wijdingsfeest bestemd. [3]

De hoofdpersoon *Twijffelic Zin* met zijn marot *Cranc Gheloove* begint als spreekbuis van nieuw-gezinden. Hij informeert venijnig, of Christsus volgens de bijbel werkelijk zijn apostelen tot priesters heeft gewijd. Wanneer de helpers *Inwendeghe Redene, tHoude* en *tNyeuwe Testament* uitvoerig hebben geantwoord, aanvaardt hij hun traditionele opvatting en scheldt de *Luters* uit, die zich verbeelden het heilig ambt zo maar te kunnen vervullen.

In Brugghe is *Twyffelic Zin* ook een dwaas, zwak in het geloof, maar nu juist doordat hij domweg wel de kerkelijke traditie volgt. Nadat de helpers *Redelic Ghevoelen, Schriftuerlic Troost* en *Figuerlic Bewijs*

1 Vooral de zeldzame werkwoorden *zienen* en *schachten* zijn van belang. Daarbij wijs ik op de hiervoor aangetoonde overdaad aan tandems.

2 *Commen wy om leeren* (Hoghen Wint en Zoeten Reyn); *hy comt om leeren* (Scamel Ghemeente en Tribulacye).

3 Ongedateerd; volgens *Muller- Scharpe* blz. 632 stellig na 1520, doch allicht voor 1533.

(eveneens dus het gezond verstand en de bijbel) hem de weg naar en in de Schrift gewezen hebben, slaat ook hij om en spreekt de bekende woorden van dank.

Verband tussen de beide spelen is onmiskenbaar. Uitgangspunt en conclusie zijn tegengesteld, maar de personages en het verloop komen overeen. Daarnaast is er nog iets gelijk, de inzet van het betoog.

> N.P.26
> Marote bidt: zeght zonder vermyden
> *Omden Twyffelicken Zin te stellen in vreden*,
> Wat feeste eist?
> *Up den dagh van heden ...*
>
> Br. 44
> *Om* met Redelic Ghevoel *ten daghe van heden*
> U, *Twijffelic Zin te stellen in vreden ...*

Om te ontkomen aan Everaerts auteurschap van Brugghe moet men nu aannemen, dat een kamerbroeder uit *Nyeuwen Priester* de structuur, de personages en vrijwel letterlijk de inzet overnam en tot slot ook nog Everaerts zinspreuk imiteerde. Dat is te veel van het slechte.

De factor van de Heilige Geest is geen dertig jaar dezelfde orthodoxe man gebleven. Sociaal toonde hij vooruitstrevende gedachten; op godsdienstig terrein had hij ze eveneens, zonder nochtans in conflict met de kerk te komen. De ironie van *Nyeuwen Priester* doet het al vermoeden, Brugghe 1539 bewijst het.

Brugghe.

Prologhe.
 In dit Spel zijn vier personagen, te weten Redelic ghevoelen, Twijfelic zin, Schriftuerlic troost, Gheestelic bewijs.

Redelic ghevoelen.
Gracye zy u en vrede int leven
Van God den vadere en Christo den heere,
De welcke hem zelven heift ghegheven
Voor onze zonden, naer Paulus leere. [1-4]

Twijffelick zin.
Vriendt, my verwondert boven maten zeere,
Midts dat ghy leeck zijt van cleender doctryne,
Ghy puert in schrifture; hoe mueght ghy de pyne, [5-7]
Dat ghy niet met u broeders en blijft
In u simpel gheloove?

Schriftuerlic troost.
Alle goede ghevijnghe ende gave vulmaeckt [10]
Es van boven neder op ons ghedaeckt
Vanden vadere der lichten reene. [10-2]

Redelic ghevoelen.
Voorwaer, onder alle ghiften ghemeene
Van Godt den vadere ons ghelaten, [+]
Oorboorlicker gheene tot onzer baten [13-5]
Dan dhelighe schriftuere, waer duer men kendt [16]
Van onzen gheloove het recht fondament,
Want duer haer zien wy hooghst van waerde [18]
Wat inden hemel es,

[+] C 2 v.

1-4 Gal. 1:3, 4.
5-7 *my verwondert ... ghy puert in*, het verwondert me, dat ge u verdiept in; *doctryne*, geleerdheid; *pyne*, moeite; *midts dat*, omdat.
10 Hiervoor ontbreekt een halve regel, bijv. *Dapostel schrijft*.
10-2 Jac. 1:17; *ghevijnghe, gave*, Vulgaat *datum, donum*; het eigen woord van de schrijver is *ghifte* 13, 24; *daecken op*, neerdalen op, ook 159.
13-5 *ghemeene*, samen; *laten*, ter beschikking stellen; *oorboorlic*, heilzaam.
16 Vgl. 2 Tim. 3:15.
18 *hooghst van waerde*, bepaling bij *haer*.

Schriftuerlic troost.
Wat inder aerde,
Wat inde helle magh zijn gheschiende;
Al dat gheleden es, zijn wy duer haer ziende, [22]
Wat teghenwoordigh es, wat toecommende zy.
Zonder deze ghifte, zo waren wy
In Egypten, dats in duusterheyt ghezeten. [25]

Twijffelic zin.
Eyst niet ghenough datse de gheleerde weten,
Op dat zy ons waerschuwen van ghebreken
Daer wy in mesdoen? [26-8]

Schriftuerlic troost.
Hoort Paulum spreken:
Al datter gheschreven es, verre of naer,
Es tot onzer leerijnghe gheschreven voorwaer; [30-1]
Ende een andere gheift ons verstandt,
Dat elc magh nemen boucken inde handt
En lezen, erlezen, waer dat zy gaen, [32-4]
Tot dat zyze duer veil lezens verstaen,
Zo cryghende een vast gheloove expres. [36]

Twijffelic zin.
Maer, midts dat hy noch pastuer noch precaer es, [37]
Wat gaet hem zo zeere schriftuere an?

Redelic ghevoelen.
Waer omme zijn wy hier ghecommen dan?
Hoe zullen wy solveren best tonzen wensche:
'Welc meesten troost es den stervenden mensche',
Hebben wy vander schriftuere gheen hulpe schier? [40-2]

22 *gheleden*, voorbij.
25 *Egypten*, land van 'onwetenheit, ende die toochden si an horen wercken; daerom beduut Egypten: duusternis', *Tafel* II 335.
26-8 *eyst*, is het; *gheleerde*, deskundige, theoloog; (waarschuwen) *van*, tegen; *ghebrec*, zonde; *mesdoen*, zondigen.
30-1 Rom. 15:4; *verre of naer*, ergens (in de bijbel).
32-4 *een andere* (apostel), Joh. 5:39; *magh nemen*, neme; *boucken*, de Schriften; *verstandt geven*, te verstaan geven; *waer dat zy gaen*, wat ze zeggen.
36 *vast*, krachtig; *expres*, zeker.
37 *pastuer*, wereldgeestelijke; *precaer*, predikend ordelid.
40-2 (een vraag) *solveren*, beantwoorden, *solucye* 67; *tonzen wensche*, tot ons heil, ook 251; *schier*, ten volle.

*

Schriftuerlic troost.
Daer omme commic, Schriftuerlic Troost, tot hier
Om met Redelic Ghevoel ten daghe van heden [44]
U, Twijffelic Zin, te stellen in vreden. [45]
Want die solveren zal deis vraghe int clare, [46]
Hem waer wel noodt, dat de Heere ware
In zynen mond, als hy bin Moyses monde was, [48]
Ende dat hy hadde tijdt, huere en pas, [49]
Davids leppen en der Apostelen mondt, [50]
Ende ten lesten bekende in zynen grondt
Tmisterye van Godts rijcke schoone. [51-2]

Twijffelic zin.
Stelt doch te vreden my nu in persoone,
Zeght wat schriftuere es, met goeden bescheede. [53-4]

Schriftuerlic troost.
Daude ende tnieuwe testament beede,
De wet, propheten en evangelyen reyn; [56]
De wet, duer Moyses ghegheven certeyn,
Ghenade en waerheyt, duer Christum beseven, [57-8]
Den welcken moet eere en lof ancleven,
Nu en altijts en inder eeuwigheyt. [59-0]
Neimt danckelic, dits voor prologhe ghezeyt. [61]

* 50 lippen
44 *Ghevoel* voor *ghevoelen*, ook 143, 512, toont dat de korte vorm niet pas in de 17e eeuw in de schrijftaal doordrong (WNT). Zie ook Nieuport 233, Loo 382 en *Esbatement van tGelt* 214, *Jrb. Fonteine* 1966, 76.
45 *in vreden stellen*, zekerheid geven.
46 *int clare*, duidelijk.
48 Zie Ex. 4:12; *als*, zoals.
49 *tijdt, huere en pas*, op het juiste ogenblik.
50 *Davids leppen*, lippen die God prijzen, Ps. 51:17 e.e.; *der Apostelen mondt*, vgl. Luc. 21:15.
51-2 *bekennen*, verstaan; Marc. 4:11; *in zynen grondt*, volkomen.
53-4 *my in persoone*, mij; *met goeden bescheede*, in duidelijke woorden.
56 *de wet*, de vijf boeken van Mozes; *de evangeliën*, het N. Testament.
57-8 Joh. 1:17; *beseven*, ons deel geworden.
59-0 1 Tim. 1:17; *moet aencleven*, moge ten deel vallen.
61 *danckelic*, in dank; met *nemen, ontvangen, vaten* gebruikelijk in afsluitende formules; *voor prologhe gheseyt*, als proloog gesproken.

Gheestelic bewijs.
Naer dat ghy verzouckende zijt an my raedt,
Al dat ic weet willic ghaerne wten [62-3]
Als Gheestelic Bewijs wt ionstigher daet, [62-4]
Maghher eere, welvaert wt spruten.
Dus ontsluut u beghaerlicke conduten, [66]
Op dat ghy solucye zijt verwaervende
Van Schriftuerlic Troost.

Twijffelic zin.
'Welc den mensche stervende
Meesten troost es', dats hier de vraghe.

Gheestelic bewijs,
Daer op zegghic tot uwen behaghe,
Dat den meesten troost es boven alle zaken,
Twelc den mensche helpen magh en zaligh maken
En anders niet, dit es voor mijn advijs. [71-4]

Redelic ghevoelen.
Zo ben ic alree de solucye wijs.
Daer staet: 'haer ghewaercken zullen hen volghen naer',
En Paulus schrijft daer op zeer claer:
'Dat de mensche zaeyt, dat zal hy maeyen'. [76-8]

Twijffelic zin.
Zo sprekende zaudt ghy my lichtelic paeyen:
Volghende ons onze verdiensten en waercken,
Zo hebbicker een deel. [79-1]

Gheestelic bewijs.
Zo ic can maercken,
Ghy wilt u zelven rechtvaerdigh achten.
Wilt ghy den Pharizeus met ghewaercken slachten [83-4]
En zoo een vanden rechtvaerdyghen wezen?
Och, dats al niet.

62-3 Gheestelic Bewijs gaat in op een verzoek dat niet in de tekst staat. Er is dus iets uitgevallen.
62-4 *naer dat*, omdat; *als Gheestelic Bewijs*, bijstelling bij *ic*; *wt ionstigher daet* = wt ionste, uit genegenheid; *welvaert*, heil, zaligheid.
66 *u beghaerlicke conduten*, (de besloten stroom van) uw verlangens, *conduut*, buis, leiding.
71-4 *tot uwen behaghe = naer u ghevough*, naar uw wens; *twelc*, datgene wat; *anders niet*, niets anders; *dit es voor mijn advijs*, dit geef ik als mijn mening.
76-8 Op. 14:13 en Gal. 6:7.
79-1 *paeyen*, geruststellen; ook 113; *volghende ... waercken*, absolute constructie; *een deel*, nog al wat.
83-4 *rechtvaerdigh* (voor God); vgl. Luc. 18:11, 12; *dats al niet*, dat is waardeloos.

Schriftuerlic troost.
Hebdy niet ghelezen:
'Willic my zelven rechtvaerdigh schryven,
Van mynen mondt zallic gheoordeelt blyven'? [88-9]
O wat cleender troost, o wat slechter vermaen! [90]

Twijffelic zin.
Zijn dan al ons ghewaercken te vergheifs ghedaen?
Zo vreezic, laes, teghen sdoods comste snel.

Redelic ghevoelen.
Es schriftuere valsch? [93]

Gheestelic bewijs.
Neenze, verstondt ghyze wel,
Maer ghy schijnter noch als de blende naer tasten.

Schriftuerlic troost.
Wat heet ghy goe ghewaercken?

Twijffelic zin.
Pilgremagen, vasten,
Bidden en feestelicke daghen vieren, [98]
Messe hooren en al zulcke mannieren,
Kaercken stichten, aultaren, capellen,
Voor de zanten, zantinnen kaerskins stellen,
Op dat zy ons verwachten voor thelsche refuus. [101-2]

88-9 Geen citaat, vgl. Luc. 19:22; *schryven* = *achten* 83, noemen, ook 422.
90 *wat slechter vermaen*, wat een onnozele praat; *snel*, fel, bij *dood*.
93 Redelic Ghevoelen leest de bijbel nog met onvoldoende begrip.
98 *feestelicke daghen* = *daghen* 104, kerkelijke feestdagen.
101-2 *zanten, zantinnen*, ook 110, heiligen, heiligenbeelden; *verwachten voor*, beschermen tegen; *thelsche refuus* (uitschot), de duivels.

Gheestelic bewijs.
De mondt es inde kaercke, therte es thuus, [103]
Wy drijncken droncke, wy vieren de daghen,
Wy hooren messe, wy vloucken, wy plaghen, [105]
Wy stichten kaercken met ander liens goet,
Wy vesten kaerskins, wy stillen den moedt [107]
Omme tanziene eens anders meszit; [108]
Wy loopen tot smeikins, wy laten den smit, [109]
Wy dienen de zanten, God stel wy bezyen.

Redelic ghevoelen.
Eyst qwalick ghedaen?

Schriftuerlic troost.
Hoort, mueght ghy wat lyen,
Ghy zult ghepayt werden naer u ghevough, [112-3]
Want ten es alleenlic niet ghenouch
Kaercken stichten, maer tgheloove hauden van dien; [115]
Vele lezen zonder gheloovigh engien, [116]
Apostelen heeten bin swaerelts bedelve [117 +]
En niet volghen naer; want Christus zeght zelve: [118] [+]C 4 r.
'Alle die zeght heere, heere, duer zulc bediedt
En comt int rijcke der hemelen niet,
Maer die den wille doet mijns vaders eerbaer'. [119-1]

Gheestelic bewijs.
Dats: die den gheloove naer volghen, voorwaer,
En der helyghen leven, naer haer vermueghen. [123]

Redelic ghevoelen.
Die leerijnghe doet my therte verhueghen,
Tes wel ghezeyt, ten dient niet vergheten.

103 Vgl. Matth. 15:8.
105 *vloucken*, verwensen; *plaghen*, leed berokkenen.
107 *kaerskens vesten* = *stellen* 101, plaatsen, aansteken; *den moedt stillen*, het geweten paaien.
108 *omme tanziene*, door te letten op; *meszit*, gebrek.
109 *smeikin*, smidsknechtje. Van Dis citeerde hierbij Ref. Thielt int zotte: Loopt vaste tot smeikins, al eyst u schande//En laet den smet die u alleene magh verlichten.
112-3 *mueght ghy wat lyden*, als ge even geduld hebt, met uw verlof.
115 *maer* (men moet ook).
116 (ten es niet ghenough) *vele lezen*, dikwijls of uitvoerig te bidden; *gheloovigh engien* (geest), geloof, zie 130.
117 *bin swaerels bedelve*, op aarde, ook 456.
118 en (hen) niet na te volgen.
119-1 Matth. 7:21, vgl. Luc. 6:46; *duer zulc bediedt*, daardoor.
123 *helyghe*, als in het N.T., gelovige, levend naar Gods wil, of r.k. heilige.

Twijffelic zin.
Bey, en hebbic dit niet eer gheweten, [126]
Zo hebbic langhe in mijn ghewaercken ghefaelt.

Gheestelic bewijs.
Voort, de ghewaercken die ghy daer verhaelt
En mueghen niet helpen teenygher hueren,
Want zy moghen zonder gheloove ghebueren
En Paulus seght wt ionstyghen gronde: [129-1]

Schriftuerlic troost.
'Al dat niet wt gheloove gheschiedt, es zonde'.
Voort zeght hy tot een ander nacye:
'Ghy zijt zaligh ghemaeckt duer gracye [132-4]
En niet duer u ghewaercken'; dats, zoo ic beseffe,
Dat niemant hem verwane of verheffe. [136]
Ende voort bevindic in een ander plaetse:
Als ghy Gracye hoort, voor niet verstaetse;
Es zu voor niet ghegheven, niet hebt ghy verdient; [138-9]
En hebdyze duer verdienste (dit op u zient) [140]
Ten es gheen gracye, maer verdienste of loon.

Redelic ghevoelen.
De heere, die loonet u met den hemelschen throon,
Die my, Redelic Ghevoel, dus stelt te vreden.

Gheestelic bewijs.
Noch onze ghewaercken, verdiensten, ghebeden,
Zoo wy by schriftueren zijn verhalich,
En moghen ons naer tleven niet maken zaligh [144-6]
Zonder gheloove; en die ghelooft betraut.
Hoe zullenze den staervende mensche benaudt
Met onzeker beloften troost toe schicken? [148-9]

126 *en* (=ende) *hebbic* ..., dat ik dit ...
129-1 *teenygher hueren*, ooit; *wt ionstyghen gronde*, uit diepe genegenheid.
132-4 Rom. 14:23; *tot een ander nacye* (volk) de Efeziërs, Ef. 2:8.
136 Ef. 2:9; *hem verwanen = hem verheffen*, roemen.
138-9 Rom. 3:24; *voor niet*, om niet geschonken; *zu*, zij.
140 *zienen op* (van het znw. *ziene*, oog), slaan op = *oogen*, WNT 10, 2297. Vgl. *tonsen profyte niet sienende*, Everaert 516, bedacht zijn op, streven naar-zie *oogen* l.c. Zonder voorz. bep.: *Mochte up alle dync proffyt/naer mynen zin sienen*, Everaert 440, er goed uitzien, goed zijn (l.c.2298). Rh. Gl. van 'siene' schoon, lijkt onjuist.
144-6 *noch*, verder; *verhalich zijn*, meedelen, ook 503; *by schriftueren*, op grond van de bijbel, Gal. 2:16 en overeenkomende plaatsen.
148-9 *zullen*, kunnen; *onzeker*, onbetrouwbaar; *toeschicken*, schenken.

Twijffelic zin.
Daer doet ghy my therte gheheel verschricken.
Wat zullen wy dan doen om behauden tzyne? [+]

[+]C 4 v.

Redelic ghevoelen.
Ja, zeght ons dat, eerwaerde, ten fyne, [152]
Dat wy daer onzen meesten troost wt nemen.

Gheestelic bewijs.
Ons raedt en zal van ulier niet vervremen, [154]
Maer u goeddienstigh met trooste begorden.

Schriftuerlic troost.
Christus es ons van Gode ghemaect gheworden
Wijsheyt, rechtvaerdigheyt, dit my verhalen greyt,
Helighheyt en dat meer es, onze zalighheyt. [156-8]
Voort een ander troost op ons noch breeder daeckt:
Wy zijn zaligh zonder ons verdiensten ghemaect;
Hy es rechtvaerdigh ende maect rechtvaerdigh
Die in hem ghelooven. [160-2]

Redelic ghevoelen.
O vrienden eerwaerdigh,
Wie zal zijn ghenade te vullen bedancken? [164]

Gheestelic bewijs.
Ic ben de wijngaert en ghylier de rancken;
Die in my blijft, ic blyve in hem altijts.
Deze voortbrijnght vruchten met veil proffijts
En zonder my en mueght ghy niet vulbrijnghen. [165-8]

Twijffelic zin.
Maer dit dijncken my al te wonderlicke dijnghen. [169]
Hoe es Christus ons rechtvaerdighheyt ghebleken,
Wijsheyt, helighheyt, zoo ic u hoore spreken,
Ghenough doen, verlossijnghe, groot en smal? [170-2]

152 *ten fyne*, tenslotte, ook 412.
154 *vervremen*, zich afwenden van, verre blijven; *begorden met*, toerusten met; *goeddienstigh*, bereidwillig; *ulier*, lees *ulien, ghylier* 165, lees *ghylien*, zie *ghylien* 310, 355.
156-8 1 Cor. 1:30; *verhalen*, het rijm eist *verhaligh*, nadrukkelijk? *greyen*, behagen.
160-2 Rom. 3:28 en 26
164 *bedancken*, dankbaar zijn voor.
165-8 Joh. 15:5; *niet*, niets.
169 *al te*, zeer.
170-2 Twijffelic Zin vult de tekst uit 156-8 aan met *ghenough doen*, voldoen en *verlossijnghe*, hoewel hij de bijbel niet kent.

Schriftuerlic troost.
Daer staet: wt der natueren wy waren al
Kinderen der gramschapen en verdommenessen [173-4]
En zo belast met zondighen excessen, [175]
Dat wy alle verdomt hadden ghebleven, ach,
Inder eeuwigheyt.

Gheestelic bewijs.
En de Heere zach
Hoe wy alle duer tsondigh bezwaren
Onder deze sentencye waren. [178-0]
Wy hadden al ghezondight, dies ons behoufde
Wel Godts glorye. [181-2]

Schriftuerlic troost.
Noch meer ons behoufde. [183]
Wy waren onderdanigh alvooren de wet, [184 +]
Die meer beghaerde dan de mensche vermochte, +D 1 r
De zonde, die altijts spreedde om vanghen tnet,
De doodt, die ons te verslindene zochte,
De vyandt, die altijts dagh en nacht wrochte
Om ons te waerpene tot inder hellen.

Gheestelic bewijs.
Men zach den mensche noch daerlic qwellen [190]
Van waerelt en vleesch vul zondighe blamen.

Schriftuerlic troost.
Wy waren al kinderen des doodts te zamen,
Zonder troost op tleven, dagh, tijdt en huere, [192-3]
Alzo ghy zien mueght in deze figuere.

173-4 Ef. 2:3.
175 *zondighe excessen*, buitensporige zonden.
178-0 *tzondigh bezwaren*, de last der zonden; *sentencye*, oordeel.
181-2 Rom. 3:23; *behouven* + datief, derven, verstoken zijn van (voor deze betekenis was *wy behouven* te verwachten.
183 Verdacht door identiek rijm; mogelijk *bedroufde*, maakte rampzalig.
184 *alvooren*, vroeger; *onderdanigh*, onderworpen aan.
190 *noch*, bovendien; *blame*, smet; *van*, door.
192-3 Vgl. 1 Sam. 26:16 (Ps. 79:11); *troost op*, vertrouwen in; *dach, tijdt en huere*, te eniger tijd, vgl. 49.

Figure. [Figuere.]
 Hier volghen dry tooghen, eerst Adam en Eva brekende tghebodt, met een rolle: 'Per hominem peccatum, et per peccatum mors.'
2. Caym verslaende zynen broeder Abel, met een rolle: 'Peccatum, cum consumatum fuerit, generat mortem.'
3. Een schansmande, daer in een man, ghenaemt homo. Neven hem een man slapende op zynen bouc, ende op dander zyde een wijf met verbonden ooghen, haer waerende met eenen bouck, beede de boucken ghenaemt eyghen verdiensten ende werden bestormt van buiten, van vyant, waerelt, ende vleesch met een rolle, Job. 7. 'Militia est vita hominis super terram.'

Gheestelic bewijs.
Maerct, hoe duer Adam de zonde began
By toedoene vanden vyandt vul hatye
En hoe duer de zonde eerst fortse ghewan
De doodt, contrarye ons levens partye. [196-8]

Redelic ghevoelen.
Maerckt voorts, hoe corts daer naer Adams hoorye [199]
Grooten nijdt heift op elc anderen ghecreghen.
Dies de doodt creegh de vulle heerschappye
Duer Abel, van Caym zijn broeder versleghen.

Gheestelic bewijs.
Maerct voorts, hoe de mensche was beleghen
Bloot, van alderande wapene onbevrijdt, [203-4]
Daer hem was vyandt, vleesch, waerelt teghen,
Wiens leven ter waerelt es altijts strijdt.
Maer Godt de vader ghebenedijdt
Heift duer zijn groote ghenade ghezien
Dat gheen sacrificye mocht gheschien,
Die den mensche conste stellen in payze. [209-0]

Twijffelic zin.
Wat esser ghebuerdt?

Gheestelic bewijs.
Bin den palayze
Des hemels es corts sacrificye ghereedt. [212-3]

Twijffelic zin.
Ic biddu, zeght daer of tvulle bescheedt, [214]
Op dat ic, Twijffelic Zin, magh troost ghewinnen.

Figuere. 1. Rom. 5:12. 2. Jac. 1:15; 3. Job 7:1-*verslaen*, doden.
196-8 *hatye*, haat, ook 380; *fortse ghewan*, macht verkreeg; vgl. Gen. 3:19; *contrarye partye*, tegenpartij, vijand.
199 *hoorye*, nakomelingschap.
203-4 *beliggen*, aanvallen; *bloot*, weerloos; *onbevrijdt van alderhande wapene*, niet door enig wapen beschermd.
209-0 Vgl. Hebr. 9:9; *sacrificye*, offer (door een mens); *in payze stellen*, met God verzoenen.
212-3 Hebr. 10:7-10; *corts*, weldra; (*ghe*)*reden*, gereedmaken, regelen.
214 *bescheedt*, mededeling.

Schriftuerlic troost.
Godt heift de waerelt zo willen beminnen, [216]
Dat hy zynen eenighen zone heift ghegheven
Wt gracyen, niet wt verdiensten beseven [218]
Van ons, maer wt grooter ghenadigheden.
Hy heift zynen zone ghezonden beneden
En cam de doodt haer cracht berooven, [221]
Up dat zy alle die in hem ghelooven
Niet en vergaen ten helschen verzijcke, [223]
Maer zullen hebben het eeuwigh rijcke.
O schoonen troost om ons alder verhueghen! [225]

Redelic ghevoelen.
Tschijnt dat wy niet verdomt zijn mueghen.
Wilt ons tverstandt wat breeder wtlegghen. [227]

Gheestelic bewijs.
Hoort, ic zal u tverstandt daer af zegghen.
Zo heift ons de vader in liefden ghewone [229]
Ghegheven zijn eenighen gheboren zone;
Het welcke en haddijt zo niet ghedaen,
Daer en hadde gheenen wegh gheweist om gaen
Totten vader, noch middel, noch duere. [231-3]

Twijffelic zin.
Es Christus dan duer zijn ghenade puere
Gheworden ons middel, duere en wegh?

Schriftuerlic troost.
Voorwaer ia hy, tblijct an zijn selfs ghezegh,
Schriftuere bewyzet met grooter claerheyt: [236-7]
‘Ic ben den wegh, tleven ende waerheyt‘.
Hy es ooc de duere, zoot zeer claerlic staet:
‘Ic ben de duere, die duer my ingaet
Die werdt behauden‘, dits troostbarighe mare;
‘Maer tes een dief‘, zeght hy, ‘en een moordenare
Die anders in te clemmene beghaert‘. [238-3]

216 en 222-4 Joh. 3:16.
218 *beseven*, gebleken.
221 En (deze) kwam.
223 *thelsche verzijck* (ellende), de hel.
225 *om ons verhueghen*, tot onze zaligheid.
227 *tverstandt*, wat dit inhoudt.
229 *in liefden ghewone*, in zijn voortdurende, eeuwige liefde.
231-3 indien hij dit niet gedaan had; *middele*, middelaar.
236-7 *ghesegh*, woorden; *bewyzet*, toont het aan.
238-3 *ende*, lees *en de* (var.); Joh. 14:6, 10:7-9, 10:1; *troostbarighe mare*, bemoedigende tijding.

Twijffelic zin.
En wie es datte, zeght, die hem ghenaert [244]
Om anders inclemmen, zo ghy dat vertelt?

Gheestelic bewijs.
Die al tbetrauwen op zijn verdiensten stelt
En zonder den middel Christus inclemmen wilt.

Twijffelic zin.
Hoe es hy ons middele, mijn twijffel doch stilt;
Het dient ooc met redene wel wtgheleyt. [249]

Gheestelic bewijs.
Hy es ons middele der zaligheyt,
Want daer staet: Christus Iesus tonzen wensche [+]
Es middelare tusschen Godt en mensche, [+]D 2 r.
Zelve als mensche met ons ghemeene. [251-3]

Redelic ghevoelen.
Zonder dezen middele, groot noch cleene,
Noch duer pligrymagen, noch duer vasten,
Noch duer bedijnghe, niet mocht ons ontlasten.
Noch cappe noch crune, noch palster noch schelpen
Noch perdoenbrieven, ten moght al niet helpen
Zonder dezen middelare tonzen accoorde. [254-9]

Twijffelic zin.
Maer my dijncke dat noyt middelare behoorde,
Daer en moeste eenighe gramschap ryzen. [260-1]

244 *hem ghenaeren om*, proberen om.
249 *reden*, argument; *wel*, duidelijk.
251-3 1 Tim. 2:5; *zelve ... ghemeene*, doordat hij mens was als wij.
254-9 *groot noch cleene*, helemaal niets; *cappe noch crune*, monnik noch wereldgeestelijke; *palster noch schelpen*, pelgrimsstaf noch Jacobsschelpen als bewijs van een pelgrimstocht naar Santiago de Compostella (graf van Jacobus); *perdoenbrief*, aflaatbewijs; *accoort*, verzoening.
260-1 *my dijncke*, mij dunkt; *daer en moeste*, of er moest; *risen*, reden bestaan tot.

*

Gheestelic bewijs.
Dats waer, en dat zal ic u wel bewyzen.
Hoe Godt vergramt was op den mensche, dats claer,
Want den hemel ghesloten was zo menigh iaer
Voor den mensche duer tzondigh anthieren. [265]
En om verzoenen in eenigher manieren
En es niet ghevonden om ons ghevough
Eenigh staervende mensche, machtigh ghenough,
Die den anderen bystondt als beradere. [267-9]

Schriftuerlic troost.
Dit voorziende, de hemelsche vadere
En heift voor ons gheenen ijnghel ghelaten,
Maer zynen eenighen zone wt charitaten,
Op, dat de mensche niet doen en moghte,
Hy mensche wierde, came en vulbroghte, [273-4]
Van welcker verdiensten wy al zijn deeligh. [275]

Gheestelic bewijs.
Hy heift hem ant cruce gheoffert gheheeligh
En ons verzoendt an zijn vader ootmoedigh. [276-7]

Redelic ghevoelen.
Duer zijn bitter doodt en wonden bloedigh.
O schoonen troost die op ons vierigh blaect. [279]

Schriftuerlic troost.
Christus hevet voor onslien al vulmaect,
Duer zijn verdiensten af ghedweghen ons zonden. [280-1]

* 265 hantieren
265 *tzondigh anthieren*, het bedrijven van zonde.
267-9 *om ons ghevough*, te onzen behoeve; *staervende*, sterfelijk, ook 446; *beradere*, helper.
273-4 opdat hij als mens op aarde zou komen en zou volbrengen wat de mens niet mogelijk was.
275 *deeligh zijn van*, deelhebben aan; zie 346.
276-7 *hem*, zich; *gheheeligh*, zonder reserve; *ootmoedigh*, genadig.
279 *blaect*, lees *daect*, zie 11, 159.
280-1 *al*, alles; *vulmaecken* = *vuldoen* 286; *afdwaen*, afwassen.

Gheestelic bewijs.
Wij hebben in Christo verlossijnghe vonden,
Verghevijnghe van zonden tonzen behaghe,
Want als hy opstondt ten derden daghe [282-3]
Hevet wel ghetooght, dies zy hy ghedanct, [+]
Dat al vuldaen was, alle crachten ghecranct
En wy verlost, duer zijn ghenadigh gheschien,
Wanof ghy hier figuere mueght zien. [285-8]

[+]D 2 v.

Figure. [Figuere.]
 Christus verrizende, hebbende onder de voet helle, duvel, zonde, dood, met een rolle: Christus mortuus est pro peccatis nostris, resurrexit propter iustificationes nostras.

Schriftuerlic troost.
Doen Christus, zoo hy voorzeyde, verrees,
De wet was vuldaen, de zonde veriaeght,
Want de prophete sprac, doen hy up hem wees:
'Ziet hier tlam Godts dat de zonde draeght'. [291-2]

Twijffelic zin.
Hoe heift hy de wet vuldaen?

Gheestelic bewijs.
Dats wel ghevraeght.
Hy heift bemindt zynen vader excellent
Wt gheheelder liefden, met herten, met zinne. [295-6]
Dies sprac hy: 'dat nu de waerelt bekendt,
Dat ic mynen hemelschen vader beminne'. [297-8]

Redelic ghevoelen.
Zijn liefde en was tot ons menschen niet dinne. [299]
Niemandt en heift gheweist zo in liefden ghehelt,
Dat hy zijn leven tot anders ghewinne,
Als ic het myne, hebbe te pande ghestelt. [300-2]

Gheestelic bewijs.
Sghelijcx heift hy ooc de zonde ghevelt.
Dit Paulus duer de wet bekende recht,
Want hy heift bevochten het zondigh ghewelt
Ende thandtgheschrift van dien ant cruce ghehecht. [303-6]

282-3 Ef. 1:7, Col. 1:14.
285-8 *wel ghetooght*, duidelijk bewezen; *crachten*, boze machten; *crancken*, vernietigen; *ghenadigh gheschien*, (daad van) genade; *wanof*, waarvan.
Figuere. De tekst naar 1 Cor. 15:3 en Rom. 4:25.
291-2 *de prophete*, Johannes de Doper, Joh. 1:29.
295-6 *excellent*, verheven, Deut. 6:5, het eerste gebod.
297-8 Joh. 14:31; *bekennen*, weten, begrijpen, ook 304.
299 *niet dinne* (dun, gering) zeer groot.
300-2 Vgl. Joh. 15:13 en 10:11, 12; *ghehelt* (helden, hellen) *in*-gewoonlijk *te*-gezind tot; *te pande stellen*, veil hebben; *hebbe*, incongruent.
303-6 Hebr. 9:26; *vellen = te niete doen* 309; *het zondigh ghewelt*, de macht der zonde; *duer de wet*, Rom. 7:7; *handtgheschrift*, schuldbrief, Col. 2:14.

Twijffelic zin.

Zo en esser gheen zonde meer, zoo ghy zeght. [307]
Waerom heeten wy zondaers? ken cant niet verstaen.

Gheestelic bewijs.

Christus heift de zonde te niete ghedaen.
Niet datter gheen zonde es in onslien gheschacht, [310]
Maer hy heift de zonde benomen haer cracht,
Datse in ons gheen macht en heift,
Als in yemandt die zonder gheloove leift,
Maer wilt duer zijn eyghen ghewaercken ter nood [312-4]
Zaligh zijn.

Schriftuerlic troost.

Voort de loon der zonden, dat es de doodt,
De welcke van Christus moet verwonnen blijven, [316-7]
Want hy es voor ons ghestorven bloot
De dood, die gheen recht in hem en moght beclyven. [319]
Dus heift hy ons verlost, naer Paulus schriven,
Vander wet en zonde ende doodt voorwaer. [321]

Gheestelic bewijs.

En hebt voor den vyandt ooc gheenen vaer.
De prince des waerelts es ghecommen, ziet,
Zeght Christus, en an my en heift hy niet. [322-4]
Heift hy an Christum dan groot noch cleene,
Wy die in hem zijn ende hy in ons ghemeene,
Wat macht can hy ons dan vooren legghen? [326-7]

Schriftuerlic troost.

En daeromme moghen wy wel zegghen:
O doodt, waer es u strale beseven?
O helle, waer es u verwinnijnghe bleven? [329-0]
O zoeten troost vul ghenadighhede!

307 *zo en esser*, is er dan.
310 *schachten*, vestigen, *gheschacht zijn*, zijn.
312-4 (macht) *in ons*, over ons; vgl. Rom. 6:14- peccatum vobis non dominabatur; *ter noodt*, als de nood nijpt.
316-7 Rom. 6:23; *moet verwonnen blyven*, voorgoed overwonnen is.
319 Rom. 6:9; *beclyven*, transitief, verwerven; *recht in*, recht op.
321 Gal. 3:13, Tit. 2:14, 2 Cor. 1:10.
322-4 *vaer*, vrees; Joh. 14:30; *niet hebben an*, geen macht hebben over.
326-7 *wy die*, omdat wij, Joh. 6:56; *vooren legghen*, in de weg leggen.
329-0 1 Cor. 15:55; *strale*, pijl, werpspies. Zie voor het gebruik van *strale des doots, Van Dis* blz. 241.

Gheestelic bewijs.
Christus heift de waerelt verwonnen, mede
Den auden mensche, met al zijn ghewaercken; [333]
'Wilt betrauwen', zeght hy om ons verstaercken,
'Ic hebbe de waerelt verwonnen zaen'. [334-5]

Redelic ghevoelen.
Dit heift Christus al voor ons ghedaen
Ende ne ware ons ghebuert tgheluckigh gheval,
Onder de verdommenesse waren wy noch al, [337-8]
Dats onder de wet, zonde, doodt, vyandt, helle.

Schriftuerlic troost.
Dies moghen wy wel zegghen buten gheqwelle; [340]
Christus es om onze zonden ghestorven,
Rechtvaerdigheyt es duer zijn opstaen verworven,
Ende wy duer tprecyoos bloedt Christi claer
Die verre waren, zijn ghewoorden zeer naer.
O schoonen troost tonswaerts wt liefden gheel! [343-5]

Twijffelic zin.
Maer hebben wy dan van als paert en deel
Wies Christus ghedaen heift? stelpt ons verzeer. [346-7]

Gheestelic bewijs.
Hij hevet al voor ons ghedaen ende noch meer.
Hy hevet ons al goethertigh ghegheven,
Zo dat wy zegghen moghen zonder sneven:
Christus es onze, zijn passye, zijn lyden,
Zijn doodt, zijn verryzijnghe tallen tyden,
Zijn opclemmen, verdiensten vrough en spade, [349-3]
Tes al onze duer zijn groote ghenade. [+]

[+]D 3 v.

333 Col. 3:9.
334-5 Joh. 16:33; *verstaercken*, bemoediging; *zaen*, voorwaar.
337-8 *gheluckigh gheval*, gezegend lot, heil; *al*, allen.
340 *buten gheqwelle*, modale bep., stellig = *zonder sneven* 350 = *vry onghelaect* 359 = *met allen* 360.
343-5 Ef. 2:13; *gheel*, volmaakt.
346-7 *van als* (al des) *wies*, aan al wat; *verzeer*, smart.
349-3 *goethertigh*, barmhartig; *opclemmen*, hemelvaart; *al*, alles; *vrough en spade*, voor goed = *altijts* 358.

*

Ghylien zijt Christi ende Christus es Godts; [355]
Die hy gheordonneirt heift, dits thende des slots,
Dien heift hy gheropen om veil proffijts;
Dien hy gheropen heift, gherechtvaerdight altijts;
Dien hy gherechtvaerdight heift vry onghelaect,
Dien heift hy met allen groot ghemaect. [356-0]
Hoe moghten wy meerderen troost beghaeren?

Redelic ghevoelen.

Es Godt dan met ons, wie magh ons daeren? [362-382]
Heift hy zynen eenighen zone niet ghespaert,
Maer voor ons ghegheven, zoo ghy verclaert,
Zal hy ons niet gheven dan alle dijnghen?

Gheestelic bewijs.

Godt maect rechtvaerdigh; wie zal ghehijnghen
Ons verdommen, daer zulcken troost bewezen es? [366-7]

Schriftuerlic troost.

Christus es die ghestorven ende verrezen es;
Die ons talder meeste zo ghenadigh ian, [369]
Hoe zal hy ons talder minste ontzegghen dan?
Daer om, niet magh ons van zijnder liefde scheeden.

Gheestelic bewijs.

Ancxt, druc, perijckel,

Redelic ghevoelen.

Niet en magh ons verleeden; [373]
Vervolghijnghe noch zwaerdt,

Schriftuerlic troost.

Hongher noch naectheyt,

Gheestelic bewijs.

Doodt noch leven ons daert,

* 356 teynde
355 Cor. 3:23.
356-0 Rom. 8:30; *gheordonneert*, praedestinavit; *thende des slots*, de slotsom; *om veil proffijts*, tot zijn heil; *groot maken*, glorificavit.
362-382 Rom. 8:31-39.
366-7 *ghehijnghen*, gedogen; *bewisen*, schenken.
369 *ionnen*, uit gunst schenken.
373 *verleeden*, kwellen.

Redelic ghevoelen.
Noch gheen mesmaectheyt; [377]

Schriftuerlic troost.
Inghel noch heerschappye,

Gheestelic bewijs.
Ghewelt noch cracht, [378-9]

Redelic ghevoelen.
Nijdt noch hatye,

Schriftuerlic troost.
Noch alle svyandts macht,
Diepte noch hoogheyt, noch eenighe natuere. [382]
Maer met David wandelende talder huere
Inde schaduwe sdoodts mueghen zegghen zeere: [+]
‘Ic en zal de qwade niet vreezen, Heere, [+D 4 r.]
Want ghy met my zijt in alle mijn verdriet‘. [384-6]

Twijffelic zin.
Noch en zeght ghy het principale niet.
Wy zijn veil schoonen troost van u verwaervende,
Maer welc meesten troost es den mensche staervende,
Dat wisten wy ghaerne, moght ons gheschien. [390]

Redelic ghevoelen.
In de huere des doodts voor ooghen wy zien
De doodt, (zeer noode tleven ontbaeren wy),
De helle, (ende den hemel beghaeren wy),
Het oordeel, (en wy zoucken gracye dan).

Twijffelic zin.
Duer dry zaken comt dan vreeze an. [395]
Eerst van natuere, dits an Christus gheprouft:
‘Mijn ziele es totter doodt toe bedrouft‘. [396-7]
Ten anderen bevreest ons het zondigh stijncken. [398]

377 *mesmaectheyt*, zwaar lijden (niet in de bijbeltekst).
378-9 *heerschappye, ghewelt, cracht*, principatus, virtutes, fortitudo.
382 *eenighe natuere*, enig (ander) schepsel, creatura alia.
384-6 Ps. 23:4; *mueghen* (wy) *zegghen*; *de qwade*, rampen, mala.
390 *moght* (mocht het) *ons gheschien*, indien mogelijk.
395 (deze) *dry zaken*.
396-7 *gheprouft zijn an*, bewezen, gebleken zijn aan; Matth. 26:38.
398 *tzondigh stijncken*, de stank van onze zonden.

*

Redelic ghevoelen.
O doodt, hoe bitter es u ghedijncken
Den mensche die vrede in zijn rijcdom heift. [399-0]
Ten derden de mensche zeer vreezende beift
Duer toordeel, twelc niemandt ontgaen en magh.

Gheestelic bewijs.
Hoort, wy zijn niet verzekert eenen halven dagh;
Gheboren zijnde, wy staerven met veil gheweens,
Want allen menschen es gheordonneirt eens
Te staerven en daer naer zal toordeel wezen;
En mueghen wy van dit staerven niet ghenezen, [405-7]
Zo zijn wy alle staervende menschen beseven; [407-8]
Maer van dit staerven zo gaen int leven
Alle gheloovighe, vry van gheschille. [409-0]

Schriftuerlic troost.
Dat wy hier staerven, tes svaders wille.
Ghelievet zo den wille svaders ten fyne,
Wy en behooren niet onghewilligh tzyne;
Die daghelicx bidden met grooter waerde: [414]
'Uwen wille gheschie in hemel, in aerde'. [415]
Wat dient dan zo zeere voor toordeel ghevreest?

Twijffelic zin.
Eylacen, en dat vreezic alder meest,
Want daer moet redene zijn ghegheven
Van ydel woorden en in waercken bedreven. [+]
Wie zal niet vreezen voor deze gheruchten? [418-0] [+]D 4 v.

Gheestelic bewijs.
Laett daer vooren de ongheloovighe duchten,
Die up vernuftheyt hem rechtvaerdigh schriven. [421-2]
Maer ghelooft, en laett al u betrauwen blyven
Up Christus verdiensten en de uwe versmaedt.

* 419 B en wercken
399-0 Jez. Sirach 41:1-3; *vrede hebben in*, genieten van.
N.B. *Tafel* II 103 spreekt van natuerlike, knechtlike en kintlike angst.
405-7 Hebr. 9:27.
407-8 *ghenezen van*, gered worden uit.
409-0 Joh. 11:25, 26; *vry van gheschille*, vast en zeker.
414 *waerde*, eerbied; *fijn*, levenseind.
415 Matth. 6:10.
418-0 *redene*, rekenschap; Matth. 12:36, 2 Cor. 5:10; *en in*, lees *en* (var. B); *gheruchte*, verschrikkelijke toestand.
421-2 *duchten*, vrezen; *vernuftheyt*, menselijk inzicht.

Schriftuerlic troost.

Int meeste verdriet, mensche, u ooghen op slaet. [425]
Wilt met Pieter, Ian, Iacob, Tabor anschauwen
En Iesum anzien voor u toeverlaet.
Dat es: stelt in hem alleen u betrauwen,
Danckt hem der verdiensten zonder verflauwen, [426-9]
Zouckt gheen ander wegh, middel noch duere.

Gheestelic bewijs.

Gheen ander behoeder talder huere,
Ghenough doen, hulpe voor ons menschen al; [431-2]
In hem alleene ons conscyencye zal
Gherust zijn, hier in dit tydelic bezwijck, [434]
Als duve inde gaetkins des steens ghelijck [435]
En de steen es Christus tot sdoots ghespan. [436]

Redelic ghevoelen.

Midts dat hy es ons zalighmaker dan,
Zo moet hy ons meeste trooster blyven,
Want diemen zalighmakijnghe magh toeschryven,
Die moetmen voor vertroostijnghe maercken. [440]

Gheestelic bewijs.

Ghelijc niet dan Christus verdiensten ghewaercken,
Ons zalighmaken moghen, van tzondigh afdwaen, [441-2]
Sghelijcx gheen weldaden om ons verstaercken
Ne moghen ons helpen, van yemandt ghedaen; [443-4]
Dus wy die onzeker int leven gaen,
Elc staervende mensche zijnde, hoe iongh ghedaeght, [446]
Voor solucye der vraghen, hier ghevraeght, [447]
Dits meesten troost voor de mensche ghemeene:
'Betrauwen duer dwoordt op Christum alleene'.

425 Hier ontbreekt in de marge een toog; zie *De vorm*.
426-9 Matth. 17:1-8; *zonder verflauwen*, zonder vertragen; *anzien voor*, beschouwen als.
431-2 *ghenough doen*, voldoen, voldoener; *hulpe*, helper.
434 *dit tydelick bezwijck*, dit aardse oord van ellende.
435 Hoogl. 2:14; *steen*, rots.
436 1 Cor. 10:4; *tot sdoots ghespan*, de dood-vgl. *dweerelts*-, de wereld, Rh. Gl.
440 *voor vertroostijnghe maercken*, als trooster beschouwen, zie 73.
441-2 *van tzondigh afdwaen*, rein wassen van onze zonden.
443-4 *weldaet*, goede werken; *om ons verstaerken*, tot onze hulp; *van yemandt*, door wie ook.
446 *iongh ghedaeght*, jong van dagen.
447 (zegghen) *voor*, als.

*

Twijffelic zin.
Danck hebt vrienden, tes zo goetionstigh ghezeyt. [450]

Redelic ghevoelen.
Het woordt des Heeren blijft inder eeuwigheyt, [451]
Wel hem dan die op des Heeren woordt betraut. [452]

Twijffelic zin.
Maer of ooc de mensche metter doodt benaut, [453]
Zeer vast betrauwende op Christus woordt [+]
En alzo staervende, wordt behauden voort, [+]E 1 r.
Zeer licht van dueghden bin swaerelts bedelve? [456]

Schriftuerlic troost.
Betraut int woordt, dat Christus es zelve, [457]
Ende duer gheenderande twijffel ducht:
In zo wat huere dat de zondare verzucht [459]
Voor zijn zonden, niet meer sal icse ghedijncken.

Gheestelic bewijs.
Hoe ghenadigh wildy zijn rijcke schijncken
Den schakere, duer gheloovighe zede! [461-2]

Schriftuerlic troost.
Wie heift in hem betraut teenigher stede
En es met verdriete bleven belast?

Figure. [Figuere.]
 Hier tooghmen dry tooghen; eerst Susanna verlost by Daniel, met een rolle: 'Erat cor eius fidutiam habens in Domino'.
2. Dry kinderen in eenen hoven, zijnghende: 'Benedicite, omnia opera Domini, Domino; laudate et superexaltate eum in secula', etc. Daniel 3.
3. De kinderen van Israhel, staende voor de roode zee, ende achter henlieden Pharao met zijn haercracht, met een rolle: 'Forsitan non erant sepulcra in Aegypto; ideo tulisti nos ut moreremur in solitudine'.
Moyses ooc met een rolle: 'Nolite timere, state et videte magnalia Domini quae facturus est hodie'.

Gheestelic bewijs.
David, betrauwende inden Heere vast,

* 465 thoontmen
450 *goetionstigh*, welwillend.
451 Jes. 40:8, Ps. 119:89.
452 Vgl. Ps. 2:12.
453 *metter doodt benaut*, in doodsnood.
456 *zeer licht van dueghden*, al deed hij vrijwel niets goeds.
457 Vgl. Joh. 1:14 en overeenkomstige plaatsen.
459 Ez. 33:14-16; *in zo wat huere*, wanneer ook maar; *verzuchten voor*, berouw hebben over.
461-2 Luc. 23:43; *schaker*, moordenaar; *duer gheloovighe zede*, om zijn geloof.
Figuere. 1. Dan. 13:35; 2. Dan. 3:57; 3. Ex. 14:11, 13.

Heift Golyam versleghen, zijnde vul noodts. [465-6]

465-6 *betrauwende inden Heere vast*, 1 Sam. 17:37 vlg.; *zijnde vul noodts*, in gevaar verkerend, bepaling bij David.

Schriftuerlic troost.
Ezechias, hebbende de bete des doodts, [467]
Betrauwende inden Heere de doodt ontghijngh.

Gheestelic bewijs.
Om u te troostene, noch ander dijngh
Wilt hier anschauwen, boven, beneden, [470]
Up dat ghy, Twijffelic Zin, mueght zijn te vreden.

Schriftuerlic troost.
Susanna, stellende gheheel haer herte [472]
Op den Heere, int middel des doodts gheiaeght,
Wiert vertroost duer tbetrauwen vry van smerte
En zach haer vyanden voor haer gheplaeght. [473-5]

Gheestelic bewijs.
Dry kinderen inden fornayze belaeght,
Gloyende, hebben inden Heere verblijdt [476-7]
Ende, betrauwende in hem onversaeght,
Hebben hem met lofzangh ghebenedijdt.

Schriftuerlic troost.
De kinderen van Israel, duer Pharaoos nijdt
Vliende duer twreedelic persequeren,
In tmiddel des doodts ghesloten wijdt, [481-2]
Duer tbetrauwen zachmen de zee passeren.

Twijffelic zin.
Maer, zo ic dit tooghen can imagineren,
Al deze voor Christus gheboorte waren; [+]
Wat verdiensten was doe, wilt my verclaren,
Op dat ickt eeuwigh teghen u verdiene. [484-7]

[+] E 1 v.

467 *Ezechias* (Hizkia), 2 Kon. 20:1-6, Jes. 38:1-6; *bete des doodts*, naar Hosea 13:14-zie Ipre 428, Meenene 126, Bruessele 388.
470 *boven, beneden*, op de verdieping en op de begane grond van de toneelbouw.
472 Zie voor Suzanna in de rederijkersliteratuur *Van Dis* blz. 244.
473-5 *middel*, midden; *vry van smerte*, onbekommerd (*onversaeght* 478) *voor haer gheplaeght*, in haar plaats gestraft.
476-7 *gloyend fornays*, gloeiende oven; *verblyden*, intransitief = reflexief.
481-2 *duer tpersequeren*, om de onderdrukking; *ghesloten wijdt*, van alle kanten ingesloten.
484-7 *dit tooghen*, wat hier vertoond is; *imagineren*, overdenken; *verdienste*, vrijkopende daad; *verdienen teghen u*, dankbaar zijn jegens u.

Gheestelic bewijs.
Twas al gheprophetеirt, dat stondt te gheschiene,
En daer op stondt al haer betrauwen waerlic.
Hoe meer dan zullen wy betrauwen eenpaerlic, [488-0]
Daer nu alle verdiensten zijn vulbroght.

Schriftuerlic troost.
Dus dient van ons naer schriftuere ghewrocht:
Betraut inden heere, al zijt ghy in weene, [492-3]
Dats in Christus hulpe en verdiensten reene,
Die voor ons allen heift vuldaen de wet,

Gheestelic bewijs.
De zonde vernielt,

Redelic ghevoelen.
De doodt haer cracht belet, [497]
Den vyandt verwonnen en de helle zaen,

Twijffelic zin.
Ende es verlost, den hemel ontdaen, [499]
Ons zonden vergheven voor thelsch verdommen.

Schriftuerlic troost.
Niet om swaerelts iugieren es hy ghecommen,
Maer om de waerelt te makene zaligh. [501-2]

Gheestelic bewijs.
Laett ons met David dan zijn verhaligh:
'In zynen pays zullen wy slapen in rusten'. [504]

Schriftuerlic troost.
Ende met Symeon magh ons wel lusten
Tkindt Iesus te nemene inde handt, [505-6]
Dats ons betrauwen wt een gheloovigh verstandt; [507]
Ende alzoo staervende zegghen voort: [508]
'Heere, nu laett uwen knecht naer u woordt
In payze leven met u zonder verganck'. [509-0]

488-0 Zie Jes. 53; *eenpaerlic*, voortdurend.
492-3 *naer schriftuere wercken*, doen zoals de bijbel zegt; *ween*, droefheid; vgl. Ps. 56:4.
497 *beletten*, ontnemen.
499 *es*, lees *ons*; (heift) *verlost*; ont-*doen*, openen.
501-2 Joh. 12:47.
504 Ps. 4:9.
505-6 *magh lusten*, zal behagen; *inde handt*, bij de hand.
507 namelijk, te vertrouwen op grond van geloof.
508 *voort*, vervolgens.
509-0 Luc. 2:29; *zonder verganck*, eeuwig.

Twijffelic zin.
Schriftuerlic Troost, u weetic danck,
Dat ghy met Redelic Ghevoel, constigh ghehelt,
My, Twijffelic Zin, hebt te vreden ghestelt
Ende met Gheestelic Bewijs my dus caemt leeren.

Redelic ghevoelen.
Oorlof, notabele wyze heeren,
Opstelders van deze tryumphante feeste.

Twijffelic zin.
Godt beschaerme altijts voor aerghs verzeeren
Den prince hier binnen den ghendtschen foreeste.

Gheestelic bewijs.
Ghedaen by broeders vanden helyghen gheeste,
In ionsten goethertigh, die schryven wt monden:
'Mijn waerck es hemelick', te Brugghe bevonden.

Finis.

+

+(E 2 r).

512 *constigh ghehelt*, naar kennis verlangend.
514 *my caemt leeren*, zie de inleiding over de schrijver.
515-6 *oorlof*, vaarwel; *opstelders*, degenen die het initiatief namen, die de wedstrijd uitschreven-het bestuur van Gent.
517 *voor aerghs verzeeren*, tegen kwelling door leed en onheil.
518 *prince*, beschermheer van een rederijkerskamer; *binnen den Ghentschen foreeste*, in Gent-zie voor dergelijke formaties *Van Dis* 246.
519 *ghedaen*, gespeeld.
520 *in ionsten goethertigh*, in hartelijke gezindheid; *wt monden*, openlijk.
521 *bevonden*, gevestigd.

Meesene

kamer
MET PYNEN DUERE
zinspreuk
'*Hoe ic labuere, met pynen duere*'
antwoord
Tbetrauwen op dontfermhertigheyt Godts / met berau van zonden

(geen prijs)

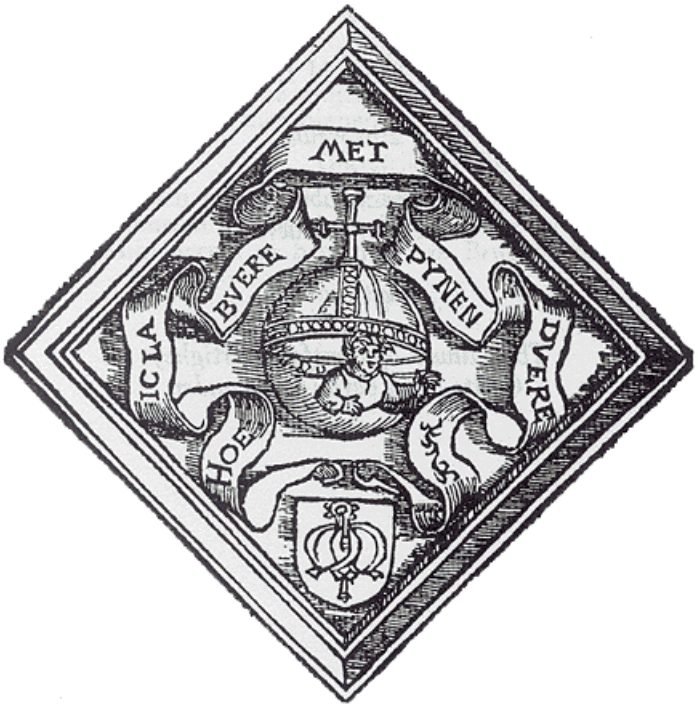

Meelene.

Inleiding

De personages

Hoofdpersoon
(*De*) *Mensche, Staervelick Mensche*; beroept zich hardnekkig op zijn eigen verdiensten en beseft pas heel laat, dat hij het vlees diende en niet de geest.

Helpers
Ontfaermhertigheyt, (verkondiger van Gods genade) leidt de komst van Kaercke en Ghetughe des Gheests in en de grote toog aan het eind. Staat dicht bij Mensche, zie *ons* 310, 490.
Kaercke, Kerstenkercke, Helyghe Christenkaerke, na 54, de r.k. kerk.
Ghetughe des Gheests, na 150, *Ghetughe der Waerheyt* 388, getuige van de geest der waarheid, Joh. 16:13. Een apostelfiguur, die door de Heilige Geest geleid wordt; betrekt zijn uitspraken ook op zichzelf: *ons* 210, 310.

Attributen

De mantel *swaerelts bevrydijnghe*, die Mensche moet afleggen wanneer hem de dood wordt aangezegd (56) en de *wapenrusting Gods*, die hij later aangordt (451).

De vorm

Blijkbaar bedoelt de schrijver een rijmscheiding aan het eind van de eerste scène (of de proloog?), waar hij het rijm van anderhalf vers voortzet in een vol vers:
50/6----a--a/----a/----b--b/----b
Een paar keer gebruikt hij gekruist rijm in hele en halve verzen (108/2, 188/1, 329/2). Dit duidt mijns inziens niet op een scheiding, maar op een claus die extra aandacht verdient.

			Proloog of introductie ontbreekt
Spel	A	1-52	Staervelic Mensche en Ontfermigheyt gekruist begin, gesloten einde
	B	53-151	Kaersten Kaercke komt op gepaard rijm, open einde

	C I	152-399	Ghetughe des Gheests komt op gepaard rijm gesloten einde
	II	400-529	gepaard rijm gesloten einde
Alsluiting		530-535	gepaard rijm gesloten einde

NB De vz. 94 en 95 moeten van plaats wisselen.

Overzicht van de inhoud

A (1-52)
In het zicht van de dood betreurt Mensche zijn zondig leven en bidt om genade. Hij is gedoopt en gelooft in God, maar zijn geloof zonder werken van barmhartigheid is dood.

B (53-151)
Dan luidt de banklok en kondigt Kaercke zijn dood aan. Mensche moet zijn in de wereld beschermende mantel afleggen en staat berooid als de verloren zoon. Beroep op Adams schuld helpt niet, omdat Maria de verleiding door Eva goed heeft gemaakt (toog van de paradijsscène en mogelijk van Maria). Mensche vreest dus een zware straf. Kaercke wijst er op, dat die dreiging dient om hem van zonden te weerhouden. Hij moet God liefhebben en niet zichzelf.
102
De kerk predikt het evangelie van Christus, al zijn er onder haar dienaren schijnheiligen, die alleen op de wet wijzen. Dit verwart Mensche. Hij kan immers geen genade verdienen, doordat hij noch tot liefde, noch tot voldoening voor zijn zonden in staat is. Om duidelijk te maken, dat God barmhartig is, treedt de derde helper op.

C I (152-399)
Nadrukkelijk zegt Ghetughe des Gheestes dat de kerk op geloof gebouwd is en (188) als gemeenschap van alle Christenen het water van het leven bezit. Ondanks zijn verklaring in het begin (A) voert Mensche nu hardnekkig aan, wat hij zelf voor zijn eigen heil gedaan heeft. Het wordt allemaal waardeloos geacht: lange gebeden, pelgrimages, versiering van beelden en altaren (al gaat de kerk daarin voor), missen tegen armoede en pest; ook missen voor overledenen en aflaten, die de rijken kopen kunnen, worden afgekeurd.
296
Hebben, vraagt Mensche, de voorvaderen dan met biecht en boete, bidden en vasten enkel getracht God om te kopen? Daar geeft Ghetughe des Gheests een voorzichtig antwoord op: aan de voorschriften van de overheid (de kerk) moet men gehoorzamen, zoals Christus heeft gezegd, maar men mag er zijn vertrouwen niet op stellen. Christus schenkt de hemel zonder betaling; wie anders zegt, misbruikt de kerk. Het verval is door Christus al veroordeeld, toen hij de tempel van handelaars zuiverde. Noodzakelijk is alleen *tgheloove perfect, twelc de zonde bedect* (356). Daarvoor moet men Gods woord *horen, geloven* en *bewaren* (362). Een toog van Mozes, water slaande uit de rots en van Christus aan het kruis dient ter bevestiging. Christus is de enige aflaat.

C II (400-529)
De mens heeft alle reden om Christus lief te hebben, want deze heeft de wet vervangen door de genade en daardoor de hemel geopend. (toog van de triomferende Christus). Mensche aanvaardt dit, maar heeft nog bezwaren van andere aard. De mens zondigt immers telkens weer (hij moet leren sterven voor hij sterft); de dood kan hem buiten bewustzijn treffen (tot zekerheid krijgt hij Gods wapenrusting); het vlees blijft

verleiden (daartegen helpt volharding in het geloof). Eindelijk geeft hij zich gewonnen aan Gods barmhartigheid. Een uitgebreide toog besluit het Spel.

Hierna wordt nog even op het berouw gewezen (523), in het antwoord van de kamer genoemd; in noodgeval is het zelfs zonder biecht en sacramenten voldoende. Voordien is er niet over gesproken.

Afsluiting (530-535)
Afscheid van de autoriteiten met zegewens voor de keizer.

De godsdienstige opvatting

Voor de schrijver is de 'helyghe christen kaercke' bruid van Christus (103), op het geloofswoord van Petrus gesticht (316) en geleid door de Heilige Geest (personage). De mens moet haar geloof aannemen (158) en bij haar rust zoeken, want zij brengt hem tot Christus (239). Aan deze dankt ze heel haar vermogen (320).

Schrijver weet echter ook van priesters die 'qwaedt zaedt zayen' (111) door de wet te prediken in plaats van de liefdeboodschap van de kerk. Hij noemt ze *hypocryten* (110). Zoals uit de volgende claus blijkt, zijn daar priesters mee bedoeld (evenals in Bruessele 376) en geen ketters; het spel bevat geen waarschuwing tegen ketterij.

De Mensche staat geheel onder hun invloed. Hardnekkig blijft hij klagen dat hij geen goede werken verricht heeft en te arm is om aflaat of voorbeden te kopen (280). Ghetughe des Gheests noemt elk menselijk werk waardeloos en betrekt daar zelfs *biecht en boete* bij (298). Aan zo'n kerkelijk voorschrift moet men wel gehoorzamen, maar zonder er op te vertrouwen (303). Voor een stervende gaat het niet om biecht en sacrament (der zieken), maar om berouw en vertrouwen op Gods barmhartigheid (521). Daarvoor is *geloof* nodig; geen historisch geloof (360), maar geloof in Christus, *twelc de zonde bedect* (356). De martelaren (van de kerk) overwonnen door hun geloof het vlees (366); wie dit niet kan, moet zich bekeren en dan zal Christus zijn aflaat zijn (399).

Sola fide en sola gratia, met een verkondiging die reformatorisch zou kunnen heten, maar die voor de schrijver de ware r.k. kerk kenmerkt. Ondanks kritiek en relativering blijft hij haar trouw. Zelfs ziet hij, naar ik meen, allen mettertijd weer in haar verenigd, want eens werd Israël gered en *Israel es al die in Christus ghelooven*, de slotwoorden van de laatste figuere.

Het vroede refrein prijst Maria om 'huer gheloovigh consent' en vermeldt met lof de vrouwenvrede van Nice. Het zotte veroordeelt beeldendienst.

De opvoering

In het begin is er enige activiteit op het toneel: Kaercke komt plechtig op, de banklok luidt en Mensche moet zijn werelds kleed afleggen. Kort daarna verschijnt Ghetughe des Gheests. Verder wordt het betoog alleen door de ontvangst van Gods wapenrusting onderbroken (451) en door togen.

De figuere van de paradijsscène in B dient als uitgangspunt. De rol, of de tweede rol, wijst op het herstel van de zondeval door Maria (73), een oud thema, al uit de tijd van de kerkvaders. Mogelijk was dit een

dubbelfiguere, zoals ook aan het eind van C I vertoond wordt: Christus aan het kruis en Mozes, water slaande uit de rots (bij 379). In C II volgen de triomferende Christus (bij 424) en een groots slottafereel: God in zijn majesteit zegt rampen aan, die het volk van Israël zullen treffen- Mozes smeekt om erbarming. David verkondigt de diepte van Gods barmhartigheid en de Israëlieten loven God, omdat hij Mozes verhoord heeft (486).

De toneelbouw bood voldoende ruimte voor dit alles; het slottafereel moet boven in de 'troon' geplaatst zijn.

De spelers knielden natuurlijk tijdens de aanbidding. Daarna kwamen ze nog even naar voren voor het afscheid.

*

Meesene.

Prologhe.
 In dit spel zijn vier personagen: De Mensche, Ont fermhertigheyt, Kaercke, Ghetughe des gheests.

Staervelick Mensche.

O, onredelic leven coruptybelic,
In my aerm allendigh mensche beseven,
Qwaet gheboren in zonden gryvelic, [1-3]
Wie zal my ter noodt nu troost hier gheven?
Niet dan qwaed en vindic in al mijn leven. [5]
Dies magh ic wel beven ende zijn bevreest.
O God, vader, zone ende heligh gheest,
Sturtt u gracye meest, mijn allende begloost, [8]
Dat ic, Staervelic Mensche, magh ghecryghen troost. [+]
Want als ic mijn leven hebbe over ghedocht: [+E 2 v.]
Wt mijn eyghen es niet dan zonde ghewrocht, [11]
Veil qwaetheyt ontcnocht tot mijnder onvrame. [12]
Och, wie zal my verlossen van sdoodts lichame? [13]
Es hier niemandt eerzame ter Godts eeren
Die my nu den uprechten troost zal leeren? [14-5]
Waer zallic my keeren, vul drucx aerbedelic? [16]
O Godt, schepper der creatueren redelic, [17]
Zendt my, Mensche, u Goddelicke ghenade.

* naast 4 en boven clauzen: Kerstenkercke 3 in sonden horribelic
1-3 *coruptybelic* = *coruptyvelic*, verderfelijk, zondig; *gryvelic*, oogrijm voor *grievelic*, zwaar (var. *horribelic* om het rijm); *onredelic*, de mens onwaardig, Ps. 51:7.
5 Rom. 7:18.
8 *u gracye meest*, uw overvloedige genade; *mijn allende begloost*, aanschouw mijn ellendige toestand.
11 Vgl. Rom. 7:20.
12 *qwaetheyt ghewrocht*, slechts gedaan; *onvrame*, ongeluk.
13 *sdoodts lichame*, de dood; Rom. 7:24.
14-5 *eerzame*, heilig levend; *uprecht*, waarachtig.
16 *vul drucx aerbedelic*, vol zwaar verdriet.
17 *redelic*, met rede begaafd.

Ontfaermhertigheyt.
O Staervelic Mensche, claghtigh zonder schade, [19]
Wilt u nu van murmuracyen spennen. [20]
Laetse murmureren die Godt niet en kennen,
Naer dat ghy den Heere ontfaermhertigh kendt [22]
Ende in hem ghelooft.

Mensche.
Mijn lichame schendt
Mynen gheest, die my ghegheven es hueghelic. [24-5]

Ontfaermhertigheyt.
Wederstaet tvleesch.

Mensche.
Ten es my niet mueghelic:
Dat ic wil doen latic, naer Paulus vermaen,
En dat ic wil laten, dats van my ghedaen.
Niet ic, maer al dat zondigh beschot
Dat daer in my woont. [28-1]

Ontfaermhertigheyt.
Ghy ghelooft in Godt
Die neder ghedaelt es om zwaer verstranghen, [33]
En in al dat ghy ter vonte hebt ontfanghen? [34]
In dat doopsel des waters neimt ghy u bevrijdt, [35]
Dat in zijn bloedt ghewasschen es u habijt, [36]
Ghereynight, ghezuvert duer tbloedigh bedauwen [37]
Witter dan de snee?

19 *clachtigh zonder schade*, klagend zonder letsel.
20 *hem spennen van*, zich onthouden van; *murmuracye*, geklaag.
22 *naer dat*, aangezien.
24-5 Rom. 7:23; *hueghelic*, tot verheffing, tot heil.
28-1 Rom. 7:19, 20; *vermaen*, gezegde; *beschot* van *beschieten*, gedijen; *dat zondigh beschot*, de gedijende zonde.
33 Vgl. Joh. 6:38; *om zwaer verstranghen*, tot zwaar lijden.
34 *ter vonte*, bij de doop; namelijk de verlossing van de erfzonde.
35 *neimt ghy u bevrijdt*, vindt ge bescherming (Rh. Gl. ‘toevlucht’).
36 Op. 1:5, vgl. Joh. 1:7; *dat*, namelijk dat; *habijt*, kleed.
37 *duer tbloedigh bedauwen*, door besprenging met zijn bloed, Hebr. 12:24, 1 Petr. 1:2.

*

Mensche.

Ia ic, wel, in trauwen, [38-9]
Maer als ic Iacobus woordt maercke ter noodt,
Dat een gheloove zonder ghewaercken es doodt,
Nu en vindic niet goeds van my ghewroght hier. [40-2]
Waer hebbic de liefde des heeren vulbroght schier, [43]
Zynen wille ghezocht fier (dies my afgrijst) [44]
Den naecten ghecleedt, den hongherighen ghespijst,
De dolende ghewijst, den ghevanghen verlost? [+]
Wat heift my den onghehaerbaerghden ghecost? [+]E 3 r.
Waer cammic den onvertroosten verstaercken? [45-8]
Zijn dit niet van onzen gheloove de waercken?
Dies ic wel zegghen magh tot elcken beschoove: [50]
Doodt es mijn gheloove.

Ontfaermhertigheyt.

Blijft stantvastigh, niet als zondighe doove. [52]
Ziet, hier comt gaende Christus bruudt vercooren;
Wilt huer anhooren.

Kersten kaercke.

Staervelic Mensche, stelt ter storme u ooren. [55]
Leght af alvooren swaerelts bevrydijnghe. [56]
Ic bringhe u bodtschap en nieuwe tydijnghe,
Tot u vermydijnghe, niet om bedaerven: [58]
Bereedt u huus, Mensche, want ghy moet staerven, [59]
Niemandt en heift hier blyvende stede;
Dus maect u ghereedt. [60-1]

* 59 Bereydt

38-9 Ps. 51:9; *wel* inderdaad.

40-2 *ter noodt*, in mijn nood; Jac. 2:17, 26; *nu*, dan.

43 *schier*, snel, spontaan, van harte? Een veel gebruikt stopwoord.

44 *dies my afgrijst*, het vervult me met afschuw.

45-8 De tekst noemt vier lichamelijke werken van barmhartigheid: naakten kleden, hongerigen voeden, gevangenen verlossen, ongeherbergden (vreemdelingen en pelgrims) verzorgen; daarnaast de geestelijke werken ‘dolende wisen (dwalenden terechtbrengen) bij ‘hongerigen voeden’ en ‘onvertroosten verstercken’ in plaats van zieken bezoeken. Vgl. *Des Coninx Summe* 422-439 en *Tafel* XXII-XXVII.

50 *tot elcken beschoove*, hoe men het ook bekijkt.

52 *blijft stantvastigh*, houd vol; *zondighe doove*, onwillige zondaar.

55 *storme*, storm- of banklok, voor plechtige afkondigingen.

56 *swaerelts bevrydijnghe*, bescherming die de wereld biedt, hier ws. voorgesteld door een mantel; *alvooren*, eerst.

58 *vermydijnghe*, behoud; *niet om bedaerven*, niet om u te verderven.

59 *bereedt u huus*, stel orde op uw zaken, vgl. Jes. 38:1.

60-1 Hebr. 13:14; *gereedt*, reisvaardig.

Mensche.
Och ghaerne, waer mede?
Niet en hebbic van my zelven, dits blijckelic. [62-3]
Den verloren zone ben ic ghelijckelic,
Want tghuent dat my gaf mijn hemelsch vadere,
Es verloren, verstroyt allegadere.
My zelven en kennic niewers toe ydoone. [64-7]

Kaercke.
O Mensche, u habyten waren zo schoone,
Naer de ziele verheven in grooter waerden,
Naer tlichame onstaervelic up der aerden;
Ghy waert regymentuer van swaerelts paercken. [68-1]
Hebt ghijt nu mesbruuct?

Figure.
Adam en Eve brekende tghebod, Dat hem bevolen was van den uppersten God.
Ghelijc een vrauwe u, Mensche, bracht in sneven, Duer een vrauwe, zijt ghy weder int leven.

Mensche.
Wilt hier an maercken [73]
Wie mijnder aervenesse was ontaervelic, [74]
Wie my dede staerven: ic was onstaervelic,
Duer Adams vallen de mensche verzucht,
Want Godt hen verboodt te nutten van een vrucht. [76-7]
Ghy zult staerven, sprac de Heere almachtigh,
Eitt ghy van die vrucht; nu blijcket warachtigh [78-9]
Dat wy menschen zijn commen in zwaren rauwe
Duer thelsche serpent.

Ontfermhertigheyt.
Als bedroogh de vrauwe [+]
Den man, Mensche (dus niet en murmureirt) [+]E 3 v.
Duer een vrauwe zydy weder gherepareirt; [82-4]
Godt wrachte in Maria tgheloovigh wezen. [85]
Dus zijt ghy ghenezen. [86]

62-3 *waer mede*, wat moet ik meenemen; *blijckelic*, blijkbaar, duidelijk.
64-7 *enen ghelijckelic zijn*, zijn als iemand; *tghuent dat*, datgene wat; *verloren, verstroyt*, verspild en weg; *nieuwers toe ydoone*, nergens toe bekwaam.
68-1 *u habyten waren*, gij waart; *verheven in grooter waerden*, in hoog aanzien gesteld; *regymentuer van swaerelts paercken*, heerser over de aarde.
73 *wilt hier an maercken*, zie in deze figuere.
74 wie (mij) van mijn bezit beroofd heeft.
76-7 *verzuchten*, in nood zijn, *in zwaren rauwe* 80; *hen*, lees *hem*.
78-9 De eerste helften zijn verwisseld, zoals uit het binnenrijm blijkt; *waerachtigh*, overduidelijk.
82-4 Naar Augustinus, zie *Tafel* III 86. *Als*, zoals; *gherepareirt*, verlost.
85 *tgheloovigh wezen*, het geloof. Zie Tafel II 274: de engel kwam tot Maria ‘dat hise brochte toe gelove, van gelove tot consent ende van consent tot des gods soen te ontfangen’. Vgl. Deynze 169: *tverganghelic wezen*, de vergankelijkheid, de dood.
86 *ghenezen*, redden; *dus*, zo.

*

Mensche.
Danck hebt van dezen.
Nochtans haudt my verknezen byzondere,
De zonde in my den gheest haudt tondere, [88-9]
Scherpelic dreeghende met zware punicye.
Ic vreeze de doodt duer zulcke iusticye, [91]
Want tghetal mijnder zonden es onnommelick. [92]

Kaercke.
Niet en es den gheloovyghen verdommelick. [93]
Dit doet u met harde sentencye dreghen,
Dat de mensche niemandt en meent dan zijn eghen. [95]
De liefde Godts in hem zeer weynigh blijckt.
Dit doet datmen harde sentencye strijckt, [97]
Want beter es de zonde ghelaten staen
Duer dreeghement, dan zy ware ghedaen
Op de ontfermhertigheyt vanden heere.
Onthaudt deis leere. [99-1]

Ontfermhertigheyt.
O Goddelicke heere, [102]
Helyghe Christenkaercke, beminde Godts bruut,
Laett den Mensche hooren u minnelic saluut, [104]
Dat u Christus uwen brudegoom heift ghelaten,
Daer de mensche troost in vindt buten maten;
Want al u last es tevangelye, Godts woordt. [107]

* 95 eyghen
88-9 *verknezen hauden*, in zijn macht houden; om het binnenrijm te lezen: *verknezen my haudt*; *de zonde* is apo koinou gebruikt.
91 *duer zulcke iusticye*, als me zulke rechtspraak wacht.
92 Ps. 40:13.
93 *verdommelick zijn*, verdoemen.
95 subject bij 94; *menen*, liefhebben.
97 *dit doet*, dit maakt; *sentencye strijcken*, vonnis vellen.
99-1 *dan*, dan dat; *op*, in de verwachting van; *leere*, les.
102 *heere* (identiek rijm), vereerd persoon, vreemd ten aanzien van een vrouwelijk personage.
104 *minnelic saluut*, liefdeboodschap, evangelie.
107 *last*, opdracht.

Kaercke.
Van my en was noyt anders ghehoort
Duer al mynen raedt. [109]
Zijnder hypocryten ghecommen voort [110]
Om te zayen qwaedt zaedt
In Gods Christen kaercke, schuut haerlieder daet. [112]
Wat es u gheleert, zegghet my openbaerlic, [113]
Ghy Mensche, claerlic?

Mensche.
Dreeghement vervaerlic.
Wet, om huer ghebod zijn my meest verhalich,
Zegghende: laet ghijt, nemmermeer wert ghy zaligh; [116-7]
Ende ghy, Christenkaercke, lievelic engien, [+]
Ghy leerdt datt al duer de liefde moet gheschien. [118-9] [+]E 4 r.
Waer zallic vlien? ic blyve in zwaer verdriet,
Want de liefde en vindic in my zelven niet;
Wt mijn eyghen en can ic niet goedts ghevinden. [120-2]

Ontfermhertigheyt.
O Mensche, en wayt niet met allen winden! [123]
U werdt ghewijst der zonden vuldoenijnghe, [124]
Den oprechten troost en blyde verzoenijnghe;
Niet wt verdienten en es hy u ghelaten,
Maer duer de ghenade. [126-7]

Mensche.
Wat maght my baten,
Moet ic die verdienen hier in dit leven?
Van natueren es my niet anders ghegheven
Dan alle qwaedt, des ic an my bemaercke. [130-1]

109 *raedt*, geboden en voorschriften.
110 *hypocryten*, predikers die de wet boven de genade stellen; ook in reformatorische geschriften gebruikt voor farizeeën en schriftgeleerden.
112 *schuut haerlieder daet*, wacht u voor hen.
113 *openbaerlic = claerlic*, duidelijk.
116-7 *zijn* (zy) *my*; *verhalich zijn om*, bij herhaling spreken over; zie Deut. 27:26.
118-9 *lievelic engien*, beminnelijk wezen; *duer de liefde*, uit liefde, 1 Tim. 1:5.
120-2 Tot wie (van u) zal ik me wenden? In moeilijkheden blijf ik in elk geval, want de liefde die gij vergt, bezit ik niet (en) eigen goede werken, door de wet geëist, heb ik evenmin.
123 Zie Ef. 4:14.
124 *wisen*, verkondigen.
126-7 Ef. 2:8, 9; *hij*, lees *die*?
130-1 Ef. 2:3; *des*, hetgeen.

*

Kaercke.
Dat en leerdt u niet de helyghe kaercke,
Dat yemandt vuldoen moet voor zijn zonden,
Want de mensche es onnutte vonden
Als hy al dat moghelic es ghedaen heift,
Zoo Lucas vermaen gheift. [134-6]

Mensche.
Mijn herte bevaen leift
Onvreidtsaem, puer inden gheest onverduldigh. [137-8]
Naer dien dat ickt al ben te doene schuldigh,
Zo mueghen my mijn zonden wel verdommen, [139-0]
Want ic en can noch schuldt, noch liefde vulcommen. [141]
Dies magh ic wel blyven puer dezolaet; [142]
Al mijn leven es qwaet.

Ontfermhertigheyt.
O Mensche, verstaet. [144]
Zijt zonder waenhope telcker huere,
Want ontfermhertigh zijn es Godts natuere. [146]
U zal zijn ghezonden de gheest der waerheyt,
Hy zalt u al leeren. [147-8]

Kaercke.
Hy es de claerheyt,
Tot eenen troostere der menschen gheprezen. [149-0]
Ziet hier zijn ghetughe.

* 138 Onvreedtsaem
134-6 Luc. 17:10.
137-8 *bevaen*, angstig; *onvreidtsaem*, onrustig; *onverduldigh*, wanhopig.
139-0 *naer dien dat*, omdat; *mueghen*, moeten.
141 Herhaalt 120-1; *vulcommen*, voldoen aan.
142 *puer dezolaet*, diep terneergeslagen.
144 *verstaet*, luister.
146 Vgl. Ps. 86:15.
147-8 Joh. 16:13.
149-0 *claerheyt*, licht; *gheprezen tot*, verheerlijkt als; Joh. 14:26.

*

Mensche.
O gheestelic wezen, [152]
Ic ben verknezen in allende aervelic. [153]
Tvleesch es gheheel mynen gheest bedaervelic, +
Dan bevoelic my staervelic; dit begloost. [154-5] +E 4 v.
Ic bidde u: leert my den uprechten troost,
Dat ic mijn leven magh henden iolyzelic. [157]

Ghetughe des gheests.
Vought u met de bruudt Christi pryzelic,
Gheloovet tgheloove in huer ghefondeirt. [158-9]

Mensche.
Alzo doen ic, maer ic hebt ghemesuzeirt
Met mijn stijnckende zonden; tmagh my wel rauwen, [160-1]
Of ten ware dat ic my moght betrauwen
Up de waercken van menschen vindijnghe bestaen. [162-3]

Ghetughe des gheests.
O Mensche, wat ghewaercken hebt ghy ghedaen
Die u dijncken loon te ontfanghen waerdigh,
Of waer duer ghy zaudt moghen zijn rechtvaerdigh,
Recht of u Godt ware den hemel schuldigh
Duer u invencye? [166-8]

Mensche.
Zeer menighfuldigh
Hebbic ghezocht lichamelicke vreden,
Onder tschijn van dueghden, duer langhe ghebeden,
Niet ghezwicht vele pilgrymagen clouc; [170-2]
Werdic ongheloont?

* 157 eynden
152 *gheestelic*, van de Heilige Geest vervuld.
153 *verknezen in allende aervelic*, verworpen tot eeuwige ellende.
154-5 *bedaervelic zijn*, schenden, vgl. 24; *staervelic*, gedoemd tot een blijvende dood; *dit begloost*, denk u dit in.
157 *henden*, eindigen; *iolyzelic*, vreugdevol.
158-9 *hem voughen met*, zich schikken naar; *pryzelic*, eerwaardig; *in huer ghefondeirt*, dat haar fundament is.
160-1 *mesuzeren*, misbruiken; *stijnckende* (vore Gode), gehaat bij God.
162-3 *of ten ware dat*, tenzij; *van menschen vindijnghe bestaen*, op grond van menselijk bedenksel verricht.
166-8 *waer duer*, op grond waarvan; *moghen*, kunnen; *recht of*, net alsof; *invencye*, eigen bedenksel, 291, 426.
170-2 *lichamelicke vrede*, persoonlijke veiligheid; *dueght*, vroomheid; *niet gheswicht* (hebbic), ik ben niet teruggedeinsd voor.

*

Ghetughe des gheests.
Als een onreyn douc
Zijn menschelicke waercken (hoe dat ghijt keert)
Godt behaghelic, zo Esayas leert. [174-6]
Dijnct mensche, dus hebbende ghesleipt den plough, [177]
Lasten u Godts gheboden niet waercken ghenough? [178]
Hoe laett ghy den dienst van zijnder offycye? [179]

Mensche.
O bedrieghelicke waerelt vul alder malycye, [180]
Hoe ben ic aldus an u bedrieghen gherocht? [181]
Niet dan schijn zonder zijn duer u ghewrocht,
Zaligheyt ghezocht daer zu niet en was. [182-3]

Ontfaermhertigheyt.
Zijt zonder waenhope, noch ghevet pas! [184]
Al zijt ghy duer ydele glorye ghefaelt, [185]
Uwen meesten troost werdt u hier verhaelt,
Waer duere ghy wezen zult zeere verhueght.

+

[+]F 1 r.

Kaercke.
O Mensche, wie heift u aldus ontwueght
In deis beladijnghe? [188-9]
In alsen sop alzo verkeert mijn dueght?
Tes u beschadijnghe. [190-1]
Wie delft de putten, tot uwer versmadijnghe, [192]
Om te vinden dat stijnckende water onreyne,
En vlieden van my, een vloedighe fonteyne,
In wien ghestelt es de kersten vergarijnghe
Naer dopenbarijnghe?

* 188 ontvuecht
174-6 Jes. 64:6; *hoe dat ghyt keert*, hoe ge het ook voorstelt.
177 *den plough sleipen*, zwaar werk doen.
178 Leggen Gods geboden u geen zware taken genoeg op?
179 Waarom verwaarloost ge de taak die hij u geeft? Zie voor *officye*, taak, Antwerpen 311, 334.
180 *malicye*, verdorvenheid.
181 Hoe heb ik me door u laten bedriegen!
182-3 (es)*duer u ghewrocht*; (hebbic) *ghezocht*; *zu*, zij (Brugghe 139).
184 *noch ghevet pas*, nog is er gelegenheid.
185 *falen*, tekortschieten, elders steeds met *hebben*.
188-9 *ontwueght*, naast *ontweeght*, op een dwaalspoor gebracht, zie Nieukaercke 10-de var. heeft *ontvueght* van *ontvoegen*, in een treurige toestand brengen; *beladijnghe*, rampzaligheid.
190-1 *dueght*, gerechtigheid, Amos 5:7, 6:12; *beschadijnghe*, nadeel; *alsen sop*, alsem.
192 Contaminatie van *Wie* graaft tot *zijn* v. en Hoe graaft *ge* tot *uw* v., vgl. Jer. 2:13-Wie graaft tot eigen smaadheid putten om vuil water te vinden en weg te vluchten van mij, een stromende bron, op wie volgens de Openbaring de gemeenschap der gelovigen gegrondvest is, Op. 21:6, 22:17.

Ghetughe des gheests.

In u bezwarijnghe [197]
Blijft ghy, Mensche, duer alzulc verkiezen.
Dijnct wat zy winnen die God verliezen.
Dit leert ons Paulus met zinnen propijs: [200]
Niemandt en late hem dijncken te zyne wijs,
Up menschen wijsheyt ne staet ten gheenen stonden, [201-2]
Want alle menschen zijn lueghenachtigh vonden,
Naer Davids vermonden ghezeyt met lusten. [204]

Mensche.

Waer op zallic, Staervelic Mensche, dan rusten?
Ghy zeght hem: tzijn menschelicke waercken bestaen,
Veel verchierijnghe an hout en steenen ghedaen,
Aultaren ghesticht, zeer chierelic behanghen. [206-8]
Zal ick hier vooren gheenen loon ontfanghen?
Waer omme toochtment ons teenen exemple, [210]
Maket ons niet zaligh?

Ghetughe des gheests.

Dit es den temple, [212]
Alzo ons betooght de schriftuere claer;
Hier in zult ghy God stichten eenen aultaer,
Die zult ghy verchieren als de vayllande, [215]
Want ghehoorsaemheyt gaet boven offrande.
Ghelijck daer staet duer Gods peticye: [217]
Ick wil ghehoorsamelicke condicye,
Maer gheen sacrificye alzoo beseven [218-9]
En zult ghy God gheven.

197 *bezwarijnghe*, moeilijkheden.
200 *met zinnen propijs*, uit een vurig gemoed.
201-2 Zie 1 Cor. 3:18, 21; *staen up*, vertrouwen op.
204 Ps. 116:11; *vermonden*, verklaring; *met lusten* (listen), met wijsheid.
206-8 Ge zegt tot de mens, het is maar mensenwerk hout en steen op te sieren en prachtige altaren te stichten.
210 *teenen exemple*, als voorbeeld ter navolging.
212 gij zijt de tempel, 1 Cor. 3:16.
215 *als de vayllande*, voortreffelijk, zo goed mogelijk.
217 *duer Gods peticye* (eis), omdat God het zo wil.
218-9 1 Sam. 15:22; *ghehoorsamelicke condicye*, gehoorzaamheid; *alzoo beseven*, zo, als offer ter verzoening; 219 apo koinou.

*

Mensche.
Al gheheel mijn leven
Es qwaet, met rechten eyst dat ick truere.
O, nu kennic wel ande helighe schriftuere,
Datt al quaet es wt my zelven ghewrocht hier. [223-4]
Niet dan mijn eyghen daer in ghezocht schier, [225 +]
Om my zalicheyt te winnen telcken keere. [+F 1 v.]

Ghetughe des gheests.
Zo en zijt ghy maer huerlijnck vanden heere,
Naer datt ghedaen es om loon ontfanghen. [228]
Ghy en zult metten aerfghenamen niet ganghen
In u svaders rijck, twelc es zonder hende. [229-0]

Mensche.
O waerelt, dat ic u noyt en kende!
Dies es mijn allende zwaer om verhalen.
Waer mede zallic al mijn schult betalen,
Naer dat ic niet dan ydelheyt hebbe anthiert? [234]

Ontfermhertigheyt.
Mensche, uwen vader es ghepayziert,
Niet duer verdienten, maer wt puerder ghenaden. [235-6]
Hy wilde tmenschelicke gheslaghte ontladen,
Hy heift hem ontfermt der zonden ghetal. [237-8]

Kaercke.
Zouct ruste in my, Mensche; voorwaer, ic zal
U leeren hoe ghy werdt los van caermen,
Daer ghy hem zult vinden met open aermen,
Om elcx ontfaermen, midts open wonden,
Met zijn dierbaer bloet ghenesen de zonden, [241-3]
Waer duer es bevonden mijn medicyne.
Al dit ick u gheve.

* 234 heb ghehantiert
223-4 *kennen an*, inzien door.
225 (hebbic) *ghezocht*; *schier*, haastig.
228 *naer datt*, omdat het.
229-0 Vgl. Gal. 4:7; *zonder hende*, eeuwig, Luc. 1:33.
234 *ydelheyt anthieren*, waardeloze dingen doen.
235-6 *paysieren*, verzoenen; Vgl. Rom. 11:6 en overeenkomstige plaatsen.
237-8 *ontladen*, ontlasten; *der zonden ghetal*, over alle zonden.
241-3 *daer ghy hem zult vinden ... ghenesen de zonden*, daar zult ge zien, dat hij de zonden verzoent; *om elcx ontfaermen*, uit erbarming over allen; *midts*, door middel van, uit.

Mensche.

O schoone robyne, [246]
Ghy verhaelt mijn troost te dezen termyne, [247]
Wilt my die nu leeren tot mynen wensche.
Wat zallic doen, aerm allendigh mensche,
Oyt hebbende ghezoght swaerelts behaghen, [250]
Afgoderye ghedaen om zochte daghen
Te vercryghene? zo hebbic duer vremde goden [251-2]
Gods wille wederstaen en zijn gheboden;
Want my es gheleert van int beghinnen:
Ghy zult my alleene dienen en minnen [254-5]
Met al uwer herte, wt alle uwe crachten.
My zelven magh ic dies wel verachten,
Dat ic hebbe ghevolght diversche tyden: [258]
Sdycendaeghs sent Anna om mijn bevryden, [259]
Aertschrijcdom bestryden, dits mijn intencye; [260]
Den woonsdagh wt vreezen van pestilencye
Gheviert; aldus hebbic my zelven ghezocht [261-2] [+]
Ende al de daghen zo over ghebroght, [263] [+F 2 r.]
Nauwe eens ghedocht up Gods liefde ghegloost. [264]

Ontfermhertigheyt.

Daer gheen schult en es, daer en ghebreict gheen troost;
Naer dat ghy God maghtigh bekennende zijt, [266]
Tgheloove beleeden van tbeghin uwer tijt,
Dat van hem beschriven devangelische claercken. [267-8]

Mensche.

Ia, hadde ict beleift metten ghewaercken,
Maer over my zelven ick sentencye strijcke:
Ic moghte wel wezen Zodoma ghelijcke. [270-1]
Ware in my publijcke Gods liefde met luste, [272]
Zo haddic vrede.

246 *robyne*, robijn, in de middeleeuwen kostbaarder dan diamant.
247 *verhalen*, verkondigen; *te dezen termyne*, nu.
250 *oyt*, steeds; *swaerelts behaghen*, wat de wereld behaagt.
251-2 *zochte daghen*, een aangenaam leven; *duer vremde goden*, ter wille van afgoden.
254-5 Matth. 22:37; *van int beghinnen = van tbeghin uwer tijt*, van jongsaf.
258 *diversche tyden*, allerlei kerkelijke vieringen, missen.
259 *sdycendaeghs*, dinsdags; *om mijn bevryden*, tot mijn bescherming (tegen armoede).
260 *bestrijden*, verwerven.
261-2 *den woonsdagh vieren*, de woensdag als kerkelijke feestdag houden.
263 *overbringhen*, doorbrengen, besteden.
264 Contaminatie van *ghedocht up G. liefde* en *up G. liefde ghegloost*.
266 *machtigh bekennen*, als (al)machtig erkennen.
267-8 (hebt) *beleeden*; *devangelische claercken*, de evangelisten.
270-1 *sentencye strijcken*, vonnis vellen; *Zodoma ghelijcke*, als Sodom.
272 *publijcké*, zichtbaar; *met luste*, van harte.

Ghetughe des gheests.
Hier es gheen ruste.
Al u daghen, zeght Iob, zijn vul gheruchten,
Niet anders dan strijdt, want ghy moet met zuchten [275-6]
U broodt eten, ende u water drijncken
Met grooten anxte, want ghy moet dijncken [276-8]
Dat tvleesch en den gheest hier contraryieren. [279]

Mensche.
Niet en hebbic ghedaen om mijn verchieren,
Van my niet ghedaen zijn veil dueghden blijckelic. [280-1]
Ic ben doch niemandt groots ghelijckelic,
Paus, Keyzer, Conijngh, al zulc bediet. [282-3]
Ic wilde wel coopen, maer ic en hebbe niet
Daer ic mede zoude mueghen doen payment. [285]
Ware trijcdom van haven in my prezent,
Zo moghtic brieven van pardoenen coopen,
Wtvaerden, iaerghetyden stichten by hoopen,
Om daer duere te zyne wt purgacye. [286-9]

Ghetughe des gheests.
Neen Mensche, dat ware God defamacye. [290]
Moght ghy duer eyghen invencye zijn zaligh,
Zo en hadde Christus niet ghezijn betaligh
Voor tmenschelicke gheslaghte, wilt dit bevroen. [291-3]
Totten Goddelicken woorde en zult ghy doen
Yet af of toe, zo daer staet gheschreven. [294-5]

Mensche.
Ia alle symonye die my es ghebleven
Van mijn ouders tot my gheopenbaert,
Biechte, penitencye (my dit verclaert) [+]
Als lezen en vasten zeer menighvuldigh? [296-9] [+]F 2 v.

275-6 Job 7:1; *gheruchte = strijdt*.
276-8 Ez. 4:16.
279 Gal. 5:17; *hier*, op aarde; *contraryieren*, (elkaar) tegenstreven.
280-1 *niet*, niets; *om mijn verchieren*, tot mijn luister; *dueghden blijckelic*, opvallende grote daden.
282-3 *niemandt groots ghelijckelic*, niet als iemand met een hoge positie; *al zulc bediet*, en zo; *doch*, immers.
285 *payment doen*, betalen; *mueghen*, kunnen.
286-9 *present zijn*, (aanwezig) zijn; *brief van pardoene*, aflaatbrief, 319; *wtvaerden, iaerghetyden stichten*, geld schenken voor missen bij mijn begrafenis en op de jaardagen daarvan; *te zyne wt purgacyen*, het vagevuur te ontgaan.
290 *defamacye*, schande, miskenning.
291-3 *zaligh zijn*, zalig worden; *en hadde niet ghezijn betaligh*, zou niet betaald hebben; *bevroen*, begrijpen.
294-5 Deut. 4:2, 12:32, Op. 18, 19.
296-9 En alle simonie waaraan ik door mijn opvoeding gewend ben, de biecht en boetedoening als vaak bidden en vasten; *simonie*, poging om Gods oordeel te beïnvloeden.

Ghetughe des gheests.

Al ditte te doene zijt ghy schuldigh,
Maer laetet naer tevangelye gheschieden.
Die up Moyses stoel zitten, dat zy u ghebieden
Zult ghy doen, niet daer up betrauwende dies,
Want die zijn ziele wil winnen, blijft in tverlies; [301-4]
Maer ghy zult dit doen, naer Paulus vermaen,
Om te blivene doverheyt onderdaen. [305-6]
Al dat zy beghaeren, latet gheschien,
Want Christus zelve en wilde niet vlien
Den pennijngh te gheven van tol of chijs,
Waer mede hy ons heift ghedaen bewijs,
Elc eerende inden roup, tzy van wat staten. [308-1]

Kaercke.

Nieuwers op en mueght ghy u verlaten,
Verneirt u onder Gods crachtighe mueghentheyt. [312-3]

Mensche.

U Kersten Kaercke, mijns zins verhueghentheyt, [314]
Met rechten ghy zijt elcx menschen verblydijnghe.
Ghy zyt ghefondeirt op Pieters belydijnghe, [316]
Leert u bevrydijnghe ende troost publijcke. [317]

Kaercke.

Om niet gheift Christus elc mensche zijn rijcke.
Hy es den pardoen brief bezeghelt vonden. [319]
Al mijn verdienten hebbic wt zijn wonden,
Al dat ick gheve, dat es duer hem gheschiet.

301-4 *naer tevangelye*, in de geest van het evangelie, Matth. 23:2,3; *up Moyses stoel zitten*, het kerkelijk gezag uitoefenen; *dat*, wat; *niet daer up betrauwende dies*, zonder er daarom op te vertrouwen; *winnen*, behouden, salvam facere; *int verlies blyven*, verliezen, zie Matth. 16:25 en overeenkomstige plaatsen.

305-6 Rom. 13:1, Titus 3:1; *onderdaen*, onderdanig.

308-1 *vlien*, zich onttrekken aan; *den pennijngh van tol of chijs gheven*, belasting of schatting betalen; *bewijs doen*, een voorbeeld geven; *inden roup*, in zijn roeping, ambt waartoe iemand geroepen is, Rom. 13:7.

312-3 *nieuwers*, nergens; 1 Petr. 5:6.

314 *U*, lees *O*; *mijns zins verhueghentheyt = verblydijnghe*, vreugde mijns harten.

316 *Pieters belydijnghe*, het antwoord van Petrus op de vraag: Wie zegt gij dat ik ben?, waarna Jezus sprak: Op deze petra zal ik mijn gemeente bouwen, Matth. 16:16-18. Tevens lijkt echter gedacht aan het eerste artikel van de apostolische geloofsbelijdenis, dat aan Petrus toegeschreven wordt (*Tafel* III 275), want Mensche vervolgt deze belijdenis in 347.

317 Verkondig alom de bescherming en steun die ge biedt.

319 *vonden*, bevonden; vgl. Joh. 6:27.

*

Ontfaermhertigheyt.
O bruudt Christi, ghy ghevet elcken om niet,
Ghelijc oft u was ghegheven eenpaerlick. [323]
Al die u gaven vercoopen, claerlick
Mesbruucken u insettijnghe feestelick. [325]
Smaect dit keestelick. [326]

Ghetughe des gheests.
Tbeghin was gheestelick, [327]
Huer voortstel heift den Gods zone meshaeght,
Want hy coopers en vercoopers heift wtgheiaeght. [328-9]
Hier heift hy bewezen:
Wie duer coopijnghe om zijn gracye vraeght,
Hy blijft verknezen. [330-2]
Dus Mensche, ghy en dorft niet claghen by dezen [333]
Dat ghy arm ende allendigh zijt ghestelt, [+]
Want Gods gaven en zijn niet te coopen om ghelt, [+F 3 r.]
Ghelijck Pieter int waerck der Apostelen leert. [335-6]

Mensche.
Al mijn waercken hebbic ghedaen verkeert.
Dies my therte verzeert, Ghetughe der Waerheyt,
Leert my den troost en oprechte claerheyt, [338-9]
Hoe dat ick zal mueghen staerven hueghelic. [340]

Ghetughe des gheests.
Zonder gheloove ten es niet mueghelic
God te behaghene, zo Paulus schrijft. [341-2]
Dus hebt ghy tghelove in Christo, ghy blijft
Inder eeuwigheyt zaligh; u zelven beprouft [343-4]
Of u yet tot den ghelove behouft,
Of dat ghy zijt inder eeuwigheyt vercoren. [344-6]

* 323 Ghelijc als
323 *ghelijc of* (= alsof), lees *ghelijc als* (var.), zoals; *eenpaerlick*, op gelijke wijze.
325 handelen in strijd met uw gewijde regel.
326 (tegen Mensche) Besef dit goed.
327 *tbeghin was geestelick*, de eredienst begon zuiver.
328-9 *huer voortstel*, wat de priesters vervolgens deden, zie Matth. 21:12.
330-2 *bewisen*, duidelijk maken; *coopijnghe*, koop; *verknezen*, verworpen.
333 *dorven* met ontkenning, behoeven; *arm ghestelt zijn*, arm zijn.
335-6 Hand. 8:18-20.
338-9 *therte verzeert my*, ik ben diep bedroefd; *oprechte claerheyt*, het ware inzicht.
340 *hueghelic*, met blijdschap.
341-2 Hebr. 11:6.
343-4 Rom. 10:9 vlg.
344-6 Onderzoek uzelf, of er iets aan uw geloof ontbreekt; *vercoren*, lees *verloren*; vgl. 2 Cor. 13:5.

Mensche.
Ic gheloove wel dat Christus es gheboren
Vander maghet Maria in swaerels foreest,
In huer ghedaelt duer den helighen gheest,
Ghecruust, ghestorven, begraven, verrezen. [347-0]

Kaercke.
Dit heift hy ghedaen om u ghenezen. [351]
Want noynt en leedt hy voor zijn eyghen schult.
Al datter gheschreven stondt, heift hy vervult, [353]
Want daer te vooren stondt ghy onder de wet,
Nu heift hy u onder de gracye ghezett. [354-5]
Hy en heescht niet anders dan tgheloove perfect,
Twelc de zonde bedect. [356-7]

Mensche.
Es in my suspect [358]
Tgheloove, twelc ic voor niemandt en hele?

Ghetughe des gheests.
Neent, maer den vyandt ghelooft alzo vele,
Nochtans en blijft hy dies niet te min bezwaert. [360-1]
Maer die Gods woort hoort, gelooft en bewaert,
Wel hemlien die zo tgheloove beluucken. [362-3]

Mensche.
Wie zijnse die ment zo ziet ghebruucken?
Wie weet offer eene alzo ghelooft?

Ghetughe des gheests.
Die ghebrandt zijn, ghezackt, versmoort, onthooft,
Om tgoddelic woordt vervolght met tempeeste. [366-7]

347-0 Het vervolg van de geloofsbelijdenis (316); *wel*, vast; *in swaerels foreest*, op aarde (Thielt 547, Thienen 225).
351 *om u ghenezen*, om u te redden, tot uw redding, 397.
353 Passim in het Johannes-evangelie.
354-5 Rom. 6:14.
356-7 Zie Rom. 4:3-7.
358 *suspect*, verdacht, ondeugdelijk.
360-1 Jac. 2:19; *beswaert*, angstig.
362-3 Luc. 11:28 (constructio ad sensum); *beluucken*, in zich besluiten, vasthouden; *bewaren*, in acht nemen.
366-7 *tgoddelic woordt*, het christelijk geloof; *met tempeeste*, hevig.

Ontfermhertigheyt.
Alzulcke menschen leifden inden gheeste: [+]
Tvleesch es verwonnen, tblijft al subiect. [369] [+]F 3 v.
Maer een mensche allendigh hem kennende bevlect,
Zoude ghaerne den meesten troost verwaerven, [371]
Als hy moet staerven.

Mensche.
O waerelt, ic volghe u subtijl bedaerven
Duer tzondigh exploot van sgheests ghenaeren. [373-4]

Ghetughe des gheests.
Tzondaers doodt en es niet Gods beghaeren,
Maer dat hy hem zy ommekeerende ter dueght. [375-6]
Mensche, naer dat ghy niet van u zelven vermueght
Dan zonden, en ghaerne zoudt troost ontfanghen,

Figuere. [Figuere.]
 Hier tooghtmen Christus an tcruce. Moyses staende up den steen, ende tserpent inden spriet, met een rolle. Den steen die Moyses slough met zijn roede, Daer twater wt spranck om elc te drijncken, Dezen steen was Christus met zynen bloede, Twelc voetzel es om die hem eewigh ghedijncken.

Ziet hoe uwen troost al was ghehanghen
An een cruus, voor elck die doodt ghesmaect,
Want den vader met hem heift levende ghemaect, [380-1]
U zonden vergheven, een goddelicke ghifte.
Die de obligacye en tandtgheschrifte, [383]
Al dat u daer van te vooren was teghen,
Heift hy gheschuert en an tcruus ghesleghen;
Ghelijc Moyses slouch naer swoorts bevroetzele [386]
Up den steen, waer duere zy hadden voetzele,
Al dat volc van Israel inde wostyne.
Mensche, nu es Christus uwe medicyne. [389]
Met dezen steen zijt ghy costelic begaeft, [390]
Dats de fonteyne daer ghy wt zijt ghelaeft.
Om de zonde mijns volcx, schriftuere zeght voort,
Hebbic hem ghesleghen, dits svaders woort. [392-3]
Dit en es den steen niet van philosophye

369 *subiect*, onderworpen (aan de geest); *al*, geheel en al.
371 *zoude* (ook).
373-4 in uw spoor maak ik op sluwe wijze de redding van mijn ziel onmogelijk; *duer tzondigh exploot* (daad), door mijn zonden.
375-6 Ez. 18:23.
Figuere. Ex. 17:6, 1 Cor. 10:4; *steen*, rots; *inden spriet*, tot een staf geworden (Ex. 4:4); *te drijncken*, om te drinken te geven; *om die hem ghedijncken*, voor wie hem gedenken.
380-1 (heift) *ghesmaect*; *heift* (u).
383 Lees hier *De* voor *Diede*; *de obligacye en tandtgheschrifte*, de getekende schuldbekentenis, Col. 2:14.
386 *naer swoorts bevroetzele*, volgens getuigenis van de schrift, 412.
389 *medicyne*, zie 244.
390 *costelic begaeft*, rijk gezegend; 1 Cor. 10:4.
392-3 Jes. 53:5,8.

*

Of inghezett duer menschelicke fantasye. [394-5]
Ghelijc tserpent verheven was, zo wy lezen, [396-8]
Moeste den Gods zone om u ghenezen
An een cruus gherecht zijn, om tzondigh meschiet; [398]
Dits uwen aflaet, Mensche, en bezeghelden brief.

Kaercke.

O Mensche, ghy mueght wel hebben lief
Die u dus verhief wt der zonden punicye!
Want de wet over u niet dan iusticye
En dede, dies waert ghy in tribulacye. [401-3]

Ontfermhertigheyt.

Nu es de gramschap verkeert al in gracye.
Nu zijn zy verblijdt, die waren in rauwen. [+]
Den hemel es gheopent, dat lustigh bedauwen [406] [+]F 4 r.
Es ghecommen; dies hadden zy verlanghen, [407-0]
Doude vaders die riepen met drucke bevanghen:
O hemele, wilt u opene schueren,
Laet ons troost ghebueren!

Mensche.

Gheheel los van trueren
Es mijn herte beseven duer zulc bevroetzele. [412]
Voor my anghenomen zulc hardt ghemoetzele,
Om der zonden voetzele tot mijnder onvrame. [413-4]
Tfy ouden Adam, ghy zondigh lichame,
Dat ghy den gheest hebt dus connen verleeden. [415-6]

* 398 tsondich miskief 416 verleyden

394-5 Col. 2:8; *steen van philosophye*, steen der wijzen; *inzetten*, verzinnen.

396-8 Joh. 3:14; *rechten*, omhoog heffen.

398 *meschiet*, lees *meschief* (var.); *om tzondigh meschief*, om het door onze zonden aangerichte onheil, om onze rampzalige zonden.

401-3 *verheffen wt*, verlossen van; *iusticye doen*, rechtspreken; *tribulacye*, (doods)nood

406 *dat lustigh bedauwen*, de verfrissende dauw, zie Deut. 33:28.

407-0 *dies*, daarnaar; *doude vaders*, de vaderen, die in de limbus patrum (Abrahams schoot, Luc. 16:22) op de nederdaling van Christus wachtten; *troost*, heil.

412 *beseven zijn* (Rh. Gl. emendeert *bedeghen*), zijn.

413-4 (Dat Christus) voor mij dit harde lot aanvaard (heeft), omdat ik tot mijn onheil de zonde heb gekoesterd!

415-6 *zondigh lichame*, zondaar; *verleeden*, kwellen.

*

Ghetughe des gheests.
Niet en magh u daeren, en wilt niet scheeden
Vander waerheyt, weist altijts tvleesch bevechtigh. [418]
Zijt ghy onrechvaerdigh, Christus es gherechtigh,
Ghegheven tot uwer verlossijnghe altoos. [419-0]
Christus es heligh, Mensche, al zijt ghy boos.
Niet en magh u schaden, hebt ghy zijn ionnen. [422]
Anschaudt hoe dat hijt al heift verwonnen,
Doodt, zonde, waerelt, den vyant verdreven.

Figuere. [Figuere.]
 Hier tooghtmen Christum verrijzende, vernielende tserpent met een rolle: O doodt, waer es u prijckel onzoet? O zonde, waer es u heerschappije? Vyant, helle, ghy light onder voet, Al verwonnen, mensche, wie es u partye?

O Mensche, waer vooren zoudt ghy beven?
Wil u yemandt duer invencye beschaden,
Hy zeght: comt al tot my, ic zal u ontladen;
Comt, drijnct om niet, hoe zondigh ghy leift; [426-8]
Ic bent alleene die de zonden vergheift.
Zo vierigh es hy zynen troost u schijnckende. [430]
De zonden werdt hy niet meer ghedijnckende,
Wanneer de mensche op zijn zonden verzucht. [431-2]

Mensche.
Mijn herte als nu es zonder eenigh ducht. [433]
Waer ic nu staervende naer der chaerten propoost, [434]
Duer u instruccye ghevoelic zulcken troost,
Dat my tleven niet lust yet meer respijts. [436]
Maer den mensche en staet niet een wyle tijts,
Zijn eerste es dat hy te zondighen begont. [437-8]

Kaercke.
Mensche, leert staerven, bin dat ghy sterven cont. [439]
Maer eyst dat ghy zondight, alzo daer staet:
Ghy hebt eenen middelaere, een advocaet. [440-1]
Wanneer de mensche hem zelven bekent,

* 436 BCD te leven
418 *bevechtigh zijn*, bestrijden.
419-0 *gherechtigh*, zondeloos; *altoos*, voorwaar.
422 *ionnen*, genade.
Figuere. l Cor.15-55; *onzoet*, scherp; *partye*, tegenpartij.
426-8 *beschaden*, schaden; Math. 11:28; *drijnct om niet*, vgl. Jes. 55:1.
430 *vierigh*, brandend van liefde.
431-2 Hebr. 8:12, 10:17 (Ez. 18:21-23); *werdt ghedijnckende*, zal gedenken.
433 *ducht*, vrees; *als nu*, nu.
434 *naer der chaerten propoost*, zoals de ‘chaerte’ het stelt.
436 *tleven*, lees *te leven* (var.); *yet meer respijts*, ook maar iets langer.
437-8 maar de mens houdt geen ogenblik stand, hij begint direct weer te zondigen; *begont*, rijmvorm voor begint of begonde.
439 *bin dat ghy*, zolang ge nog.
440-1 1 Joh. 2:1.

Met zijn ontfermhertigheyt es tuwaerts ghewent [442-3] [+]
De heere excellent, vul dueghden pryzelic. [+]F 4 v.

442-3 *hem bekennen*, berouw hebben.

Mensche.

Of my begrepe die doodt afgryzelic, [445]
Zo datze my name tmenschelic verstant,
Wat zoude dan wezen mijn troost! zeght, want
Kennesse gheheele my dan ontgaet. [448]

Ontfermhertigheyt.

Es u tgoede benomen, zo es ooc tqwaet.
Wt kennesse en magh u niemandt bedwelmen. [450]
Met dit helmet u van te vooren wilt helmen. [451]
Dats thelmet der zaligheden anghedaen, [452]
Dat ghy den listighen anloop mueght wederstaen
Van svyandts ommerijnghen, subtijl en wreedt. [453-4]

Kaercke.

Doet van te vooren an tharnasch Gods ghereedt, [455]
Zo mueght ghy metten zwaerde verstyven. [456]
Twelc es Gods woordt; ghy zulter me verdryven
Den vyandt: dit es den raedt der kaercken
Met al huer claercken. [458-9]

Mensche.

Niet en can ic waercken,
Alzo langhe als tvleesch hier qwelt mynen gheest,
Want al tvleeschs gheneghentheyt es tot zonden meest. [460-2]
Dat ic doen wille latic, zo Paulus verclaert. [463]
Ic hebbe Gods woort ghehoort (maer niet bewaert),
De figuere zijns doodts (dies mijn herte zeer es),
Ia zijn verryzenesse, twelc noch meer es. [465-6]
Al dit gheloove maket my rechtvaerdigh.

445 (Maar) wanneer de dood me plotseling zou overvallen.
448 *kennesse*, berouw, de mogelijkheid om berouw te tonen.
450 *wt kennesse*, buiten bewustzijn; *bedwelmen*, bezwaren.
451 *hem helmen* (hapax), een *helmet* (helm) opzetten.
452 Zet de helm der zaligheid op, Ef. 6:17.
453-4 Ef. 6:11; *den listighen anloop* (aanval) *van svyandts ommerijnghen*, van de listen en lagen leggende duivel (insidias diaboli).
455 Ef. 6:13; Mensche krijgt de wapenrusting Gods; *ghereedt*, direct.
456 *verstyven*, zich versterken.
458-9 *raedt*, lering; *clœrck*, priester.
460-2 Niets (goeds) kan ik doen; *gheneghentheyt*, neiging, lust.
463 Rom. 7:15, 19.
465-6 De tweede helft van de regel is telkens een tussenzin. *De figuere zijns doodts* (379) en (de figuere van) *zijn verryzenesse* (423 vlg.) zijn nevengeschikt aan *Gods woort*; er is samengetrokken op *ghehoort* in de algemene betekenis ‘vernomen’, ten aanzien van figueren ‘gezien’; *zeer*, bedroefd.

Ghetughe des gheests.
Abraham bleef in tgheloove vulhaerdigh. [468]
An hem eyst ghebleken (hoort zondighe doove),
Dat den rechtvaerdighen leift wt den gheloove. [470]
Wel hem, die tgheloove te belevene zochte!

Mensche.
Abraham metten waercken tgheloove vulbroghte,
Alzo ons de schriftuere doet vermaen, [472-3]
Maer wt mijn eyghen en es niet goets ghedaen.
Waer op zallic staen, hoort wat ic belyde. [475]

Ghetughe des gheests.
Dijnct om den moordenaere ter rechter zyde.
Waer op stont hy int hende zijns levens vulbroght? [476-7] [+]
Noyt en wasser yet goets van hem ghewroght. [+]G 1 r.
Waer op stonden de thien malaetsche mede? [479]

Figuere. [Figuere]
 Hier tooghtmen God den vader in zyne maiesteyt met een rolle: Moyses ic zal slaen met druckighen zeere Dit volck, over meerder volc stellen u heere.
Moyses met een rolle: Ick biddu heere voor zo veil snevens, Up dat den toorn van u gramschip coelt. Plaent my liever wt den bouck des levens, Up dat dit volck u bermhertigheyt bevoelt.
David met een rolle: Inde diepste diepte van al mijn zonden, Van dic noch een diepte om mijn verstaercken. In Gods diepe bermertigheyt hebbic vonden, Dat die gaet boven al zijn waercken.
De kinderen van Israel met een rolle: Israhel lovelicke loven upzett, De heere u ontfermt heift duer Moyses ghebett. Moyses die voor Israel heift ghebeden, Dat be teeckent Christus in dit beschoven, Als hi totter, doot was bestreden, Israel es al die in hem ghelooven.

Mattheus, Zacheus vercreghen ooc vrede, [480]
Ia alle zondaers, die beghaeren te loone [481]
Zijn milde gracye.

Mensche.
Ontfermhertigheyt schoone,
Gheen meerder troost dan ghy zijt puerlic, [484]
Ic keere my tot u.

468 *vulhaerdigh*, standvastig.
470 Rom. 1:17 en overeenkomstige plaatsen.
472-3 Jac. 2:21 (Gen. 22:9); *vermaen doen*, meedelen.
475 *staen op*, vertrouwen op, 477, 479; *belyden*, zeggen.
476-7 Luc. 23:43; *vulbrocht*, adjectief, voltooid.
479 Luc. 17:12.
Figuere 1e rol Num. 14:12; *met druckighen zeere*, met een benauwende ziekte (de pest).
2e rol Ex. 32:11 en 32; *bidden*, genade smeken; *veil snevens*, zware straf; *planen*, uitwissen.
3e rol *Van dic*, lees *Vandic*; de tekst herinnert eerst aan Ps. 130; *noch een diepte*, nog iets diepers; *om mijn verstaercken*, tot mijn steun, hulp; *boven al zijn waercken*, over al zijn werken, Ps. 145:9.
4e rol *Israhel, lovelicke loven upzett*, hef lofzangen aan, Israël; *dat beteeckent Christus*, Mozes is een praefiguratie van Chr.; *in dit beschoven*, in deze uitleg, hier?; *bestreden*, benauwd; *Israel es al die*, met Israël worden allen bedoeld die.
480 *Mattheus*, Matth. 9:9; *Zacheus*, Luc. 19:2-10; *vrede*, de eeuwige vreugde.
481 *te loone beghaeren*, vragen (zonder het begrip 'loon' of 'beloning').
484 *puerlic*, waarlijk.

Ontfermhertigheyt.
Anschaut figuerlic [486]
Hoe zijn ontfermhertigheyt al te boven gaet
Zijn ghewaercken, dies u hem te loven staet.
Want wilde hy zijn rechtvaerdigheyt qwyten, [489]
Wy waren langhe tijt als de Sodomyten
Al vergaen duer ons ongherechtighede. [490-1]

Ghetughe des gheests.
Met rechten, o heere, dat David zede:
En oordeelt my niet naer u gherechtigh recht,
Maer naer u ontfermen; laet uwen knecht
In vreden wandelen. ghy hebt hem verhoort, [492-5]
Ghy hebt ontfermt, doen ghy waert verstoort. [496]
Ia Israel, want u was toeghezeyt
Ghesleghen te zyne, noch hebt ghy verbeyt. [498]
Duer Moyses ghebet faelden zy veil snevens. [499]
Moyses sprack: doet my wt den bouck des levens,
Liever dan u volc zoude gheblaemt zijn. [501]
Van hemlien ooc zaudt ghy niet ghenaemt zijn [502]
Goedertierigh, bermhertigh heere te zyne.

Kaercke.
Den ghezonden en behouft gheen medicyne, [504]
Israel es vanden heere ghespaert.
Het zijn al Israelyten, zo David verclaert,
Die in Christo ghelooven, hem kennende zachtmoedigh. [506-7]

Ghetughe des gheests.
Voor de zyne badt Christus met liefden gloedigh.
Hy sprac: vader, van die ghy my hebt ghegheven, [508-0]

486 *figuerlic*, in een toog.
489 *zijn rechtvaerdigheyt qwyten*, naar zijn gerechtigheid handelen.
490-1 Gen. 19:24 en overeenkomstige plaatsen; *al*, allen.
492-5 Ps. 143:2,8; *met rechten*, met reden.
496 *ontfermen*, zich ontfermen; *verstoort*, vertoornd.
498 *noch*, toch; *verbeyden*, verwachten.
499 *veil snevens*, zware straf; *falen*, ontkomen aan.
501 *blamen*, te schande maken; *liever dan* (dat).
502 *ooc*, dan, immers; *namen*, noemen, zeggen.
504 Matth. 9:12 en overeenkomstige plaatsen.
506-7 *David*, lees *Paulus*, zie Rom. 10:11, 12; *zachtmoedigh*, genadig.
508-0 Joh. 17:12; *verloren blyven*, verloren gaan.

*
Daer en es maer eenen verloren ghebleven.
Dat was Iudas, zondigh hebbende ghewrocht; [511]
Up Christus ontfermen en heift hy niet ghedocht,
Maer hy schiedt van hem vul desperacye. [512-3]
Hadde hy beghaert zijn Goddelicke gracye,
Hy was om tontfermene zo ghehuldigh, [515 margin]
Als waren de zonden alzo menighvuldigh, [516]
Als tzandt der aerden, noch zoude boven dien [517]
Hem gracye gheschien, naer Christus bediet. [518]

Ontfermhertigheyt.
Als de mensche hem vindt in sdoodts verdriet, [519]
Te water, te lande, messchielic vergaende, [520]
Dat hy biechte noch sacrament es ontfaende, [521]
Nochtans up Gods ontfermen betraut,
Midts dat hem zijn zondigh leven beraut, [522-3]
Dontfermhertigheyt maect hem van zonden reene,
Met berau ghemeene. [525]

Mensche.
Zo blyvic alleene
Up dontfermherticheyt stervende ghehuldigh,
Met berau menighvuldigh. [526-8]

Ghetughe des gheests.
Dat zijt ghy schuldigh.
Laet ons oorlof nemen naer speils bewyzen. [530]

* 516 A Al 520 misschielic
511 *zondigh hebbende ghewrocht*, omdat hij gezondigd had.
512-3 Matth. 27:3-5; *schiedt*, scheidde.
515 *Hy*, Christus; *ghehuldigh*, genadig.
margin G 1 v.
516 *als*, lees *al* (var.).
517 *noch*, toch; *boven dien*, desondanks.
518 *bediet*, woorden.
519 *sdoots verdriet*, doodsnood.
520 *meschielic vergaende*, door een ongeluk omkomend.
521 *dat*, zodat; *sacrament* (der stervenden).
522-3 (maar) *nochtans*; *midts dat*, doordat.
525 *met berau ghemeene*, in verband met, om zijn berouw.
526-8 *blyven up*, blijven bij, zich verlaten op; *stervende ghehuldigh*, ootmoedig stervende (Rh. Gl.); *berau menighvuldigh*, diep berouw.
530 *oorlof*, afscheid; *naer speils bewyzen*, na de vertoning van ons spel.

Ontfermhertigheyt.
Orlof, notabele uphanghers van pryzen! [531]

Kaercke.
Oorlof, onthoudt ons simpel memorye! [532]

Mensche.
God ionne ons allen zijn eeuwighe glorye.
Met pynen duere in tverclaren. [534]
God wil onzen edelen Keyzer bewaren. [535]

Finis.

531 *oorlof*, vaarwel; *uphangher*, uitlover.
532 *onthoudt ons simpel memorye*, een slotformule die overeenkomt met bijv. *wilt danckelic nemen ons simpel spel* (Ipre), *neimt in dancke ons slicht vermaen* (Caprijcke) en dergelijke *Simpel* en *slicht* zijn de gebruikelijke adjectieven hierbij; de tekst duidde men aan met *spel, vertoogh, opstel, voortstel, vermaen, colacye, werck* enz. *Memorye* is ook zo gebruikt: spel dat iets in gedachte brengt. *Onthouden* correspondeert met *danckelic nemen, ontfaen*, vriendelijk aannemen, ontvangen.
534 *met pynen duere int verclaren*, moeizaam door het aardse leven naar het goddelijk licht. Vermoedelijk was dit de volledige naam van de kamer; men gebruikte daarvan alleen de eerste drie woorden.
535 *wil*, moge.

Ipre

kamer
ALPHA EN OMEGA
zinspreuk
‘*Spiritus ubi vult spirat*’
antwoord
Tlevende woordt Godts

(geen prijs)

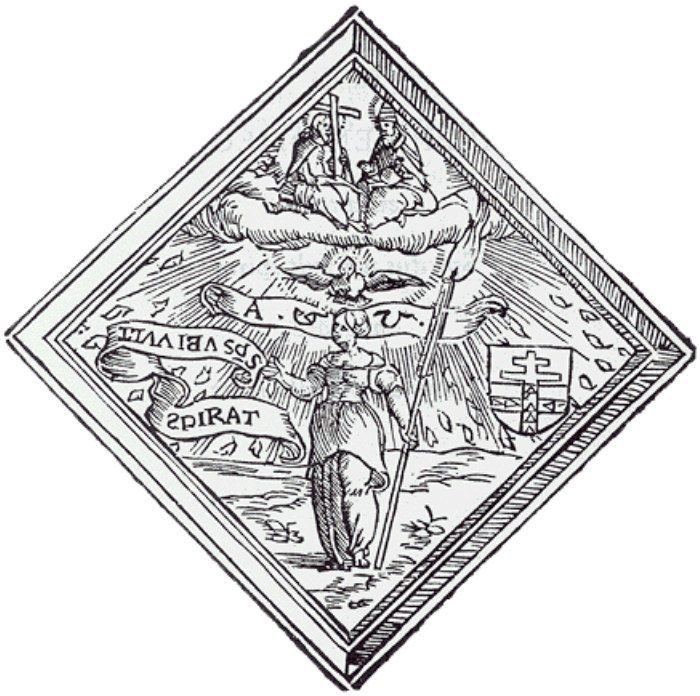

Ipze.

Inleiding

De personages

Hoofdpersoon
Cleynmoedighe; verandert zijn naam tot slot in *Ghebenedijdde des heeren* 515.

Helpers
Gheloovigh Herte en *Lovelicke Mont*, een homogeen paar, samen een gelovige naar Rom. 10:10 - Want met het hart gelooft men ter rechtvaardigheid en met de mond belijdt men ter zaligheid.
Gheest der Waerheyt, Joh. 16:13, de Heilige Geest; treedt in het begin op als personificatie daarvan, later als getuige (vgl. Meesene), want daar beschouwt hij zichzelf mede als object van Gods genade: 381, 384, 422, 423, enz.

De vorm

Ipre is slordig overgeleverd. In 135 ontbreekt *mee*, waardoor twee weesrijmen ontstonden; het slot van deel II is in de war: *verconden* moet *vercouden* worden, maar dan blijft er nog een weesrijm over; 516-519 zullen niet door Cleynmoedighe gesproken zijn, maar door Ghetughe des Gheests.

Proloog		1-12	
Spel	I	13-124	gesloten einde
	II	125-326	gesloten einde
	III	327-528	gesloten einde

Er is veel gekruist rijm gebruikt, in het begin van de delen en minder konsekwent bij belangrijke uitspraken. Soms gaat de rijmverbinding tussen clauzen verloren:
----a--b/--c----c(287/0, 308/1, 378/1, 404/7).

Overzicht van de inhoud

Proloog 1-12
Introductie van de helpers, begroeting van de gastheren.

Spel I
13-39 *Klacht van Cleynmoedighe*;
de helpers zijn bereid hem bij te staan.
40-124 *Herhaling van de klacht*; *het antwoord van de kamer*

Ze prijzen in een reeks enkele verzen Christus als ‘meeste troost’, ‘het eeuwighe levende woordt des vaders’ (63). Cleynmoedighe denkt aan Gods oordeel over Adam en Eva, maar

vergeet de voorzegging tot de slang en de belofte aan Achas, Noach en Abraham.

II
125-208 *Ongeloof van Cleynmoedighe*; *Gods belofte mondt uit in Chr*.
De belofte is uitgebreid tot Isaäc, Jacob, Juda en David en hun nakomelingen (voorbeelden uit Daniël). Nu is het woord vleesgeworden.
192
Drie figueren: Isaäc zegent Jacob; Jacob zegent de zonen van Jozef; Christus opgedragen in de tempel.
209-326 *Moedeloosheid van Cleynmoedighe; geloof, hoop en liefde* (263)
De helpers getuigen van Gods wil om de zondige mens te redden. Cleynmoedighe ontvangt het 'zwaard van de geest, Gods woord'. Nu pas kan hij God leren kennen en deel krijgen aan geloof, hoop en liefde. Zonder eigen goede werken, alleen door geloof in Christus kan de mens zalig worden, want Christus bedekt de zonden (298).

III
327-468 *Gebed van Cleynmoedighe om hulp; geloof in Christus*
Op geloof is de heilige kerk gebouwd. Zondaren worden zonder verdienste door het geloof uit genade rechtvaardig verklaard. Zo ging het Abraham ook. De 'werken' zijn geen voorwaarde, maar gevolg. De wet werkt toorn, de rechtvaardiging door het geloof maakt de mens tot erfgenaam van Christus.
418
Dit werd voorzegd en is nu vervuld in het evangelie.
De verschrikking van dood en hel is voorbij, de antichrist zal vernietigd worden. Op menselijke bespiegelingen en rechtvaardiging door de wet mag men niet vertrouwen.

469-528 *Het figuurlijk bewijs*
Cleynmoedighe belijdt zijn geloof in Christus.
Twee dubbelfiguren: Mozes met de metalen slang en Christus aan het kruis; Jonas uit de walvis gekomen en de opstanding van Christus.
Daarop verandert Cleynmoedighe zijn naam in *Ghebenedijdde des heeren* en getuigt met Lovelicke Mont en Gheloovigh Herte, dat wil zeggen ten volle, van de komende dag des Heren. Hij is klaar om te sterven.
De laatste regel doet tevens dienst als afsluiting.

De godsdienstige opvatting

Ipre is een christo-centrisch spel, geïnspireerd op het evangelie van Johannes over 'het levende woord van God'. Van begin tot eind wordt de term 'woord' gebruikt in wisselende betekenissen: logos, belofte, verbond, bijbel ..., vooral Christus.

De schrijver is bekend met lutherse formuleringen als: het woord (Christus) *bedekt* de zonden (298, 396), het wordt *tot rechtvaardigheid gerekend* (392), maar zegt even goed, dat het rechtvaardig *maakt* (385, 391). Blijkbaar is hij zich van de tegenstelling hiertussen niet bewust. Zijn kerk is de 'helighe kaercke', die Christus op het woord van Petrus

gesticht had (353). Daarmee bedoelde men de r.k. kerk. Wel waarschuwt hij tegen priesters die naar eigen inzicht leven, ‘verthaerende in huer langhe ghebeden der wewen huzen’, vastenregels voorschrijven en ‘huer vonden onder Gods woorden mijnghelen’ (458 vlg.); de gewone kritiek in nieuwgezinde spelen.

Het slot is optimistisch. Wanneer de hoofdpersoon zijn kleinmoedigheid verliest en beseft hoezeer hij gezegend is (512/5), juichen zijn helpers dat de winter voorbij is, de lente begint en de hemel zich verheugt omdat genade en recht verzoend zijn. Eens zullen alle gelovigen in Gods rijk verzameld worden.

Het vroede refrein eert de keizer. Het zotte noemt hen dubbel-zot die God te eigen bate dienen, en degenen die van beelden heil verwachten, opper-zot.

De opvoering

Na de proloog zal het toneel even ontruimd zijn. Wanneer de helpers opnieuw verschijnen, zien ze Cleynmoedighe zich angstig verweren tegen de dood, die hem is gevolgd (48). Zijn naam lezen ze op een rol aan de kleding. De hoofdpersoon kent hen echter nog niet en daarom lichten de drie hem in over naam en bedoeling. Met de herhaalde klacht van Cleynmoedighe begint dan het eigenlijke Spel.

In de loop daarvan worden twee maal figueren vertoond. Bij regel 192 drie over de voortgang van Gods belofte. De tweede reeks, helemaal aan het eind, geeft het figuurlijk antwoord. Vermoedelijk werd deze boven vertoond en bleef ze zichtbaar tot het eind, want aan te nemen valt, dat de spelers ervoor knielden, toen Ghebenedijdde de woorden van Symeon nasprak.

Aandacht verdient de rol van de dood, die - zoals hiervoor al aangenomen werd - achter Cleynmoedighe aan was gekomen. Het is niet noodzakelijk regel 48 letterlijk op te vatten; de woorden laten ook een figuurlijke betekenis toe: al weet ge spoedig te zullen sterven. Een persoonlijke verschijning van de dood was echter veel effectiever ten opzichte van het publiek en schrijvers van zinnespelen lieten graag in het begin iets spectaculairs gebeuren. Verder in hun spel zagen ze daar minder kans toe en stelden ze zich veelal tevreden met wisseling van kleding of overreiking van een symbolisch bedoeld voorwerp. Dit maakt aannemelijk, dat in Ipre de dood met boog en pijl (zie 44) zichtbaar optrad. Dit gebeurt ook in Bruessele (171).

Zijn zwijgende rol zal niet kort zijn geweest. Waarschijnlijk drong hij telkens op, wanneer Cleynmoedighe door wanhopige uitspraken daar aanleiding toe gaf en week hij terug bij bemoedigende woorden van de helpers. Zelfs nadat de hoofdpersoon het zwaard van de geest ontvangen had, was het gevaar nog niet voorbij, al kon hij zich toen beginnen te verweren. De dreiging verdween pas met de woorden ‘doodt, waer es u victorye’ (427) en de volgende claus over de schuldbrief aan het kruis. Toen zal de dood verslagen het toneel hebben verlaten.

Ook in Bruessele wordt de dood, die daar Daude Serpent begeleidt, niet onder de personages genoemd.

*

Ipre.

Prologhe.
In dit spel zijn vier personagen: Gheloovigh herte, Lovelicke mondt, Gheest der waerheyt, Cleynmoedighe.

Gheloovigh herte.

Tbeloofde woordt dat in my beloken leift, [1]
Moet wt my, Gheloovigh Herte, ter stont spruuten,
Dien gheest waeraf Joel ghesproken heift.
Wilt zijn eere, ghy Lovelick Mont, wten.

Lovelicke mont.

Dien gheest openbaer nu elcken beradigh es-
Herte en mont nu dit betughen moet-
Die stervende benaut, beancxt, beladigh es, [5-7]
Waer wt elc magh tleven der zielen zughen zoet. [8]

Gheloovigh herte.

Dien gheest wil u, heeren van Ghendt, crachtigh dryven,
Wiens licht lichte tot uwer verzoetenesse;
Met herte en mont wy dit eendrachtigh schryven
Met al u ghemeenten voor een groetenesse. [9-2]

Die gheest der waerheyt.

Wt u, Gheloovigh Herte, laet nu verlicht zijn, [13]
Duer Lovelicke Mont gheift troost bevroedigh. [+]
Ic zal u bystaen, up dat magh ghestight zijn [14-5] [+]G 2 v.
Deze bedructe staervende cleymoedigh.

* 16 cleynmoedigh
1 *Tbeloofde woordt*, de belofte, in casu de Heilige Geest, Joël 2:28, Hand. 2:17.
5-7 *elcken beradigh es die*, ieder helpt die; *beladigh*, bezwaard; *herte ... moet*, tussenzin.
8 waardoor ieder hoop kan krijgen op het eeuwige leven; *zoet*, heerlijk, bepaling bij leven.
9-2 *wil dryven*, moge bewegen; *verzoetenesse*, verlossing, heil, zie *verzoeten* Leffijnghe 488 (Rh. Gl. 'vreugde'); *voor een groetenesse schryven*, als groet schenken.
13 Spreek, Gheloovigh Herte, laat het nu licht worden; vgl. 41; *dat*, dat het.
14-5 *bevroedighe troost*, steun door lering; *stichten*, sterken.

*

Gheloovigh herte.
Och Gheest der Waerheyt, dijn wort voortspoedigh
Zy den cleynmoedighen tot confortacye. [17-8]

Cleynmoedighe.
Ach, hoe wee es my tot elcker spacye,
Want als roock zo zijn vergaen mijn daghen!
Nu moet ic ghenieten sdoodts condempnacye.
Als gras es mijn herte neder gheslaghen. [19-2]
Al dat mijn ooghen voor vruecht anzaghen
Dats my in gallighe bitterheyt vergaen.
Gods straffijnghe comt my therte duercnaghen
Ende sdoodts nooden hebben my omvaen, [25-6]
Ende in my en vindic niet goets ghedaen.
Dus vreest mijn ziele voor Gods iusticye [28]
En gheen gherechtigheyt en magh voor hem staen. [29]

Gheest der waerheyt.
Weist ghetroost en vreest gheen malicye; [30]
Die gheest des heeren, naer u cleynmoedigh heesch, [31]
Die es nu wtghestort up alle vleesch,
De welcke u wil consoleren ter stondt [33]
Wt gheloovigh herte duer lovelicke mont;
Want God u inder eeuwigheyt liefde draeght. [35]

Lovelicke mondt.
Ic, Lovelicke Mont, stondt, onversaecht,
Zo God behaeght zal u consoleren. [36-7]

Gheest der waerheyt.
En ic, Gheest der Waerheyt, zal u instrueren
Ende staerck fonderen teghen thelsch afgryzen. [39]

* 31 eysch 36 stout
17-8 *voortspoedigh* = *voorspoedig*, heilzaam; *confortacye*, bemoediging; *dijn wort* (der waarheid), het evangelie, Col. 1:5.
19-2 Ps. 102:1, 4, 5; *tot elcker spacye*, in elk opzicht; *condempnacye*, vonnis; *ghenieten*, ondergaan.
25-6 *straffijnghe*, straf, beproeving; *sdoods nooden*, doodsangst; *omvaen*, bevangen.
28 Vgl. Ps. 119:120; *iusticye*, oordeel, 53.
29 Ez. 18:24b; *gerechtigheyt*, goede werken; *magh voor hem staen*, kan voor God standhouden.
30 *malicye*, boosaardigheid.
31 *cleynmoedigh heesch* (eis), beschroomd verlangen.
33 *de welcke wil*, en deze zal; *consoleren*, vertroosten, 37.
35 Jerem. 31:3.
36-7 *stondt*, lees *stout* (var.) = *onversaecht; behaeght*, onpersoonl.
39 *instrueren ende vast fonderen*, door lering een vaste grond geven.

*

Cleynmoedighe.
Wie zal my nu int staerven troost bewyzen,
Dat peryckele des doodts mijnder zielen slaect? [40-1]
Met tranen broode moet ic my spyzen. [42]
Och, die heere heift my zo veil iammers ghemaect;
Die pylen des almaghtighen hebben my gheraect, [43-4]
Zo dat den troost mijnder zielen zy
Nu verre van my. [45-6]

Gheest der waerheyt.
Neen, uwen troost es by.
Al ziet ghy de straffyghe doot voor ooghen, [47-8]
Die heere wil de vernaerderde verhooghen; [+]
Die ooghen des heeren zien up die benaut zy. [49-0] [+]G 3 r.

Cleynmoedighe.
Mijn ziele gruwelt, mynen gheest verflaut my
Duer tghewighte mijnder zonden last. [51-2]
Gods oordeel naect, malediccye wast, [53]
Wat troost werdt my ter lester hueren, ach! [54]

Gheloovigh herte.
Den meesten troost die my ghebueren magh,
Dats twonderlichste, tcrachtighste, talder meeste,

Gheest der waerheyt.
Dat hooghste, dat diepste, tlaeste en teeste, [56-7]

Lovelicke mont.
Dat zoetste, dat wijste, dat alder vierighste,

Gheloovigh herte.
Talder vruchtbaerste en tgoederthierighste,

* 49 D vernederde 56 twonderlicste
40-1 *troost bewyzen*, bijstaan; *dat*, opdat het; *slaken*, verminderen; *peryckele des doodts*, doodsgevaar.
42 Ps. 80:6.
43-4 *zo veil iammers*, zeer veel leed, Ruth 1:20; *pylen*, Job 6:4. Ps. 38:3.
45-6 Klaagl. 1:16; *zy* om het rijm voor *is*, ook elders.
47-8 *by*, nabij; *straffigh*, streng.
49-0 *vernaerderde*, vernederden Job 5:11; *ooghen d. h.* Ps. 106:44.
51-2 *verflauwen*, moedeloos worden; Ps. 38:5.
53 Mal. 3:5; *malediccye wast*, zijn vervloeking komt.
54 *leste huere*, stervensuur; *enen werden*, iemand ten deel vallen.
56-7 *wonderlichste*, lees *wonderlicste* (var.); *aldermeeste*, allergrootste; *eeste*, eerste.

*

Gheest der waerheyt.
Dat alder helighste, dat alder ghenadighste,

Lovelicke mondt.
Dat alder warachtighste, talder ghestadighste.

Cleynmoedighe.
Verclaerste my dat toch, wyze beraders. [62]

Lovelicke mont.
Dats dat eeuwighe levende woordt des vaders
Dat inden beghinne was by God almaghtigh,
Welck woordt zelve God was warachtigh, [63-5]
Dat inde waerelt cam wt liberaligheyt
Tot onzer zaligheyt. [66-7]

Cleynmoedighe.
Zoet es de verhaligheyt,
Maer dwort dat van God tot Adam ghesproken was,
Ende van Adam tghebodt verbroken was, [68-0]
Zo hoordic dit woordt met grooter onwaerde: [71]
Vervlouct, vermaledijt zy de aerde
Die ghy zult aerbeyden om u bedryvigheyt,
Ende Eva beloofdy veil katyvigheyt; [72-4]
Alzo over my des heeren verstooren gaet, [75]
Tes zwaer om hooren, iaet.

Gheest der waerheyt.
Hoort watter vooren staet.
Een wtvercoren zaet die al tverlanghen brack
Beloofde God, daer hy totter slanghen sprack: [78-9]
Uwe maght willic in elcx anschauwen vellen,
Vyantschip tusschen u ende der vrauwen stellen [+]
Om uwer boosheyt, listigh van dade, [+]G 3 v.
Ende tusschen u zaet ende der vrauwen zade,
Dwelc u hooft breken ende vertreden zal. [80-4]

* 74 beloefdhy
62 *berader*, helper; *verclaerste*, verklaar gij.
63-5 Het antwoord, Joh. 1:1.
66-7 Vgl. 1 Tim. 1:15; *liberalicheyt*, mildheid, goedertierenheid.
68-0 *de verhalicheyt*, deze woorden; *maer*, ware er niet; *ende*, omdat.
71 *onwaerde*, tegenzin, wrevel.
72-4 Gen. 3:16, 17; *aerbeyden*, bewerken; *om u bedryvigheyt*, tot, als uw bezigheid; *beloven*, aanzeggen; *katyvigheyt*, ellende.
75 *verstooren*, toorn.
78-9 *brack*, zou doen eindigen- 196; *zagh*, zou zien; *verlanghen*, begeerte (van de slang).
80-4 Gen. 3:15; *willen*, zullen; *boosheyt*, wandaad; *listigh van dade*, listig uitgevoerd.

*

Gheloovigh herte.
In teecken dat tzaet ons wilde bevreden al,
Zo heift die heere Achas willen verclaerzen,
Zegghende: een maeght zal ontfanghen en baerzen, [85-7]
Wiens zaet, zoot evangelichlic ghehoort es,
Des hemels vaders troostelic woordt es, [88-9]
Waer up hope en gheloove rust ende daect. [90]

Lovelicke mont.
Duer twort des hemels vaders eyst al ghemaect;
Van al datter ghemaect es en esser niet
Ten es al duer dwoordt des Heeren gheschiet;
Ende dit troostelic woordt ende anders gheen
Wast tlicht dat in die duusternesse scheen,
En die duusternessen en hebbent niet connen begrijpen. [91-6]

Cleynmoedighe.
En dat licht straft mijn zondighe strijpen,
Hoe dat ic alle Gods gheboden ghemist hebbe [97-8]
En alle zijn goede weldaetten verquist hebbe.
Nu van allen ydel woorden moet ic daer
Rekenijnghe gheven int openbaer;
Dies druct my des heeren handt ter nedere. [100-2]

Gheest der waerheyt.
Hoort dwoort der zaligheyt, ws gheest bevredere,
Tot Noe, die in dwoordt gheloove schiep
Doen dwater de gheheele waerelt overliep.
Om dat zijn gheloove te gheender stondt slaecte,
Die heere met hem een verbondt maecte
Ende met zijn zaet in ghebenedydijnghe. [104-8]

* 87 baren 99 weldaden
85-7 Jes. 7:14; *in teecken*, ten teken; *al bevreden*, volledig rust geven, 103; *verclaerzen* (verklaren), van zorg ontlasten; *baerzen*, baren.
88-9 *wiens zaet*, wier zoon; *evangelichlic*, in het evangelie, hapax.
90 *daken up = rusten up*, steunen op.
91-6 Joh. 1:3-5; *begrijpen*, overwinnen; *wast*, lees wat.
97-8 *strijpe*, streep, fig, streek; *zondighe* -, zonde; *hoe dat*, dat.
100-2 Matth. 12:36; *rekenijnghe*, rekenschap; *daer*, rijmlap.
104-8 Gen. 9:8; *gheloove*, vertrouwen.

*

Lovelicke mont.
Dit zaet es dwoort der eeuwigher bevrydijnghe,
Dwelc sent Jan lovelick heift beschreven,
Zegghende: in hem zo was dat leven; [109-1]
Dies es de maght des doodts ghebleven tondere. [112]
Dwoordt was een waraghtigh licht by zondere, [113]
Dwoordt des heeren es der zielen voetzele.

Gheest der waerheyt.
Hoe zoet es zijn woordt boven eenigh zoetzele,
Meer dan huenich mynen monde pryzelick, [116 +]
Zeght David wyzelick. +G 4 r.

Gheloovigh herte.
Dit woordt advyzelick
Gheschiedde Abraham in zynen persoon;
Die heere zeyde: ic ben dynen grooten loon;
Ziet op die sterren, des hemels verchieren,
Alzoo zal ic dijn zaet doen multiplyieren.
Abraham gheloofdet met grooter waerdigheyt [118-3]
Ende tes hem gherekent tot rechtvaerdigheyt.

Cleynmoedighe.
Wat magh my helpen Abrahams ghelove?
Cleynen troost can ic daer in bemaercken;
Gheen weldaet dat ic in my beschove, [127]
En God zal iugieren elc naer zijn waercken;
Dus blyvic cleymoedigh om des zonden zwaerheyt. [128-9]

Gheest der waerheyt.
Ghelooft met Abraham dit woort der waerheyt,
Zo werdt u troost vanden hemel verclaert;
Om dat ghy (zecht die heere) niet en hebt ghespaert
Uwen zone ende zijt ghehoorzaem bleven,
Zo willic hem mijn benediccye gheven

* 129 der
109-1 *bevrydijnghe*, verlossing; Joh. 1:4; *lovelick*, lovend; *beschryven*, (op)-schrijven.
112 1 Cor. 15:54, 55, Jes. 25:8; *tonder blyven*, bezwijken.
113 Joh. 1:9; *by zondere*, inzonderheid, stopwoord.
116 Ps. 119:103; *pryzelick*, waardeerbaar; *wyzelick*, naar waarheid.
118-3 Gen. 15:1,5, 6; *advyzelick*, troostend; *verchieren*, tooi; *met grooter waerdigheyt*, in diep ontzag.
127 *weldaet*, iets goeds; *beschoven*, waarnemen.
128-9 1 Petr. 1:17; *des*, lees *der* (var.).

En vermeerderen zijn zaet menighvuldigh
Als die sterren des hemels en tzant der zee,
Ende ooc zal in zijn zaet vol waerden
Ghebenedijt zijn alle tvolck der aerden; [131-8]
Den troost maecte Abraham int scheeden milde. [39]

Lovelicke mondt.

Dit woordt der beloften God verbreeden wilde
Op Isaac, Iacob zijn wtvercoren knecht, [140-1]
Op Iuda waer of die heere te vooren zeght: [42]
Die lovelicke roede en werdt niet ghenomen
Van Iuda, voor dat die staercke zal comen;
Dat volck, toe vallende, zal gheneghen zijn. [143-5]

Cleynmoedighe.

Och, moghte wat troost van my vercreghen zijn!
Mijn crachten versleghen zijn, dies ben ic moede [147]
In dolende weghen.

Gheest der waerheyt.

Dit woordt tuwen goede
Es belooft gheschreven, dus zydet bewarigh. [149-0]
Ghy veltlieden een aerde van Iuda vruchtbarigh,
Wt u zal my ryzen een leetsman loyaligh, [+]
Die mijn volc regieren zal en maken zaligh. [151-3] [+]G 4 v.
David ende zijn zaet hebbent ontfanghen; [154]
Die oude vaders riepen met groot verlanghen:
Hemelen opent u, wilt daerde bedauwen
Met swaerels verlossere. [155-7]

131-8 *verclaren*, verkondigen; Gen. 22:16-18; *waerde*, verdienste, aanzien-; *vol-*, rijmlap. De directe rede gaat over in indirecte. 135 moet eindigen op *mee*, ook, bovendien.
39 *int scheeden*, toen hij ging sterven; *milde*, zachtaardig, Tafel III 231.
140-1 Gen. 32:28; *woordt der beloften*, verbond; *verbreeden op*, uitbreiden tot.
42 *waer of*, over wie; *te vooren zegghen*, profeteren.
143-5 Gen. 49:10; *roede*, scepter; *lovelick*, voortreffelijk; *die staercke*, vgl. Ps. 24:8; *toe vallen*, partij kiezen; (hem) *gheneghen zijn*, gehoorzamen.
147 *versleghen in dolende weghen*, op dwaalwegen uitgeput.
149-0 *belooft gheschreven*, als belofte gegeven; *tuwen goede*, tot uw heil; *bewarigh zijn*, bewaren, er naar handelen.
151-3 Micha 5:1; *een*, lees *en*; *veltlieden ... vruchtbarigh*, bewoners van het vruchtbare Judea; *ryzen*, voortkomen; *loyaligh*, trouw; *regieren*, leiden.
154 *ontfanghen*, aannemen, geloven (*t*, zie 140, 149).
155-7 *die oude vaders*, de vaderen uit het O. T.; het manna als type van Christus, Joh. 6:32, 33.

Lovelicke mondt.
Dit woordt vul trauwen
Was een warachtigh licht, dat elc mensche
Duer zijn toecomste verlichte te wensche, [158-0]
Dat Abraham en zijn zaet verlicht heift
Staerc int gheloove.

Gheloovigh herte.
Aldus wel ghesticht heift. [163]
Uwen troost by Daniel duer tvermonden wast: [164]
Zydrach, Myzach, Abdenago stonden vast,
Up dwoordt Gods alleene troost verwachtende, [165-6]
Dwoordt van Nabugodonozor verachtende
Dwelc die Conijngh zeer was vernoyende,
En deidze werpen in den hoven gloyende,
Om dat zy Gods woordt in dier noot gheloofden,
Ende niet een haer van hueren hoofden
En was bedorven, maer ghepreserveirt. [168-2]

Gheest der waerheyt.
Insghelijcx was Daniel ghecondempneirt
Gheworpen tzijn onder de leeuwen grievelic;
Hy es bleven ghetroost int woordt zeer lievelic
Waer in alle ghenadigheyt gheleghen es. [173-6]

Lovelicke mondt.
Sent Ian zeght dat dit woordt vleesch bedeghen es
Ende heift onder ons ghewoont, en wy zaghen
Zijn heerlicheyt in des vaders behaghen,
Vul gracyen en ghenaden, als de gone
Die es svaders eenighe ghebooren zone. [177-1]
Dits tzaet der beloften, dits dwoordt alleene
Den staervenden troost ende anders gheene;
Dit woort van ons vaders ghelovigh begloost was,

158-0 Joh. 1:9; *toecomste*, komst; *vul trauwen*, betrouwbaar en *te wensche*, volkomen, bekende stoplappen.
163 *heift*, lees *leift*; *wel ghesticht*, krachtig gesterkt in het geloof.
164 *troost*, vertrouwen; *duer tvermonden*, door wat Daniël meedeelt.
165-6 Daniël 3:12-27; *staen op*, zich verlaten op; *troost*, hulp.
168-2 *vernoyen*, kwaad maken; *maer* (zij werden) *ghepreserveirt*, bewaard.
173-6 Dan. 6:17; *grievelic*, verscheurend; *ghetroost in*, vertrouwend op.
177-1 Joh. 1:14; *bedeghen*, geworden; *in des vaders behaghen*, naar Gods welbehagen; *gracye en ghenade*, in de bijbel genade en waarheid; *als de gone die*, omdat hij.

*

Dat wt hemlieden int staerven den meesten troost was, [184-5]
Dwelc zy huer kinderen voort openbaer maecten:
Israels verlossijnghe waer zy naer haecten.
Hier om willen wy tooghen figuere ghereedt
Van claerder bescheedt. [188-9]

+

+H 1 r.

Cleynmoedighe.

Och, my dat verbreedt,
Want mijn verstant gheen kennesse van dien schept. [190-1]

Figure. [Figuere]

 Hier tooghmen Izaac, blent zittende in eenen stoel, ghevende de benediccie Iacob zynen zone, met een rolle: Weist een heere over uwen broedere, ghebenedijdt moet hij zijn die u ghebenedijdt. Voort tooghmen Iacob, ende voor hem knielende de kinderen Ioseph, met een rolle: Ziet ic staerve ende God zal met u zijn ende zal u weder brijnghen in uwer vaderen landt. Een ander rolle: Ghy zijt de ghebenedijdde des heeren die hemel ende aerde ghemaect heift. voort toogt men Christum inden tempel gheoffert, met een rolle: Heere laett nu uwen knecht naer dijn woordt in vreden gaen, want mijn ooghen hebben u zaligheyt ghezien.

Gheest der waerheyt.

Dats Isaac en Iacob die ghy ghezien hebt,
Die, Gods woordt gheloovende zonder ficcye,
Huer naercommers gaven de benediccye, [193-4]
Als Abraham constant, die hem verblijdde
Dat hy den dagh zagh van die ghebenedijdde [195-6]
Iesus Christus, int woordt betrauwende.

Gheloovigh herte.

Voort zijt ghy, Cleynmoedighe, daer anschauwende
Christum inden tempele ghepresenteirt.
Dats tzaet der vrauwen vooren ghedeclareirt,
Waer of Symeon hadde revelacye:
Die doodt niet te ziene tot elcker spacye,
Voor hy zaghe Christum die zonde betalen,
Alle zonden der waerelt. [200-4]

Lovelicke mondt.

Doen wildy dalen
In rusten, zegghende: heere, laet nu zaen [206]
Uwen knecht naer u woordt in vreden gaen,
Want mijn ooghen hebben u zaligheyt ghezien.

* 203 soude 205 wildhy

184-5 *vaders*, voorouders; *beglozen*, overdenken; *dat wt*, lees *daer wt*.
188-9 *tooghen*, tonen; *ghereedt*, voorwaar, rijmlap; *bescheedt*, onderrichting; *hier om*, hier over.
190-1 *verbreden*, uitleggen; *kennesse*, begrip.
Figuere 1. Gen. 27:23, de rol naar vs. 29; 2. de eerste rol Gen. 48:21, de tweede naar Gen. 26:29 met betrekking tot Isaäc; 3, *gheoffert*, opgedragen, Luc. 2:29, 30.
193-4 *zonder ficcye*, oprecht; *naercommers*, zonen.
195-6 Joh. 8:56, Gen. 22:18; *constant*, standvastig; *zagh*, zou zien (78).
200-4 *vooren ghedeclareirt*, hiervoor (88) genoemd; *revelacye*, openbaring; *zonde*, lees *zoude* (var.); *tot elcker spacye niet*, beslist niet.
206 *zaen*, spoedig.

Cleynmoedighe.
Beroert van herten werdic duer tgheschien [209]
Vander ghenade die ghy my nu tooght,
Maer den wegh des hemels es smal, tot dien
Es de poorte nauwe, dies hope verdrooght;
Ende my zelven en hebbic noyt ghepooght
God te dienen dan om shemels bate
Of wt vreezen der hellen, hoet God ghedooght;
Ghenade te bidden dijnct my te late. [211-6]

Gheest der waerheyt.
Hoort des heeren woordt, Cleynmoedighe van State:
Ick slae doodt ende ic ben levende makende;
Al verlaet ick u eenen cleynen tijt of date,
In ontfermigheyt groot ben ick u nakende, [217-0]
Om mijn woordt te doene ben ick wakende, [221]
U boosheyt willic als een wolcke wt planen;
Keert weder tot my, zijt vreeze slakende, [222-3]
Ick wil af dwaen alle dijn druckighe tranen. [224]

Gheloovigh herte.
Dus zijt ghetroost; dits Christus vermanen, [225 +]
Die dat levende woordt des vaders zy: +H 1 v.
Ic wil u ontladen, schuudt twijffelic wanen,
Alle die belast, beladen zijt, comt tot my! [227-8]

Lovelicke mondt.
Noch zeght dit levende woordt Christus vry:
Ic ben wtghegaen van mynen vader gheprezen
Om zynen wille te doene, dat elc hier by
In my en duer my magh zaligh wezen. [230-2]

209 *beroert*, ontroerd.
211-6 Matth. 7:14; *tot dien*, bovendien; lees *wt my z.*, of drukt de datief uit: wat mij zelf betreft? *om shemels bate*, om de hemel te verdienen; *hoet God ghedooght*, hoe kan God het toelaten.
217-0 *van state*, van aard; Deut. 32:39; *date = tijt*; vgl. Joh. 7:33 en 14:3.
221 *waken om*, zich inspannen voor; (zijn woordt) *doen*, nakomen.
222-3 Jes. 44:22; *boosheyt*, ongerechtigheden; *wt planen*, uitdelgen.
224 Vgl. Jes. 25:8; *af dwaen*, afwissen; *druckighe tranen*, tranen van smart.
225 *zijt ghetroost*, houd goede moed, Joh. 16:33; *vermanen*, woord.
227-8 Matth. 11:28.
230-2 Joh. 6:38; *dat*, opdat; *hier by*, hierdoor; *in my en duer my*, met mij en om mijnentwil; *magh wezen*, zij.

Gheest der waerheyt.
Die heere zwaert by hem zelven tot dezen:
Dwoordt van mynen monde wtgaende vredigh
En zal niet weder tot my keeren ledigh. [234-5]
Dats dit zwaerdt des gheest dat ic hier voere,
Gods woordt, daer ic de waerelt mede beroere;
Ontfanct dat en u cleynmoedigheyt dint. [236-8]

Lovelicke mondt.
Zoo zeere heift God die waerelt bemint
Dat hy zynen zone ghegheven heift,
Up dat alle die hem gheloovigh ancleift
Niet verlooren en zijn, maer tleven beaerven. [239-2]

Cleynmoedighe.
Zal my dit zwaerdt bevryden vant eeuwigh staerven,
Zo wildic wel penitencye groot
Noch menigh iaer doen naer mijn doodt,
Up dat ic bevrijdt moghte scheeden van hier
Van thelsche vier. [244-7]

Gheest der waerheyt.
Vreest gheen dangier.
Ic en beghaere de doodt niet, zeght de heere,
Vanden zondare, maer dat hy bekeere
Ende tleven magh prouven. [248-1]

Lovelicke mondt.
Zo wie in my ghelooft, dats Christus leere,
Die heift dat eeuwigh leven tzynen vermeere. [252-3]
Waer wilt ghy touven? [254]

Gheest der waerheyt.
Anroupt den heere in u bedrouven!
Hy zal u anhooren, dezen troost oorboort yet. [255-6]

234-5 Jes. 55:11; *vredigh*, vrede brengend.
236-8 Ef. 6:17; *dinnen* (dunnen), afnemen. Cleynmoedighe gebruikt het zwaard om de dood af te weren. Augustinus, in de Glossa Ordinaria bij Ef. 6:17 aangehaald, noemt het O.T. en het N.T. de snijkanten ervan.
239-2 Joh. 3:16; *ancleven*, aanhangen.
244-7 *bevryden van*, beschermen tegen; *wel willen*, volledig bereid zijn; *naer*, na; *up dat*, indien.
248-1 *dangier*, gevaar; Ez. 18:23; *prouven*, genieten (dat hij leve).
252-3 Joh. 6:40, 47; *zo wie*, ieder die; *vermeer*, verheffing, verlossing, 420, 423.
254 *waer wilt ghy touven*, waar blijft ge, wat draalt ge.
255-6 Ps. 50:15; *in u bedrouven*, in die tribulationis; *troost oorboren*, zich laten bemoedigen; *yet* (enigszins), stopwoord.

*

Gheloovigh herte.
Maer hoe zult ghy anroupen om u behouven
Die ghy niet en kent noch en hebt ghehoort, ziet? [257-8] [+]

[+]H 2 r.

Cleynmoedighe.
Ia, kennick God niet?

Gheloovigh herte.
Ghy en ghelooft zijn woordt niet. [260]
Maer nu ghy dit zwaerdt des gheests hebt ontfaen,
Zult allen godloozen troost wederstaen; [262]
Want hope, gheloove en liefde maerckelic
Comt duer kennesse van Gods woordt zeer staerckelick,
Zonder dwoord en es niet dan bedaervelicheyt. [263-5]

Gheest der waerheyt.
Kennesse es wortel der onstaervelicheyt,
Wt den woorde ryzende al te male, [266-7]
U brijnghende tot die speciale [268]
Goddelicke theologale dueghden drye,
Zonder welcke ghy dhemelsche melodye
Niet en mueght bezitten, want zy spruten
Wt Gods woordts virtuten. [270-2]

Cleynmoedighe.
Wilt my doch ontsluten
Nu: als ic gheen goe waerck en can vulbrijnghen,
Noch vasten, vieren, lezen noch zijnghen,
Niet maghtigh eenen croes waters te ghevene,

* 274 wercken can
257-8 *om u behouven*, te uwen bate; *kennen*, (als heer) erkennen, belijden; ook *kennesse* 264, 266, houdt erkenning, aanvaarding in; *hooren*, luisteren naar, gehoorzamen.
260 *ghelooven*, vertrouwen stellen in.
262 *zult* (ghy); *godloozen troost*, insidias diaboli, Ef. 6:11.
263-5 *maerckelic*, duidelijk; *staerckelic*, machtig; *bedaervelicheyt*, vergankelijkheid.
266-7 *kennesse* (van Gods woord); *ryzen*, voortkomen; *al te male*, uitsluitend.
268 *Goddelicke theologale dueghden*, virtutes theologicae of deificae; *goddelic*, 'wantsi God alleen voor hebben of datsi alleen van Gode gegheven werden, want si van natuerliken wercken niet ghewonnen en werden als ander duechden', *Tafel* II 80.
270-2 *melodye*, vreugde; (spruten wt) *Gods woordts virtuten*, Gods krachtig woord-zie Nieuport 214.

Hoe gheraeckic dan ten eeuwighen levene? [274-7]
Moet ic dan alleene in des staervens noot
Up dwoordt des heeren rusten, zuver en bloot,
Alzoot Abraham gheloovigh verwacht heift?

Lovelicke mondt.
Wie dat gheloove, vanden woorde zijn cracht heift, [281]
Zijn waerck, zijn heligheyt, zijn exaltacyen.
Tcomt duer tgehoor als een waerck by gracyen; [283]
Dus es de waercker meerder dan dat ghewrocht es.

Gheloovigh herte.
Duer twoort gheloovende Gods wille vulbrocht es, [285]
En dats svaders wille, naer Christus vermonden:
Dat zy ghelooven in dien hy heift ghezonden, [286-7]
Dats Iesum Christum.

Lovelicke mondt.
Hy es dat leven; daer in [289]
Wie metter herte ghelooft ende niet te min
Met den monde belijdt, es zaligh blijckende. [290-1]

Gheloovigh herte.
Dies ben ic, Gheloovigh Herte, verrijckende. [+]

[+]H 2 v.

Lovelicke mondt.
En ic, Lovelicke Mont, ben dies in mijn iuecht.

Gheest der waerheyt.
En ic, Gheest der Waerheyt, scheppe daer in vruecht [292-4]
Dat mijn woordt gheloovigh den dooden verwect,
Dattet den blenden ziende maect duer zijn duecht,
Dattet den zondare tot ghenaden trect,
Dattet duer zijn liefde de zonden bedect
Ende conforteirt alle herten warachtigh. [295-9]

274-7 Begrijp: wanneer niets dat ik doen kan, bij God als goed geldt, ook ... niet; (heilige dagen) *vieren*, vaak met *vasten* verbonden; *lezen*, bidden, gebeden opzeggen, vaak in één formule met *zijnghen*.
281 Wie gelooft, ontleent ... aan het woord; *exaltacyen*, verrukking.
283 Rom. 10:17; *waerck by gracyen*, daad van genade.
285 Contaminatie: *duer twoort te gheloovene* × *twoort gheloovende*? Of *gheloovende*, gelovig, in geloof.
286-7 Joh. 6; 40; *vermonden*, zeggen.
289 *hy es dat leven*, zie Joh. 11:25.
290-1 Rom. 10:9; *niet te min*, lees *niet min*, evenzeer; *es blijckende*, zal worden.
292-4 *verrijckende zijn = in zijn iuecht zijn = vruecht scheppen in*.
295-9 *Mijn woordt*, Christus; *gheloovigh*, door het geloof; *verwecken*, levend maken; *duecht*, kracht; *de zonden bedect*, Rom. 4:7. *Dode, blinde*, zie Joh. 11 en 9: *conforteren*, sterken.

Gheloovigh herte.
Zonder gheloove en es gheen dueght perfect,
Maer den gheloovighen es alle dijnck maghtigh. [300-1]

Lovelicke mondt.
Zacheus en die vrauwe van Chana claghtigh
Zijn ooc Abrahams zaet van Christus ghenaemt, [302-3]
Om datze in hem gheloofden crachtigh;
Want wie in hem ghelooft en werdt niet beschaemt. [305]

Gheloovigh herte.
Ende een vaste hope, alzoot betaemt,
Moet ghy hebben, als Iob, die inder noodt zede:
Al waert dat my die heere die dood dede,
Zo willic in hem hopen. [308-9]

Gheest der waerheyt.
Die heere noch zeght:
Ic wil hem verlossen, want hy heift recht
In my ghehoopt met grooter lijdzamigheyt. [311-2]

Lovelicke mondt.
Gheloove en hope hebben zulcke bequamigheyt
Wt de cracht des wort Gods, wiet beletten woude,
Dattet boomen en berghen verzetten zoude; [313-5]
Want ons gheloove (dit wel verzint)
Es de victorye die de waerelt verwint [316-7]
Metter liefde die wten gheloove ryzen moet.

Gheloovigh herte.
Vulbrijnghende Gods wet. dits om bewyzen goet, [319]
Want God es de liefde en dwoordt es Godt, [320]
Dats Christus vuldoende svaders ghebodt
Wiens liefde eeuwigh in ons es blyvende.

300-1 *dueght*, goed werk; zie Hebr. 11:6; *maghtigh*, mogelijk, hapax-het MWB noteert de betekenis uit de Teuthonista, maar heeft alleen een voorbeeld van *onmachtig*, onmogelijk; Marc. 9:23.
302-3 *Zacheus*, Luc. 19:9; *die vrauwe van Chana*, Matth. 15:22-28; *claghtigh*, klagend; *ghenaemt van*, genoemd door.
305 Rom. 9:33; vgl. Ps. 25:3.
308-9 Job 13:15.
311-2 Vgl. Job 42:9, 10, Jac. 5:11; *lijdzamigheyt*, verdraagzaamheid.
313-5 Zie 1 Cor. 13:2; *wiet beletten woude*, al wilde wie ook het beletten.
316-7 1 Joh. 5:4; *verzint*, begrijp.
319 Rom. 13:10; *om bewyzen goet*, makkelijk aan te tonen.
320 1 Joh. 4:8 en Joh. 1:1.

Gheest der waerheyt.
Met dezen drye dueghden zijt u verstyvende, [323]
Hoopt vaste up dwoordt zonder verconden.

+

+H 3 r.

Lovelicke mondt.
Gheloovet dwoort, twerdt u troost in druc vonden. [324-5]

Gheloovigh herte.
Bemint dwoordt en tzal u behouden.

Cleynmoedighe.
Och heere, behoedt my zeer goedertierigh
Duer u woordt zeer vierigh, dat ic leve daer in.
U woordt wtgaende tverlicht zeer chierigh, [328-9]
Daer ic mijn ooghen naer slae met herte en zin;
Ghelijc die oghen der crachten noch meer noch min
Zien up de handen van hueren heere,
Beghaeric dijn leere. [331-3]

Gheloovigh herte.
Gods glorye ende eere
Light int ghelooven zijns woordts vul prijsheyt, [335]
Want tes een levende fonteyne der wijsheyt, [336]
Ongrondelick overvloedigh, die niet en mijnct.

Gheest der waerheyt.
Daer wt zeght Esayas: comt al en drijnct;
Alle die durst hebben comt totten watere,
Zonder eenigh zelver, al waert noch latere,
Comt, coopt zonder wissel ende wilt eten
Wijn ende melck. [338-2]

323 *hem verstyvende zijn*, zich versterken.
324-5 324 en 325 moeten van plaats wisselen; *verconden*, lees *vercouden*, verkoelen; een vers op *-onden* ontbreekt.
328-9 (*leven*)*in*, naar; *u woordt wtgaende*, Joh. 17:8; *chierigh verlichten*, helder licht geven.
331-3 Ps. 123:2; *crachten*, lees *cnechten*; *noch meer noch min*, nauwlettend.
335 *prijsheyt = prijs*, eer, roem; de rederijkers vormden zulke afleidingen van een substantief, bijv. *overvloetheyt*.
336 *fonteyne*, bron, Jez. Sirach 1:5; *ongrondelick*, onpeilbaar; *overvloedigh*, overstromend; *mijncken*, minder worden.
338-2 Jes. 55:1; *wissel*, ruilmiddel; *eten*, gebruiken; *noch latere*, al zou het nog later worden.

Lovelicke mondt.
Christus laett ons weten
Dat zijn vleesch, zijn bloot, spyze ende dranck zy [344]
Om tleven der zielen (dies hem eeuwigh danck zy)
Diet ontfanghen met gheloovighen motyve; [345-6]
Want wie in hem ghelooft, van zynen lyve
Zullen vloeden des levende waters vloyen. [347-8]

Gheest der waerheyt.
Dus Cleymoedighe, laet u niet vernoyen:
Die heere wil zijn beminde castyden. [349-0]
Laet dat woordt ryckelic in u groyen,
Dat uwer ziele can ghebenedyden. [352]

Gheloovigh herte.
Up dat woordt heift Christus om ons bevryden
Zijn helighe kaercke vast ghefondeirt,
Twelck Pieter crachtigh conste belyden
Om dat hem vanden vadere was ghereveleirt; [353-6]
Als een vasten steen Christus ghefigureirt
Die Israel water gaf inde woostyne. [357-8]

+

[+]H 3 v.

Lovelicke mondt.
Dats Christus, duer dwoordt ons gheinstrueirt
Als alder troostelicste medicyne, [359-0]
Zegghende: en vreest niet slichaems pyne,
Ic ga totten vader u den wegh bereedende; [361-2]
Ghy zult weenen en hulen met drouven anschyne,
Maer u droufheyt werdt in blyschap breedende. [363-4]

344 Joh. 6:55; *bloot*, bloed, zie *woostyne* 358
345-6 *om tleven der zielen*, tot leven voor de ziel; *diet ontfanghen met gheloovighen motyve*, wanneer men het in geloof aanneemt.
347-8 Joh. 7:38; *vloet*, stroom; *van zynen lyve*, uit zijn buik.
349-0 *laet u niet vernoyen*, wees niet bezwaard; Hebr. 12:6.
352 opdat het een zegen zij voor uw ziel.
353-6 *om ons bevryden*, tot onze bescherming; *reveleren*, openbaren. Matth. 16:16-18. Naar aanleiding van *ecclesia* daar: ‘Die heilighe kerck, datmen hiet *ecclesia*, is een vergaderinge alre gheloviger ende ghetrouwer menschen van anbeghin des eersten onnoselen mans Abels went totten (tot aan de) lesten rechtveerdighen mensche, die op aerden comen sal’, *Tafel* III 318. Katholieken beschouwden de kerk van Rome als de aardse vorm van deze gemeenschap, de reformatie wees dit af. Door Luther leidde dit tot een verschil in vertaling van *ecclesia*; reformatorisch-gezinden kozen gewoonlijk ‘gemeente’, katholieken ‘kerk’. De schrijver van Ipre deed het laatste. zie *Bakhuizen van den Brink*.
357-8 Ex. 17:6; lees *es Chr.; steen*, rots; *figureren*, voorafbeelden.
359-0 *woordt*, evangelie; *medicyne*, geneesheer, zie Meesene 24 aant.
361-2 Vgl. Joh. 14:1, 2.
363-4 Joh. 16:20; *breeden in* zich uitbreiden, worden tot, Vulgaat vertetur in gaudium.

Gheest der waerheyt.
Niemant en werdt die blijdschap van u scheedende,
En vreest niet, ic hebbe de waerelt verwonnen. [365-6]
Wie hem naer dit woordt es beleedende,
Tleven comt hem daer duere gheronnen. [367-8]

Cleynmoedighe.
Och Gheest der Waerheyt, ghy hebt begonnen
In my een groote beghaerte om weten
Godts woordts secreten. [369-1]

Gheloovigh herte.
Hoort Paulus vermeten:
Daer en es gheen onderscheedt, es hy vermondigh,
Zy zijn alle onrechtvaerdigh en zondigh
En behouvende dat zy God zijn pryzende,
En werden rechtvaerdigh, es hy bewyzende,
Zonder verdienste, wt puerder ghenaden,
Duer dat gheloove zeer crachtigh van daden
In Iesum Christum. [372-9]

Gheest der waerheyt.
Voort mooght ghy maercken:
Es Abraham, ons vadere, duer zijn waercken
Rechtvaerdigh gheworden in zulc beschodt,
Zo magh hy hem berommen, maer niet voor Godt;
Want de scriftuere zeght, zoo ic ongheslaect las,
Dat Abraham rechtvaerdigh ghemaect was,
Om dat hy dwoort gheloofde van God almaghtigh. [380-6]

Lovelicke mondt.
Die daer waerckt en werdt den loon warachtigh
Niet gherekent doch wt ghenaden puer,
Maer alleene voor schult ende aerbeyt zuer;

365-6 Joh. 16:22, 33; *werdt scheedende*, zal wegnemen.
367-8 Zie Joh. 5:24; *hem beleeden*, zich gedragen; *comt gheronnen*, stroomt toe.
369-1 *beghinnen*, causatief; *Godts woordts secreten*, de verborgenheid van het evangelie, Ef. 6:19.
372-9 *vermeten*, duidelijke uispraak; Rom. 3:22-24; *vermondigh zijn*, zeggen; *behouvende ... pryzende*, Gods lofprijzing ontberende, dit is God niet prijzende (egent gloria Dei).
380-6 Rom. 4:2, 3; *in zulck beschodt*, in die toestand? (Rh. Gl.), zie Meesene 30; *ongheslaect*, duidelijk.

Die niet en waerckt en ghelooft in hem nochtan
Die den godloozen rechtvaerdigh maken can,
Zijn gheloove wert hem voor gherechtigheyt bloot
Alleen toe gherekent. [387-3]

Gheest der waerheyt.
Eenen troost zeer groot
Schiep David zegghende, wiens woorden corect zijn: [+]
Zaligh zijn zy, wiens zonden bedect zijn
Ende vergheven, wt ghenaden ghehuldigh. [394-7]

[+]H 4 r.

Cleynmoedighe.
Ia, ben ic dan gheen goede ghewaercken schuldigh?

Gheloovigh herte.
Ia ghy, menighvuldigh, want hoe waert mueghelic!
Als ghy Gods woort ghelooft zeer huegelic,
Dat hy u ghemaect, bewaert, verlost heift,
Den lesten druepel bloeds zijns zoons ghecost heift,
Tgheloove zal waercken in dier maniere brijnghen,
Als gloyende spaercken die wt den viere sprijnghen
Inder liefden Gods. [400-5]

Cleynmoedighe.
Tes Gods wets bevel
Ende om dat ic de wet Gods valle rebel, [406-7]
Straft my mijn cleynmoedighe consciencye.

Lovelicke mondt.
Noch zeght de Apostel met reverencye:
Dit woordt der zaligheyt en es Abraham niet
En zynen zade duer de wet gheschiet,
Up dat hy een aerfghenaem des waerelts zy,
Maer wt de gherechtigheyt vanden gheloove vry. [409-3]
Waren zy die vander wet zijn aerfghename,
Zo ware tgheloove wt ende onbequame,
Want de wet die waerckt niet dan toornigh tempeest. [414-6]

387-3 Rom. 4:4, 5; *rekenen* = *toerekenen* 393; *doch*, immers; *voor schuldt ende arbeyt*, als arbeidsloon; *voor gherechtigheyt*, tot gerechtigheid; *bloot*, zuiver.
394-7 Rom. 4:7 (Ps. 32:1); *ghehuldigh*, goedgunstig.
400-5 *hueghelic*, verblijdend; *costen*, betalen, hapax (zie MWB *custen*, WNT *kusting*); *spaercke*, vonk.
406-7 *t*, 398; *rebel vallen*, ongehoorzaam zijn.
409-3 Rom. 4:13; *reverencye*, eerbied; (*dit woordt*) *up dat hy*, dat hij, ut heres esset.
414-6 Rom. 4:14, 15; *die vander wet zijn*, die uit de wet leven; *wt ende onbequame*, ijdel en nutteloos; *toornigh tempeest*, (hevige) toorn. Zie ook *druckigh-*, Antwerpen 544, *twyfelic-*, Axcele 453; *zondigh-*, Wynoxberghe 472.

Gheloovigh herte.
Die Gods woort warachtigh ghelooft onbevreest,
Die es dan wt God gheboren waerlick. [417-8]

Gheest der waerheyt.
Figueren, prophecyen ende wet eenpaerlick
Zijn tooghende claerlic tot elcx vermeerijnghe:
Christum den behouder duer dwoort vermaerlic-
Nu troost ons tevangelye openbaerlick-
In zijn leven stervende tonzer vermeerijnghe; [419-3]

Gheloovigh herte.
In zijn verryzen ons ghevende leerijnghe
Vast te gheloovene in die memorye,
Dat hy verwonnen heift des doodts verzeerijnghe.
Dies zegghen wy: doodt, waer es u victorye?
Helle, waer es u bete? dits tzijnder glorye
Gheopenbaert gheschiet duer dwoort vul waerde. [425-9 +]

[+]H 4 v.

Lovelicke mondt.
Ende heift zo verzoent in hemel ende aerde,
Duer hem zelven ons makende vrede
Om ons te brijnghene totter hemelscher stede
Duer zijn bloet an tcruce, en wt gheplaent heift
Dat hantgheschrifte dat ons ter doot vermaent heift; [430-4]
Dus es deis ghenade ende openbarijnghe
Godts woordts verclarijnghe. [435-6]

Gheest der waerheyt.
Tonzer bewarijnghe
En hadde ons de heere gheen woordt ghelaten:
Als Zodoma ende Gomorra verwaten
Waren wy vergaen als dalder booste. [437-0]

417-8 Joh. 1:12, 13.
419-3 *eenpaerlic*, voortdurend; *tooghen Christum den behouder*, tonen dat Christus onze redder is; *duer dwoordt vermaerlic = duer dwoort vul waerde* 429, als gevolg van Gods heerlijke belofte; *vermeerijnghe*, verlossing; 422 is een tussenzin; *openbaerlic*, zonder de verhulling van het O.T.
425-9 *memorye*, wat (in de bijbel) vermeld is; *des doodts verzeerijnghe*, de smartelijke dood, 1 Cor. 15:54, 55; *gheopenbaert*, openlijk.
430-4 Col. 1:20 en 2:14; lees *al verzoent; wt planen*, uitwissen; *handtgheschrifte*, schuldbekentenis; *vermanen*, oproepen.
435-6 *ghenade ende openbarijnghe*, geopenbaarde genade; *es Godts woordts verclarijnghe*, maakt de waarde van Gods belofte duidelijk.
437-0 Rom. 9:29 (‘zaad’ is vervangen door ‘woordt’); *verwaten*, verdoemd.

*

Lovelicke mondt.
Daer om es ons ghelaten Gods woordt te trooste,
Christus ons troostende, die zeght certeyn:
Om mijns woorts wille zydy nu reyn. [443]
Ende voort zeght hy ons toe veil voordeels:
Ic zal by u blyven tot den dagh des oordeels,
Dats met den woorde zijns gheests vul wondere. [444-6]

Gheest der waerheyt.
Waer mede hy doden zal ende brijnghen tondere
Antechrist zittende in Gods temple,
Hem lovende als God vul qwaden exemple,
Die zijn gheboden hoogher verheffen doet
Dan Gods gheboden. [447-1]

Gheloovigh herte.
Dits om beseffen goet,
Dat alle ydelen troost, hoe schoone verclouct,
Gods woordt niet en es, die zy vervlouct. [452-4]
Daer of zeght Paulus een onderscheedijnghe: [455]
En laet u niet bedrieghen met verleedijnghe,
Als phylosophye, des tijts verliezijnghe. [456-7]

Lovelicke mondt.
Die daer wandelen naer eyghen verkiezijnghe,
U daer in troostende te sterven met vreden,
Verthaerende in huer langhe ghebeden
Der wewen huzen, zegghende telcke stadt: ziet
En eitt en drijnct en handelt dat niet,
Gaende int schijn der heligheyt als ijnghelen [458-3]
Die huer vonden onder Gods woorden mijnghelen. [464]
Dus moet uwen troost zijn ende meeste confoort: [465 +]
Dat levende Gods woordt. [+1 I r.]

* 454 Dwelc gods 461 weduwen
443 Joh. 15:3.
444-6 *voordeel*, voorrecht; Matth. 28:20.
447-1 Vgl. 2 Thess. 2:3-8; *hem*, zichzelf; *vul qwaden exempele*, vol slechtheid. Zie voor de anti-christ *Tafel* III 615.
452-4 *verclouckcen*, vervalsen; *Dwelc G. w.*
455 *onderscheedijnghe*, kenmerkende uitspraak, Plantijn: diffinitio.
456-7 Col. 2:8; *met verleedijnghe*, door verleiding.
458-3 Begrijp: *Wee hun, die*; Matth. 23:14, tegen de farizeeën en schriftgeleerden; *telcke stadt*, voortdurend.
464 *vont*, eigen bedenksel; *mijnghelen onder*, toevoegen aan.
465 *confoort* = *troost*, hulp.

*

Cleynmoedighe.
Och, dit zoette accoort
Mynen gheest duerboort int gheloove claerdere. [467-8]
Och heere, mijn hulpere ende mijn bewaerdere,
Mijn ziele betraut huer in ws woordts gheluut; [470]
Cleynmoedigheyt vliet, troost comt bet naerdere,
Om dattet alle gracyen in hem besluut,
Ghenade ende zaligheyt ons ghevende wt
In Iesum Christum, om waeren cleynmoedigheyt. [471-4]

Lovelicke mondt.
Int woordt zijnder name groot van virtuut
Gheschied ons zaligheyt met overvloedigheyt;
Gheenen anderen name om ons behoedigheyt
En es ghegheven ter zaligheyt rijckelic. [475-8]
Figueren, propheten die gheven bevredigheyt,
Alzoomen u hier zal vertooghen blijckelic. [479-0]

Figuere. [Figuere.]
 Hier tooghtmen Moyses op hebbende gherecht de slanghe ende veil volcx daer up ziende, hebbende serpenten anden hals met een rolle: Ghelijc Moyses de slanghe inde Wostijne verhooghde, alzoo moet de zone des menschen verhooght werden.
Voort tooghtmen Ionas wt den walvisch met een rolle: Ghelijc Ionas inden buuck was vanden walvisch, alzoo moet de zone des menschen zijn drye daghen ende drye nachten int herte der aerden.
Voort tooghtmen Christum ghecruust met een rolle: Om de zonde des volcx hebbic hem ghesleghen. Ende huer ongherechtigheyt heift hy ghedreghen.
Voort tooghtmen Christum verryzende met een rolle: Om onze zonden es hy ghelevert, ende om onze rechtvaerdigheyt es hy verrezen.

Gheest der waerheyt.
Daer ziet ghy Moyses autentijckelick,
Hebbende up gherecht tmotalen serpent,
Up datze alle die waren prijckelick
Vanden fenyne ghebeten, gheschent,
En de slanghe anzaghen met ooghen present,
Niet en zouden staerven vanden fenyne. [481-6]

Gheloovigh herte.

* 479 bevroedicheyt 483 perijckelic
467-8 *accoort*, geluid, tijding; *duerboren*, doordringen; *int gheloove claerdere*, meer verlicht in het geloof.
470 *hem betrauwen in*, zich verlaten op; *ws woordts gheluut*, het woord dat ge gesproken hebt.
471-4 *bet naerdere*, naderbij; *om dattet*, omdat uw woord; *wt gheven*, verkondigen.
475-8 Hand. 4:12; *twoordt zijnder name*, zijn naam; *om ons behoedigheyt*, tot onze bescherming: *rijckelic*, algemeen prijzend rijmwoord.
479-0 *bevredigheyt*, lees *bevroedigheyt* (var.), begrip, inzicht (WNT verstand?), hier ‘zekerheid’; vgl. *hem bevroen*, zich zekerheid ververschaffen, Caprijcke 163; *blijckelic*, overtuigend.
Figuere. 1e rol Joh. 3:14; 2e rol Matth. 12:40; 3e rol Jes. 53:4 (Matth. 8:17); 4e rol Rom. 4:25; *ghelevert*, overgeleverd.
481-6 Zie Num. 21:9; *autentijckelic*, als in de bijbel vermeld, vgl. Leffijnghe 474; *prijckelic* voor *perijckelic*, 41; *met ooghen present*, met opmerkzame blik.

Figuerlic es Christus die slanghe bekent,
Ieghen tbyten der zonden ons medicyne.
Alle die hem gheloovigh anzien ten fyne,
Zullen vander doodt zijn ghesalveirt. [487-0]

487-0 Joh. 3:15; *bekent zijn*, zijn; *ten fyne*, als ze sterven.

Lovelicke mondt.
Als Christus was nakende de doodelicke pyne,
Dit woordt heift troostelic gheconsoleirt
Die menschelicheyt Christi (dit wel noteirt)
Als hy water ende bloet zweette, dit beprouft es, [491-4]
Ende sprac: mijn ziele totter doodt bedrouft es. [495]

Gheloovigh herte.
Dit eeuwighe woordt Gods dat zonder hent leift,
Vertrooste den moordenaere in sdoods afgrijs;
Christus ziende dat hy gheloovigh bekent heift,
Zeyde: hedent werdt ghy met my int paradijs. [496-9]

Gheest der waerheyt.
Voort ziet ghy Ionas, den prophete wijs,
Die inden walvisch lagh drye daghen en nachten,
Figuere van Christo verryzende iolijs,
Duer wien wy alle zaligheyt verwachten. [500-3]

Lovelicke mondt.
In wiens verryzenesse alle die machten
Des doodts, der hellen zijn tonder bleven,
Ooc der zonden; dit zaet heift met crachten
Dat hooft des serpens anxstich ghewreven. [505-7 +]

[+] I 1 v.

Gheloovigh herte.
Dits dwoordt der waerheyt, den wegh en tleven,
Vleesch gheworden in een zuver maeght,
Den staervenden troost (by sent Ian beschreven) [508-0]
Zaligh es hy die hem alle liefde draeght.

491-4 *doodelicke pyne*, doodsangst; *menschelicheyt*, menselijke natuur; *noteren*, opmerken.
495 Matth. 26:38. Hiervoor ontbreekt een vers op *-eirt*? *beprouven*, bewijzen.
496-9 *in sdoods afgrijs*, toen deze bang was voor de dood; *gheloovigh bekennen*, intr. = refl., geloven; Luc. 23:43; *hedent*, heden; *werden*, zullen zijn.
500-3 Zie Jona 1:17, Matth. 12:40; *figuere*, als voorafbeelding; *iolijs*, heerlijk; *alle zaligheyt*, volledige zaligheid, zie *alle liefde*, 511.
505-7 *tonder blyven*, 112; *wryven*, vermorzelen; *anxstich*, vreselijk.
508-0 Joh. 14:6; *by ... beschreven*, door ... opgetekend, Op. 14:13.

Cleynmoedighe.
Dit woordt mijnder zielen zo behaeght,
Dattet my waerdt den cleynmoedighen name.
Duer dat woordt ben ic nu een onversaeght
Ghebenedijdde des heeren te mijnder vrame. [513-5]
Om die ghehoorzaemheyt des woorts bequame
In des heeren dagh zult ghy hooren publijcke
Dit troostelic woordt: comt ghy te same,
Ghebenedijdde, bezitt mijns vaders rijcke. [516-9]

Lovelicke mondt.
Laett ons den heere loven alle ghelijcke:
Het ongheweder des winters es af ghedaen,
Den voys der tortelduven hebben wy ontfaen
In onzen lande met vierighen lusten. [520-3]

Gheloovigh herte.
Goetheyt es trauwe in tghemoet ghegaen,
Daer iusticye en pays elcanderen custen. [524-5]

Cleynmoedighe.
Och heere, laett my naer u woordt gaen in rusten
Met Symeon, daer ic eeuwigh magh wezen vro, [526-7]
Om prijs tontfaene voor u, Alpha et O. [528]

Finis.

513-5 *waeren*, het recht ontnemen op; *vrame*, voordeel.
516-9 Gezegd door *Gheest der waerheyt; ghy*, de toeschouwers; *bequame*, aangenaam; *in des heeren dagh*, op de dag van het oordeel; *publijcke hooren*, horen uitroepen; Matth. 25:34; *bezitt*, ontvang.
520-3 *alle ghelijcke*, allen tezamen; Hoogl. 2:11, 12; *hebben wy ontfaen*, horen we; *vierighe luste*, innige vreugde.
524-5 Ps. 85:11; *trauwe*, waarheid; *daer*, terwijl.
526-7 Luc. 2:29; *met S*, als S; *vro wezen*, de hemelse vreugde genieten.
528 *om prijs tontfaene*, zie 1 Cor. 9:24, 25; *voor u, Alpha et O*, voor uw aangezicht, o God. De slotregel zinspeelt tevens op de Ieperse kamer.

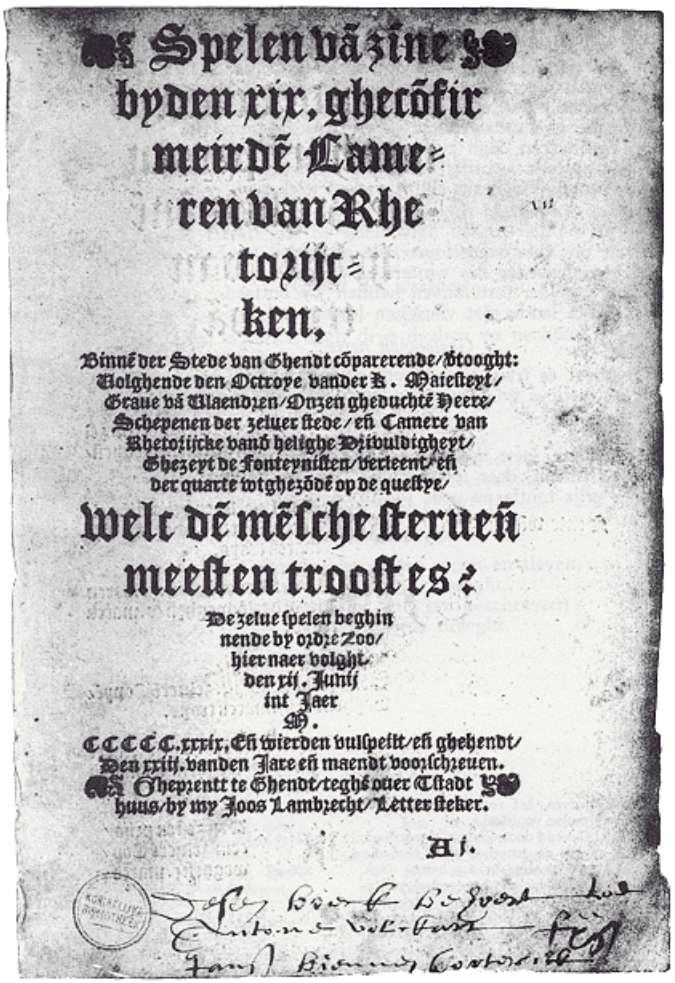

Spelen vãzine
byden xix, ghecõkir
meirdẽ Came=
ren van Rhe
toziſc=
ken,

Binnẽ der Stede van Ghendt cõparerende/ ſtooght:
Volghende den Octroye vander K. Maieſteyt/
Graue vã Vlaendzen/ Onzen gheduchtẽ Heere/
Schepenen der zelver ſtede/ eñ Camere van
Rhetoziſche vanõ heilighe Dzivuldigheyt/
Ghezeyt de Fonteyniſten/ verteent/ eñ
der quarte wtghezõdẽ op de quelkye/

Welc dẽ mẽſche ſterueñ
meeſten trooſtes:

De zelue ſpelen beghin
nende by ozdze Zoo/
hier naer volght.
den xij. Junij
int Jaer
M.
CCCCC.xxxix, Eñ wierden vulſpelt/ eñ ghehendt/
Den xxiij. vanden Jare eñ maendt voozſchzeuen.
Ghezentt te Ghendt/ teghẽ ouer Tſtadt
huus/ by my Joos Lambzecht/ Letterſteker.

Ai.

Nieukercke

DE HEYLIGE GHEEST
zinspreuk
'*Goetwillich int Herte*'
Antwoord
In Christo Jesu sterven en verryzen/dit gheloovende duer sgheests bewyzen

(geen prijs)

Nieukercke,

Inleiding

De personages

Hoofdpersoon
De mestroostighe (wanhopige) *Mensche*
Helpers
Schriftuerlic Troost (*Schriftuerlic Vermaen* 337) en *Evangelische Leeraer*, 'broeders' 59, een homogeen paar geestelijken, die de bijbel aanhalen en uitleggen. Van het begin af spreken ze als mensen voor wie hun waarheid evenzeer geldt als voor de hoofdpersoon, zie *ons* in 88.
Tgheloove metter liefden ghecleedt, verchiert 466, het geloof dat door de liefde werkt. Gal. 5:6; een 'vrauwe' 262. Hoewel ze van hoger orde is, betrekt ook zij haar woorden tevens op zichzelf (355, 404, 481-485).

Overzicht van vorm en inhoud

(het rijm is steeds gepaard; behalve A eindigen alle onderdelen gesloten)

Proloog ontbreekt

Spel A 1-65
Als veel spelen begint Nieukaercke met een wanhopige hoofdpersoon. Het vlees heeft over de geest geheerst en nu de dood nadert, weet hij niet waar hulp te zoeken. Terwijl verscheidenheid van leer hem verwart, prijzen sommige geestelijken menselijke inzettingen aan die niet op de bijbel berusten. Daar kan hij niet op vertrouwen, want door de vele zonden van de mens mag er geen uitredding zijn. Schriftuerlic Troost wijst menselijke hulp af, maar waarschuwt ook tegen vrees, omdat deze Gods genade miskent; in beide opzichten is de bijbel duidelijk.

B I 66-280 *Wet, zonde en dood*
De *wet* kan niet rechtvaardig maken; dat kan alleen het geloof in Christus, die de vloek van de wet te niet heeft gedaan. De wet hield de mensen onder tucht tot zijn komst. Wie in hem gedoopt zijn, staan niet meer onder de wet; door het geloof zijn ze Gods kinderen geworden.
124
De *zonde* verdoemt niet. Christus riep de zondaren en nam hun last op zich. Kwijtschelding van zonden mag men uitsluitend bij hem zoeken; door zijn offerdood verwierf hij vergiffenis voor alle zonden. De schuld van de zondaren heeft hij met zijn onschuld *bedekt*.
187
Ook de *dood* mag geen verschrikking zijn, omdat ze door Christus overwonnen is. Door Adam moesten de mensen sterven, door

Christus zullen ze als leden van zijn lichaam opstaan. Wie in hem gelooft, zal leven.

251
Als consequentie vraagt De mestroostighe Mensche hoe hij tot geloof kan komen. Door Gods genade; wie zich in de bijbel verdiept, ontvangt het.
262
Op dat ogenblik verschijnt *Tgheloove*. Zij zal hem antwoord op de vraag geven, maar richt eerst zijn aandacht op een dubbelfiguere: de koperen slang van Mozes en Christus aan het kruis.

B II 281-367 *De lichamelijke opstanding*
Tgheloove verklaart de slang als voorteken van Christus: wie in gelovig vertrouwen de blik op hem richt, wordt genezen van de zonde en zal bij zijn dood het eeuwige leven krijgen. Zoals het zaad vergaat, maar een nieuwe plant oplevert, zal het lichaam vergaan en zonder smet of vergankelijkheid in de eeuwigheid worden opgenomen. Het sterven is een nieuwe geboorte; de dood kan beangstigen, maar schaadt niet.

B III 368-422 *De hel*
De hel is angst voor de dood. Ongelovigen hebben die terecht, doordat ze God als strenge rechter zien, maar Christus heeft de hel opengebroken en de gevangenen bevrijd. Met hem verenigd zijn ook wij overwinnaars en erfgenamen van Gods rijk. Het schriftuurlijk antwoord is hiermee gegeven. Omdat het moeilijk te begrijpen is, vraagt de hoofdpersoon toch nog een figuere. Gheloove toont hem Jonas die uit de walvis komt en Christus die opstaat uit de dood.

B IV 423-512 *Samenvatting*
Deze volgt na de uitleg van de toog en het antwoord van de kamer. Nadruk valt op de waardeloosheid van menselijke werken (voorbeelden). Schriftuerlic Troost sluit het spel.

Afsluiting 513-519 Afscheidsgroet.

De godsdienstige opvatting

Het spel begint met het probleem van evangelie en wet. De hoofdpersoon verkeert in twijfel, *wantmen tvolc nu diverschelic hoort leeren* (16). Geestelijken prijzen de werken aan, anderen, hier Schriftuerlic Troost en Evangelische Leeraer, verwijzen louter naar de bijbel (23-38). Ze kennen de wet een beperkte taak toe (114) en zoeken het heil uitsluitend bij Christus en het geloof. Over de betekenis daarvan voor een stervende gaat het verder.

De schrijver is sterk beïnvloed door het beroemde boekje van Gnapheus (W. de Volder), *Een Troost ende Spiegel der Siecken* (1525; uitgegeven in 1531 en 1547; op de Index geplaatst in 1550). Gnapheus was een verontruste en vervolgde uit de eerste jaren van de hervorming, vriend en mede-gevangene van Cornelis Hoen (1523) en van Jan de Bakker (1525), wiens leven en marteldood hij later beschreef (1529).

De *Troost* ontstond tijdens een gedwongen penitentie- verblijf in een klooster. Het werk bestaat uit drie dialogen. De eerste, als proloog aangekondigd, is een gesprek tussen de leken Timotheus en Tobias over

wantoestanden in de kerk: de geestelijkheid legt alle nadruk op offers en ceremoniën en verwaarloost de werken van barmhartigheid die het geloof vraagt. In de tweede vermaant Timotheus de zieke Lazarus geduldig het lijden te dragen, dat God hem oplegt tot beproeving van zijn geloof of als straf voor zijn zonden. Vervolgens komt Tobias op bezoek en betoogt, *dat die doot met een vast ghelooue des toecomende leuens te begheeren, ende te aenveerden is*. Uit deze dialoog en vooral uit het laatste deel ervan heeft de schrijver van Nieukaercke veel overgenomen.

Het spel mist de scherpte en de ironie van de *Troost*; directe aanvallen op geestelijkheid en kerk ontbreken. Wel wordt het catechetisch gesprek in dezelfde hartelijke, bemoedigende toon gevoerd, onder andere door de vocatieven *vriendt, lieve vriendt* en *broeder*, die hier meer voorkomen dan in de andere spelen.

Gebruik van dezelfde bijbelteksten of allusie daaraan (bijv. de dood is een slaap; in Adam sterven, in Christus opstaan; Christus bedekt de zonden), kon uit het gemeenschappelijk thema volgen. Er zijn echter ook overeenkomsten, die niet of niet direct op de bijbel teruggaan: tlichamelic staerven en es maer een duere om te passerene in dat eeuwigh leven' (Nk 74, vgl. Joh. 5:24) - 'die doot is ons dan een doorganc tot dat leuen (*Troost* blz. 218, 225). Opvallender is de volgende combinatie 'een redene diemen ghemeenelic zeght: datmen voor tstaerven niet dorfte bezwaren, wistemen waer datmen zoude bevaren' (Nk. 369) en 'die helle dat es de vreeze der doot en voor Gods rechtvaerdigheyt een vergruwen' (Nk. 376), naast 'Men seyt ghemeynlic, het waer goet te sterven, die wist waer hy bevaren solde' (*Troost* blz. 243) en vier regels verder 'Die helle is anders niet, dan die vreeze ende verscrickinghe des doots, ende een grouwel voor Gods gherechtigheyt'.

De figueren van Nieukaercke komen in de *Troost* als 'figuerlike exempelen' voor; eerst de metalen slang en Christus aan het kruis, vervolgens Jonas en de opstanding van Christus. Naar aanleiding van de eerste staat in de *Troost* (blz. 242): 'Wat dinc is dit? Christus Iesus is by desen metalen Serpent ghefigureert, die aenden cruyce, als een warachtigh teeken des versoenings vander aerden verheuen is gheweest, op dat soo wie hem aensiet met die ooghen des gheloofs ende betrouwens, als dat hy ghesontheyt verweruen sal, die sal ghenesen ende wederom leuendich worden inder sielen, hoe seer dat hy ooc met dat fenijn der sonden ghequest of ghebeten is, dat ist dat Christus seyt', (volgt Joh. 3:14, 15). De toelichting in Nieukaercke 295-305 komt hiermee in hoge mate overeen. Tevens blijkt *verzamijnghe* (298) corrupt voor *verzoenijnghe*. Over Jonas zegt de *Troost* (blz. 243): 'Door desen Ionam is Christus ooc ghefigureert, als hy dat inden euangelio self seyt'; Nk. 434/5: 'Hier by es Christus ghefigureirt, Zo hy zelve inde evangelye bediet.'

In beide teksten heet het geloof een geschenk, in de *Troost*: *geloof dat door de liefde werkt*, in Nieukaerkke is het *metter liefden ghecleedt* (personage) of *met liefde verchiert* (466), wat eveneens op de naastenliefde doelt, waartoe dit geloof leidt. Op dit aspect gaat het spel echter niet in, het concentreert zich op de dreigende dood, overeenkomstig de

Gentse opdracht. Nieukaercke is geen berijmde verkorte versie van de *Troost*, maar een eigen werkstuk, waarin de auteur gebruik maakte van het hem sterk aansprekende geschrift. Voor zover mij bekend, toont geen ander rederijkersspel zo duidelijke beïnvloeding van Gnapheus.

Deze was zelf schatplichtig aan Luther en Erasmus bijv.; de verzoenende geest van de laatste ontbreekt bij hem echter. Al had hij in 1525 nog niet geheel met de r.k. kerk gebroken, de reformatie droeg hij al in zich. Voor de schrijver van Nieukaercke geldt hetzelfde.

De refreinen zijn in dit verband niet van belang.

De opvoering

Het geloof werd in de beeldende kunst als een vrouw in het wit uitgebeeld, met een kruis in de linker- en een kelk in de rechterhand, herinnerend aan Christus en de eucharistie - zie *Timmers* 377. Het is de vraag, of Tgheloove hier zulke attributen droeg. De Mestroostighe Mensche ziet haar verschijnen als ‘een vrauwe’ en ze wordt door Evangelische Leeraer herkend aan haar kleed. Anders dan in Leffijnghe zegt niemand iets over haar hemelse herkomst en een uiting van blijdschap ontbreekt.

Deze simpele presentatie lijkt kenmerkend voor een spel waarin elk effectbejag afwezig is. De schrijver levert een betoog met tweemaal een aanschouwelijke onderbreking, meer niet. In andere spelen dienen de figueren onder andere voor een apotheose met eigen zeggingskracht; in Ipre zijn dat dezelfde figueren die Nieukaercke vertoont. Hier vormen ze louter toelichting bij het voorgaande. In plaats van een boeiend slot brengt het eind een nuchtere mededeling van de hoofdpersoon: het spel kan wel gesloten worden, aangezien hij voldoende is ingelicht. Gevoel voor toneel had de schrijver niet.

Nieukercke.

Prologhe.
In dit spel zijn vier personagen: De mestroostighe mensche, Schriftuerlic troost, Evangelische leeraer, Gheloove metter liefde ghecleedt.

De mestroostighe mensche.

O God, hoe zijn mijn zinnen in roere staende!
Mijn aderen zijn als een tamboere slaende,
Mijn herte van anxte zeer zwaer tempeest lijdt, [1-3]
Want mijn zinnelicheyt ieghen den gheest strijdt,
De welcke meest tijdt heift ghehouden stacye
In mijn crancke menschelicke regnacye. [4-6]
Deis desperacye my comt belaghen stranc, [7-0]
Zegghende: ghy hebt al u daghen lanc
Ghegaen den traghen ganc naer waercken der dueght.
Nu vindic my gheheel troosteloos ontwueght. [10]
Swaerels ydel vrueght stelt my nu ter luere.
Van daghe te daghe cranct mijn natuere.
In corter huere zal ic moeten smaken [12-3]
De lichamelicke doodt; hoe zal ict maken
In deze nootzaken? waer zal ic my keeren,
Wantmen nu tvolc diverschelic hoort leeren. [15-6]
O heere der heeren, wilt my troost verleenen. [17 +]

[+] I 2v.

Schriftuerlic troost.
Vriendt, wat mescomt u?

1-3 *zinnen*, gemoed, 68; *roere*, op. winding; *tamboere*, trommel; *tempeest lyden*, zich rampzalig voelen.
4-6 *zinnelicheyt de welcke*, zinnelijke natuur die; *stacye houden*, verblijven (en beïnvloeden); *cranc*, makkelijk te beïnvloeden; *regnacye*, levenswijze.
7-0 *deis desperacye = twyfelinghe* 20, wanhoop; *stranc*, hevig; *den traghen ganc gaen naer*, weinig geneigd zijn tot.
10 *troosteloos ontwueght* (ontweghet), verdwaald en zonder uitzicht.
12-3 *crancken*, zwakker worden; *natuere*, gestel; *huere* (uur), tijd.
15-6 *nootzake*, noodtoestand; *waer*, waarheen; *diverschelic leeren*, tegenstrijdig onderrichten.
17 *mescomen*, deren.

De mestroostighe mensche.
Och, ic moghte wel weenen:
Twyfelijnghe smijt an my hueren hanckere;
Mijn lichaem werdt van lancx zo cranckere,
Tvermaen des doodts es my nu bevichtene. [21-2]

Schriftuerlic troost.
Lieve vriendt, ic comme om u te stichtene
Ende te verlichtene metter schriften claerheyt. [23-4]
Zeght my: waer in maect ghy deze zwaerheyt,
Of ic u met trooste moghte commen te baten. [26]

De mestroostighe mensche.
Ic en weet my stervende waer op verlaten,
Want eenighe staten willen noch verstaercken
Menschelic instel, dryvende huer ghewaercken,
Leerende als claercken dat wy in aerven
Hier duer zaligheyt zouden moghen verwaerven. [28-1]
Als ic moet staerven, wilt my doch spellen
Of ic hier an mynen troost magh stellen. [32-3]
Vriendt, wilt my hier op andwoorde gheven.

Schriftuerlic troost.
En trauwen, contrarye staetter gheschreven
In der schriftuere (de redene anschaut)
Vermalendijt es hy die op menschen betraut;
Dus scheedt van dien, en des heeren woordt hoort. [35-8]

De mestroostighe mensche.
Och lieve vriendt, zegh my onghestoort voort:
Hoe zoudic in trooste moghen zijn ghezet?
Want als ic anhoore de gheboden der wet,
Ic vinde my besmet tot allen stonden.
Dan es in my de heerschappye der zonden,
Tvyandigh verslonden en de vreeze der hellen [44]
Wilt my dan quellen.

21-2 *hanckere*, anker; *van lancx zo*, hoe langer hoe; *tvermaen des doodts*, de oproep van de dood-lees *te bevichtene*.
23-4 *stichten*, sterken in het geloof; *claerheyt*, licht.
26 *of ic*, voor geval ik, misschien zou ik.
28-1 *eenighe staeten*, sommige personen van aanzien; *noch*, echter; *instel*, inzettingen; *dryven*, bepleiten, aanprijzen; *claerck*, geestelijke; *in aerven*, als erfdeel.
32-3 *spellen*, uitleggen; *troost*, hoop, 124.
35-8 Jer. 17:5; *en trauwen*, voorwaar, 145; *contrarye*, in strijd daarmee; *de redene anschauwen*, de woorden goed overwegen; *scheeden van*, laten varen.
44 *verslonden*, verslinden, 196.

Schriftuerlic troost.
Vriendt, wilt u stellen.
Al hebt ghy van becorijnghe harde nopen, [46-7]
En wilt vander gracye Gods niet waenhopen.
Schriftuere doet open, ghy vint daer warachtigh
Hoe dat Christus ons es gheworden crachtigh
Een vuldoender des wets, smenschen bemindere,
Zonde, doodt en helle verwindere [+]
Die in hem ghelooven; an dit propoost cleift. [50-3]

[+] I 3 r.

De mestroostighe mensche.
Vriendt, wie zijt ghy die my dezen troost gheift?
Ic bidde u: ontdect my de secreten
Van uwen name. [55-6]

Schriftuerlic troost.
Ic ben gheheten
Schriftuerlic Troost, maect hier up mencye. [58]
Mijn broeder comt hier tuwer assistencye,
De Evangelische Leeraer ghenaemt.
Weitt dat wy hier commen zijn ende verzaemt,
Alzoot wel betaemt nu op dezen tijt, [61-2]
Om u die De Mestroostighe Mensche zijt,
Te ghevene troost ende consolacye
Te dezer spacye. [65]

De mestroostighe mensche.
By uwer gracye
Evangelischen Leeraer, wijs int anmaercken,
Helpt my mijn crancke zinnekins staercken
Met Schriftuerlic Troost, u broeder vercooren.
Ic zal naerstelic naer u reden hooren,
Want my staet nu vooren mijns levens hendt. [66-1]

De evangelische leeraer.
O broeder, zijt ghy dies in drucke ghewendt,
Weist doch pacyent te dezer huere. [72-3]
Tlichamelic staerven en es maer een duere [74]
Om te passerene in dat eeuwigh leven.

46-7 *hem stellen*, rustig worden; *nope*, aanval.
50-3 Matth. 5:17 en 1 Cor. 15:54, 55; *die*, voor hen die; *an dit propoost*, hieraan.
55-6 *de secreten van uwen name*, uw mij onbekende naam.
58 *mencye maken up*, letten op.
61-2 *commen ende verzaemt*, samen gekomen; *alzoot* (ons) *betaemt*.
65 *te dezer spacye*, nu.
66-1 *by uwer gracye*, alstublieft; *anmercken*, overwegen; *vercooren*, geliefd; *rede*, woord; *vooren staen*, nabij zijn.
72-3 *dies*, daardoor; *in drucke ghewendt* (wenden, intr.), angstig geworden; *pacyent*, geduldig.
74 Vgl. Joh. 5:24.

De mestroostighe mensche.
Ia, haddic vuldaen datter staet gheschreven
Inde wet ghegheven, duer Moyses ontfaen,
Maer dat en hebbic nieuwernaer ghedaen.
Dies ben ic belaen met vreezen int lijf. [78-9]
Huer straffelic dreeghen dat luut zo stijf,
Zegghende, dies my vreeze beneven slaet: [80-1]
Wie niet en blijft in al datter gheschreven staet,
Die zal ic wt mynen boucke planen. [83]

Schriftuerlic troost.
O broeder, hier op moet ic dit vermanen:
Wt die wet en wert niemant rechvaerdigh voor God.
Dit es openbaer, want daer staet int slot
Dat de rechtvaerdighe wten gheloove leift. [84-7]

[+]

[+]I 3 v.

De Evangelische leeraer.
Christus die ons met goeden beschoove heift
Verlost van die vermalendydijnghe des wets,
Als hy voor onslieden heift gheniet den qwets. [88-0]
Daer staet gheschreven (deis woorden stout vanct)
Vermaledijt es de ghone die an thout hanct,
Op dat die ghebenedydijnghe boude
Van Abraham inde heydenen zoude
Commen duer Christum Iesum warachtigh,
Om dat wy de belofte des gheests crachtigh
Ontfanghen zouden duer tgheloove staerckelic. [91-7]

De mestroostighe mensche.
O broeder, hoe zal ic dit wezen maerckelic? [98]
Es dan de wet teghen de belofte des heeren?

78-9 *nieuwernaer niet*, lang niet; *belaen met*, bezwaard door.
80-1 *straffelic*, bars; *dreeghen*, dreigen; *stijf*, onverzettelijk; *slaen*, treffen; *beneven*, toegevoegd om het rijm, zie MWB 1, 886 Aanm.
83 *planen*, schrappen; *bouck* (des levens), zie Op. 3:5.
84-7 *vermanen op*, zeggen over; *openbaer*, duidelijk; *t slot* (van 3:11).
88-0 *die* moet vervallen; *met goeden beschoove*, met liefdevolle aandacht, 119; *vermaledijnghe*, vloek; *als*, toen; *den qwets nieten*, de schade (van de zonde) te niet doen.
91-7 (woorden) *vanghen*, in zich opnemen; *stout*, krachtig; *ghebenedydijnghe*, zegen; *inde*, tot de; *om dat*, opdat, 115; *boude*, weldra? *staerckelic*, nadrukkelijk.
98 *zal*, moet; *maerckelic wezen*, verstaan.

*

Schriftuerlic troost.

Neen, dat zy verre, ghy moet daer of keeren,
Want ware daer een wet ghegheven gheweist
Die levendigh maken conste, alzomen leist,
Zo came die gherechtigheyt ghewaerlic
Vander wet; maer die schriftuere claerlic [100-4]
Hevet al besloten onder de zonde,
Op dat de belofte, als Paulus oorconde,
Duer dat gheloove in Iesu Christo verheven
Zoude worden den gheloovighen ghegheven.
Totten Galaten int derde ic dit vernam. [105-9]

Evangelische leeraer.

Voort staetter: eer dat tgheloove cam,
Zo wierden wy onder de wet bewaert,
Besloten zijnde tot datter gheopenbaert
Zoude werden des ghelooves eestere. [112-3]

Schriftuerlic troost.

Dus es de wet gheweist ons kinder meestere
Tot Christum, om dat wy duer tgheloove gent [114-5]
Gherechvaerdight zouden werden; dit wel inprent.
Naer dat het tgheloove es ghecommen zaen,
En zijn wy niet meer onder de wet ghestaen-
Vaett mijn vermaen met goeden beschove- [117-9]
Want ghy zijt al kinderen Gods duert ghelove
Dat welcke es in Christo ghebenedijt,
Want ghy alle de ghone die ghedoopt zijt
In Christo Iesu, hebt Christum an ghedaen. [82-123]

* 117 het gheloove is

100-4 *daer of keeren*, van die mening terugkomen; *levendigh*, levend, 303; (in de bijbel) *leist*; *came*, zou komen; *ghewaerlic*, inderdaad, Vulgaat vere.

105-9 *oorconden*, getuigen; *duer dat gheloove*, op grond van, ex fide.

112-3 *besloten zijnde*, conclusi in eam fidem, quae revelanda erat; *des ghelooves eestere* (lusthof) omschrijving van ‘het geloof’.

114-5 *kinder meestere*, tuchtmeester; *gent*, lieflijk.

117-9 *naer dat*, daarna; *zaen*, weldra; *zijn ghestaen*, stonden; *vaten*, ter harte nemen.

82-123 volgt Gal. 3:10, 11, 13, 14, 21-27 op de voet. De bijbeltekst is met tussenzinnen aangevuld en met bepalingen waarvan de rijmfunctie overweegt, terwijl de betekenis vaak vaag blijft.

De mestroostighe mensche.

O vrienden, ic beghinne wat troosts tontfaen, +
U dueghdelic vermaen heift my zo beraen. +I 4 r.
Maer noch eens deels blijft mijn herte belaen [125-6]
Om mijnder zonden menighte zonder ghetal,
Vreezende dat my God verwaerpen zal.
Dien zwaren val dwijnct al tpropoost mijn [129]
Totter waenhope.

Evangelische leeraer.

Vriendt, wilt ghetroost zijn
Inde woorden die Christus was ontdeckende, [131-2]
Den zondaer minnelic tot hem treckende,
Matthaei.xj., zijt u zinnen schaerpende.
Met zoeten woorden, niemandt verwaerpende,
Heift hy ons gheroupen duer zijn ghenaden wijt:
Comt al tot my die moede ende beladen zijt,
Ic zal u ontladen en boeten u smerten;
Ic ben ootmoedigh en zachtmoedigh van herten;
Leert van my en u ziele zal ruste vinden. [137-0]

De mestroostighe mensche.

Och lieve vriendt, wilt noch ontbinden:
Zal ic dan ter waerelt in gheenen houcken
Pardoenen noch aflaet van zonden zoucken
Dan alleene in Christum, en nieuwers el? [141-4]

Schriftuerlic troost.

En trauwen neen, dit verstaet ghy wel!
Duer hem es ghegheven den grooten aflaet,
Dat es verghevinghe van alder mesdaet. [147]
Totten Romeynen staet, alzo wy lezen:
God heift zijn liefde ieghen ons bewezen
Dat Christus gheprezen voor ons es ghestorven,
Doen wy noch zondaers waren bedorven.
Mestroostigh Mensche, wilt u verbouden. [149-2]

125-6 *zo beraen*, goed geholpen; *eens deels*, ten dele.
129 *val*, ellendige toestand; *tpropoost mijn*, omschrijving voor ‘mij’.
131-2 *ghetroost zijn in*, vertrouwen op; *ontdecken*, uitspreken.
137-0 Matth. 11:28, 29; *boeten*, genezen; *wijt*, alomvattend.
141-4 *ontbinden*, verklaren; *pardoen* en *aflaet*, kwijtschelding van straffen die door de kerk zijn opgelegd.
147 *mesdaet*, zonde, 174.
149-2 Rom. 5:8; *dat*, daarin dat; *hem verbouden*, moed vatten.

Evangelische leeraer.
Veil te meer zo zullen wy nu zijn behouden
Vander gramschap duer Christum (zijt dies vroet)
Naer dien dat wy nu duer zijn dierbaer bloet
Zijn gherechtvaerdight; want eyst dat wy bloot
Van Gode verzoent zijn duer des zoons doot
Doen wy noch vyanden waren regaligh,
Hoe veil te meer zullen wy werden zaligh
Duer zijn leven nu, als wy verzoent zijn. [153-0]

De mestroostighe mensche.
Mijn bedroufde herte es wat vercoent fijn, [161 +]
Anhoorende den troost wt u lieder monde. [+I 4 v.]

Schriftuerlic troost.
Christus es voor ons een offer voor de zonde,
Op dat wy in hem worden de gherechtigheyt. [164]

Evangelische leeraer.
Christus es commen bin swaerels bevechtigheyt,
Om dat hy de zondaers zaligh zoude maken. [165-6]

De mestroostighe mensche.
O vrienden Gods, wat troosteliker spraken [167]
Hooric u lieden nu ten stonden ghewaghen!

Schriftuerlic troost.
Christus heift zelve onze zonden ghedraghen
Ant tcruce, houdt dit in u herte becondight. [169-0]

Evangelische leeraer.
Ooc zeght Ioannes: of yemandt zondight,
Zo hebben wy voor God een voorsprake waerdigh.
Dats Iesus Christus, wezende rechtvaerdigh,
Die zelve es ons mesdaets verzoendere;
Niet alleene voor ons es hy de vuldoendere,
Maer ooc der gheheelder waerelt ghezeyt. [171-6]

153-0 Rom. 5:9, 10; *gramschap* (Gods); *naer dien dat*, omdat; *eyst dat*, indien; *bloot*, zo maar; *van Gode verzoend*, door God in genade aangenomen; *vianden regaligh*, bittere vijanden; *nu, als wy*, nu, nu we.
161 *vercoenen*, bemoedigen.
164 2 Cor. 5:21-ut nos efficeremur justitia Dei in ipso.
165-6 1 Tim. 1:15; *swaerels bevechtigheyt*, de vijandige wereld.
167 *sprake*, woord; *nu ten stonden*, nu.
169-0 1 Petr. 2:24; *becondight houden*, als verkondiging bewaren.
171-6 1 Joh. 2:1, 2; *of*, als; *es ghezeyt*, wordt genoemd.

*

Schriftuerlic troost.
Es nu de zonde dan op Christum gheleyt
En moghze hem niet houden bin sdoods doluere
Noch verdommen, als ons bewijst schriftuere,
Zo es zy waerlic gheboett en vergheven. [177-0]
Ghelooft dat vastelic, ghy zult eeuwigh leven.
God es gheworden uwen lieven vadere
Om Christus wille, die u al gadere
Verzoent heift ende u zonden bedect
Met zijn eyghen ontschult; dit es perfect.
Niemant en can u meer wt zijnder handt trecken. [184-6]

De mestroostighe mensche.
Nu beghint mijn plompzinnigh verstant te wecken, [187]
Nochtans en can ict niet al wel verstaen.
Al es de wet ende zonde voor my vuldaen,
Tafgryzelic vermaen van des doodts angaen [190]
Doet my verschricken.

Evangelische leeraer.
Zijt ghetroost in dien;
U en maggher gheen hinder af gheschien,
Al maect huer anzien veil druckighe weezen. [194]

+

[+]K 1 r.

De mestroostighe mensche.
Wie en zoude nochtans voor die doodt niet vreezen
Die doude vaders verslont heift hier ter stede:
Adam, Noe ende Abraham mede,
Loth, Isaac, Iacob van eeuwe tot eeuwe;
Ia den vromen Sampson, die thooft den leeuwe
Gheschuert heift, es vander doot verbeten. [196-0]

* 185 onschulte
177-0 Hand. 2:24, gewijzigd; *moghze*, kon ze; *doluere*, smart.
184-6 *bedect*, zie Rom. 4:7; *perfect*, volmaakt; Joh. 10:28.
187 *wecken*, wakker worden-in het MWB alleen transitief.
190 *vermaen*, vermelding; *angaen*, vijandig naderen.
194 *anzien*, passief, aanblik; *druckigh*, bedroefd.
196-0 *doude vaders*, de vaderen van het O.T.; *hier ter stede*, op aarde; *vroom*, sterk, dapper; *Sampson*, Richt. 14:5, 6; *verbeten*, vernietigd.

*

Evangelische leeraer.
O vriendt, ghy zeght waer, maer nu moet ghy weten
Dat den oprechten, staercksten Sampson over al
Warachtelic ghecommen es bin swaerels dal,
Die verwonnen heift des doodts tyrannizye, [201-4]
Dats Christus; staet vast onder zijn vooghdye.
Zonder deis copye waer de doodt afgryzelic. [205-6]

Schriftuerlic troost.
Paulus die leert ons noch hier op wyzelick,
Om dat hy ons van dezen gru zoude ontslaen; [207-8]
Hy zeght: Christus es vanden dooden opghestaen
Ende dat eersterlijnc gheworden fijn [209-0]
Onder den gonen die daer slapende zijn.
Ghelijc duer een mensche es commen de doot,
Cam duer een mensche de verryzenesse groot;
Want ghelijc zy in Adam al moesten staerven,
Zo zullen zy in Christum dleven verwaerven.
Maer dat werdt een yghelick in zynen tijt:
Dat eersterlijnc Christus ghebenedijt,
Daer naer die hem toebehooren by naerheyt.

Evangelische leeraer.
En es Christus verrezen, dwelc es de waerheyt,
Zo zullen wy ooc verryzen met vreden, [219-0]
Want Christus es ons hooft en wy zijn de leden;
En dat hooftlet en zal niet verminderen
Ons die zijn leden zijn, noch ooc niet hinderen,
Maer daer dat hoeft es, werdt ons ghemeente,
Want wy zijn leden zijn vleesch en ghebeente;
Ghelooft dat vastelic naer u vermoghen. [221-6]

* 210, 217 A eerstelinck
201-4 *waer*, waarheid; *oprecht*, echt; *over al*, in alle opzichten; *bin swaerels dal*, op aarde; *tyrannizye*, tirannie.
205-6 *vast staen*, steeds blijven; *vooghdye*, heerschappij; *copye*, navolging (van de 'voorafschaduwing' door Simson).
207-8 *noch*, verder; *hier op wyzelick* (wijzende), dienaangaande; *gru*, angst.
209-0 1 Cor. 15:20-23; *eerstelijnc*, eerste; *den gonen*, degenen; *slapende*, naar de Vulgaat; *werden*, ten deel vallen; *naerheyt*, verwantschap.
219-0 1 Thess. 4:14; *met vreden*, rustig.
221-6 Ef. 5:23, 30; *hooftlet*, hoofd(lid); *verminderen*, te kort doen; *werden*, zullen zijn; *zijn* (225), lees *zijns*.

De mestroostighe mensche.
Och, hoe magh dit wezen?

Schriftuerlic troost.
Het es ongheloghen.
Dus Mensche, als ghy zijt bevaen met anxte
Der doodt, u lichaem wezende op tcranxste,
Zijt hier op ghedachtigh ende weist vervromt; [231] +
Want deis doodt en es maer eenen slaep ghenomt [232] +K 1 v.
Inder schriftuere, zo ic u ghewaghe,
Waer of ghy opstaen zult ten lesten daghe
Als een mensche zijnde vanden slape ghewect.

Evangelische leeraer.
Daeromme heift Christus ghesproken perfect- [236]
Ioannes.xj. zo ic de reden las-:
Lazarus slaept; die nochtans overleden was
Ende begraven, als daer gheschreven stoet;
Maer Christus die de dooden weder leven doet,
Spreict van hem zelven: ic ben warachtigh
Die verryzenesse ende dat leven crachtigh,
Want wie dat an my tgheloove verworve,
Die zal leven, al waert dat hy storve;
Ende die daer leift ende ghelooft in mijn,
En zal inder eeuwigheyt niet stervende zijn. [241-6]
Ghelooft deis woorden met goeden propooste.
Ghy zulter in wezen voorzien van trooste,
Als u de strael des doodts compt te voren. [247-9]
Blijft byden gheloove.

De mestroostighe mensche.
O vriendt vercoren,
Mijn cranc ghestichte es brooscher dan schaerven.
Hoe zal ic tgheloove connen verwaerven,
Op dat ic int staerven magh blyven ghestade [252-4]
Ieghen de waenhope.

231 *ghedachtigh zijn op*, denken aan; *vervromt*, moedig, gerust.
232 Joh. 11:24; *en es maer*, wordt slechts.
236 *perfect*, naar waarheid.
241-6 Joh. 11:25, 26; *storve*, gestorven was- de coniunctief *verworve* o.i. daarvan.
247-9 *met goeden propooste*, volkomenzie *met vulle p.*, Rh. Gl. 336; *er in*, erdoor; *strael des doodts*, pijl of korte werpspies waarmee de dood werd afgebeeld; *te voren commen*, dreigend afkomen op.
252-4 *cranc ghestichte*, zwak, ziek lichaam; *ghestade*, standvastig.

Schriftuerlic troost.
Duer Gods ghenade
Moett gheschien, alsment wel overmaerckt, [257-1]
Maer waer de Evangelische Leeraer waerckt
Met Schriftuerlicken Troost diligent,
Daer pleight Tgheloove te wezen ghezent;
Waerze hier ontrent, ghymoght veriolyzen snel.

De mestroostighe mensche.
Hier comt een vrauwe, zy es te pryzen wel.
Zy verwect mijn ziele tot apetyte. [263]

Evangelische leeraer.
Ic kenze wel by hueren habyte,
Het es 'Gheloove met der liefde ghecleedt'.
Weit dat zou den mensche tot kennesse leedt
Om blusschen zwaerheyt, anxt, vreeze en rauwe
In de huere des doodts. [264-8 +]

[+]K 2 r.

De mestroostighe mensche.
O Gheloove, vrauwe,
Anxt en vreeze beghint my verdrieten;
Als my de strael des doodts zal duer schieten,
Welc zal dan mynen meesten troost zijn?
Berecht my dies. [270-3]

Gheloove metter liefde ghecleedt.
Recht naer tpropoost mijn
Zal ic u bewyzen, byder Gods gracye,
Den meesten troost ende consolacye
Die ghy staervende mueght hebben voor ooghen.
Maer eerst moet ic u dit figuerlic tooghen.
Op mijn bewyzen met naerstighen zinnen gloost, [274-9]
Op dat ghy staervende mueght ghewinnen troost.

257-1 *moeten*, kunnen; *overmaercken*, beschouwen; *diligent*, ijverig; *ghezent*, gezonden; *veriolyzen*, zich verheugen.
263 *apetijt*, verlangen om haar te leren kennen.
264-8 *habijt*, mantel (wit, de kleur van het geloof); *zou*, zij; *rauwe*, verdriet.
270-3 *verdrieten*, benauwen, te veel worden; *berechten* + gen., inlichten over.
274-9 *propoost*, verlangen; *bewyzen*, onderrichten, 338; *figuerlic tooghen*, met een 'figuere' duidelijk maken; *glozen op*, acht slaan op; *met naerstighen zinne*, zorgvuldig.

De mestroostighe mensche.
O troostigh Gheloove, ghy doet sesseren pijn,
Maer ic biddu: wilt noch instrueren mijn
Met Schriftuerlicken Trooste den rechten graet [281-3]
Van dezer figuere.

Figuere.
 Hier tooghtmen tmetalen serpent ende Christum ant tcruce.

Gheloove metter liefde ghecleedt.
In Numeri staet:
Doen daer een menighte van Israelyten
Ghedoodt waren duer tfenynigh byten
Vanden wreeden serpenten der slanghen, [285-8]
Doen heift Moyses van God een bevel ontfanghen
Dat hy zou ophanghen tmetalen serpent,
Op dat, zo wiet zoude anschauwen present,
Zoude moghen leven en werden ghenezen.
Twelc zo ghebuert heift, alzoo wy lezen.
Hoort voort den Troost der Schriftueren spreken.

Schriftuerlic troost.
Christus ghebenedijdt magh wel zijn gheleken
By dezen metalen serpente perfect,
Die ande galghe des crucen was gherect,
Als een teecken der verzamijnghe warachtigh [295-8]
Verheven vander aerde; zijt dies ghedachtigh,
Op dat, zo wie hem anschauwende es
Duer tgheloove ende vast betrauwende es,
Die zal ghenezen werden van sdoodts verniele [302]
En weder levendigh werden inder ziele,
Al ware hem een menighte van wonden
Ghebeten van den fenynighen zonden. [+]
Dus blijft by den gheloove wijs geingient. [+]K 2 v.

De mestroostighe mensche.
O God, gheifs my gracye. [306-7]

281-3 *troostigh*, kracht schenkend; *sesseeren*, ophouden; *graet*, graad van voortreffelijkheid.
285-8 Num. 21:6, 8, 9; *fenynigh*, giftig, verderfelijk; *serpenten der slanghen*, bijzonder gevaarlijke slangen.
295-8 *wel*, met reden; *galghe*, dwarshout; *verzamijnghe*, lees *verzoenijnghe* (zie De godsdienstige opvatting).
302 *verniel*, hapax, verderf.
306-7 *wijs gheingient* = wijs van sinne; *gheifs my gracye*, geve, dat ik het zal kunnen.

*

Evangelische leeraer.
Hoort noch, mijn vrient;
Christus sprac: ghelijc Moyses in schyne
Tserpent verheven heift inder wostyne,
Moet des menschen zone ooc zijn verheven,
Op dat alle die an tgheloove cleven
Niet vergaen tot sneven, zoot es voorschreven,
Maer hebben ghewaerlic dat eewigh leven. [309-4]
Dits troost ghegheven vanden oppersten heere.

Gheloove metter liefde ghecleedt.
Ghy zijt vanden serpente ghebeten zeere;
Want duer de nydigheyt des serpens verpaerelt, [317]
Es de doot ghecommen inder gantscher waerelt.
Daeromme ziet nu uwen zalighmaker an,
Anden cruce hanghende, en scheedter niet van;
Vanden welcken Ioannes zeght dit gheluut zoet:
Ziet daer dlam Gods, dat des waerels zonden wt doet. [321-2]
Ziet nu den leeu an die beghonnen cleift,
Vanden gheslachte Iuda, diet al verwonnen heift; [323-4]
Ziet dit serpent an als een ghewaer teeckene
Des goeden wille Gods om u reeckene;
Troost u int staerven dat u dat leven brijngt. [325-7]

Schriftuerlic troost.
En als u cranck lichaem tot sneven dwijnght,
Zo prent in u herte vastelic dit woordt
Dat Christus ghesproken heift om ons confoort,
Dat es: den wille mijns vaders beschooft, [328-1]
Op dat wie den zone ziet ende in hem ghelooft,
Hebbe dat eeuwigh leven in dit vertrecken;
Ende ic zal hem ten laetsten daghe verwecken. [332-4]
Ghetroost u staervende in dit opstaen,
Mestroostigh Mensche.

* 326 u te
309-4 Joh. 3:14, 15; *in schyne*, duidelijk zichtbaar; *cleven an*, volharden in; *sneven*, sterven; *voorschreven*, eerder geschreven.
317 *nydigheyt*, boosaardigheid; *verpaerelt*, lees *verkaerelt*, verdorven.
321-2 Joh. 1:29; *gheluut zoet*, lieflijke woorden; *wt doen*, wegnemen.
323-4 Op. 5:5, 6; *beghonnen*, lees *beronnen*, met bloed bedekt; *cleift*, aan het kruis gehecht is.
325-7 *ghewaer teeckene* (de slot-e om het rijm), waarachtig bewijs; *reeckene*, lees *te reeckene* (var.), in staat van genade (terug) te brengen; *hem* (*ghe*)*troosten*, vertrouwen, 335; *dat* lees *dat het*.
328-1 *confoort*, bemoediging; *dat es*, nl.; *beschoven*, verstaan, Ef. 5:17-zie 'intelligentes' in de Vulgaat.
332-4 Joh. 6:40; *in dit vertrecken*, bij het aardse sterven.

*

De mestroostighe mensche.
O Schriftuerlic Vermaen,
Wilt my noch beraen ende dit bewyzen:
Zalt tlichaem staerven ende weder verryzen?
Dats wel om hooren een wonderlic wondere.

Evangelische leeraer.
Schriftuerlic willic dit zijn oorcondere [+]
Met eender ghelijckenesse (dit wel verstaet): [+]K 3 r.
Als de ackerman in daerde zaeyt drooghe zaet,
Dat staerft en vergaet al gheheel te nieten,
Maer een schoone sprute zietmen daer wt schieten,
Gheheel niewe, in goeder vorme staende.
Tsghelijcx werdet metten lichame vergaende;
Zo zalt ooc opcommen, (weist onverlanghelic)
Niet meer ghebreckelic noch verganghelic,
Maer reyn ontfanghelic int eeuwigh leven zoet. [341-0]

De mestroostighe mensche.
O vrienden, ghy hebt my daer ghegheven moet,
Maer noch wat sneven doet my vreeze naectelic,
Om dat wy menschen zijn zo mesmaectelic
In de huere des doodts; tes een afgryzen. [351-4]

Gheloove metter liefde ghecleedt.
Deze doot moet ons baerzen het verryzen
Met zeerbaerhede, ghelijc de vrauwe tkindt.
Nochtans, hoe wel tzo vreezelick schint,
Het es de wegh tot dat eeuwigh leven, iaet; [355-8]
Want vleesch en bloet, zo daer gheschreven staet,
En moghen niet bezitten trijcke Gods eerzame. [359-0]

* 355 baren
341-0 Zie 1 Cor. 15:36 vlg.; *oorcondere zijn* (met accusativus objectivus) = *oorconden*, bewijzen; *tsghelijcx*, evenzo; *vergaende werden*, zullen (ver)gaan; *onverlanghelic*, niet ongeduldig; *ghebreckelic*, onvolkomen; *verganghelic*, vergankelijk; *ontfanghelic*, passief, geschikt om opgenomen te worden; *reyn*, volkomen.
351-4 *noch*, toch; *sneven*, onzeker zijn; *naectelic*, adverbium, duidelijk; *mesmaectelic*, afzichtelijk.
355-8 *baerzen*, baren; *zeerbaerhede*, pijn; *schinden*, misvormen; *iaet*, ja (het).
359-0 1 Cor. 15:50; *moghen*, kunnen; *eerzame*, heerlijk.

Schriftuerlic troost.
Daer omme moet dit verganghelic lichame
Een veranderijnghe zijn verwaervelic
In een onverganghelicheyt ontstaervelic.
Zo zal vervult zijn der schriften historie:
De doodt es verwonnen inder victorye,
Hueren strael es plomp, dit es ons waerende pijn;
Zy magh vervaren, maer niet daerende zijn. [362-7]

De mestroostighe mensche.
Therte es noch zwaerende mijn in dit ghevecht
Om een redene diemen ghemeenelic zeght:
Datmen voor staerven niet dorfte bezwaren,
Wistemen waer datmen zoude bevaren.
Maer tgroote mesbaren vanden helschen tooren [368-2]
Doet my verschricken.

Gheloove metter liefde ghecleedt.
O vriendt vercooren,
Dit comt wt een ongheloovigheyt groot,
Want die helle, dat es de vreeze der doot
En voor Gods rechtvaerdigheyt een vergruwen.
De goddelooze en moghen dit niet schuwen: [377-8 +]
Zy en hebben an God gheen liefde ghestadigh, [+K 3 v.]
Zy zien hem an als een rechter onghenadigh;
Maer die zijn groote ontfermhertigheyt anzien
Met gheloove, zy zullen die helle ontvlien.
Want David zeght: O heere, ic moet belyden,
Al die in u hopen, zullen hem verblyden
Ende inder eeuwigheyt vroyelic wezen. [383-5]

362-7 1 Cor. 15:52-55; *verwaervelic zijn*, verwerven, ondergaan; *der schriften historie*, wat de bijbel vermeldt; *inder victorie*, tot overwinning, Vulgaat in victoria; *plomp*, stomp; *vervaren*, bang maken.
368-2 *zwaeren*, pijn lijden; *een redene diemen ghemeenelic zeght*, een gebruikelijk uitspraak; *niet dorfte bezwaren*, geen zorg behoefde te hebben; *bevaren*, terecht komen; *mesbaren*, verschrikking; *tooren*, pijn.
377-8 *vergruwen*, gruwel; *schuwen* = *ontvlien* 382.
383-5 Ps. 68:4.

*

Evangelische leeraer.
Ooc zeght ons Paulus noch (zoo wy lezen):
Wy zijn duer hope gheworden zaligh,
Welcke hope es in Christo principalich. [387-8]
Duer hem es onzen meesten troost ontploken,
Die de helle verwonnen heift en ghebroken. [389-0]
Up tzelve heift ooc Matthaeus beschreven
Dat hy zeyde: my es alle macht ghegheven
In hemel ende aerde, zijt dit verzinnende. [391-3]
Zo was hy ooc de helle verwinnende,
Verlossende die daer ghevanghen waren.

Gheloove metter liefde ghecleedt.
Hier op moet ic doch een point verclaren
Dat int bouck der zalmen staet, ongheloghen:
Heere, ghy hebt mijn ziele wt ghetoghen
Vander hellen, ende deze wt treckijnghe
Gods gheschiedt ons tot zalighe verweckijnghe. [398-0]
Want alzoomen claerlic inde schrifte leist
Dat Christus es van als een verwinder gheweist,
Zo werden wy duer hem verwinders vroom,
Naer dat wy, als een greffye in eenen boom, [401-4]
Met hem vereenight zijn in een lichame.
Duer tsturten zijns precieus bloets eerzame,
Zijn wy aerfghename van Christus ghemaect
In zijns vaders rijcke. [406-8]

De mestroostighe mensche.
O vrienden, nu haect
Mijn herte om breeder bewijs tontfane.
Ghy hebt my hier met troostelicken vermane
Beghinnen bewyzen, alst wel begloost es,
Welc den mensche staervende den meesten troost es,
Betooghende met der schriftuere rypelic.

* 397 Psalmen
387-8 Rom. 8:24; 1 Tim. 1:1; *principalich*, alleen.
389-0 *ontpluken*, ontluiken; *breken*, openbreken-*Tafel* III 157.
391-3 Matth. 28:18; *beschryven up*, schrijven over; *dat hy*, toen hij; *verzinnen*, beseffen, inzien.
398-0 Ps. 18:17; *verweckijnghe*, opwekking uit de dood.
401-4 1 Cor. 15:54, 55; *van als*, over alles; *verwinder*, overwinnaar; *vroom*, kloek; *naer dat*, omdat; *greffye*, ent, vgl. Rom. 11:24.
406-8 Vgl. Rom. 8:17.

Maer ic en cant niet wel zijn begrypelic;
Dus biddic u om mijn verstant te staerckene,
Tooght wat figuerlicx. [410-7 +]

[+]K 4 r.

Figuere.
 Hier tooghtmen Ionas uten walvisch ende Christus verryzende vander doot, verwonnen hebbende zonde, doot, duvel ende helle.

Gheloove metter liefde ghecleedt.
Pijnt u te maerckene
En wilter an vesten al ws zins ingien;
U zal noch een ghelijckenesse gheschien.
Wilt naerstelic toe zien, daer an te hant cleift;
Hoe breeder bewijs, hoemen beter verstant heift. [418-2]

De mestroostighe mensche.
O, troostelicke vrienden int advijs goet, [423]
Ic biddu dat ghy my noch breeder bewijs doet
Van dat ic hier schauwe by figueren.

Schriftuerlic troost.
Int oudde vinden wy by schriftueren
Van Ionas den prophete (hoort mijn ghewaghen)
Die inden walvisch lagh drye daghen,
Als doodt gherekent zijnde ende verslonden; [426-9]
Maer God bewaerde hem ten zelven stonden
En es weder wt commen zonder verbyten
En levendigh vertooght den Ninivyten;
Dits deerste figuere, hier op wel glozeirt. [431-3]

Evangelische leeraer.
Hier by es Christus ghefigureirt,
Zo hy zelve inde evangelye bediet
Van zijnder verryzenesse, twelc zo gheschiet;
Dits dander figuere die ghy voor ooghen hebt. [434-7]

410-7 *bewijs*, lering; *beglozen*, uitleggen, 509-Rh. Gl. overdenken?; *rypelic*, zorgvuldig; *verstant*, begrip; *wat figuerlicx*, een ‘figuere’.
418-2 *hem pynen*, zijn best doen; *maercken*, opletten; *vesten an*, richten op; *al ws zins ingien*, heel uw verstand; *ghelijckenesse*, vergelijking; *te hant*, nu.
423 *advijs*, oordeel, raad.
426-9 *t oudde*, het O.T.; *by schriftueren van Ionas*, geschreven over Jonas, Jona 1:17; *doodt ende verslonden*, proteron husteron.
431-3 (zonder) *verbyten*, passief, gedood te zijn; *glozeren = glozen* 279.
434-7 Matth. 12:40, 41, Luc. 11:32; *figureren*, zinnebeeldig voorstellen; *bedien van*, spreken over; *gheschiet*, lees *es gheschiet*, vgl. 293.

Schriftuerlic troost.
Hier in den troost naer u vermoghen schept.
Dit es waerlic der vrauwen verheven zaet
Waer of dat in Genesi gheschreven staet,
Die dat hooft des serpents vertreden heift; [440-1]
Die de doodt verwonnen beneden heift,
Zo wy inden prophete Oseas lezen,
Zegghende: O doot, ic zal uwe doot wezen; [442-4]
Ende hueren strael es huer ooc benomen,
Dwelc es de zonde; dus wilt vervromen
Met dezen trooste, in des doodts vermaen, [445-7]
Want hier es dat handtgheschrift wtghedaen
Vander wet, die te vooren ieghen ons stoet, [448-9]
Anghezien datmen die nu ghewilligh doet,
Midts de hulpe des zalighmakers gheest,
Ons ghevende gheloove inder liefden keest;
Ende liefde vulleest wet ende propheten. [450-3]

+

+K 4 v.

Evangelische leeraer.
O Mensche, hebt ghy nu herte om weten
Welc dat u staervende den meesten troost es,
Twelc hier ghevraeght naer ons propoost es,
Hier op andwoorden wy voor een wyze lesse: [454-7]
In Christus doot ende verryzenesse
Midts tgheloove duer des heligh gheest bewijzen. [458-9]

Schriftuerlic troost.
Ia, want ghy zult met hem verrijzen,
Hebt ghy oprecht gheloove en betrauwen.

440-1 *waer of dat*, waarover; Gen. 3:15.
442-4 Hosea 13:14; *verwonnen*, adj.; *beneden*, onder zijn voeten-zie voor afbeeldingen van de zegevierende Christus *Timmers* 587.
445-7 1 Cor. 15:55, 56; *vervromen*, moed vatten; *in des doodts vermaen*, als de dood roept.
448-9 Col. 2:14; *handtgheschrift*, schuldbrief; *wt doen*, vernietigen; (enen) *ieghen staen*, vijandig gezind zijn.
450-3 *die*, de wet; *ghewilligh*, vrijwillig; *gheloove in*, vertrouwen in; *der liefden keest*, de waarachtige liefde; *vulleesten*, volbrengen, vervullen, Rom. 13:10.
454-7 *herte hebben*, verlangen; *hier*, in Gent; *naer ons propoost*, naar onze mening, immers; *voor*, als.
458-9 Verwarring met het officiële antwoord *In Christo Jesu sterven en verryzen*; *midts*, door; *duer des heligh gheest bewijzen*, zie Tafel II 312 ‘die ons alle waerheyt der gheloven leerde’.

De mestroostighe mensche.
Och lievelick Gheloove, reyn fleur van vrauwen,
Wilt my doch by blyven telcker spacye, [462-3]
Ic bidts u minnelick.

Gheloove metter liefde ghecleedt.
Byder Gods gracye
Magh ic u by blyven met liefden verchiert. [466]

Schriftuerlic troost.
Hoort wat ons Paulus noch hier op allegiert:
Indien dat ghy Iesum metten monde belijt,
Ende metter herte gheloovende zijt
Dat hem God waerlic vander doot verwect heift,
Ghy zult zaligh werden; hier an perfect cleift. [467-1]
In dien ghy in Christo staerft, zonder sneven
Ghy zult in hem verryzen ende eeuwigh leven,
Als hy nu eeuwigh leift vander doot ongheschent. [472-4]

Evangelische leeraer.
God heift ons wederomme gheboren gent
In een levende hope (dit waerck wilt looden)
Duer Christus verryzenesse vanden dooden. [475-7]
Dies ic niet ieghen dit vermonden schille:
Christus es ghestorven om onzer zonden wille,
En om ons gherechtigheyt opghestaen. [478-0]

Gheloove metter liefde ghecleedt.
Tonzen propooste om verstant tontfaen: [481]
Dat Christus duer zijn ontfermhertigheyt zoet
Ons den vader verzoent heift duer zijn dierbaer bloet,
Duer liefde goet onze schulden betaelt,
Midts tghuendt dat wy vooren hebben verhaelt;
Hier op moetmen stervende gheheel verlaten. [485-6]

462-3 *fleur*, bloem; *telcker spacye*, altijd.
466 *met liefden verchiert = metter liefden ghecleedt*.
467-1 Rom. 10:9; *allegieren*, verklaren.
472-4 Rom. 6:8; *zonder sneven*, beslist; *als*, zoals.
475-7 1 Petr. 1:3; *in een levende hope*, tot levende hoop, in spem vivam; *dit waerck*, dit; *looden*, peilen, doorgronden, Rh. Gl.; MWB niet, WNT ±1800.
478-0 *schillen* (schelden), twisten; Rom. 4:25; *gherechtigheyt*, rechtvaardigmaking.
481 Opdat we dit tot ons voordeel zullen begrijpen, (zeg ik).
485-6 *midts*, door middel van; *vooren*, eerder; *verlaten*, intransitief = reflexief.

Evangelische leeraer.
Ia, ende niet dijnckende dat ons magh baten
Onzer waercken verdiensten (wilt dit in prenten) [+]
Van costelicke wtvaerden of testamenten, [+]L 1 r.
Noch hopen op yemandts langhe ghebeden
Van broeders of nonnen, tzy in wat steden,
Of eeuwighe iaerghetyden; deze zaken [487-2]
En moghen gheenen oprechten troost maken.
Want meent de mensche duer zulc bestieren
Consciencye stillen en appayzieren,
Zo en werdt hy nemmermeer vulmaect ghetroost. [494-6]

Gheloove metter liefde ghecleedt.
Dats waer, want als hy zijn zonden begloost,
Zo zijn zy veil te zwaer ende staerck;
Maer als hy gheloovende neimt anmaerck
Up dwoordt van Isayas ghezeyt fijn,
Dats dat de zonden op Christus gheleyt zijn,
Zo eyst ooc warachtigh datze zijn verwonnen. [497-2]

De mestroostighe mensche.
Vrienden Gods, willet tspel te slutene beghonnen,
Want ghy hebt nu troostelic beraen mijn.

Evangelische leeraer.
Schriftuerlic Troost, het moet ghedaen zijn,
Sluut ons materye. [503-6]

Schriftuerlic troost.
Ic bens ghepooght schier. [507]
De Evangelische Leeraer betooght hier
Met Schriftuerlicken Troost, alzoot begloost es, [509]
Dat den mensche stervende den meesten troost es
In Iesus Christus staerven en verryzen,
Dit gheloovende duer des helighs gheests bewyzen.

487-2 Rom. 3:20; *costelick*, kostbaar; *wtvaert*, lijkdienst; *testament*, legaat (aan kerk of klooster); *iaerghetyde*, herdenkingsmis.
494-6 *bestieren*, regelen; *stillen = appayzieren*.
497-2 *beglozen*, overdenken; *staerck*, talrijk; Jes. 53:12.
503-6 *beghonnen*, beginnen; *het moet ghedaen zijn*, we moeten ophouden; *materye*, (behandeling van ons) onderwerp.
507 *ghepooght*, lees *ghevooght* (gevoegd), genegen, bereid; *schier*, dadelijk.
509 Zie 412.

Gheloove metter liefde ghecleedt.
Ghy die int staerven, om der zielen spyzen
Smenschen troost zijt zouckende in dit opstel, [513-4]
Wilt danckelic nemen ons simpel spel [515]
Om troostelic wel te boetene smerte. [516]
Voor die van Nieukaercke, 'goetwilligh int herte,'
Om prijs ghespeilt met ionstigher vijtte [517-8]
Tuwen dienste, Alst past by apetijtte. [519]

Finis.

513-4 *Ghy*, de Gentse gastheren; *om der zielen spyzen*, tot voedsel voor onze ziel-niet bedoeld is de bekende betekenis van *der zielen spyze*, het Sacrament, het hemels brood; *in dit opstel*, door de organisatie van deze wedstrijd.
515 *danckelic nemen*, in dank aanvaarden.
516 Als bepaling bij *spel*: met de strekking om.
517-8 *voor die van Nieukaercke*, voor de Nieuwkerkse kamer; *met ionstigher vijtte* (leven, wijze van doen) = *met levender ionste* (genegenheid).
519 De gastheren worden met de spreuk van hun kamer toegesproken.

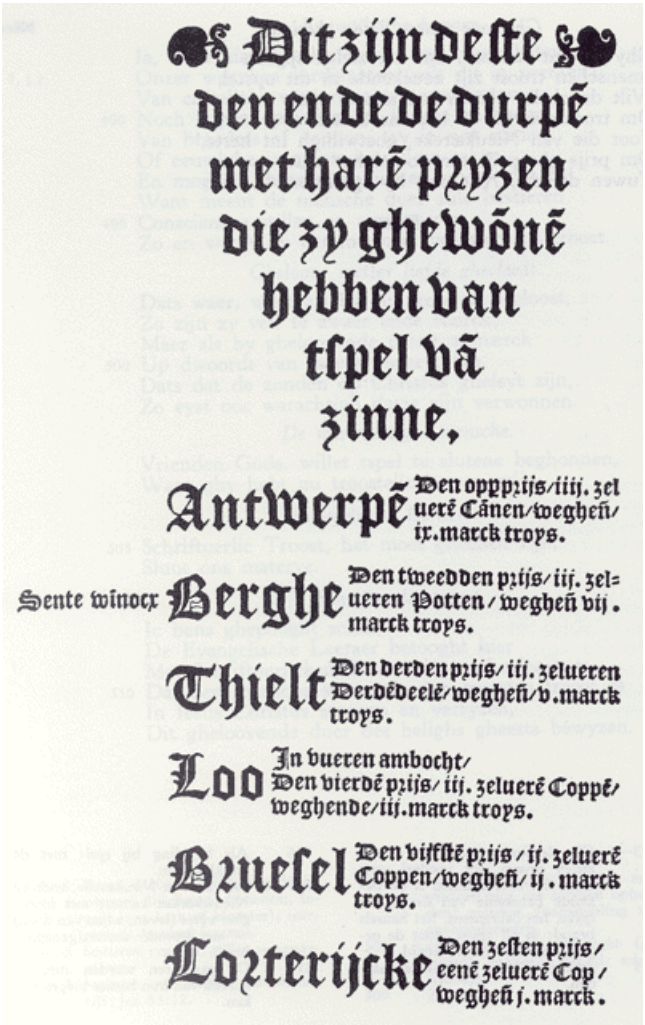

Dit zijn de ste den ende de durpē met harē pryzen die zy ghewōnē hebben van tspel vā zinne,

Antwerpē — Den oppryis/iiij. zel uerē Cānen/weghen/ ix. marck troys.

Sente winocx Berghe — Den tweedden pryis/iij. zel= ueren Potten/weghen vij. marck troys.

Thielt — Den derden pryis/iij. zelueren Derdēdeelē/weghen/v. marck troys.

Loo — In vueren ambocht/ Den vierdē pryis/iij. zeluerē Coppē/ weghende/iij. marck troys.

Bruesel — Den vifftē pryis/ij. zeluerē Coppen/weghen/ij. marck troys.

Lozterijcke — Den zesten pryis/ eenē zeluerē Cop/ weghen j. marck.

Nieuport

kamer
DE DOORNE CROONE
zinspreuk
'*Van Vroetscepen dinne*'
Antwoord
Christus moet alleen des menschen troost zijn

(geen prijs)

Nieupoxt,

Inleiding

De personages

Hoofdpersoon
De Mensche, een pelgrim naar het hemelse Jerusalem.

Helpers
Goddelicke Waerheyt (m., 17), de waarheid die in de bijbel verkondigd wordt.
Wtvloyende Claergye (vr., zie 138/9), kennis van Gods waarheid ten dienste van anderen - MWB 8, 1101/2.

De beide helpers vormen een homogeen paar: zich voor ieder ter beschikking stellende *kennis* van de bijbel-althans volgens hun namen. Met *wy* en *ons* plaatsen ze zich doorlopend op menselijk niveau, het zijn *kenners* van de bijbel.
De hoofdpersoon verscheen ongetwijfeld in pelgrimsuitrusting; zie daarvoor *Ruys*, blz. 3 en 4. Van een tocht langs het ‘smalle pad’ blijkt tijdens het Spel echter niets.

De vorm

Spel en afsluiting beginnen met een rondeel, in het eerste geval gevolgd door één maal gekruist rijm in halve verzen. Verder is het verband gepaard. Het rijm zelf is overwegend liggend, of bij staand rijm dubbel; enkel staand rijm blijft verre in de minderheid.

Er moet een introductie met begroeting vooraf zijn gegaan. De kennismaking met de personages wordt als begin van het Spel gegeven, met open einde. Alle andere onderdelen eindigen gesloten. De grenzen liggen steeds in een claus, doordat de afsluitende spreker tevens het volgende deel begint; de drukker gaf daar geen scheiding aan - zie Leffijnghe 75/6.

Grotendeels bestaat Nieuport uit samenspraak van de helpers. Ze verwijzen naar een bijbeltekst, parafrazeren deze en eindigen met een opwekking of uitroep; daar overheerst de imperatief. De Mensche onderbreekt soms met een vraag, maar spreekt voornamelijk woorden van instemming en dank. Zijn clauzen eindigen veelal exclamatief.

In de nadruk is de ontbrekende regel na 499 aangevuld; dit kon gebeuren zonder raadpleging van de oorspronkelijke tekst. De lacunes na 54 en 202 bleven en de verwisseling van 127-228 en 527-528 werd niet opgemerkt.

Overzicht van de inhoud

Proloog ontbreekt

Spel
I
1-29 Kennismaking met de personages - open einde (30-504 *Schriftuurlijk*)
- 366 *Geestelijke voorbereiding* - gesloten einde
Raadgevingen voor het moeizame leven op aarde, dat eindigt met de angstaanjagende dood. Deze is echter begin van het eeuwige leven, want Christus heeft de dood overwonnen. Daarop formuleert Mensche het antwoord van de kamer: *Christus moet alleene des menschen troost zijn*.
167
Op grond daarvan bidt hij om versterking van zijn geloof. Daar hoort dan liefde nog bij, maar al had hij ze beide, het zijn gaven van Christus (202). Niet op wat hij erdoor doet, zijn 'eyghen waercken', moet hij vertrouwen, maar uitsluitend op Christus zelf.

225
Diens komst was door God toegezegd. Op deze belofte, in het O.T. telkens herhaald, moet men vertrouwen.
304
De Mensche, die het voorgaande toch niet helemaal begrepen heeft, wil zijn aanvaarding van Christus tonen door zich op 'goede werken' te richten. De ontoereikendheid daarvan wordt hem nog eens duidelijk gemaakt. Tevens keert de schrijver zich tegen dwazen die er op los leven, omdat God de mensen nu eenmaal de hemel beloofd heeft (327). Wie geënt is in Christus, brengt goede vruchten voort, maar alleen door zijn genade.
De drie eindigen samen met lof aan Christus.

II 367-504 *Vertrouwen en zekerheid* gesloten einde
In een lange reeks teksten, nu vooral uit het N.T., wordt het voorgaande bevestigd. Tot slot voert de schrijver twee belangrijke getuigenissen aan. Paulus besluit zijn brieven met een beroep op Christus en de 'helighe kaercke' doet hetzelfde aan het eind van sacramenten en gebeden. De Mensche rekent op zijn redding.

III 505-578 *Figuurlijk* - gesloten einde
Een uitgebreide drieledige toog: aanbidding van de gekruisigde Christus - het lam dat het gezegelde boek gaat openen - Christus in de wijnpers. Vgl. voor het slot Nieukercke 505-507.

Afsluiting 579-589 Eerbetoon aan de keizer, afscheid van de autoriteiten en verzoek om waardering.

Het taalgebruik

De stijl is opgewonden, onder andere door veel met O beginnende vocatieven, uitroepen in vraagvorm als *Wie zal dan twyfelen*? en bevestigende zonder persoonsvorm - *Noyt gheen zo blyde, gheen waercken verdienelic*! Er staat een overvloed aan tegenwoordige deelwoorden in de tekst, een honderdtal, voor de helft verbonden met zijn, wezen of werden. Daarbij is de persoonsvorm soms onderdrukt, bijv. (es) *wegh*

varende ghelijk een schauwe 110, *Den priester* (was) *in Sancta sanctorum gaende* 523. Een aantal clauzen krijgen zo een merkwaardig begin: *Hieremyam utende* 79, *Isayas utende* 216, *Ezechiel zegghende* 265, *Regum verclarende* 376. Tenslotte ontbreekt de persoonsvorm in de gebiedende zinnen (Zijt) *daer niet falende* 206, *Hier in* (zijt) *vast rustende* 236, 376, (zijt) *u vast betrauwende* 455 en (zijt) *voorder schauwende* 463.

Hier wendt de auteur (de literator) zich nadrukkelijk van het gangbare taalgebruik af.

Ik wijs nog op *niet stille te stane*(*n*) 57, een imperativische infinitief + te na een negatie. *Stoett* vond in het middelnederlands slechts één voorbeeld, uit Schiedam, § 350 Opm. II. *Verdenius* gaf er vele uit Hollandse kluchten van de zeventiende en achttiende eeuw, onder andere *hier niet langher te staen* en verklaarde ze als verkorting uit zinnen met *passen*, zorgen voor, bijv. *Past hier niet langher te staen*. Ook deze trof hij alleen in noordelijke teksten. Door het Nieuwpoortse voorbeeld mag de door Stoett gesuggereerde ontlening aan het Oudfrans niet vergeten worden. Mogelijk is deze imperatief door toevoeging van 'passen' voor het taalgevoel aanvaardbaar gemaakt.

De refreinen vertonen dezelfde verkleefdheid aan het tegenwoordig deelwoord, maar geen weglating van persoonsvormen.

De godsdienstige opvatting

De pelgrim naar het hemelse Jeruzalem moet op Christus vertrouwen en hem in alles volgen. Dit motief keert telkens terug en wordt met bijbelteksten omstandig toegelicht.

Daarbij komen twee bijzonderheden aan de orde, die de godsdienstige opvatting van de schrijver verduidelijken. Zelfs geloof, hoop en liefde kunnen de mens niet helpen, zolang hij op zijn eigen onreine werken vertrouwt (199), maar door genade wordt hij tot goede werken *bekwaam gemaakt* (339). Genade kan de mens niet zelf verwerven. Ze valt hem ten deel, doordat God hem uitverkoren heeft om door Christus gered te worden (433). De kerk wijst op deze beslissende daad, door haar sacramenten en gebeden te laten eindigen met de woorden *Per Iesum Christum dominum nostrum* (496a). Nieuport is een orthodox katholiek spel.

Van Dis blz. 62 was veel gereserveerder in zijn oordeel. Wanneer men echter na 499 de weggevallen regel invult, vervalt zijn opmerking over de sacramenten. *Te Winkel* I 237 meende dat Nieuport tegen de hervormden optreedt. In het spel is dat niet zo, maar bedoeld zal zijn het vroede refrein, met een waarschuwing tegen 'die princen der duusterheyt' en hun 'gheestelicke schalckheyt' (bedrog). Dit moet tegen de reformatie gericht zijn, een unieke aanval in deze teksten.

Het vroede en het amoreuze refrein vertonen woordovereenkomsten met het spel; over tegenwoordige deelwoorden is hiervoor al gesproken. In het zotte, dat minder literair van taal is, komen ze niet voor. Hier waagt de schrijver wel een woord van kritiek: *Gheestelick, waerlick die coopen groot en smal Offycyen, benefycyen by crachte*.

De opvoering

In het begin spreekt de hoofdpersoon over een gevaarlijke smalle weg, maar nergens blijkt, dat deze op de scène getoond werd. De pelgrimsuitrusting was misschien de enige aanduiding van de tocht.

Tot 504 wordt er een gesprek gevoerd waaraan De Mensch levendig deelneemt. Bij 183 kan hem een crucifix voorgehouden zijn; de woorden ‘wilt hem aanschauwen’ en het gebed van de volgende claus wijzen daarop.

Aan het eind staan drie togen over Christus plaats in het heilsplan van God. De derde, Christus in de wijnpers, werd *boven boven al* getoond, dat wil zeggen in het middenvak, dat iets hoger lag dan de bovenzijvakken. Voor de uitbeelding zie *Timmers* nr. 207: ‘Christus, slechts met de lendedoek bekleed, getooid met de doornenkroon en met de wondtekenen in handen en voeten, treedt druiven in een trogge en wordt daarbij zelf door de balk van de wijnpers als de mystieke druiventros neergedrukt, waarbij de wijn, Zijn bloed, uit Zijn wonden stroomt’.

De eerste figuere is zo samengesteld, dat één toogruimte onvoldoende moet zijn geweest voor God en de Heilige Geest, daaronder de gekruisigde en ervoor de geestelijke en de wereldlijke stand. Vermoedelijk werden God en de duif in een zijvak boven getoond, was daaronder op de scène een groot crucifix geplaatst en knielden daarvoor de beide standen. Ze baden het schietgebed en de toeschouwers konden daarin meedoen.

Voor de tweede figuere waren dan de ruimten aan de andere kant beschikbaar, boven ‘één zittende met eenen bouc met zeven zegels, een ynghel daerby’ (Op. 5:2), beneden het lam tussen vier dieren en een ouderling (Op. 5:5). Samenvoeging van beide delen of vertoning naast elkaar beneden, was ook mogelijk; het toneel bood gelegenheid voor een ruime, overzichtelijke aanbieding.

Nieuport.

Prologhe.
In dit spel zijn drye personagen: De mensche, Goddelicke waerheyt, Wtvloyende claergye.

De mensche.
O virtueuze godtheyt, hoghe gheprezen,
Schepper der hemelen, der aerden, crachtigh, [1-2]
Wie zal nu mijn leedtsman troostbarigh wezen, [3]
O virtueuze godtheyt, hoghe gheprezen,
Zo dat ic moghte gheraken by dezen
Ten hende mijns weighs wel ende voordachtigh? [6]
O virtueuze godtheyt, hoghe gheprezen,
Schepper der hemelen, der aerden, crachtigh,
Staet my in staden. [9]

Goddelicke waerheyt.
Wie valt daer clachtigh,

Wtvloyende claergye.
Zeer onberaden? [10-1]

De mensche.
O God almachtigh! [12]

Goddelicke waerheyt.
Wilt u ontladen [+]
Der daden zwaermoedigh, zoo wy hier hooren, [13-4] [+]L 2 r.
Van uwer herten.

1-2 *virtueus*, almachtig, 12, = *crachtigh*.
3 *troostbarigh*, behulpzaam, = *beraedtzaem* 25.
6 *wel ende voordachtigh*, weloverwogen.
9 *in stade blijven*, bijstaan.
10-1 *clachtigh vallen*, klagen; *onberaden*, hulpeloos.
12 Sluit aan bij vs. 9; Mensche heeft de anderen nog niet gezien.
13-4 *ontladen*, ontlasten; *daden zwaermoedigh*, zwaarmoedigheid.

De mensche.
O vrienden vercooren,
Al vooren duerluchtigh, edel, manlic graen zoet
Ende u, zuver blomme, ic ommevaen moet;
Helzende goddelic, willic my bughen plat [17-9]
Gheheel tuwen dienste.

Wtvloyende claergye.
U woorden ghetughen dat.
Metter Goddelicker Waerheyt nu tghehoor voet;
Onzen raedt achtervolghende u devoor doet. [23]
Wy zullen u helpen (maect melodye) [24]
Als vrienden beraedtzaem.

De mensche.
O Wtvloyende Claergye,
Uwer beeder namen ic claer ben maerckende.
Wilt ghy my als mensche hier zijn verstaerckende,
Duzent vout danck hebt met rypen verstande. [27-9]

Goddelicke waerheyt.
Waer light de reyze? [30]

De mensche.
Ten helighen lande,
Daer ic ghaerne ware; stranghe es tpassage,
Vul van oultrage, een wilde bosschage. [31-3]
Zal ic noch moghen Ierusalem anschauwen,
Noyt gheen zo blyde.

Wtvloyende claergye.
Hebt goet betrauwen
En wilt niet flauwen, tzijn swaerels perijckelen,
Doodelic, pijnlic, veil zware artijckelen.
De mensche duer Christum zulc wegh es lydende
By zijnder gracye. [37-0]

17-9 *al vooren*, eerst; *manlic graen*, heer; *ommevaen* = (om)*helzen*; *goddelic*, eerbiedig; *hem plat bughen*, zich volkomen schikken.
23 *achtervolghen*, opvolgen; *zijn devoor doen*, zijn best doen.
24 *melodye*, vreugde, heerlijkheid, 63, 553.
27-9 *claer maercken*, duidelijk zien (op de kleding), in zich opnemen; *met rypen verstande*, met uw wijs oordeel-bij *verstaerckende*.
30 *Waer light de reyze*? Zie Leffijnghe 15, Bruessele 20.
31-3 *theligh lant*, het hemels Jerusalem, 34; *stranghe es tpassage*, de weg is smal, vgl. Matth. 7:14; *oultrage*, moeilijkheden; *bosschage*, woud.
37-0 *flauwen*, de moed verliezen, 294; *artijckelen*, zaken; *lyden*, gaan; *by*, door.

Goddelicke waerheyt.
Eeuwelic strydende,
Hier naer verblydende te lande kerende
Daer u de godtheyt eerst was formerende; [43]
Nu, prezenterende hier, aerdtsch ghevonden,
Daer weder commende up peyne verbonden.
Schuut dwaerc der zonden, ten wert niet smertelic, [44-6]
Tes onze beghaerte.

+

+L 2 v.

De mensche.
Och ia ic, zo hertelic. [48]
Magh ic ten hemelschen lande gheraken,
Al dat bitter es zal my zoete smaken.
Naer uwen raedt levende, goet ende cort fijn, [51]
My gheheel ic voughe.

Wtvloyende claergye.
Laet u gheschort zijn
U lendenen, schuwende zulc beletzele,
Tes dwoordt Christi dwelc wy u vermanen. [53-5]
Bereedt tenweghe. [56].

Goddelicke waerheyt.
Ia, niet stille te stanen! [57]
Gheen blyvende plaetze, zo ons Paulus leert!
Voor elcmensche hem weder daer presenteert,
Als pilgrem warachtigh, zo hem magh lusten, [58-0]
Een plaetze beghaerende daer hy magh rusten.
O Ierusalem, schone woonstadt hier boven, [62]
Vul melodyen.

43 *u* voor *hem*, een veel voorkomende verschuiving in dialogen.
44-6 *prezenteren*, intransitief = reflexief (59), aanwezig zijn; *ghevonden*, bevonden; *up peyne verbonden*, mits ge het lijden aanvaardt, dat eraan voorafgaat; *ten wert niet smertelic*, het zal niet moeilijk blijken.
48 *zo hertelic*, van ganser harte.
51 *goet ende cort*, om kort te gaan; *fijn*, stopwoord.
53-5 1 Petr. 1:13; *gheschort*, opgeschort, van lange kleren gezegd, die het gaan belemmeren. Waarschijnlijk ontbreekt een vers op *-etzele* met een uitspraak van Christus; *vermanen*, aanzeggen.
56 *bereedt tenweghe*, maak u klaar voor de reis
57 *niet stille te stanen* (de slot-n om het rijm), sta niet stil. Een oud voorbeeld van een gebod door middel van een infinitief in een negatieve zin-zie de inleiding.
58-0 Hebr. 13:14; *voor*, voordat; *zo hem magh lusten*, naar zijn wens.
62 Gal. 4:26, Jerusalem dat boven is.

*

De mensche.
U moet ic loven,
Duerluchtighe, hoghe persoonen vul waerden, [65]
Ende eeuwigh dancken.

Wtvloyende claergye.
Noch moet ghy anvaerden
Tcruce Christi, zonder eenigh inducye
Christum volghende ter persecucye, [67-9]
U zelven loogghende, gheheel ontvremende,
Goetwilligh up den hals u cruce nemende;
Zo zult ghy een pilgrem warachtigh bekent zijn, [70-2]
Naer Marcus leere.

De mensche.
Ic wil obedyent zijn,
Al moet mynen gheest wat duer den gru qwellen.
Ic en weit waer den eersten voet nu stellen
Ten rechten weghe, zoo ic ben ontslutende,
Duer de aerme crancheyt. [75-8]

Goddelicke waerheyt.
Hieremyam utende:
Ic weit wel dat in de mensche alvooren
Zijn wegh niet en es, noch inden man vercooren
Dat hy wel wandele in alder manieren,
Zo dat hy zynen ganc te rechte can stieren, [+]
Hoe subtijl dat hy ooc es van liste, [79-4] [+]L 3 r.
Dan duer God alleene.

* 70 loochende
65 (vul) *waerden*, waardigheid-stoplap, 312.
67-9 *noch*, verder; *anvaerden*, op zich nemen; *inducye*, onderbreking (Rh. Gl.); *ter persecucye*, op zijn lijdensweg.
70-2 *hem loogghen*, zich verloochenen = *hem ontvremen*-zie 170; *bekent zijn*, zijn, Marc. 10:21.
75-8 *moet duer den gru qwellen*, lijdt uit angst (hiervoor); *zoo ic ben ontslutende*, dat verzeker ik u; *crancheyt*, zwak begrip.
79-4 *Hieremyam*(es)*utende*, Jer. 10:23; *alvooren*, van te voren; *subtijl van liste*, 299, schrander, slim = *schalck van l.*, Leffijnghe 90.

Wtvloyende claergye.
Hoort den Psalmiste
Tot hemlieden die op den wegh verkeeren:
Ic zal u tverstandt gheven ende leeren
Den wegh dien ghy gaen zult, doet vry u besten,
Ende mijn ooghen zal ic op u vesten; [87-0]
Zo zult ghy ten Ierusalemschen bedelve [91]
Zeer wel gheraken.

Goddelicke waerheyt.
Christus zeght zelve. [93]
Staet op, ende anziet wel ghehandelt [94]
Welc den goeden wegh es en daer in wandelt,
Een wegh zeer zoete den pilgrem verblydende.
Es God met ons, wie werdt ons bestrydende? [97]
Dezen wegh ten hemel binnen es streckende,
O, wegh der zaligheyt!

De mensche.
Ghy zijt ontweckende
Tuterste mijnder zielen lustighe rancken; [100-1]
Der dueght en magh ic u nemmermeer vuldancken.
Maer dit voyage lydelick, vul schronden, [102-3]
Zalt langhe ghedueren?

Wtvloyende claergye.
Vaett Iobs vermonden:
De mensche, aerm vander vrauwe ghebooren,
Levende een corten tijt, zoo elc magh hooren,
Vervult met vele mizeryen (dit es de somme) [105-8]
Die hem eerst vertooghde ghelijc een blomme,
Wegh varende ghelijc een schauwe lydelick,
Als hoy vergaende. [109-1]

87-0 Ps. 32:8; *op den wegh verkeeren*, onderweg verdwalen.
91 *bedelf*, gebied - *ten I. bedelve*, in Jerusalem.
93 *zeght*, zegt het, namelijk het voorgaande, mogelijk duidend op Marc. 12:34.
94 *wel ghehandelt*, met overleg.
97 Rom. 8:31.
100-1 Ge vervult me met vreugde tot in het diepst van mijn ziel.
102-3 *der*, voor deze; *lydelick*, pijnlijk; *schronde*, kloof, hindernis.
105-8 hoor wat Job zegt, Job 14:1, 2; *aerm*, behoeftig, naakt, Job. 1:21; (es) *vervult*, repletur; *dit es de somme*, hier komt het op neer.
109-1 (es) *wegh varende*; *schauwe*, schaduw; *hoy*, te maaien gras, Jes. 40:7. *lydelick*, voorbijgaand.

De mensche.
O leven tydelick,
Broosch, cranck, vul zondighe inclinacyen,
Anvecht des vleeschs duvelsche inspiracyen.
Qwa ghedachten my an, int secrete, leken, [112-5]
Gheheel afgryzelic.

Goddelicke waerheyt.
Hoort de prophete spreken:
Levende menschen, zieck zijnde, staervelick,
Niet anders en es dan een anvecht aervelick, [+]
Eeuwigh strydende duer svleeschs influccye, [117-0]
Altijts ghedverende.

[+]L 3 v.

De mensche.
Uwe instruccye
Verwint in my de menschelicke crancheyt;
Maer als ic duergaen ben deze aerdtsche strancheyt,
My zelven ghevende int lyden verduldigh,
Benaut, als pilgrem warachtigh ghehuldigh - [124-6]
Want claer noyt niemant zo broosch een schaerf zagh-
Maer lacen, ic duchte voor mynen staerfdagh,
Daer den vyandt zal commen trecken en teezen,
Den inganc belettende. [127-0]

Wtvloyende claergye.
En wilt niet vreezen,
Al valt de tydelicke doodt wat daerlick, [132]
Hoort Augustinum spreken: o doodt beghaerlic,
Die een hende zijt van tqwaet hier teghenwoordigh,
Een opslutijnghe vanden aerbeyt discoordigh,
Tbeghinsele der rusten tot elcx playzance,
Ia, Gode beqwame. [134-7]

112-5 *tydelick*, aards, 132, 352; *inclinacye*, begeerte; *anvecht*, aanvechting, in 119 strijd; *inspiracye*, inblazing; *an leken*, toevloeien.
117-0 Job 7:1; (hun) *es aervelick*, zij erven, hebben als erfelijk lot; *influccye*, invloed.
124-6 *aerdtse strancheyt*, moeilijk aards leven; *hem verduldigh gheven*, zich geduldig gedragen; *benaut*, (hoewel) angstig; *ghehuldigh*, ootmoedig.
127-0 *lacen*, helaas; *schaerf*, kruik, tegel of stuk ervan; *trecken = teezen*; *inganc*, toegang tot de hemel.
132 *daerlick*, angstaanjagend.
134-7 *hende*, einde = *opslutinghe; aerbeyt discoordigh*, verwarrend leed; *beghinsele*, begin; *playzance*, behagen; *beqwame*, welgevallig.

De mensche.
O zuver monstrance,
Edel Wtvloyende Claergye iueghdelic,
Ende u, Goddelicke Waerheyt dueghdelic, [138-0]
Die de vreeze des doodts in my verborghen
Nu zijt verdryvende.

Goddelicke waerheyt.
En wilt niet zorghen,
Want Christus zeght zelve, ons hoorende clachtigh:
Ic ben de eerste en de laetste warachtigh;
Ic hebbe doodt gheweist, o mensche snevende,
Ziet, ic ben nu inder eeuwigheyt levende;
Die slotel des doodts, der hellen mede,
Heb ic in handen. [143-9]

Wtvloyende claergye.
O ziele, hebt vrede,
Met Matthaeo zegghende, wilt dit gronderen:
Op den vasten steen willen wy ons fonderen,
Dwelc Christus es, ons in gloryen aervende,
Ons hope, ons troost, ons toevlucht staervende;
Zonder hem zo en esser zaligheyt gheene; [151-5]
Zijt vast betrauwende. [+]

[+]L 4 r.

Goddelicke waerheyt.
Hy eyst alleene
Duer wien alle zaken zijn gheschepen, [157-8]
Want wt hem, duer hem, in hem, eyst al begrepen.
Hem zy inder eeuwigheyt glorye onbezwijckelic, [159-0]
Als zone des vaders.

De mensche.
Zo eyst claer blijckelic
Datter gheen ander en es; dus luut tpropoost fijn: [163]
Christus moet alleene des menschen troost zijn
Inde huere des doots, als therte zal breken;
O troost beghaerlic!

138-0 (Ik dank u) O ...; *monstrance*, hostievaas, vaak erenaam voor Maria, hier voor Wtvl. Claergye; *iueghdelic*, epitheton ornans; *dueghdelic*, genadig.
143-9 Op. 1:11 en 18; *clachtigh*, klagend; *snevende*, bang.
151-5 Matth. 7:24, uitgebreid naar Ps. 62:7, 8 en Hand. 4:11, 12; *in gloryen aerven*, zijn heerlijkheid schenken; *gronderen*, doorgronden.
157-8 Col. 1:16.
159-0 Rom. 11:36; *onbezwijckelic*, onvergankelijk.
163 *propoost*, conclusie.

Goddelicke waerheyt.
Den vader hoort spreken:
Dit es mijn beminde zone naer tghewaghen,
Inden welcken ic hebbe mijn wel behaghen.
Hoort hem, o mensche, en wilt u niet ontvremen. [168-0]
Dit es den troost, gheen ander en wilt nemen,
Vanden vader belooft ons, breeder int wezen, [172]
Een troost ghenadigh.

Wtvloyende claergye.
Paulum wilt lezen
Totten Hebrein, dit zal ons vromen: [175]
Want hy nerghens ynghelen heift anghenomen,
Maer tzaet van Abraham onzen behoedere;
Hy moeste ghelijc werden zynen broedere,
Op dat hy zoude zijn, ontfermigh adere,
Een ghetrauwe bisschop tot den vadere
Om te reynighen de zonde vanden volcke;
Noyt zulc een toevlucht.

Goddelicke waerheyt.
Onder shemels wolcke
Gheen anderen troost en es, wilt hem anschauwen. [184]
Daeromme laet ons toe gaen met groot betrauwen.
Tot den stoel zijnder gracyen, als wy staerven,
Op dat wy moghen bermherticheyt verwaerven,
Gracye vindende, een hulpe beqwame, [185-8]
Naer Paulus leere.

De mensche.
O troostelicke name
Christus Iesus, wilt zo in my waercken
Dat gheloove, hope, liefde magh verstaercken, [190-2 +]
Inde laetste tijdt, hier zijnde beneden, +L 4 v.
My wel van noode.

168-0 Matth. 17:5; *naer tghewaghen*, zoals vermeld wordt; *hem ontvremen*, zich afwenden.
172 *breeder int wezen*, krachtiger van aard (dan enige andere).
175 Hebr. 2:16, 17; *vromen*, baten; *ontfermigh adere*, als bron van barmhartigheid; *bisschop*, hogepriester; *tot*, bij.
184 Hand. 4:12. Waarschijnlijk toont Goddelicke Waerheyt een crucifix; De Mensche knielt en bidt Christus aan.
185-8 Hebr. 4:16; *stoel*, troon; *een* (lees *in*) *hulpe beqwame*, in auxilio opportuno, tot hulp te bekwamer tijd.
190-2 *name*, voor persoon; *verstaercken*, sterker worden.

*

Wtvloyende claergye.
Tes wel ghebeden.
Maer al hadt ghy tgheloove zo groot, dit anziet, [196]
Dat ghy baerghen versteldet, zo en eyst al niet,
Esser gheen liefde in u ghevonden.

Goddelicke waerheyt.
Ia, al waren alle dueghden in een ghebonden
In u, waer naer elc goet kersten magh lusten,
Zo en zult ghy op u eyghen duecht niet rusten; [200-1]
Al ware tgheloove, liefde in u gloyende, [202]
Zult ghy de waercken boven Christum verchieren,
U daer betrauwende? [203-4]

Wtvloyende claergye.
In gheender manieren.
Alleene in Christo, daer niet falende,
Es u eenighe gracye toe dalende
Van tgheloove, liefde of zulcke zoetheyt.
Dijnct alleene: tes zijn ontfermighe goetheyt;
De cracht uwer zielen daer me wilt voen. [206-0]

Goddelicke waerheyt.
Zonder my, zeght hy, en mooght ghy niet ghedoen,
Want hemel ende aerde zal zijn vergaende,
Maer mijn woordt eeuwigh zal blyven staende,
Tgheloove, hope, liefde in hem slutende,
Als troost alleene. [211-5]

Wtvloyende claergye.
Isayas utende
Zegghende tot den mensche (dit woordt ghesomt):
Ziet zijn loon es met hem, u zalighmaker comt
Ende zijn waerck voor hem, daer gracye wtleict. [216-9]
Zijt ghetroost, mijn volc, dit de heere zelve spreict. [220]
Wie zal hem dan op een ander troost verlaten?
Gheen zijns ghelijcke.

* 219 wt leect
196 1 Cor. 13:2; *verstellen*, verzetten; *ansien*, bedenken.
200-1 *lusten naer*, verlangen naar; *rusten op*, vertrouwen op.
202 Er is een versregel uitgevallen, ongeveer gelijk aan 486.
203-4 *verchieren*, vereren; *daer*, daar op, vgl. 206 *daer*, daar in.
206-0 (zijt) *daer niet falende*; *me*, mee; *voen*, voeden.
211-5 Joh. 15:5 en Matth. 24:35 en overeenkomstige plaatsen; *alleene*, enige.
216-9 Jes. 62:11, 40:10; *Isayas* (es) *utende*; *dit woordt ghesomt*, overweeg deze uitspraak (1 *Drewes*).
220 Jes. 51:12, 52:9.

De mensche.
O ziele, wilt vaten, [223]
Vast betrauwende in dezen troost warachtigh.

Goddelicke waerheyt.
Dit es de belofte des vaders crachtigh,
Waer wt de zaligheyt des gheloofs es gheschiet.
Zonder de belofte tgheloove en es niet, [227 +]
Welcke belofte Christus ghebenedijdt, +M 1 r.
Ons alder troost es.

Wtvloyende claergye.
En psalmo belijdt; [230]
Daer staet: die heere heift David toe ghezworen
De waerheyt, ende hy, o mensche vercoren,
En zal hem niet bedrieghen (dit es tghevoel)
Vande vrucht zijns buucxs te zetten op zynen stoel,
Twelc de vader beloofde; o troostelic woordt,
Hier in vast rustende. [231-6]

Goddelicke waerheyt.
Micheam nu hoort:
Ghy zult gheven, zeght hy, dat ghy warachtelic
Iacob toeghezeyt hebt met eede crachtelic:
Die ontfermhertigheyt, die ghy naer tbelyden
Abraham ghezworen hebt van ouden tyden. [238-1]
Deze zal onze ongherechtigheden
Afdoen, ende alle onze zondighe zeden
Zal hy wegh waerpen inde diepte der zee; [242-4]
Noyt zulc een troost.

De mensche.
Tverlanghen doet wee.
O ziele, die hier nu naer tgoddelic vermonden
Den troost Christum hebbe ghevonden,
Gheen ander voor ons, die aerdtsch ghemul zijn, [247-9]
Dan hy alleene.

223 *wilt vaten*, neem het ter harte.
227 *niet*, zonder waarde.
230 *belyden*, vertrouwen op-gewoonlijk met accusativus.
231-6 Ps. 132:11; *waerheyt*, eed; *bedrieghen*, misleiden, 451- afwijkend van de bijbeltekst; *tghevoel*, mijn overtuiging; *van de vrucht zijns buucxs*, een van zijn nazaten; (zijt) *hier in vast rustende*, 264, 376, 474.
238-1 Micha 7:20; *tbelyden*, uw verklaring; *van ouden tyden*, a diebus antiquis.
242-4 Micha 7:19; *afdoen*, wegnemen; *deze*, Christus; *zondighe zede*, zonde, Deynze 93.
247-9 *hebbe*, discongruent; *tgoddelic vermonden*, Gods eigen woorden; *ghemul*, stof.

Wtvloyende claergye.
De gheschriften vul zijn.
Hoort Hieremyam spreken (dit woordt verzint): [251-2]
In eeuwigher liefden zo hebbic u ghemint;
Hier omme zo hebbic, ontfermigh int locken,
U zo hertelic tot my ghetrocken;
Met dezen troost ghy naer Ierusalem gaen moet [253-6]
Ende gheen ander.

Goddelicke waerheyt.
Ozeas vermaen doet:
Ic zal u my trauwen, o lief vercoren,
In eeuwigheyt, ende oordeelen al voren
In rechtvaerdigheyt, in warachtigheyt, mede
In gheloove; dan zult ghy bekennen vrede,
Dat ic, de heere, ben troostbaer en machtigh; [259-3]
In my zijt rustende. [+]

[+]M 1 v.

Wtvloyende claergye.
Ezechiel clachtigh
Zegghende: ic en wil, die sterft zyne doot niet;
Keert weder ende leift; an uwen noot, ziet, [265-7]
Tonswaert zynen troost hy zoetmondigh laet leken,
Vul van ghenade.

Goddelicke waerheyt.
Den mont Gods hoort spreken
Duer Isayam, onslieden anschauwende,
Zegghende: die op my vast es betrauwende,
Zal de aerde beaerven en zal by dezen
Mynen helighen berch bezittende wezen,
Ons troost, ons toevlucht als aerm crancke weezen.
Wie zal dan twyfelen? [272-6]

251-2 *geschriften*, Schriften; *vul*, vervuld; *verzinnen*, overwegen.
253-6 Jer. 31:3; *ontfermigh int locken*, uit barmhartigheid u roepend.
259-3 Hosea 2:18, 19; *trauwen*, als bruid nemen; *al voren*, bovenal; *rechtvaerdigheyt*, gerechtigheid; *vrede bekennen, dat ic*, rust hebben en erkennen dat ik; *troostbaer en machtigh*, in staat om te verlossen.
265-7 Ez. 18:32; (es) *clachtigh zegghende*, zegt verwijtend; *die staerft zyne doot*, de dood van de stervende, zie Mnl. Syntaxis[3] §84-een bijzin als antecedent is ongewoon; *wederkeren*, zich bekeren.
272-6 Jes. 57:13b; *bij dezen*, hierdoor; (hy es) *ons troost*; *twyfelen* 350, aarzelen.

*

De mensche.
Wie wilt dan vreezen?
Mijn ziele duer gracye nu iubileirt! [278]
O troostelic troost, ons gherestitueirt
Wt den schoot des vaders, een troost beqwame, [279-0]
Ons zaligh makende.

Wtvloyende claergye.
Gheen ander name
En esser onder den hemel ghegheven
Daer duere dat wy zaligh zullen leven,
Dan de name Iesus, goddelic gheeert,
Ons troostelic lief. [282-6]

Goddelicke waerheyt.
Wel gheadvizeert
Totten Philippensen, daer wijsheyt wilt zughen:
Inden name Iesu alle knien die bughen,
Hemelsche, taerdtsche, ia de helsche draghte,
Een name boven alle namen van crachte;
Zullen wy ons dan niet vast betrauwen
In zulc een die maght heift? [287-3]

Wtvloyende claergye.
Hoort zonder flauwen:
Anroupt my inden tijt des noodts, int verzeeren,
Ic zal u verlossen, zo zult ghy my eeren. [294-6]
Dits twoordt des heeren duer den Psalmiste
Tonzen confoorte.

Goddelicke waerheyt.
O subtijl van liste, [+]
Hoort Hieremyam duer shelighs gheests vermonden: [+M 2 r.]
U ziele in zaligheyt zal zijn ghevonden,
Want ghy hebt in my betrauwen ghehadt [299-2]
En troost der zielen. [303]

* 290 aertsche
278 *mijn ziele* kan aangesproken persoon zijn; vgl. 247.
279-0 *troostelic*, bemoedigend; *restitueren*, schenken; *wtden schoot des vaders*, vgl. Joh. 1:18; *bequame*, heilzaam.
282-6 Hand. 4:12; *daer duere dat*, waardoor.
287-3 Fil. 2:10 en 9; *wel gheadviseert tot*, (dit is) duidelijk meegedeeld aan; *wijsheyt*, kennis; *draght*, schepsel; *zulc een die*, lees *een die zulc?* Lees *esboven*.
294-6 Ps. 50:15; *flauwen*, verslappen; *verzeeren = noodt*, benauwdheid.
299-2 Jer. 39:15, 18; *subtijl van l.* zie 84; *vermonden*, inspraak.
303 *En troost*, lees *O troost*, vgl. 98 e. e.

*

De mensche.
O dierbaer schadt!
Tzint dbeghinzel des tijts ter eester hueren
Alle de teeckenen, alle de figueren,
Ia, al dat de propheten oyt en spraken,
Tes al tonzen trooste, zoo ic can smaken; [305-8]
My zelven ter dueght wil ic verstaercken.

Goddelicke waerheyt.
Al waert dat ghy daedt alle de ghewaercken
Die elcken doen magh hier op der aerden,
Ghetroost u in Christo alleene, vul waerden,
En wilt niet wijs wezen in u eyghen zaken;
Niemant en can tot eenigher dueght gheraken
Dan duer ghenade, ons troostelic anghehecht
By zijnder godheyt. [315-6]

Wtvloyende claergye.
Hier op Lucas zeght:
Al daedt ghy alle dueghden die moghelic waren,
Ghy zult u voor een onnut knecht verclaren,
Niet van u zelven dan int leven ieuchdelic [318-0]
Vuyl ende onreyn.

Goddelicke waerheyt.
Onze waercken dueghdelic
Zijn onreyn voor God, want hyze zulc heet,
Ghelijc een vuyl onreyn menstrualich cleet
Van eender crancker vrauwe hier int wezen,
Gheen waercken verdienelic. [322-6]

* 305 der eerster 316 goetheyt
305-8 *eeste*, eerste (var.); *figuere*, voorafbeelding; *en*, ontkenning door de bijgedachte aan ‘nooit’; *smaken*, beseffen.
315-6 *anhechten*, schenken; *godheyt*, lees *goetheyt* (var.).
318-0 Luc. 17:10; *hem verclaren voor* ..., zich ... achten; *iuechdelic*, onbezonnen; *niet van u zelven dan*, niets eigens (hebt ge), of.
322-6 Jes. 64:6; *waercken dueghdelic*, iustitiae; *zulc heeten*, zo noemen; *hier*, op aarde; *int wezen*, in essentie; *verdienelic*, verdienstelijk.

De mensche.
Hier wt by dezen
Zegghen de zulcke, haer zinlickheyt zouckende: [327-8]
Weir wy goet of qwaet doen, gheen zonde rouckende,
Den hemel behoort ons toe, o onbekende,
Bedwellemde gheesten. [329-1]

Goddelicke waerheyt.
Ey aerme blende,
Dit zijn wolcken zonder water int waerck verkeert,
Dwalende sterren duyster ghenoteirt,
Wilde golven wt schumende eyghen schande, [333-5 +]
Dolende menschen van cleynen verstande; [+M 2 v.]
Maer zy die in Christo vast zijn groyende,
Tooghen wt wien zy ter dueght zijn vloyende;
Vander eender dueght in dander elc gaen moet [337-9]
Duer Iesum Christum.

Wtvloyende claergye.
Ioannes tvermaen doet:
Ic ben die wijngaert, ghy zijt de rancken crachtigh;
Die in my blijft ende ic in hem warachtigh,
Deze brijnct veil vruchts vort om sdueghs verchieren,
Niet zonder Christo, in gheender manieren, [341-5]
Maer wy als greffyen in hem ghehint [346]
Duer zijn ghenade.

Goddelicke waerheyt.
Wie heift meer bemint
Dan die tleven voor zynen vriendt es ghevende? [348-9]
Wie zal dan twyfelen?

327-8 *hier wt = by dezen*, op grond hiervan; *de zulcke*, sommigen; *haer zinlicheyt zoucken*, hun lusten najagen.
329-1 *weir ... of*, hetzij ... of; *roucken* + ontk., zich niet bekreunen om; *onbekent*, dom, verblind = *blent* 322; *bedwellemt*, van bezinning beroofd.
333-5 Judas 12, 13; *waerck*, lees *swaerck*; *verkeert*, rondgejaagd; *duyster ghenoteirt*, lees *tot d.*? Judas: voor de eeuwige duisternis bestemd.
337-9 *vast*, voortdurend; *moeten*, zullen.
341-5 Joh. 15:5; *vermaen doen*, meedelen; *wijngaert*, wijnstok; *om sdueghs verchieren*, om zich met deugden te sieren; *niet*, 487, niets.
346 *greffye*, geënte loot (Nieukercke 404); *ghehint*, geënt, Rom. 11:17 vlg.
348-9 Joh. 15:13.

*

Wtvloyende claergye.
Twy wordt een bevende
Als hem die tydelicke doot comt bestoken?
Al zaeght ghy die aerde onder u ghebroken,
Ia die baerghen vallen van boven nedere,
Den hemel verwernen duer tgroot onwedere,
De elementen smelten ende vervaren,
Ghetroost u in Christo, hy zal u bewaren,
Want wy zijn nieuwe hemelen verwachtende [353-8]
Hier naer dit leven.

De mensche.
Niet anders achtende
Dan Christum den troost die ons can verblyden,
Alle benautheden stellende bezyden;
Dies mijn ziele hem glorye bien moet. [360-3]

Wtvloyende claergye.
Eere,

De mensche.
Waerdigheyt,

Goddelicke waerheyt.
Hem eeuwigh gheschien moet. [364-6]
Betraut dan in Christo, gheift hem de eere,
Want hy zeght zelve naer Isayas leere:
Ic bent, ic bent zelve, die alle uwe zonden
Wtdoe ende ic en zalze niet vermonden, [+]
Niet meer ghedachtigh zijn om niemants wille. [369-1]

[+] M 3 r.

* 355 verbarnen
353-8 Ps. 46:3 en 2 Petr. 3:12, 13; *verwernen*, lees *verbernen* (var.); *onweder*, noodweer; *vervaren*, vergaan; *hem ghetroosten in*, vertrouwen op.
360-3 alleen Chr. beschouwende als; *glorye bien*, verheerlijken.
364-6 1 Tim. 1:17; *waerdigheyt*, heerlijkheid; *moeten*, mogen.
369-1 Jes. 43:25; *vermonden*, vermelden.

*

Wtvloyende claergye.
O Mensche, dit es den troost luut ende stille: [372]
Ic ben de heere, daer en es anders gheene,
Die tlicht maect ende deze dusterheyt cleene, [373-4]
Als troost tonzen trooste hem openbarende.
Hier in vast rustende. [376]

Goddelicke waerheyt.
Regum verclarende: [377]
Hy die doodende es ende levende maect,
Inde helle es waerpende (den keest wel smaect)
Ende daer wt verlost tonzen wensche; [378-0]
Wie zal dan vreezen?

Wtvloyende claergye.
Daer omme, o Mensche,
Keert u tot my, alle henden vander aerden,
Ende ghy zult zaligh werden groot van waerden.
Dit spreict de heere tonzer confortacye, [383-5]
Hy wilt onzen troost zijn.

De mensche.
Welc een gracye
Es ons gheschiedt, o godtheyt divyne!
Duer den troost en ontzie ic aerbeyt noch pyne. [389]
Al camen hondert dooden my an ghedreven,
Ten magh niet hinderen.

Goddelicke waerheyt.
Bemindt ghy tleven,
Hoort wat Christus zeght: ic ben int vulsommen
Den wegh des levens, duer my wilt commen;
Ic ben de waerheyt reyn, ongheloghen.
Of hy zegghen wilde: wie wertter bedroghen?
Ic ben tleven, en wilt niet vreezen [393-7]
Ooc eenigh staerven.

* 383 eynden
372 *luut ende stille*, volkomen, in elk opzicht, 534, stoplap.
373-4 Jes. 45:5-7; *deze*, de; *cleene*, onaanzienlijk.
376 (Zijt) *hier in vast rustende*, 236, 264, 474.
377 *Regum*. Liber primus (secundus) Samuelis, quem nos Primun (Secundum) Regum dicimus-Vulgaat; *Regum* (es) *verclarende*, 1 Sam. 2:6.
378-0 *Hy* (es) *die*; *keest*, quintessens; *tonzen wensche*, tot ons heil.
383-5 Ps. 22:28; *hem keeren*, zich bekeren; *waerde*, aanzien.
389 *ontzien*, vrezen; *aerbeyt noch pyne*, leed noch last.
393-7 Joh. 14:6; *int vulsommen*, kort en goed; *commen*, nl. tot de vader.

*

Wtvloyende claergye.
O aerme weezen,
Hy heift de doodt gheheel te nieten ghedaen!
O doot, ic ben u doot, naer Ozeas vermaen. [401]
O ghy doot, waer es nu uwe victorye?
Waer es nu uwen pryckel, u memorye? [402-3]
Ghy beromdet u zeere in twreedt verstranghen,
Maer nu verwonnen. [404-5]
+

+M 3 v.

Goddelicke waerheyt.
Hy heift ghehanghen
De chyrographe ghenaghelt an tcruce vast;
Gheschuert, te nieten ghedaen tvyandigh last; [406-8]
Ia doot, helle, zonde, tes al verslindert
Duer den troost beqwame. [409-0]

De mensche.
Wie wertter behindert?
Mijn ziele die vlieght ten hemel binnen.
O zalighen staerfdagh, wilt haest beghinnen! [411-3]
Ic moet u beminnen, wel ghetroost int scheeden. [414]
Waer blijft ghy? wilt my in Ierusalem leeden,
Daer hem elc ootmoedigh voor die godtheyt buught.
Wie cant begrypen?

Wtvloyende claergye.
Ioannes noch tuught
Tonzen trooste, vast in Christo ghebonden: [418-9]
Hij heift ons ghewasschen van onze zonden
Int precieus bloet, liefde bewyzende
Noyt zulcke gheene. [420-2].

* 407 chyrographe
401 Hosea 13:14.
402-3 1 Cor. 15:55; *u memorye*, de heugenis aan uw macht.
404-5 *hem berommen in*, zich beroemen op; *verstranghen*, beangstigen; *maer* (zijt) *nu verwonnen*.
406-8 Col. 2:14; *ghehanghen*, hangende; *chyrographe*, schuldbrief; *tvyandigh last*, de aanklacht van de duivel.
409-0 *verslinderen*, rijmvariant van verslinden; *troost beqwame*, genadige bijstand.
411-3 *behinderen*, tegenhouden; *haest*, spoedig.
414 *ghetroost int scheeden*, de dood vol vertrouwen tegemoetziende.
418-9 *tughen*, getuigen; *in Christo ghebonden*, aan Christus verknocht.
420-2 Op. 1:5; *noyt zulcke gheene*, de allerhoogste

Goddelicke waerheyt.
Canonicum pryzende, [423]
Daer staet: hy heift ons eerst lief ghehadt vulvaerdigh
Ende zynen zone ghezonden prijswaerdigh
In een verzoenijnghe voor onze ghebreken,
In hem ghepayt zijnde. [424-7]

Wtvloyende claergye.
Hoort hem noch spreken
Die de heere bemint heift in gracyen wijt:
Ic hebbe u ghezeyt dat ghy vrienden zijt.
Al dat ic van mynen vadere hebbe ghehoort,
Dat hebbic u te kennen ghegheven voort.
Ghy en hebt my niet lief ghehadt naer tbehoren,
Maer ic hebbe u alleene wtvercoren,
Op dat ghy vrucht voort brijnghen zoudt menighfuldigh,
Troost ons ghevende. [428-6]

Goddelicke waerheyt.
Paulus ghehuldigh
Den Ephesen dit woordt te vooren gheift: [437-8]
Ghelijc als hy ons in hem vercooren heift
Eer de waerelt began, in liefde gheprezen,
Op dat wy heligh, onbevlect, zouden wezen
Voor hem, duer de liefde ons voren gheschict, [+]
Vercoren kinderen Gods (mijn ziele verschrict) [+]M 4 r.
In twelcke wy hebben verlossijnghe crachtigh
Duer zijn bloet, tvergheven der zonden claghtigh,
Naer trijcdom zijnder gracyen overvloedigh
Die hy ons ghedeelt heift. [439-7]

De mensche.
O ziele ootmoedigh,
Met Christo, uwen troost, ten hemel wilt vlieghen;
Gheen troost zo zoete.

423 *Canonicum*, lees *Christum*; 423 sluit aan bij 418.
424-7 1 Joh. 4:10; *vulvaerdigh*, bereidvaardig; *paeyen*, verzoenen.
428-6 *noch*, verder; *hem*, Johannes; *die*, obj.; *in gracyen wijt*, in grote genade; Joh. 15:15, 16-436 sluit aan bij 428.
437-8 *ghehuldigh*, uit genegenheid; *te vooren gheven*, voorhouden.
439-7 Ef. 1:4, 5, 7, 8; (heeft hij) *ons voren gheschict*, voorbeschikt tot; *mijn ziele verschrickt*, ik word ontroerd; *clachtigh*, aanklagend; *delen*, toedelen.

Goddelicke waerheyt.
En laet u niet bedrieghen,
Al hoordet ghy int staerven wonder ghewaghen. [452]
Ia, al dat God niet en es, wilt van u iaghen,
Maer alleene in Christo bin dien bedelve
U vast betrauwende. [453-5]

Wtvloyende claergye.
Hoort Christum zelve:
Hy en zendt niet tot Ian, Iacop beraden wijt,
Maer hy zeght: comt alle tot my die verladen zijt
Met aerbeyde, ic zal u last ontbinden,
Ende u ziele zal ruste vinden. [457-0]
Hy en wilt niet dat wy zijn betrauwende
Op yemandt anders.

Goddelicke waerheyt.
Voorder anschauwende:
Ic ben de heere, dats mynen naem verheven,
Ic en zal mijn glorye gheenen anderen gheven.
Want hy en wilt niet duer tgoddelic vercloucken [463-6]
Dat wy an yemandt anders troost zouden zoucken.
O Staervende Mensche, dit en es niet cleene,
Ghetroost u in Christo.

Wtvloyende claergye.
Ic ben alleene
Uwen God, ghy zult my crachtelic beminnen,
Wt al uwer herten, wt al uwe zinnen.
Hy wilt onzen troost zijn gheexalteirt;
Gherust u in dezen. [470-4]

De mensche.
Mijn ziele iubileirt
Duer u, Iesu Christe, trooster ghename,
Een troost boven alle troosten beqwame,
Fonteyne des levens; mijn aerdtsche bekere [+]
Zeer wel ghetroost es. [476-9]

[+] M 4 v.

452 *wonder*, vreemde dingen (duivelse verleidingen, Tafel III 473 vlg.).
453-5 *God*, lees *Gods*; *bin dien bedelve*, dan; (zijt) *u vast betrauwende*.
457-0 Matth. 11:28; *beraden*, om hulp gevraagd; *aerbeyt*, kommer.
463-6 (Zijt) *anschauwende*; Deut. 5:6; *tverclouckcen*, zijn aansporing.
470-4 Deut. 6:4, 5; *gheexalteirt*, verheven, hoogste.
476-9 *ghename*, heerlijk; *f. des levens*, Ps. 36:10; *mijn aerdtsche bekere*, ik.

*

Goddelicke waerheyt.
Zijt dat zekere:
Van al dat oyt was, es of wezen magh,
Men noyt gheen zo heligh gheprezen zagh.
Al ware een int gheloove staerck ghefondeirt,
In hope, in liefde (dit wel noteirt) [483-4]
Ia, al waren veil dueghden in hem bloyende,
Tes al wt Christo Iesu vloyende.
Niet zonder hem, schuut zulcke abuzye,
Of ghy werdt bedroghen. [487-8]

Wtvloyende claergye.
Hoort de concluzye,
Op dat den troost Christi elcx ziele magh baten:
De Epistelen Pauli achter ghelaten
Zijnze niet al die hy was zendende,
Duer den heere Iesum Christum hendende,
Ons troostende metten goddelicken waercke [491-4]
Als de alder meeste?

Goddelicke waerheyt.
De helighe kaercke
Gheen sacramenten heligh en administreirt,
Noch bedijnghen, collecten daer gheuzeirt,
Zy henden al met dien woorde crachtigh; [496-9]
Uwen eenighen zone met u levende,
Duer wien ghy zijt alle zonden verghevende,
Onzen meesten troost als wy zijn staervende
Zonder ghelijcke.

De mensche.
Laet my zijn verwaervende, [504]
Duerluchtighe gheesten vul der schriftueren,
Wilt my doch tooghen eenighe figueren
Tonzer materye, up dat ic zie wat
Met ooghen staervelic. [507-8]

Figuere. [Figueren]

* na 499 Doer Iesum Christum onsen Heere almachtich 507 sien
483-4 *een*, iemand; *staerck ghefondeirt*, onwrikbaar; *noteren*, opmerken.
487-8 *abuzye*, dwaling-zie Rh. Gl.; *bedrieghen*, teleurstellen.
491-4 *achter laten*, nalaten; *henden duer*, eindigen met; *waerck*, daad.
496-9 *administreren*, bedienen; *gheuzeirt*, in gebruik; *zy* (en) *henden*, of ze eindigen, die niet eindigen; hierna viel een regel uit, zie de var.
504 *laet my*, laat mij het, moge ik het.
507-8 *zie*, het rijm eist *zien* (var.); *staervelic*, stervende.
Figueren 1 *Consummatum est*, Joh. 19:30; *Propter scelus* ... Jes. 53:8; *Nemo venit* ... Joh. 14:6; *Adoramus te Christe et benedicimus tibi quia per sanctam crucem tuam redemisti mundum*, oud schiet-gebed, dat bij het passeren van een kerk of heiligenbeeld gebeden werd. *Quis est* ... Op. 5:2; *Ecce venit* ... Op. 5:5; *Ecce agnus* ... Joh. 1:29.
3 *Torcular calcavi* ... Jes. 63:3; *Quis est* ... Joh. 63:1; *Vulneratus* ... Jes. 53:5-*nostra*, lees *nostras*; *Torcular calcavit* ... Klaagl. 1:15; *boven boven al*, hoger dan de andere figuren.

 Hier tooghtmen Christum ant cruce met een rolle: Consummatum est. Boven tcruce God den vader metten heligen gheest, met een rolle: Propter scelus populi mei percussi eum. De gheestelicken ende waerlicken staet, met een rolle: Adoramus te Christe, etc. Voor den toogh: Nemo venit ad patrem nisi per me, etc. Item een zittende met eenen bouc met zeven zeghels, een ynghel daer by met een rolle: Quis est dignus aperire librum? Daer by een lam tusschen vier dieren, ende een ouderlingh met een rolle: Ecce venit leo de tribu Iuda, etc. Voor den toogh dit gheschrifte: Ecce agnus dei, ecce qui tollit peccata. Item boven boven al, Christus in de perse met een rolle: Torcular calcavi solus et de gentibus non est vir mecum. Daer by een prophete met een rolle: Quis est iste qui venit de Edom, etc. Noch een ander prophete met een rolle: Vulneratus est propter iniquitates nostra. Voor den toogh dit gheschrifte: Torcular calcavit dominus virgini filie. Iuda.

Goddelicke waerheyt.
Tzal u gheschien dat.
Ziet hier den troost der zaligheyt autentijcke,
Den pays des vaders. [510-1]

Wtvloyende claergye.
Zonder replijcke
Dit lammekin bloedigh zo ghemaniert leift,
Twelc de vader voor ons eewigh ghepayziert heift, [+]
Den bouc ontslutende es hy gheworden, [+]N 1 r.
Gheen zo beqwame. [512-6]

Goddelicke waerheyt.
Hu heift ghetorden
De persse alleene voor onze zonden,
Ende gheen man en was met hem ghevonden, [517-9]
Onzen troost hem zelven gheheel verclaersende
Wt grooter liefden.

Wtvloyende claergye.
Met bloede bespaerzende
Den priester, in Sancta sanctorum gaende
Voor hem ende tvolc, zoo Paulus vermaende, [522-4]
Twelc niet en was dan figuere al voren; [525]
Maer Christus, in zijn eyghen bloet vercoren,
Die helighe dryvuldicheyt daer vergadert,
Es in ghegaen, God ende mensche gheadert,
Inde helighste heligheyt; hy verzoende, [526-9]
Ons troost warachtigh.

510-1 *autentijck*, waarachtig; *pays des vaders*, verzoening met de vader.
512-6 *replijcke*, tegenwerping; *bloedigh*, bebloed; *zo ghemaniert*, zo gehoorzaam, (dat hij het boek mocht openen); *beqwame*, waardig.
517-9 Jes. 63:3; *terden*, treden; *hem zelven verclaersen*, zich kenbaar maken als.
522-4 Hebr. 9:19; *bespaersen*, (be)-sprenkelen; (was) *gaende*.
525 *al voren*, voorafgaand.
526-9 Hebr. 9:24; 527 en 528 moeten van plaats wisselen-*die helighe dryvuldicheyt* is object bij verzoende; *God ende mensche gheadert*, als God en mens samen (Rh. Gl.).

Goddelicke waerheyt.
Hy wast al vuldoende.
'Consummatum est', dit was hy sprekende.
Of hy zegghen wilde: esser yet ghebrekende,
Ic ben bereedt, o vader, luut en stille;
Ziet ic comme om te doene uwen wille. [532-5]
Noyt mensche en was zulc een troost ghegheven.

Wtvloyende clargye.
Zouct my, zeght hy, ende ghy zult leven. [537]
Hy en wilt niet dat yemandt ander troost begaert.

De mensche.
O goddelicken troost ons hier gheopenbaert,
Alpha et O zonder verminderen,
Ic ben zo ghetroost, wat magh my hinderen? [539-1]
In Christo alle benautheden lydende,
Staervende ic werde in hem verblydende, [542-3]
Een poorter van Ierusalem gheschreven [544]
Int eewigh leven.

Goddelicke waerheyt.
Wilt daer an cleven,
Met Paulo zegghende dit woordt voordachtigh: [546-7]
Leven wy, wy leven den heere warachtigh;
Staerven wy, wy staerven den heere gheprezen;
Weir wy dan staerven of leven, tblijct by dezen, [+]
Wy behooren Christo toe by hem verworven. [548-1]
Hier toe es hy verrezen ende ghestorven,
Op dat hy hebben zoude vul melodye
Over doode ende levende heerschappye;
Een troost boven alle troosten maerckelic, [552-5]
Gheen zijns ghelijcke.

[+] N 1 v.

532-5 Joh. 19:30, Hebr. 10:7, 9; *ghebreken*, ontbreken.
537 Amos 5:4.
539-1 Op. 1:8 en overeenkomende plaatsen; *verminderen*, minder worden; *zo* ... (dat niets).
542-3 Rom. 8:17.
544 *een poorter gheschreven*, als burger genoteerd, opgenomen.
546-7 *cleven an*, zich houden aan; *voordachtigh*, bedachtzaam.
548-1 Rom. 14:8; *weir ... of*, zie 329; *by hem verworven*, als zijn eigendom.
552-5 Rom. 14:9; *maerckelic boven*, belangrijker dan.

Wtvloyende claergye.
Dit woordt luut claerckelic, [557]
Zegghende: al datmen magh bereeden,
Vier, zwaerdt, helle, doot, en magh my scheeden
Vander liefde Christi Iesu ghebenedijdt.
Ghetroost u hier in, u ziele verblijdt. [558-1]
Hy es de redempcye reyn wtghelezen,
Een verzoenijnghe des vaders ghelijc int wezen,
Ontfermigh, ghenadigh; duer zijn goetheyt [562-4]
Hy wilt onzen troost zijn.

De mensche.
Noyt zulck zoetheyt
Mijn ziele en smaecte, tzijn hemelsche zaecken,
Ic ben zo ghetroost, mijn crachten die haecken [568]
Als pilgrem te commene ten hemel binnen.
Dit voyage elc mensche moet beghinnen,
Zal hy met Christo daer triumpheren.
Onzer alder troost in hem wilt contempleren, [572]
Want hy onslieden hier heift gheschepen, [573]
Onzen wegh vuldoende.

Wtvloyende claergye.
Claer onbegrepen. [575]
Wy moetent laten, eer wy ten gheschille snel
De mate passeren. [576-7]

Goddelicke waerheyt.
Tes mynen wille wel.
Oorlof eerwaerdighe, discrete heeren, [579]
Wyze medehulpers vanden vlaemschen lande. [580]

557 *claerckelic*, wijs.
558-1 Rom. 8:35; (my)*bereeden*, aandoen; *u ziele verblijdt*, verheug u.
562-4 *redempcye*, verlossing; (hem) *ghelijck int wezen*, van gelijke natuur.
568 *mijn crachten die haecken*, ik verlang uit alle macht.
572 *wilt in hem contempleren*, zie in hem, beschouw hem als.
573 *vuldoende*, door (deze) ten einde toe te gaan.
575 *claer onbegrepen*, (dit is) volkomen duidelijk.
576-7 *t laten*, ophouden; *ten gheschille*, tot ongenoegen; *de mate*, vermoedelijk was 500 à 600 regels in de chaerte aangegeven.
579 *oorlof*, vaarwel; *discreet*, wijs.
580 *medehulpers*, medebestuurders-mogelijk de Gentse schepenen, want het octrooi was aan hen en aan de Fonteine verleend.

Wtvloyende claergye.
Eeuwighe wijsheyt moet hier domineren. [581]

De mensche.
Oorlof eerwaerdighe, discrete heeren.

Wtvloyende claergye.
Karolus hier gheboren moet prospereren
Ende alle die zijn tzynen onderstande. [584]

+

+N 2 r.

Goddelicke waerheyt.
Oorlof eerwaerdighe, discrete heeren,
Wyze medehulpers vanden Vlaemschen lande,
Prince der Fonteynen als de vaillande, [587]
Raedt, uwe hoocheyt, al vallet cranckelic, [588]
Voor die vander Nieuport laet wezen danckelic. [589]

Finis.

581 *moet domineren*, moge de overhand hebben, u leiden.
584 *onderstant*, bijstand.
587 *als de vaillande*, edele (prince).
588 *raedt*, stedelijke raad van Gent; *uwe hoocheyt*, aanspraak van de autoriteiten samen: hoge heren; *al vallet cranckelic*, al is ons spel maar matig.
589 *laet wezen danckelic voor*, laat het een reden tot dank zijn jegens-vgl. Meenene 497.

Thielt

kamer
DE ROSE
zinspreuk
'Ghebloyt int wilde'
antwoord
Tbetrauwen dat met Christo alle dijngh ghegheven es

Thielt.

Inleiding

Thielt en Wynoxberghe

Deze spelen zijn voor een groot deel op verrassende wijze aan elkaar gelijk. Over het algemeen moest de gestelde vraag in 1539 tot antwoorden in dezelfde geest voeren en deed de gebruikelijke vorm van het explicatieve zinnespel overeenkomstige situaties ontstaan. Aanvaarding van de dood eiste verzoening met God; geestelijke helpers dienden een afgedwaalde of zoekende hoofdpersoon daarvan te overtuigen. Doordat de auteurs op het bijbels arsenaal van positieve en negatieve argumenten waren aangewezen, motiveerden ze herhaaldelijk met dezelfde bijbelteksten. Een zekere overeenkomst tussen de spelen is daardoor te verwachten.

Die tussen Thielt en Wynoxberghe gaat echter veel verder. Ze betreft de *personages* - viertallen die naar aard en combinatie aan elkaar gelijk zijn. Het *plan* - na introductie van de Heilige Geest een fase van angst, door bevrijding gevolgd. Alleen in het laatste deel gaan de spelen enigszins een eigen weg. Het *karakter* - christocentrisch. De *strekking* - Gods heil wordt allen aangeboden en ieder persoonlijk. Het *antwoord* - met een lichte variatie gelijk. De *togen* - in beide spelen achtereenvolgens Jacob op zijn sterfbed; Symeon; Jezus met de goede moordenaar aan het kruis en de steniging van Stephanus. Slechts heeft Wynoxberghe extra als tweede een toog van Mozes op de Nebo. Waarschijnlijk vertoonde Thielt daar Mozes met de metalen slang (170), maar is de kanttekening hierbij weggevallen. Bijzonder opvallend is het grote aantal overeenkomstige, vaak letterlijk gelijke *motiveringen* en die beperken zich niet tot bijbelteksten. Er behoort bijv. ook toe de scholastieke formule over de werking van de Triniteit: De Vader uit wie, de Zoon door wie, de Heilige Geest in wie.

Tenslotte zijn er nog overeenkomsten in de vorm. Het *rijm* is in beide spelen gepaard, behalve in deel C en in de afsluiting. Verder is het voor ongeveer de helft dubbel over twee woorden. Het laatste is verder alleen in Loo het geval; de overige spelen hebben aanzienlijk minder dubbelrijm.

De vergaande inhoudelijke én formele overeenkomst kan niet uit een gemeenschappelijke bron verklaard worden of uit overleg van twee bevriende auteurs. Eén man moet deze spelen geschreven hebben, iemand waarop in noodsituatie beroep werd gedaan, of die, bijv. na verhuizing, nog verplichting tegenover zijn vroegere kamer had. Tot moeilijkheden schijnt dit in Gent niet geleid te hebben, want de jury bekroonde beide spelen met gering onderling verschil.

In verband met dit alles worden Thielt en Wynoxberghe hier samen besproken.

De personages

Thielt		Wynoxberghe
	Hoofd persoon	
Goetwillich om staerven		*Belemmert Herte*, na 431 *Wel ghetroost Herte*
	Helpers	
Troostelicke Allegacye (m. 395), vertroostende helper, in 395 *Troost speciale*, persoonlijke vertrouwde helper		*Schriftuerlic Troost*, 'vertroosting der Schriften', Rom. 15:4
Des Gheests zonderlijnghe Insprake (m. 29), persoonlijke inspiratie door de Heilige Geest		*Specyale Zalvijnghe*, persoonlijke genezing door de Heilige Geest.

De helpers vormen homogene paren op aards niveau (*wy, ons*). Des Gheests Insprake en Specyale Zalvijnghe zijn *getuigen* van de Heilige Geest, zoals er ook in Meesene een optreedt. Ze blijven lang ononderbroken aan het woord (T 265-318 en 322-393; W 328-425).

	Verleider	
Pynelicke Vreeze (m. 235), de angst van de hoofdpersoon; in 235		*Heesscher de Wets*, schriftgeleerde, die Belemmert Herte angst aanjaagt; Luc. 11:52.
Perssere (var. *Verdrucker*) des Gheests		

De vorm

Proloog

1-21	Troostelicke Allegacye en Goetwillich, pauze genoemd	1-11	de vier personages
	Spel		
A I	22-160 de vier personages	A	12-289 idem
II	161-398 idem		
B	399-547 zonder Pynelicke Vreeze	B I	290-327 zonder Heerscher des Wets
		II	328-492 idem
C	548-554 Troostelicke Allegacye en Goetwillich	C	493-492 idem
	Afsluiting		
555-559	Troostelicke Allegacye en Des Gheests zonderlijnghe Insprake		Specyale Zalvijnghe

Gepaard rijm, behalve in C en de Afsluiting; voor de helft dubbel over twee woorden.

Overzicht van de inhoud

Thielt	**Wynoxberghe**
Proloog (1-21)	**Proloog (1-11)**
Begroeting, lof voor het thema, gebed om hulp.	Begroeting; het thema; gebed om hulp. Belemmert Herte is bang; Pynelicke Vreeze wijst op het oordeel.
Spel A I (22-160) *Over de Heilige Geest*	**Spel A (12-289) *Over de Heilige Geest***
De Geest brengt tot luisteren naar Gods woord. Dit verzekert ons van de 'meeste troost,' het vertrouwen dat ons Christus gegeven is en alles met hem. (54 Gods oordeel kunt ge niet ontgaan.)	Alleen door de Geest bereikt Gods woord de mens. Hij stichtte de kerk en bevrijdt van angst. De 'meeste troost' is het vertrouwen, dat God u Christus gaf. (16, 26, 77 Vromen is God genadig, zondaren moeten sterven).
Vertroosting van de angstige mens	
88 **a** De Drie-eenheid gaf Jezus zonder diens of onze verdiensten. God was 'principael autheur', Christus 'verdiendere'.	79 **b** Christus stierf voor u persoonlijk, alsof ge de enige mens op aarde waart.
107 Geloof en berouw ontvangen we niet van Christus, maar van de Heilige Geest.	92 **b** Ge krijgt niet minder licht van de zon, doordat deze ook anderen beschijnt.
115 Christus is u gegeven, alsof ge alleen op aarde waart. Het schaadt u niet, dat anderen ook zonlicht ontvangen en een plek op aarde hebben.	100 Menselijke liefde vermindert bij verdeling, Gods liefde blijft gelijk.
127 **c** God heeft u lief als een moeder haar kind.	105 **c** Al zou een moeder haar kind vergeten, God laat u niet in de steek.
(143 Verbeeld u dit niet, ge zijt van geen nut voor God.)	(113 God zorgt niet voor armzalige zondaars)
147 God mint niet uit wederliefde. Hij koos u voor de schepping uit om hem te beminnen.	132 **d** Hij wil, dat niemand verloren gaat. (God spaart vromen; zondaren moeten lijden)
158 *Toog* van Jacob; voorzegging van Christus komst. *	143 **e** Christus wil juist zondaren redden,

* Bij 170 is een *toog* van Mozes met de metalen slang niet vermeld.

A II (161-398) De Joden werden door de koperen slang gered; dat was Christus.

(177 **d** Maar hij straft zondaren)

178 **e** Vroegere zonden deren niet. Christus deugden zijn u gegeven en zijn lijden verzoent alle zonden.

188 **f** Eén droppel van zijn bloed zou duizend werelden kunnen redden.

196 Redt God zondaren, zal hij dan geen vrienden redden?

214 **g** Christus is het hoofd van het christelijk lichaam; alle leden zijn één als man en vrouw.

(231 Heeft God tijd voor armzalige zondaren?)

238 God roept ze juist; Hij wekt berouw op en geeft sterkte door de sacramenten.

(247 Velen beter dan gij zitten in de hel)

249 Velen beter dan Saulus ook. God oordeelt eigenmachtig.

255 Geest, water en bloed tonen Gods liefde.

265 **h** De gewillige dood van Christus verzoent God meer, dan onze ongewilde hellestraf.

298 Het N.T. moest evenals dat van Mozes met bloed bevestigd worden.

316 **i** Bloedend gaf Christus de zijnen aan God over. Kan aan zo'n zoon door zo'n vader iets geweigerd worden voor zulke kinderen?

326 Christus is hoofd van de kerk. Zijn volheid daalt neer in al zijn leden.

340 **j** Eén werk van Christus gaat de uwe te boven. Ook Maria juicht over Gods werk.

151 **m** Zal God u het meeste onthouden, nadat hij het meeste gegeven heeft?

157 De Drie-eenheid schonk Christus om ons te heiligen zonder onze of Christus verdienste.

180 **a** De Godheid is 'principael authuer', Christus 'verdiendere', zijn passie het instrument.

191 Christus voldeed gehoorzaam aan Gods wil.

203 Zijn gerechtigheid en lijden horen u toe.

(209 Door uw zonden kunt ge God niet behagen)

215 **g** Als lid van zijn lichaam krijgt ge al het voedsel dat nodig is.

223 Een man deelt alles met zijn vrouw; zo deelt Christus met zijn bruid, de ziel.

229 Hij gaf zich eerst als Persoon en daarna in zijn passie.

239 Alles ontvangt ge, ook geloof, hoop en liefde, want dat kost hem geen moeite.

244 **n** God heeft ons goede werken bereid.

(250 Waar blijft Gods gerechtigheid?)

254 **l** Uw tranen van berouw behagen God, alles is betaald.

260 **f** Eén droppel bloed had ons kunnen redden; de verzoening zou voor duizend werelden genoeg zijn.

277 **h** De vader is meer verzoend door de gewillige dood van zijn zoon, dan door verdoemenis van de zondaar.

(283 Heerscher des Wets vertrekt)

B *Eenheid met Christus* (399-547)	**B I *Eenheid met Christus* (290-327)**
Water, geest en bloed tonen dat de mens één met Christus zal blijven (Bernardus).	Togen van Jacob en Mozes 307 Joden en heidenen verwachtten Christus.
l De tranen van Petrus vloeien nu uit de ogen van Goetwillich, de Heilige Geest bloeit in zijn hart, want hij heeft zijn naaste lief en gaat blijmoedig sterven. Zijn bloed is het verlangen om niet meer te zondigen.	319 Abraham voorzag hem, Adam wist dat hij komen zou. **B II (328-492)** **j** Verheug u over zijn komst, zoals Maria deed. 363 Dood, wereld, duivel, zonde en hel liggen onder Christus voeten.
440 Zoals een rijke een arm kind opneemt en tot erfgenaam maakt, zal God met Goetwillich om staerven handelen.	388 **k** Voorbeeld van Christus genadig optreden. (Pinelicke Vreeze vertrekt) 337 Onze werken zijn waardeloos zonder vertrouwen op Christus verdienste.
450 **m** Zal God het minste onthouden, nadat hij het meeste gegeven heeft?	344 Wij delen in zijn deugden, verdienste en gehoorzaamheid.
452 Zal Christus, die voor u stierf, u geen goede werken schenken, zoals hij zonder moeite doen kan?	352 *Toog* van Symeon. Deze noemde Christus Israëls vertroosting; de Heilige Geest zond hem naar de tempel en wees het kind aan; toen was Simeon bereid te sterven.
459 **n** God heeft ons goede werken bereid om daarin te wandelen.	371 Beter dan Simeon zien wij nu, dat Christus de schrift vervuld heeft.
470 Degene die God van te voren kende, zal na een deugdzaam leven Chr. gelijkvormig worden en rechtvaardig.	386 **k** Voorbeelden van Christus genadig optreden. 406 Met zijn bloed bevestigt Christus Gods beloften als een testament.
481 De mens mag geen volledige heilszekerheid verwachten; wel op grond van betrouwbare tekenen hopen. Hij kreeg immers niet slechts een belofte, maar Christus als onderpand.	416 **i** Zou de Vader, die ons lang geleden zoveel goeds bereid heeft, het gebed van zo'n beminde Zoon niet verhoren? 430 Belemmert Herte verandert zijn naam. 438 Hij vreest de dood niet meer en vraagt te mogen sterven. 462 De Wet dient om goddelozen te veroordelen.
529 Drie *togen*: Symeon in de tempel; Christus met de moordenaar aan het kruis; Steniging van Stephanus.	478 *Togen*: Christus met de moordenaar aan het kruis; steniging van Stephanus.

C (548-554)
Conclusie. Goetwillich om staerven (548-554) geeft het antwoord van de kamer.

Afsluiting (554-559)
Verzoek om waardering en heilwens voor Gent.

C (493-504)
Gebed voor alle kleinmoedigen. Welghetroost Herte vraagt te mogen sterven als Stephanus.

Afsluiting (505-508)
Verzoek om waardering. Het spel werd vertoond uit liefde voor de kunst, die van zorgen kan bevrijden.

De godsdienstige opvatting

Het uitgangspunt is de werking van de Heilige Geest, die als enige Gods woord kan openen voor de mens en het hem mogelijk maken op Christus te vertrouwen. De konsekwentie daarvan wordt toegelicht met theologische argumenten, populaire voorbeelden en in Thielt met een mystieke beschouwing. Eigen verdienste wordt afgewezen, maar God stelt de mens in staat goede werken te verrichten; hij kan vóór zijn dood gerechtvaardigd worden; verder dan tot betrekkelijke heilszekerheid komt hij echter nooit (tegen Luther). Dit alles valt binnen de orthodoxe leer. Ook de persoonlijke gerichtheid van Gods genade, waar Luther zo sterke nadruk op legde (*Van Dis*, blz. 65 en 48), is geen exclusiefhervormde opvatting. Zeker onder tot mystiek geneigde katholieken, waartoe de schrijver behoorde, leefde evenzeer verlangen naar eigen heilservaring.

De opvatting is orthodox, het betoog evangelisch. Uit het O.T. worden slechts vooraanduidingen en getuigende woorden aangehaald. Kritiek richt zich tegen wettische priesters (T 392, W personage).

De refreinen tonen meer van de auteur. Zotten nemen meer lasten op zich dan de geboden eisen, een traditionele opmerking:

Thelyghe woordt gods pijnt hem eer te ontwayene
Dan subtyle verzierijnghe van menschen gheuonden. (T) Ze luisteren niet naar het evangelie,
Tschijnt dat deuangelye es worden vals
Om datse den simpelen nu es ghegheuen. (T)

Het vroede refrein van Wynoxberghe verdedigt de vrije wil. Deze deed martelaren de dood aanvaarden, maar hetzelfde geldt voor *heretijcken* en helden uit de klassieke oudheid. Ook zij verkozen *stautelick onbeschaemt* de dood in te gaan. In onze tijd zijn de hier gecursiveerde woorden als ‘schaamteloos’ begrepen. Ik meen, dat dit niet juist is en vertaal ‘dapper en onbeschroomd’. Pas dan ontstaat het bedoelde verband met de klassieke helden.

De amoureuze refreinen doelen op het mystiek huwelijk met de *Wijsheid*, vooreerst nog slechts in spiegelbeeld te zien (T) en de *Waarheid*, die sommigen ten onrechte beweren gesproken te hebben (W).

Door de combinatie van orthodoxie en onafhankelijk ‘modern’ oordeel plaatst de schrijver zich boven de conservatieve clerus. Ook tegenover zijn collega-rederijkers kiest hij zo'n positie; zijns inziens praten ze maar wat over zaken waarvan ze geen verstand hebben.

Wanewijs zot draeght hem als wel ghefondeirt
In Rhetorijcke en Theologye,
Van als zo disputeirt zijn zotternye. (W)

De auteur zal een bijbels-humanist geweest zijn, door Erasmus beïnvloed. Enkele van diens bekendste opvattingen vinden we hier bijeen: verzet tegen wettische prediking, instemming met lekenlektuur van de bijbel, afkeer van kettervervolging, erkenning van de vrije wil. En, evenals Erasmus vaak deed, verwijst hij tussendoor naar de klassieken: T 12 Horatius, W helden uit de oudheid.

Deze teksten zijn de enige in de Gentse bundel die overtuigend invloed van Erasmus bewijzen.

De opvoering

In het begin volgt de discussie een vast patroon. Een opmerking van de verleider wordt door de helpers omstandig weerlegd, waarna de hoofdpersoon soms dankend instemt. De enige gebeurtenissen zijn het vertrek van de verleider, de vertoning van de figueren en in W de naamsverandering van Belemmert Herte. Hierbij behoorde waarschijnlijk een nieuwe mantel en een rol daarop met de andere naam.

De togen vormen een opklimmende reeks: Christus als verre belofte bij Jacob en Mozes, vlees geworden bij Symeon, als vervuller van de belofte aan het kruis en als teken van de vervulling bij Stephanus. Uit het schreiend kind in W 371 blijkt, dat de vertoning een tableau vivant vormde.

Thielt

1 Jacob stervende (158) tekst (Gen. 49:18)
2 Mozes met de metalen slang, weggevallen
3 Symeon in de tempel (529) tekst (Luc. 2:29, 30)
4 Jezus en de moordenaar aan het kruis (538) tekst (Luc. 23:43, Matth. 11:28)
5 Steniging van Stephanus (541) tekst (Hand. 7:59, 55, 56)

Wynoxberghe

1 Jacob stervende (293) tekst Gen. 47
2 Mozes op de berg Nebo (301) tekst Deut. 34
3 Symeon in de tempel (352) geen tekst
4 Jezus en de moordenaar aan het kruis (478) tekst Luc. 23, Gal.6
5 Steniging van Stephanus (484) tekst Act. 7

Bij de laatste toog was mogelijk in de ‘troon’ God te zien met Christus aan zijn rechterhand. In dit geval is het aannemelijk, dat Stephanus zich uit zijn toogruimte naar voren sleepte om tot hen te spreken. Hierop aansluitend begonnen Goetwillich (T 548) en Schriftuerlic Troosr (W 493) hun gebed en de anderen knielden met hen.

Thielt.

Prologhe.
In dit spel zijn vier personagen: Goetwilligh om staerven, Troostelicke allegacye, Des gheests insprake, Pinelicke vreeze.

Goetwilligh om staerven.
Eerwaerdighe wyze,

Troostelicke allegacye.
Therte u lien goet groet
Die hier dus opene der vrueghden vloet doet,
Wiens opstel spruut wt de fonteyne claere
Der schriftueren. [1-5]

Goetwilligh om staerven.
Noyt zulcke reyne mare! [6]
Zouden zy die comparacyen stellen, [+]
Die onze imaginacyen qwellen, [+]N 2 v.
Zonder proffijt, ten zou niet ghefondeert zijn. [7-9]

Troostelicke allegacye.
Deze vraghe moet van alle gheeert zijn,
Zy verdient van elcken prijs trezoorlic [11]
Naer Horatius;

Goetwilligh om staerven.
Want zou es orboorlic

Troostelicke allegacye.
Ende zoete, om dat troost sdrucx qwale breict. [13-4]

Goetwilligh om staerven.
De doot ons allen met hueren strale steict, [15]
Ende an twel staerven my dijncke dat al cleift. [16]

1-5 Begroeting van de gastheren, die in Gent een stroom van vreugde laten vloeien, geïnspireerd door de bijbel als zuivere bron. (met een zinspeling op de naam van de ontvangende kamer); *opstel*, plan.
6 *reyne mare*, heerlijk bericht.
7-9 (tot Troostelicke Allegacye): Zouden ze zonder nuttig resultaat deze onderlinge vergelijking (deze wedstrijd) organiseren, die het onze verbeeldingskracht zo moeilijk maakt, dan zou het uitgangspunt (de vraag) verkeerd zijn.
11 *van elcken prijs trezoorlic*, van ieder de hoogste lof.
13-4 *zou*, ze; *orboorlic*, nuttig; *zoete*, waardevol voor het gemoed; *sdrucxs qwale breken*, kwellende angst te niet doen,-*allende* 44.
15 *strael*, pijl of korte lans van de dood; *steken*, treffen.
16 naar mijn mening hangt alles af van een zalige dood.

Troostelicke allegacye.
Ooc elcken die hier in tzondigh dal leift
Troost van node es, wil hy wel staerven. [17-8]

Goetwilligh om staerven.
Dus wijsheyt des vaders, laet ons verwaerven
Uwe gracye, die therte devoot zooght.

Troostelicke allegacye.
Ons 'welc den meesten troost es inde doot' tooght. [19-1]

Hier vertrect Troostelicke Allegacye ende naer pauza comtze weder, ende met haer compt Des Gheests Zonderlinghe Insprake, ende noch een man, ghenaemt Pijnelicke Vreeze.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Pays zy u, broedere.

Troostelicke allegacye.
God u ghezonden heift [22-3]
Hem, die troost alle goede gronden gheift,
Den vertroostere, alder vruechden stake, [24-5]
Des stille gheests zonderlijnghe insprake,
Die op de Apostolen als gheluck daecte [27]
Doe hemlien lyden en grooten druck naecte;
Paracletus, dats troostere, hy ghenaemt es; [29]
Der zielen vercoelijnghe hy befaemt es,
Die int slaven ruste, vruecht int schreyen biet.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Als Christus van swaerels contreyen schiet,
Den troostere te zendene hy beloofde. [30-3]

Troostelicke allegacye.
Als Sgheests Zonderlingh Woort blaest de verdoofde,
Hy verandert, beroert, ooc duerstraelt, wect
Wien anders gheen woort wt menschen ghedaelt trect. [34-6]

17-8 *tzondigh dal*, de wereld, *swaerels contreyen* 32,-*wijcken* 115,-*foreest* 547; *troost*, hulp.
19-1 Gebed. *Wijsheyt des vaders*, alwijze vader, 559; *die therte devoot zooght*, die de vrome mens koestert, 253.
22-3 Goetwillich is tijdens de pauze biddend op het toneel gebleven; Troostelicke Allegacye stelt hem zijn voornaamste helper voor.
24-5 *troost alle goede gronden gheven*, welgefundeerd helpen; *stake*, stam, oorsprong.
27 *daken op*, neerdalen op; *als gheluck*, als een zegen.
29 *Paracletus*, Joh. 14:16.
30-3 Zie Jes. 61:1; *vercoelijnghe*, lafenis; *slaven*, moeizaam leven; *vruecht int schreyen*, 'die den bescreyers haerre sonden troostet', *Tafel* III 268; *schiet*, scheidde.
34-6 *blazen*, aanblazen; *verdooft*, versuft van ellende; *wecken*, opwekken; *anders*, overigens.

Int spreken orboort hy zulcke manieren,
Dat hem hooren als hy wilt Gods scholieren; [37-8 +]
Schriftuere ons herte in Gods handen laet. [39] [+N 3 r.]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Gods ghifte boven smenschen verstanden gaet,
Zonder Gods gheest niemant die duerzien can. [40-1]

Troostelicke allegacye.
Zal ons den meesten troost moghen gheschien dan,
Den meesten troostere ons die zenden moet.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Des meesten troost die sdrucx allenden boet
En maken wy niet Gods woordt generalic,
Of beloften, of Gods liefde noyalic,
Want meest roeren singuliere dijnghen. [44-7]

Troostelicke allegacye.
Onzen meesten troost es duer sgheests inbrijnghen
Tmeeste betrauwen, dat ons es ghegheven
Christus ende al met hem; tblijct gheschreven: [48-0]
Zijn eyghen zone heift God niet ghespaert,
Maer ons ghegheven, zoo Paulus verclaert,
Ende al met hem; wilt niet zuchten, duchten. [51-3]

Pynelicke vreeze.
Ommers truert, steint, want slevens vruchten vluchten
Van u, ende des rechters iugement vecht [54-5]
Ieghen u, ach arm, qwaet, verblent knecht!
Wiens hoogheyt ter hemelen binnen minnen,
Ia eeren, dienen der zeraphinnen zinnen, [57-8]
Hebt ghy vergramt; hoe zult ghy zijn toorne
Connen ontlopen?

37-8 *zulcke manieren orbooren*, zo te werk gaan; *als hy wilt*, naar zijn wens, duidelijk; *Gods scholieren*, de kinderen Gods, vgl. Joh. 6:45.
39 Job 12:10.
40-1 *zonder*, behalve; *die* = schriftuere 39.
44-7 *Des*, lees *Den*; *boeten*, genezen, 364; *den meesten troost* maken, als krachtigste hulp beschouwen; *generalic*, in het algemeen; *noyalic*, trouw; *singuliere dijnghen*, persoonlijke zaken; *roeren*, treffen.
48-0 *inbrijnghen*, ingeven; *betrauwen*, vertrouwen; *tblijct gheschreven*, het staat duidelijk in de bijbel.
51-3 Rom. 8:32.
54-5 *ommers*, steeds; *des rechters iugement*, Gods oordeel.
57-8 (hem) *wiens*; *zeraphinnen*, de hoogste engelenorde.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Troost u, wtvercoorne!
Hoe heift u God niet alle dijnck gheschoncken [62]
Met zynen zone.

Troostelicke allegacye.
Zulcke layende voncken
Tot Paulus herte dat troostelic woordt zant:
Wie magh ons, riep hy, verdommen voort, want
Niemandt Gods vercoorne accuseren magh;
God rechtvaerdight ons, wie my afkeeren magh
Van Christus liefde, honghere of zwaert fel;
Wat ic doch lyden magh, God eyst my waert wel
Die grotelicx tooght dat hy al voor my es. [66-1]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Een bewijs, naer Paulus, dit staerck en vry es, [+]
Dats dat God voor my blijft, wiens ghenadighede
Christum gheift tot mijnder beradighede
Ende al met Christum; dezen troost gheprent was
In Paulus. [72-6]

[+]N 3 v

Troostelicke allegacye.
Wien de doot, zeght hy, ontrent was
Alle daghe; wt dit zoete fruut spruut [77-8]
Al dat goet es.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Meerder troost daer wt luut
Dat God Christum gaf, dan of ic alleynelic
Christus doot allegierde. [80-2]

Troostelicke allegacye.
Want certeynelic,
By dat God gaf zynen zone wtghelezen,
Zijnder twee de meeste ionsten bewezen
Daer in schriftueren yewers of ghegloost staet. [85-6]

62 *dijnck*, dingen.
66-1 Rom. 8:33-35; *afkeren*, scheiden van; *eyst*, is het; *al*, geheel en al.
72-6 *bewijs*, teken; *vry*, zeker; *dats*, nl.; *beradighede*, bijstand; *gheprent*, ingeprent, vast.
77-8 Rom. 8:36; *dit zoete fruut*, Christus.
80-2 *luden*, spreken; *allegieren*, noemen.
85-6 *twee de meeste*, de twee grootste; *ionste* (gunst) blijk van genade; *yewers*, ergens; *glozen of*, melding maken van.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
De eerste, dat God naer zijns propoosts raet
Zonder ons, ia zonder Christus verdienen, [87-8]
Heift Iesum ghegheven.

Troostelicke allegacye.
Theologienen
Zegghen: Gods voortnemen op niemants waerck ziet. [90-1]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
De dryvuldicheyt deze ghifte staerck biet,
Dies God verlost als principael autheur,
Christus als verdiendere. [93-4]

Troostelicke allegacye.
Gods ionstigh faveur
Heift de waerelt, vindic, themwaert ghepayziert [95-6]
Duer Christum.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
De tweeste ionste ghepubliert
Es, dat Gods zuene hem zelven gaf tydelick. [98-9]

Goetwilligh om staerven.
De hooghste dryvuldicheyt danckic belydelick,
Die my vander eeuwigheyt Iesum schanck; [100-1]
Den middelaere Christus zegh ic ooc danck
Duer zijn bitter doot; [102-3]

Troostelicke allegacye.
Die remis der zonden [+]
Ende deerste gracye heift ghevonden; [104-5] [+]N 4 r
Maer zo en eyst niet van allen zaken. [106]

87-8 *zijns propoosts raet*, zijn raadsbesluit; *zonder Christus verdienen*, dat wil zeggen voor de schepping, zie 101.
90-1 *theologien*, theoloog; 2 Tim. 1:9; *voortnemen*, plan; *zien op*, rekenen met.
93-4 *principael autheur*, opperste schepper; *verdiendere*, bewerker.
95-6 2 Cor. 5:19; *Gods ionstigh favuer* (goedheid), de Heilige Geest (108). *vindic*, lees ik; *payzieren = ten payze brijnghen*, 196, 266.
98-9 *tweeste*, tweede; *publieren*, verkondigen; *tydelick*, op het door God bepaalde ogenblik, toen zijn tijd gekomen was, Rom. 5:6-zie 535.
100-1 *belydelick*, gelovig; *vander eeuwigheyt = voor alle tyden* 152.
102-3 *middelaer*, 1 Tim. 2:5; *duer*, vanwege, voor.
104-5 Col. 1:14; *remis*, vergeving; *deerste*, als eerste; *vinden*, verwerven.
106 maar dit geldt niet voor alles.

*

Des gheests zonderlijnghe insprake.
An gheloove, leetschap wy niet gheraken
Duer Christus lyden, maer byder Gods goetheyt, [108]
Die ons Iesum ende des gheloofs zoetheyt
Niet duer Christum, maer met hem schanc ieughdelic,
Dat wy zouden werden slevens vruechdelic
Duer Christus verdienste naermaels deelachtigh. [107-2]

Pynelicke vreeze.
Christus es ghegheven, tes warachtigh,
Maer dat hy uwe es laet blijcken mare. [114]

Troostelicke allegacye.
Of maer eene in swaerels wijcken ware,
Zo vaste houdt u dit woordt ghezworen: [115-6]
Iesus es my ghegheven ende gheboren;
Wat meshandt u dat andere licht ontfaen [118]
Vander zonnen?

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Of op de aerde gaen?
Moet u dies lichts of aerden ghebueren min? [121]

Goetwilligh om staerven.
Neent, voorwaer!

Troostelicke allegacye.
Dat es der schriftueren zin:
Ic ben niet huerliedre, maer u God, u heere. [123-4]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Al zijnder vele, dijnct nemmermeere
Dat God dies te min elcken van ons bemint.

* 114 nare
108 *Gods goetheyt*, de Heilige Geest, *Tafel* II 22.
107-2 *leetschap*, berouw; *duer*, om; *ieughdelic*, op heerlijke wijze; *dat*, opdat; *tleven vruechdelic*, het hemelse leven; *naermaels*, later.
114 *mare*, lees *nare* (var.), nader.
115-6 *of*, alsof; *eene*, één mens, 136; *vaste houden*, veilig bewaren; *ghezworen*, bezworen; zie Joh. 6:40.
118 *meshanden*, hinderen, zie Wynoxberghe 92-4.
121 *ghebueren* + datief, ten deel vallen; *dies min*, daardoor minder.
123-4 *der schriftueren*, de bedoeling van het bijbelwoord; Ps. 50:7.

*

Troostelicke allegacye.
Maer hy es tonswaert zo vriendelick ghezint,
Zeght Esayas, als moedere natuerlic
Tot hueren kinde, wiens liefde puerelic
Hueren kinde qwalicken ontzijncken can. [127-0]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Gheene moedere zo om haer kint dijncken can
Als God om u doet, in wiens ghedochte
Ghy oyt gheweist hebt. [133]

Troostelicke allegacye.
Peynst danne zochte [134]
Dat Christus voor u es in dier maniere
Of ghy alleene leifdet, de goedertiere. [+]
Christus heift my bemint, zo Paulus zeght wel, [137] [+]N 4 v.
Ia hem zelven my ghegheven.

Goetwilligh om staerven.
Tes recht wel
Dat ic love ende dancke hier voren
Hem, die om een schaepkin dat ghijnc verloren,
Om eenen pennijngh heift verslaeft ghelopen. [139-2]

Pynelicke vreeze.
Zotten troost heift u ghelaeft, bedropen,
Qwansuus God kiest my, dits tiolytelick schijn; [143-4]
Maer waer in mooght ghy hem proffytelic zijn,
Dat ghy in God zulcke blijschap nu baert? [145-6]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
God en heift zijn liefde niet ghetooght tuwaert
Om dat ghy hem eerst te minnene verkoost,
Maer hy heift u vercooren, dits Paulus troost,
Ten love zijnder glorieuzer gracyen. [150]

* 134 dan hoe
127-0 Jes. 66:13; *natuerlic*, van nature; *wiens*, wier; *qualicken*, nauwelijks.
133 *oyt*, steeds, 236, 456.
134 *zochte*, hartelijk; *danne*, lees *dan hoe* (var.).
137 Vgl. Gal. 2:20; *wel*, duidelijk - de bijbel heeft *voor mij*.
139-2 *tes recht wel dat*, er is alle reden voor; Luc. 15:4 en 8; *verslaeft lopen*, zich moe lopen.
143-4 *quansuus*, zogenaamd; *iolytelic*, bekoorlijk.
145-6 *mooght*, kunt; *bliscap baren in*, zich verheugen in.
150 in laudem gratiae suae, Ef. 1:6.

Naer tverkiezen der goeder vocacyen
Heift hy u bemint voor alle tyden,
Ooc Iesum ghegheven [151-3]

Troostelicke allegacye.
Naer Davids belyden:
Ic ben behouden, want God die wilde my. [154-5]
Cleen volc, u lien zal mijn vadere milde vry
Trijcke gheven, tes zo zijn beliefte. [156-7]

Figuere.
 Hier tooghtmen Iacob als een oudt man te bedde om staerven, met een rolle: Uwe zaligheyt, heere, ick verbeyen zal.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Iacob ghevoelende des doots griefte,
Op Christum stelde hy zijn viseyen al:
Uwe zaligheyt, heere, ic verbeyen zal. [158-0]

Troostelicke allegacye.
Schoonder dan wijn zijn uwe ooghen wack,
O Iuda, daer hy naer elcx betoghen sprack
Tot Christum die van Iudas tacken daelde. [161-3]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Ioseph staervende zijn broeders verhaelde
Dat God hemlien zoude viziteren. [164-5]

Troostelicke allegacye.
Duer tgheloove, naer Paulus studeren,
Het medraghen zijnder beenderen gheboot daer. [166-7]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Christus es den meesten troost inde doot zwaer;
Tblijct: elcx ooghe op hem in tdangier daecte. [169 +]

[+]O 1 r.

Troostelicke allegacye.
Doen den Ioden tqwaet tfenynigh vier naecte,
Twas voor troost ghestelt de ooghe te slane
Op tmotalen serpent, om zo tontgane
De beten der brandigher serpenten fel. [170-3]

151-3 *goede vocacye*, vocatio sua sancta, 2 Tim. 1:9.
154-5 Bijv. Ps. 116; *enen willen*, iemand genegen zijn.
156-7 Luc. 12:32; *milde*, goedertieren; *vry*, zeker; *beliefte*, welbehagen.
158-0 Gen. 49:18; *griefte*, smart; *viseye*, blik, fig. vertrouwen.
161-3 Gen. 49:12; *wack*, vochtig, levendig; *naer elcx betoghen*, naar ieders uitleg; *van Judas tacken daelde*, van Juda afstamde.
164-5 Gen. 50:24; *visiteren*, bezoeken.
166-7 Hebr. 11:22; *studeren*, overpeinzen.
169 *daken op*, zich richten op; *dangier*, doodsgevaar.
170-3 Num. 21:6-9; *voor troost stellen*, als hulp geven; *brandigh*, vurig; *tfenynigh*, lees *fenynigh*.

*

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Christus was dat serpent. [174]

Troostelicke allegacye.
Wilt prenten wel
U gheloove op hem, hy es die druc waert. [175-6]

Pynelicke vreeze.
Maer hy straft de qwade. [177]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Gheen ongheluc daert
Des qwaets voorleden hem, die es gheplant [178-9]
In Christo;

Troostelicke allegacye.
Want God zynen zone zandt,
U zijn ghegheven Christus dueghden mede,
Zijns levens verdienste, rechtvaerdighede,
Zijn tranen, bedijnghe, al zijn goet groot,
Zynen aerbeyt, tbitter staerven, al zijn bloet root;
Deze zijn al der zonden verzoenijnghe. [181-6]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Heescht ghy hem schult, dits zijn vuldoenijnghe
Nu; een druepel bloets ware soffissant pant
Voor duzent waerelden (dits tverstant) want [187-9]
Vereenight met der goetheyt puere wast. [190]

Troostelicke allegacye.
Houdt u doch, broeder, an de schriftuere vast:
Met Christo es u alle dijnc gheprezenteert,

* 184 bedinghen
187 Eyscht
174 Joh. 3:14.
175-6 *prenten op*, vestigen op; *gheloove*, vertrouwen.
177 Judas 15.
178-9 *ongheluc des quaets voorleden*, rampzalig lot als gevolg van vroegere zonden; *gheplant*, zie Ps. 92:14.
181-6 *want*, omdat; *aerbeyt*, lijden, 334; 1 Joh. 2:2.
187-9 *enen schult heeschen*, beroep op iemand doen; *pant*, zekerheid; *dits tverstant*, zo moet men dat verstaan.
190 *goetheyt* lees *godtheyt*; zie *Tafel* III 95: ‘Een drope bloits Cristi had ghenoech gheweest voir al die werelt scout, ... overmits dattet Gode verenicht was’.

Dats rechtvaerdigheyt hier, zoo de glose leert,
Ooc tleven hier naermaels, daer gheen versijc es.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Al (zeght de gloze) dat boven of ghelijc es
Of beneden ons, zijn de qwade ghebroght [193-6]
Duer Christum ten payze, wort God niet bedocht
Vrienden te behoudene wien Christus dueght
Gherechtvaerdight heift? [196-9]

Troostelicke allegacye.
Zal zijn zoete iuecht
Vrienden ontzegghen de hemelsche zaten, [+]
Daer hy zijn vyanden niet en wilde laten?
Tes meer vyanden dan vrienden ontfanghen. [200-3]

[+]O 1 v.

Pynelicke vreeze.
Ghy mooght wel duchten des doods verstranghen,
Ieghen u doen de helsche iaghten claghten. [204-5]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Wilt gheene ynghelen noch crachten achten,
Niemant u doch van Gods liefde scheeden can. [206-7]

Troostelicke allegacye.
Inde doot zijnde wilt my God gheleeden dan,
Zeght David; eyst cause dat ic duchten moet,
Thaercracht der bozer my niet zuchten doet; [208-0]
In lyden de goede verhueghen pleghen. [211]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Meer zijndere met ons dant moghen ieghen,
Sprack Helizaeus. [212-3]

193-6 De *glose*, Glossa Ordinaria bij Rom. 8:32-'in presenti iusticiam, post vitam eternam, superiora, inferiora, equalia'. (alles wat boven, beneden of gelijk met ons is); *versijc*, ellende.
196-9 Rom. 5:6-10; *bedocht werden*, van plan zijn.
200-3 *zijn zoete iuecht*, Christus; *zate*, paleis; *daer*, terwijl; *laten*, aan hun lot overlaten; *tes meer*, het zegt meer; *ontfanghen*, aannemen, 497.
204-5 *verstranghen*, benauwen; *helsche iaghten*, helse scharen.
206-7 Rom. 8:38; *crachten*, virtutes, een van de engelenkoren? Hier waarschijnlijk wezens met bijzondere vermogens, duivels.
208-0 Ps. 48:15; *in de dood zijn*, gaan sterven; *wilt*, zal; *eyst cause dat*, indien; *haercracht*, legermacht, Ps. 27:3.
211 Matth. 5:12; *verheughen pleghen*, blij zijn; *goede*, vromen.
212-3 *Helizeus*, Elisa, 2 Kon. 6:16; *moghen*, zullen.

*

Troostelicke allegacye.
De leden beqwame
Alle van dat heligh christen lichame
Daer Christus thooft of es, zijn ghemeene, [214-6]
Ia al een in Christo groot ende cleene,
Zoo een zijn int huwelick man en wijf.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Alle ledekins Christi, ghelooft dit stijf,
Zijn uwe; met Christo tgheloove bekent
Ghemeenschap der goede. [219-1]

Troostelicke allegacye.
Ons ooc prezent
Zijn de ynghelen, want: wie den heere dient,
Dienen zijn dienaers. [222-4]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
O vercoren vriendt,
Als was voor tvier moeten alle vyanden [226]
Tsamen wijcken.

Goetwilligh om staerven.
Met opgheheven handen
Danckic God, die zijns troost rayen zoet [229]
Laett dalen op my.

Pynelicke vreeze.
Wat wilt ghy crayen, bloet!
Waent ghy dat God om u, aerme slichte, dijnct,
Wiens zondigh leven voor zijn aenzichte stijnct? [+]
Ia lieve, heift hy anders te doene niet! [231-4] [+]O 2 r.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Perssere des gheests, met uwen sermoene vliet. [235]
God es hoghe, nochtans zijn ghenade oyt
Was zo, dat hy de cleene versmaedde noyt.
Den cleenen, zeght Christus, wort tsecreit ontdect. [238]

* 235 Verdrucker
214-6 Rom. 12:5; *beqwame*, doelmatig; *christen lichame*, christelijke gemeente, Ef. 4:16; *ghemeene zijn*, een eenheid vormen, Gal. 3:28.
219-1 *stijf*, vast; *bekennen*, belijden; *goede*, vrome, passim.
222-4 Vgl. Ps. 91:11, 12; *prezent*, nabij.
226 Ps. 68:3; *vyant*, goddeloze, duivel, 262.
229 *raye*, straal.
231-4 *crayen*, beweren; *bloet*, sukkel; *slicht*, dwaas; *ia lieve*, beste man.
235 *perssere*, kweller (var. *Verdrucker*); *sermoen*, praatjes.
238 Matth. 11:25.

*

Troostelicke allegacye.
God roupse die niet zijn, zeght Paulus, correct;
Waer toe hebt ghy Christum en u God verstect? [239-0]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Waer toe gheift hy therte dat tranen wtlect?
Waer toe zijn uwe de sacramenten
Die u moghen verzekertheyt in prenten?
Want Gods woordt es in tgheloove stake. [243-4]

Goetwilligh om staerven.
Dat tot my een ynghele van boven sprake,
Op zijn woordt en zoudic niet bet stellen trauwe. [245-6]

Pynelicke vreeze.
Vele zijnder nu inder hellen rauwe
Beter dan ghy, ia die min mesdeden. [247-8]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Vele zijnder ooc verdomt beneden
Beter dan Saulus, wien men nochtans verleent ziet
Kennesse van God, die dander versteent liet:
God die hier recht doet, elders gracye tooght. [250-2]

Goetwilligh om staerven.
Lof God, die my met consolacye zooght,
Die my met Christum penitencye gheift. [254]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Van drye zaken Ioannes mencye heift
Die in daerde Gods liefde bewyzen dy:
Den gheest, twatre, bloed. [255-7]

* 240 versteect
244 denstake
239-0 Matth. 9:13; *niet correct*, zondig; *versteken*, afwijzen.
243-4 *verzekertheyt*, rust; *stake*, hoofdzaak.
245-6 *dat*, indien; *trauwe stellen op*, vertrouwen op; *bet*, beter, meer.
247-8 *der hellen rauwe*, de hellepijn; *mesdoen*, zondigen.
250-2 Rom. 9:18; *die* = God; *versteent*, verhard; *recht doen*, straffen.
254 *penitencye gheven*, boetedoening opleggen; *met Christum*, in Christus.
255-7 1 Joh. 5:8; *mencye hebben*, getuigen;-gheest, ziele 260, water 279, bloet 284; *in daerde*, op aarde.

Troostelicke allegacye.
Dus veriolyzen wy:
Christus den menschen manc, cranc int staerven, vranc schanc [258-9]
Zijn helighe ziele.

Goetwilligh om staerven.
Dies zy hem danc lanc.
Den vyant stranc dwanc zulcke ghifte dierbaer. [262]

Troostelicke allegacye.
Die eens voor al maecte tzondigh dangier claer, [263]
Als hy zynen gheest inde bitter doot schoot. [+]

[+]O 2 v.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Dat Christus voor ons zijn ziele devoot boot,
Was daer by Gods thoorne niet bet ghepayziert
Dan of wy zondaren waren gheiugiert
Den helschen viere, dat wy zouden lyden
Zonder wille? [266-9]

Troostelicke allegacye.
Maer nu des doots bestryden
Was ghewilt van Christo, dies vulcommen blijct
Dwaerck onzer zaligheyt. [270-2]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Boven sommen strijct
Zijns levens dienst, maer niet zo profytelic
Als Christus doot, vuldoende subgytelic,
Zo den laesten pennijngh can betalen schult. [273-6]

Troostelicke allegacye.
Wt dezer kisten, broeder, ghy halen zult
Betalijnghe van alder zondigher smetten. [277-8]

258-9 *veriolyzen wy*, laten we ons verheugen; *manc*, zondig; *cranc*, zwak; *vranc*, uit vrije genade of wil.
262 *stranc*, machtig; *dwijnghen*, overwinnen.
263 *claer maken*, een eind maken aan; *zondigh dangier*, macht der zonde.
266-9 *dan of*, dan wanneer; *iugieren* + datief, veroordelen tot; *zonder wille*, tegen onze wil, vgl. 271; *lyden*, ondergaan.
270-2 *des doots bestryden*, de overweldiging door de dood; *dwaerck onzer zaligheyt*, onze zaligmaking; *vulcommen*, een feit geworden.
273-6 *boven sommen strijct*, waardevoller is, dan men zeggen kan; *vuldoen*, de slotbetaling verrichten; *subgytelic*, onderdanig, gewillig; *zo*, zoals.
277-8 *kiste*, geldkist; *van*, voor.

*

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Ghetughenesse des waters wy ooc zetten,
Want Christus voor ons veil tranen weende;
Watre zijn zyde naer de doot verleende,
Waer by hy ons bewees ooc der minnen vloet. [280-2]

Troostelicke allegacye.
Ooc groot bewijs der liefden ghewinnen doet
Het waerme bloet Christi, dat alle herten,
Naer Paulus, zuvert,

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Ooc bevrijt van smerten
Hemlien alle, die daer mede ghezuvert staen. [285-7]

Troostelicke allegacye.
Christus bloet den slaenden ynghel waert zaen. [288]
Zonder bloet, zeght Paulus, noyt was vercreghen
Remis der zonden. [289-0]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
God heift verbandt ghesleghen [291]
Met Abraham duer woorden, ia by eede,
Maer gheen verbant swoorts van zulcken bescheede
Als tverbant zijns bloets, dat hy heift ghelaten
Als staerxste verzekerheyt tonzer baten;
Dies tbloet Christi ons het zekerste pant es. [293-6]

+

[+]O 3 r.

Troostelicke allegacye.
Hoogher dan belofte, Paulus verstant es:
Zonder doot en moghen niet gheconfirmeirt zijn
De testamenten; dus wy ghefondeirt zijn [297-9]
Dieper dan Abraham op Christus bloet heet.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Beter es ghifte, zo elc man vroet weet,
Met der belofte, dan alleenlic dwoort.

* 291 heeft verbondt
280-2 Luc. 19:41-Joh. 19:34; *bewisen*, tonen; *verleenen*, schenken.
285-7 Hebr. 9:14; *groot bewijs*, overtuigend teken.
288 Zie Ex. 12:12; *den slaenden ynghel*, de doodsengel.
289-0 Hebr. 9:22; *remis*, vergeving.
291 *verbandt slaen met*, een verbond sluiten met.
293-6 (es)*van zulcken bescheede*, is zo zeker; *pant*, waarborg.
297-9 *verstant*, mening, Hebr. 9:16, 17; *gheconfirmeirt*, rechtsgeldig.

*

Troostelicke allegacye.
Paulus dusdanighe redene orboort:
Was duer tbloet verzekert Moyses testament,
Zoo moet ooc tnieuwe. [303-5]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Gods liefde excellent
Heift ons ghegheven de godheyt almachtigh
Duer Christum, mensche ende God warachtigh.
Es dit al waer, wat magh ghebreken u?

Troostelicke allegacye.
Zijn onsloten de bloedighe beken u
Des zoons die den vadere zo lievelic was;
Smaecte hy de doot die zo grievelic was; [310-2]
Badt hy bloedende ghehecht met sdoots banden:
Mynen gheest ghevic, vader, in uwen handen, [313-4]
Dat es, naer Athanasius, de ghuene [315]
Die een gheest met my zijn; magh zulc eenen zuene
Daer yet ontzeyt zijn van zulc eenen vadere
Voor zulcke kinderen?

Goetwilligh om staerven.
O des troosts beradere,
Danck hebt der ghiften, die therte duergloeyt my [319-0]
In minnen vierigh.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Vul hopen zo bloeyt vry: [322]
Christus es uwe en alle zijn waercken,
Tleven des hoofs daelt neder, zo wy maercken,
Tot allen leden met den hoofde verzaemt. [324-5]

Troostelicke allegacye.
Christus es der kaercken hooft ongheblaemt, [326]
Vanden hoofde olye beneden zijnct.

* 324 hoofts
303-5 *dusdanighe redene orboort*, redeneert als volgt (volgens 1 *Drewes* een parenthetische imperatieve zin (?)); *testament*, verbond, Hebr. 9:15.
310-2 *on*(*t*)*sloten* (var.); *bloedighe beken*, stromen bloed; *lievelic*, dierbaar; *grievelic*, pijnlijk, bitter.
313-4 *ghehecht met*, gevangen in, Luc. 23:46.
315 Lees *voor de ghuene*.
319-0 *des troosts beradere* = Troostelicke Allegacye; *ghiften*, sing.
322 *bloeyen*, zich verheugen.
324-5 *maercken*, verstaan; *verzaemt*, verenigd.
326 Col. 1:18; *ongheblaemt*, zuiver.

Christus vervultheyt alle leden schijnct [328]
Der gracyen deel, namen ende eeren.
Magh een wijf van huer man vercouvreeren? [330]
Een gheest zijnze met God, die hem ancleven, [331] +
Zo Paulus schrijft. +O 3 v.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Zijn verdiensten verheven
Zijn uwe aerbeyt, weenen, vasten, doodt,
Want noyt hadde hy van zulcke lasten noodt: [333-5]
Hoe es hy aerme wiens de tresooren zijn? [336]

Troostelicke allegacye.
Wiens waercken zo vele wtvercoren zijn,
Wiens waerck cam wt zulcker charitate?

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Christus ontfijnc den gheest zonder mate,
Een zijn waerck alle de uwe te boven gaet;
Zijn helighede zo hooghe om loven staet,
Dat Christus verdienste gheift zelve ruste
Dalder helighste. [339-3]

Troostelicke allegacye.
Met zalighen luste
Zijnght Maria: mynen gheest verblijdt wijt
In God mijn behoedere. [345-6]

Des gheestst zonderlijnghe insprake.
U iolijt zijt
Op God stellende, zo Paulus playsant dede,
Die niewers dan int cruce vant vrede; [347-9]
Zulcken troost en gheift u niet dijn eyghen bedrijf.

328 *vervultheyt*, volheid, Col. 1:19.
330 *vercouvreeren*, een verlies te boven komen.
331 1 Cor. 6:17; *ancleven*, aanhangen.
333-5 *noodt hebben van*, onderworpen zijn aan; *aerbeyt* etc., nevengeschikt aan *verdiensten*.
336 *wiens de tresooren zijn*, die alle schatten bezit.
339-3 Joh. 3:34; *een zijn waerck*, een van zijn werken; *zelve*(*s*), zelfs; *heligh* vroom.
345-6 Luc. 1:47; *verblyden*, intransitief = reflexief; *wijt*, adverbium, onuitsprekelijk.
347-9 *iolijt*, vreugde; *playsant*, epitheton ornans (WNT); *nieuwers*, nergens, 1 Cor. 1:18.

*

Troostelicke allegacye.
Sente Pieter gaf des helighs gheests motijf:
Wy hopen duer Iesus Christus gracye
Zaligh te zyne; te gheender stacye
Moghter yemandt zonder hem zaligh wezen. [351-4]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Al waert datter duzent vyanden rezen,
Zeght clouckelic Pieters woordt met melodien:
Ic gheloove zaligheyt zal my gheschien
Duer Iesus gracye diet al doet leven. [356-8]

Troostelicke allegacye.
Van de vrome heift sent Ian gheschreven
Dat zy wiesschen niet in huerlier bloet de cleerkins,
Maer int bloet des lams onnozel en teerkins,
In wien de beste ooc den druc boeten moeten. [360-2]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Vijf conijnghen onder Iesus voeten wroeten: [363]
De doot, de waerelt, den vyant Bedarf, [364]
De zonde en de helle; die voor ons starf
Ooc, Christus, opstaende waerde sdoots cracht fel,
Zy en grieft ons niet meer. [366-7]

Troostelicke allegacye.
Dit Paulus acht wel,
Roupende: waer es, o doot, uwen strael gram? [368-9]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Ooc wegh es de zonde.

Troostelicke allegacye.
Christus loyael nam
Al onze zonden die hy op tcruce drough,

* 364 De 4 -editie en de 8's hebben *bedarf*, zonder aanhalingstekens of hoofdletter
351-4 Hand. 15:11; *motijf*, bedoeling; *te gheender stacye*, nooit.
356-8 *zeght*, imperatief; *melodie*, vreugde.
360-2 Op. 7:14; *onnozel*, onschuldig; *de beste ooc*, ook de vroomsten.
363 *conijnghen*, machten; *wroeten*, vertreden worden, 1 Cor. 15:25.
364 *bedarf*, verderver, Exterminans; zie Op. 9:11, 1 Cor. 10:10.
366-7 *opstaende*, door zijn opstanding; *grieven*, deren.
368-9 Dit behandelt P. duidelijk (WNT Suppl.); 1 Cor. 15:55.

*

Des gheests zonderlijnghe insprake.
De waerelt es tondere. [371-3]

Troostelicke allegacye.
Een woordt zy ghenough:
Als nu es de waerelt van my gheiugiert. [374-5]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
De vyandt es ooc ghevelt.

Troostelicke allegacye.
Sent Ian cryiert:
Een ijnghel crachtigh de oude drake bindt.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
De helle es ghewaert. [377-9]

Troostelicke allegacye.
Paulus sprake vindt:
Die in Christo zijn, magh gheen dijngh verdommen. [380-1]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Es der menschen hooft zo hooghe gheclommen,
Zullen zijn leden int helsch verdriet greynzen? [383]

Troostelicke allegacye.
Tteecken der liefden stelt Ian met peynzen:
Anxtelic om toordeel de goede ontstelt, quelt
Gheen helle, maer, zeght sent Ian, liefde velt, smelt
Inde minne des heeren bestryden. [384-7]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Iesus wilde tbedruct vraukin verblyden
Dat als tschaep onder de wolven in pynen stont:
Niemandt heift u verwezen, dus mynen mont
Zal ooc niet verdommen, wilt onversaeght gaen. [388-1]

* 391 Sal u ooc
371-3 1 Petr. 2:24; *loyael*, getrouwelijk; *tondere*, overwonnen, Joh. 16:33.
374-5 Joh. 12:31; *iugieren*, veroordelen; *als nu*, nu.
377-9 *cryieren*, verkondigen; Op. 12:7-13; *weren*, weerstaan.
380-1 Rom. 8:1, *sprake vinden*, zeggen.
383 *greynzen*, met vertrokken gezicht pijn lijden, wenen.
384-7 Ernstig nadenkend noemt Johannes als bewijs van Gods liefde: de hel kwelt de vromen niet met angst voor het oordeel; (maar) wanneer men in Gods liefde blijft, doet deze de aanval van de boze te niet- zie 1 Joh. 4:16-18; *smelten*, caus.
388-1 Joh. 8:3-11; *verwyzen* = *verdommen*; *zal* (*u*), var.; *in pynen staen*, in moeilijkheden verkeren.

Troostelicke allegacye.
De crijsschers, wrougers waren veriaeght zaen,
Dat vraukin vant een iuge ghenadigh daer. [392-3] [+]

[+] O 4 v.

Goetwilligh om staerven.
Vliedt mede van hier, Vreeze schadigh zwaer, [394]
Mijn broedere verlosser Troost speciale
Es mynen iuge.

Pynelicke vreeze.
Tes tijt dat ic verpale,
Vulmaecte liefde verdrijft mijn poghernie. [397-8]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Als ic dijn voorleden leven ooc anzie,
Naer Bernardus drye zaken my verclaren
Dat Christus uwe blijft tallen iaeren,
Want twatre, den gheest ende tbloet mede
Zijn in u; het watre, dwelc Pieter dede
Zijn zonden afwasschen, wy zien nu meest vloeyt [403-4]
Wt uwen ooghen.

Troostelicke allegacye.
Daer boven Gods gheests bloeyt
In u herte; zo toghen sgheests vruchten voort
Liefde, pays, blijschap. [406-8]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Niemandt u zuchten hoort.
Al naect de doot, ic hebbe bevonden u
Roupende: waer ick van tvleesch ontbonden nu!
Gheen ranceur draeght ghy, maer liefde zoetmondigh [411-2]
Gheen ranceur draeght ghy, maer liefde zoetmondigh
Tot elcken mensche.

Goetwilligh om staerven.
Dies danckic goetgrondigh [414]
Den heere, die my zulcke ghiften zent.

392-3 *crysscher*, schreeuwer; *wrougher*, aanklager.
394 *Vreeze schadigh zwaer* = Pynelicke Vreeze; *schadigh*, schadelijk.
397-8 *verpalen*, vertrekken; *poghernie*, inspanning.
403-4 Matth. 26:75; *meest*, overvloedig.
406-8 Lees *gheest*; *daer boven*, bovendien; Gal. 5:22; *zo toghen voort*, dat tonen openlijk, duidelijk.
411-2 Vgl. Fil. 1:23; *rancuer*, vijandschap; *zoetmondigh*, vriendelijk, epitheton ornans.
414 *goetgrondigh*, hartgrondig.

Troostelicke allegacye.
In u es pays ende blijschap bekent,
Iesus es uwen troost in sdoots ghetruer zuer. [416-7]

Goetwilligh om staerven.
Mijn betrauwen staet op Iesus faveur puer,
Gheen mensche noch ynghel maght my ontvremen. [418-9]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Waent ghy dat des waerelts kinderen nemen
Zulcken troost op God, als zy maercken bloot
De doot voor ooghen? duer tdoncker zwaercken groot
Des twyfels zy den moet verloren gheven. [420-3]

Troostelicke allegacye.
Als die tonghelucke gheboren sneven,
Zulc werden zy die eerst waren wel ghehert. [424-5] +

+P 1 r.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Dat u in tnaerste gheen zake en smert,
Tooght dat ghy een zijt vande vercoorne vaten. [426-7]

Troostelicke allegacye.
Daer naer tbloet, dats wille wt charitaten,
Die ooc om staerven ter Gods eere spoort, [428-9]
Es u ghegheven om nemmermeer voort
Te mesdoene duer vyant of vriendt naer. [430-1]

Goetwilligh om staerven.
Zo ghevoele ic my wel gheiugiert claer, [432]
Danck zy den heere; tzijn alle zijn ghiften.

416-7 *bekent zijn*, zijn; *sdoots ghetruer zuer*, de bittere dood.
418-9 *favuer*, genade; *ontvremen*, ontnemen.
420-3 *troost nemen op*, vertrouwen op; *zwaercken des twyfels*, benevelende wankelmoedigheid; *verloren gheven*, opgeven.
424-5 *sneven*, bevreesd zijn (WNT); *wel ghehert*, zeer moedig.
426-7 *int naerste* (nederste), nabij de dood; *vercoorne vaten*, Hand. 9:15.
428-9 *daer naer*, vervolgens; *dats wille wt charitaten*, dat wil zeggen: de door Gods liefde opgewekte wil; *spoort*, aanspoort.
430-1 *mesdoen*, zondigen; *duer vyant of vrient naer* (na, nabijstaand), om wie ook.
432 *iugieren*, oordelen, behandelen; *wel*, genadig; *claer*, in alle opzichten.

*

Troostelicke allegacye.
Met Christo ghegheven, naer Paulus gheschriften,
Om duer Christus te commene ten rijcke;
Zo God tzaet gheift, zal hy ooc dier ghelijcke
De vruchten, zeght Paulus, gheven dueghdelic:
Tzaet es de dueght, de vrucht tleven vruechdelic,
Hebben wy het eene, tdander es verbeyt. [436-9]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Als een arm kint den rijcken man wel greyt,
Zo dat hijt verkiest te brijnghene ten state,
Om dat hijt eens opraepte vander strate
Hy zalt voort ende voort promoveeren, [440-3]

Troostelicke allegacye.
Niet latende voor dat hijt brijnght ter eeren;
Hy cuusschet, cleedet, onderwyzen doetet,
Want hijt eens opnam in zijn aerve; goetet
Noch moyte hy duer hem noch ooc cost spaert. [444-7]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Want ghy vercoren te zyne verlost waert
Duer Christum, zal u God connen ontzegghen
Dat noodtzakelic es? zal hy u ontlegghen
Tminste, die u tmeeste gheschoncken heift? [450-1]

Troostelicke allegacye.
Als Christus den kilck des doots ghedroncken heift [452]
Minnelic voor dijns zaligheyts verstaercken,
Zal hy u niet voortgheven goede waercken,
Zoo hy wel zonder pyne of torment magh? [453-5]

* 452 kelc

436-9 2 Cor. 9:10; *de vruchten dueghdelic*, frugum iustitiae vestrae; *tleven vruechdelic*, het hemelse leven; *es verbeyt*, wordt verwacht.

440-3 *wel greyen*, goed bevallen; *ten state*, tot aanzien; *voort ende voort*, steeds; *promoveren*, vooruitbrengen.

444-7 *niet latende*, niets nalatend; *cuusschen*, wassen; *want*, omdat, 448; *opnemen in zijn aerve*, als kind aannemen; *goetet = goetheyt*, gunst; *duer hem*, ter wille van hem.

450-1 *ontlegghen = ontzegghen*.

452 *kilck des doots*, vgl. Matth. 26:39.

453-5 *minnelic*, uit liefde; *dijns zaligheyts verstaercken*, de bevestiging van uw zaligheid; *voortgheven*, doorgeven; *pyne of torment*, moeite.

*

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Daer in betrauwen oyt themwaert ghewent lagh,
Dat hy u ooc van noode es, God es diet weet,
Endelicke dueght. [456-8] [+]

[+]P 1 v.

Troostelicke allegacye.
God heift ons bereet,
Zeght Paulus, goede waercken, dat wy zouden
Wandelen daer in. [459-1]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Wilt u verbouden: [462]
Als u God toeschicte zaligh te zyne,
Schichte u waercken toe, dat ghy ten fyne
Duer Christum zoudt leven daer niemant claeght. [464-5]

Troostelicke allegacye.
Wie wecte den goeden Esayas? vraeght!
Wie heift hem gheropen God naer te gane
Dan God? [466-8]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Tzelve gheift Paulus te verstane:
Die hy voorkende heift hy toe ghestiert
Zijn zone naer tleven met dueghden verchiert
Te werdene ghelijck; voort gheropen heift
De toegheschicte. [470-3]

Troostelicke allegacye.
Dus vul hopen leift:
De gheropene hy rechtvaerdigh naect; [475]

* 464 Schict u ooc 475 rechtveerdich maect

456-8 Contaminatie: *dat u van noode es* + *dat hy u van noode te ghevene es*; *God es diet weet*, voorwaar; *endelicke*, tenslotte; *dueght*, het vermogen om goede werken te doen.

459-1 Ef. 2:10; *bereden*, voorbereiden.

462 *hem verbouden*, moed vatten.

464-5 Lees *schicte* (var.); *toe schicken*, toebedelen = *toe stieren* 470; *daer niemant claeght*, zie Op. 21:4; *ten fyne*, tenslotte.

466-8 Jes. 50:4; *vraeght*, vraag het uzelf af; *naer gaen*, volgen, gehoorzamen.

470-3 Rom. 8:29, 30; *voorkennen*, van tevoren kennen; *naer tleven met dueghden ghechiert*, na een leven in gerechtigheid; *voort*, vervolgens.

475 hij komt tot de geroepene nadat deze rechtvaardig geworden is? De variant heeft *maect*, wat hier beter past. Luther bestreed deze opvatting.

Teene volght dandere, God ons waerdigh maect
Zijns rijcx, want hy eens heift ghesleghen handt [477]
An ons.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Zeght: wie de vercoorne teghen spant,
Iesus bemint de zyne tot den hende. [479-0]
O beminde, slacht niet de dwaze blende
Die Gods verkiezijnghe willen weten
By revelacyen.

Goetwilligh om staerven.
Gods secreten
Te kennene gheen mensche toebehoort; [481-5]
Maer zo vaste houdic my an Paulus woordt:
Dat my alle dijngh als perseverancye
Zalyghende duer Gods ordonnancye
Met Christo ghegheven es, als ic betrauwe [486-9]
Dat ghy daer staet, wien ic voor my schauwe;
Die my anders zeyde, ic verwaten hilde,
Mensche of ijnghele, want ic laten wilde
Veil eer mijnder ooghen experyencye [491-3 +]
Dan Gods woordt. +P 2 r.

Troostelicke allegacye.
Tes sent Ians sentencye:
Gods kinderen te werdene hebben zy maght
Die Christum ontfanghen. [495-7]

477 *handt slaen an*, zich bekommeren om.
479-0 Joh. 13:1; *teghen spannen*, tegenwerken; *wie*, wie ook.
481-5 *de blende* van 2 Petrus 1:9, ‘die de reiniging van hun vorige zonden vergeten hebben’ en bij openbaring menen te weten, dat God hen aangenomen heeft; *verkiezijnghe*, uitverkiezing; *revelacye*, openbaring. Een aanval tegen ketters, die zich op persoonlijke heilsverzekerdheid beriepen, zoals de dopers. Luther betoogde, dat de mens die Christus in zijn leven toegelaten heeft, al zondigt hij nog zo vaak, toch ook telkens gemeenschap met God ervaart en daaraan de kracht ontleent om vol te houden. Hiertegenover stelt de schrijver, dat de mens Gods geheimen niet kent en dus nooit zeker weet, of hem genade geschonken is. Wel kan hij er door *teeckenen* (500) enig begrip van krijgen. Zijn toegenomen liefde tot God en de naaste belooft het hem als het ware.
486-9 *zo* (even) *vaste ... als*; *als perseverancye zalyghende*, bij voortduring zaligmakend; *ordonnancye*, beschikking.
491-3 *verwaten houden*, verafschuwen; *experiencye*, waarneming.
495-7 Joh. 1:12.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Gods raedt heift cracht,
Maer ons onbekent, ten zy manierlick,
Dat wy duer teeckenen onfaelgierlick
Van dien vasten raedt eenigh verstant smaken
Als by beloften. [498-2]

Troostelicke allegacye.
Maer vromer pant maken
Ghiften dan beloften die ons doen peynsen:
Hy heift my zo dicwil zonder veynzen
Wel gheholpen, zal hy my nu laten bloot?

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Des kints betrauwen es boven maten groot [503-6]
Op zynen vadere, want het heift ghevonden daer
Dicwil hulpe.

Troostelicke allegacye.
Heift ons God ghezonden naer
Christum, ia met hem alle goet bewezen,
Hemele, aerde, ijnghelen gheprezen,
De zonden verkeert duer zijn goetheyt puere
In beterijnghe slevens, [510-4]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Telcker huere
In als gheholpen, dit een corage sticht
Dat hy de ziele die in sdoots qwellage light,
Niet laten en zal; zijn trauwe es zonder blame. [515-8]

Troostelicke allegacye.
God zeght: ic draghe u in mynen lichame,
Ic ben de zelve tot der outheyt vry,
Ic hebt zelve ghedaen (neimt hier stoutheyt by)
Ic zal u noch voort tallen daghen draghen. [519-2]

498-2 *raedt*, besluit; Spr. 19:21; *maer* (es); *manierlick*, met mate; *onfaelgierlick*, bijvoeglijk naamwoord, duidelijk; *verstant smaken*, begrip krijgen.
503-6 *vromer pant*, sterker zekerheid; *zonder veynzen*, echt; *wel helpen*, goed helpen; *bloot*, zonder hulp.
510-4 *bewisen*, schenken; *gheprezen*, zalig, epitheton ornans (WNT); *de zonden verkeert in beterijnghe slevens*, veranderd in hervorming van ons leven.
515-8 *als*, alles; *een corage stichten*, verwachting wekken; *sdoots qwellage*, doodssmart; *laten*, in de steek laten; *blame*, smet.
519-2 1 Petr. 2:24; *de zelve*, dezelfde; Hebr. 13:8 *tot der outheyt*, van de eeuwigheid af, a saeculo, Ps. 93:2; *neimt hier stoutheyt by*, vat hierdoor moed; *noch voort*, ook verder nog.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Ic doett, voor my wilt af vaghen tclaghen, [523]
Ic ben de eerste, ooc ben ic de leste; [524]
Zeght Paulus: die in ons begonste tbeste,
Tot den daghe Christi zal hijt vulbrijnghen. [525-6]

Figuere. [Figuren.]
 Hier tooght Simeon Iesum in zijn aermen, met een rolle: Nu ontslaet ghy, heere, uwen dienaere, naer u woordt in payze, want mijn ooghen hebben uwezaligheytghezien. Voor den toogh:
Symeon was verbeydende troost van Israel, den helighen gheest was in hem, hy ontfijnc Iesum in zijn aermen ende ghebenedijdde God. Luce. 2.
Voort tooghtmen Iesum ant cruce, ende den rechten moordenare, met een rolle: Noch heden wert ghy met my in tparadijs.
Voor den toogh: Comt alle tot my die waerct ende verladen zijt, ende ic zal etc.
Voort tooghtmen Stephanum daermen steent, met een rolle: Heere Iesus ontfanct mynen gheest.
Boven hem: Hy zagh de glorye Gods, ende den zone des menschen staende ter rechterhant Gods.
Voor den toogh: Stephanus opwaert ziende, zal Iesum zien staen ter rechter hant zijns vaders.

+

[+]P 2 v.

Troostelicke allegacye.
Dus gheift God met Christo alle dijnghen,
Met Christo eyst bereedt, comt ter feeste. [528]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Symeon zagh duer tbewijs vanden gheeste
Iesum, Israels consolacye. [529-0]

Troostelicke allegacye.
Iesus blijct troost, naer onze fondacye,
Vanden gheeste ghetooght den Israelijt,
Als hy afdoen wilde slichaems habijt
Om de waerelt te ontgane blydelijc. [531-4]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
U belieft my nu te ontslane tydelic,
Want mijn ooghen hebben de zaligheyt gheschaut,
Sprac hy, dies starf hy blyde. [535-7]

Troostelicke allegacye.

523 *doett*, doe het, zal het doen, vgl. 1 Thess. 5:24; *afvaghen*, wegdoen. Op. 1:11.
524 Op. 1:11.
525-6 Fil. 1:6; *zeght Paulus*, inversie; ook Loo 235; *dagh Christi*, oordeelsdag, Matth. 25:31.
Figuren. a 1 Luc. 2:29, 30; a 2 Luc. 2:25, 28; b 1 Luc. 23:43; b 2 Matth. 11:28; c 1 Hand. 7:59; c 2 Hand. 7:55; c 3 Hand. 7:56. b1 *recht*, rechter; b2 *waercken*, tobben, zwoegen; c3 *daermen steent*, terwijl men hem stenigt.
528 *bereedt*, klaar; zie Op. 19:9, Matth. 22:2.
529-0 Luc. 2:55; *bewijs*, onderrichting.
531-4 *fondacye*, vaste overtuiging; *vanden gheeste*, door de Heilige Geest; *den Israelijt*, Symeon; *als*, toen; *slichaems habijt afdoen*, sterven.
535-7 *belieft*, believe het; *tydelic*, nu mijn tijd gekomen is, zie 99.

O ooghen, daut [538]
Tranen van vrueghden! ziet hem wt wien troost spruut,
Die des mordenaers druc ooc heift ghehoost wt, [540]
Op wien ooc Stephanus in tstaervens noot ziet
Als den meesten troost.

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Want hy inde doot biet
Troost den zondare, troost den goeden man. [544]

538 (tranen) *dauwen*, doen neerdalen, wenen.
540 *den druc wthozen*, de smart wegnemen.
544 *den goeden man*, de vrome mens.

*

Troostelicke allegacye.
Origenes zeght: niemant bemoeden can
Zonder Iesum, den troost int staervens tempeest,
Payzelic te latene swaerelts foreest. [545-7]

Goetwilligh om staerven.
Troostelic zoetdom, in uwe handen vaet
Ziele, lichame, en wilt doch bewaren my;
Die ghy eens opnaemt niet in schaden laet. [548-0]

Troostelicke allegacye.
Vulcomt u opstel zonder sparen ghy.

Goetwilligh om staerven.
Brijnght totten hende hulpigh verclaren by. [551-2]
Mynen troost, tvroomste betrauwen int sneven es: [553]
Dat my met Christo alle dijnck ghegheven es. [548-554]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Dat wy ons dus met herten milde moyen,
Neemt wel, ghy heeren diemen excellent kent. [555-6]

Troostelicke allegacye.
By ons Thieltenaers die int wilde bloyen
Voor prijs ghedaen, dit spel present hent. [557-8]

Des gheests zonderlijnghe insprake.
Gods wijsheyt regiere de maeght van Ghendt gent. [559 +]

[+]P 3 r.

Finis.

* 552 eynde
558 ent
545-7 *bemoeden*, vermoeden, verwachten; *tempeest*, storm, omschrijvend gebruikt, vgl. Thienen 226, Audenaerde 435; *payzelic*, in vrede, gerust.
548-0 *Troostelic Zoetdom*, Vertroostende Goedetierenheid; *schade*, lees *schande* (rijm), ellende.
551-2 *vulcommen*, voltooien; *opstel*, plan; *sparen*, dralen; *by brenghen*, geven; *hulpigh verclaren*, een uitleg die de toeschouwers steun biedt-552 gesproken door Des Gheests zonderlijnge Insprake.
553 *vroom*, sterk; *sneven*, sterven.
548-554 Conclusie. N.B. Ook 552 wordt door Troostelicke Allegacye gezegd.
555-6 *hem moyen*, zijn best doen; *met herten milde*, uit liefde; *wel nemen*, waarderen.
557-8 *by ons voor prijs ghedaen*, door ons om prijs gespeeld; *die int wilde bloyen*, zie de zinspreuk van Thielt; *henden*, eindigen.
559 *gent*, edel.

Antwerpen

kamer
DE VIOLIEREN
zinspreuk
‘*Wt ionsten verzaemt*’
antwoord
De verryzenesse des vleeschs

(1e prijs)

Antwerpen,

Inleiding

De personages

Naast de tekst *zeven*, lees *acht*).

Proloog en afsluiting
Tschrifs Onderzoucken (var. *Onderzoeckere*), een toeschouwer die weet, dat er over de bijbel gesproken zal worden en daarom het Spel vol verwachting gaat volgen. Voor de naam zie Joh. 5:39.
Proloog
Verkeerden Zin, verkeerd, zondig inzicht uit begeerte om te zondigen, een duiveltje (12). Het begrip komt in de tekst voor onder deze naam (215, 267), of als *qwade beghaerte* 79, *swaerels beghaerte* 398, *tvleeschs lust* 115.

Hoofdpersoon
Staervende Mensche.

Helpers
Smenschen bystant, menselijke hulp, een dienaar die de lichamelijk zwakke hoofdpersoon ondersteunt; zegt slechts twee keer iets (37, 189) en blijft buiten de problematiek.
Redene, de ongeschreven zedewet, de ‘wet van uwer natueren’, 46.
De Wet, Wet Gods, Gods geboden, het Oude Testament tot 479.
Vercondygher des Vreids met Gods woort 206, zie Hand. 10:36 (var. *Vercondigher des Vreeds*), een ‘evangelysch predicant’ 186. Wordt in de lijst van personages niet vermeld, maar wel in de nadruk. Boven de clauzen staat steeds *Vercondigher des woordts*.

Verleider
Eyghen Betrauwen, het vertrouwen op eigen kracht van de hoofdpersoon - tot 156.

Attributen
Een stoel *Benautheyt met drucke* 155, die Staervende Mensche later verwisselt voor het bed *Vredelicke ruste* 332; een *bruloftscleed* 449; een tweede bed.

N.B. De helpers stellen zich niet met *ic, my* en dergelijke gelijk aan de hoofdpersoon.

De vorm

Proloog, Spel en afsluiting beginnen met nieuw rijm en eindigen gesloten; het rijm geeft geen onderverdeling van het Spel aan. In de marge wordt een pauze genoemd na de proloog.

Alleen in de proloog, de eerste regels van het Spel en in de afsluiting is het rijm uitbundig, met veel overlopend en binnenrijm; verder uitsluitend gepaard, niet overlopend en af en toe dubbel. Regel 15 heeft een weesrijm; hiervóór zal een regel ontbreken.

De Antwerpse nadrukker heeft opvallend veel fouten uit de quarto verbeterd en (evenals in Bruessele) een aantal regie-aanwijzingen toegevoegd. Hij kon blijkbaar het origineel raadplegen.

Overzicht van de inhoud

Proloog 1-23
Begroeting van de gastheren. Twistgesprek tussen Tschrifs Onderzoucken en Verkeerden Zin in verband met de komende voorstelling. De laatste verwacht daar slechts nadeel van en vertrekt; de ander blijft.

Spel A. 24-184 *Redene en Wet stellen teleur*
Staervende Mensche is bang voor de dood en zoekt steun bij Redene en Wet, waarnaar hij volgens eigen overtuiging altijd zorgvuldig geleefd heeft. Zij wijzen hem er op, dat dit slechts met een rein hart mogelijk zou zijn geweest, terwijl hij door de erfzonde besmet is. Hij handelde slechts uit eigenbelang en uit vrees voor straf, maar de wet kan niet zalig maken. Ze keert zich tegen de mens, opdat deze besef zal krijgen van zijn zonde. Redene doet hetzelfde, ze spreekt veroordelend door het geweten. Eyghen Betrauwen vertrekt en Staervende Mensche neemt verslagen plaats in de stoel ‘Benautheyt met drucke’. Dat Redene ook op Gods liefde heeft gewezen, dringt niet tot hem door.

B. 185-252 *Over de genade*
Vercondigher des woordts komt op om het evangelie te prediken, dat wil zeggen genade voor wie hun zonden bekennen. *Al in het paradijs* heeft God de gevallen mens genade toegezegd, daar *begon het evangelie* (*figuere* van de belofte in het paradijs). De genade is echter alleen te verwerven door het *geloof*.
253-340 *Wet en genade*
De wet heeft een eigen opdracht naast de genade, om te voorkomen dat de mens op zichzelf gaat vertrouwen. Christus wijst ook naar de wet, maar dit betekent niet, dat de genade dan vervalt. Beide zijn Gods woord - de wet verdoemt, het evangelie vergeeft. Wanneer Staervende Mensche dat begrijpt, wordt hij uit zijn stoel geholpen en mag hij zich neerleggen op het bed ‘Vredelicke ruste’.
341-479 *Christus*
Christus nam de zonden van de mensen op zich, door hem voldeed God de aanspraak van de wet (*figuere* van de gekruisigde).

Wie gelooft, heeft daar deel aan, hij is geestelijk met Christus gekruisigd, gestorven, begraven en opgestaan. (*figuere* van de triomferende Christus). Staervende Mensche aanvaardt dit met vreugde en ontvangt een symbolisch bruiloftskleed, omdat hij een nieuwe mens geworden is. Wat de slang in het paradijs in uitzicht stelde (Gij zult als God zijn, kennende goed en kwaad, Gen. 3:5), ontvangt de mens in geestelijke zin door het geloof.
De wet heeft hier nu niet meer van doen en vertrekt.

C. 480-545 *De lichamelijke opstanding*
Staervende Mensche is met zijn dood verzoend en meent de 'meeste troost' gevonden te hebben. Dan komt Vercondigher des Woordts verrassend met de mededeling, dat deze niet in de geestelijke, maar in de lichamelijke opstanding ligt (*figuere* van de opstanding van het vlees). Deze wordt immers gevolgd door het oordeel. De mens zal dan door zijn eigen verlosser berecht worden, zodat hij met vertrouwen de hemel verwachten kan. Hierdoor volkomen bemoedigd, sterft hij.

Afsluiting 546-567
Dank aan God, ook van Schrifs Onderzoucken. Vermaning tot de toeschouwers om zich vooral in de bijbel te verdiepen. Bescheiden afscheid van de Violieren met een heilwens voor de gastheren.

De godsdienstige opvatting

Het spel zal zijn eerste prijs onder andere te danken hebben aan de konsekwente behandeling van de betrekking tussen wet en genade. De wet leert de mens, dat hij zondaar *is en blijft* (426), doordat zijn eigen werken-uit- angst-voor-straf niet zalig kunnen maken (130). Ze brengt hem er verder toe uitkomst te zoeken bij de genade, die door *geloof en vertrouwen op Gods beloften* verworven kan worden, want *hem die gelooft*, worden de zonden *niet aangerekend* (239). Zo ligt in O.T. en N.T. samen één verkondiging, die al in het paradijsverhaal begint (207, 231). Daarom moet de mens zich in de bijbel verdiepen. Dit inzicht breekt *nu* door, zegt de proloog (19) en in de afsluiting wordt er nog eens op aangedrongen (560). Hier is Luthers rechtvaardigingsleer gevolgd.

Overigens is de schrijver voorzichtig in zijn uitspraken. Wat hij zegt over de sacramenten doop (437), eucharistie/avondmaal (494) en misschien biecht (199), geeft ieder gelegenheid er het zijne bij te denken. Dat geldt ook voor de 'helyghe apostolische kaercke' (513), de kerk die Christus' opdracht aan de apostelen overnam. Apert katholieke spelen spreken over de heilige kerk (Meesene, Thienen), in reformatorische kring had apostolische kerk de voorkeur; men voelde er de onaantastbaarheid van de hiërarchische structuur niet in.

Van Mierlo zag een positief-katholieke strekking in de passage 293 vlg.: *Ic* (Redene) *ende Wet moeten by de ghenade staen, Op dat den zin niet verkeert en werde ontfaen En om dat zo niemant zoude schynen Hem zelven te helpene ....*

Toen de hoofdpersoon nog op Eyghen Betrauwen steunde, pakten

Redene en Wet hem streng aan (37-175). Tot zijn schrik bemerkt hij daarna, dat ze ook in het evangelie van de genade een rol spelen. Omdat hij dit niet begrijpt, krijgt hij de aangehaalde toelichting, die ik als volgt lees: Tot goed begrip diene, dat wij onze eigen plaats hebben naast de genade. Even verder staat: Evangelie en Wet zijn beide Gods woord, maar hebben een eigen taak; de Wet verdoemt, het evangelie vergeeft (308/1). De Wet is streng om in de zondaar verlangen naar verlossing door Christus te wekken (324/7) en hem naar Christus toe te drijven (403/4). De Wet staat dus niet tegenover de genade, maar is de mens behulpzaam, ze is een dienares (325).

Van Mierlo (II 336/7) verklaarde anders: 'Rede en Wet moeten bij de genade staan om goed begrepen en heilzaam onderhouden te worden'. 'Het is met Christus genade dat wij de wet kunnen en moeten onderhouden'. Hier wordt de onderlinge betrekking omgekeerd; de genade helpt de mens de wet te vervullen. Voor deze anti-reformatorische uitleg zoekt Van Mierlo steun in de voorafgegane tekst, maar ze is duidelijk in strijd met de volgende en mijns inziens verkeerd.

Men heeft gemeend, dat het slot van het betoog mede tegen de Antwerpse secte van de Loyisten gericht was, die de lichamelijke opstanding ontkenden. Dat kan goed zijn, want katholieken en hervormden verfoeiden deze militante groep evenzeer.

Een overeenkomstige gezindheid blijkt uit de refreinen. De mens, eens het sterkste wezen op aarde, werd uit lichtzinnigheid een knecht van de zonde, bang voor dood en hel. Nu Christus zich voor hem geofferd heeft, zal hij overwinnen door *geloof* en *vertrouwen op Gods beloften. Al eyst noch bedect*.

Het zotte refrein veroordeelt *eyghen wijsheyt* en valt geestelijken aan wegens vertoon van vroomheid, onkuisheid, hoogmoed en geldzucht. *Zy zoucken haer ghewin meest in der kaercken* en lezen hun boeken *met een vosse staert* (oppervlakkig).

De geliefde van het amoureuze refrein is *Scrifture*. Ze getuigt van *wet en genade* en wijst de rechte weg naar God. Helaas houdt men haar verborgen om ons op eigen verdiensten te laten vertrouwen. *O heere, hoe muechdy dit al laten gheschien, datmen schriftuere deckt met menschen practijcke. Wee hem die dongheloof rockt, dwelc wy spinnen. Ic hope de waerheyt zalze noch ouerwinnen*. In welke kerkformatie de dichter dit verwacht, laat hij in het midden.

Het is al meer opgemerkt, de auteur 'bedekt' zijn reformatorische gezindheid; ze is echter herkenbaar.

De opvoering

Na de plechtige begroeting springt een duiveltje op het toneel en er ontstaat een korte dialoog met veel mimiek. Verkeerden Zin schrikt en vlucht weg; Schrifs Onderzoucken vindt een plaatsje terzijde, vanwaar hij de vertoning gaat volgen.

Het Spel is overzichtelijk gecomponeerd met steun van eenvoudige symboliek. Als het zelfvertrouwen van de hoofdpersoon vernietigd is, verdwijnt Eyghen Betrauwen en zinkt Staervende Mensche neer in de

stoel ‘Benautheyt met drucke’. Deze stond op de scène of in een kamertje. Doordat Mensche tijdens het betoog van Vercondigher des Vreids moed vat, verwisselt hij zijn stoel voor het bed ‘Vredelicke Ruste’ (dat in een kamertje klaar stond). Wanneer hij volledig overtuigd is, staat hij op en ontvangt een nieuwe mantel als teken van zijn verandering. De Wet heeft haar taak volbracht en vertrekt. Mensche wordt op zijn sterfbed geholpen en ziet vandaar de opstanding van het vlees als voltooiing van het evangelie.

De vier togen illustreren ad hoc en voeren tevens naar het antwoord: de belofte in het paradijs (220) - Christus aan het kruis (350) - de triomferende Christus (440) - de lichamelijke opstanding (530).

Hiernaast waren twee ruimtes beneden nodig voor de bedden en mogelijk nog een voor de stoel. Omdat het sterfbed gelegenheid moest geven om de laatste figuere te zien, kon het niet in een kamertje van de toneelwand geplaatst worden. Hier zal de regisseur gebruik hebben gemaakt van de uitbouw, die immers ook afsluitbaar was. Voor 480 werd deze dan geopend en na 545 gingen de gordijnen weer dicht. De vijf compartimenten die gedurende de gehele voorstelling zichtbaar bleven, waren precies voldoende voor de togen en het andere bed. Het was echter mogelijk, de eerste en de laatste figuere op dezelfde plaats te tonen; er liggen 310 verzen en twee togen tussen. Alle figueren konden dus boven vertoond worden en beneden bleef een ruimte voor de stoel beschikbaar.

De schrijver

Als vermoedelijke schrijver wordt Jan van den Berghe alias Van Diest genoemd. In 1537 werd hij factor van de Violieren en deze kamer won vier jaar later een eerste prijs met zijn esbatement *Hanneken Leckertant*. In de tussenliggende tijd zal hij wel factor gebleven zijn. Toch volgt zijn auteurschap daar niet zonder meer uit. Een belangrijke kamer als de Violieren had ongetwijfeld meer leden die een goed spel konden schrijven. Soms was ook een factor van de ene kamer tevens lid van een andere. Over de gang van zaken binnen deze gezelschappen en hun onderlinge betrekkingen lichten reglementen en incidentele vermeldingen ons slechts globaal in. De Gentse bundel geeft zelf aanleiding tot voorzichtigheid, zie het spel van Oudenaarde.

Authentiek werk van Van den Berghe komt in woordgebruik en beeldspraak helemaal niet met Antwerpen 1539 overeen. Zijn zinnespel uit 1551, *Den Wellustigen Mensch*, met rondelen, een lied en een refrein, met geraffineerd rijmspel de hele tekst door en ruim gebruik van barbarismen, vormt zelfs een opvallende tegenstelling tot het vroegere sobere spel. *Kruyskamp* (2) wees echter op een wending aan het eind van beide. Antwerpen eindigt met de opwekking ‘Zijt nu schrifs moyende’ (560), logisch verband houdend met het voorgaande. In de afsluiting van *Den Wellustigen Mensch* zegt deze ‘Neempt den boeck des levens, studeert daer innen’ (1183), een verwijzing naar de bijbel die hier ietwat verrassend is toegevoegd. Dit kan toch voor Van den Berghe pleiten.

Hij moet een gezien man geweest zijn, stadhouder van de lenen in Mechelen, waar hij zelf een leen bezat; zie *Kruyskamp*. In 1545 was hij factor van de Brusselse kamer Den Boeck en kort daarna weer van de Violieren. Volgens *Van Eeghem* (3, blz. XXXI) toonde hij zich hervormingsgezind.

*

Antwerpen.

Prologhe.
In dit spel zijn zevenpersonagen: Tschrifs onderzoucken, Verkeerden zin, Stervende mensche, Smenschen bystant, Redene, De wet, Eyghen betrauwen.

Tschrifs onderzoucken.
God groot u, eerwaerdighe heeren ongheblaemt, [1]
Alzoot betaemt.

Verkeerden zin.
Ic woude dat ghy waert verzaemt
Daermen u moght spoelen teghen tschrifs ghevoelen,
Om u vercoelen. [3-5]

Tschrifs onderzoucken.
Ghy fenynigh woelen,
Gaet nu elders loopen uwen zin vercoopen;
Men zal hier met hoopen int claer ontcnoopen
U listigh stroopen, datter veil heift versmoort [6-9 +]
Oost, west, zuudt en noort. [+P 3 v.]

Verkeerde zin.
Ey, zo werdt hier heel verstoort
Den schat van mijn coye met lucifers proye;
Dit maect my bloye. [11-3]

* naast 1 acht personagien; Tschrifs ondersoeckere; Vercondigher des vreeds - indien niet anders vermeld, dan het hele spel door: (T)schrifs ondersoeckere in plaats van (T)schrifs ondersoucken

1 *groot* = *groet*, zegene; *ongheblaemt*, hooggeacht.

3-5 *ghy*, de Antwerpenaren, zie hun spreuk; *daer*, daar, waar (de hel); *spoelen*, onderdompelen; *tschrifs ghevoelen*, de werking van de bijbel; *om u vercoelen*, om u te kalmeren, uw belangstelling te temperen.

6-9 *woelen* = *woeler*, intrigant; *uwen zin vercoopen*, uw mening aan de man te brengen; *met hoopen*, volop; *int claer ontcnoopen*, duidelijk aan de kaak stellen; *stroopen*, roven (van zielen).

11-3 *verstoren*, te niet doen; *den schat ... proye*, de rijke schat in mijn (helse) stal met Lucifers buit; *bloye*, bang.

*

Schrifs onderzoucken.
Wie hoort sgheests zoetheyt noye,
Daer dinspiracye tot contemplacye
En der zielen collacye duer dwoordt ontdect,
Reyn, onbevlect? [14-7]

Verkeerde zin.
Hier werdic duer de schrift beghect,
Nu tverstant wert verwect; dus verzie ic my plat
In een ander stadt. [18-0]

Schrifs onderzoucken.
Hier moet ic hooren wat, [21]
Twaer qwaet dat my den zin daer af ontvloghe.
Ontfanght dit in dancke voor ons prologhe.

Naer pauza comt hier Staervende Mensche, stuenende metter rechter zyde op Eyghen Betrauwen, ende ande slijncke zyde wert hy gheleedt by tsmenschen bystant.

Staervende mensche.
O vreezelick ghepeyns met zorghen belayen,
Waer zal ic my drayen,
Wat zal my ter noodt nu commen in stayen,
Nu ic moet gaen mayen mijns levens vruchten? [24-7]
Wie zal my toch vanden vremden weder payen
En wel berayen,
Op dat mijn droevigh herte wat moght verfrayen? [28-0]
Huere wilt verspayen, ghy doet my verzuchten. [31]
Tgepeys doet my duchten duer staervens geruchten, [32]
Ic en cans niet vluchten, dies therte moet beven.
Dus willic my totter Redene begheven,
Daer ic al mijn leven totten dagh van heden
Eerlick naer hebbe gheleift. [36]

* 28 vremden wech payen

14-7 *ontdect*, lees: *wert ontdect* (var.); het weesrijm van 15 doet vermoeden, dat daarvoor een regel wegviel-in de nadruk niet aangevuld. Wie hoort niet graag het lieflijk woord van de geest, wanneer de opwekking tot inkeer en tot een feestmaal voor de ziel door dit zuivere, onbevlekte woord wordt gedaan.

18-0 *hier*, in Gent (zie 20); *begecken*, voor gek zetten; *nu tverstant wert verwect*, nu men tot inzicht komt; *verzien*, reflexief, maken dat men weg komt; *plat*, zonder meer.

21 *wat hooren*, een poosje luisteren. naast 24 *slijncke*, linker.

24-7 *vreezelick*, angstwekkend; *waer*, waarheen; *ter noodt*, bij het sterven; *in stayen* (staden), te hulp; *mayen*, oogsten.

28-0 *weder*, lees *wech* (var.); *vremt*, onbekend; *payen van*, geruststellen omtrent; *berayen*, goede raad geven; *verfrayen*, intr., vrolijk worden.

31 *huere*, stervensuur; *wilt verspayen*, blijf nog wat weg.

32 *staervens gheruchten*, de verschrikkingen van het sterven.

36 *eerlick*, naar eer en geweten.

*

Smenschen bystandt.
Zijt toch te vreden,
Ziet hier comt de Redene, die u zeer ghaerne
Zal vertroosten. [37-9]

Redene.
Niemandt en ben icx te waerne.
Waer om roupty op my, wildy hiet beghinnen? [40-1]

Staervende mensche.
O Redene, ic moet wegh; zeght my wt minnen,
Oft my God hier naermaels ooc wel zal loonen
Mijn redelic leven. [42-4] [+]

[+]P 4 r.

Redene.
Al moght ict bethoonen
In u herte, als wet van uwer natueren,
Twaer best dat ghijt vraeghdet, alst magh ghebueren, [47]
Der Wet, ghegheven van God in gheschrifte.

De wet.
Ic ben den mensche niet anders dan een zifte,
Tqwaet wt tgoe scheydende duer mijn eerschappye.
Wat es u believen? [49-1]

Eyghen betrauwen.
Laet deis fantazye,
Ghy hebt toch gheleift altijts naer redene
Rechtvaerdigh, om naer u maght te bestedene
Uwen tijt, en God met veil schoon waercken betaelt,
Alzoot gheboden es. [52-6]

Redene.
Ghy hebt den zin ghefaelt.
Dus Wet Gods, wilt hem alzins zijn verhalende [57-8]
De gheboden.

* 41 yet beghinnen 43 namaels 53 naer de redene 58 hem als nu zijn
37-9 *te vreden*, rustig, kalm; *vertroosten*, bijstaan.
40-1 *waeren* met genitivus objectivus, weigeren; *hiet beghinnen*, iets van plan zijn; *roupen op*, aanroepen.
42-4 *wech moeten*, moeten sterven; *wt minnen*, alsjeblieft; *redelic*, rechtschapen.
47 *alst magh ghebueren*, zo mogelijk.
49-1 *zifte*, zeef; *eerschappye*, gezag.
52-6 *fantasye*, getob; *naer u maght*, zo goed mogelijk; *betalen*, het zijne geven.
57-8 *den zin falen*, de kern niet vatten; *alzins*, volledig (var. *als nu*); *verhalen*, nog eens noemen.

*

De wet.

Laet in u zijn dalende. [60]
Dit es voor al tgrootste en deerste ghebodt:
Ghy zult liefhebben den heere uwen Godt
Wt gheheelder herten, en desghelijcke
Wt gheheelder zielen zeer autentijcke,
Wt gheheelen verstande diep en inwendigh,
En wt gheheelder crachten altijts behendigh.
En tweede ghebodt God dezen ghelijc verhief:
Uwen even mensche zult ghy hebben zo lief
Als u zelven; hier inne verbonden [61-9]
De gheheel mensche.

Eyghen betrauwen.

Hier in es hy ghevonden
Gheheel rechtvaerdigh, hy hevet al ghedaen.
Esser yet meer toe tzegghen?

Redene.

Iaet, wilt dat afvlaen:
Twerdt gheheescht wten gront van een zuver herte,
Dwelc hy onzuver heift, al doeghet hem smerte. [74-6]
Want tserpents fenynigh qwaet eerst gheschoten es
In Adams herte, daer voorts wt ghesproten es [+]
De qwade beghaerte, en van Adams zaet voort [77-9] [+]P 4 v.
Zijn ghecommen van natueren gheheel qwaet voort
Alle menschen, welcker opzet en ghedachten,
Zoo God zelve spreict, zijn ooc al qwaet in crachten. [80-2]
Dus es tzaet zondigh van man ende vrouwe
Daer hy af commen es. [84]

Staervende mensche.

Och, ic vergrouwe! [85]
Hebbic niet ghedaen veil dueghdelicke waercken,
Zo dat ic rechtvaerdigh ben?

* 69 inne is 71 Binne 75 gheeyscht
60 *laet*, laat het; zo *levet* 72, *valt* 306 enz.
61-9 Matth. 22:38, 39; *autentijcke*, echt; *behendigh*, gepast, waardig; *verheffen*, uitvaardigen; *verbonden*, lees *es verbonden* (var.); *verbinden in*, verplichten tot.
74-6 *afvlaen*, lees *afslaen* (var.), verwerpen; *doeghet*, doet het.
77-9 *tfenynigh qwaet*, het gif van de zonde; *qwade beghaerte*, wil tot zonde.
80-2 Gen. 6:5; *opzet en ghedachten*, cogitatio cordis; *al*, volkomen.
84 *hy*, Staervende Mensche, 133.
85 *vergrouwen*, schrikken.

*

Wet.
Wilt eerst maercken
Op datter staet: daer en es niemant rechtvaerdigh. [88-9]
Ia niet eenen, noch verstandigh, maer onwaerdigh.
Ooc zo en es daer niemant die naer God vraeght;
Al zijn zy af gheweken, haer zelven behaeght [92]
En tzamen onnut worden, zo datter niemant
En es die daer goet doet, ooc niet eene, want
Huer kele es een open graf dwelc tvuul ontluuct,
En tot bedrogh hebben zy haer tonghe ghebruuct,
Tfenijn der slanghen onder haer lippen ghetast.
Haren mont es vol vermaledydens vast
En bitterheyts; ooc zijn haer voeten zeer snel [95-9]
Om bloet te stortene, verstaet dit toch wel. [89-100]
Dus zydy int herte ghestelt gheheel onreyne [101]
Voor den heere uwen God.

Eyghen betrauwen.
Ghy acht hem cleyne.
Hy heift emmers de wet Gods onderhouden;
Hoe condy hem straffen? [104-5]

Redene.
Hy en doet, en trouwen,
Want alle de waerelt es Gode schuldigh,
Dats int overtreden zeer menighfuldigh. [106-8]
Al schijnt hij rechtvaerdigh, van buten zeer schoone,
God es anziende therte wt zynen throone.

* 106 in trouwen
88-9 *maercken op datter staet*, letten op wat in de bijbel staat.
92 *haer zelven behaeght*, dat wil zeggen: (hebben zy) haer zelven behaeght; *al*, allen.
95-9 *dwelc tvuul ontluuct*, dat zijn rottende inhoud toont; vgl. Matth. 23: 27, 28; *ghetast*, opgehoopt; *vast*, steeds.
89-100 Rom. 3:10-15, naar de Psalmen, Spreuken en Jesaja.
101 *ghestelt zijn*, staan; *int herte onreyne*, met een onrein hart.
104-5 *cleyne achten*, onderschatten; *emmers*, steeds, 158; *straffen*, veroordelen, 275.
106-8 *hy en doet*, dat doet hij niet; *en trouwen*, voorwaar; *es Gode schuldigh*, staat schuldig tegenover God; *dats in*, namelijk door.

*
Dijnct of hy zijn waercken niet en heift vortghebroght
Om zijns zelfs liefde, en eyghen bate zocht, [110-2]
En tqwaet alleenlic wt vreezen ghelaten
Om onghestraft te zyne tot zijnder baten.
Hadde hy vanden waercken negheen loon verbeyt,
Hy zou naer zijn herte gheweist hebben bereyt [+]
Tvleeschs lust te volghene (hoe can hijt messaken) [117] [+]Q 1 r.
En hadder gheen wet gheweist.

Staervende mensche.
Hoe zoudic laken,
Tdijnct my van natueren naer zulc bewyzen. [119-0]

Redene.
Ghy ziet wten slechten veil waercken ryzen
Daer zy om werden ghestraft menygherande,
Dwelc ghy hebt gheschuut, vreezende de schande,
En zijt gheheel in ws zelfs liefde verzoncken
Teghen God en even mensche. [121-5]

Eyghen betrauwen.
Zydy droncken?
Gheift God den mensche dan een wet, tes onrecht
Als hyze niet hauwen en can.

De wet.
Ghy zijt noch slecht.
Swets waercken en connen niemant zaligh maken,
Maer elc moet duer my tot kennesse gheraken
Van zijn zondyghe waercken; dies ic stichte [130-2]
Toornigheyt en hy verstoort hem even lichte
Op de wet; dies hy ooc es vergramt van binnen
Op dieze ghegheven heift, wilt dit verzinnen. [132-5]
Hier omme zo waerck ic inden mensche de doot [136]
Metter verdommenesse.

* 111 voortsgebrocht
110-2 1 Sam. 16:7; *throon*, hemel; *zocht*, gezocht.
117 *messaken*, loochenen.
119-0 *laken*, (daardoor) te kort schieten; *van natueren*, natuurlijk; *naer zulc bewyzen*, volgens uw toelichting.
121-5 *slecht*, dom; *menygherande*, op allerlei manieren; *schuwen*, nalaten; *schande*, schade, nadelige gevolgen; *teghen*, in strijd met uw plicht jegens.
130-2 Rom. 3:20.
132-5 Rom. 4:15; *hem verstoren*, kwaad worden; *even lichte*, even gauw, direct; *verzinnen*, begrijpen.
136 Rom. 7:9, 10.

*

Staervende mensche.
Och, dat woordt es groot. [138]
Ic meende dat my de wet zoude verminderen
Mijn zonden, op dat my niet en zou hinderen
De verdommenesse. O Wet, dorstict zegghen,
Ghy doet onrecht.

Redene.
Hoe, wildijt God ontlegghen? [143]
Deze zonde es voor God die alder meeste.

De wet.
Ia, die ghy oyt deidt wt ws herten keeste,
Want ghy God zijn rechtvaerdigheyt veriunt. [145-6]

Redene.
En zijn godheyt, want ghy hem niet straffen en cunt.
Deze grove zonde die moet God wreken. [147-8]

De wet.
Duer zijn rechtvaerdigheyt naer sherten ghebreken, [+]
Dwelc ghy ons moet bekennen waer te zyne. [149-0]

[+]Q 1 v.

Staervende mensche.
O Wet en Redene, ghy doet my pyne.
Dies ic gheheel verdwyne in mynen moet, [152]
Mijn cracht faelgiert my, ic en can eenen voet
Niet meer voortghestellen met dezen stucke. [153-4]
Dies ic moet zitten in benautheyt met drucke, [155]
Mijn betrauwen begheift my, ic maght wel clagen [156]
Dat ic dmeeste heb ghemist in al mijn daghen. [157]
O Redene, ic hadde u emmers toe betraut
Dat ghy my zoudt hebben vertroost.

* 145 deedt 146 vergunt bij 156 Hier beghevet hem Eyghen betrouwen ende den stervende mensce wort van Smenschen bijstant in eenen setel gheset
138 *groot*, ernstig, onheilspellend.
143 *ontlegghen*, ontzeggen.
145-6 *keest*, het binnenste, omschrijvend rijmwoord; *rechtvaerdigheyt*, gerechtigheid; *veriunnen*, misgunnen, niet erkennen.
147-8 *godheyt*, goddelijkheid; *straffen*, 105; *wreken*, bestraffen.
149-0 *duer*, om; *naer sherten ghebreken*, overeenkomstig uw verzuim; *bekennen*, erkennen; *waer*, juist.
152 *verdwynen*, vergaan; *in mynen moet* (gemoed), rijmlap.
153-4 *faelgieren*, in de steek laten; *voortghestellen*, vooruitzetten; *met dezen stucke*, hierdoor.
155 *zitten*, gaan zitten; *benautheyt met drucke*, kommer en angst.
156 Zie de variant; *begheven*, verlaten.
157 *dmeeste*, het belangrijkste; *missen*, verzuimen.

*

Redene.
Ghy spreict zeer staut.
Ic straf ooc de zonden tot elcker hueren
Als de gheschreven wet, die God u houdt vueren, [162]
Int oordeel naer sherten gront; en oft zo came
Dat God maer en zaghe op de bloote fame
En die oordeelde, wat waer God toch meer yet
Dan een waerlick rechter, die als een heer, ziet,
Oordeelt naer tghuendt dat hy hoort? want tbekennen [163-7]
Der liefden en weet hy niet; zulc moght hem wennen [167-8]
Op duutwendigh waerck en voorts dan God haten
En even mensche.

De wet.
Hier duer boven maten
Tghebodt der liefden zou zijn tot niet gheiaeght. [171-2]
Dies vallen wy clachtigh, dat ghy om tzijn geplaeght [173]
Waerdigh zijt, hier namaels met veil gheweens,
Als zondigh mensche.

Staervende mensche.
My dijnct, ghy zydes bee eens.
Nu my de Wet en Redene teghen vallen,
Och nu en weetic gheenen troost met allen! [177-8]
Waer zal ic nu voor Gods oordeel moghen vlien,
Nu God tdiepste mijns herten gaet duerwien?
Wat zal mijns gheschien dan een eeuwigh staerven? [180-1]
O berghen, valt op my om mijn bedaerven! [182]
Moght ic van God zijncken in tdiepste der hellen
En my verbaerghen!

* 167 tgene 176 zijt des bey
162 *als*, evenals; *vueren houden*, als waarschuwing voorhouden.
163-7 *int oordeel naer sherten gront*, door de uitspraak van uw geweten.
167-8 *tbekennen der liefde*, het oordeel van de liefde.
171-2 *boven mate*, hier: geheel en al; *tot niet iaghen*, te niet doen.
173 *clachtigh vallen*, aanklagen; *plaghen*, straffen; *waerdigh zijn*, verdienen.
177-8 *teghen vallen*, zich keren tegen; *gheenen ... met allen*, helemaal geen.
180-1 *duerwien* (wieden), doorvorsen; *mijns gheschien*, mijn deel zijn.
182 Hos. 10:8; *om mijn bedaerven*, tot mijn verderf.

*

Vercondygher des woordts.
Die hem hier nu wilt tellen
Metten evangelyschen predicanten, [185-6 +]
Die en magh hier niet rusten, maer altijts planten [+Q 2 r.]
En vrede condyghen tot smenschen voetzele. [187-8]

Smenschen bystant.
Hoort, welck lieflick en zuver ontmoetzele [186-9]
Comt ons hier, met woorden niet om verzoeten? [189-0]
Hy zal messchien u druckigh herte boeten.
Ten zal zo qwaet niet zijn, God es ghenadigh. [191-2]
Bidt om gracye.

Staervende mensche.
Och, ic ben versmadigh,
God en verhoort gheen zondaers, maer die Gods wille
Zijn vulbrijnghende. [194-6]

Vercondigher des woordts.
O Mensche, zwijght toch stille.
Ic ben ghezonden om de ghene alleene
Dier huer zonden bekennen, tzy groot of cleene, [198-9]
Te troostene; dus zijt u tot my keerende
En verhuecht u.

Staervende mensche.
Wildy my ooc zijn leerende, [202]
Ghelijc deis twee nu doen, die my verdomt hebben?
Wie zydy dan?

Vercondygher des woordts.
Wildy my ooc ghenomt hebben?
Ic ben de Vercondygher des Vreids met Gods woort,
Dwelc u belooft es dryvuldigh in accoort [207]
Inden paradyze, tot een verlossijnghe
Des menschen die verdomt was.

* 207 is dryvuldich en accoort
185-6 *hem tellen met*, zich rekenen tot.
187-8 *magh*, 'mag' en 'moet'; (het woord) *planten*, verkondigen, zie Jac. 1:21; *vrede*, genade.
186-9 *zulc moght*, menig rechter zou; *hem wennen* (wenden) *op*, afgaan op,
189-0 *ontmoetzele*, iemand die tegemoet komt; *niet om verzoeten*, in beminnelijkheid niet te overtreffen.
191-2 *druckigh herte*, benard gemoed; *boeten*, genezen; *qwaet*, erg.
194-6 *versmadigh*, waard om veroordeeld te worden; Joh. 9:31.
198-9 *alleene*, uitsluitend; *dier*, lees *die*.
202 *leeren*, de les lezen.
207 Gen. 3:14, 15; *beloven*, voorzeggen; *dryvuldigh*, door de drie Personen; *in accoort*, in overeenstemming met elkaar (var. eensgezind).

*

Staervende mensche.
Dats zonderlijnghe,
Maer tes te late, hier en helpt gheen conste [210-1]
En mijns en es gheen bate.

Vercondygher des woordts.
Anhoort mijn ionste:
Redene en Gods Wet die hebben verstroyt
Den Verkeerden Zin op ws zelfs waercken betoyt, [213-5]
Maer niet de ghenade die u ghecomen es,
Al eyst dat u de perfectheyt benomen es. [217]

 Figuere.
Hier zalmen tooghen de figuere van deerste belofte ghedaen inden paradyze ieghens tserpent.

Heft op u ooghen, anziet een schoon figuere,
Die voort vloyt den gheheelen bybel duere
In schoon beloften; zijt hier in verblydendende.
+

+Q 2 v.

Staervende mensche.
Ic biddu, en weist my hier af niet mydende
Trechte bedietzele, ic zalder op letten. [221-2]

Vercondigher des woordts.
God sprack totten serpente: ic zal zetten
Tusschen u ende den wyve vyantschap ghereet;
Tusschen uwen zade, tes een claer bescheet,
En haren zade, dwelc zal vertreden u hoot,
En ghy zult hem byten met menighen stoot
Inde vaerssemen; dus God u beloofde hier [223-8]
Verlossijnghe van tserpentelic dangier [228-9]
En de verdommenesse die duer tserpent
Ghecommen was; aldus beghint hier excellent
Devangelye dwelc ic u vercondyghe.

Staervende mensche.
Zoudt ooc voor my zijn?

* 215 beroyt 220 verbydende 228 verssenen
210-1 *zonderlijnghe*, buitengewoon belangrijk; *conste*, kennis; *mijns en es gheen bate*, voor mij is er geen hulp meer.
213-5 *ionste*, liefdeboodschap; *verstroyen*, verjagen; *betoyt*, lees *beroyt* (var.), armzalig-*betoyt* van tuien, vastgelegd, gefundeerd (Rh. Gl.).
217 *perfectheyt*, staat van zondeloosheid.
221-2 *trechte bedietzele myden*, de juiste uitleg verborgen houden; *letten op*, zorgvuldig luisteren naar.
223-8 Gen. 3:15; *ghereet*, terstond, nu; *claer bescheet*, duidelijke uitspraak; *hoot*, kop; *stoot*, slag, hier beet; *vaersseme*, var. *verssene*, hiel.
228-9 *hier*, in Genesis; *tserpentelic dangier*, de bedriegelijke slang.

*

Vercondigher des woordts.
Iaet, voor al de zondyghe
Die Gods beloften betrauwen warachtigh.

Staervende mensche.
Moet ict verdienen?

Vercondigher des woordts.
Ghy en zijt dies niet maghtigh.
Abraham, die heift Gods beloften ghelooft,
Dwelc hem es gherekent gheweist, en niet berooft,
Tot rechtvaerdigheyt, naer des schrifs sentencye. [238-0]

Staervende mensche.
Es tgheloove zo groot in Gods presencye,
Wilt my dan toch totten gheloove helpen
Duer de beloften. [241-3]

Vercondigher des woordts.
Gods woordt zal u stelpen. [244]
Iacob ende David bewyzen u eenpaerlic
Hoe tzaet der beloften u cam openbaerlic. [245-6]
Esayas beschrijft tontfanghen en baren
Van eender maeght, en naer zijns zelfs verclaren:
Een cleyn kindt es u gheboren onghedaert
En eenen zone is u ghegheven zeer waert. [247-0]
Micheas schrijft dat hy zal werden gheboren
In Bethleem, zo es gheschiedt. [251-2]

Staervende mensche.
Vriendt vercoren,
Magh ict vraghen dwelc voor my staet verholen? [+]

[+]Q 3 r.

Vercondigher des woordts.
Ia ghy vry, met vraghen en zuldy niet dolen.
Laet hooren of ghy u yewers in verschrict. [255-6]

* 252 soot is
238-0 Rom. 4:3; *sentencye*, uitspraak.
241-3 *presencye*, aanwezigheid, blijvende bemoeienis; *duer*, op grond van.
244 *stelpen*, stillen, tot rust brengen.
245-6 Zie Luc. 1:32, 33; *eenpaerlic bewyzen*, gelijkelijk tonen; *tzaet der beloften*, Christus; *u cam openbaerlic*, openlijk tot u gekomen is.
247-0 Jes. 7:14 en 9:5.
251-2 Micha 5:1; *zo*, lees *zoot* (var.).
255-6 *vry*, gerust; *verschricken in*, reflexief, bang zijn voor; *of*, als.

*

Staervende mensche.
My dijnct dat tniewe testament ons ooc bestrict,
Meer dan Redene en Wet doen fynalick. [257-8]

Redene.
Ghy verstaet den zin daer af gheheel qwalick
En verkeert, daermen Christus es ghebruuckende. [259-0]

Wet.
Zoo zijn zy ooc den zin van my versmuuckende,
Die Gods ghenade van my niet wt en scheyden, [261-2]
Dwelc groot qwaet es.

Vercondigher des woordts.
Wilt u om hooren bereyden.
Christus, oudt dertigh iaren, doen ghijngh hy preken,
Daer hy om ghezonden was zoot es ghebleken,
Teghens den verkeerden zin, al versmaden zijt, [267]
En riep: comt al tot my die beladen zijt,
Ic zal u vertroosten en niet wtiaghen. [268-9]

Staervende mensche.
Waer om spreict Christus dan, ic moet ooc vraghen:
Wildy zaligh zijn, houdt de gheboden alle, [271]
Alst niemant doen en can?

Wet.
Dit compt by ghevalle,
Want Christus daer ghebruucte mijn officye
En strafte met my zijn qwade condicye,
Want hy die ghehouden hadde, zoo hem dochte,
Van ioncx, zoo ghy zeght. [273-7]

* 268 die daer beladen
257-8 *bestricken*, in de val laten lopen; *fynalick*, uiteindelijk.
259-0 *daermen*, lees *daer my*, waar mij, vgl. 284.
261-2 *versmuucken*, verduisteren (Rh. Gl.); *wt scheyden*, onderscheiden.
267 *versmaden*, versmaadden.
268-9 Matth. 11:28; *wt iaghen*, wegjagen.
271 Matth. 19:17-20.
273-7 *by ghevalle comen*, toevallig gebeuren; *want*, doordat; *een officye ghebruucken*, een taak of ambt waarnemen; *zijn*, van de jongeling in de bijbeltekst; *condicye*, staat; *die*, de geboden, de wet.

*

Staervende mensche.
Maer oft ickt vraghen moghte,
Daer Christus spreict: zo wie een vrauwe anziet [278-9]
En haers es beghaerlic, die heift ghedaen, ziet,
Overspel int herte; en die hier spreict
Dwaes tot zynen broedere,

De wet.
Is waert dat hy steickt
Int helsche vier; dus ghebruuct my overvloedigh [279-4]
Christus byde ghenade. [285]

Redene.
Ende ooc gloedigh [+]
Staetter noch, datter niet en magh achter blyven [+]Q 3 v.
Een tytelken des wets. [286-8]

Staervende mensche.
Wat magh ic beclyven [289]
Anders dan benautheyt? dus wilt my toch vinden
Eenyghen troost in dezen.

Redene.
Wil ict ontbinden? [292]
Ic en de Wet moeten by de ghenade staen,
Op dat den zin niet verkeert en werde ontfaen,
En om dat alzo niemant zoude schynen
Hem zelven te helpene en voorts verdwynen
In hypocrisye, ghelijc zy meest deden. [293-7]

Wet.
En wilden huers zelfs waercken an God besteden [298]
Om zaligh te zyne en bleven doen gheschent.

* 295 niemant en soude
278-9 Maar, met permissie (hoe is het dan).
279-4 Matth. 5:28 en 22; *steken*, zitten, verkeren.
285 *by de ghenade*, naast de genade.
286-8 *gloedigh*, in vurige woorden; Matth. 5:18; *achter blyven*, onvervuld blijven.
289 *beclyven*, winnen, verkrijgen.
292 *ontbinden*, uitleggen.
293-7 Zie ‘De godsdienstige opvatting’.
298 *besteden*, schenken; *gheschent bly-*: *ven*, voor goed verloren gaan.

Vercondygher des woordts.
Dat was de cauze dat zy Christum, hier present, [300]
Niet en ontfijnghen om te zyne beschermt.

Staervende mensche.
Zal ic ooc van Christo wezen ontfermt,
Daer ic gheduerende mijns levens termyne
Op my zelven heb ghestaen? [302-4]

Vercondygher des woordts.
Naer de doctryne
Der Evangelyen en valt noyt te spade.
Maer scheet dus de ghenade met wyzen rade: [307]
Devangelye en wet zijn beede tzamen
Gods woordt, maer zy hebben verscheeden namen.
De wet verdomt en devangelye vergheift,
Dus elc een zonderlijnghe officye heift, [311]
Al eyst tzamen gheschreven in eenen bouck,
Tzy int oude oft nieuwe.

Staervende mensche.
Dat verstant es clouck.
Hoe hebben de schriften my altijts gheqwelt
Gheheel verkeert! [314-6]

Vercondygher des woordts.
Ghy werdt evangelisch ghestelt, [317]
Als ghy niet en anziet waert staet gheschreven.
Devangelye comt voor de wet ghedreven, [319]
Duer de beloften Gods wten paradyze [+]
En voorts duer God met der propheten advyze, [321] [+]Q 4 r.
Die u wyzen op Christum, den weldadere,
Die met hem ghebraght heift voor u te gadere
Dwelc u was benomen, daer de wet af es
Een dienersse, die over de zonden straf es, [324-5]
Om dat elc van Christo beghaerlic zijn zoude [326]
Verlost te zyne.

300 *hier present*, toen hij op aarde was.
302-4 *ontfermt wezen*, in ontferming aangenomen worden; *daer ic* (var. *dat ic*) terwijl of hoewel ik; *mijns levens termyne*, mijn hele leven lang; *staen op*, vertrouwen op.
307 *scheeden*, onderscheiden; *dus*, aldus; *met wyzen rade*, wijselijk.
311 *zonderlijngh*, apart; *officye*, taak.
314-6 *verstant*, uitleg; *clouck*, belangrijk.
317 ge gedraagt u in de geest van het evangelie.
319 *ghedreven comen voor*, voorafgaan aan.
321 *advijs*, verkondiging; *met*, middels.
324-5 *dwelc u benomen was*, namelijk de genade; *daer af*, waarvan; *dienersse*, dienares; *straf*, streng, ook 403.
326 *beghaerlic zijn*, verlangen; *van Christo*, door Christus.

*

Staervende mensche.
Och, nu ict dus herknouwe,
Zo crijgh ic eerst devangelisch verstant. [328-9]
Dus helpt my hier wte.

Vercondygher des woordts.
Comt, werdt vast gheplant
In Christo, en light redelic op vredelicke ruste, [331-2]
Die u Christus was ghevende met luste.
Want vertroosten es zijn officye grootelic [333-4]
Voor de benaude.

Redene.
Dat beken ic blootelic
Warachtich tzyne, zonder eenigh bedrogh, [336-7]
Zoot is ghebleken.

De wet.
Tzelve zegghic ooc noch,
Want ic ben die den mensche heift beschuldight.

Vercondygher des woordts.
Maerckt hoe hem Christus an u heift verduldight, [341]
De zonden verghevende, elc makende ghezont,
Ende naer tschrifte vermont, gheleden te dier stont [343]
Voor u de passye die ghy hadt verdient.

Staervende mensche.
My dijnct dat wy God hadden tot eenen vriendt,
Anders en haddet ons niet moghen gheschieden.

* bij 328 Hier helpen sie hem wten stoel van benautheyt ende leggen hem op een bedt heet vredelike ruste
328-9 begrijp ik pas wat het evangelie is; *herknouwen*, overpeinzen; zie de variant.
331-2 *werdt gheplant in Christo*, steun op, hecht u aan Christus; *redelic*, behoorlijk, zoals voor een stervende past; herinnert aan Matth 11:28.
333-4 *grootelic*, in hoge mate; *met luste*, van harte.
336-7 *bekennen*, betuigen; *blootelic*, onomwonden; *waerachtigh*, waar.
341 *hem verduldighen an*, lankmoedig zijn jegens.
343 *vermont*, mededeling.

Vercondygher des woordts.
Esayas willet u gheheel bedieden
Metten Evangelisten, hoe proffytelick

Figuere.
 Hier zalmen tooghen Christum ant tcruce hanghende.

Dat zijn doot was; dus anziet hoe verwytelick [347-9]
De zone Gods hijngh ghediffameirt te schanden, [349-0]
Ghewont duer zijn voeten, zyde en handen.
Dus heift Christus gheleden uwe qwalen
Ende ghedraghen uwe smerten zonder falen.
Ghy hebt hem gheacht als eenen melaetzen,
Gheslaghen van God en vernedert ter plaetzen [+]
Daer hy om u onrechtvaerdigheyt es ghewont, [+Q 4 v.]
Ontwee ghewreven, en ghy zijt naer tschrifs oorcont
Met zijn bulen ghenezen; en ooc als zijn feyt
Heift hy u onrechtvaerdigheyt op hem gheleyt
Ende is gheoffert, want hy zelve wilde. [352-0]

Staervende mensche.
O God, vadere, zydy voor ons zo milde,
Op dat ghy behouden mooght der menschen zielen? [361-2]

Vercondigher des woordts.
Noch heift hem de heere willen vernielen
In crancheyt, en ghelevert zeer ootmoedelic
Zijn ziele ter doot, en riep doen behoedelic: [363-5]
Tes al vervult, en was midts dien ghevende
Zynen gheest. [366-7]

Staervende mensche.
Och, moght my dat zijn anclevende,
Zo waer ic levende int staerven verhueght. [368-9]

347-9 Jes. 52 en 53.
349-0 *verwytelic*, smadelijk; *diffameren*, onteren.
352-0 *onrechtvaerdigheyt*, ongerechtigheid; *ontwee* (stuk) *wriven*, verbrijzelen; *feyt*, misdrijf.
361-2 Vgl. Joh. 3:17; *milde*, goedertieren.
363-5 Zie Jes. 53:10; *en* (hij, Christus, heeft) *ghelevert; behoedelic*, beschermend ten opzichte van zijn volgelingen? WNT: ‘om het rijm, zonder eigen betekenis’.
366-7 Joh. 19:30.
368-9 *ancleven*, betreffen; *int staerven verhueght zijn*, zich verheugen op de dood.

*

Vercondigher des woordts.

De schrift zeght, dat ghy u daer op verlaten mueght.
Aldus heift Christus an tcruce ghesleghen
Thandtgheschrift dat u hier in therte stont tseghen, [371-2]
Dwelc es de zonde, doot ende thooft serpentelic.
Dit es van tzaet der beloften presentelic [373-4]
Vertreden, want Christus reyne was waerckende
Een perfect leven, alzo elc es maerckende,
Wt gront zijns herten, ghelijc God gheboden heift.
En swaerels beghaerte van hem ghevloden heift, [378]
Want alzo alle zijn leven was van buten,
Zoo was therte daer de vruchten wtspruten.
En waest niet? willet met u tween betughen. [381]

Redene.

Ic ken dat waer es.

De wet.

Ic en cans ooc niet bughen. [382-3]

Vercondigher des woordts.

Hy heift wille ghehadt in des heeren wet, ziet, [384]
Op dat tminste tytelkin daer af zou net, ziet, [385]
Blyven staende. dwelc niet en was in uwe maght,
Dat dede God en zandt wyzelic bedacht
Zynen zone inde ghedaente opt ronde
Des zondyghen vleeschs, en verdoende de zonde
Duer de zonde, op dat zou zijn an elcken cant [+]
Vervult de gherechticheyt des wets vaylliant, [386-1]
Die u wt schult en op groote punicye
Gheheescht werdt. [392-3]

[+]R 1 r.

* 372 Thandtscrift 389 verdoemde 393 Gheeyscht

371-2 Col. 2:14; *thandtgheschrift*, de schuldbekentenis; *enen tseghen staen*, zich tegen iemand richten.

373-4 *Dwelc es*, dat wil zeggen, *thooft serpentelic*, de kop van de slang; *tzaet der belofte*, Christus; *presentelic*, nu.

378 *swaerels beghaerte* (de Verkeerde Zin), verlangen naar wat de wereld biedt.

381 *betughen*, getuigen.

382-3 *kennen*, verklaren; *dat*, dat het; *bughen*, draaien, anders uitleggen.

384 *wille*, lust; Ps. 1:2.

385 Zie 286-8.

386-1 Rom. 8:3 en 4; *wyzelic bedacht*, in zijn wijsheid; *opt ronde*, kort en goed(rijmvulling); *verdoende*, lees *verdoemde* (var); *an elcken cant, volledig*; *de gherechtigheyt*, het recht, de rechtsvordering; *vaylliant*, edel (epitheton ornans).

392-3 die tegen u ingebracht wordt op grond van uw schuld en met gevaar van een zware straf.

*

Staervende mensche.
Eyst ieghens Gods iusticye
Dat ic dwaerc Christi ooc voor tmyne nomen magh? [394-5]

Vercondygher des woordts.
Tes waer, diet ghelooft hem dies wel beromen mach,
Want God noch yngelen en haddent van doene, [397]
Voor wien zoudt dan zijn?

Redene.
Ic zeght ten sayzoene: [399]
Al dat Christus ghedaen heift es voor den menschen,
Van deerste beghin. [401]

De wet.
Ic moet hem ooc toe wenschen;
Al schijn ic straf, tes mijn wterste meenijnghe [402-3]
Hem daer toe te drijnghene.

Staervende mensche.
Twaer vercleenijnghe
Om zegghen van Gods ghenade, wilt dat schutten,
Zy es te groot. [405-7]

Vercondygher des woordts.
Ghy en zultze niet wt putten,
Want God heift hem die van gheen zonde en wiste,
Voor u allen tot zonden ghemaect met liste, [410]
Doen ghy al tzamen noch zijn vyanden waert;
En heift u zonden ghedreghen onvervaert [412-3]
An thout, dus maect u zijn bloet van zonden reynlic
En al dat hy heift behoort u toe ghemeynlic,
Van zijn gheboorte anne; dus leift vastelic [414-5]
Int gheloove.

* 394 Ist teghens 412 BC sonden gheoffert onvervaert
394-5 *iusticye*, rechtvaardigheid; *nomen voor*, beschouwen als.
397 *van doene hebben*, nodig. hebben.
399 *ten saysoene*, nu (Rh. Gl.).
401 *van deerste beghin = van zijn gheboorte anne*, 415.
402-3 *moet toewenschen*, wens het hem toe; *wterste meenijnghe*, uiteindelijke bedoeling.
405-7 *vercleenijnghe*, onderschatting; *schutten*, tegengaan, niet doen.
410 *met liste*, met overleg.
412-3 *En* (deze) *heift*; 1 Petr. 2:24, 1 Joh. 1:7.
414-5 *ghemeinlic*, zonder uitzondering, gezamenlijk; *vastelic*, standvastig.

*

Redene.
Ghy, verstaet duer my tastelic;
Als oft ghijt al ghedaen hadt principale. [417-8]

Staervende mensche.
Hoe zoude te vullen in my eenyghe tale
God van dezen troost dancken, tdijnct my wondere.

Vercondygher des woordts.
Niet dan in hem vast ghelooven by zondere;
Gods beliefte es u zekerlic schijnckende [421-2]
Zijn rijcke om niet. [+]

[+]R 1 v.

Staervende mensche.
O God, weist mijns ghedijnckende,
Als ben ic zondigh, int gheloove zeer cranck. [425]

Vercondygher des woordts.
Zondigh zuldy ooc blyven al u leven lanck;
Maer die ghelooft, dezen es God niet tellende
Voor zondigh, want God es u Christum stellende
Tot wijsheyt, heligheyt ende gherechtigheyt.
Dus waest wel van u een groote slechtigheyt, [428-0]
Dat ghy u zelven woudt zaligh zijn makende.

Staervende mensche.
Ooc heere, es my therte staerckelic hakende,
Hoe moghtic yewers meerderen troost vercryghen? [432-3]

* 419 soudick te vollen in eenighe 430 wast 432 Och hoe is mi
417-8 *tastelic*, zeer duidelijk; *principale*, met name.
421-2 Imperatief-zin: geloof slechts krachtig in hem; vgl. Nieuport 57; *by zondere*, in hoge mate, zonder beperking; *beliefte*, welbehagen; vgl. Luc. 12:32.
425 *als*, lees *al* (var.); *cranck*, zwak.
428-0 *Steenbergen* (blz. 20) meent dat *wijsheyt* hier niet past, maar de autheur citeert 1 Cor. 1:30; *slechtigheyt*, domheid.
432-3 *Ooc heere es*, zie *Och hoe es* (var.); *yewers*, ergens.

*

Vercondygher des woordts.
Rust u zelven noch, en wilt een weynigh zwyghen. [434]
Hy es begraven, den derden dagh verrezen
Inden zelven staet; zo moet ghy ooc wezen, [436]
Want die ghedoopt zijt in Christo Iesu goet,
Hebt Christum anghedaen en zijt zeer zoet [437-8]
Hebt Christum anghedaen en zijt zeer zoet
Leden zijns lichaems en ghebeenten staerck. [438-9]
Dus zijn de gheloovyghe in swaerelts paerck [440]
Tzamen met Christo ghecruust gheweist rijckelic,
Ghestorven en begraven autentijckelic,

Figuere.
 Hier zalmen tooghen de figuere daer Christus, verrezen zijnde triumpheirt over tserpent en de doot.

Ende ooc met hem verrezen, want al dat hy es [440-3]
Zijt ghy ooc; dus ziet hoe Christus vry es
Levende ende ooc over al triumpheirt.
Dit zydy ghemaect.

Staervende mensche.
Mijn herte veriubyleirt [447]
In Christo, die op zijn lekens noyt en viel wreedt. [448]

Vercondygher des woordts.
Dit es de figuere van u bruloft cleedt
Tot eenen rocke daer ghy u mede bedect,
Ende den nieuwen mensche die ghy antrect,
Die naer Gods beilt es gheschepen onstaervelic; [449-2]
Zo dat ghy met Christo nu zijt aervelic
Trijcke der hemelen, daer Christus in eeren
Gheclommen es met hem, om ws vrueghs vermeeren, [453-5]
De ghevanghenesse ghevanghen leydende, [456]
En es aldaer uwe plaetze bereydende
Ende ooc zittende tzijns vaders rechter handt. [457-8]

* 453 beerffelic
434 *rusten*, reflexief, rustig, kalm zijn.
436 *inden zelven staet* (als voor zijn dood); *moet*, zult.
437-8 Gal. 3:27; *goet*, lieflijk, rijmvulling, evenals *zoet, staerck, rijckelic, authentijckelic, vry* in de volgende regels.
438-9 Ef. 5:30.
440 *swaerelts paerck*, de wereld.
440-3 Vrij naar Rom. 6:4-8.
447 *veriubileren*, jubelen.
448 *lekens* (ledekens), leden; *wreedt*, hard, vijandig.
449-2 Zie hier een overkleed om aan te trekken, een symbool van uw bruiloftskleed en van de nieuwe mens die ge aandoet, die onsterfelijk naar Gods beeld is geschapen; Ef. 4:24-zie Bruessele 477.
453-5 Vgl. Matth. 19:28, 29; *aervelic*, beërvende; *met Christo*, door Christus.
456 Ef. 4:8.
457-8 Vgl. Joh. 14:2; *Ende* (es) *ooc*.

+

+R 2 r.

Staervende mensche.

Lof God, vader almaghtigh; wat waerder pant [459]
Hebdy ons gheschoncken wt liefden minnelic!

459 *wat waerder pant*, wat een kostbare schat.

*

Vercondygher des woordts.
Nu danc ic God dat ghy dit zijt verzinnelic. [461]
Alzo Christus tot u sprack opder aerden:
Blijft in my en ic u altijts van waerden, [463]
Op dat waer ic ben, ghy daer ooc met my zijt, [464]
Aldus duer tgheloove ghy den vader by zijt
Ende ghetreden in Gods staet. dwelc (elc dit vatte) [465-6]
De mensche waende van tserpent cryghen int platte,
Maer vant hem bedroghen, dit hebdy gheestelic [467-8]
Duer tgheloove. Christus es ooc God feestelic,
Tstaet gheschreven: die my ziet, ziet den vadere. [469-0]
David spreict: ghy zijt God; en wildijt nadere
Hebben bewezen met vaster fundacyen? [471-2]

Redene.
Tes ghenough bewezen voor alle nacyen.
En eyst niet alzo in u herte ghezaeyt?

Staervende mensche.
Och iaet, mijn ziele die es in God ghepaeyt;
Waer ic nu verlost van dit vleeschelic pack! [475-6]

De wet.
Zo willic u dan laten in dit ghemack; [Bij 477]
Want ghy alsnu niet meer en zijt beghaerende,
Dan dat hemels es. [477-9]

Staervende mensche.
O doot, zijt vertaerende
Dit vleesch; leght my neder, mijn leden die flauwen. [481]

* bij 477 Hier gaet de wet binnen van hē
461 *verzinnelic zijn*, beseffen.
463 *ic u*, lees *ic* (blijf) *in u*, Joh. 15:4; *altijts van waerden*, steeds even krachtig, geheel en al.
464 Joh. 17:24.
465-6 Vgl. Joh. 11:40; *by*, nabij; *in Gods staet treden*, als God worden, Gen. 3:5;
467-8 *int platte*, zo maar; *bedrieghen*, misleiden; *wanen*, verwachten; *maer* (hy) *vant*.
469-0 *feestelic*, op heerlijke wijze; Joh. 14:9.
471-2 Ps. 90:2; *en wildijt*, wilt ge het soms; *fundacye*, bewijsgrond.
475-6 Ps. 62:2; *ghepaeyt*, rustig; *dit ... pack*, mijn lichaam.
Bij 477 Zie de variant; *binnen*, achter de coulissen.
477-9 *ghemack*, toestand van rust en vrede; vgl. Col. 3:1, 2.
481 *flauwen*, zwak worden.

*

Vercondygher des woordts.
Hier naermaels zo zuldy u leven anschauwen,
Dwelc met Christo staet in God verborghen certeyn.
Als hem Christus zal openbaren, tzuver greyn, [483-4]
Werdy ooc openbaer int converseren
Met God en dijnghelen int eeuwigh hoveren,
Met een lichaem int wezen onbegrypelick. [485-7]
Dus leift de rechtvaerdyghe mensche rypelick
Duer tgheloove in Christo, zonder verdrieten. [488-9]

Staervende mensche.
Of God my noch hier laett, hoe zal ict ghenieten,
Dezen troost teghens dit zondigh ghespuusele? [490-1]

Vercondygher des woordts.
Hier teghens heift Christus, voor een becuussele, [+]
U ghegheven tot de zonden qwijtschellijnghe [+R 2 v.]
Zijn vleesch en bloet; zeght hebdy noch meer qwellijnghe,
Om yewers noch meerderen troost te zouckene? [492-5]

Staervende mensche.
Och neen ic, zo waer ic waerdt te vervlouckene.
My dijnct, ict hebt al, daer en blijft niet buten.

Vercondygher des woordts.
Voorwaer vrient, noch en magh ic daer op niet sluten
Dwelc den mensche staervende meesten troost es. [498-9]

* 491 gespintsele 492 bekintsele 493 der sonden 497 ic hebt 498 ict
483-4 *verborghen*, geborgen; *greyn*, voortreffelijk persoon.
485-7 'in heerlijkheid' uit de bijbeltekst is uitgewerkt tot 'int converseren ... onbegrypelick'; *converseren met*, omgaan met; *int eeuwigh hoveren* (feesten), in zaligheid; *int wezen onbegrypelick*, smetteloos.
488-9 Rom. 1:17 en overeenkomstige plaatsen; *duer*, uit; *rypelick*, ernstig en waardig.
490-1 *of*, indien; *dit zondigh ghespuussele*, lees *ghespintsele* (var., spinsel, web vgl. Jes. 59:5), de zonde.
492-5 *becuussele*, lees *bekintsele* (var.), teken; *de*, lees *der*; *voor*, als.
498-9 *noch*, toch; *magh*, kan; *sluten*, concluderen; *dwelck*, wat.

*

Staervende mensche.

Zeght my, ic moet vraghen, want zeer goet propoost es: [500]
Eyst my, zondyghe mensche, naer de schriftuere
Niet ghenough, dat God wt bermhertigheyt puere,
Naer zijns zelfs beloften, niet en heift ghespaert
Zynen zone, maer voor ons ghegheven vermaert?
Die ons gheboren es in swets vulbrijnghen,
Ghepassijt, ghestorven, boven alle dijnghen [505-6]
Verrezen; heift zonde, doot, duvel verwonnen.
Zoo God den mensche dat heift willen ionnen,
En zijn in Christo ghestorven onghestoort, [508-9]
Met hem begraven, verrezen, en noch voort
Gheestelic met hem ten hemel ghevaren?

Vercondygher des woordts.

Nu wilt deze solucye wel bewaren, [512]
Want de helyghe apostolysche kaercke
Gheloovende belijdt (elc hier op maercke)
Des vleeschs verryzenesse heel lichamelic. [513-5]
En Iob zeght ooc: Ic weet dat ic beqwamelic
Zal verryzen inden wtersten daghe,
Ende in mijn vleesch tot mynen behaghe
God zien; en Paulus willet ooc bedien, [516-9]
Dat ghy ten wtersten daghe eerst zult zien
De doot gheheel te nieten met hueren strale. [519-1]
Dus es tvleesch verryzen, tot mynen verhale,
Des menschen troost meest, want en caem dat niet,
Zo waert van Christo al te vergheifs gheschiet
Dat hy ghedaen heift, en smenschen troost waer wte. [522-5]

* 500 tpropoost is 521 niete
500 *propoost*, lees *tpropoost* (var.), de kwestie; *goet*, belangrijk.
505-6 *in swets vulbrijnghen*, om de wet te volbrengen, vgl. Matth. 5:17; *boven alle dijnghen*, bovenal.
508-9 *Zoo God*, dat God; *ionnen*, gunnen; *en zijn*, en dat wij zijn; *onghestoort*, ongedeerd.
512 *solucye*, antwoord (op de Gentse vraag); zie 537.
513-5 het zesde artikel van het Symbolum Apostolicum; *de helyghe apostolische kaercke*, de r.k. kerk.
516-9 Job 19:26; *beqwamelic*, op passende wijze; *behaegh*, vreugde; *wterste dagh*, oordeelsdag.
519-1 *willet bedien*, getuigt; *eerst*, pas, vgl. 1 Cor. 15:54; *strael*, pijl of lans.
522-5 *tot mynen verhale*, om samen te vatten; *caem*, zou komen, gebeuren; *wte zijn*, gedaan zijn, verdwenen zijn.

*
Ziet, dus zalt commen inde laeste mynute,
Dwelc God Ezechiel heift ghetooght gheheel. [526-7]
En Christus zal hier gheven het oordeel
Over levende en doode: dus verblijdt nu, [528-9]
Dat hy oordeel gheven zal die daer bevrijdt u. [+]

[+]R 3 v.

Figuere.
 Hier tooghtmen de verryzenesse des vleeschs.

En alsdan zuldy eewigh zonder zwaerheyt
Met Christo, u hooft, ghebruucken inder waerheyt
Al dat hy heift en es, met God dryvuldigh. [532-3]
Wat zeghdy daer af?

Staervende mensche.
Dien troost es ghehuldigh,
Wie zoude daer teghens zijn murmurerende? [535-6]
Ghy zijt my daer den meesten troost solverende.
O God, haelt my wt des waerelts allende,
Nu ic den meesten troost hebbe in mijn hende;
Ic danck u, eer dat vergaet mijn memorye. [539-0]
Lof God, vader almaghtigh, van uwer victorye,
Want ghy my zonder verdienste gheloont hebt
Duer u bermhertigheyt die ghy my ghetoont hebt. [541-3]
Tvleeschs crachten vergaen my als een druckigh tempeest. [544]
Vader, ontfangt in uwen handen mynen gheest. [545]

Vercondygher des woordts.
Hebt lof en danck God, vader ghebenedijt,
Die den mensche voor swaerels fondacye vlijt
Voorzien hebt, eeuwigh crachtigh in u zelven. [547-8]

Redene.
O God, ic moet u ooc nu lof toe welven [549]
En ooc u ghenade eeuwigh zijn pryzende.

* 526 comen in die laetste bij 531 vv Ezechi 37 547 swerelts fundacie wijt
526-7 *de laeste mynute*, het einde van mijn tijd; Ez. 37:1-14.
528-9 Het achtste artikel van het S.A.; 2 Tim. 4:1.
532-3 *ghebruucken*, genieten; *God dryvuldigh*, de Drie- eenheid.
535-6 *ghehuldigh*, verblijdend; *mumureren*, bezwaar maken.
539-0 *hende*, stervensuur; *memorye*, bewustzijn.
541-3 *victorye* (op de dood); *tonen*, betonen.
544 *als een druckigh tempeest*, in een hevige benauwdheid.
545 Het ‘endelveers’ van de stervende, Ps. 31:6, Luc. 23:46.
547-8 *vlijt*, lees *wijt*, bepaling bij *waerelt* (var.); *swaerels fundacye*, de grondlegging der wereld, Ef. 1:4, 5; *voorzien*, voorbeschikken.
549 *toe welven*, toekennen, betuigen (Rh. Gl.).

*

Schrifs onderzoucken.
O God, ic moet u ooc danck zijn bewyzende,
Die ons met troost zijt spyzende
En minlick int zayen laet dalen dijn rayen,
Voor tverlayen
Van allen qwayen, dwelc ons moght beschayen
Duer Sverkeerts Zins crayen, die my hilt ghevanghen,
Gheleyt in tverstranghen in verkeerde ganghen. [553-7]
Dies my tverlanghen dit wou zijn bevroyende,
Dat nu es vloyende. [558-9]

Vercondygher des woordts.
Zijt nu schrifs moyende, [560]
En wel verfroyende dat qwaet es broyende [561]
Den zin verkeert, groyende in zulc bestieren
Teghen schrifs manieren. [562-3]

Schrifs onderzoucken.
Neimt danckelic thanthieren
Van ons Violieren, slecht in tverchieren, [564-5]
Eil Fonteynisten, reyn in conversacye, [566 +]
Hier met blijft bevolen Gods milde gracye. [+R 3 v.]

Finis.

* 555 alle den quayen 561 verfoeyende 566 Ghi eel
553-7 *int zayen*, uitzendend; *raye*, straal; *dijn*, var. *zijn*; *voor tverlayen*, tegen de overmacht; *qwaye*, zonde; *beschayen*, benadelen; *crayen*, geschreeuw; *int verstranghen*, in angst; *in verkeerde ganghen*, op dwaalwegen.
558-9 *bevroyen*, leren kennen; *vloyende zijn*, voorhanden zijn.
560 *moyen*, zich verdiepen in.
561 *verfroyende*, lees *verfoyende* (var.), verafschuwend; *es broyende*, uitbroedt, subj. *den zin verkeert*.
562-3 *groyende ... manieren*, die welig tiert, wanneer hij iemand kan brengen tot wat met de bijbel in strijd is.
564-5 *thantieren van ons*, onze behandeling van het onderwerp; *slecht int verchieren*, onbekwaam in het bedenken, verzinnen.
566 *eil* (var. *Ghi eel*), edele; *conversacye*, levenswandel.

✠Hier naer volghen de reglen vã solucyen ✠
vanden xix. Cameren van Rhetoziſcken/ in
ſumma/ ghegheuē op de vzaghe voozmōt.
naer dozdonancye dat die haer ſpe=
len vertooght hebben. ꝛc.
Eerſt.

¶ VEſſijnghe/ Hope der ghenaden Chziſti.
¶ BRugghe/ Tbetrauwen duer twoozdt/ op
Chziſtum alleene.
¶ MEeſene/ Tbetrauwē op dōtfermhertigh=
heyt Godts/ met berau van zonden.
¶ IPere/ Tleuende woozdt Godts.
¶ NJeukærcke/ In Chziſto Jeſu ſtzruen en
verrzzen/ dit gheloouē duer ſgheeſts bewyzen.
¶ NJeupozt/ Chziſtus moet alleen des men=
ſchen trooſt zijn.
¶ AAntwerpen/ De verrzzenes des vleeſchs.
¶ TTHielt/ Tbetrauwen dat met Chziſto alle
dingh ghegheuen es.
¶ TTHienen/ De ōtfermhertigheyt des heerē.
¶ AAele/ Een goe wel gheruſte conſcyencye.
¶ BRuelel/ De Beloftenelſe Godts.
¶ MEenene/ De roerijnghe ſgheeſts/ betughē=
de den pays met Godt.
¶ AUdēaerde/ De ghetughenelſe des gheeſts
dat wy kinderen Godts zijn.
¶ QAperijcke/ De ontfermhertigheyt godts
midts Hope.
¶ QOzterijcke/ Godts ontfermhertigheyt/
int onōdanigh makē des vleeſchs onō dē gheeſt.
¶ UDo in vueren ambocht/ Jeſus Chziſtus
aduocaet en vuldoenō voor Godt den vader.
¶ EDijnghen/ De verrzzenelſe Chziſti.
¶ UUinoꝛ Bꝛghe/ Tbetrauwē dat v Chſs
en zynen gheeſt ghegheuen es.
¶ OEynze/ Hope duer ſchziftuere.

Axcele

kamer
DE VIER MELCTEELEN
zinspreuk
'Godt ontcommer elcx herte'
antwoord
Een goe wel gheruste conscyencye

(geen prijs)

Axcele,

Inleiding

De personages

Hoofdpersoon
In dit spel bestaat deze uit twee zinnebeeldige personages, *Vierigh Apetijt* (vr.) en *Broederlicke Liefde* (m.). Zuster en broer vormen een homogeen paar; de opkomst met een rondeel geeft dit al aan. In de proloog hebben hun namen betrekking op het feest te Gent: vurig verlangen om dit mee te maken uit genegenheid voor de broeder-rederijkers. Daarna krijgen ze religieuze betekenis: verlangen om het antwoord op de vraag te vinden uit liefde tot de naaste. Dan gaat Vierigh Apetijt steeds meer domineren. Het paar vertegenwoordigt de ernstig zoekende mens.

Helper
Schriftuerlic Verstandt, uitleg(ger) van de bijbel, een theoloog (‘meester’ 128), die wil ‘leeren wt doctryne’ 485.

Begeleider
Waerheyt, zijn inspirator, de Heilige Geest-*uwe getroude*, zwijgend. N.B. Het opschrift boven 144 is onjuist, deze regel hoort bij de volgende claus.

Verleiders
Diversche Opynye, de oppervlakkige mens, die zonder zoeken meent te weten en moeiteloos van mening verandert; ‘wanckelbaer’ 96; tot 366.
Zonder AErgh, zonder kwade bedoeling, onnozel; de domme, materialistische mens, als schaapherder voorgesteld (277). Een komische contrastfiguur.

Uit een toog
Godt de vader, 116-119; antwoordt op een gebed van Vierigh Apetijt.

De vorm

Introductie	1-9	Anonymus; abab/bcbcc.
Proloog	10-38	Vierigh Apetijt, Broederlicke Liefde, Dyversche Opynye, Zonder AErgh;; rondeel, gekruist en gepaard rijm.
Spel A	39-106	Dezelfden; gepaard rijm.
B	107-123	Vierigh Apetijt en God de vadere; aabaab en gekruist.

C I	124-366	Schriftuerlic Verstandt verschijnt; nieuw rijm, gepaard.

C II	367-456	Dyversche Opynye vertrekt; gepaard rijm.
Afsluiting	457-494	Schriftuerlic Verstandt en Vierigh Apetijt; vier clauzen in gekruist rijm.

479b ontbreekt; 379 staat onder een verkeerde kop.

Scheiding van clauzen wordt op de gebruikelijke manier aangegeven:

----x----x//----ij;

verbinding van clausen op twee manieren:

----x----ij/----ij en

----x----x/--x--ij (57/9, 81/3, 169/1 enz. maar niet in 231/3 en 375/7, hoewel daar geen scheiding bedoeld kan zijn).

Op de tweede manier, met overlopend binnenrijm, is eerder aandacht gevestigd in *sMenschen Sin* blz. 75.

Overzicht van de inhoud

Introductie (1-9)
Heilwens, ook voor de keizer; begroeting.

Proloog (10-38)
Kennismaking met de personages; de vraag komt aan de orde.

Spel A (39-106)
Dyversche Opynye geeft haastig een reeks antwoorden: geloof, doop, Gods belofte, zijn barmhartigheid, goede werken, de verdienste van Christus, Gods genade, zijn liefde. Na afkeuring daarvan trekt hij zich voorlopig terug.

B (107-125)
Voor een toog van de Drie-eenheid bidt Vierigh Apetijt om ‘tverstandt der schriftueren’. God zegt diens komst toe; hij wordt door Waerheyt begeleid.

C (126-366) *Het schriftuurlijk deel*
Schriftuerlic Verstandt geeft direct het antwoord van de kamer: een goed geweten, en licht dit met bijbelplaatsen toe.
278
Dyversche Opynye komt op zijn vroegere suggesties terug, maar heeft geen succes. Wat hij genoemd heeft, baat alleen een mens met een goed geweten, een geweten dat zuiver is, omdat het zich alleen richt naar wat God van de mens vraagt (Spr. 11:23). Door het genoemde wordt het mogelijk, een goed geweten te krijgen. Het vreest gericht noch oordeel en is dus de sterkste steun in het sterven.

D (367-463) *Het figuurlijk deel*

De hoofdpersoon is voldaan over het schriftuurlijk antwoord en verzoekt nu in verband met de bepalingen van de chaerte het figuurlijke te mogen zien. Dit wordt in vier togen gegeven: Jacob op zijn sterfbed - de Makkabeeën - Christus tussen de moordenaars - de steniging van Stefanus.

Afsluiting (457-494)
Schriftuerlic Verstandt beklemtoont de juistheid van het antwoord en Vierigh Apetijt vult het met een voorbeeld aan. Schriftuerlic Verstandt stelt vast, dat aan de eisen van de chaerte voldaan is; hierbij verwerkt hij de namen van de personages. Vierigh Apetijt neemt met een heilwens afscheid.

De godsdienstige opvatting

De schrijver verwerpt achtereenvolgens een reeks antwoorden die zijn collega's wel kozen, omdat iemand met een onrein geweten, die dus beseft dat zijn leven niet in dienst van God stond, er geen baat bij heeft. Geloof, hoop, liefde enzovoort zijn oorzaken van een rein geweten; daarom noemt hij het laatste de 'meeste troost'.

Als bewijs dienen enkele aanhalingen uit het O.T. en vele uit de brieven. In het N.T. komt het woord geweten niet voor. Dit dwingt de auteur tot vrijmoedige exegese, bijv. 1 Cor. 3:7 'de tempel Gods is heilig, welke tempel gij zijt', *twelc therte es gherust* (169); Rom. 8:38, 39 'Wie zal ons scheiden van de liefde Gods ...' *elc dit wel vate, dat hy dit van desen meesten troost wtt* (178); bij 1 Joh. 4:18 helpt hij een handje - lsquo;Volmaakte liefde drijft de vrees buiten' wordt veranderd in *Goe gherusticheyt waerpt wt alle vreeze* (241). Met de figueren springt hij even gemakkelijk om. De goede moordenaar had slecht geleefd en kon daardoor geen goed geweten hebben. Hij werd echter plotseling van geloof, hoop en liefde vervuld en *zijn consciencye werdt doen gherust ras* (430). Stephanus toonde dat een goed geweten zijn 'meeste troost' was, doordat hij zonder angst stierf.

Bij een theoretische behandeling blijft het, actuele vraagstukken worden niet aangeraakt. Slechts tonen de onnozele Zonder AErgh en de twijfelaar Diversche Opynye, dat niet ieder zo maar open staat voor dit antwoord.

Axcele is een probleemloos wedstrijdspel, excentriek door de ongewone oplossing en de retarderende vorm. Formeel voldoet het aan de opdracht, meer niet. Iets ketters vond ik er niet in; de uitspraak in 340 vlg., over de verdienste van Christus, *die ons waercken waerdigh beqwame Gode es makende*, wijst op een katholieke achtergrond.

De refreinen zijn in dit verband niet van belang. De zotte van Axel en Brussel werden in de druk waarschijnlijk verwisseld; in ieder geval is dat van Brussel onder Axcele gedrukt.

De opvoering

Een introductie met plechtige begroeting en een heilwens voor de keizer opent de voorstelling. Men neemt wel aan, dat als naamloze spreker in zo'n geval de regisseur optrad.

De proloog noemt het thema en laat kennis maken met de eerst optredende personages. Vierigh Apetijt en Broederlicke Liefde volgen bij hun opkomst een bekend openingsmotief van zinnekens, in rondeelvorm en met de oproep *Rijst* - vgl. het begin van Caprijcke. Ze zijn vrolijk om het komende feest. Zonder AErgh en Diversche Opynye voegen zich bij hen en samen zullen ze de 'vraghe' beantwoorden.

Eigenaardig is nu de aansluiting van het Spel. Gewoonlijk begint het laatste met een vraag of een opwekking als aanzet; het is niet alleen nieuw wat het rijm aangaat, maar ook van handeling. Na een pauze waarin het toneel ontruimd werd, ligt dat voor de hand. In Axcele beantwoorden de eerste woorden van het Spel echter direct de vraag die de

proloog besloot. Gebeurde dat na een normale pauze? Werd er in dit geval niet gepauzeerd en was de onderbreking slechts formeel en zo kort, dat het gesprek nauwelijks onderbroken leek? Of ontbreekt de eerste claus van het Spel, waarin Vierigh Apetijt het gesprek op gang bracht? (In verband met de vorm van Axcele zou dit een tweeregelige claus geweest zijn, rijmend op -oopzele) De tekst bevat geen gegevens voor een gegronde keus uit deze mogelijkheden.

Een twistgesprek met een reeks suggesties van Diversche Opynye en een paar domme opmerkingen van Zonder AEergh vormen het begin van het Spel. Wanneer dit niet tot resultaat voert, verschijnt 'ex machina' de Drie- eenheid *boven in eenen throone* (107). *Troon* is hier niet de term waarmee de rederijkers het ruime middendeel op de verdieping aanduidden, al was de figuere hier wel geplaatst, maar doelt op een grote zetel, waarin de drie Personen als menselijke figuren naast elkaar zaten, ieder door een attribuut gekenmerkt, bijv. de wereldbol, het kruis en de duif. *Timmer* beschrijft in § 14 enkele middeleeuwse afbeeldingen daarvan.

Tot deze 'figuere' bidt Vierigh Apetijt om hulp en God de Vader antwoordt uit de toog. Daarmee begint de schriftuurlijke behandeling van het thema. De 'meester' krijgt een aandachtig gehoor, dat hem slechts met korte opmerkingen onderbreekt. Aan de obstructie van Diversche Opynye maakt hij kloek een eind en deze vetrekt.

Evenals in Leffijnghe wordt bij de overgang naar het figuurlijk deel aan de dubbele eis van de Chaerte herinnerd. Er volgen vier figueren, telkens voorafgegaan door de aanwijzing 'ziet binnen' (376, 388, 414, 440). Na elkaar werden dus de gordijnen weggeschoven, terwijl de groep zich onder leiding van Schriftuerlic Verstandt over het toneel bewoog. Zo moet men zich de gang van zaken ook voorstellen in andere spelen waar twee of meer figueren samen vertoond werden. Meenene gebruikte daarbij de woorden 'schuuft de gordyne', 331.

De vier togen aan het eind zullen alle beneden vertoond zijn, ook die van de Macchabeeën, al omvatte deze acht personen. In Leffijnghe vormden de Macchabeeën de apotheose en kreeg ieder van hen met een 'rol' een eigen aandeel in de vertoning. Daarvoor was de grote ruimte boven nodig. Hier vervult de figuere een deelfunctie naast drie andere. De acht - zonder rollen - zullen in een beperkte toogruimte achter elkaar gegroepeerd zijn, zoals op schilderijen wel gebeurde. De al gebruikte plaats boven behoefde voor hen niet ontruimd te worden.

Axcele.

Prologhe.
In dit spel zijn zeven personagen: Vierigh apetijt, Broederlicke liefde, Zonder aergh, Diversche opynye, Schriftuerlic verstandt, God de vader, Waerheyt.

Tzoetmondigh groetzel dat Gabryel braghte
Der zuver draghte Maria beseven,
Gheve elc voetzel by daghe, by nachte, [1-3]
Op dat elcx claghte magh werden verdreven.
God hoede ons Keyzer voor eenigh sneven
Ende al die ancleven zynen staten,
Die edel maeght, haren raedt verheven,
Prince beneven en u onderzaten. [5-8]
Wy gaen beghinnen, wilt den zin wel vaten. [9]

Vierigh apetijt.
Rijst Broederlicke Liefde, tes nu den tijdt,
Onzen dagh es hier, laet vroylic wezen. [10-1]

Broederlicke liefde.
Ic oyt elcken gheriefde die my belijdt. [12 +]

[+]R 4 r.

Vierigh apetijt.
Rijst Broederlicke Liefde, tes nu den tijt.

Broederlicke liefde.
Tghepeyns dat cliefde mijn vijf zinnen zeer wijt,
Maer duer u bestier zo ben ic ghenezen. [14-5]

Vierigh apetijt.
Rijst Broederlicke Liefde, tes nu den tijt,
Onzen dagh es hier, laet nu vrolic wezen.

1-3 *tzoetmondigh groetzel*, de heerlijk klinkende groet (‘De heer is met u’, Luc. 1:28); *draghte*, vrouwe; *beseven*, epitheton ornans; *voetzel gheven*, voeden, koesteren, ondersteunen.
5-8 *sneven*, onheil; *die ancleven zynen staten*, die onder hem hoge ambten bekleden; *prince beneven en u onderzaten*, ook u, Prins van de Fonteine en uw onderdanen.
9 *den zin wel vaten*, de bedoeling goed begrijpen.
10-1 *ryzen*, te voorschijn komen (oproepterm van zinnekens); *dagh*, feestdag; *laet laat ons*.
12 *oyt*, altijd; *gherieven*, ten dienste staan; *belyden*, geloven in.
14-5 *ghepeyns*, zwaarmoedigheid; *clieven*, doorsnijden, kwellen; *wijt*, in hoge mate; *bestier*, toedoen.

Broederlicke liefde.
Met herten fier zal ic u nu ghetezen,
Want duer my es gherezen deze feeste. [18-9]

Vierigh apetijt.
Och, helpt my dan schier, reyne wtghelezen,
Solveren, gheprezen met blyden gheeste,
Des princen vraghe, zoetmondigh van keeste,
Onder alle de meeste zeer hooghe befaemt. [20-3]

Zonder aergh.
Ic moet nu ooc zijn bin dezen foreeste,
Niet als een beeste, maer Zonder AErgh ghenaemt. [24-5]

Broederlicke liefde.
Dien name wel tonzen accoorde betaemt,
Daer me onbeschaemt zullen wy ons bet voen. [26-7]
Maer vrient, ghy en mueght ons hier gheen belet doen
Met uwen caute, of ic zou verstoort zijn. [28-9]

Dyversche opynye.
Ic moet nu ooc in deis zake ghehoort zijn,
Want de menyghe oorboort mijns naems vermaen [31]
Ende meenen op mijn toezegghen vaste staen,
Maer werden zaen duer des riedts name bedrouft. [32-3]

Vierigh apetijt.
Tes tijt dat hier werdt int beqwame gheprouft
Den zin der chaerten duer ons arguweren,
Op dat wy mueghen int clare solveren [34-6]
Met apetyte ongheveynst; propoost es: [37]
Welc den mensche staervende meesten troost es.

18-9 *met herten fier*, verheugd van hart; *ghetezen*, gerieven; *duer my*, ter wille van mij.
20-3 *schier*, snel, nu; *reyne wtghelezen*, aanspraak; *solveren*, beantwoorden, in 36 intransitief antwoord geven. Drie bepalingen bij ‘des princen vraghe’: *gheprezen met blyden gheeste, zoetmondigh van keeste*, zeer aangenaam (luidend), *onder alle de meeste zeer hooghe gheprezen*, onder de allerbelangrijkste zeer hoog geacht, tot de allerbelangrijkste behorend.
24-5 *bin dezen foreeste*, hier; *niet als een beeste*, niet zonder eigennaam.
26-7 *tonzen accoorde betaemt*, past bij ons; *onbeschaemt*, onbeschroomd.
28-9 *belet doen*, hinderen; *caut*, praatjes; *verstoort*, boos.
31 menigeen handelt naar wat mijn naam uitdrukt.
32-3 *vaste staen op*, aankunnen op; *toezegghen*, in het midden brengen; *zaen*, spoedig; *duer des riedts name bedrouft*, verontrust doordat men ze rietstengels noemt, zie Matth. 11:7.
34-6 *int beqwame prouven*, op passende wijze nagaan; *int clare*, duidelijk.
37 *met apetyte ongheveynst*, uit oprecht verlangen (toespeling op de Fonteine; zie ook 106); *propoost*, vraag.

Diversche opynye.
Tgheloove en tdoopzele, dit hier beclijft,
Want zoo ons die Evangeliste beschrijft. [39-0]
Hoort nu wel daer af den zin verhaligh fijn: [41]
Die ghelooft en ghedoopt es, zal zaligh zijn. [42]
Dit es den meesten troost by goeden beschee.

+

+R 4 v.

Broederlicke liefde.
Dat en magh niet wezen, want ghy nomter twee,
En de vraghe es dwelc, zijt dit voordachtigh. [45]

Diversche opynye.
Zo eyst die belofte Gods; dats warachtigh,
Want de prophete zeght ons: tot wat stonden
Dat de mensche afstaet van zynen zonden,
Ic en zal die niet meer zijn ghedijnckende. [47-9]

Sonder aergh.
Van vruecht es my den asem ontzijnckende,
Druck vermijnckende duer vruecht die in my wast. [51]

Vierigh apetijt.
Opynye, ic en betrauwe u niet vast
Van dit groot last hier nu tot dezer stede. [52-3]

Diversche opynye.
Zo eyst Gods groote ontfermhertighede,
Zoo ons de prophete zeght zonder sparen: [54-5]
Ic zal den mensche eeuwelic bewaren
Mijn ontfermhertigheyt; en voort wy lezen [56-7]
Dat zy es boven zijn waercken gherezen. [58]

Vierigh apetijt.
Ia, maer by dezen (zijt dit behertigh fijn)
Zaligh zijnze die hier ontfermhertigh zijn;
Te vergheifs zo en es dit niet verzweghen. [59-1]

39-0 *dit hier beclijft* = *dats warachtigh* 46; WNT II 1604 vat *beclyven* hier trans. op = overwinnen; *beschryven*, schrijven, Marc. 16:16.
41 Parenthetische imper. tussenzin; *verhaligh*, pass., samengevat.
42 *by goeden beschee*, op goede grond, stellig.
45 *iet voordachtigh zijn*, ergens eerst aan denken.
47-9 Ez. 18:21, 22.
51 *vermijncken*, verminderen.
52-3 *betrauwen*, vertrouwen; *van dit groot last*, wat deze moeilijke taak betreft.
54-5 *zo eyst*, dan is het; *zonder sparen*, zonder dralen.
56-7 Jes. 54:8; *voort*, verder.
58 Ps. 145-9.
59-1 *by dezen*, bovendien; *behertigh zijn*, ter harte nemen; Matth. 5:7; *te vergheifs niet*, niet zonder reden.

Diversche opynye.
Ia, Ia, nu hebbic wel tverstant ghecreghen.
Den meesten troost (dit werdt u lieden tzienste) [62-3]
Dat es alleene des menschen verdienste,
Want schriftuere zeght (den keest wilt nu smaken)
Dontfermhertigheyt zal elc plaetze maken
Naer de verdienste van zynen ghewaercken. [65-7]

Broederlicke liefde.
Daer op en willen wy ons niet verstaercken,
Want niet van ons zonder de hulpe van God. [68-9]

Diversche opynye.
Dats waer, nu verstae ic eerst dat rechte slot:
Tes de verdienste Christi, daer eyst vonden, [70-1]
Want zijn bloet zuvert ons van allen zonden;
Ooc sprack hy an tcruce: tes al vuldaen. [72-3]

Vierigh apetijt.
Noch en willic daer op niet te vaste staen,
Wan schriftuere zeght totter slijncker zyde:
Gaet van my, ghylieden vermaledyde, [+]
In teeuwigh vier ulien bereedt certeynigh. [+]S 1 r.
Dat es tot donzuvere en onreynigh.
Wat helpt dan dien troost in tstaervens stacye? [68-9]

Diversche opynye.
Zo eyst dan Gods milde gracye,
Want Paulus zeght, zo ons claer staet beschreven:
Die gracye Gods es dat eeuwigh leven. [82]

Zonder aergh.
Stont hier beneven open ghegroyt, minne, [83]
Ic lieper ter stont ghecaust, gheschoyt inne;
Ic vrueght bespoeyt winne duer de gheriefte. [85]

62-3 *tverstant cryghen*, begrijpen; *tzienste*, het beste.
65-7 *den keest smaken*, iets goed beseffen; Ps. 62:13.
68-9 *verstaercken op*, reflexief = *vaste staen op* 74; *niet van ons*, wij kunniets.
70-1 *slot*, slotsom; *daer eyst vonden*, nu heb ik het.
72-3 1 Joh. 1:7; Joh. 19:30.
68-9 *verstaercken op*, reflexief = *vaste staen op* 74; *niet van ons*, wij kunniets.
82 Rom. 6:23.
83 *stont hier beneven open*, stond het (het eeuwige leven, de hemel) hier open naast ons; *ghegroyt*, lees *ghebloyt* (?), bloeiend, in volle heerlijkheid; *minne*, beste man.
85 *vrueght winnen*, de zaligheid verwerven *bespoyt* (bespoedigd), haastig; *duer de gheriefte*, door de makkelijke gelegenheid.

Diversche opynye.
Zo eyst den strael der godderlicker liefte,
Daer duere hy was gheboren, besneden,
Ghevanghen, bespott en heift veil gheleden,
Ghecruust, wt gherect ende die doot ghesmaect,
Begraven, ghezalft en ter hellen gheraect;
Dit was al duer liefde die tonswaert straelde.

Vierigh apetijt.
Maer die in dootzonden staerft hier of faelde.
Ten zoude hem niet helpen, wilt dit maercken,
Want daer staet gheschreven: huerlier waercken
Zullen hen naervolghen; dit maect my zwaerheyt. [92-5]

Broederlicke liefde.
Hoort, Opynye, uwe wanckelbaerheyt
Es onslieder herte nu van u zwichtigh. [97]

Vierigh apetijt.
Want ghy zijt onvaste en onghestichtigh,
Daeromme lichtigh wy van u scheeden snel
En ons tot beteren raedt bereeden wel. [98-0]
God wil ons bereeden el tot troostigh pant,
Wiens name dat es Schriftuerelic Verstant,
Wijs ende vaylliant, niet voor hem verborghen. [101-3]

Figuere.
 Hier tooghtmen de dryvuldigheyt boven in eenen throne.

Diversche opynye.
Scheett van my ghereet, al liept ghy tot morghen,
Ic zalt bezorghen met cloucken moe legghen;
Alst past zal icker van tmyne toe zegghen. [104-6]

Vierigh apetijt.
Och almachtigh God, ic biddu minnelick,
Anhoort ons bede. al zijn wy zinnelick,
Laet ons tverstant der schriftueren ghenaken,
Dat wy den keest moghen zijn ghewinnelic [+]

[+]S 1 v.

92-5 *falen van iet*, iets mislopen; Op. 14:13; *swaerheyt*, moeilijkheid.
97 *zwichtigh zijn van enen*, van iemand afscheid doen nemen.
98-0 *onghestichtigh = onvaste*; *lichtigh* gauw; *hem bereeden tot*, uitzien naar; *raedt*, hulp.
101-3 *bereeden*, bezorgen; *el*, (iemand) anders; *troostigh pant*, betrouwbare helper; *wil*, zal; *vayllant*, voortreffelijk; *niet* (es), niets.
104-6 *scheett ghereet*, ga snel weg; *t bezorghen*, mijn bemoeiing; *legghen*, opschorten; *alst past*, 366, uit de spreuk van de Fonteine.

Van tsprincen vraghe, wt ionsten innelic; [108-1]
Dat biddic u, O God, voor alle zaken.
Apetijt int herte doet vierigh blaken,
Om smaken voetzele zonder ontbaeren; [113-4]
O heere, staet by die hulpe beghaeren.

God de vadere.
Die hulpe beghaert, hem werdt troost ghegheven
En niet verdreven als hy bidt ootmoedigh; [116-7]
Die hem vernedert zal werden verheven,
Die my ancleven vercryghen overvloedigh. [118-9]

Vierigh apetijt.
Lof, God almoghende, van dwaerck voorspoedigh;
Ic zie ons trooster, reverencye doet. [120-1]

Broederlicke liefde.
Dat zal ic doen met u, Apetijt Gloedigh,
Op dat ons Gods gracye ancleven moet. [122-3]

Vierigh apetijt.
Een minnelic groet zy u God schijnckende
Met uwen ghetroude, reyn zonder vlecken. [124-5]

Schriftuerlic verstandt.
Wat es inden moet? ben icx ghedijnckende,
Ic zal zonder fraude den keest ontdecken. [126-7]

Vierigh apetijt.
O waerde meester, hoort ons vertrecken.
Ons es ghevraeght om te tooghen puerlic
Een vraghe schriftuerlic, figuerlic: [128-0]

108-1 *zinnelick*, vleselijk, aards; *keest*, quintessens, 127; *ghewinnelic zijn*, vinden, treffen; *wt ionsten innelic*, uit diepe genegenheid.
113-4 *doet*, imperatief; *zonder ontbaeren*, zonder uitstel.
116-7 Vgl. Matth. 21:22 en overeenkomstige plaatsen; *en* (hy wert) *niet verdreven*.
118-9 Vgl. Matth. 23:12 en overeenkomstige plaatsen; *vernedert*, lees *verneert* (middenrijm); *ancleven*, aanhangen.
120-1 *van dwaerck voorspoedigh*, voor uw hulp; *reverencye doen*, groeten.
122-3 *gloedigh = vierigh*; *moet ancleven*, moge ten deel vallen.
124-5 *groet*, zegen; *ghetroude*, vertrouweling, volgeling (Waerheyt).
126-7 *moet*, gemoed; *ghedijnckende zijn*, nadenken over; *zonder fraude*, vast en zeker; *ontdecken*, verklaren.
128-0 *vertrecken*, mededeling; *een vraghe tooghen*, een vraag beantwoorden in een spel; *schriftuerlic, figuerlic*, met teksten en zinnebeeldig.

Welc den mensche staervende meesten troost es;
En men vindt nu niemant die zuudt of oost es
Dan ghy, om te zegghen hier of bescheedt zoet. [133]
Dus onslieden als nu een claer beleedt doet,
Metter waerheyt te tooghene u verclouct. [134-5]

Schriftuerlic verstandt.
Naer dat ghy dit om weten an my verzouct,
Zal ict u verclaren, blust alle zwaerheyt. [137]
Ic, Schriftuerlic Verstant met der Waerheyt
Zegghe en met verzekertheyt aervende,
Dat den meesten troost den mensche staervende
Es, dit houde elc zonder dissencye,
Een goe wel gheruste consciencye,
Zuvere en oprecht; dit es mijn belijdt. [139-3]

De waerheyt.
Tzelve volghic en mijn zuster Apetijt. [144 +]

[+]S 2 r.

Broederlicke liefde.
Ghebenedijt zo zy uwen name goet;
Int onderwyzen maect ons beqwame vroet,
Schriftuerlic Verstant, en werdes niet moe voort.

Schriftuerlic verstandt.
Tzal u ghebueren, zeer naerstelic toe hoort. [148]
De heere die zeght (blusschet u ghepijn al)
Zeght den rechtvaerdighen dat hem wel zijn zal,
Want hy zal ghespyzet werden met der vrucht
Zijnder vindijnghen; dat es claer, zonder ducht, [150-2]
Zijn goede consciencye wel gherust.

Vierigh apetijt.
Och eerwaerdyghe meestere, boet onzen lust,
Tverlanghen blust ende leert ons te wensche. [154-5]

133 *ghy* in plaats van *u* door ‘zegghen’; *bescheedt zegghen*, antwoorden.
134-5 *beleedt doen*, leiding geven; *hem vercloucken*, zich moeite geven; *t metter waerheyt tooghen*, naar waarheid meedelen.
137 *zwaerheyt*, kommer.
139-3 *en*, lees *u*; *met verzekertheyt aerven*, zekerheid geven; *zonder dissencye houden*, zonder verzet aanvaarden; *belijdt*, verklaring.
144 Vormt met 145-7 één claus van Broederlicke Liefde; *int onderwyzen*, door uw onderricht; *vroet maken*, leren; *beqwame*, op passende wijze; *werdes*, word daarvan.
148 *naerstelic*, ernstig.
150-2 Jes. 3:10; *vindijnghe*, adinventio, Staten vert. ‘werk’; *ducht*, reden tot vrees.
154-5 *lust boeten*, verlangen bevredigen; *te wensche*, volledig.

Schriftuerlic verstandt.
Sente pieter zeght: die verborghen mensche
Des herten, in zuverheyt wandelende
Des gherust gheest (zijt dicwils handelende)
Die es in de ooghen Gods rijcke vermaert. [156-9]
Ia zo rijcke, zoo ons Salomon verclaert,
Dat de conijngh hem een vrient zijn zoude. [160-1]
Ooc zeght Paulus: hy es (neimt dit in onthoude)
Warachtigh, hy en magh hem niet ontzegghen. [162-3]

Broederlicke liefde.
Noyt en hoorden wy bedt den zin wtlegghen.
Maer waerde meestere, hier noch bet op gloost. [165]

Schriftuerlic verstandt.
Met der waerheyt zegghic: dits den meesten troost,
Want Paulus die zeght, dat en es gheen abuus:
Christus schoon, zuvere, die es in zijn huus. [168]
Ooc zeght hy dat den tempel Gods es heligh,
Twel therte es gherust, zijt niet vervelich. [169-0]

Zonder aergh.
Spelich zo ben ic in vruechden verheven. [171]

Schriftuerlic verstandt.
Ic ben verzekert dat noch doot, noch leven,
Noch ynghel, noch heerschappye, noch maghten,
Noch dat teghenwoordigh es (wilt dit achten)
Noch dat toecommende es, hoogheyt noch staercte,
Noch diepte, zoo Paulus zeght diet wel maercte,
En zal ons scheeden van die charitate
Die in Christo Iesu es; elc dit wel vate, [172-8 +]
Dat hy dit van dezen meesten troost wtt. [178-9]

+S 2 v.

156-9 1 Petr. 3:4; *vermaert zijn*, (bekend) zijn; *iet handelende zign = behertigh zijn* 59, overwegen.
160-1 Spr. 22:11.
162-3 Zie 1 Thess. 5:24, 2 Thess. 3:3; *warachtigh*, trouw; *niet ontzegghen*, niets weigeren; *in onthoude nemen = onthauwen* 192, vasthouden.
165 *glozen op iet*, iets uitleggen; *bet*, meer, verder.
168 Hebr. 3:6; *in zijn huus*, in domo suo (quae domus sumus nos).
169-0 1 Cor. 3:17; *Twel*, lees *Twelc* (quod estis vos); *zijt t niet vervelich*, laat het u niet te lang vallen.
171 *spelich*, spelende.
172-8 Rom. 8:38, 39; *ynghel*, meervoud; *heerschappye, maght*, engelenkoren, zie *Tafel* II 20; *achten = maercken*, met aandacht letten op.
178-9 *vaten*, vatten, begrijpen; *wten van*, zeggen over.

*

Vierigh apetijt.
Och, dit zeer wel tot onzen propooste sluutt.
Maer wie es zo verzekert, ons verleght dat. [180-1]

Schriftuerlic verstandt.
Een goe consciencye. Want Iob zeght plat:
Mijn herte en straft my niet, dit es puere,
Van alle mijns gheheels levens weghe duere. [183-4]
Ooc stater: die heere anziet dat herte.
Sente Luuc ons claer zeght (blust al u smerte)
Pays es den goetwillyghen inder aerden. [185-7]

Sonder aergh.
Moght ic hier ooc den clap nu wat anvaerden,
Druck met onwaerden werdt vry tonder gheghespt. [188-9]

Schriftuerlic verstandt.
Eyst dat ons therte hier niet en berespt,
Zo hebben wy tot God een vast betrauwen. [190-1]
Wat wy beghaeren zullen (wilt onthauwen)
Dat zullen wy van hem ontfaen; u verblijdt. [192-3]
Paulus zeght: ic hebbe eenen goeden strijdt
Ghestreden, ic hebbe mynen loop vulhent,
Tgheloove ende trauwe ghehouden gent;
Waerom my es bereedt die edel croone
Der rechtvaerdigheyt, de welc my te loone
Gheven zal den rechten iuge inden dagh. [194-9]
Ooc zeght de prophete, anhoort mijn ghewagh:
Dwaerck der rechtvaerdigheyt dat zal goe pays zijn,
En houffenijnghe van dien int palays fijn.
Dat es stilligheyt (hoort zonder fleeuwigheyt)
En verzekerheyt tot inder eeuwigheyt. [200-4]
En die verzekert es, staet alder vast.

* 195 volent 202 oeffeninghe
180-1 *sluten te*, passen bij; *propoost*, vraag; *verlegghen*, uitleggen.
183-4 Job 27:6; *plat*, duidelijk; *weghe* in plaats van *daghe*-*van alle daghe* = alle dagen.
185-7 1 Sam. 16:7; Luc. 2:14; *inder aerden*, op aarde.
188-9 *den clap anvaerden*, meepraten; *tonder ghespen*, vernietigen; *met onwaerden*, smadelijk.
190-1 1 Joh. 3:21, 22; *berespen*, veroordelen.
192-3 Joh. 15:16.
194-9 2 Tim. 4:7, 8; *ghehouden*, behouden; *gent*, algemeen prijzende bepaling; *recht*, rechtvaardig; *inden dagh*, op de dag van het oordeel.
200-4 Jes. 32:17; *houffenijnghe van dien*, werking van gerechtigheid; *dat es stilligheyt*, nl. gerustheid, Vulgaat silentium; *palays*, hemel; *fleeuwigheyt* (*fleeuwen*, smeeken), gejammer.

Broederlicke liefde.
Het es waer, maer eyst dat u niet en mespast,
Wilt dit noch bet prouven duer u goet opstel. [206-7]

Schriftuerlic verstandt.
Paulus die zeght: wy betrauwen ons zo wel,
Want wy hebben een goe consciencye. [208-9]
Ooc zeght hy voort naer ons intencye: [210]
Ic ben naerstigh om hebben (maerct wel dit slot)
Een oprechte conscyencye voor God
En voor de creatuere naer ons wenschen.
Ooc zeght sent Ian van dusdanyghe menschen, [+]
Sprekende omme des zins verhooghen al: [215]
Wy weten, als de heere hem vertooghen zal,
Dat wy hem zullen ghelijc zijn en hem zyen
Zullen ghelijc als hy es. dits claer belyen. [216-8]

[+]S 3 r.

Vierigh apetijt.
Ic moet verblyen duer deze ghevoughte. [219]

Schriftuerlic verstandt.
Die wyze man zeght: daer es gheen ghenoughte
Boven sherten blijschap; elc dit in zughe. [220-1]
Paulus zeght: ons blijschepe es tghetughe
Onzer consciencyen; hoort ent u lust. [222-3]
Salomon zeght ooc, dat een herte gherust
Es ghelijc der ghedueryghe maeltijt goet, [224-5]
Daer wy al tzamen verre ende wijdt zoet
Ghenoodt zijn; voort staet ons noch claer bescreven:
Die vruecht des herten es des menschen leven,
Tshertens schat, rijcdom; tzelve dit tastigh zeyt;
Zonder beghevijnghe der vastigheyt. [228-0]

206-7 *mespassen*, onaangenaam zijn; *prouven*, bewijzen; *opstel*, plan.
208-9 Hebr. 13:18; *zo wel*, volkomen.
210 Hand. 24:16; *intencye*, mening; *naerstigh*, vurig.
215 *omme des zins verhooghen*, om ons op te wekken.
216-8 1 Joh. 3:2; *claer belyen*, duidelijk getuigenis; *zyen* (zien), oogrijm.
219 *ghevoughte*, vgl. *voeginge* MWB 9, 719, een door God ingestelde wijze beschikking.
220-1 Pred. 8:15.
222-3 2 Cor. 1:12 (*roem* in plaats van *blyscepe*); *ent u lust*, als ge bereid zijt.
224-5 Spr. 15:15.
228-0 Vgl. Spr. 14:30; *zonder beghevijnghe der vastigheyt*, zonder verlies van zekerheid; *tastigh*, tastbaar, duidelijk.

Zonder aergh.
Waer ic daer gastigheyt, hoe zoudic smullen [231]
En van die maeltijt mijn buucxkin op vullen!

Schriftuerlic verstandt.
Sent Ian ons vander gheruster herten zeght:
Dit es tbetrauwen dat wy tot God oprecht
Hebben; wat wy beghaeren lude of stille
Zullen wy vercryghen naer zynen wille. [234-6]
De zelve ooc zeght: hier in zo es vulmaect
De liefde Gods, op dat wy betrauwen naect
Hebben zouden inden dagh des oordeels zwaer,
Want ghelijc hy es, zijn wy hier ooc, dats claer. [237-0]
Goe gherustigheyt waerpt wt alle vreeze.

Broederlicke liefde.
Wilt hier noch wat trecken van uwer sneeze,
Als dat tverstant gheheel op ons welve. [242-3]

Schriftuerlic verstandt.
Dat dit den meesten troost es wt God zelve, [244]
Want, zo Paulus zeght: hy roupt, dats in deze
Hy doet ons roupen (dit es nu de peze)
Vader, vader; en zijn wy zijn kinderen,
Wy zijn aerfghename, niet magh ons hinderen. [245-8]

Vierigh apetijt.
Druck moet verminderen vruecht in sayzoene; [+]
Pijnt ons hier inne noch wat te bevroene. [249-0] [+]S 3 v.

231 Waarschijnlijk contaminatie van *Waer ic daer gast* (of *gastigh*, gastende, van een pas in de zeventiende eeuwaangetroffen werkwoord *gasten*, te gast gaan) × *Waer my daer gastigheyt* (gastvrijheid). Rh Gl. *gastigheyt*, gast?
234-6 1 Joh. 3:21, 22.
237-0 1 Joh. 4:17, 18; *perfecta caritas* is vervangen door *goe gherustigheyt*.
242-3 *sneeze*, kralensnoer; *als dat*, zodat; *verstant*, inzicht; *welven op*, ten deel vallen.
244 *wten*, uitspreken.
245-8 Rom. 8:15, 17; *dit es de peeze*, hier gaat het om.
249-0 (es) *in sayzoene*, bloeit op; *pynen*, zijn best doen; *bevroen*, onderrichten.

*

Schriftuerlic verstandt.
Sente Paulus zeght coene (dit binden zal)
Den gheestelicken mensche vonnesset al; [251-2]
Wie hem zelven vonnest zonder verterden,
Die en zal van niemant gheoordeelt werden. [253-4]
Een zuver consciencye, wiet verleyt,
Goet ende oprecht gheen iuge en verbeyt, [255-6]
Ende in teecken van dien, zo ic ghewaghe,
Zal Christus ooc zegghen ten ioncxten daghe,
Tot dezen sprekende met herten blyde:
Comt alle te zamen ghy ghebenedyde,
Int rijcke mijns vaders dat u es bereedt. [257-1]

Broederlicke liefde.
Dezen troost alle troosten onder hem spreedt,
Als troost boven alle troosten strijckende. [262-3]

Schriftuerlic verstandt.
Dat dit den meesten es, dats claer blijckende,
Zoo ons Paulus wel es den vont ghevende, [265]
Hier op de waerelt noch ghezont levende,
Verzouckende tstaerven duer stroost oorconden,
Zegghende: ic beghaere tzijn ontbonden
Van tstaervelic leven; ooc zeyt verduldigh: [267-9]
Want ic en vinde my in gheen dijngh schuldigh. [270]
Tverstandt magh elc wel claerlic verwaerven,
Dat dit den meesten troost es int staerven,
Want wt dezen trooste beghaertmen de doot.

Zonder aergh.
Al ware den troost noch zevemael zo groot,
Ic en zoude daer omme die doot niet pryzen,
Maer caemze ic zouze mijn moerkin wyzen;
Ic ware lievere by mynen schapen.

* 276 moerken
251-2 1 Cor. 2:15; *coene*, vrijmoedig; *vonnessen*, oordelen; *binden*, bindend zijn.
253-4 1 Cor. 11:31; *zonder verterden*, zonder dralen (Rh. Gl.).
255-6 *verbeyden*, te wachten hebben, 356; *verleyden*, leed doen, verdrieten; *wiet verleydt*, of men het prettig vindt of niet.
257-1 *in teecken*, als bewijs; *ghewaghen*, zeggen; *Matth.* 25:34.
262-3 *spreeden*, bedekken; *boven strijcken*, overtreffen.
265 *vont*, uitkomst van een overweging.
267-9 *tstaerven*, te sterven (vgl. *tzijn*, 268); *duer stroost oorconden*, op grond van de vertroosting waarvan Christus getuigd heeft; Fil. 1:23; *verduldigh*. gelijkmoedig.
270 Hebr. 13:18.

*

Diversche opynye.
Ic en hebbe vry altoos niet gheslapen,
Ic comme vercnapen eer ic verdoove. [278-9]
Schriftuerlic, wat zeght ghy van tgheloove
En van goede hoope, dits niet gheqwist vry,
En alder meest vander verdienste Christi,
Vander liefde en donfermhertighede
Gods en vander verryzenesse mede?
Dits al grooten troost naer onzen propoosten. [280-5]

+

+S 4 r.

Schriftuerlic verstandt.
Deze en zullen al den mensche niet troosten,
Ten zy dat hy heift (verstaet al nu dit snel)
Een goe consciencye gherust zeer wel.
En daer die niet en es (hier op zo gloost fijn) [289]
En magh tgheloove daer gheenen troost zijn.
Hope, verdienste, ontfermhertighede,
Belofte, liefde, bloet, ia Christus mede
En zijn al gheenen troost (dit my wel verstaet)
Der ongheruster consciencyen qwaet,
Want zy hier noch hier namaels troost en verbeyt,
Maer al dat wreet es, zoo de wyze man zeyt. [295-6]
Ooc genereirtse qwa desperacye,
Den meesten ontroost in tstaervens stacye
Diemen peynzen magh binnen sdoodts foreesten;
En by contrarye zo es den meesten
Troost zuver gheruste consciencye goet;
Gheenen ontroost en heift zou (zijt dit wel vroet) [297-2]
Dus moet dit boven allen troosten ryzen.

Vierigh apetijt.
Lof God, die can den hongheryghen spyzen,
Wilt ons staervende dezen troost verleenen,
Want zonder dezen en es negheenen. [306]
Maer waer wt spruut hy? laet ons dat vernemen.

* 296 de Wijze man
278-9 *altoos niet*, volstrekt niet; *vercnapen*, meehelpen, meepraten; *verdooven*, overbluft worden.
280-5 herhaalt 39 etc.; *gheqwist*, nutteloos; *propoost*, mening.
289 *glozen op*, nadenken over.
295-6 Zie Spr. 11:23.
297-2 *desperacye ghenereren*, tot wanhoop voeren; *ontroost*, smart; *tstaervens stacye*, 79; *sdoodts foreesten*, de dood; *zou*, zij.
306 *zonder*, buiten; *en es negheenen*, is er geen.

Schriftuerlic verstandt.

Zo zegghic, volghende der eerster temen [308]
Met verzekerthede en met der waerheyt:
Goe zuvere consciencye (dits claerheyt)
Spruut wt God, alder goetheyts beghinsele,
Vader der troostijnghen (neimt verzinsele)
Ende alder bermhertigheyt; dits tgheests nope. [312-3]
Ooc es zy claer sprutende wt der hope,
Allen ontroost midts dezen een cranckere, [315]
Als wt een vaste verzekert hanckere
Rustende in die goddelicke mildtheyt. [316-7]

Broederlicke liefde.

Met rechte men nu wel des ontroosts schilt zeyt,
Want noyt ontroost dezen troost en verbofte. [318-9]

Schriftuerlic verstandt.

Spruut ooc wt der goddelicker belofte, [320]
Daer duere dat zy ghewect en verstaerct es
Wt tgheloove, als een licht dat bemaerct es
Alle de Christelicke creatueren; [+ 322-3]
Als een goet fondament tot elcker hueren [+S 4 v.]
Der gheestelicker ghestichtijnghe beleift, [325]
Welc gheloove dat hy verzekertheyt heift
Vander waerheyt, die niemant (hoort dit ghewagh)
En bedrieght, noch ooc bedroghen zijn en magh. [326-8]

Sonder aergh.

Mijnder herten gheclagh es zwaer stacye. [329]

308 *teme*, uitspraak; *volghen*, blijven bij.
312-3 2 Cor. 1:3; *verzinsele nemen*, nadenken; *nope* + genitief, aanraking door.
315 *cranckere*, verzwakker, vernietiger.
316-7 Hebr. 6:18, 19; *mildtheyt*, goedertierenheid.
318-9 *men nu*, lees *men u*; *verboffen*, verjagen.
320 Hebr. 6:12-14; *daer duere dat*, waardoor.
322-3 Lees *Van* (door) *alle*: vgl. Jes. 9:1.
325 *ghestichtijnghe*, stichting; *beleift*, ervaren? *heift*, lees *gheift*.
326-8 Zie Hebr. 6:17, 18 over 'hoop'; *dat hy*, lees *dat*, vgl. 139, 309.
329 ik heb het moeilijk, kan het niet volgen; *gheclagh*, toestand.

*

Schriftuerlic verstandt.
Zy spruut ooc wt der milde Gods gracye,
Als wt een specyael hulpe voor elcke;
Wt der liefde, als een teecken duer dwelcke
Die creatuere van God ontfanghen werdt,
En gheordonneirt zonder verlanghen terdt
Ten eeuwyghen levene, welc teecken claer [332-5]
Scheedende es de kinderen (dits openbaer)
Des rijcx, van al den kinderen des verlies. [337]

Vierigh apetijt.
Noyt creatuere ter waerelt op en wies,
Die staervende hier mede werdt gheqwetst vry.

Schriftuerlic verstandt.
Wt die verdienste en passye Christi,
Als wt die generaelste, waertste rooze; [340-1]
Verdienste, die ons waercken (elc dit glooze)
Waerdigh beqwame Gode es makende. [342-3]

Broederlicke liefde.
Wy zijn naer uwe leerijnghe snakende, [344]
Ghelijc daerde van twater niet en werdt zadt.

Schriftuerlic verstandt.
Wt bloedt Christi, als wt een ghemeene badt,
Zuverende ons consciencye van
Alle vlecken, om wel te dienene dan
Den levenden God; dit es al warachtigh. [346-9]
Dus zegghic, volghende mijns woorts eendractigh, [350]
Dat dit den meesten troost es daermen af spreict.
Waer zuvere consciencye ghebreict
Goet en oprecht, daer zo moet troost deynzen, [352-3]
Want alle de troosten diemen magh peynzen

* 334 gheordineert
332-5 *duer welcke*, (teken) ervan dat; *ontfanghen*, aannemen; *gheordonneirt*, elk in zijn orde, 1 Cor. 15:23; *verlanghen*, uitstel; *terden*, treden.
337 *verlies*, verderf (zie Matth. 25:32 vlg.); *gheqwetst*, lees *gheqwist-gheqwist werden*, verloren gaan vgl. 281.
340-1 *verdienste en passye*, heilzaam lijden; *die gheneraelste waertste rooze*, de edelste roos van alle-beeld van Christus aan het kruis.
342-3 *beqwame*, welgevallig; *glozen*, ter harte nemen.
344 *snaken*, snakken.
346-9 Hebr. 9:14; *ghemeen*, voor allen.
350 *volghende ... eendrachtigh*, volgens mijn overeenkomstige uitspraak-zie 300, 308.
352-3 *ghebreken*, ontbreken; *deynzen*, wijken.

En troosten niet een qwaet ongherust herte,
Wantt niet en verbeyt dan wreedtheyt en smerte,
Als den meesten ontroost die daer magh ryzen. [357]
En by contrarye (hoort mijn bewyzen)
Es zuver consciencye, zoot blijcke, [359 +]
Verzekert teeuwigh onhendigh rijcke. +T 1 r.
Dits den meesten troost, des ontroost slechtere,
Ontziende iuge, oordeel noch rechtere, [361-2]
Ghetooght metter waerheyt, zo elc magh maercken.

Diversche opynye.
Wats hier, Schriftuerlic wilt my versnaercken [364]
Met der waerheyt? al moet ic nu wijcken,
Alst past ic zal noch mijn curen doen blijcken.

Vierigh apetijt.
Gaet henen strijcken, ghy zijt verwonnen. [367]
Och meester, wilt ons nu wt liefden ionnen
Om tvuldoen der reynder chaerten puerelic,
Als nu te tooghene hier figuerelic
Dwelc ghy schriftuerlic nu wel hebt gheprouft:
Dat zuver consciencye onbedrouft
Den meesten troost es; wilt u hier toe pooghen. [368-3]

Schriftuerlic verstandt.
Tzal ulien ghebueren; ontsluut u ooghen,
Sdrucx verdrooghen zal ten gherake daken. [375]
Ziet binnen, zo mueght ghy de zake smaken. [376]

Figuere.
 Hier zalmen tooghen Iacob de patryarcke staervende.

Broederlicke liefde.
Laet ons tverstant hier of zijn verwaervende.
Wie was hy die ic zagh ligghen staervende? [378-9]
In zijn bedde hy lagh, twelc my wel behaeght.

357 *meeste*, ergste; *magh ryzen*, kan ontstaan.
359 *zuver consciencye*, indirect object.
361-2 *slechten*, vernietigen; *ontzien*, vrezen, passim.
364 *Wats hier*, wat nu; *versnaercken*, overdonderen (Rh. Gl.).
367 *henen strijcken*, weggaan.
368-3 *wilt ons ionnen*, wees zo goed; *om ... chaerten*, om de eisen van de chaerte te vervullen; *puerelic*, precies; *als nu*, nu; *prouven*, bewijzen; *onbedrouft*, opgewekt, adjectief; *hem pooghen*, zijn best doen.
375 *sdrucx verdrooghen*, het verdwijnen van uw angst; *ten gherake daken*, in orde komen.
376 *binnen*, de ruimte voor een figuere.
378-9 Werd waarschijnlijk door Zonder AErgh gezegd.

*

Schriftuerlic verstandt.
Twas Iacob, de patriarcke, die ghy zaeght,
Duer zuver consciencye ongheblaemt,
Want hy zeyde staervende: ic werde verzaemt
Met mijn volc; dit nu zeer wel ten zinne zwemt. [380-3]

Vierigh apetijt.
Dezen troost al andere te boven clemt. [384]
Maer tooght ons noch figuerlic staerckere.

Figuere. [Figuere.]
 Hier tooghtmen de zeven Machabein naect om te doodene.

Schriftuerlic verstandt.
Tzal u gheschien, zijt een naerstigh maerckere
En vraeght my vryelic, ic zal u payen.
Ziet binnen, zo magh u den gheest verfrayen. [386-8]

Schriftuerlic verstandt.
Wat zeght ghy van dien, hoe eyst dat u behaeght?

Sonder aergh.
Ey lacen, wachaermen, noyt aldus versaeght.
Ic werde gheiaeght gheheel wt den zinne,
Ic crope van vreezen ter caven inne, [+]
I, zoudeme my alzo nemen tlijf? [390-3] [+]T 1 v.

Vierigh apetijt.
Zwyghet Zonder AErgh, maect hier nu gheen ghekijf,
Tmotijf es tonzen verstande gheleghen. [395]
Dus waerde beminde, laet niet verzweghen
Tbeweghen des zins, ons liefden voeders. [396-7]

* 393 soudemen
380-3 *ongheblaemt*, onbesmet; Gen. 49:29; *ten zinne zwemt*, richt zich naar, past bij onze bedoeling.
384 *te boven clemmen* (klimmen), overtreffen.
Figuere. *om te doodene*, om gedood te worden.
386-8 *maerckere*, opmerker: *payen*, tevreden stellen; *verfrayen*, zich verheugen.
390-3 *wachaermen*, wee; *cave*, schoorsteen; *I*, ai; *zoudeme*, zou men (var.); *lijf*, leven; *versaeght*, angstig.
395 Het richt zich tot ons begrip.
396-7 *waerde beminde = ons liefden voedere*, Schriftuerlic Verstandt-*voeders* ws. om het rijm; *tbeweghen des zins*, hoe we de bedoeling moeten overwegen.

Schriftuerlic verstandt.
Die daer naect waren zeven ghebroeders
Ende haer moedere, zo ic dit wel weet, [398]
Ghevaen vanden Conijngh Anthyocus wreet,
Dieze met tormenten braghte ter doot fel,
Om dat zy niet en deden zo hy gheboodt snel
Int eten tzwynen vleesch; den troost vermeerde,
Want deerste die hem daer inwendigh keerde,
Zeyde wt der gheruster eendrachtigheyt:
Die heere zal anzien die warachtigheyt, [403-6]
Dats goe consciencye zuver, oprecht. [407]
Ooc stater gheschreven (dit hier an noch zeght)
Dus storven zy alle zeven int ghemeene
Reyn, zuver, onbesmet; zeght groot en cleene, [408-0]
Es dit den meesten troost niet? ic zegghe iaet.

Vierigh apetijt.
Dezen troost alle troosten te boven gaet.
Maer tooght ons noch wat tot onzer meenijnghe. [413]

Figuere.
 Hier tooghtmen onzen heere ant cruce tusschen twee moordenaers.

Schriftuerlic verstandt.
Ziet binnen, tzal zijn u sdrucx vercleenijnghe.

Broederlicke liefde.
Het anschauwen magh elcken wel ghenoughen,
Maer hoe wilt ghy dit ten propooste voughen
Van onzen zinne, datt elc magh vaten vroet? [415-7]

Schriftuerlic verstandt.
Tcomt tonzen propooste wter maten goet,
Vanden moordenaere die ter rechter hant hijngh. [418-9]

398 *die daer naect*, de naakte personen daar.
403-6 *den troost vermeerde*, hun moed nam toe; *want deerste die*, lees *want doe deerste*; *hem inwendich keren*, sterven; (hy)*zeyde*, lees (zy) *zeyden*, namelijk de anderen, zie 2 Macch. 7:5, 6 ;*wt der gheruster eendrachtigheyt*, uit rustige eensgezindheid; *warachtigheyt*, veritas, Statenvertaling ‘het recht’.
407 Een eigen conclusie van de schrijver.
408-0 *dit hier noch an zeght*, voeg dit hier nog bij; vgl. 2 Macch. 7:40; *int ghemeene*, samen.
413 *tot onzer meenijnghe*, om te voldoen aan ons verlangen.
415-7 *ghenoughen*, voldoende zijn (dit beeld is ons bekend); *voughen ten propooste van onzen zinne*, uitleggen ten dienste van ons inzicht; *datt*, zodat het; *vaten*, vatten, begrijpen; *vroet*, bijwoord (ook Audenaerde 427, Cortrijcke 410), rijmlap.
418-9 *tonzen propooste commen = sluten*, 180; *vanden m.*, wat betreft de m.

*

Vierigh apetijt.

Ic noyt zulc begrypen in mijn verstant vijngh,
Want de moordenaere int slevens iuechden [420-1]
En dede noyt gheene of niet veil dueghden,
Totter tijt toe dat zijn leven werdt gheblust;
Was zijn consciencye doen wel gherust
En ghevest in God? zijt dit ontbindende. [425]

Schriftuerlic verstandt.

Iaze, want al tzamen in hem vindende [+]
Daer wt dezen troost spruutt (dit fraey oorcont es) [+T 2 r.]
Tgheloove, hope, liefde, dat vermont es
Al tzamen vooren, den ontroost gheblust was. [429-9]
Zijn consciencye werdt doen gherust ras,
Zuver en oprecht, dat tooghdy warachtigh,
Zegghende: heere, zijt mijnder ghedachtigh
Als ghy comt in u rijcke; hoort dit hende:
Christus zijn consciencye bekende
Zuver en gherust, zeyde naer zijn advijs:
Heden zult ghy met my zijn int paradijs. [431-6]

Vierigh apetijt.

Van schoonder bewijs zo en hoorden wy noynt,
Wel accorderende op onslieder poynt;
Maer laet u leerijnghe noch op ons dauwen. [437-9]

Figuere. [Figuere.]
 Hier tooghtmen sente Steven, alzoo men steende.

Schriftuerlic verstandt.

Ziet binnen en willet tverstant onthauwen. [440]

Zonder aergh.

Duer dat anschauwen willet sluuprat draghen, [441]
Want vreeze zou my wel duer tcuupgat iaghen. [442]
I, zoudic zo mijn leven henden? eylaes!

* 431 thoondhy bij 440 alsomen hem steende
420-1 *begrypen*, denkbeeld, opvatting; *slevens iueght*, de kracht van het leven.
425 *vesten in*, funderen op; *ontbinden*, verklaren.
429-9 *dit fraey oorcont es*, dit is een betrouwbaar bewijs; *vermont*, vermeld; *vooren*, zoëven.
431-6 *tooghdy*, toonde hij; *warachtigh*, oprecht; Luc. 23:42; *hende*, slot; *bekennen*, weten; *zijn advijs* zijn eigen gevoelen.
437-9 *bewijs = leerijnghe; accorderen op*, passen bij; *poynt*, punt, zaak; *dauwen op*, neerdalen op.
Figuere. *men, men 'n* (var. men hem); *steenen*, stenigen.
440 *tverstant onthauwen*, de bedoeling in zich opnemen.
441 *sluuprat*? (WNT: *meisje dat heimelijke* minnehandel bedrijft); *draghen*, bijvorm van draaien? *Willet* (gaat het) *sluuprat draghen*, is er aanleiding om weg te sluipen? Te overwegen is *sluupgat*, heimelijke uitgang, anus; *draghen*, vuile stoffen uitgeven: doe ik het in mijn broek.
442 *cuupgat*, spongat.

*

Broederlicke liefde.
Zwyghet Zonder AErgh met uwen zotten praes. [444]
O beminde, tooght ons den zin int clare.

Schriftuerlic verstandt.
Twas sent Steven, den eersten martelare;
Die tooghde daer zeer vast in zijn propoost ras,
Dat doen zynen alder meesten troost was
Zijn goe consciencye; dits den cloot ziet. [447-9]
Wel gherust vindende, ontzagh de doot niet
Noch al tlyden, maer hy starf doen onbevreest,
Zegghende: heere, ontfanght mynen gheest. [450-2]

Vierigh apetijt.
Vliedt twyfelic tempeest wt allen zinnen;
Dits den meesten troost diemen magh ghewinnen,
Want den troost van binnen es tprincipale; [453-5]
God gheif ons dien staervende al te male.

Schriftuerlic verstandt.
Datt den meesten troost es, blijct by zondere
An die martelaers die hebben ghestreden,
Verdraghende pyne; dats gheen wondere,
Haer consciencyen waren in vreden,
Goet, zuver, wel gherust in tstaervens steden, [+]
Ghevestigh in God (hoort dit bediet snel) [461-3] [+]T 2 v.
Dus hebben zy alle dooden gheleden,
Niet ontziende lyden of verdriet fel.
Dit es den meesten troost zoo elck nu ziet wel.

Vierigh apetijt.
Maghmen dit by redene niet wel verstaen? [446]
Men heescht de zommyghe van lyve ter doot
In vierscharen; men zeght: zy hebben mesdaen. [467-8]
Deene staet gherust, dander met vreezen groot.

* 473 recht noch sentencie
444 *praes*, gebazel.
447-9 *zijn propoost*, zijn woorden.
450-2 *Zijn goe consciencye* is apo koinou gebruikt, als praedicaats nomen en object; Hand. 7:59.
453-5 *twyfelic tempeest*, ellendige twijfel; *wt allen zinnen*, uit mijn gemoed.
461-3 *tstaervens stede = tstaervens stacye* 79; *ghevestigh*, lees *ghevestight*; *dit bediet*, dit; *alle dooden lyden*, alle manieren van sterven ondergaan.
446 *moghen*, kunnen; *by redene*, met reden, redelijkerwijs.
467-8 Veronderstellende zin. *Enen van lyve ter doot heeschen*, tegen iemand de doodstraf eisen.

Die heift gheruste consciencye bloot,
Goet, zuver van tsanzegghens invencye,
Es zo ghetroost van binnen (verstaet den cloot),
Hy en vreest iuge, recht noch sciencye. [471-3]
Maer die qwa cnaghende consciencye
In hem ghevoelt, dat hy in mesdaden sneift, [475]
Hem dijnct de iuge in zijn presencye
De wreedste te zyne die ter waerelt leift;
Hy en verbeyt gracye, hy zucht, hy beift,
Ontziende tvonnesse; ancxt zijn propoost es. [478-9]

Schriftuerlic verstandt.

Met de ‘waerheyt’ zo es dit van my ghetooght,
Naer dluden der chaerten, goed en manierigh,
En ‘zonder aergh’ wt ‘liefden’ den zin verhooght;
Verzekert ooc met ‘apetyte vierigh’
Goet propoost met vereenijnghe bestierigh, [481-4]
Met beghaerte om leeren wt doctryne
Den wegh en tleven in wijsheyt regierigh;
Zo commen wy hier om bekent te zyne. [485-7]

Vierigh apetijt.

Tot dezen termyne tpropoost wy sluten,
Der vrueghden conduten nu druck verslaet. [488-9]
Lof, reyne fonteyne, diet al doet spruten,
Neimt danckelic, prince, met al uwen raedt.
God beware die maeght en gheheel den staet
Van Ghendt; God wille zijn gracye elc deelen,
Bidden dartisten wt den vier melc teelen. [491-4]

Finis.

471-3 *zuver van tsanzegghens invencye*, onschuldig aan de verzonnen aanklacht; *ghetroost*, vol vertrouwen; *recht*, rechtsgeding; *sciencye*, lees *sentencye* (var)., vonnis.

475 *dat hy in mesdaden sneift*, zodat hij bang is om zijn vergrijpen.

478-9 *hy en verbeyt*, hij verwacht niet, geen; *ancxt zijn propoost es*, zijn gedachten zijn vervuld van angst. Hierna ontbreekt een regel, bijv. *Daer wel gheruste consciencye den meesten troost es*.

481-4 *manierigh*, op passende wijze; *den zin verhoghen*, de strekking in het licht stellen; *goet propoost*, het juiste antwoord; *met vereenijnghe bestierigh*, in (door mij) geleide samenwerking.

485-7 *doctryne in wijsheyt reghierigh*, de bijbel, die ons in wijsheid leidt; *om bekent te zyne*, de spreuk van de kamer.

488-9 *tot dezen termyne*, nu; *tpropoost sluten*, eindigen; *der vruechden conduten*, overvloedige blijdschap.

491-4 *neimt danckelic*, aanvaard het in dank; *gheheel den staet van Ghendt*, heel Gent; *melc teel*, melkschotel zie het embleem van de kamer.

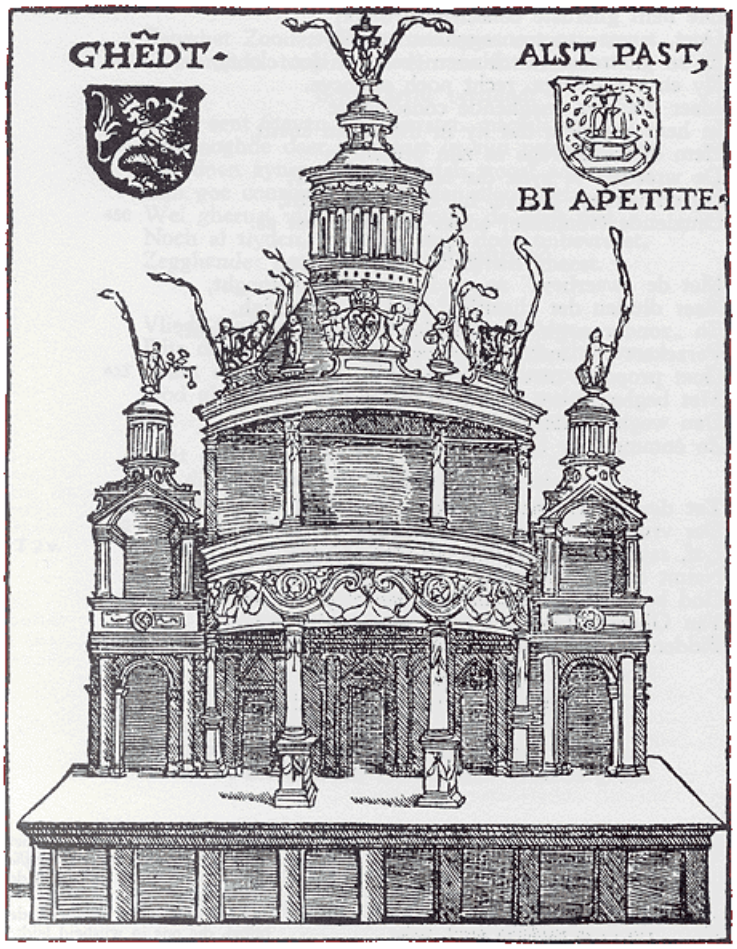

Hier op warē de ſpelē vtoogt.

Thienen

kamer
DE FONTEYNE
zinspreuk
‘*Filivs mevs dilectus fons gratiae vite et misericordiae*’
antwoord
De ontfermhertigheyt des heeren

(geen prijs)

Thienen,

Inleiding

De personages

Ionstigh Herte, alleen in de introductie, personifieert de gevoelens waarmee Tienen in Gent verscheen (87); hartelijke genegenheid,

Lieflic Begrijp, oordeel van de liefde.
Eerlicke Ionste, oprechte genegenheid,
een homogeen paar; alleen in de proloog.

Hoofdpersoon
Staervende Mensche, een vrome, nog jonge man (124).

Helpers
Schriftuerlic Zin, (de geest van) de bijbel, in 269 kortweg *Schriftuere*, en *Figuerlic Bewijs*, onderricht door beeld en gelijkenis, een homogeen paar geestelijken, zie *zone* 279 en *claerckelic* 310. Ze voeren precies om de beurt het woord en tonen geen verschil van aard.

Verleiders
Schijn van Heligheyt, schijnheiligheid en *Ydel Voortstel*, waardeloos voorstel, een twistend paar monniken.

Attributen
Staervende Mensche draagt *de wapene* (het harnas) *van charitaten* (266). Later ontvangt hij de *staf des gheloofs* (308). De figuere wordt bekeken bij *dlicht van charitaten* (453).

De *nadruk* geeft in de marge een beschrijving van de figuere, die in de Gentse druk ontbreekt. Daarna worden nog een paar duidelijke drukfouten verbeterd (485, 493 en 527).

De vorm

Introductie	Ionstigh Herte 1-24 lied, 3x abab/cbcb. 5-37 gekruist met gepaard slot; gesloten.
Proloog (genoemd)	38-90 Lieflic Bewijs en Eerlicke Ionste; 4 strofen *ababc ababc*/cdd.
Spel A 91-205	Staervende Mensche, Schijn van Helighheyt, Ydel Voortstel aabaab/bcbbc/cbccd/dede, met veel

overlopend rijm; verder gepaard;
gesloten.

B I 206-385	Staervende Mensche, Schriftuerlic Zin, Figuerlic Bewijs Gepaard rijm; 218-261 *het eerste refrein*, 4x abab/bcbc/cdD.
II 386-441	*Het tweede refrein*, 3x abab/bcbc/cdcd/deE, prince abab/bcbc/ceE.
III 442-542	Gepaard; 471-529 *het derde refrein*, in vorm gelijk aan het eerste; tussen de strofen een claus van een helper; gesloten.
Afsluiting 543-552	aa bb ca cca add.

Enkele malen volgen drie gelijke rijmen op elkaar. In 383/5 staat de laatste regel enigszins apart, buiten het directe tekstverband. Soms liet men zo'n regel voor het rijmschema buiten beschouwing. In 203-205 gebeurt dat met de opmerkingen die de vertrekkende monniken bij zichzelf maken. Dat zoiets geen gevolg van slordigheid behoeft te zijn, blijkt uit het esbatement van de *Schuyfman*, in 1504 te Leuven opgevoerd, ook door Tienen. Op een vijftal plaatsen wordt dat spel pas duidelijk, wanneer men de voor het rijm overtollige regels als terzijdes opvat - zie 2 Erné, blz. 150. In 1539 werd dit gebruik in de Tienense kamer dus nog gevolgd.

Overzicht van de inhoud

Introductie
(1-24)
Vreugde-uiting over de zomer en oproep tot de kameristen van Tienen voor het feest van de Fonteine.
(25-37)
Aansporing voor de verschenen kamerleden, de vraag schriftuurlijk en figuurlijk in een spel te beantwoorden.

Proloog (39-90)
Bede tot de Drie-eenheid; zegewens voor de keizer en de Gentse maagd, de bestuurders, collega's van meedingende kamers en verdere rederijkers. Verzoek om een welwillend oordeel.

Spel A (91-205) *Verleiding*
Concurrerende monniken beloven Staervende Mensche de zaligheid, wanneer hij nog snel in hun orde treedt, maar zonder succes. Staervende Mensche aanvaardt zijn lot, omdat hij zich door een krachtig geloof beschermd voelt (110) en op God vertrouwt (137, 190).

B I (207-385) *Het schriftuurlijk antwoord*

De apostolische geloofsbelijdenis, verwerkt in een refrein met de stok *by dordonnancye der helygher kaercken*, bewijst dat. Toch smeekt hij Jezus *Schriftuere* en *Figuerlic Bewijs* te zenden, want ondanks de beveiliging van geloof, liefde (266) en hoop (267), blijft de duivel gevaarlijk. Hun hulp is beknopt. Staervende Mensche krijgt een *staf* van het geloof, moet de *wapenrusting* van de liefde stevig aansnoeren en blijven vertrouwen. Wie christelijk geleefd heeft en op *Gods barmhartigheid* vertrouwt, zal door Christus behouden worden.

B II (386-441)
Hij getuigt daarvan in het refrein *U ontfermhertgheyt meest mynen troost es*.

B III (442-542) *Het figuurlijk antwoord*
Met een lantaarn *dlicht van charitaten* wordt hem de banier getoond, waaronder hij met de duivel strijden moet: een uit vijf wonden bloedend crucifix. Dit brengt hem tot het laatste refrein *Haelt my Iesu, alst past by apetyte*. Op het komende gevecht wordt in 490 nog gedoeld - enkele regels verder blijkt het voorbij en spreekt Staervende Mensche zijn 'endelveers'.

Afsluiting (543-552)
Opwekking tot de toeschouwers om het vertoonde ter harte te nemen.

De godsdienstige opvatting

Thienen onderscheidt zich van de andere spelen, doordat het *geen betoog* bevat; de hoofdpersoon behoefde niet bekeerd te worden. In een tafereel en drie refreinen geeft het spel *een beeld van christelijk sterven*.

Nadat Staervende Mensche aardse verleiding weerstaan heeft (110-205), bereidt hij zich voor op de dood met de woorden van het apostolicum (206-261). Tegen de duivel die hem op het eind belagen zal, krijgt hij steun van Schriftuere en Figuerlic Bewijs (269), hier stellig twee priesters. Ze reiken de staf van het geloof aan met de wapenrusting van de liefde (308) en spreken hem hartelijk moed in (342). Vervolgens smeekt hij God om erbarming (386-441). Dan halen de helpers een crucifix en een kaars, symbool van Christus liefde en begint een uitgewerkte sterfscène.

Kritiek heeft de schrijver van dit orthodox-kerkelijke spel op monniken die misbruik maken van de situatie waarin een stervende verkeert.

De refreinen, duidelijk van dezelfde hand als het spel, komen in strekking daarmee overeen. Met bidden, vasten en goede werken wordt de dood overwonnen. De grootste zotten zijn de 'keyaerts metten ghescoren crunen', monniken van allerlei orden, wit, zwart en grauw. De geliefde van het amoureuze refrein is 'Marya, de maeght van de paradyze'.

De opvoering

Het begin is verrassend, doordat het in Tienen speelt, voorafgaand aan de tocht naar Gent. Op het toneel staat een fontein met drie stralen (symbool van Christus als bron van leven, genade en barmhartigheid, als op het blazoen). Het is zelfs niet onmogelijk, dat enkel dit blazoen stond opgesteld, maar niet waarschijnlijk. De rederijkers gaven graag indrukwekkende figueren te zien en de gelegenheid om spectaculair te openen, liet men zich niet ontgaan, te meer omdat voor de laatste toog, een uit vijf wonden bloedend crucifix, toch een pomp nodig was.

Ionstigh Herte komt zingend op en roept de Tienense kameristen te voorschijn voor een tocht naar Gent. Ze verzamelen zich rond de fontein, klaar voor de reis en luisteren naar de opdracht.

De fontein is wel als eerbetoon aan de gelijknamige ontvangende kamer opgevat. Uit het détail van de drie stralen blijkt, dat dit niet juist kan zijn; zie het Gentse blazoen op de plaat van het toneel.

Op de uitgesponnen proloog volgt een levendige verleidingsscène en daarna vertraagt het spel; het wordt verder door refreinen beheerst.

Refreinen onderbreken de voortgang, zoals ook figueren doen. Ze vragen langer aandacht dan deze en dienen niet tot verklaring of bewijs, maar om gevoelens te vertolken, die de spreker vervullen. In een kort redenerend spel passen ze daardoor hoogtens aan het eind, met of zonder figuere.

Na vs. 205 is Thienen een getuigend spel, waarin niet betoogd hoeft te worden. Geschiedt elders de handeling ten behoeve van de hoofdpersoon, hier bestaat ze uit getuigenissen, die stapsgewijs naar het einde voeren. De helpers leggen enkel een doelmatige verbinding. Wat dit betreft, passen de refreinen hier wel.

Er doet zich een ander probleem voor. Ondanks uitdrukkelijke vermelding van de twee-ledige opdracht (32) wordt volgens de tekst slechts één figuere getoond. Dat is minder dan in de andere spelen en opvallend weinig voor dit spel, dat zo zwierig begon. Het is ook onwaarschijnlijk, want het was gebruikelijk bij (uitvoerige) gebeden in refreinvorm de toegesprokene in een figuere te tonen, een probaat middel om de aandacht tijdens de declamatie vast te houden. Zo gebeurt het in drie spelen van Everaert: I *Maria Hoedeken* met een toog van Maria, XI *Ghewillich Labuer ende Volc van Neerrijnghe* met Christus aan het kruis en XXIV *Maria ghecompareirt byde Claerheyt* met de Drie-eenheid en Maria. Aan deze togen gaat een aankondiging in de tekst vooraf. *Siecke Stadt* laat zien hoe het zonder deze gebeurde: na 1521 volgt inter-lineair *Hier salmen Godt anden cruys toonen*. Zoiets zal in de legger van Thienen voor de vz. 206 en 386 gestaan hebben, maar Lambrecht liet dergelijke aanwijzingen systematisch weg. We mogen met reden aannemen, dat in Thienen na de introductie drie figueren getoond zijn.

Het slot is exceptioneel door de toediening van het *sacrament der zieken*. In deze spelen worden de sacramenten weinig genoemd; voor de verontrusten vormden ze een gevaarlijker onderwerp dan bijv. pelgrimages of beeldendienst. *Decavele* (blz. 199) meent dat over het zevende sacrament zelfs nergens gerept is. Hier ontbreekt de naam ook, maar het wordt wel nagespeeld, symbolisch en misschien onvolledig, maar met behoud van essentiële elementen. De tekst noemt het *crucifix* dat de stervende werd voorgehouden en de *waskaars* die hij naar middeleeuws gebruik in de hand nam (453/4); in de derde refreinstrofe verklaart Staervende Mensche, dat hij de *communie* als teerspijze (viaticum) ontvangen heeft, want hij roept Jezus aan *ghespijst met uwen helyghen inbyte* (496). Ten slotte volgt het ‘endelveers’ naar Luc. 23:46, dat ook in de *Tafel* het einde vormt (IIIB 476). Antwerpen laat de hoofdpersoon bij zijn overlijden alleen dit vers zeggen. Misschien bootste men ook verdere handelingen na, de zalving bijv. Hoe dat zij, dit hele tafereel is bij mijn weten uniek.

Thienen.

Prologhe.
In dit spel zijn acht personagen: Ionstigh herte, Lieflic begrijp, Eerlicke ionste, Staervende mensche, Schijn van heligheyt, Ydel voortstel, Schriftuerlic zin, Figuerlic bewijs.

Ionstigh herte.

Minlick in sayzoene
Thertekin my verfraeyt, [1-2]
De veldekins staen groene
Met blomkins bezaeyt;
Hoe zoudic ghetrueren,
Van herten zijn verdraeyt?
Vliedt wegh alle rancueren,
Wel ben ic ghepaeyt! [6-8]
Die zuver claer fonteyne,
Dat lovelic graen,
Vloeyt hier inden pleyne
Met aderkins ontdaen; [9-2]
Schoon sprijnghen haer conduten,
Lof moet zijs ontfaen; [13-4]
Danst nu wter muten [15]
Die wilt solaes angaen.
Dedel Ghendtsche maeght [+]
In eeren verre vernaemt, [+]T 3 v.
Die my wel behaeght,
Heift nu een feeste gheraemt; [18-0]
Eere reyn met liefden [21]
Zendic haer ongheschent,
Haer lof zy ghaerne briefden, [23-4]
Zoo zijnze verzaemt. [1-24]

1-2 *minlic in sayzoene*, krachtig vervuld van liefderijke gevoelens; *verfraeyen*, blij worden.
6-8 *verdraeyt van herten*, somber; *rancuer*, gevoel van wrevel; *wel ghepaeyt*, geheel voldaan.
9-2 *die zuver claer fonteyne, dat lovelic graen*, die allerlofwaardigste; *hier inden pleyne*, in deze lusthof (de introductie wordt geacht in Tienen te spelen); *ontdaen*, open. Zie het blazoen van Thienen.
13-4 *conduut*, pijp, leiding; *sprijnghen*, water opwerpen.
15 *wter muten dansen*, te voorschijn springen; *solaes angaen*, vreugd bedrijven.
18-0 *in eeren vernaemt*, hooggeëerd; *ramen*, vaststellen.
21 *eere*, lof; *ongheschent*, lees *onbeschaemt*, onbeschroomd.
23-4 Ionstigh herte wijst op de Tienense rederijkers, die intussen op het toneel verschenen zijn (*zy*); *lof brieven*, roem verkondigen; *zoo*, daartoe.
1-24 Loflied op de Gentse kamer.

*

Hoort, hoort aerdyghe Rhetorizienen
Der fonteynen van Thienen, ghenough bekent, [25-6]
Trect rasschelic, hoort mijn vercombienen,
Schaerpt u engienen, by der maeght van Ghendt; [27-8]
Verchiert haer feeste groot en excellent,
Tooght haer, zoo Rhetorica u bevel doet,
Wt goeder ionsten, met consten ongheschent,
Schriftuerlic, figuerlic in een spel doet, [30-2]
Zeght claerlic, openbaerlic en niet el doet: [33]
Welc den mensche staervende meesten troost es;
Tooght hem dat natuerlic en wel begloost es. [35]
Maer eerst en voor al, stelt u ter prologhen: [36-7]
Een dueghdelicke zaeck es goet om vertooghen. [25-37]

Lieflic begrijp.
De vader almaghtigh,

Eerlicke ionste.
De zone zeer wijs,

Lief.
De helighe gheest zachtigh,

Eerl.
Deeuwigh paradijs,
Dry persoonen maer een God alleene;

Lief.
Even crachtigh

Eerl.
In alle zijn bewijs, [40-4]

Lief.
Wien verdachtigh

Eerl.
Lof, eere en prijs
Werdt toegheschreven, behoede int ghemeene
Onzen Keyzere met der maeght reene
Van Ghendt, ghevende in voorspoede goet

* 37 om te vertooghen
25-6 *aerdigh*, kunstvaardig, kundig; *ghenough*, zeer.
27-8 *vercombienen*, vertellen, uiteenzetten; *engien*, geest, vernuft; *trecken by*, gaan naar.
30-2 *tooghen*, tonen; *ionste*, genegenheid; *met consten ongheschent*, met heel uw bekwaamheid; *doet*, lees *goet*.
33 (en) *Zeght*; *claerlic = openbaerlic*, duidelijk; *niet el*, niets anders.
35 *hem*, hun = de toeschouwers, waarop Ionstigh Herte nu wijst; *dat*, dat het (uw antwoord); *natuerlic*, oprecht, eerlijk: *wel begloost*, goed doordacht.
36-7 *hem stellen tot*, zich voorbereiden voor, 305 (ze groeperen zich terzijde); *es goet om vertooghen*, verdient behandeld te worden.
Eerste strofe van de proloog: de Drie-eenheid zegene de keizer en Gent.
25-37 Ze wekt hen op, aan de uitnodiging te voldoen.
40-4 *zachtigh*, barmhartig; lees *In deeuwigh paradijs*; *crachtigh*, machtig; *bewijs*, daden.

Metten edelen Bourgoenschen bloede zoet. [45-0]

Lief.
Eerst om een verzoetzele

Eerl.
En om een accoort

Lief.
Naer ons bevroetzele,

Eerl.
Alzoot behoort,
Slecht, simpelic naer ons ordonneren, [51-5]

Lief.
Bieden wy groetzele, [+]

[+]T 4 r.

Eerl.
Saluut en confoort;

Lief.
In Gods behoetzele

Eerl.
Bevelende voort [56-9]

Lieflic begrijp.
Allen die de stadt in dueghden regeren,
En die goetwilligh hier compareren
Oft dezer feesten als goetionstigh blyven,
Waer zy hem gheclaerct oft onconstigh schryven. [60-3]

Eerl.
God wil ooc bewaren

Lief.
By zijnder gracyen

Eerl.
En in dueghden ghesparen

45-0 *verdachtigh*, (= voredachtigh), eerst; *int ghemeene*, samen; *ghevende*, lees *levende*; *met*, onder; *bloet*, geslacht, huis.
Tweede strofe: voor de bestuurders van Gent.
51-5 *om een verzoetzele en om een accoort*, als passende beleefdheid; *slecht = simpelic*, oprecht; *bevroetzele*, mening; *naer ons ordonneren*, zoals we gewoon zijn.
56-9 *groetzele = saluut bieden*, groeten; *confoort*, aanmoediging; *behoetzele*, hoede; *bevelende* (142) *voort*, vervolgens opdragend.
60-3 *compareren*, aanwezig zijn; *als goetionstigh*, geheel en al, zeer goedgezind; *waer ... oft*, of ... of (in 353 *weir ... of*); *gheclaerct oft onconstigh*, al of niet geletterd, hier waarschijnlijk: zelf dichtend of niet; *hem schryven*, zich beschouwen, zijn.
Derde strofe: voor de bevolking, de rechtsprekende instanties, de leden van de andere optredende kamers en alle verdere aanwezige rederijkers.

Lief.
De dry nacyen
Dezer stadt, balliu, ooc schepenen en raedt; [64-8]

Eerl.
En die hem hier paren

Lief.
Te dezer spacyen

Eerl.
Haer conste te baren

Lief.
Wt recreacyen,

Eerlicke ionste.
Deis groeten wy broederlic met minlicker daet. [69-3]
En boven dandere elc princelic zaet

64-8 *wil*, moge; *ghesparen*, behoeden; *nacye*, stand.
69-3 *hem paren*, samenkomen; *te dezer spacyen*, hier; *conste baren*, talent tonen; *wt recreacyen*, uit (verlangen naar) verpozing; *met minlicker daet*, liefdevol.

Van steden, dorpen of rapassen met,
Die God in dueghden laet groyen en wassen net. [74-6]

Lief.
Notable heeren

Eerl.
Der Ghendtscher warande,

Lief.
Die de wapenen eeren

Eerl.
Vanden zoeten lande
Van Vlaenderen alst byder wapene blijct, [77-1]

Lief.
Ons slecht voorts keeren

Eerl.
Neimt ten besten verstande,

Lief.
Peynst: conste te leeren

Eerl.
En es gheen schande

Lief.
En qwalicken esse by ons bedijct. [82-6]
Nochtans Ionstigh Herte dwelc ons niet en bezwijct,
Brijnght ons tuwer feesten wt rechter minnen.
Valter wat fauten, wilter niet naer pinnen;
Hoort, ziet, zwijght, tspel gaen wy beghinnen. [87-0]

De staervende mensche.
O wonderlic wezen en zeer meshaghelic,
Beclaghelic en onverdraghelic,
Der aermer menschelicker natueren! [91-3]
Ach Adam, hoe dorste ghijt zijn ghewaghelic, [+]
Dat ghy onversaghelic waert cnaghelic [+T 4 v.]
Den appel vul van bitteren humueren, [94-6]

74-6 *elc princelic zaet*, iedere rederijker; *rapas*, gehucht; *met*, mede; *laet*, late.
Vierde strofe: verzoekom vriendelijke beoordeling.
77-1 *warande*, lusthof; *wapene*, wapenteken, stedelijk wapen.
82-6 *voorts* (lees *voort*) *keeren*, verrichten; *ten besten verstande nemen*, welwillend beoordelen; *bedijcken*, beheersen (Rh. Gl.).
87-0 *bezwijcken*, in de steek laten; *valter wat fauten*, is er een tekort, schieten we tekort; *pinnen naer*, acht slaan op (WNT), eerder: aanvallen op.
91-3 *wonderlic*, vreemd in malam partem, gedrochtelijk; *meshaghelic*, afstotend; *beclaghelic*, berispelijk.
94-6 *ghewaghelic zijn*, wagen; *onversaghelic*, onbevreesd; *cnaghelic zijn* = *cnaghen*, eten; *humuer*, sap.

Duer wiens amueren moet de doot bezueren [97]
Al dat hier oyt leven ontfanghen heift.
O menschelick gheslaghte schoon van figueren,

97 *amueren*? Rh. Gl. denkt aan ‘bitterheid’ naar Frans amer, maar ‘bitter’ is juist genoemd. Waarschijnlijk is te lezen *anrueren*, ter hand nemen.

Ghy mueght wel trueren, dwelc tallen hueren
Zonder controlueren int verstranghen leift, [101]
En dat u de doot aldus bevanghen heift, [102]
Want duer dat nydigh serpentigh becueren
Eyst, dat ghy subiect der helscher slanghen leift,
Die tuwaerts stekende altijts haer wanghen heift,
Zouckende wienze zou mueghen bedaerven. [103-6]
Ach staerven, staerven, ghy zijt een zwaer aerven;
O doot, ghy zijt elckerlijc even milt; [107-8]
Nochtans ghewilligh wil ic staerven,
Nemende een vast gheloove voor mynen schilt. [110]

Schijn van heligheyt.
Vriendt, hoe vaerdy?

Staervende mensche.
Alzo de heere wilt;
Wat hy ordonneirt, dat moet ghedaen zijn.

Ydel voortstel.
Staerfdy ooc willighlic?

Staervende mensche.
Tmoet eens bestaen zijn,
Wy en hebben hier gheen blyvende plaetse; [115-6]
Elckerlijck heift zynen tijt en taetse, [117]
Niet wetende wanneer den slagh vallen magh.

Schijn van heligheyt.
En grouwelt u niet?

Staervende mensche.
Laet dat stallen, ach;
Ic weet wel dat ic staerve datt noot es [120-1]
En dat dit leven een loop ter doot es;
Douders zijn vooren, dat slae ic wel ga. [122-3]

101 *controlueren*, tegenspreken, bestrijden-ook C.v.Rh. blz. 99 (in WNT 3, 2136[1] anders verklaard); *zonder c.*, ontegenzeggelijk; *verstranghen*, kommer.
102 *en dat*, omdat (met toegevoegd 'dat'); *bevanghen*, in haar macht.
103-6 *dat nydigh serpentigh becueren*, de verleiding door de kwaadaardige of afgunstige slang; *eyst*, is het; *subiect*, onderworpen; *stekende*, gereed om aan te vallen; *wanghen*, kaken, bek; *bedaerven*, in het verderf storten, 236.
107-8 *aerven*, om het rijm voor *aerve*, erfdeel, lot; *milt*? Waarschijnlijk is te lezen *wilt*, wreed.
110 Ef. 6:16.
115-6 *bestaen*, ondergaan; *geen blyvende plaetse*, Hebr. 13:14.
117 *taetse* (hapax), taak, bepaalde hoeveelheid; *tijt en taetse*, bestemde levensduur, Pred. 9:12.
120-1 *stallen*, (op stal) staan, rusten; *noot*, onontkoombaar; *dat ic*, als ik.
122-3 *loop*, reis; *douders*, het voorgeslacht; *vooren*, (ons) voorgegaan.

Ydel voortstel.
Ghy zijt noch ionck.

Staervende mensche.
Daer en vraegh ic niet na,
Ben ic ionck of oudt, ten brijnght niets nevens by; [125-6]
Tstaerven es de poorte des eewigh levens vry,
Die daer magh gheraken, alle vruecht hy verwaerft: [+]
Zaligh staerft hy die inden heere staerft; [129] [+]V 1 r.
Dit maect mijn herte meest los van zorghen.

Schijn van heligheyt.
En of u de heere noch wilde borghen,
U verlossende van dezen verzeere fijn, [131-2]
En zoudijs niet beghaeren?

Staervende mensche.
Hy es de heere mijn,
Wat hem ghenaem es in zynen ooghen [135]
Dat zallic goetwillighlic ghedooghen,
In hem alleene staet mijn betrauwen.

Ydel voortstel.
Es dat u voornemen?

Staervende mensche.
Iaet, zonder flauwen; [139]
Want leif ic, staerf ic, dats zeker alzo,
Ic ben des heeren altijts; dies ben ic vro, [140-1]
Zijnder goedertierigheyt ic my bevele.

Ydel voortstel.
Dats wel ghedaen, maer te dezen spele
Wildy u brijnghen ten hemelschen choore
En vry zijn vanden helschen ghestoore,
Zo anvaert ons oorden, tzal u baten; [143-6]
Doet u ter aerden bestellen zonder laten
In ons heligh habijt, ghy en zult niet falen;
God zelve zal u ontwyfelic halen

125-6 *vragen na*, geven om; *ten brijnght niets by*, het voegt er niets aan toe, is niet van belang; *nevens* (benevens), toegevoegd om het rijm.
129 Op. 14:13.
131-2 *of*, indien; *borghen*, uitstel geven; *verzeer*, smart; *fijn*, groot, ernstig.
135 *ghenaem*, welgevallig.
139 *flauwen*, verflauwen; *zonder*-, beslist = *zonder laten* 147.
140-1 Rom. 14:8.
143-6 *te dezen spele*, wat dit betreft; *hem brijnghen ten hemelschen choore*, de zaligheid verwerven; *ghestoor* (hapax), stank (Rh. Gl.); *een oorden anvaerden*, in een orde treden.

In zijn rijcke met vroylicken bedryve. [150]
Ons oorden es van zulcken beclyve,
Dat alle de ghuene die begraven werden
Int heligh habijt, zullen verheven werden [151-3]
Int rijcke des hemels, dit wilt bedijncken.

Staervende mensche.
Zulc gheluut en wilt my in dhooren niet clijncken,
Tzoude my crijncken; laet dat blyven dan. [155-6]

Schijn van heligheyt.
Ghy zoudt u ooc bedrooghen schryven, man. [157]
Maer wildy u zake wel ghereghelt hebben,
Zekerlic vaste ende als bezeghelt hebben,
Anvaert ons orden die veil heylygher es,
Met der begravijnghen, die veil veylygher es, [161]
Van onzen zeer helyghen habyte;
Ten staet my nemmermeer te verwyte [+]
Ghy en werdt verlost van allen gheweene. [163-4] [+]V 1 r.
Ons oorden heift die gracye alleene.
Volght mynen raedt, wildy wel bewaert zijn,
Inden choor der ijnghelen zuldy gheschaert zijn;
Hier op troost u, wildy zalighlic scheyen. [166-8]

Staervende mensche.
Ic zalt met Gode wel anders beleyen
En verbeyen zijn groote ghenade. [169-0]

Ydel voortstel.
Laet dat varen, doet by mynen rade, [171]
Zonder schade crijghdijs lof en danck, prijs.

Staervende mensche.
Zo zoudic temmeren op een cranc ijs,
Nergherens ganc wijs; ooc zoudic dat doen? [173-4]

150 *met vroylicken bedryve*, met vreugdebetoon.
151-3 *van zulcken beclyve*, van dien aard, zo voortreffelijk, voordelig; *verheven*, lees de bijvorm *verhaven*.
155-6 *in dhooren clijncken*, laten horen; *crijncken*, onaangenaam zijn (WNT).
157 *hem bedrooghen schryven*, zich misleiden.
161 *begravijnghe van*, begrafenis in.
163-4 men zal mij nooit verwijten, men zal me er altijd om prijzen, dat gij van alle ellende verlost wordt.
166-8 *wel bewaert*, volkomen veilig; *gheschaert in*, opgenomen in; *hem troosten op* of *in*, vertrouwen op: *scheyen*, sterven.
169-0 *met Gode = bi Gode*, voorwaar; *het beleyen*, te werk gaan; *verbeyen*, uitzien naar.
171 *by mynen rade*, naar mijn advies; *lof en danck, prijs*, het voegwoord is om het rijm verplaatst; *laet dat varen* (*vlieghen*, 183), zeg dat niet.
173-4 *temmeren*, bouwen, 212; *cranc*, zwak; *ganc*, om het rijm voor *gancs-nergherens gancs*, vgl. *nergerens weegs*, WNT 9, 1844, volstrekt niet; *ooc*, soms, werkelijk.

Schijn van heligheyt.
En ghelooft hem niet, ghy en mueght niet bat doen [175]
Dan dat ghy u op mijn woorden fondeirt,
Want die zijn waerachtigh.

Ydel voortstel.
Ghy abuzeirt; [178]
Dat ic hem zegghe dat es warachtygher,
Ons helyghe oorden es veil crachtygher
Dan duwe es, en lates niet bedrieghen [181]
Met flatternye.

Schijn van heligheyt.
Laet vry dat vlieghen;
In ons oorden en was noyt bedrieghere
En zy es beter, ic en ben gheen lieghere,
Dan duwe es, dat zoudic wel dorren prouven [186]
Met disputacyen.

Staervende mensche.
Gaet henen schouven,
Want ic en achte u woorden niet waert een sletere. [188-9]
Inden heere betrauwen es veil betere
Dan inde princen, met corter verhaligheyt
Inde zonen der menschen zonder zaligheyt. [190-2]
Gaet wegh, ic en zoucke gheen ydel supersticyen,
Noch vicyen van qwaden suspicyen;
Gaet, ic en magh u niet langher ghelusten. [193-5]

Ydel voortstel.
Stelt u te vreden vriendt, en wilt u rusten [196]
Op tghene dat ic u ghezeyt hebbe. [+]

[+]V 2 r.

175 *bat*, beter.
178 *abuzeren*, dwalen.
181 *en lates niet bedrieghen* (tegen Staervende Mensche) = *en laet u des niet b.*; *flatternye*, te gunstige voorstelling van zaken-Rh. Gl. 'beuzelpraat'.
186 *dorren*, kunnen; *met disputacyen*, in wederzijds betoog; *prouven*, bewijzen.
188-9 *henen schouven* (schuven), zich wegpakken. Met deze klinker kan het woord in Oost-Brabant nog gebruikt zijn; zie echter voor Tienen de uy van *Schuyfman* uit deze stad a^0 1504; *niet een sletere*, geen zier.
190-2 Ps. 118:8, 9; *met corter verhaligheyt*, kortom.
193-5 *vicye*, ondeugd; *qwade suspicye*, zondige verdachtmaking; *ghelusten*, verdragen.
196 *hem te vreden stellen*, gerust zijn; *hem rusten op*, vertrouwen op.

Schijn van heligheyt.
Gheloovet dat ic u vooren gheleyt hebbe,
Of anders zuldy u zelven schenden. [198-9]

Staervende mensche.
Gaet van hier en leedt elders den blenden, [200]
Ghy en zult niet vinden dat ghy hier zouct;
Gaet, of voor God werdy van my vervlouct.

Ydel voortstel.
Thoyn, ic ga dryven!

Schijn van heligheyt.
Ic rume ooc tcrijt;
Hier langhe te blyven waer cleyn proffijt. [203-5]

Staervende mensche.
Och alder zoetste Iesu ghebenedijt,
Wien hemel en aerde en helle belijdt,
Ghelooft zijt, dat ic de gasten ontledight ben
En dat ic met u alleene bevredight ben; [208-9]
Haer ingheven zou my bedroghen hebben,
Haer voortstellen zou my gheloghen hebben; [210-1]
Ic en wil op zulck waerck niet temmeren
Noch mijn zinnekins daer met belemmeren,
Maer ic wil my voughen metten bekenden;
Mijn hertekin willic tuwaerts wenden,
U hulpe anroupende op deis stonde
Wt vierygher herten metten monde: [213-7]
God, vader almaghtigh, die gheschepen hebt
Hemel en aerde duer u godlicke cracht,

198-9 *vooren legghen*, voorhouden; *schenden*, in het verderf storten.
200 Zie Luc. 6:39; *vinden*, verkrijgen.
203-5 Deze regels terzijde. *Thoyn* (hapax), basterdvloek, bij ...; *dryven = tcrijt rumen*, verdwijnen.
208-9 *gast*, (onaangenaam) persoon; *ontledight* zonder genitief of vanbepaling: kwijt-vgl. de ontwikkeling van *quitte*; *bevredight met*, veilig bij.
210-1 *ingheven*, inblazing; *voortstellen*, aanprijzen; *lieghen* + indir. obj. = *bedrieghen* + dir. obj., misleiden.
213-7 *mijn zinnekins belemmeren*, mijn geest verwarren; *hem voughen metten bekenden*, zich aansluiten bij de deskundigen (de apostelen); *metten monde* openlijk, nadrukkelijk.

Ic gheloove in u diet al begrepen hebt
En in Iesum Christum, u wterste maght,
Uwen eenyghen zone hooghe gheacht,
Ontfanghen vanden helyghen gheeste,
Vander maeght Maria, ootmoedigh bedacht,
Gheboren binnen swaerels foreeste; [220-5]
Bevrijdt my vanden helschen tempeeste,
Altijts my staerckende in goede waercken
By dordonnancye der helygher kaercken. [226-8]
Ic gheloove dat hy tonzer behauwenesse
Ghepassijt gheweist es onder den richtere
Pilato, tot elcx anschauwenesse;
Ic gheloove dat hy, ons verlichtere, [230-2]
Ghecruust es gheweist, een beslichtere
Des toorens die Adam hadde verworven [+]
Int prouven des appels, dootzondigh stichtere, [+]V 2 v.
Dies tmenschelic gheslachte was bedorven; [233-6]
Ic gheloove dat hy daer om es ghestorven,
Afdwaeyende alle zondyghe waercken [238]
By dordonnancye der helygher kaercken.
Ic gheloove dat hy begraven, ghedaelt es
Ter hellen, ten derden daghe verrezen;
Ic gheloove dat hy clemmende ghepaelt es [242]
Ten hemele duer zijn goddelic wezen,
Zittende ter rechter handt midts dezen
Van u, o God, hemelsche vadere,
Van allen helyghen ghelooft, gheprezen;
Ic gheloove dat hy, ons beradere, [247]
Oordeelen zal de menschen alle gadere,
Levende, doode, leeke en claercken

220-5 *begrepen hebben*, omvatten, in zich besluiten; *t al*, alles; *wterste maght*, hoogste gemachtigde; *ootmoedigh bedacht*, nederig van gezindheid; *binnen swaerels foreeste*, op aarde.
226-8 *thelsche tempeest*, de verschrikkelijke hel; *by ordonnancye*, naar het voorschrift.
230-2 *richtere*, landvoogd; *verlichtere*, redder.
233-6 *beslichtere des toorns*, vereffenaar van de rampspoed; *dootzondigh stichtere*, die de 'doodzonde' beging; *dies*, waardoor.
238 *afdwaeyen*, van *afdwaden*, nevenvorm van *afdwaen*, afwassen, reinigen, 394.
242 *ghepaelt ten hemele*; naast *ghedaelt ter hellen* lijkt de bedoeling *opgevaren*, maar dat is uit de bekende betekenissen van middel-nederlands *palen* niet af te leiden; *opgenomen in* evenmin. Beter zou passen *ghehaelt*, opgetrokken; *duer zijn goddelic wezen*, op grond van zijn goddelijkheid.
247 *beradere*, helper.

By dordonnancye der helygher kaercken.
Prince, helyghe gheest goederthieren,
In u staet mijn gheloove zeer vaste;
In der helygher kaercken bestieren
Comt mijn gheloove ten rechten maste; [253-4]
In de ghemeenschap der helyghen ic paste,
In vergheffenesse der zonden puerlic,
In deeuwigh leven, ons wterste raste,
In verrizenesse des vleeschs ghebuerlic. [255-8]
O heere, es my de vyandt vervuerlic,
Houdt my stantvastelic zonder haercken [259-0]
By dordonnancye der helygher kaercken. [218-261]
O zoetste Iesu, wilt my nu staercken
In dit alder helighste Christen gheloove,
Dat my de helsche vyandt niet en roove;
Want hier met ghewapent willic my zaten
Metten wapenen van charitaten
Met hope te staerven als een kaersten mensche. [265-7]
Maer heere, zendt my te mynen wensche
U helyghe Schriftuere, die my ter noot
Met Figuerlic Bewijs nu voor mijn doot
Als zalyghe helpers moghen by staen,
Zo zallic van allen zonden vry gaen. [268-2]
O heere, anhoort mijn vieryghe bede,
Onderzoucker der herten. [274]

Schriftuerlic zin.
Hier zy Gods vrede [+]
En met hem allen die hier vergaert zijn. [275-6] [+]V 3 r.

Staervende mensche.
Wien hooric daer?

Figuerlic bewijs.
En wilt niet bezwaert zijn,
Tzijn twee vriendekins, zone vercoren,
Die u ten trooste (wilt staercheyt oorboren) [279-0]
Hier commen bezoucken; twerdt u ghewin.

253-4 *bestieren*, leiding; *ten rechten maste comen*, de ware steun vinden.
255-8 *passen in*, lijkt ontstaan uit *passen op*, achten, en *geloven in*; *puerlic*, volledig; *wterste raste*, voorgoed geldende zaligheid; *ghebuerlic*, komende.
259-0 *vervuelic zijn*, in verleiding brengen; *haercken*, dralen.
218-261 De apostolische geloofsbelijdenis (*Tafel* III 273 vlg.) verwerkt in een refrein; eerste strofe de delen 1-3, tweede 4, derde 5-8, prince 9-12.
265-7 *zaten*, reflexief, zich voorbereiden; *metten wapenen*, in het harnas.
268-2 *te mynen wensche*, tot mijn heil; *vry gaen van*, niet geschaad worden door.
274 Spr. 17:3 en overeenkomstige plaatsen.
275-6 *zy* (met u); *vrede*, genade; *hem allen*, al degenen.
279-0 *vercoren*, geliefd; *ten trooste*, tot hulp; *wilt staerckheyt oorboren*, wees flink, niet bang.

Staervende mensche.
Hoe heetty vriendekins?

Schriftuerlic zin.
Schriftuerlic Zin
En Figuerlic Bewijs zijn onze namen,
Die den staervende mensche naer tbetamen
Solaes, troost en crachtigh confoort gheven,
Als zy duer temptacye ghestoort beven, [286-7]
Vander waerelt, tvleesch en den duvel bevochten.
Duer Gods gracye wy hier gherochten
U tonderwyzene, daer op neimt gome. [289-0]

Staervende mensche.
Och hertelicke vriendekins, zijt willecome,
Ws by zijns es my harde nootelick;
Ic ben bedroghen by na zeer grootelick
Van tween, zy brachten my in zwaer ghepijn. [292-4]

Figuerlic bewijs.
Wie zijnze gheweist?

Staervende mensche.
Heligh inden Schijn
En Ydel Voortstel; elc my mellen wilde
Dat ic staervende mynen troost stellen wilde
In haer broederschepen, my daer toe ghevende
Dat ic mijn begravijnghe noch levende
In haer habyten wilde in tgoe legghen.
Elc van hem beeden waude my toe zegghen [297-2]
Den hemel, maer tdocht my al qwaet zogh zijn. [303]

286-7 *solaes, troost en confoort*, hulp die u troosten zal en blij maken; *zy*, discongruent bij het collectivum ‘de staervende mensche’; *duer temptacye ghestoort*, door verzoeking verward.
289-0 *gherochten*, geraakten, kwamen; *gome nemen op*, opmerken, overwegen.
292-4 *nootelick*, nodig, noodzakelijk; *van tween*, door twee personen; *ghepijn*, moeite, last.
297-2 *mellen*, melden; *willen* 297, 302, omschrijvend gebruikt; 298, 301, moeten; *troost stellen in = hem troosten in* 305, vertrouwen op; *hem gheven tot*, besluiten; *in tgoe legghen*, regelen.
303 *quaet zogh*, zure melk.

*

Schriftuerlic zin.
Ach zone, dat zoude een daerlick bedrogh zijn,
En troost u op zulcke fantazyen niet,
Maer stelt u campelic te stryen, ziet,
In dezen cryte als een vroom campyoen. [305-7]
Anvaert den ‘staf’, zone, wildy wel doen,
‘Des gheloofs’ en wapent u staerckelic [+]
Metter ‘wapenen’, ic raedt u claerckelic, [308-0] [+]V 3 v.
‘Der charitaten’, zo en mueghdy niet duchten;
In een vast betrauwen laet twyfel vluchten.
Tleift al inden heere, des betraut my,
En zal daer in staerven, niet en flaut vry, [313-4]
Dwelc duer een gheloove dat niet en manct
In vierygher liefden en vast betrauwen hanght;
Hier op fondeirt u, zone, twerdt u proffijt groot. [315-7]

Figuerlic bewijs.
Des menschen leven es eenen strijdt bloot
Hier op der aerden; strijdt vry vromelic
Met Christo, en betrout vulcomelic
Inde barmhertigheyt Gods onhendigh, [318-1]
Die zynen eenyghen zone allendigh [322]
Voor allen menschen ter doot ghegheven heift.
In hem alleene onzen troost becleven leift,
En daer en es gheenen naem beqwamere
Den hemelschen vadere (ic bens ramere) [324-6]
Waer duer de mensche magh behauwen werden.

Staervende mensche.
Dats mijn gheloove.

* 321 onendigh
305-7 *fantazye*, hersenschim; *campelic*, moedig; *crijt*, strijdperk; *vroom campioen*, dapper vechter.
308-0 *anvaerden*, aannemen; *hem wapenen metter wapenen*, de wapenrusting aangorden; *claerckelic*, zoals een geestelijke betaamt.
313-4 Vgl. Rom. 14:8; *flauwen*, de moed verliezen; *des betraut my*, geloof me.
315-7 *mancken*, wankelen; *en*, lees *an*; *hem fonderen op*, steunen op.
318-1 Job 7:1; *vromelic*, dapper; *onhendigh*, oneindig, onuitputtelijk.
322 *allendigh*, op een verschrikkelijke manier.
324-6 *becleven leven*, volmaakt zijn; *beqwame*, welgevallig; *des ramere zijn*, iets meedelen,

Schriftuerlic zin.

Wilt in betrauwen terden, [329]
Christus ghetrau en abandonneirt niet
Die in hem betrauwen, maer preserveirt, ziet,
Zijn betrauwers voor dlydelick dooghen al,
Ghelijc den appele zijnder ooghen smal. [330-3]
Hier inne troost u, dit es de havene [334]
Van zekerheden, pijnt u te stavene
Op dit onverbrekelic fondament;
Den hemel werdt u zekerlic toe ghewent
Alzo verre als ghy daer nae gheleift hebt
En in Gods gheboden niet ghesneift hebt, [335-9]
Want wel leven reconcilyeirt ghemeynlic [340]
Gods ontfermhertigheyt; ic zeght certeynlic. [341]

Figuerlic bewijs.

Die een Christelic leven gheleyt heift
En Gods ontfermhertigheyt alzo verbeyt heift, [343]
Magh wel troostelic staerven zonder waen.

Staervende mensche.

Daer hebbic alle mijn maght toe ghedaen, [345]
Dat ic in alle mijn daghelicx handelen [+]
Naer Gods gheboden hebbe willen wandelen. [+]V 4 r.
Niet dat ic my metten Pharizein beroeme
Oft dat ic my daer duere zaligh doeme,
Want mijn waercken acht ic als verghistigh broot. [348-0]

329 *in betrauwen terden* (treden), vertrouwen koesteren.
330-3 *ghetrau*, die getrouw is; *abandoneren*, verlaten, vgl. Ps. 9:11; *preserveren voor*, beschermen tegen; *dlydelick dooghen*, het lijdend verdragen (WNT 8, 2200)-deze betekenis van lijdelijk alleen hier; *appel zijnder ooghen*, zie Deut. 32:10, Ps. 17:8; *smal*, klein, fijn.
334 *havene van zekerheden*, veilige haven.
335-9 *pijnt u te stavene op*, probeer te steunen op; *sneven*, te kort schieten.
340 *reconcilyeren*, verzoenen, ook Audenaerde 116; *Gods ontfermhertigheyt* is gepersonifieerd gedacht; zie echter Rh. Gl. ‘opwekken’?
341 *certeynlic*, beslist. Volgens het rijmgebruik van Thienen zou ‘ic zeght certeynlic’ het begin van de volgende claus moeten zijn.
343 *verbeyden*, uitzien naar: *troostelick*, vol vertrouwen, 401; *zonder waen*, ongetwijfeld, voorzeker.
345 *zijn maght doen*, zijn best doen.
348-0 Zie Luc. 18:11; *doemen*, oordelen; *verghistigh*, bedorven, zuur (Rh. Gl.).

*

Schriftuerlic zin.
Laett dat varen zone, ghy en hebt gheen noodt, [351]
Want voor wien altijt een goet leven gaet,
Weir hy rustelic of verdreven staet [352-3]
Oft hoe onverzienlic hy magh bestreden zijn,
Hy zal in vercoelen rusten en in vreden zijn; [354-5]
Dit es dwoort Gods, nemmermeer wanckelic;
Als hemel en aerde zijn verganckelic,
Zo zal dat blyven even gheduerlic. [357-8]

Figuerlic bewijs.
In evangelio zeght Christus figuerlic:
De boom die altijts qwade vruchten voort brijnght
Zal wt ghehauwen werden en ghecrijnct
Zal hy verbrandt werden en eeuwigh gloeyen; [359-2]
De rechtvaerdyghe zal als tpalmkin bloeyen [363]
En duer tgheloove zal eeuwigh zynen loon zijn
By den heere. [364-5]

Staervende mensche.
Ic wille zonder ghecroon zijn,
De heere doe zynen wille met my
Alst hem ghelieft. [366-8]

Schriftuerlic zin.
Dats een zaligh bely,
Blijft daer by, ten magh u niet leett wezen,
Christus ghenadigh zal u bereedt wezen. [369-1]
Maer zone, want de staervende van zinnen es
Van buten te tooghen dat hy van binnen es, [372-3]
Zoo tooght ons, wy biddens u tuwen confoorte,

* 361 ghecrenct
351 *noodt*, moeilijkheden.
352-3 *voor wien*, voor hem die, in 355 voortgezet met *hy*; *een goet leven gaen = wel leven* 340; *weir ... of*, zie 61; *rustelic of verdreven staen*, in ongestoorde rust of in ellende (als een balling) leven.
354-5 *onverzienlic*, onverwacht; *vercoelen*, verkwikking, vreugde; zie Ps. 37:37.
357-8 Matth. 24:35; *verganckelic zijn*, voorbijgaan; *even gheduerlic*, onveranderd standhoudend.
359-2 *figuerlic*, in een gelijkenis; Matth. 3:10; *crijncken*, schenden.
363 Ps. 92:13, florebit.
364-5 Vgl. Matth. 5:12.
366-8 *ghecroon*, klacht; *als*, zoals.
369-1 *bely*, getuigenis; *leett wezen*, spijten; *ghenadigh*, in zijn genade; *bereedt*, klaar.
372-3 *want*, omdat; *dat hy*, wat, hoe hij.

*
Uwen meesten troost met cleenen rappoorte,
Daer ghy mede verwinnen wilt dit vechten
Wt ganser herten. [374-7]

Staervende mensche.
Ic zal u berechten,
Vercoren vrienden, mijns herten conduten-
Al ben ic becommert van binnen, van buten-
Op dat elc maercke als in eenen speghele
En tzelve beware voor eenen zeghele,
In spyte des vyants vander hellen, [+]
Waer op ic staervende mynen troost wil stellen, [378-4] [+]V 4 v.
Iont my wat rusten, zonder versnellen. [385]

Staervende mensche.
O ontfermhertigh God, duerschynende claerheyt,
Onbegrypelic in u anthieren, [386-7]
Zonder beghin of hende, eeuwyghe waerheyt, [388]
Wiens woordt nemmermeer en zal faelgieren; [389]
Die ons belooft hebt voor alle dieren [390]
Duer uwen zone, goddelicke cyborye
Christum Iesum, ons hooghste triumphieren,
Des doots, des vleeschs, des duvels victorye,
Dafdwaeyen der zonden voor sdoots memorye [394]
En naer dit leven dat eeuwyghe leven;
Ontfermhertyghe heere, opperste glorye,
Als ic mynen gheest zal moeten gheven
En voor u rechtvaerdigh oordeel beven,
Ontfermt doch mijnre als therte benoost es: [399]

* 387 hantieren 388 oft eynde
374-7 *tooghen*, laten horen; *tuwen confoorte*, voor uw bestwil; *met cleenen rappoorte*, in het kort.
378-4 *mijns herten conduten*, mijn diepste overtuiging; *van binnen, van buten*, geheel en al; *voor een zeghele*, als een onuitwisbaar teken.
385 Gun me enige rust en haast me niet.
386-7 *duerschynende claerheyt*, alles doorstralend licht, 1 Joh. 1:5; (*h*)*anthieren*, handelen, daden.
388 eeuwige ongeschapen Waarheid.
389 *faelgieren*, vergaan, Jes. 40:8.
390 *voor alle dieren*, boven alle levende wezens; *cyborye*, hostiekelk, toegepast op Christus; *triumphieren*, zege; *des doots ... victorye*, de overwinning op de dood ..., 1 Cor. 15:57.
394 *voor sdoots memorye*, voordat ik sterf, voordat de dood zich meldt? *naer*, na.
399 *benoost*, bedrukt, treurig.

U ontfermhertigheyt meest mynen troost es.
Tot uwer barmhertigheyt troostelic vlie ic,
Die overvloedigh es en zonder hende; [401-2]
Gheenen anderen troost, heere, en zie ic,
Waer ic my keere, waer ic my wende;
Ghy tooghdeze David in zijn allende,
Achab warter ooc met overvloten, [405-6]
Die tellende, wiens herte ghy kende, [407]
Waert ooc ghenadelick daer met begoten.
Ten heift u, heere, ooc niet verdroten
De zelve te tooghen der zonderssen, [410]
Daer haer alle zaligheyt es wt ghesproten.
O heere, reynight mijn zondyghe merssen
Nu als de vyandt my zal willen perssen,
Altijts zouckende waer zynen roost es: [412-4]
U ontfermhertigheyt meest mynen troost es.
De Ninivyten hebben ooc ghesmaect
U ontfermhertigheyt, ghenadyghe heere; [416-7]
De verloren zone hadt qwalic ghemaect,
Duer u ontfermhertigheyt cam hy ten keere; [418-9]
Petrus en Paulus zijn wten verzeere [420]
Duer u ontfermhertigheyt, dat weetmen claerlic;
Ontfermelic gaefdy ooc een goe leere
Der overspeilderssen, die zeer zwaerlic
Voor u beschuldight wart openbaerlic [+]
Vanden Ioden by valscher practijcken; [422-5] [+]X 1 r.
Schriftuere, figuere, ghy tooght waerlic [426]
Ontellicke andere van ghelijcken.
Och heere, en wilt my ooc niet bezwijcken,
Ontfermt mijns, arm zondare, die verloost es: [428-9]
U ontfermhertigheyt meest mynen troost es.
Prince, barmhertigh boven alle u waercken
Gaet u ontfermhertigheyt ongrondigh; [431-2]
De sacramenten der helygher kaercken
Vloeyen daer wte, dats elcken condigh, [434]

401-2 Klaagl. 3:22; *troostelick*, zie 343.
405-6 *David*, 2 Sam. 22, Ps. 18; *Achab*, 1 Kon. 21:29; *overvlieten*, overstelpen.
407 *Die tellende*, David, die door Satan verleid werd tot een volkstelling, 2 Sam. 24; 1 Kron. 21.
410 *zondersse*, Luc. 7:37, Vlaamse vorm in het rijm; buiten rijm *overspeildersse* 423.
412-4 *zondyghe mersse*, mand met zonden, vele zonden; *perssen*, in het nauw brengen; *roost*, te braden vlees, 'brand voor de hel' WNT.
416-7 Jona 3:10.
418-9 Luc. 15:11 vlg.; *keer*, bekering.
420 *Petrus*, Hand. 12:3 vlg.; *Paulus*, Hand. 16:20; *wten verzeere*, gered.
422-5 Joh. 8:3; *by practijcken*, uit listigheid.
426 *schriftuere, figuere van ghelijcken*, soortgelijke bijbelse uitspraken en gelijkenissen.
428-9 (enen) *bezwijcken*, in de steek laten; *die verloost* (verlost) *es*-hier schijnt *es* om het rijm voor *si* te staan.
431-2 Ps. 145:9; *ongrondigh*, onpeilbaar.
434 *condigh*, bekend.

Waer duere alle vlecken, hoe zondigh,
Ghezuvert werden en af ghewasschen.
O heere, an mijn arm ziele wondigh
Tooght u ontfermertigheyt en wilt u rasschen
Nu als ic zal ghedyen tot asschen; [437-9]
Protesterende zegghic ,want mijn propoost es: [440]
U ontfermhertigheyt meest mynen troost es.

Figuerlic bewijs.
Dats een protestacye die de duvel haett.
Och lief zone, ziet dat ghy niet en laett
Ghy en blijft volstandigh, acht gheen gheruchten. [443-4]

Staervende mensche.
God vergheift de zonden duer een verzuchten;
Zoudic dan duchten? neen ic niet, vrylick. [445-6]

Schriftuerlic zin.
Zo zuldy ghenooten, staerft vry blylick, [447]
Alle de weldaedt die oyt ghedaen wiert
In der helygher kaercken, oft begaen wiert;
Staet vast in tgheloove.

Staervende mensche.
Ic en zal niet falen.

Figuerlic bewijs.
Nu broeder, en laet niet langher dralen:
Ic zal hem ‘dlicht van charitaten’ halen,
Tooght ghy hem, tes tijt, den rechten standaert
Daer hy in verwinnen moet als hy daer van vaert; [452-5]
Ic maerck wel, hy en zals niet langhe hier maken.

Staervende mensche.
Mijn herte beghint invierigh te blaken,
Ontbindt my, heere, haelt my, maght wezen. [457-8]

437-9 *wondigh*, gewond; *hem rasschen*, zich haasten; *ghedyen tot asschen*, tot stof vergaan.
440 *protesteren*, met nadruk verklaren (*protestacye* 442); *want*, want of omdat het; *propoost*, overtuiging.
443-4 *dat ghy niet en laett Ghy en blijft volstandigh*, niet nalaat te volharden; *gheruchten*, wat anderen zeggen; ook: moeilijkheden, strijd.
445-6 *duer een verzuchten*, om een zucht (van berouw); *vrylick*, voorwaar.
447 *ghenooten*, deel krijgen aan (Rh. Gl.); *ghedane weldaedt*, verrichte goede werken (missen, gebeden enz.); *begane weldaedt*, verworven gunstbewijzen.
452-5 *laet* (ons); *licht*, lamp, lantaarn; *standaert*, banier; *daer van varen*, sterven.
457-8 *invierigh*, zeer vurig; *ontbinden*, verlossen.

*

Schriftuerlic zin.
Anzieten hier, zone, die u heift ghenezen, [Bij 459 +]
Dlammekin in Apocalypsi verwonnen heift. [459-0] [+X 1 v.]

Figuerlic bewijs.
Anzieten die de doot en tleven can gheven,
Anzieten die de waerelt verwonnen heift. [461-2]

Schriftuerlic zin.
Anzieten wiens bloedekin root gheronnen heift
In afwasschijnghe van alle zonden. [463-4]

Figuerlic bewijs.
Anzieten met zynen bloedyghen wonden,
De fonteyne van ontfermhertigheden,

Schriftuerlic zin.
Van gracyen,

Figuerlic bewijs.
Des levens

Schriftuerlic zin.
Vol smertigheden,
Die alle des waerelts zonden vervanghen heift. [469-0]

Staervende mensche.
Ghelijc als thertekin beghaerlic zijn ganghen heift
Dorstigh naer de fonteynkins inden pleyne,
Sghelijcx mijn hertekin groot verlanghen heift
Naer u, Iesu, levende fonteyne. [471-4]

* bij 459 Figuere. Hier thoont hem scriftuerlic sin een cruycifix, dwelc stort wt handen, voeten en wter syden bloet als een fonteynken

Bij 459 Zie de variant. Fontein wordt nu zowel beeld als naam van Christus, zoals vaak in mystieke teksten. Daardoor kan deze fontein van liefde branden (502), roepen (515) enz.

459-0 *ghenezen*, redden; Op. 17:14.

461-2 Joh. 16:33; klinkerrijm *gheven*: *ghenezen*.

463-4 *rinnen*, stromen; Op. 1:5.

469-0 *vol smertigheden* (smarten, Jes. 53:3, 4), bepaling bij *hem* 465; *vervanghen*, op zich nemen, vgl. MWB 9, 188; 1 Petr. 2:24.

471-4 Ps. 42:2; *hertekin*, hertje en hartje; *beghaerlic*, verlangend; *pleyn*, veld; *zijn ganghen hebben*, lopen; *levende fonteyne*, bron des levens, typologisch voor de eucharistie, Op. 21:6.

*

Ghy lavet al dat leift int ghemeyne,
Ontfermhertyghe heere, comt my te baten;
Al ben ic, aerm zondare, van dueghden cleyne,
Verbaerght my in u wondyghe gaten; [475-8]
Swaerelts pompuesheyt willic ghaerne laten.
Ontfermhertelic troost my in dezen cryte:
Haelt my, Iesu, alst past by apetyte. [479-1]

Figuerlic bewijs.

Hebt altijt u ooghen even ghedichte
Ootmoedelick inder fonteynen ghezichte,
Hy en zal zijn ooghen vol alder ghenadigheyt
Van u niet slaen, maer met voorspoedigheyt
U beschaermen voor de helsche nacyen. [482-6]

Staervende mensche.

O fonteyne van Syloe vol gracyen,
Levende putte vol alder ghenaden,
Staet my by met confortacyen
Als my de vyant zal commen beladen. [487-0]
Ghy stondt den moordenaere, heere, in staden
Die noyt ter waerelt en hadde dueght ghedaen; [+]
O Iesu, laett my in u hertekin baen [+]X 2 r.
Dat zo wondigh om mynen twille es begaen; [491-4]
O Iesu, wilt mijnder nu gade slaen,
Ghespijst met uwen helyghen inbyte: [495-6]
Haelt my Iesu, alst past by apetyte.

* 485 maer met beradicheyt 493 baden

475-8 *int ghemeyne*, zonder uitzondering; *wondighe gaten*, open wonden.

479-1 *swaerelts pompuesheyt*, de ijdelheden van de wereld; *laten*, achterlaten; *crijt*, zie 307; *alst past by apetyte*, indien het naar uw wens schikt.

482-6 *even ghedichte*, onophoudelijk; *der fonteynen ghezichte*, de ogen van Christus; *voorspoedigheyt*, lees *voorradigheyt*; *met v.*, volgens Gods plan-de var. heeft *beradigheyt*, hulp. *helsche nacye*, duivels.

487-0 *Syloe*, Siloa, Jes. 8:6; *levende putte*, put van de levende wateren, Hoogl. 4:15; *confortacye*, bemoediging; *vyant*, duivel; *beladen*, kwellen.

491-4 Luc. 23:43; *in staden staen*, bijstaan; *dueght*, iets goeds; *baen*, lees *baden* (var.); *begaen* toetakelen, *wondigh-*, zwaar toetakelen.

495-6 *gade slaen* + genitief, beschermen; *inbijt*, maaltijd, *u heligh-*, uw lichaam als heilige spijs (bij de eucharistie).

Schriftuerlic zin.

Dit es tfonteynkin der hoven zeer zoet
Daer al dat leift by wassen en groyen moet,
Dit is tclaer fonteynkin diet al verhueght
Waer inne alleene ghy troost vinden mueght,
Tuwaerts bernende in minnen gloedigh. [498-2]

Staervende mensche.

Fonteyne bermhertigh in Lybano vloedigh,
Zijt doch mynen troost in dezen wederstoot; [503-4]
Zelve zeghdy, dat maeckt my nu moedigh:
Ic en wille voorwaer niet des zondaers doodt,
Maer meer dat hy hem bekeere ter noot. [506-7]
O Iesu, mynen tryumph, mijn croone,
Ontfanght my ghenadelick in uwen schoot;
Bermhertyghe heere, alles troosts ghewoone,
Gheift my u eeuwigh rijcke te loone,
Deis doodt en achtic, heer, niet een myte: [508-2]
Haelt my Iesu, alst past by apetyte.

Figuerlic bewijs.

Dit es tfonteynkin van cyropygher mynen, [514]
Roupende: comt, die aerbeyt met pynen
Oft verladen zijt, en wilt niet myen,
Comt, ic zal u vermaken en verblyen; [515-7]
Hier inne troost u voor shemels vereenen. [518]

Staervende mensche.

Prince, zoete Iesu van Nazareenen
Die my gheboren zijt en besneden, [520]
Zijt mijns ontfermhertigh met Magdaleenen;
My hebdy doch hongher en durst gheleden,
My hebdy ghevast, my hebdy ghebeden,
My waerdy ghevanghen en anghetast,

498-2 *fonteynkin der hoven*, Hoogl. 4:15; *bernen*, branden; *gloedigh*, vurig.
503-4 *Fonteyne in Lybano*, Hoogl. 4:15; *vloedigh*, stromend; *wederstoot*, droevig lot.
506-7 Ez. 18:23, 33:11; *ter noot*, nog op het laatste ogenblik.
508-2 *tryumph*, zegeteken (de *standaert* van 454); *croone*, zegekrans; *alles troosts ghewoone*, steeds troostrijk; *niet een myte*, geen zier.
514 *cyropigh*, hapax, geneeskrachtig (Rh. Gl. 'zoet'); *van cyropigher mynen*, geneeskrachtig van aard, of-in het beeld passend- met een geneeskrachtige ader-Kil. *myne*, vena.
515-7 Matth. 11:28; *pyne*, moeite; *verladen*, zwaar belast; *myen* (miden), dralen; *vermaken*, nieuwe kracht geven, reficere.
518 *vereenen*, een worden met, *voor shemels vereenen*, voordat ge in de hemel wordt opgenomen.
520 *my*, voor mij; *met Magdaleenen*, evenals Magdalena, Luc. 8:2.

Ghecroont, ghegheeselt, bespoghen, betreden,
My waerdy zoo vaste ant cruce ghepast; [524-6]
Ic roupe op u, aerm zendare beclast,
Diet al hebt ontlast, den duvel te spyte: [527-8]
Haelt my Iesu, alst past by apetyte. [471-529]

+

+X 2 v.

Schriftuerlic zin.
Dats een schoon verstant,

Figuerlic bewijs.
Een Christelic voornemen. [530-1]

Schriftuerlic zin.
Staerft hy in dien brant,

Figuerlic bewijs.
Met zulcker temen, [532-3]
Tes een teecken van rechter victoryen.

Staervende mensche.
Barmhertyghe heere, conijngh der gloryen,
In u ontfermhertigheyt hebbic ghehoopt;
Ic troost my, als my de wree doot nu noopt
Ic en zal niet beschaemt zijn voor eenigh tempeest; [537-8]
Heere, in uwen handen beveil ic mynen gheest. [539]

Schriftuerlic zin.
Dats een zalyghe doot,

Figuerlic bewijs.
Een troostelic staerven; [541]
Zo doende zalmen den hemel verwaerven.

Schriftuerlic zin.
Beminde vrienden die dit anschauwen,
Wy bidden u willet met herten onthauwen. [544]

524-6 *anghetast = ghevanghen; betreden*, vertrappen; *ant cruce ghepast*, aan het kruis (geschikt en) gehecht.
527-8 *zendare*, lees *zondare* (var.); *beclassen*, bezoedelen.
471-529 Refrein; in de stok de spreuk van de gastheren.
530-1 *verstant = voornemen*, gedachte.
532-3 *brant*, gloed, vurige overtuiging; *teme*, opvatting.
537-8 *nopen*, aantasten; *troosten*, reflexief, vol moed zijn; *beschaemt*, bang (vgl. *beschaamdheid* WNT 2, 1944); *tempeest*, geweld, verschrikking.
539 Ps. 31:6, Luc. 23:46. Het 'endelveers' van de stervende na het laatste sacrament, zie *Tafel* III 476.
541 *troostelic*, heerlijk.
544 *met herten onthauwen*, van harte bewaren.

Figuerlic bewijs.
Al hebdy een Christelic leven gheleydt,
En wilt alleene daer op niet bouwen,

Schriftuerlic zin.
Maer als ghy naect van dezer waerelt scheydt
En ghy u (staervende) ter doot bereydt,
Op Gods ontfermhertigheyt stelt u betrauwen.

Figuerlic bewijs.
Zijn goedertierheyt zal u bedauwen,
Zonder flauwen, metten hemelschen scharen. [550-1]
De fonteyne dryvuldigh wil u bewaren. [552]

Finis.

550-1 *bedauwen*, verkwikken; *zonder flauwen*, onverminderd, onophoudelijk; *metten engelschen scharen*, bij de engelen, in de hemel.
552 *de fonteyne dryvuldigh*, de Drieeenheid -vgl. de eerste strofe van de proloog; *wil*, moge.

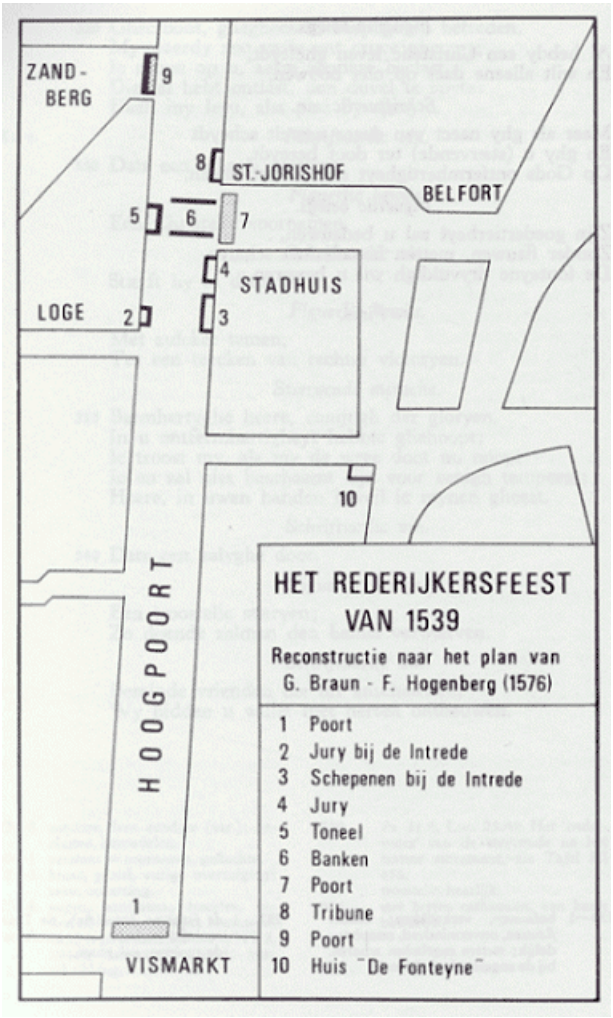
ZAND-
BERG
9
8
ST.-JORISHOF
BELFORT
5
6
7
4
STADHUIS
LOGE
2
3
10
HOOGPOORT
1
VISMARKT
HET REDERIJKERSFEEST
VAN 1539
Reconstructie naar het plan van
G. Braun - F. Hogenberg (1576)
1 Poort
2 Jury bij de Intrede
3 Schepenen bij de Intrede
4 Jury
5 Toneel
6 Banken
7 Poort
8 Tribune
9 Poort
10 Huis "De Fonteyne"

Meenene

kamer
DE BARBARISTEN
zinspreuk
‘*Wy hopen, bruers*’
antwoord
De roerijnghe sgheests
betughende den pays met Godt

(geen prijs)

Meenene.

Inleiding

De personages

Troostelic Nopen, aanraken, vinden van vertroosting; zie 39 en 290.
Gheestelic Verstant, begrip voor geestelijke zaken en bedoelingen, Col. 1:9.
Schriftuerlicke Approbacye, bijbelse bevestiging.
Menigh Goet Herte, menig vroom christen.

De betrekking tussen de vier lijkt als volgt: een christen kan de ware troost voor het sterven in de bijbel vinden, wanneer hij open staat voor het leven van de geest. Het laatste houdt ook in, dat hij de geestelijke bedoeling, de allegorie verstaat. Het spel werkt ermee.

Dit maakt Menigh Goet Herte tot hoofdpersoon. Hij is echter slechts een van de leden van een gespreksgroep, die op voet van gelijkheid en in vaste volgorde het woord voeren. De leiding berust blijkbaar bij Troostelick Nopen. Deze opent de gebeden (1,35), geeft af en toe een aanzet in de discussie, vindt het antwoord en sluit het schriftuurlijk deel af.

De belanghebbenden, die overtuigd moeten worden of in hun opvattingen bevestigd, zijn de toeschouwers. Tot hen richten de personages zich (45, 327, 471). Hun vertegenwoordiger op het toneel is de zieke van het tweede exempel, die in de tweede en vijfde toog terugkeert.

Met *wy* en *ons* betrekken de spelers hun woorden steeds ook op zichzelf; het spel blijft op menselijk niveau.

De vorm

Proloog	1-34	rondeel, gepaard rijm; gesloten einde
Spel I	35-45	aabaab bcbcc
II	46-331	nieuw rijm, gepaard, gesloten einde
III	332-435	nieuw rijm, gepaard, gesloten einde
IV	436-494	nieuw rijm, gepaard, open einde
Afsluiting	495-497	aangehecht, gesloten einde

Overzicht van de inhoud

Proloog (1-34)

Gebed om goddelijke leiding. De personages begrijpen, dat hulp voor een stervende van de Drie-eenheid moet komen.

Spel I (35-45)
Gebed om leiding van de Heilige Geest, opdat de toeschouwers door het spel gesticht zullen worden.

II (46-331)
Schriftuurlijk Achtereenvolgens worden een aantal antwoorden overwogen (als in Axcele): kennis en kundigheden die

God de mensen schonk, werken van barmhartigheid, geloof door de liefde werkende, vertrouwen op Gods genade, een gerust geweten, Christus lijden, hellevaart, opstanding, middelaarschap en verzoeningswerk, de vruchten van de Heilige Geest.

193
Het antwoord wordt tenslotte: de inspiratie door de Heilige Geest, omdat deze getuigt dat God zich met de mensen verzoend heeft en hen om Christus de hemel laat beërven.

203, 275
Bevestiging hiervan op bijbelse gronden; als uiteindelijk bewijs geldt de uitstorting van de Heilige Geest op pinksteren.
305
Exempel van twee zieken. De ene vreest de dood zozeer, dat hij ondanks Gods belofte smeekt om verder te mogen leven. De andere is door de Heilige Geest aangeraakt en verlangt niets liever dan zalig te mogen sterven.
327
Troostelick Nopen sluit dit deel voor de toeschouwers af en kondigt het volgende aan.

III *Figuurlijk*. 1. (332-435)
Eerste figuere: de Israëlieten voor de Rode Zee.
366
Tweede figuere: de tweede zieke in afwachting van zijn dood.
395
Exempel van een wetsovertreder. Zeggen vrienden dat de keizer hem om vroegere verdiensten wel begenadigen zal, dan stelt hem dit maar ten dele gerust. Pas wanneer hij innerlijk van genade overtuigd is, verschijnt hij graag voor zijn rechter. Zo vreest elk mens als zondaar Gods rechtvaardig oordeel; de genade die de bijbel in uitzicht stelt, neemt zijn zorg niet volledig weg. Pas aanraking door de Heilige Geest geeft hem volledige rust.

IV *Figuurlijk*. 2. (436-494)
Derde figuere: Jacob op zijn sterfbed. Aangeraakt door de Heilige Geest voorzag hij de komst van Christus.
462
Vierde figuere: de moordenaar aan het kruis werd op het moment van inkeer door de Heilige Geest gered.
Vijfde figuere: de tweede zieke stervende (niet in de tekst).
471
Samenvatting voor de toeschouwers.

Afsluiting (495-497)
Afscheid van de autoriteiten en verzoek om waardering tot de kunstbroeders.

De godsdienstige opvatting

Meenene heeft de indruk gewekt van innerlijke tegenstrijdigheid. *Van Dis* (blz. 72) verwonderde zich erover, dat de apostelen, die leven, dood en opstanding van Christus hadden meegemaakt en gelovig op Gods genade vertrouwden, na de hemelvaart zonder de hoogste troost achterbleven (163/6), maar er later toch deel aan bleken te hebben (275 vlg.). *G. C. de Waard* acht het antwoord van de kamer in strijd met de vz. 135/6 - 'Och wat blomkins van trooste maghmen noch (ook) plucken int verryzen Christi, gheenen troost hier teghen'. Het is niet de enige oneffenheid van deze aard.

In de opzet van de schrijver passen die uitspraken toch. De proloog noemt God, Christus en de Heilige Geest ‘drye troosters in een te zamen, daer wt dat alle zoete troosten vloeyen’ (30/1). De uitwerking volgt een bekend procédé om verwachting te spannen, zoals ook in Axcele. Telkens moesten de toeschouwers denken dat de oplossing gevonden was, om dan toch de reeks te horen voortzetten. Dit leidt tot een opsomming van mogelijkheden op verschillend niveau, waarin ook Gods belofte (101-110), de belichaming daarvan in Christus (119-150) en de aankondiging van de Heilige Geest (180-192) zijn opgenomen. Daarmee is de Drie-eenheid bereikt, waar de proloog van sprak, maar als sluitstuk ontbreekt nog de hoogste troost die zij schenkt. Voor de schrijver is dat de persoonlijke aanraking door de Heilige Geest, omdat een mens daardoor pas zeker weet, dat Gods vrede hem toevalt en hij de hemel beërven zal (193 vlg.).

Er is geen sprake van tegenstrijdigheid, maar van aanvulling. Overeenkomstig deze opvatting ontvingen de apostelen de hoogste troost pas op de pinksterdag, toen ze persoonlijk door de Heilige Geest geïnspireerd werden (275 vlg.) en niet eerder. Hierop berust ook het exempel van de twee zieken (305 vlg.). Voor de ene blijken Gods woord en de beloften van Christus niet voldoende om in rust de dood te aanvaarden; de andere, die bovendien door de Heilige Geest is aangeraakt, verlangt naar zijn bevrijding.

De Waard heeft al gewezen op twee vergissingen van *Van Gelder* (blz. 31), die invloed van de renaissance zag, waar 1 Cor. 12:8-10 wordt aangehaald (46-54) en van Erasmus in een parafrase van Gal. 5:22 (170/1). Ook de verwijzing naar *Funus* is onjuist. Daarin wordt wel over twee zieken gesproken, maar heel anders dan in dit spel; zie de aantekening bij vs. 305.

De schrijver gaat geheel op in zijn spitsvondige speculatie, ook in het figuurlijk deel. Ze zal wel niet oorspronkelijk zijn. Belangstelling voor het kerkelijk leven toont hij nergens. Blijkbaar besefte hij de gevaren daarvan, want het zotte refrein zegt:

> Dan vintmen van deis zotten en verwaenden zinnen,
> Zy willen wyzer zijn dan al die van Ghendt;
> Het schijnt, hadden zy zelue tregement,
> Zy zoudent al beteren dat niet en dooght.

De Brusselaars waren in hun lied duidelijk over de religieuze aard van zulke protesten. In Meenene zien we, hoe aan de opdracht voldaan kon worden zonder kans op moeilijkheden. Het gevolg is een kleurloos wedstrijdspel.

Over de godsdienstige gezindheid van de auteur geeft het nauwelijks enige informatie. Bijbelcitaten over het geloof dat door de liefde werkt (74) en over de waarde van een gerust geweten (111 vlg.) zijn niet meer dan losse opmerkingen, waaraan geen conclusie valt te verbinden. Dat de apostelen na Christus hemelvaart *zonder zonde* achterbleven (154), verraadt toch een orthodoxe achtergrond.

De opvoering

Aan het eind van de discussie wendt Troostelic Nopen zich tot het publiek: ‘tes noodt figuere te ziene ten fyne, die wy tooghen zullen; schuuft de gordyne’ (330/1). Het tweede deel wordt als verplichte toevoeging aangeboden.

Het omvat vier togen, een dubbele, een enkele en een samengestelde en tussendoor een exempel zonder uitbeelding (395 vlg.).

1 (332) De Israëlieten tussen Pharao's leger en de Rode Zee, met Mozes, type van Christus, als redder en

2 (341) een door dood en duivel bedreigde zieke, die hoopvol naar de gekruisigde Christus opziet.

3 (436) Jacob met zijn zonen, terwijl hij de komst van Christus voorspelt.

4 (463) De goede moordenaar keert zich om redding tot Christus. Daarvoor knielt de zieke en getuigt dat hij Gods vrede ontvangen heeft. De teksten op de rollen naar de Vulgaat.

De derde toog past historisch noch als argument in de reeks; hij is louter illustratief bij vs. 433 over een goddelijk visioen.

De vierde kon uit de tweede ontstaan, maar de tussenliggende tekst is vrij kort. Niet onwaarschijnlijk laste de auteur de figuere van Jacob in, om meer tijd voor veranderingen te scheppen. Iets dergelijks zien we in Cortrijcke.

Meenene.

Prologhe.
In dit spel zijn vier personagen: Troostelic nopen, Gheestelic verstant, Schriftuerlicke approbacye, Menigh goet herte.

Troostelic nopen.
Lof goddelic ingien vol zoeter gracye, [1]
U raeyen bespraeyen hier daerde beneden;

Gheestelic verstant.
Laet ons gheschien ws gheests inspiracye.

Schriftuerlicke approbacye.
Lof goddelic ingien vul zoeter gracye,

Menigh goet herte.
Ghy zijt by wien te dezer spacye
Ghesproken, ontploken werdt den troost vul vreden. [5-6]

Troostelic nopen.
Lof goddelic ingien vul zoeter gracye,
U rayen besprayen hier daerde beneden,
Wiens lof niet te vullen magh zijn beleden. [9]

Gheestelic verstant.
Laett ons vertooghen op den dagh van heden:
Welc den mensche staervende meesten troost es,
Waer toe dat nu al onslier propoost es [+]
Om die vraghe claerlic te solverene. [10-3]

[+]X 3 v.

1 *goddelic ingien*, God; *u raeyen bespraeyen*, uw stralen verkwikken, zegenen.
5-6 *by wien*, degene door wie; *te dezer spacye ghesproken*, nu, openlijk gezegd-zie 1 *Drewes* 324; *troost ontpluken*, vertroosting schenken.
9 *mueghen*, kunnen, passim.
10-3 *vertooghen*, uiteenzetten; *waer toe dat*, in verband waarmee; *al onslier propoost*, heel ons verlangen; *claer solveren*, duidelijk beant-woorden, 54.

Schriftuerlicke approbacye.
Ons staet daer op wel te terminerene
Wie dat den troostere es, wy moetent ontbinden;
Dan zullen wy den meesten troost mueghen vinden,
Die ons vertroosten magh voor tsvyants verdoven. [14-7]

Menigh goet herte.
Alle vulcommen ghiften dalen van boven,
Vanden vadere des lichts die niemant wil schaden, [18-9]
Want Paulus noompt hem vadre der ghenaden,
God alder troost, in gloryen rijckelic. [20-1]

Troostelic nopen.
Christus es ooc eenen troost wel blijckelic,
Want Lucas beschreven heift naer sgheests bevel, [22-3]
Dat Symeon den troost van Israel
Verwachtende was van langhe daer te vooren,
En ziende Christum veertigh daghen ghebooren
Wart vertroost in vreden, zoo hy beghaerde.

Gheestelic verstant.
De helyghe gheest es ooc troost op daerde,
Want God nomt hem den trooster tonzer vramen. [28-9]

Schriftuerlicke approbacye.
Dit zijn dan drye troosters in een te zamen,
Daer wt dat alle zoete troosten vloeyen
Die den staervende mensche troostigh bespoeyen,
Ia die God beminnen in liefden hooghe. [32-3]
Hier me dat wy scheeden van ons prolooghe.

Troostelic nopen.
O diepte der wijsheyt vul duechts verleenijnghe,
Zendt ons u gracye, dat wy ons meenijnghe
Vulcommen mueghen bin der Ghendtsche landauwe. [35-7]

14-7 *termineren*, bepalen; *ontbinden*, duidelijk maken; *vertroosten voor tsvyants verdoven*, helpen tegen Satans vernietigende aanval.
18-9 Jac. 1:17.
20-1 2 Cor. 1:3; *in gloryen rijckelic*, in verheven heerlijkheid.
22-3 *wel blijckelic*, heel duidelijk; Luc. 2:25-32; *beschreven*, geschreven; *naer sgheests bevel*, in opdracht van de Heilige Geest.
28-9 Joh. 14:26; *vrame*, nut, heil.
32-3 *troostigh bespoeyen* (besproeien), heilrijk verkwikken; *ia die*, mits ze.
35-7 *diepte der wijsheyt*, Rom. 11:33; *vul dueghts verleenijnghe*, die ons alle goeds schenkt; *meenijnghe vulcommen*, plan volbrengen; *bin der Ghentscher landauwe*, in Gent.

Gheestelic verstant.
Zo dat wy hier nu al zonder vercleenijnghe
Den meesten troost nopen by u vereenijnghe; [38-9]
Dat bidden wy u, hemels vader ghetrauwe.

Schriftuerlicke approbacye.
Sturt ons uwen gheest in, zoet van beschauwe,
Want zonder uwe hulpe eyst al verloren. [41-2]

Menigh goet herte.
U inspiracye tot onzen behauwe
Laet in ons waercken, uwen gheest vercoren,
Zo datter in ghesticht zijn diet zien en hooren. [43-5 +]

[+]X 4 r.

Troostelic nopen.
Al heift God duer zijn gracye ghehuldigh
Den mensche verchiert met ghiften menighfuldigh,
Deen in sprake en dander in wijsheyt gent,
In kennessen der dijnghen zeer excellent;
Ghegheven cracht de ziecken te curerene
Ende ooc den gheest om te propheterene; [46-51]
Nochtans int staerven, wat helpet verzweghen,
Hier in es den meesten troost niet gheleghen
Om wel te solverene der chaerten vraghe. [54]

Gheestelic verstant.
Vele zullen zegghen ten wtersten daghe:
Heere, hebben wy niet prophecyen ghewaeght [55-6]
En in uwen name de vyanden veriaeght,
Teeckenen ghedaen en ander crachten ghewrocht?
Dan zal Christus zegghen, wyzelic bedocht:
Ic en hebbe u noyt ghekent, dus gaet van my.

38-9 *al zonder vercleenijnghe*, zo goed mogelijk; *nopen*, treffen, weten te vinden- Rh. Gl. ‘brengen’ (?); *by u vereenijnghe*, door gemeenschap met u.
41-2 *zoet van beschauwe*, liefderijk op ons neerziend; *verloren*, nutteloos.
43-5 *vercoren*, geliefd; *ghesticht zijn in*, gesterkt worden door.
46-51 1 Cor. 12:8-10; *ghehuldigh*, goedgunstig; *verchiert*, getooid, 162; *gent*, schoon lieﬂjk.-*Van Gelder*, blz. 31, beoordeelt deze passage verkeerd, door hierbij aan de renaissance te denken.
54 *chaerte*, de uitnodiging met vermelding van opdracht, prijzen enz.
55-6 Matth. 7:22, 23; *wterste dagh*, oordeelsdag; *ghewaghen*, spreken; *ander crachten ghewrocht*, andere grote daden verricht; *wyzelic bedocht*, in zijn wijsheid.

*

Schriftuerlicke approbacye.
Daelmoessen voor Christo zeer pryzelic zy, [61]
Den naecten cleeden, den hongheryghen spyzen,
Den durstyghen laven, niemant verpyzen,
Ziecken viziteren, die helpende wezen; [62-4]
Bedijnghe es ooc voor Christo gheprezen,
Want daer staet: bidt, men zal u gheven dan.
Maer hier duere niemant ghevinden can [66-7]
Den meesten troost, of zy moeten dolen.

Menigh goet herte.
Als wy ghedaen hebben dat ons es bevolen
Van God, zo moeten wy dijncken claerlic
Onnutte dienaers te zyne eenpaerlic,
Niet de minste gracye des heeren waerdigh. [69-2]

Troostelic nopen.
Nemaer een levende gheloove rechtvaerdigh
Duer liefde waerckende, zo Paulus schrijft,
Dat es een zonderlijnghe dueght die troost verstijft
Inden staervende mensche voorwaer beseven. [73-6]

Gheestelic verstant.
Daer staet: die in my ghelooft heift teeuwigh leven.

Schriftuerlicke approbacye.
Die den anderen mint heift de wet vervult. [77-8]

Menigh goet herte.
Ooc es God de liefde, dit weten zult, [+]
En die inde liefde woont, die woont in God. [79-0] [+]X 4 v.

* 64 visiteren helpende die wesen
61 Luc. 12:33; *aelmoessen*, sing.; *voor Christo*, bij Christus; *pryzelic*, prijzenswaard = *gheprezen* 65.
62-4 Zie Matth. 25:35, 36; *verpyzen* (van *pise, pieze*, gewicht), onderdrukken-Rh. Gl.: verachten, versmaden (?) en *verpisijnghe*, afkeuring (?); lees: *helpende die* (var.).
66-7 Matth. 7:7; *ghevinden*, verwerven; (*of*) *zy moeten dolen*, als ze dit denken, dwalen ze vast en zeker.
69-2 Luc. 17:10; *eenpaerlic*, steeds, 156.
73-6 Gal. 5:6; *nemaer*, maar; *rechtvaerdigh*, oprecht; *zonderlijnghe dueght*, bijzondere kracht; *verstyven*, versterken; *voorwaer*, als waarheid; *beseven*, gevoeld, ervaren.
77-8 Joh. 6:47, Rom. 13:8.
79-0 1 Joh. 4:16; *dit* (ghy) *weten zult*, voorzeker.

Troostelic nopen.
Nootzakelic gheloove es een zeker slot
En zonder dat en magh niemant God ghelieven. [81-2]

Gheestelic verstant.
Liefde veriaeght alle zondyghe grieven, [83]
Liefde heift oyt elcken veil troosts verworven.

Schriftuerlicke approbacye.
Maer doude vaders, al zijn zy ghestorven
Int gheloove met waercken wter liefden vat,
Zy en hebben den meesten troost niet ghehadt,
Want den hemel was voor hemlieden gheloken;
Al waerby de beloften Gods voorsproken
Zy niet ontfaen hebben, maer van verre ghezien. [85-0]

Menigh goet herte.
Nochtans hadden zy de hope noch boven dien; [91]
Maer den meesten troost was hemlien faelgierigh.

Troostelic nopen.
Wats boven de ghenade Gods goedertierigh,
Wiens ontfermhertigheyt es zonder mate,
Elcken troost ghevende vrouch en late,
Die tot hem te keerene zijn gheneghen? [96]

Gheestelic verstant.
Ziet hoe Manasses heift gracye vercreghen. [97]
Dus laet ons op God betrauwen alleene,
Zijn ghenadigheyt es om elcken, ghemeene [99]
Voor den bedructen aermen menschen zondigh.

81-2 (zie 77) *nootzakelic*, bijgevolg; *zeker slot*, betrouwbare conclusie; Hebr. 11:6.
83 (zie 78-9) *zondyghe grieven*, kwellende zonden; *oyt*, altijd.
85-0 Hebr. 11:13; *doude vaders*, de geloofshelden uit het O.T.; *waercken wter liefden vat*, uit liefde bedreven daden; *luken*, sluiten; *al waerby*, waardoor; *voorsproken*, voorzegd.
91 *enen faelgierigh zijn*, iemand ontgaan.
96 Zie Jes. 45:22.
97 *Manasses*, 2 Kron. 33:12, 13.
99 *om elcken*, over ieder, Ef. 4:7; *ghemeene*, ook.

Schriftuerlicke approbacye.
Hoe troostigh es een betrauwen goetgrondigh
Op tgoddelic woordt, vul van beloften schone,
Dwelc den mensche ghevende es troost ydone,
Verlichtende therte als schijn der zonnen. [101-4]

Menigh goet herte.
Veil monstren hebben de helyghen verwonnen
Duer theligh woordt Gods dat alle smerte boett;
Hoe lijdtsamigh hebben zy gheweist ghemoedt
En de tormenten vromelic wederstaen! [106-8]

Troostelic nopen.
Pieter sprack: o heere, waer zouden wy gaen? [109]
Ghy hebt woorden des eewighs levens playsant.

Gheestelic verstant.
Eyst niet een zeer troostelic onderstant [+]
Den mensche verwachtende sdoots sentencye, [+]Y 1 r.
Te hebben een gheruste consciencye?
Voorwaer, het es een troostyghe verblydijnghe. [111-4]

Schriftuerlicke approbacye.
Een vroylic maeltijt vul blyder tydijnghe
Es een consciencye gherust maerckelic;
En onze glorye, zeght Paulus staerckelic,
Es ghetughe der consciencyen wroughen. [115-8]

Menigh goet herte.
Noch meerder troost dan dezen om een ghenoughen
Magh den mensche staervende in hem ghewinnen
Int betrauwen van Christus lyden wt minnen,
Zijn bitter passye tonzer voorspoede groot, [119-2]
Die ons ghewasschen heift met zynen bloede root,
Daer wy in zonden waren overghetorden. [123-4]

101-4 *troostigh*, bemoedigend, 114, 152 enz.; *goetgrondigh*, diep; *tgoddelic woordt vul van beloften*, zie 1 Joh. 2:25; *ydoon*, nuttig, heilzaam; *schijn*, licht.
106-8 *boeten*, genezen, stillen; *lijdtsamigh ghemoedt*, geduldig gestemd; *torment*, marteling, 302; *vromelic*, kloekmoedig.
109 Joh. 6:68; *playzant*, aangenaam (stoplap).
111-4 *troostelic onderstant*, opwekkende of krachtige steun; *sdoots sentencye*, het doodsoordeel; *verblydijnghe*, oorzaak tot vreugde.
115-8 Vgl. Spr. 15:15; *vul blyder tydijnghe*, met opgewekt nieuws; *maerckelic*, klaarblijkelijk; *en*, want; 2 Cor. 1:12; *staerckelic*, nadrukkelijk; lees *tghetughe;-der consciencyen wroughen* van ons keurend geweten.
119-2 *om een ghenoughen*, tot (zijn) tevredenstelling, voldoening; *in hem*, in zichzelf; *betrauwen van*, vertrouwen op; *voorspoet*, heil.
123-4 Op. 1:5; *daer*, toen; *overterden*, afdwalen.

Troostelic nopen.
Hy es voor onslieden sdoots doot gheworden
En shellen bete, naer Ozeas bewyzen. [125-6]

Gheestelic verstant.
Tes eenen zoeten troost niet om vulpryzen
Den mensche staervende in dit dal van weene,
Dat Iesus Christus van Nazareene,
Den rechten Messias, tbelofte ons vaders,
Verwonnen heift tslot van de helsche verraders,
De poorte der hellen ter neder ghevelt
En ons in zijn vaderlicke hoyrye ghestelt.
Hoe magh de mensche meerder troost ghelucken? [129-4]

Schriftuerlicke approbacye.
Och, wat blomkins van trooste maghmen noch plucken
Int verryzen Christi, gheenen troost hier teghen,
Die al onze zonden zelve heift ghedreghen
Ende ons van dezen heift gherepareirt; [136-8]
Die in Adam waren al ghecondempneirt,
Zijn in Christo levende gheworden vry. [139-0]

Menigh goet herte.
Wat troostelicken troost wy hebben noch hier by,
Dat Christus, den wegh, tleven en de waerheyt,
Gheclommen es boven in dupperste claerheyt [141-3]
Ter rechter handt zijns vaders inden hooghsten raet,
Daer hy es middelaere ende advocaet,
Twelc Ioannes betuught, alzo wy lezen. [144-6]

+

[+]Y 1 v.

Troostelic nopen.
Hy es onze zoenijnghe noch boven dezen, [145-7]
Hy es voor ons een eeuwigh wakere
En zonder hem en es gheen zalighmakere,
Alzo ons Esayas heift beschreven. [149-0]

125-6 Hos. 13:14; *bete*, Vulgaat morsus; *naer Ozeas bewyzen*, zoals Hosea zegt.
129-4 *dal van weene*, vallis lacrymarum, Vulgaat Ps. 37:7; *recht*, waar; *tslot van de helsche verraders* (verdervers), de helleburcht; *in zijn vaderlicke hoyrye ghestelt*, tot mede-erfgenaam gemaakt; *ghe lucken*, te beurt vallen.
136-8 *hier teghen*, die deze evenaart; *repareren*, verlossen.
139-0 1 Cor. 15:22; *al*, allen; *vry*, voorwaar.
141-3 *hierby*, hierdoor; Joh. 14:6; *dopperste claerheyt*, het hoogste licht.
144-6 Col. 3:1.
145-7 1 Joh. 2:1 en 2; *betughen*, vermelden; *zoenijnghe*, verzoening, -er.
149-0 Zie Jes. 25:9 en 45:5, 6-Hand. 4:12.

Gheestelic verstant.
Dapostolen naer Gods opvaert ghebleven,
Alle deze dueghden vul troostigh confoort
Ontfijnghen zy in hem duer tgoddelic woort: [151-3]
Zy waren zonder zonde, God behaghende,
Met een goet gheloove hem liefde draghende,
Hopende eenpaerlic met ghestadigheyt
In een betrauwen staerc op Gods ghenadigheyt,
Op zijn passye vul sdueghs bewyzenesse,
Op zijn victorieuze verrizenesse,
In zijn opclemmen duer den hemel crachtigh, [156-0]
Int zitten ter rechter handt Gods almaghtigh.
God hadde hemlien met zynen gheest verchiert.
Nochtans, hebbende dat hier es gheallegiert,
Hemlieden ghebrac om claer te belydene [163-4]
En om voor den name Gods te strydene
Den meesten troost noch, vul van perfeccyen.

Menigh goet herte.
Ic moet hier vraghen onder correccyen
Van dezen zoeten troost, groot van valuere:
Eyst een van de vruchten des helighs gheests puere,
Als vrede, liefde, langhmoedigheyt goet,
Goedertierigheyt, zachtmoedigheyt, zuverheyt zoet, [167-1]
Of een van de zeven ghiften, my dat berecht,
Daer of ons Esayas noch naectelic zeght,
Waer wt dat troost magh scheppen een yghelic? [172-4]

Schriftuerlicke approbacye.
Dit zijn al middelen tot dien ghecryghelic, [175-8]
Want den troost des trosters, shelighs gheests waercken,
Es een zonderlijnghe cracht en een verstaercken
In de leerijnghe Christi waraghtigh duerzoght, [178]
Anhanghende tzamen als een keten ghecnocht; [179]

151-3 *blyven*, achterblijven; *deze dueghden*, de voorgaande voortreffelijkheden; *troostigh confoort*, sterke vertroosting; *ontfijnghen*, hadden ontvangen; *in hem*, in zich; *tgoddelic woort*, Christus.
156-0 *eenpaerlic*, 71; *ghestadigheyt*, standvastigheid; *sdueghs bewyzenesse*, blijk van (zijn) goedheid; *duer den hemel*, door het uitspansel heen, Ef. 4:10; *int zitten*, Col. 3:1 en overeenkomstige plaatsen.
163-4 *allegieren*, aanhalen, noemen; *belyden*, getuigen, zich uitspreken.
167-1 *onder correccyen*, met voorbehoud van verbetering; *valuer*, waarde; *eyst*, is het; vruchten van de Heilige Geest, Gal. 5:22.
172-4 *berechten*, vertellen; Jes. 11; *noch*, ook; *naectelic*, duidelijk, 483.
175-8 *tot dien ghecryghelic*, bovendien te verwerven; *waercken*, werking; *zonderlijngh*, bijzonder; *verstaercken*, bevestiging.
178 omdat de Heilige Geest volkomen thuis is in ....
179 *anhanghende tzamen*, een geheel vormend (Christus en de Heilige Geest); *ghecnocht*, gesmeed.

Want als Christus ‘den trooster’ zeght diet al vulcomt,
Hy hem daer by ‘den gheest der waerheyt’ nomt,
Of dat daermede refereirt ende sluut. [180-2]

Troostelic nopen.
Ic zal, zeght hy, mijn vadere, der hemelen iuut,
Bidden; hy zal u eenen trooster gheryven [+]
Die u inder eeuwigheyt zal by blyven, [+]Y 2 r.
Den Gheest der waerheyt, zo Ioannes oorcont. [183-6]

Gheestelic verstant.
Noch zeght ooc Christus voort ter zelver stont
Vanden trooster die God zal zenden nedere
In zynen name als een bevredere:
Die zal u al leeren weten by zondere
Dat ic u ghezeyt hebbe boven en ondere
En van my ghehoort hebt; dits approbacye. [189-2]

Schriftuerlicke approbacye.
Och, boven dit es noch een confortacye
Zeer troostelic, die andere troosten vermeest, [193-4]
Dats een blyde roerijnghe des helighs gheest, [195]
Ghetughe ghevende van goddelicken pays,
Een aerfghenaem tzyne van themelsche palays [196-7]
Duer Iesum Christum, vul goddelicker dueght.

Menigh goet herte.
O alder meesten troost,

Troostelic nopen.
O alder zoetste iuecht,
Die den mensche staervende vertroosten mueght;
Lof troost boven troost, niet om gronderen. [200-2]

180-2 *vulcommen*, voltooien; *refereren* = *sluten*, overeenkomen. Zie Joh. 14:6.
183-6 Joh. 14:16, 17; *gheryven*, geven; *iuut*, vreugde; *oorconden*, meedelen.
189-2 Joh. 14:26, 27; *bevredere*, rust schenker; *boven en ondere*, ooit; *en* (ge); *approbacye*, bevestiging.
193-4 *confortacye*, vertroosting; *vermeesen*, Westvlaams voor *vermeersen*, versterken, kracht bijzetten.
195 *roerijnghe*, opwekking, alleen in Meenene en in verband met de Heilige Geest (195, 315, 372, 420, 466, 469, 486), niet gelijk aan *inspiracye*, ingeving, 3, 43; *dats* (dat es), namelijk.
196-7 *goddelicke pays, pays Gods*, 212, 316, 373, *pays met God*, 487, verzoening met God; (onze geest) *ghetughe ghevende*, zie Rom. 8:16, 17; *een aerfghenaem tzyne*, dat wij erfgenaam zijn, 317.
200-2 *iuecht*, vreugde; *niet om gronderen*, niet te doorgronden.

Gheestelic verstant.
Dezen troost can de mensche versolazeren
Weder hy gheestelic of lichamelic staerft, [203-4]
Want hy daer duere vulle zekerheyt verwaerft.
Ghelijc een consciencye cnaghende
Taenzichte mesmaect, zuchtende, claghende;
Contrary des zoetheyts troost overvloeyende
Therte verblijdt en maket tleven bloeyende,
In trooste groeyende, vry van dolueren. [206-0]

Schriftuerlicke approbacye.
Zo ontpeynzelic groot es, zoet van ghueren,
Dezen troost des pays Gods inde mensche binnen,
Dat hy te boven gaet alle zinnen,
Zo Paulus van dezen es een vermondere. [211-4]

Menigh goet herte.
Zo zoete, dat David dies hadde een wondere,
Roupende an God als die vercryghen wilde: [215-6]
Hoe groot, o heere, es uwe zoetheyt milde,
Die ghedoken es voor die u vreezen zeere. [217-8]

+

[+]Y 2 v.

Troostelic nopen.
Hoe goet, hoe zoete es dynen gheest, o heere.

Gheestelic verstant.
Daeromme schreef Ioannes, godlic dijnckende,
Van eenen witten steen of paerle blijnckende,
Daer in gheschreven es eenen nieuwen name
Die niemant en kent, dan die es beqwame
Om dien tonfanghen in zoeter memorye. [220-4]

203-4 *versolazeren*, moed geven; *weder ... of*, of ... of.
206-0 *ghelijc ... contrary*, zoals ... zo daarentegen; *des zoetheyts troost*, = of lees *des troosts zoetheyt* (233, 257); *doluer*, smart.
211-4 *ontpeynzelic*, ondenkbaar; Fil. 4:7; *een vermondere zijn*, zeggen.
215-6 *een wondere hebben* + genitief, zich verbazen over; *als die vercryghen wilde*, omdat hij (die zoetheyt) verwerven wilde, vol verlangen.
217-8 Ps. 31:20; *ghedoken*, verborgen (quam abscondisti).
220-4 Op. 2:17; *godlic*, godvruchtig; *bequame*, geschikt; *memorye*, gezindheid.

*

Schriftuerlicke approbacye.
Dezen troost verzekert dhemelsche glorye
Metten helyghen gheest ghezeghelt, ghepant,
Zo Paulus schreef en totten Ephesen zandt,
Om dat zy dwoordt Gods gheloofden ghereghelt.
Zy waren duer tevangelium ghezeghelt
Metten zoeten gheest vry van bedaervenesse,
Welc den pant es van onzer aervenesse
Ter verlossijnghe van ons Christen nacye. [225-2]

Menigh goet herte.
Lof alder zoetsten troost vul iubilacye,
Wy, die ghevoelende, in gracy vermeeren,
Roupende: Abba vadre, tot u wy keeren;
Dezen troost ons alleene can succoureren. [233-6]

Troostelic nopen.
Wats zekerder dan shelighs gheests affirmeren,
Die daer tuught onzen gheest zonder inderen
Dat wy zijn Gods wtvercoren kinderen;
En zijn wy kinderen Gods zonder besmitten,
Zo moeten wy dan zijn rijcke bezitten
Als mehoyrs met Christum int goddelic pryeel. [237-2]

Gheestelic verstant.
En mids dat tghetughe shelighs gheests gheheel
Warachtigh es, zonder eenyghe ficcyen,
Ghetughe ghevende der benediccyen
Als kinderen Gods zeer victoryeus, [243-6]
Dwelc ghezeyt es de kennesse gloryeus
Des pays vul troostelic int slot finael, [247-8]
Gheen zoeter dan van trooste, dits principael,
Dan te zyne int staerven duer den gheest verclaert. [249-0]

* 242 me oors
225-2 Ef. 1:12-14; *ghezeghelt ghepant*, met zijn zegel gewaarborgd; *omdat*, opdat, 255; *ghereghelt*, ordelijk, op de juiste wijze.
233-6 Rom. 8:15; *iubilacye*, zaligheid; *keeren*, zich wenden; *versuccoureren*, redden.
237-2 2 Rom. 8:16, 17; *affirmeren*, nadrukkelijk verklaren; *zonder* (*h*)*inderen* (belemmeren), zonder terughouding; *zonder besmitten*, onbesmet; *mehoyr*, mede-erfgenaam; *goddelic pryeel* (lusthof), hemel.
243-6 *mids dat*, omdat; *ficcye*, bedrog; *benediccye*, zegen, goddelijk geschenk.
247-8 *dwelc ghezeyt es*, namelijk; *kennesse gloryeus*, heerlijke wetenschap; *int slot finael*, bij het definitieve einde.
249-0 *gheen*, niets; *principael*, het voornaamste; *verclaren*, verlichten.

Schriftuerlicke approbacye.
Dezen troost maect de kaersten ziele onvervaert,
Datze metten Psalmiste magh zegghen lichte:
Ic zagh den heere staen in mijn ghezichte
An mijn rechter zyde tot mynen behoude, +
Om dat ic my niet beroeren en zoude. 252-5 +Y 3 r.
Hoe magh ons zijn meerder troost nootzakelic?

Menigh goet herte.
Deze zoetheyt des troost es zo vermakelic
Inden mensche makende zwaerheyt confuus,
Zy werden droncken van de vruchtbaerheyt dijns huus,
Inder ghenouchten beke, zoet van maniere. 257-0

Troostelic nopen.
Dits den stroom van die edele riviere
Die de stadt Gods verblijdt, vul van miracle. 261-2

Gheestelic verstant.
Ghehelight heift de heere zijn tabernacle;
Den stroom der riviere hier voren ontdect,
Dat es de vrucht des helighs gheests perfect,
Verblydende de ziele, Gods edel stede. 263-6

Schriftuerlicke approbacye.
Elc Christen ziele es Gods tempel mede,
De tabernacle daer God te wonen beghaert;
Dit zijn de rivieren vloeyende expaert
Van hem die ghelooven autentijckelic
In Iesum Christum, noyt yemant bezwijckelic,
En die es metten gheest ghezeghelt, gheprent. 267-2

Menigh goet herte.
Dits den dau van trooste die God hier zendt 273
Zijn dienaers die twaerck van zonden haten.

252-5 Hand. 2:25; *lichte*, opgewekt; *hem beroeren*, bewogen worden.
257-0 Ps. 36:9; *zo vermakelic ... zy*, zo verkwikkend, dat ze; *confuus maken*, een eind maken aan; *zoet van maniere*, heerlijk zoet.
261-2 Ps. 46:5a; *stroom*, snelle stroming, impetus.
263-6 Ps. 46:5b; *ontdecken*, openbaren, noemen; *vrucht*, lees *vlucht*, snelle vaart-de snelheid waarmee de Heilige Geest werkt, werd vergeleken met die van een pijl, zie *Tafel* III 243.
267-2 1 Cor. 3:16; *expœrt*, epitheton ornans, heerlijk; *bezwijckelic*, in de steek latend; *van hem* (hen) *die ghelooven en die es* (met verschil in getal); *ghezeghelt gheprent*, met een zegel gemerkt.
273 *dau*, dauw, bijbels beeld voor neerdalende zegen.

Troostelic nopen.

Dapostolen tzamen ghesloten zaten [275]
Dezen troost ontfanghende, waren ontsteken
Met zulcker vierigheyt, hebben onbezweken
Dwoordt Gods gaen preken zonder ancxt of ducht. [276-8]
Dies waren zy verlicht van tgoddelic lucht,
Dat gheen tormenten huer consten bedwijnghen, [279-0]
Maer blydelic dat zy de doot ontfijnghen;
Twas hemlieden gheestelicke medicyne.

Gheestelic verstant.

Duer dezen troost keerden met blyden anschyne
Van sheeren raedtshuus, zonder te verwaerene,
Als die dan blydelic staerven zeer ghaerene,
Duer Iesum Christum, die alle dueght vermagh. [283-6]

Schriftuerlicke approbacye.

Als Iob dezen troost van verren anzagh,
Daer hy te vooren was in zijn verstoorte, [+]
Vervlouckende den dagh van zijnder gheboorte, [+Y 3 v.]
Hy zeyde daer naer duer dit troostelic nopen:
Al sloughe my de heere doot, ic zal hopen
In hem; es dit dan niet een costelic schat? [287-2]

Menigh goet herte.

David, die te voren zo hertelic badt
Om niet te staervene int middel zijns iaren,
Dezen troost veriaeghde in hem zulc verzwaren,
Hoe wel hy dien maer en zagh van verre,
Dat hy claeghde inde goddelicke sterre
Tverlanghen zijnder woonijnghe op de waerelt. [293-8]

275 Hand. 2:1; *ghesloten*, besloten, afgezonderd.
276-8 (zy) *waren*; (met zulcker vierigheyt) ... *hebben*, dat ze hebben; *onbezweken*, volhardend.
279-0 *dies*, lees *dus*, zozeer; *lucht*, licht; *torment*, marteling, 302.
283-6 Hand. 5:41; *keerden* (zy); *verwaeren*, zich verzetten; *als die*, omdat ze; *duer I.Chr.*, voor Jezus Christus.
287-2 Job 3:3-13:15; *anzagh*, gezien had; *daer*, terwijl; *verstoorte*, hapax, verstoordheid; *troostelic nopen*, vinden van vertroosting.
293-8 Ps. 102:25; *middel*, midden; *maer en zagh*, slechts zag; *claghen*, beklagen; *verlanghen*, verlengen; *waerelt*, lees *aerde* (rijm)-vgl. Ps. 142:8.

Troostelic nopen.
Paulus in dezen troost ooc gloryeirde.
Wie zal ons, sprack hy, vander liefde scheeden?
Tribulacy, benautheyt, noch gheen verleeden
Van honghere, dorst, zwaerdt, noch gheen torment;
Al zijn wy als slaghschapen ter doot gheschendt,
Hier in verwinnen wy, dits zijn berommen. [299-4]

Schriftuerlicke approbacye.
O troostelicken troost niet om vulsommen,
Wien alle andre troosten maer hulpe bieden!
Exemple: daer zullen zijn twee ziecke lieden.
Den eenen betraut hem int woordt Gods fijn
En op Christus beloften die daer in zijn;
Nochtans zo es hy tot in de doot bedrouft,
Tdoleur der ziecten hy smaect en prouft, [305-1]
Hy claeght als Ezechyas de conijngh dede,
Hy bidt om tleven met innygher bede. [312-3]
Dander ziecke gheestelic triumpheirt,
Die van sgheests roerijnghe es gheinspireirt,
Ghetughe hebbende vanden pays Gods lustigh
Een aerfghenaem tzyne met God gherustigh;
Hem en magh tribulacy noch belet nozen,
Hem dijnct hy light in een bedde met rozen,
Beghaerende met vieryghen apetyte
Om van dit lichame te zyne qwyte; [316-1]
Hy es roupende met David, hoe hy vercranct:
Ghelijc den hert naer swaters fonteyne lanct,
Zo lanct mijn ziele tot u, mijn heere eenpaer.
Deze heift verre den meesten troost voorwaer,
Want dandre die es zijn doot betruerlic. [322-6]

299-4 Rom. 8:35-37; *gloryeren in*, roemen over; *tribulacye*, verdrukking; *verleeden*, kwelling; *ter doot schenden*, doden; *berommen*, roemen.

305-1 *niet om vulsommen*, meer dan te zeggen is; *fijn*, epitheton ornans; *tot in de doot bedrouft*, dodelijk terneergeslagen, doodsbang; *doluer*, pijn; *prouven = smaken*.
Van Gelder (blz. 31) wijst hierbij op *Funus* van Erasmus. Daar wordt inderdaad over twee zieken gesproken. De ene denkt aan wereldse zaken, de wapens die hij gedragen heeft; de ander bidt tot God. Er is niet de minste overeenkomst met de Menense tekst. De schrijver daarvan heeft het thema ergens anders gevonden.

312-3 *Ezechias*, Hizkia, Jes. 38:3.

316-1 *lustigh*, aangenaam; *met G. gherustigh*, veilig bij G.; *belet*, zwarigheid; *nozen*, deren; *apetijt*, verlangen; *qwyte van*, verlost van.

322-6 Ps. 42:2; *vercranken*, zwakker worden; *fonteyne*, bron; *langhen*, verlangen; *eenpaer*, steeds; *betruerlic zijn*, treuren over.

+

+Y 4 r.

Troostelic nopen.
Wy hebben ghehoort by redenen schriftuerlic
Ende ooc by exemple verstaen te wensche:
Welc den meesten troost es den staervende mensche;
Maer tes noodt figuere te ziene ten fyne,
Die wy tooghen zullen; schuuft de gordyne. [327-1]

Figuere. [Figuere]
 Hier tooghtmen de kinderen van Israel gaende duer de roo zee; en den conijngh Pharao met zijn haercracht, met een rolle: Cum extendisset Moyses manum super mare, abstulit illud dominus flante vento vehementi et urente tota nocte, et vertit in siccum; divisaque est aqau et ingressi sunt filii Israel per medium sicci maris.
Ander figuere.
 Hier tooghtmen den ziecken ziende de doot en den vyant, ende versaeght zijnde keert hem naer Christum ghecruust, met een rolle: Ipse spiritus testimonium dat spiritui nostro, quod sumus filii dei.
Voor den toogh deze rolle: Quoniam estis filii dei, misit deus spiritum filii sui in corda vestra clamantem, Abba pater.

Gheestelic verstant.
Disrahelsche benaut, vergruut mesmoedigh,
In anxte vervolght van Pharao bloedigh,
An dander zyde waren zy in grooter noodt,
Anschauwende de watren der anstaende doot. [332-5]
Waer Moyses met eenen ghetroosten moede
Hief op zynen aerme, stac wt zijn roede
Op dwater daer Pharao in bleef verslint. [336-8]
Doe cam daer van God eenen bernende wint,
Blazende al de nacht troostigh thuerer baten,
Die in de zee maecte weghen ende straten
Waer duere by Moyses zijn volc te male
Passeirde, vertroost int generale
Wten handen van Pharao, vry van gheschille. [339-4]

Schriftuerlicke approbacye.
De wint die blaest daer hy blazen wille.
Dezen wint es de cracht des hooghsten ghezeyt,
En die cracht van hooghe es ooc toegheleyt
Den helyghen gheest die troostigh labuert, [345-8]
Die met zynen toeblazen de wateren schuert
Des drucx int staerven, als therte verflaut.

327-1 Toespraak tot het publiek. *redenen schriftuerlic*, bijbelse uitspraken; *te wensche verstaen*, duidelijk begrijpen; *noodt*, nodig; *ten fyne*, tenslotte.
Figuere 1 Ex. 14:21, 22. 2 (de zieke van 314) Rom. 8:16 en Gal. 4:16.
332-5 *vergruwen*, rillen van angst; *mesmoedigh*, wanhopig; *an dander zyde*, anderzijds; *bloedigh*, adv. of adj. (bloeddorstig, wreed).
336-8 *Waer*, lees *Maer* (var.); *met ... moede*, vol vertrouwen; *op dwater*, over het water, super mare; *verslint blyven*, verzwolgen worden.
339-4 *bernent*, brandend, heet; *troostigh*, behulpzaam; *te male*, samen; *int generale*, volledig; *vry van gheschille*, stellig, Brugghe 410.
345-8 Joh. 3:8; *es ghezeyt*, wordt genoemd; *van hooghe*, van boven; *toelegghen*, geven; *troostigh labueren*, zich inspannen om te helpen.

*

Menigh goet herte.
Want de mensche wezende inde doot benaut,
Vergruwende es vanden vyant rebelligh,
Die hem ommerijnghende es als een leeu felligh
Om te verslindene, zoo in Petro staet. [351-4]
Maer duer dat Iesus Christus, ons toeverlaet, [355]
Heift als Moyses zyne aermen wtghestrect,
Zijn lichame an thoudt des crucen gherect,
Daer staervende heift ons wt svyandts armeye
Gheleedt ten weghe van dhemelsche intreye,
Om hem te volghen als kinderen pryzelic. [358-0]

Troostelic nopen.
Al schijnt dwater des doots droufheyt afgryzelic,
Duer Iesum Christum comt den gheest inwuenigh
Die dat verandert veil zoeter dan huenich, [361-3]
Daer makende straten des troosts verbreedende, [+]
Waer in de staervende mensche es leedende [+Y 4 v.]
Daer boven in gloryen inder ijnghelen zanck.

Gheestelic verstant.
Hoe menigh mensche light ziec en cranck,
De doot van daghe te daghe verwachtende;
Hy zeght: hy en ware tstaerven niet achtende,
Moghty den hemel cryghen naer tscheeden van hier.
Eyst niet dan eenen grooten troost voor zulc dangier,
De roerijnghe des gheests Gods thebben inwendigh,
De kennesse spays Gods te weten onhendigh, [371-3]
Verzekert dat hem Gods rijcke wert gheschiende?

* 373 onendich
351-4 *inde doot*, tijdens het sterven; *rebelligh*, opstandig; *felligh*, wreed; 1 Petr. 5:8; *om* (hem).
355 *duer dat*, met het oog daarop; *gherect* (zijnde).
358-0 *heift* (hy); *svyants armeye*, het gevecht met de duivel (WNT: leger); *dhemelsche intreye*, de hemelpoort; *pryzelic*, dierbaar.
361-3 *des doots droufheyt*, droefenis over de dood; *inwuenigh commen*, in ons komen wonen; *verbreedent*, wijder wordend; *waer in*, waarlangs; *in gloryen leeden*, de hemelse heerlijkheid binnenbrengen; *inder ijnghelen zanck*, onder zang van de engelen.
371-3 *dangier*, leed; *kennesse*, getuigenis; *onhendigh*, eeuwigdurend.

*

Schriftuerlicke approbacye.
Dits de blyde tafle die David was ziende
Inden gheest, zegghende wt liefden heet:
Ghy hebt de tafle voor dy bereedt
Teghen mijn vyanden, oyt qwaet ghebleken;
Ghy hebt my met olye vet ghestreken,
Mynen dronckilct zoeter es dan eenigh dranck;
U ghenade my volghen zal mijn leven stranc,
Ic zal wonen int huus des heeren voordachtigh. [375-2]

Menigh goet herte.
Dolye es den helyghen gheest warachtigh,
Olye der verhueghenessen behoudigh; [384]
Dit es de zoete roke menigh foudigh,
Daer de dochters naer langhen inder cantyken. [385-6]

Troostelic nopen.
Dits ooc thuenigh en olye in ghelyken
Datmen wten steene, dats wt Christum zuught, [387-8]
Waer af dat Moyses inden gheest ghetuught, [389]
Daer alleene Gods kinders zijn naer hakende.

Gheestelic verstant.
De waerelt en magh dit niet zijn smakende,
Want zou es met zienden ooghen al blent. [391-2]

Menigh goet herte.
Ach, tes eenen grooten troost voor diene bekent
Warachtigh, perfect, wel houdende vastelic. [393-4]

Troostelic nopen.
Om dit te tooghen by redene tastelic,
Ziet: een malfacteur ghevanghen certeyn,
Zijnde in handen vanden iuge souvereyn,
Al heift oyt anders eerlic gheweist zijn bedrijf,
Al heift hy voor de prince ghewaeght zijn lijf, [395-9 +]

[+]Z 1 r.

* 385 ruecke 387 thonich
375-2 Ps. 23:5, 6; *dy*, lees *my*; *stranc*, lees *lanc*; *oyt*, altijd; *dronckkilct*, beker; *voordachtigh*, stellig (Rh. Gl.).
384 *olye der verheughenessen*, Hebr. 1:9; *behoudigh*, zaligmakend.
385-6 Hoogl. 1:3; *menighfoudigh zoete*, zeer zoet.
387-8 1 Cor. 10:4; *in ghelyken*, insgelijks.
389 *waer af*, de rotssteen waarover, Deut. 32:4.
391-2 Zie Joh. 14:17; *zou*, zij.
393-4 *bekennen*, kennen als; *wel houden vastelic*, steeds goed bewaren.
395-9 *by redene tastelic*, overtuigend; *een malfactuer*, een overtreder; *iuge souvereyn*, opperste rechter; *oyt anders*, verder steeds; *eerlic*, eerzaam; *prince*, vorst.

Wat hem zijn vrienden zegghen of vermonden
Dat hem vanden Keyzere es remis ghezonden,
Perdoen ende gracye, hy blijft in smerte. [400-2]
Dien troost en gaet hem niet vul ter herte,
Dijnckende datter hem zijn lijf ancleift. [403-4]
Maer als hy tremis inden boezem heift,
Dan es hy verblijdt zonder te cesserene,
Hem lanct voor den Iuge te comparerene,
Wel wetende dat hy zal zijn ontsleghen. [405-8]

Gheestelic verstant.

Christus Iesus es onzen Iuge bedeghen,
Van levende en doode over al ghezett. [409-0]
Elc levende mensche es hier een zondigh ledt;
Als hy ghevoelende es des doodts morseel,
Dan es hy vreezende Gods rechtvaerdigh ordeel,
En wat de schriftuere hem leght voor ooghen
Vande groote ghenade die God wilt tooghen
Die op hem gheheel zijn betrauwen stellen,
Verlossende van deeuwighe doodt der hellen,
Remis elcken biende zonder zelver of gaudt, [411-8]
Hier in hem niet te vullen ghetroost en haudt. [419]
Maer als sgheests roerijnghe in hem es ontbonden,
Dan heift hy den meesten troost ghevonden,
Trapeel van banne heift hy inde handt,
Hy heift den zeghele dan van zijn inlandt, [422-3]
Hy heift verzekertheyt zonder malicye,
Hy compareirt blyde voor Gods iusticye.
Dus es dit den meesten troost naer ons vermeten. [424-6]

400-2 *wat hem ...*, al zeggen hem ...; *vermonden = zegghen*; *remis, pardoen en gracye*, vrijstelling van straf; *in smerte*, bekommerd.
403-4 *vul ter herten gaen*, volledig geruststellen; *datter hem zijn lijf ancleift*, dat het om zijn leven gaat.
405-8 *boezem*, hart (wanneer hij er innerlijk van overtuigd is); *hem lanct*, hij verlangt; *compareren*, verschijnen, 425; *cesseren*, ophouden.
409-0 *es bedeghen*, is; Hand. 10:42; *van levende en doode over al*, over levenden en doden samen.
411-8 *zondigh ledt*, zondaar; *morseel*, beet (morsus), zie 125-6 aant.; *zonder zelver of gaudt*, Jes. 55:1.
419 hierop vertrouwt hij niet ten volle.
422-3 *rapeel van banne*, herroeping van verbanning; *den zeghele van zijn inlandt*, het gezegeld besluit waarbij zijn verbanning herroepen wordt.
424-6 *versekertheyt zonder malicye*, betrouwbare zekerheid; *iusticye*, gerecht; *naer ons vermeten*, zoals wij durven beweren.

Schriftuerlicke approbacye.
Hier by Ioannes zeght: in dit wy weten
Dat Godt met ons woendt zonder eenigh falen,
Duer den gheest die hy in ons doet dalen, [427-9]
Veriaghende van ons alle druck en rauwe.
Het herte lijdt fantazye, ghelijc een vrauwe
Die den aerbeydt heift, naer tswijsmans bevroen, [431-2]
Ten zy dat de mensche tgoddelic vizyoen [433]
Daer ghezonden zy ter zelver huere.

Figuere.
 Iacob light ziec te bedde, voorhem commende zijn kinderen ende heift deze rolle in zijn handt:
Ipse erit expectatio gentium.

Gheestelic verstant,
Schuuft de gordyne en anschaut figuere.

Troostelic nopen.
Als Iacob tleven ghevoelde wegh varende,
Was al zijn kinders by een vergarende [+]
Als Ruben, Symeon ende Levy, daer naer [+Z 1 v.]
Hemlieden toesprekende met bitterheyt, maer
Commende tot Iuda en ghijnc propheteren [436-0]
Van Christo, ghevoelde troostigh inspireren, [441]
Zegghende: de cepter en zal niet zijn ghewaert
Voor dat hy commen zal die tvolc beghaert,
Die zijn cleedt wasschen zal inden wijn vynues,
Zijn mantel in bloet der druven precyues;
Schoonder zijn ooghen zijn dan wijn verheven. [442-6]
Dits Christus, ons van zynen vadre ghegheven,
Die hem tot inder doot heift vercleynight
En ons met zynen bloede heift ghereynight,
Zijn ooghskins bedaut van bloede lekende. [448-0]
Voort alle de woorden die Iacop was sprekende
Die waren vruechdelic vul troost ende blyde. [452]

427-9 1 Joh. 4:13.
431-2 *fantazye*, zwaarmoedigheid; *den aerbeydt hebben*, baren; *naer tswijsmans bevroen*, naar de mening van de wijze man-hier niet Salomo, maar Jesaja (13:8), de profeet.
433 *tgoddelic vizyoen*, doelt op de voorspelling van Jacob. Figuere 3 (Jacob op zijn sterfbed) Gen. 49:10 (Vulgaat).
436-0 Gen. 49:1-7; *en ghijnc*, lees *ghijnc*.
441 *ghevoelde*, lees *ghevoelende*? *troostigh*, krachtig.
442-6 Gen. 49:10-12; *vynues*, hapax, fra vineux, wijnachtig, epitheton ornans of krachtig; *wijn verheven*, edele wijn.
448-0 Fil. 2:8; *vercleynighen*, zich vernederen; *bedaut*, vochtig; *leken*, vloeien.
452 *blyde*, blijdschap.

Gheestelic verstant.
Hier maghmen noteren te tezen tyde
Hoe dat Iacob, druckigh zijnde, zonder vrueght,
Heift inden mistyken leeu van Iuda verhueght, [453-5]
Verstaende duer roerijnghe sgheest openbaren
Dat hijt was die zy verwachtende waren. [456-7]
Niet dat hy daer den pays ontfijngh sobijt,
Maer zoude hem ghebueren naer zeker respijt; [458-9]
Dit was maer een schauwe des troost beseffende.
Nochtans was daer by in vruechden verheffende,
Dat hy zijn ander kinders ghebenedyde. [460-2]

Figure. [Figuere]
 De rover keert hem naer Christum met een rolle: Domine, memento mei dum veneris in regnum tuum. Christus naer hem ziende spreict: Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradyso. Voor den toogh: Ingressus est in me spiritus, postquam locutus est mihi. De ziecke ziende naer Christum, met deis rolle: Abba pater. Voor den toogh: Pax dei exuperat omnem sensum.

Schriftuerlicke approbacye.
Den dief hanghende an Christus rechter zyde,
Al hadde hy te vooren gheblasfemeirt, [463-4]
Hem keerende tot Christum, was gheinstrueirt
Duer sgheest roerijnghe niet om versubtylen, [466]
Ontfanghende den gheest Gods ter zelver wylen.
Dezen troost andere troosten te boven ghijngh.

Menigh goet herte.
Iudas deze roerijnghe niet en ontfijngh,
Om dat hy hem van Christus heift afghekeert.

Gheestelic verstant.
Hier by zo mueghen wy dan zijn gheleert:
Al zijn wy vul zonden als de onreyne,
Ons keerende tot Christum, des troosts fonteyne,
Hy gheift ons dezen troost in allen houcken. [472-4]

453-5 *tezen*, lees *dezen* (var.); *druckigh*, bedroefd; *heift verhueght*, verheugde zich op, Op. 5:5; *noteren*, opmerken.
456-7 *hy*, Christus.
458-9 *hy*, Jacob; *sobijt*, subiet; *maer* (dat deze) *zoude*.
460-2 *was* (hy); *een schauwe* (schaduw) *des troost*, bepaling van gesteldheid; *verheffen* = refl.; *daer by*, daardoor; *dat*, zodat-de bedoeling lijkt ‘Zo verh., dat’; (ooc) *zijn ander kinders*.
Figuere 4 (de rover) Luc. 23:42, 43; voor de toog Ez. 2:2; *Christus spreict*, d.w.z. door de rol- (de tweede zieke) Fil. 4:7.
463-4 *dief = rover*, misdadiger. Volgens de bijbel lasterde de andere. Misschien moet voor *hadde hy* gelezen worden *was hy* (Christus).
466 *niet om versubtylen*, epitheton ornans, van *subtijl*, fijn, bekwaam; *wyle*, ogenblik.
472-4 *als de onreyne*, op schandelijke wijze; *ons keerende*, zodra we ons wenden; *in allen houcken*, overal, altijd.

* +

+Z 2 r.

Schriftuerlicke approbacye.

Dus dan die elders den meesten troost verzoucken, [475]
Ne cryghen Gods gheest niet, waer zy spitten, delven.

Menigh goet herte.

Die dezen gheest niet en heift, (prouft elc u zelven) [477]
En behoort God niet toe; dus vreest den slagh.

Troostelic nopen.

Noyt oore en hoorde, noyt ooghe en zagh,
Noyt en const tbegrijp inden mensche zijncken
Van die vruecht die God hemlieden zal schijncken,
Die den voorschreven troost cryghen vulmaectelic. [479-2]

Gheestelic verstant.

Dus zegghen wy voor concluzye naectelic:
Gheen meerder troost en maghmen ontpluucken
Die den staervende mensche magh ghebruucken, [483-5]
Dan de roerijnghe sgheest; gheen troost zo pryzelic,
Betughende den pays met God iolyzelic [486-7]
Duer Iesum Christum, vul dueghs ghegoten;
Dan eyst ghezeghelt, gheteeckent, ghesloten
En verzekert vast als een douwarye,
Zo dat ons niet en magh ter contrarye
Indre gheschien by svyants verzierijnghe. [489-2]

* 476 En crijgen 492 Hindre
475 *verzoucken*, zoeken.
477 *prouven*, onderzoeken; *slagh*, onheil, ramp, dood.
479-2 Zie 1 Cor. 2:9; *const*, kon.
483-5 *voor concluzye*, als slotsom; *ontpluucken*, openbaren; *ghebruucken*, openbaren; *ghebruucken*, genieten.
486-7 *pryzelic*, lofwaardig; *betughen*, onwederlegbaar bewijzen; *iolyzelic*, heerlijk; *vul dueghs ghegoten*, vol genade.
489-2 *t*, de verzoening met God; *sluten*, vastleggen; *vast*, voorgoed; *douwarye*, lijfrente of huwelijksgift, die in een contract werden vastgelegd-zie 225; *ter contrarye*, in strijd daarmee; (h)*indre*, schade, leed; *verzierijnghe*, list.

Schriftuerlicke approbacye.
Dezen troost es een gheheel purgierijnghe [493]
Van zondyghe smetten abominabele.

Menigh goet herte.
Eerwaerdyghe wyze heeren notabele,
Oorlog met dezen, ghy constyghe artisten;
Neimt dancklic voor de Meenensche barbaristen. [496-7]

Finis.

493 *purgierijnghe*, zuivering.
496-7 *oorlog* (lees *oorlof*) *met dezen*, hiermee nemen wij afscheid; *constyghe artisten*, bekwame kunstenaars, dichters-waarschijnlijk in het bijzonder tot de Gentse rederijkers gericht; *neimt danckelic voor*, aanvaard het in dank jegens.

Bruessele

kamer
HET BOECK
(*De Tytelooskens*)
zinspreuk
‘*Om beters wille*’
antwoord
De beloftenesse Gods

(vijfde prijs)

Heylich heylich heylich
zy dy god bouen al
Die daer es was en
Comen zal
OM BETERS WILLE

Bzuessele,

Inleiding

Het lied

Eerder herinnerde ik al aan het lied waarmee de Brusselaars in Gent optraden (1 *Erné*). Het is op een merkwaardige plaats aangetroffen, in een hervormde zangbundel, die in 1558 te Emden uitgegeven werd en vijf jaar later herdrukt door G. van der Erven, een van de Vlamingen die naar Oost-Friesland uitgeweken waren (*Wieder* XXXIX en LVIII).

Het verheerlijkt de toegankelijkheid van de bijbel als bevrijding van geestelijke dwang en begin van nieuw christelijk leven. Dat het nog jaren later gezongen werd in een omgeving die met de r.k. kerk gebroken had, getuigt van de betekenis die het Gentse feest in de ontwikkeling van het godsdienstconflict heeft gehad. Naast de schaarse eigentijdse oordelen daarover, door *Van Dis* op blz. 30 genoemd, dient dit onverdacht getuigenis vermeld te worden.

Misleiding door voorgeschreven bijbeluitleg is hier het werk van *tserpentich quaet*, de boze duivel. Dit legt een direct verband met het polemische deel van het Brusselse spel, waarin *Daude Serpent* een gelijke rol vervult.

Vervolgens lijkt de tekst betrekking te hebben op een concrete Gentse situatie. Niet iedereen was daar gelukkig met het groots initiatief, bijv. in verband met de kosten. Toen de neringen om steun werden aangeschreven, weigerden vele en gaven andere maar de helft van het gevraagde bedrag (*Vandecasteele* 32/3). Het lied spreekt van minachting voor de rhetorica en verdachtmaking van haar beoefenaars in verband met het opgegeven thema. Daaruit blijkt, dat sommige inwoners zich tegen de plannen verzet hadden om de aanmatiging van de rederijkers en hun vrijmoedigheid in godsdienstige zaken. Er is zelfs in te lezen, dat ze zich tot het stadsbestuur wendden, maar eenstemmig terug werden gewezen (24/5). Zie het zotte refrein van Meenene (*De godsdienstige opvatting*).

Wanneer buitensporig gedrag aanleiding gaf tot een ingreep van hogerhand, lezen we daarover. Zo is in 1534 in Gent een mysteriespel verboden, ‘consedererende de groote dissolucye (losbandigheid) die in tselve spel so lanc so meer wardt ghebuerende’ (*Decavele* I, blz. 196) en werd in 1537 een zekere Poelgiers bestraft om al te grove spot met de geestelijkheid (*Van Dis*, blz. 30). Conflicten die intern werden afgedaan, blijven voor ons in de regel verborgen. Hier is dan een uitzondering. Door zijn openlijke steun aan de Gentse broeders en zijn lof voor het stadsbestuur maakt de dichter ons bekend met een interessant stukje voorgeschiedenis.

Wanneer de liederenwedstrijd gehouden werd, is niet bekend. Mogelijk liet iedere kamer haar zanger vlak voor de vertoning van het zinnespel optreden. De introductie van Brussel sluit er duidelijk op aan, zonder er deel van uit te maken. Het refreinlied wordt immers met een prince-strofe afgesloten en de introductie wijkt in rijm en ritme af. Slechts het slot is gelijk.

Een liedeken van Bruessel te Ghent ghesonghen

Fraey gheestkens reyn, coemt alle ghemeyn [1]
Int Gentsche pleyn totter fonteyn
Solaes en vruecht vermeeren in alder eeren;
Want tis certeyn een snoo vileyn
Die dionstich greyn veracht so cleyn, [4-5]
Waer in dat men mach leeren het recht bekeeren.
Sulck toocht zijn valsche grille,
Broeders, tuwen spijte:
Verdraecht om beters wille, alst past by apetyte.

Dit goet opstel beuiel ons wel. [10]
Dies wy seer snel quamen int spel
Om trecht van deser vraghen, met ons te draghen, [12]
Want twroeghen fel dede ons ghequel
Door vreemden rel, ons seer rebel, [13-4]
Daer wy ons voor ontsaghen tot desen daghen.
Den gheest en swijcht niet stille
Maer roept nu met iolijte:
Verdraecht om beters wille, alst past by apetijte.

Schoone Maeght van Ghent, goet regiment [19]
Hier is ontrent, wijsheyt present,
Goen raet so hebdy binnen en cloecke sinnen.
U wesen ient en was noyt gheschent,
U log gheprent blijft ongheent,
Datmen u hoort bekinnen dwoort Gods wt minnen [23-4]

1 *gheestkens*, rederijkers.
4-5 *vileyn*, kinkel; *dionstigh greyn*, de rhetorica; *het recht bekeeren*, de bekering.
10 *opstel*, plan; *wel*, uitstekend.
12 *trecht*, de gegrondheid; *met ons draghen*, komen aantonen.
13-4 *wroeghen*, beschuldigen; *vreemde rel*, gemene praatjes; *rebel*, vijandig.
19 *regiment*, bestuur.
23-4 *gheprent*, onuitwisbaar; *bekinnen*, belijden.

Dwelck ghy sonder gheschille
Tot salighen profijte
Verdraecht om beters wille, alst past by apetijte. [27]

Fonteynelick saet, wijs in den raet, [28]
Tserpentich quaet ghy wel verstaet,
Twelck nu met veel manieren leert zijn scholieren.
Maer tis te laet ghecomen, iaet,
Den dagheraet nu schoone opstaet,
De sonne schijnt vroech te vieren; wilt vruecht hantieren:
Die lazen metten brille
Sijn nu dat doncker quijte;
Verdraecht om beters wille, alst past by apetijte.

Prince valliant, die conste plant, [37]
Den boeck playsant toocht zijn verstant [38]
- Wilt hem nu ouerlesen, ghij sult ghenesen -
Die Bruessel zant hier wt Brabant
Int Ghendtsche lant, daert conste vant, [41]
Het Tijteloosken in dezen, broeders gepresen.
Al draeyt sulck sot zijn spille
Ons tot eenen verwijte: [43-4]
Verdraecht om beters wille, als past by apetijte.

De introductie

Evenals bij Thienen kregen de toeschouwers aan het begin van het spel op het toneel iets bijzonders te zien. De woorden waarin de zangers erover spreken, zijn zelfs overeenkomstig. Ginds ‘vloeyt inden pleyne een zuver claer fonteyne’, hier ‘bloeyt een lustich rijs int Ghentsche pleyn’.

In het *rijs* kan men een stok of staf zien, die ‘de beloftenesse Gods’ heette, zoals op een aangehecht stuk papier te lezen moest zijn. Met dit antwoord hoopt Het Boek een van de prijzen te winnen, die onder medewerking van de autoriteiten beschikbaar waren gesteld. Een betere troost was immers nooit onder woorden gebracht. Zo geeft Drs. Veerbeek een goed bij het spel aansluitende verklaring. Het publiek legde stellig direct verband tussen Gods belofte en Christus, die even verder genoemd wordt. Opmerkelijk is de vrijmoedigheid, waarmee Het Boek op voorhand haar antwoord aanprijst.

27 *verdraghen*, verheffen.
28 *Fonteynelick saet*, leden van de Fonteine; *tserpentich quaet*, de boze duivel.
37 *planten*, bevorderen; *verstant*, opvatting.
38 *ghenesen*, zalig worden.
41 *conste*, talent; *Het Tijteloosken*, andere naam voor Het Boek.
43-4 *zijn spille draeyen*, in de weer zijn; *verwijt*, hoon.

Tevens zal het *rijs* in verband met de traditionele symboliek bedoeld zijn als representant van de staf van Aäron. Met twaalf andere in dorre toestand in de ark gelegd, was deze de enige die de volgende dag bloeide (Num. 17:1-8). De dorre tak was een bekend symbool van Maria, de bloem van Christus - 'Nazarenus, dat beduut een die bloyende is, want hi was die bloem, die opter roeden wies van der wortel Yesse ontsproten' (Jes. 11:1), zie *Tafel* III 168.

De personages

Proloog
Menschelic Verstandt (begrip), een 'natuurlijk' mens volgens 1 Cor. 2:14 - de natuurlijke mens begrijpt niet de dingen die des geestes zijn ... hij kan ze niet verstaan, omdat ze geestelijk onderscheiden worden. Komt in de afsluiting terug.
Gheestelic Zin (begrip), een 'geestelijk' mens volgens 1 Cor. 2:15 - de geestelijke mens onderscheidt wel alle dingen.

Spel

Hoofdpersoon
Staervende Mensche.

Helpers
God de Vader; spreekt in de eerste drie figueren.
Dlevende Woordt, het woord des levens, 1 Joh. 1:1; verkondiger van de 'blijde boodschap' 262; komt overeen met Gheestelic Zin, zie 413 naast 28.
Christus ant cruce, spreekt in de vierde toog.
Gheloove, Liefde en *Hope*.

Verleiders
Daude Serpent, de duivel, Op. 12:9, 20:2. Noemt zich 'Goed schynende Opzedt', schijnheilig boos plan.
Vernuftigh Succours, het verstand van de hoofdpersoon.
(zwijgend) *Dood* met zijn 'straal der zonden'.

Attributen
een staf *veil ghedichte boucken* 43,
twee krukken, *twyfel* en *crancke* hope 193,
een *bed van onvrede* 189, in *sdoots camer* 194,
een staf *de belofte Gods* 281,
een mantel *Christus* 477.

De vorm

Introductie		(niet in de Gentse druk) lied van Gheestelic Zin, abab bb cdcd
Proloog (genoemd)		
	1-10	Menschelic Verstandt, aabab bc bcc
	11-16	tweede lied van Gheestelic Zin, d*ede* ef
	17-99	samen, gepaard, gesloten einde
Spel A (I)	100-120	strofische monoloog van Daude Serpent
(II)	121-139	idem van Staervende Mensche
(III)	140-174	Staervende Mensche en Daude Serpent
B	175-203	Staervende Mensche en Vernuftigh Succours
C	204-240	Staervende Mensche en Daude Serpent
D	241-465	Staervende Mensche en God de Vader, Dlevende Woordt
E	466-505	Staervende Mensche en de goddelijke deugden
Afsluiting	506-510	Menschelic Verstandt, ababb

Behalve waar anders aangegeven is het rijm in proloog en Spel gepaard; AI en AII eindigen gesloten en als enige van de scènes D. Het laatste kan er op wijzen, dat de hoofdpersoon enige tijd alleen achterblijft, voordat de deugden hem bij komen staan. Een dergelijke vorm treffen we ook aan tussen proloog en Spel (zie de inleiding).

Proloog en afsluiting vormen een beknopt buitenspel.

Overzicht van de inhoud

Introductie
Begroeting, lof voor het thema en de verzekering, dat de Brusselse en Gentse rederijkers één zijn in hun liefde voor Christus. Zie verder een volgende paragraaf.

Proloog 1-99.
Menschelic Verstandt is op weg naar het hemelse Jeruzalem. Bang om af te dwalen doordat hij niet zien kan, staat hij stil in de hoop op hulp. Deze komt in de persoon van *Gheestelic Zin*, die in een lied Gods wegen prijst. Dit wekt Menschelic verstandt op. Hij begint iets te zien, maar heeft nog te veel vertrouwen op zijn staf '*Veil ghedichte boucken*'. Al zijn die door knappe theologen geschreven, *Gheestelic Zin* acht ze gevaarlijk; om Gods wegen te vinden, moet men zich deemoedig en zonder pretenties in de bijbel verdiepen. Dat deze moeilijk te begrijpen valt, komt door verkeerde uitleg, waarmee de mens het goede begrip onthouden wordt. Op boeken en menselijke lering moet men dus niet vertrouwen. Wil Menschelic Verstandt Gods weg leren kennen, dan moet hij luisteren naar het volgende spel.

Spel A
(I) 100-120.
Daude Serpent klaagt, dat Christus opnieuw geboren is en *nu* mensen aan zijn macht onttrekt, doordat ze zijn schijnheiligheid doorzien. Met de oude middelen 'idel glorye, ghiericheyt, leigheyt' zal hij ze lokken en weer in de hand krijgen.
(II) 121-139.
Staervende Mensche is wanhopig door de religieuze onzekerheid in de wereld, de felle twisten over uitleg van de bijbel. De één leest, dat hij veel verplichtingen op zich nemen moet, de ander, dat hij

er op los kan leven. Zelf weet hij met de bijbel geen raad, doordat naast genade verdoemenis staat.
(III) 140-174.
Als '*Goed Schynende Opzedt*' biedt Daude Serpent zijn diensten aan. Eerst betoogt hij, dat de mens de gevestigde inzettingen moet volgen (de kerkelijke voorschriften en gebruiken). Wanneer dit met een woord van Jeremia weerlegd wordt, wijst hij op de noodzaak om de geboden te onderhouden, want geen onreine zal het hemelse Jeruzalem binnengaan. Dit getuigenis uit Openbaringen treft Staervelick Mensche zwaar. Hij ziet de dood naderen (171).

B 175-203.
Zijn naaste bloedverwant *Vernuftigh Succours* kan alleen in tijd van voorspoed moeilijkheden helpen overwinnen, maar is onmachtig tegenover de dood. Hij reikt twee krukken aan, *Twijfel* en *Zwakke Hoop*, leidt Staervende Mensche naar het *huis van de dood* in het *dal van weene* en legt hem op het *bed van onvrede*, met de ironische opwekking, dat na lijden verblijden komt. Mensche blijft in diepe verslagenheid achter.

C 204-240.
Daude Serpent kan daardoor zijn aanval hervatten. Hij gebruikt het middel dat *nu* succes heeft en wijst op Gods voorbeschikking om de hoofdpersoon tot wanhoop te brengen, een zonde tegen de Heilige Geest. Met bijbelteksten bestookt en belaagd door de Dood, verliest Mensche inderdaad de moed, maar op het laatste moment smeekt hij God toch nog om hulp.

D 241-465 *Het figuurlijk deel*
Eerste toog 241-260 (niet in de marge). God erbarmt zich en geeft Dlevende Woordt opdracht, met het evangelie te troosten. Deze brengt de blijde boodschap over (261-264), laat Staervende Mensche opstaan en vervangt diens krukken door een staf 'Gods belofte'.
Tweede toog 293-296. De paradijsscène waarin God de slang vervloekt en de komst van Christus aankondigt.
Derde toog 311-314 (niet in de marge). God vernieuwt de belofte aan Abraham. De 'wet van Mozes' was slechts een hulpmiddel; door het *geloof* staat de mens onder de 'wet van de genade'. Daarom moet men op Gods belofte vertrouwen.
Vierde toog 369-406. Christus aan het kruis pakt de 'strael der zonden', drukt deze in zijn lichaam en kondigt zijn overwinning op Dood en Hel aan. Mensche voelt zich verlicht, maar blijft bang voor de dood.
Vijfde toog 415. De hel opengebroken, Satan gebonden en vermoedelijk enkele bevrijde vaderen. Daude Serpent is verdwenen, maar zal de mens blijven vervolgen 375-380.
Zesde toog 433-435. Christus staat op en verjaagt de Dood met zijn kruis; de mens krijgt deel aan het eeuwige leven. Staervende Mensche ziet
Zevende toog 449, de schaduw van de vluchtende Dood.

E 466-505 *Het einde*

Dlevende Woordt heeft afscheid genomen; Gheloove, Hope en Liefde bereiden
Mensche voor op zijn dood; hij krijgt ‘Christus’ als nieuw overkleed.

Achtste toog 478-483. Christus aan Gods rechterhand, aanbiddende heiligen op de achtergrond. Staervende Mensche komt tot het antwoord van de kamer; de deugden brengen hem 'in payze'.

Afsluiting 506-510.
De ogen van Menschelic Verstandt zijn geopend. Hij gooit 'vele ghedichte boucken' weg, in het besef dat Gods beloften de krachtigste steun zijn voor de stervende mens.

De godsdienstige opvatting

De schrijver valt de kerk weloverwogen aan. In de eerste plaats omdat ze geestelijke geschriften goedkeurt, waarin hoogmoedige mensen hun wijsheid verkondigen zonder zich strikt aan de bijbel te houden (60). Al zijn ze niet helemaal verkeerd, doordat de Heilige Geest er niet in werkt geven ze vaak een onjuiste uitleg. Te denken is hier aan werken als die waartegen Gnapheus in *Een Troost ende Spiegel der Siecken* waarschuwde, *Zielentroost*, *Mirakelboec*, *Moriael*, *Passionael*, *Vaderboec* (blz. 197/8). Daarin lag het accent meer op Gods toorn dan op zijn liefde en genade, waardoor ze tot waardeloos berouw uit eigenbelang leidden. De auteur bepleit ootmoedige verdieping in de bijbel alleen (65). Gevaren van lekenlektuur ziet hij overigens ook: twist over de exegese en onzekerheid kunnen er het gevolg van zijn. Daar spreekt de burger, die sectevorming als een bron van maatschappelijke onrust beschouwde (149).

Vervolgens geldt zijn aanval de eisen van de kerk: gehoorzaamheid aan Gods geboden (160) én aan *daude statuten* (150). De laatste hadden geen betrekking op een oude ruime levenswijze, zoals *Van Mierlo* wilde (II blz. 336). Ze waren ook niet precies de oude roomse kerkleer (Van Dis, blz. 75), maar de wetten, voorschriften, gebruiken, sacramenten enz. die door vroegere geslachten van gelovigen waren overgeleverd - *de buitenschriftuurlijke traditie*, voor de kerk naast de bijbel bron van openbaring en norm. Hiertegen verzet de schrijver zich en hij laat de duivel als verdediger van het kerkelijk standpunt optreden.

Tenslotte brengt deze een *nu* succesvol argument in het geding, de *predestinatie*. Bedoeld moet zijn de zg. voorwaardelijke uitverkiezing, die afhankelijk gedacht werd van voorafgaande goede werken. Wie - als Staervende Mensche - besefte dat hij geen goed werk had verricht, kon erdoor tot wanhoop vervallen. Ook hier is het volgens de schrijver de duivel, die profiteert van de kerkelijke houding.

Tegenover de eisen van de kerk stelt Dlevende Woordt in opdracht van God zelf, de genade van het evangelie *op voorwaarde van geloof* (261/4). De Wet is een dienende functie toegewezen, als in Antwerpen (333). Daude Serpent herinnert nog eens aan de uitverkiezing (351), maar de macht die hij door *zijn hypocryten* (376) bezat, valt weg zodra Christus verschijnt (369). Evenals in Meesene 110 zijn hier met 'hypocryten' *dolende gheleerde* bedoeld en geen ketters (vgl. het zotte refrein); ketterij wordt niet aangevallen in dit spel. Bruessele beschuldigt de kerk ervan, dat ze door het traditiebeginsel te aanvaarden naast de bijbel het genadewerk van Christus belemmert en de duivel vrij baan geeft. Meer dan in andere spelen, die met populaire

voorbeelden bezwaren tegen de kerkelijke praktijk toonden, is hier sptake van principieel verzet.

Van bijzonder belang is daarbij de nadruk op het recent karakter ervan. Evenals in het lied gaat het om een pas begonnen ontwikkeling, waardoor *Christus opnieuw geboren* is (103), de gelovigen weer de *bijbelse boodschap* horen (262) en *nu* weten, dat *geloof* kan redden, omdat het *tot rechtvaardigheid gerekend* wordt (320). Dergelijke woorden en de tijdbepaling verbinden Bruessele met de hervorming. Ook de vreugde in het lied over het *nu* voor ieder open liggende Woord had dit effect. Verder blijkt uit een steekproef van Drs. Veerbeek, dat de auteur de lutherse bijbelvertaling van Liesveldt gebruikt heeft (313, 320, 340, 343, 346).

We weten niet hoe hij zich de ontwikkeling verder dacht of wenste, binnen of buiten de kerk. Gijsbert Mercx, die het spel vermoedelijk schreef, is volgens *Van Mierlo* nooit om ketterse neigingen lastig gevallen (II 337). Dat moge zo zijn, het spel in Gent toont toch wel degelijk reformatorische gezindheid.

De strekking van het vroede refrein komt overeen met die van het spel. De door wereld, vlees en Satan bedreigde mens is aangewezen op *vertrouwen in God*. Een *vast geloof* en *hoop* kan hem redden, omdat Christus dood, duivel en hel overwonnen heeft.

Het zotte, dat als refrein van Axcele gedrukt is, stelt de *dolende gheleerde van nu* gelijk aan de schriftgeleerden die Christus vervolgden.

De opvoering

Het Brusselse spel valt in het bijzonder op door de levendigheid van uitbeelding met behoud van een overzichtelijke bouw. Het bestaat grotendeels uit tweespraken van de hoofdpersoon met Daude Serpent, Vernuftigh Succours, nog eens Daude Serpent en Dlevende Woordt. Daardoorheen beweegt zich op de scène de Dood, terwijl God de Vader en Christus aan het kruis uit hun toog sprekend ingrijpen en de laatste in een figuere zelfs handelend optreedt. Over het *rijs* van de introductie is hiervoor al gesproken. *Brachin* heeft terecht bewondering voor het spel. *Hummelen* 3 behandelde de eisen die aan het toneel gesteld werden. Wat dit betreft, is alleen het spel van Kortrijk met dat van Brussel te vergelijken.

Van de *acht* figueren worden de eerste drie vlak na elkaar vertoond; er liggen slechts luttele regels tekst tussen. Aangezien God de Vader in de ‘troon’ zetelde, moeten Adam met de slang en Abraham in de zijcompartimenten boven getoond zijn, tenzij met de gordijnen van het middenvak zo gemanipuleerd werd, dat daar eerst God alleen te zien was, daarna met Adam en tenslotte met Abraham. Zo'n oplossing was echter niet noodzakelijk. Na 314 kwam de bovenverdieping beschikbaar voor de achtste toog van de triomferende Christus. Dit leverde geen moeilijkheden op, want 164 verzen en de vertoning van vier figuren zorgden zeker voor zo'n twintig minuten tijd.

Twee plaatsen beneden stelden *sdoots camer* voor en *payze*, elk van een bed voorzien. De eerste werd slechts gebruikt van 189 tot 279. Er ontstond dus gelegenheid op dezelfde plaats bij 449 de zevende figuere te vertonen, de schaduw van de dood. Voor elk van de overige drie bleef

dan nog een plek beneden vrij: Christus aan het kruis en de hem aanvallende Dood; de verwoeste hel met enkele bevrijde vaderen; de opgestane Christus, die met zijn kruis de Dood verjaagt. De figuere van de hel dient dan mede om enige ruimte van tijd te scheppen. In Cortrijcke gebeurt iets dergelijks.

Wanneer de regisseur zijn zaken zo geregeld had, moesten Christus en de Dood na hun verschijning beneden zich snel naar boven verplaatsen om daar aan de apotheose deel te nemen. Het is mogelijk, dat voorafgaand aan een toog even gemusiceerd werd; dat zou de aansluiting vergemakkelijken. Over muziek tijdens een voorstelling is weinig bekend. Na de proloog was ze niet ongebruikelijk, maar verder zal de regisseur er naar behoefte gebruik van hebben gemaakt. In Lambrechts bundel vinden we er natuurlijk niets over.

De afwezigheid van regie-aantekeningen maakt het de lezer van dit spel lastig. Hij moet zich voorstellen, dat buiten de sprekende personages de Dood zich om Mensche heen beweegt. Hij is met Daude Serpent meegekomen (420). De Dood zwaait met zijn speer en als even later in ‘sdoots camer’ Mensche door hem deerlijk gewond is, bewaakt hij zijn verblijf. Vernuftigh Succours verdwijnt na 203.

Voor God de Vader kruipt het boze tweetal angstig weg, maar daarna volgen zeker uitvallen om het betoog van Dlevende Woordt te storen. Wanneer Christus aan het kruis verschijnt, vlucht Daude Serpent (375) met een dreigement voor later. Tenslotte pakt Christus zijn kruis om de Dood weg te jagen (435); men ziet deze wegsluipen als een schaduw. Hummelen denkt daarbij aan een doorzichtig gordijn, waar men hem als schim achterlangs ziet gaan, een mooie vondst. Denkbaar is ook, dat de gordijnen van het compartiment half dichtgeschoven werden. In het donker - de schaduw van de dood is een beeld voor duisternis - ziet men dan even woedende gebaren van de voorbijsluipende vluchteling.

In de achtste toog is de voorzegging uit Ps. 110:1 vervuld. Christus zit aan de rechterhand van de Vader met zijn vijanden onder zich. *&c &c* in de marge duidt op verdere aanwezigen, de Heilige Geest in de eerste plaats, engelen en heiligen (483).

De laatste claus is aan Menschelic Verstandt. Hij verlaat de plek terzijde waar hij het spel gevolgd heeft en smijt met afschuw zijn ‘vele ghedichte boucken’ weg.

Niet minder dan vier personages moeten successievelijk het toneel verlaten. Voor Vervnuftigh Succours was de weg aangewezen, waarlangs hij met de hoofdpersoon opkwam; voor de anderen de doorgang waardoor ze met Daude Serpent verschenen. Gezien de drukke bezetting van de toogruimten is het waarschijnlijk, dat de nissen van de tekening deze doorgangen vormden.

*

Bruessele.

Prologhe.
In dit spel ziin ellef personagen: menschelick verstandt, gheestelic zin, aude serpent, staervende mensche, vernuftigh succours, God de vader, tlevende Woordt, Christus ant cruce, gheloove, liefde, hope.

Menschelic verstandt.

Nu ben ic op den wegh; waer zal ic nu henen,
Want gaen ic voordere, ic stoot mijn schenen;
Een blindt man, aerm man benic zonder vrede.
Best willic hier wat op mijn stocxken lenen,
Ofter yemand qwame die my daer bystandt dede. [1-5]
Ic waer ghaerne in rusten inde schoone stede,
Maer alleen en can ic my daer niet ghedraghen; [6-7]
Dus willic naer den wegh vraghen elc duer bede,
Want ghijnghic bezyden, tzaude my meshaghen. [8-9]
Die vreeze voor dolen heift moet dicwils vraghen.

Gheestelic zin.

Alle weghen des Heeren zijn zeer goedt:
Waerheyt en ghenaden; [11-2]
Zijn beloften haudt hy met trauwen zoet
Om smenschens beraden; [13-4]
Hoe lustigh eyst wandelen in zyne paden, [15]
Want daer blomkins der warachtigheyt spruten. [16 +]

[+]Z 3 r.

Menschelic verstandt.

Dien voys doet mijn ooghen wat ontsluten, [17]
Zo en was ic noyt, zulck vrueght ontfaende.

* 14 smenschen 16 Daer de bloemkens; gherechticheyt
Boven 1. *Menschelic Verstandt*, lenende op eenen stock geheeten ‘Veel gedichte boecken’.
1-5 *op den wegh*, op weg; *voordere*, verder; *vrede*, gemoedsrust; *best willic lenen*, ik kan het best steunen; *ofter*, in de hoop dat; *daer*, niet in de nadruk.
6-7 *in rusten*, in zaligheid, vgl. Hebr. 4, Op. 14:13; *de schoone stede = tlandt van peyze* 21, het hemelse Jeruzalem, Op. 21; *daer*, daarheen; *hem ghedraghen*, zich begeven.
8-9 *willen*, zullen; *duer bede*, vriendelijk, beleefd; *meshaghen*, verdrieten.
11-2 Ps. 25:10.
13-4 Zie Ps. 147:5-7; *om ... beraden*, tot hulp van; *zoet*, liefljk.
15 Ps. 128:1; *eyst*, is het.
16 *warachtigheyt*, waarheid (vgl. Ps. 85:12); in de 8^0 *gherechtigheyt*, vgl. Jes. 61:11; *spruten*, opkomen, groeien.
17 *voys*, lied.

*

Gheestelic zin.
O Menschelic Verstandt, vindic u hier staende,
Lenende op dit stocxkin; waer leyt de reyze? [20]

Menschelic verstandt.
Ic waer ghaerne in rusten int landt van peyze;
Wilde my daer leyden en ghezelschap hauwen? [22]
Ic en weet den wegh niet.

Gheestelic zin.
Wa, ia ic, en trauwen,
Want dat es mijn affaire om elcx ghewin. [24-5]

Menschelic verstandt.
Maer vriendt, hoe heette ghy? [26]

Gheestelic zin.
Ic heedt Gheestelic Zin,
Die tmenschelic verstandt verlichten can. [28]

Menschelic verstandt.
Gheestelic Zin, daer zeghdy de waerheyt an.
Van te vooren en hebbic gheen ghezicht ghehadt,
Maer nu zie ic de schemelijnghen des daeghs wat
Duer tliedekin dat ic u hoorde ontbinden. [30-2]

Gheestelic zin.
Ghy moest beter zien, zaudy den wegh wel vinden, [33]
Want daer zijn veil roovers nu in ghecomen.

* 22 Wildy 24 in trouwen 30 Want te voren
20 *waer leyt* (ligt) *de reyze*, waar gaat de tocht naartoe.
22 *wilde*, wilt ge, var. *wildy*.
24-5 *en* (in) *trauwen*, zeker; *affaire*, taak; *om elcx ghewin*, tot elks voordeel.
26 *maer*, och, wel; *heette* (heet ge), versterkt met *ghy*.
28 *verlichten*, (geestelijk) licht gevenzie 413.
30-2 *van te vooren*, zoëven; *ghezicht*, gezichtsvermogen, 80, 506; *schemelijngh des daghs*, zwak schijnsel van licht; *tliedeken*, zie 11-16; *ontbinden*, uitspreken, hier zingen.
33 *wel*, op een veilige manier.

*

Menschelic verstandt.
Daer om haddic tot mijnder hulpe ghenomen
Dit stocxkin, zo ghy ziet, op mijn verwaeren; [36]
Alle qwaed ter waerelt en magh my niet daeren,
Als ict hebbe tot mijnder assistencye.

Gheestelic zin
Wat virtuut hevet? [39]

Menschelic verstandt.
Tes vol sciencye, [40]
Want alle gheleerde hem daer duer verclouckeN.

Gheestelic zin.
Hoe heetet stocxkin?

Menschelic verstandt.
'Veil ghedichte boucken',
Die van veil wyze meesters zijn ghecomponeirt. [43-4]

+

+Z 3 v.

Gheestelic zin.
Menschelic Verstant, ghy zijt qwalic ghefondeirt. [45]
Rust ghy daer op, ghy gaet als de blende,
Want veil bouxkens maken en heift gheen hende, [47]
Waer duer vele tot hooverdyen ghetoghen zijn [48]
En duer haer eyghen wijsheyt bedroghen zijn,
Midts dat conste verheft, en willen zijn vermaert. [50]
Daer om heift God den slighten gheopenbaert [51]
In dezer waerelt zijn hooghe secreten,
Op dat hem niemandt en zoude vermeten;
Zo Paulus schrijft (dit totten Romeynen leist)
Als zy hem wijs hilden, zo zijn zy zot gheweist,
Want zy Gods wijsheyt niet en consten ghesmaken.
Meendy dan daer met in payze gheraken? [55-7]
Neen ghy certeyn, ic zeght u van te voren.

* 51 slechten
36 *op mijn verwaeren*, ter verdediging.
39 *virtuut*, kracht; *hevet*, heeft het.
40 *sciencye*, kennis, menselijke wetenschap; *hem verclouckeN*, zich verheffen = *hem vermeten* 53.
43-4 *dichten*, schrijven; *meester*, geleerde 59; *componeren*, schrijven.
45 *qwalic ghefondeirt zijn*, een slecht fundament hebben; *rusten op*, vertrouwen op.
47 Pred. 12:12.
48 *tot hooverdyen ghetooghen*, tot hoogmoed gebracht.
50 *midts dat*, omdat; *conste*, kennis; *verheffen*, aanzien verschaffen.
51 1 Cor. 1:27 en 29; *slight*, eenvoudig, ongeleerd.
55-7 Rom. 1:22; *ghesmaken*, lust hebben in.

*

Menschelic verstandt.
Het draghen nochtans meesters en doctoren;
Ooc hoor ic vander kaercken voor goet approberen. [59-0]

Gheestelic zin.
Ic en wilze ooc niet al refuzeren,
Maer in vele es perijckel gheleghen.
Maer wildy zonder zorghen in sheeren weghen
Naer tlant van payze vrymoedigh wandelen,
Zo moet ghy hier dwort Gods ootmoedigh handelen
En niet curieuzelic daer met ommegaen. [61-6]

Menschelic verstandt.
Dwoordt Gods dat can ic al te qwalic verstaen;
Ooc maerckic dat daer wt spruten veil errueren,
Want zulcke moeyen hem metter schriftueren
Die zelf dolen en zijn qwaet van condicyen. [67-0]

Gheestelic zin.
Dat doen veil vremde exposicyen, [71]
Daer den gheest der waerheyt niet in waerct.
Dat ghy, Menschelic Verstant, niet en ziet noch en maerct
Welc dwoort der vulmaectheyt wezen magh, [73-4]
En niet en cont ghecommen totten claren dagh,
Blyvende verblent in dijn eyghen lusten.
Hoe zoudt ghy dan commen in pays oft in rusten,
Als ghy dus op veil ghedichte boucken staet?

Menschelic verstandt.
Maer of ic nu volghde naer uwen raedt, [79]
Zoudic dan rust vinden en ghezichte cryghen?

* 60 ict 72 in en werct
59-0 *draghen*, bij zich dragen; *ic*, lees *ict* (var.); *voor goet approberen*, goedkeuren.
61-6 *al*, helemaal; *zorghe*, vrees; *hier*, op aarde; *ootmoedich handelen*, met eerbied omgaan met; *curieuzelic*, eigengereid.
67-0 *alte qwalic*, heel slecht; *erruer*, dwaling; *zulcke*, menigeen; *hem moeyen met*, zich bezig houden met; *condicye*, aard, karakter.
71 *dat*, sluit aan bij 67; *vremde exposicye*, ongepaste uitleg.
73-4 *dat*, zodat; *de clare dagh*, het volle licht.
79 *of*, indien; *naer volghen*, opvolgen; *raedt*, lering.

* +

+Z 4 r.

Gheestelic zin.
Ia ghy, wildy hier wat hooren en zwyghen.
Men zal u hier schriftuerlic gaen vertooghen
Dwelc een secreit zal zijn van uwen ooghen; [82-3]
Maer en verlaet u, noch en rust u niet te zeere
Op ghedichte boucken, noch op menschen leere.
Zitt hier nere, ghy zult hooren een ander propoost:
Welc den mensche staervende es den meesten troost,
Waermet uwen gheest zal werden verfraeyt. [86-8]

Menschelic verstandt.
O, wist ic dat, zo waer ic gheheel ghepaeyt;
Ooc zoudic zeer zaen in ruste woonen. [89-0]

Gheestelic zin.
Een licht zal u omschynen niet om verschoonen,
Daer u duusterheyt by zal werden ghevelt. [91-2]
Dus Menschelic Verstant, u zelven wat stelt
Om weten den wegh die ghy ghaerne zoudt trecken; [93-4]
En wilt uwen slapenden gheest ontwecken [95]
En hoort dit spel vul goddelicke temen, [96]
En wilt dit voor een simpel prologhe nemen.
Wel hem, die in Gods woorden veriolyzen:
Die naer de waerheyt honghert, God zal hem spyzen. [98-9]

Doude serpent.
Ay, ay, ic duchte tgater nu al verloren;
Mynen hanghel cranct, hy es verzworen,
Ic werde belet in mijn affeccye. [100-2]
Och, Christus es weder op een nieus gheboren;
Vele hebben nu zynen naem vercoren,

* 83 een secours sal 88 Waer doer 103 op een nieu
82-3 *vertooghen*, meedelen; *dwelc*, iets wat; *secreit*, lees *secours* (var.), hulp.
86-8 *een ander propoost*, iets anders; *waermet*, waardoor; *verfraeyen*, verheugen.
89-0 *ghepaeyt*, gerust; *zaen*, spoedig.
91-2 Vgl. Luc. 2:9; *niet om verschoonen*, allerheerlijkst; *daer by*, waardoor; *vellen*, te niet doen.
93-4 *hem stellen*, zich klaar maken; *weten*, horen.
95 Vgl. Ef. 5:14.
96 *goddelicke temen*, godsdienstige onderwerpen.
98-9 Matth. 5:6; *wel hem*, zalig zij; *veriolyzen*, zich verblijden, 337.
100-2 *tgater nu al verloren*, alles gaat nu mis; *hanghel*, angel gespleten tong, naar oude opvatting het wapen van de slang; *crancken*, kracht verliezen; *verzworen*, ontstoken; *affeccye*, wat iemand graag wil doen.

*

Die langhe gheweist hebben onder mijn subieccye. [105]
En zal ic dat cleyn hoopkin van Christus seccye [106]
Niet connen ghebrijnghen onder mijn scholieren?
Want daghelicx myneirt nu mijn proteccye, [108]
Midts dat zy kennen mijn gheveynsde manieren.
Ic zal noch duzent practijcken verzieren
En den mensch locken naer mijn oudt costuumkin: [110-1]
Idel glory can tmenschelic vleesch verchieren,
Daer draey ic de waerelt met op mijn duumkin; [112-3]
En ghierigheyt, leigheyt es een lecker cruunkin,
Dat zal ic den mensch noch voren legghen. [114-5]
Hola, ic wil hier gaen ligghen op mijn luumkin,
De mensch comt hier al cranc; wat zal hy zegghen? [116-7]
Ic en zal niet sparen haecken noch dregghen, [118]
Met een schijnsel van dueghden ic hem bestrye. [+]
Tmeeste bedrogh leyt onder ypocryzye! [+Z 4 v.]

Staervende mensche.

Wee mijns, crancke, allendigh, vol zwaer mesvals.
Wat zie ic, wat hooric al vremdts gheschals!
Ic en weet mijns schier waer keeren of wenden. [121-3]
De errueren des waerelts zijn met veil ghetals,
Vremde opinyen ligghen my op den hals; [124-5]
Ic ga onzeker, ic slachte den blenden,
Staervende troosteloos duer deze allenden. [126-7]
Ic zie de staten der menschen wanckelbaer,
Ic en weet wat wegh beghinnen of henden. [128-9]

* 114 cruymken 123 weet mi schier
105 *subieccye*, gezag.
106 *cleyn hoopkin*, vgl. Luc. 12:32; *seccye*, partij.
108 *myneren*, verminderen; *proteccye*, macht; *midts dat*, doordat.
110-1 *noch duzent*, duizend andere; *pracktijcke*, list; *verzieren*, verzinnen; *costuumkin*, gebruik.
112-3 *idel glorye*, vergankelijke roem, 226; *verchieren*, aanzien geven; *op zijn duumkin draeyen*, naar zijn hand zetten.
114-5 *cruunkin*, lees *cruumkin*, hapje; *voren legghen*, voorhouden.
116-7 *wil*, zal; *op zijn luumkin*, op de loer; *al cranc*, door en door ziek.
118 *haecken noch dregghen*, geen enkel middel.
121-3 *mesval*, moeilijkheden, tegenspoed; *vremdt gheschal*, ongehoord gepraat; *mijns*, lees *my* (var.).
124-5 *met veil ghetals*, talrijk-uit *met veil* en *veil ghetals*? *vremde opinyen*, vgl. Hebr. 13:9-schandelijke opvattingen; *op den hals ligghen*, benauwen.
126-7 *troosteloos*, zonder hulp.
128-9 *de staten der menschen*, de mensen van alle rang en stand.

*

Deen roupt Christus hier, dander Christus daer;
Deen zeyt: tes gheloghen, dander zeyt: tes waer;
Om Devangelye zy twisten en kyven. [130-2]
Deen maect hem packen zeer lastigh en zwaer,
Ende dander wilt hem vryheyt toeschryven; [133-4]
Ic en weet wat laten, doen of bedryven.
Al lezic schriftuere, ic vinde my in laste:
Al troost my deen woord duer tghenadigh beclyven,
Dander woordt verdomt my; dus staen ic onvaste. [136-8]
Op een qwaedt fondament noyt goed waerc paste!

Daude serpent.

Hola, tes tijdt dat ic na dat vischkin taste,
Want tstaet zeer wanckelic, verdraeyt alleene. [140-1]

Staervende mensche.

Wie trect my daer achter metten beene? [142]
Wie zydy, die my hier den ganc belet?

Daude serpent.

Ic ben ‚Mensche, Goed Schynende Opzedt.
Ic zach u commen en hoorde u lamenteren;
Doen dachtick, ic wilde u versecoureren [146]
Van dier mestroostigheyt, die ghy waert verhalic.

Staervende mensche.

Goedt Schynende Opzedt, ic ghevoele my qwalick,
Midts erruerighe secten die nu spruten. [148-9]

Daude serpent.

Wat leyt u daer an, volght daude statuten,
Die u auders ghehauden hebben dus langhe. [150-1]

* 144 bent
130-2 Matth. 24:23; *om*, over.
133-4 Vgl. Matth. 23:4; *hem packen maken*, zich zware eisen stellen; *toeschryven*, toekennen.
136-8 *al lezic*, als ik lees; *tghenadigh beclyven*, blijvende genade; *onvaste staen*, wankelmoedig zijn.
140-1 *tasten*, grijpen; *verdraeyt*, in de war.
142 *achter trecken*, achteruittrekken; *metten*, bij mijn.
146 *doen*, toen; *ic wilde*, ik moest; *versecoureren van*, verlossen van; *mestroostigheyt*, wanhoop; *verhalic*, hapax, verhalende-waarschijnlijk om het rijm gevormd; elders steeds *verhaligh*.
148-9 *erruerighe secte*, dwaalleer, ketterij; *spruten*, opkomen.
150-1 *wat leyt u daer an*, wat kan u dat schelen; *statuut*, inzetting, voorschrift; *auders*, voorouders, vaderen; *dus*, zo.

*

Staervende mensche.
Die hebben meest dueghden ghedaen by bedwanghe;
Nu hooric de schriftuere zulcx als verbannen. [152-3]

+

+AA 1 r.

Daude serpent.
Hebben dan ghedoolt zo veil gheleerde mannen
Die op zulc fondament zijn ghestorven?
Meendy dat zy verdomt zijn oft verdorven?
Zeght, Mensche, hoe zydy zo dwaes oft zo slecht? [156-7]

Staervende mensche.
Men ziet: hondert iaer qwaet, ten es niet een iaer recht; [158]
Vermaledijdt zijn die op menschen betrauwen. [159]

Daude serpent.
Zo moet ghy nochtans Gods gheboden hauwen,
Wildy zaligh zijn ende voor Godt rechtvaerdigh.

Staervende mensche.
Dat woordt duersnijdt mijn ziele zwaerdigh:
Ic en heb niet ghehauden den minsten tittel. [162-3]

Daude serpent.
Sent Ian schrijft int eenentwintichste capittel:
Wat besmet es en zal trijc Gods niet bezitten. [164-5]

Staervende mensche.
Eylacen, ic ben vul zondigher smitten,
Zo en zallic Gods rijcke aerven nemmermeer.
Noyt inwendigher pyne, noyt bitteren zeer,
Therte verschrict my duer toverdijncken bloot. [166-9]

* 153 sulcs al 158 quaet en is
152-3 *dueght*, goed werk; *by bedwanghe*, onder dwang; *zulcx*, dat; *als* of; *al* (var.), geheel en al; *verbannen*, verwerpen.
156-7 *verderven*, in het ongeluk storten; *slecht*, onnozel.
158 *men ziet*, lees *zeyt*, het spreekwoord zegt-vgl. *Lange onrecht te besitten en maect ghien recht, Tafel* II 264.
159 Jerem. 17:5.
162-3 *zwaerdigh*, als een zwaard, naar Luc. 2:35; *den minsten tittel*, het geringste, vgl. Matth. 5:18.
164-5 Op. 21:27; 1 Cor. 6:9, 10 en Gal. 5:21 passen directer bij de tekst.
166-9 *smitte*, onreinheid; *Gods rijcke aerven*, Matth. 25:34; *bitteren*, lees *bitterer*, var. *bitterder*.

*

Daude serpent.

Hoe zydy vervaerdt? [170]

 Hier comt de doot.

Staervende mensche.

Och, ic zie de doodt! [171]
Waer zallic vlien wt dezer drouffenesse?

Daude serpent.

Hier comt een tot uwer behouffenesse:
Vernuftigh Succours, u naeste bloedt. [172-4]

Staervende mensche.

Och Vernuftigh Succours, my toch bystandt doet,
Want ic benaut ben met allendigher smerten. [176]

Vernuftigh succours.

Staervende Mensche, ic zie u bedruct van herten;
Naer mijnder macht zo commic tot uwer baten.

Staervende mensche.

Och, die doodt bedrouft my zeer boven maten,
Waer ic my keere of wende, zy volght my.

Vernuftigh succours.

Vander doodt en can ic u niet ghemaken vry,
Dus moet ghy u gheven onder haer ghewelt. [182]

+

+AA 1 v.

Staervende mensche.

Och, ic ben noch zo qwalic om staerven ghestelt; [183]
Mijn mesdaet doet mijnder zielen qwellage.

Vernuftigh succours.

Ic en weet u gheenen raet, ghy moet duer tpassage
Lyden, een huere en hebdy niet zekere naulic. [185-6]

* bij 171 Hier coemt de doot met eenen strael
170 *hoe*, waarom.
171 variant *strael*, pijl of korte lans, ‘prikkel’, 1 Cor. 15:56, 215.
172-4 *drouffenesse*, ellende; *een*, iemand; *behouffenesse*, dienst; *bloedt*, bloedverwant.
176 *benauwen*, in het nauw brengen; *met ... smerten*, allerverschrikkelijkst.
182 *onder haer ghewelt*, in haar macht.
183 *qwalic ghestelt*, slecht voorbereid; *mesdaet*, zonde, schuld; *qwellage doen*, kwellen.
185-6 *duer tpassage lyden*, de enge pas doorgaan; *naulic*, amper.

*

Staervende mensche.
Ey lacen, ic ghevoele my zelven flaulic,
Gheen ghezontheyt en es in mijn leden.

Vernuftigh succours.
Comt, ic zal u legghen op 'tbed van onvreden'; [189]
Alst tqwaet wegh es, zal u tgoet ghelucken. [190]

Staervende mensche.
Vernuftigh Secours, gheift my twee crucken,
Mijn ghebeente es cranc duer sdoots felle nope. [192]

Vernuftigh succours.
Ziet, daer es 'twyfel' en daer es 'crancke hope';
Comt in sdoots camer, want uwen troost es cleene. [194]

Staervende mensche.
Waer staet de camere?

Vernuftigh succours.
Hier, int dal van weene, [196]
Daer alle bedructheyt es overvloedigh.

Staervende mensche.
Nu ligghic hier, noyt en was ic zoo mesmoedigh,
Ic zie tdal van weenen vol tribulacyen. [198-9]

Vernuftigh succours.
Dus henden alle tsmenschen recreacyen,
Daer om en can ic u nu niet ghehelpen;
Inden tijt der weilden moghtic tlyden stelpen,
Maer nu moetty zoucken een ander confoort. [200-3]

* bij 191 Die twee crucken die hi hem langt heeten deen twifel ende dander crancke hope

189 *onvrede*, innerlijk onrust.
190 na lijden komt verblijden; *ghelucken*, te beurt vallen.
192 *cranck*, krachteloos; *nope*, aanval.
194 *camer*, huis; *uwen troost es cleene*, er is geen hulp voor u.
196 *dal van weene* (geweeklaag), herinnert aan Matth. 8:12 en overeenkomstige plaatsen, 'de buitenste duisternis, waar wening zal zijn er knersing der tanden' en aan Joël 3:2, 12, over het dal van Josafat, de plaats van het gericht.
198-9 *mesmoedigh*, verslagen, *tribulacye*, kommer, 455.
200-3 *recreacye*, genoegen; *weilde*, werelds genot.

*

Daude serpent.
Nu willic hem gaen listigh vallen an tboort [204]
En trecken hem in desperacye,
En legghen hem voor Gods predestinacye,
Daer ic veil menschen nu met verdoove;
Zo brijnghic hem dan int ongheloove. [206-8]
Staervende Mensche, hoe eyst, zydy noch bevreest?

Staervende mensche.
Wat ic zie, tzijn my banieren des droufheyts meest; [210]
Die doot wilt my tallen canten volghen.

Daude serpent.
Hadhy nu taeskin van wanhopen ghezwolghen, [+]
Zo en helpen hem alle schriftueren niet. [212-3] [+]AA 2 r.

Staervende mensche.
Wat strael heift die doot?

Daude serpent.
Den strael der zonden, ziet,
U dreyghende om u tijts versommenesse. [216]

Staervende mensche.
O wee mijns, ic zie de verdommenesse!
Waer zal ic my baerghen? noyt dus versaeght!

Daude serpent.
Weit dat God den mensche om de zonden plaeght, [219]
Zo de schriftuere ghetught zeer menighfuldigh.

Staervende mensche.
Van mijn iongheyt kennic my in allen schuldigh [221]
Tot noch toe; waer met zal ic nu betalen?

* 213 hielpen 220 getuycht
204 *an tboort vallen*, aanklampen; *desperacye*, wanhoop; *listigh*, verraderlijk.
206-8 *predestinacye*, voorbeschikking; *verdooven*, in de war brengen. De r.k. kerk leerde, dat God het lot van de mensen voorbeschikt had met eerbiediging van hun vrije wil en werken. Zie *De godsdienstige opvatting*.
210 *baniere*, vaandel, hier metonymisch legerschaar.
212-3 *helpen*, lees *hielpen* (var.); *taesken*, het lokaas, of het kleinste beetje; *wanhope*, twijfel aan Gods genade; een doodzonde.
216 *versommenesse*, bijvorm van *versomenesse*, verspilling; *tijt*, (levens) tijd.
219 *plaghen*, straffen.
221 *kennen*, weten; *in allen*, tenvolle.

*

Daude serpent.
Tes te langh ghebeyt, ghy moghes niet verhalen; [223]
Tpont dat hy u belaste hebdy ghegraven.

Staervende mensche.
Ten heift niet ghewouckert; zijn goddlicke gaven [225]
Hebbic ooc mesbruuct in ydel glorye.

Daude serpent.
Ghy hebt Gods tempel, Gods liefte cyborye,
Duer schandelicke beghaerte ghevyoleirt. [227-8]

Staervende mensche.
Tes waer; dies my de doot nu perseqweirt, [229]
Ghevende my veil doodelicke wonden
En iaeght my ter hellen metten strael der zonden.
Och wee mijns, dat ic oyt gheboren was!
Die doot overvalt my, ey lacen, veil te ras.
Wat es de mensche, heere, die ghy tleven iont:
Als een blomkin des velts, verdrooght in corter stont, [232-5]
En als tblaeykin, dat keert met allen winden.
My en troosten nu niet dan lastyghe vrinden. [236-7]
O hemelsche vadere, wilt my beschaermen!
Anziet mijn iammer, hoort mijn roupen, mijn kaermen!
In mynen diepen noot, heere, my te helpen haest. [239-0]

God de vader.
Inden meesten ancxt ben ic den menschen naest [241]
Die tot my roupen en hulpe beghaeren;
Mijn barmhertigheyt en zal ic hem niet waeren,
Alzoo ic ghezworen hebbe by my zelven: [243-4 +]

+AA 2 v.

* 227 liefste
223 *niet*, niets; *verhalen*, herstellen; *belasten*, toevertrouwen, Matth. 25:25.
225 *wouckeren*, winst opleveren; *ooc*, zelfs, of integendeel.
227-8 *Gods tempel*, uw lichaam, 1 Cor. 3:16 en overeenkomstige plaatsen; *liefte*, lees *liefste* (var.); *ciborye*, hostiekelk. fig. bergplaats voor iets kostbaars- 'Den gheest es den schat, dlichaem de ciborie', WNT III 2030; *vyoleren*, schenden.
229 *dies*, daarom; *perseqweren*, vervolgen.
232-5 Job 3:3, 7:17 en 14:2; *ionnen*, gunnen, schenken.
236-7 *keren*, draaien; *lastygh*, verwijtend, aanvallend, als Jobs vrienden.
239-0 *iammer*, ellende, Job 10:15; *hoort* ..., Ps. 130:1, 2; *my te helpen*, tot mijn hulp, Ps. 22:20 en overeenkomstige plaatsen.
241 Zie 'Als de angst meest is, so is Gods hulpe allernaest', a^0 1558, *Stoett* onder nr. 1643.
243-4 Ps. 89:34-36; *waeren*, ontzeggen.

*

Ic wil mijn tornyghe gramschap van hem welven
Ende hem deel gheven onder mijn famelye. [245-6]
Mijn levende woordt troost met Devangelye
Den mensche die int dal van weenen leyt,
Want hy benaut es en tot my roupt en schreyt.
Ic hebbe ghehoort zijn allendigh zuchten groot;
Zeght hem: ic en beghaer niet der zondaren dood,
Maer dat hy wone in mijn helyghe stadt. [250-2]
Tooght hem mijn rijcke ghenadyghe schat,
Dien ic belooft hebbe alle menschen kinderen.
Zonde, dood, helle en zal hem niet hinderen,
Ghelooft hij in my met goeder intencye. [253-6]

Dlevende woordt.

O Hemelsch Vader, met diligencye
Zallic vulbrijnghen uwen goeden wille,
Den mensch condigh maken openbaer en stille [257-9]
De rijcdommen uwer godheyt onghemeten. [260]
Verhueght u, Mensche, wilt druc vergheten,
Ic vercondighe u een blyde tydijnghe:
Godt heift u belooft eeuwighe bevrydijnghe!
Ghelooft in hem, u drouvigh meshopen breict.

Staervende mensche.

Och, wie zydy, die zo troostelic tot my spreict? [265]
Uwen naem es my zeer vremdt en onbekendt.

Dlevende woordt.

Ic ben Dlevende Woordt, an u ghezendt,
U condyghende vrede en goede dijnghen. [268]

* 253 mynen rijcken ghenadigen 260 goetheyt

245-6 *welven van*, afwenden van; *deel*, erfdeel, vgl. een erfdeel geven onder de geheiligden, Hand. 20:32; *famelye*, gevolg, *mijn f.*, de mijnen; *troost*, imperatief.

250-2 *allendigh zuchten*, kermen van ellende; Ez. 18:23, 393; *helyghe stadt*, Op. 21:2.

253-6 *mijn ghenadyghe schat*, de rijkdom van mijn genade (Ef. 1:7); *met goeder intencye*, oprecht.

257-9 *diligencye*, ijver; *goet*, heilig; *condigh*, bekend; (te)*maken*; *openbaer en stille*, op alle manieren.

260 *godheyt*, lees *goetheyt* (var.), goedertierenheid, Rom. 2:4, genade, als in 253. Zie *goedheyt* in 276; maar in 366 weer *godheyt*. Uit de kontekst blijkt, dat de variant juist is: *ghenadyghe schat* 253, *blyde tydijnghe* 262, *beloften* 272, 366; *onghemeten*, onmetelijk.

265 *troostelic*, bemoedigend.

268 *vrede*, Ef. 2:17; *goede dijnghen*, gaven van God.

Staervende mensche.
Ziet alle deze vyanden die my omrijnghen;
Hoe zallicx ontcommen? eylacen, ic en weet. [269-0]

Dlevende woordt.
Vreest niet, die crachtyghe handt Gods es u bereet;
Ghelooft zijn ghenadyghe beloften voorwaer. [271-2]

Staervende mensche.
Welc zijn zijn beloften, zeght my dat claer,
Daer ic my in moght troosten en op betrauwen? [273-4]

Dlevende woordt.
Staet op, ic zalze u doen anschauwen,
Op dat ghy de goedheyt Gods moeght verstaen.

Staervende mensche.
Gheift my mijn crucken, want ic en can niet ghegaen, [277]
Midts lastyghe ziecten die my dus crijncken. [+]

[+]AA 3 r.

Dlevende woordt.
Wildy noch langhe op twee zyden hijncken;
Zo blijfdy als Achab prophete beschaemt. [279-0]
Neimt daer den stock ‘de belofte Gods’ ghenaemt,
Die u zal bevryden voor zucklen oft gletsen; [282]
Houdt u vast daer an, ghy en zult u niet qwetsen,
Hoe wel tvleesch scromt voor alle myserye. [283-4]
Ic zal u tooghen Gods groote misterye [285]
Eerst by Adam, die Gods ghebodt niet en hiel;
Tserpents Raedt volghende hy in zonden viel, [287]
Waer duer de doot heift heerschappye ghenomen
En es voort over alle vleesch ghecomen,
Wiens maght duer Christus es berooft. [290]

 Hier tooghtmen Adam naect ende tserpent met God, die spreict tot tserpent.

Maer comt en hoort wat hy Adam heift belooft,
Dat ghy mooght staen op zijn trostyghe ghenade. [291-2]

269-0 Ps. 17:9 en overeenkomstige plaatsen; *zallicx*, zal ik aan hen.
271-2 *bereet*, ten dienste; *ghenadyghe belofte*, belofte van genade.
273-4 *claer*, duidelijk; *hem troosten in/op = betrauwen op/in*.
277 *ghegaen*, lopen; *dus crijncken*, zozeer verzwakken.
279-0 1 Kon. 18:21-29; *Achab prophete*, lees *Achabs propheten*; *blyven*, voor goed ... worden.
282 Vgl. Ps. 121:3; *bevryden voor*, behoeden tegen; *zucklen*, struikelen; *gletsen*, uitglijden.
283-4 *hoe wel*, hoe zeer; *scrommen* (schromen) bang zijn; *miserye*, pijn.
285 *misterye*, geheimenis; *by A.*, aan A. 307; Gen. 2:16, 17.
287 *raedt*, list, 361; Gen. 3:1 vlg.
290 *es berooft*, (hem) is ontnomen.
291-2 *trostigh*, heilrijk; *dat*, opdat.

*

God de vader.
Ic zal vyantschap tusschen uwen zade
Zetten en tusschen tzaet van eender vrauwen,
Welc zaet zal u hooft vertreden en ontsticken dauwen; [293-5]
Vermalendijt zuldy zijn en eeuwigh beven.

Dlevende woordt.
Die belofte trooste Adam al zijn leven,
Wetende dat hy God te vriende heift ghehad. [298]

Staervende mensche.
Levende Woordt, noch ben ic int ghelove mat,
Mijn proper natuere es ijnkel qwaet en broos. [299-0]

Dlevende woordt.
En vreest niet, rust op Gods belofte altoos, [301]
Al steict u vleesch vol zondyghe borstelen.

Daude serpent.
Ic vreeze dit viskin zal my ontworstelen [303]
Duer Dlevende Woort, dwelc hem tooght groot wondere.

Staervende mensche.
O Levende Woordt, zeght my by zondere: [305]
Wat heift God meer belooft daer troost wt cam?

Dlevende woordt.
Deis belofte vernieuwede hy by Abraham,
Om dat hy zijn aervenesse zou vast maken,
Op dat de menschen daer troost in zou smaken
En weten dat op God moet elcx toeverlaet zijn. [308-0]

* 309 mensche
293-5 Gen. 3:15; *zaet*, nakomeling; *een vrauwe*, Maria; *ontsticken dauwen*, vermorzelen.
298 *heift ghehad*, temporeel gelijk aan een imperfectum, had.
299-0 *mat*, zwak; *proper*, eigen; *broos*, zonder weerstand.
301 *zondyghe borstelen*, scherpe, stekende zonden.
303 *wondere*, wonderwerken (van God).
305 *by zondere*, vooral.
308-0 Zie Hebr. 6:13-18; *zijn aervenesse*, wat God belooft of schenkt, hier belofte; *vast maken*, bevestigen; *menschen*, lees *mensche* (var.); *toeverlaet*, vertrouwen, hoop = *troost* 313.

*

God de vader.
Als de sterren des hemels zo zal u zaet zijn, [311 +]
In welc zaet ic bermhertigheyt zal bethoonen [+AA 3 v.]
Tot troost van veil heydensche persoonen,
Want ic God ben, die levende maect en gheneist.

Dlevende woordt.
Hier me es Abraham ghetroost gheweist,
Want hy gheloofde de woorden des heeren al,
Wetende dat God belooft, dat hijt houden zal.
En hy es int gheloove niet vercranct,
Maer heift God gheglorificeirt, ghelooft, ghedanct,
En dat es hem tot gherechtigheyt gherekent; [315-0]
Daer duer hem God heift met besnyden gheteeckent,
Dwelc hy ontﬁjngh als een warachtigh zeghele. [321-2]
Dus Mensche, dits u den troostighsten reghele,
Want wat God belooft, houdt hy onverholen. [323-4]

Staervende mensche.
Maer zijn wet die hy my heift bevolen
En hebbic niet ghehouden, maer mesbruuct gheheel;
Hoe zoudic in zijn aervenesse hebben deel?
Hier om blijf ic mestroost en beroert van zinne. [328]

Dlevende woordt.
Weit, die wet es neffens ghecommen inne. [329]
Zy en verdomt niet, noch en maect zaligh noch reyn,
Maer zy gheift u kennesse der zonden certeyn,
Haer tot eenen breydel die Gods weghen myen. [330-2]
Want de wet en alle prophecyen
Van Moyses af hebben op Christum ghewezen,

* 318 hi en is
311 Rom. 4:17 ‘veel heydensche personen’ in plaats van ‘vele volken’ naar de bijbelvertaling van Liesveldt (anders dan bij Vorsterman). Deze en volgende verwijzingen daarnaar dank ik aan Veerbeek: *ghenezen*, redden.
315-0 Rom. 4:18-22; *troosten*, sterken; *vercrancken*, zwak worden; 320 naar Liesveldt.
321-2 Rom. 4:11; *daer duer*, daarom; *een waerachtigh zeghele*, een zegel van de rechtvaardigheid van het geloof.
323-4 *reghele*, leefregel; *onverholen*, zonder twijfel.
328 *beroert van zinne*, verontrust.
329 Rom. 5:20; *neffens inne commen*, erbij komen.
330-2 Rom. 3:21.

*
Maer de belofte es wt liefde gherezen
Die God in zynen zone wilde bewyzen
Tot een vuldoenijnghe, om u veriolyzen. [335-7]
Want de wet doodde, tvleesch doende te niet, [338]
Maer duer de belofte es ghenade gheschiet, [339]
Op dat de rechtvaerdigheyt die wt God ghelt
Openbaer zoude werden en u vertelt
Duer tgheloove in Christum, die dhende es der wet; [340-2]
Die tot eenen stoel der ghenaden es ghezet, [343]
Op dat hy niet alleene gherechtigh en zy,
Maer rechtvaerdigh maect die int gheloove Christi
Staen en rusten inde wet der gracye. [344-6]

Staervende mensche.
Noch vreezic, ziet, die eeuwyghe blamacye,
Want deis vyanden blyven my al ontrent. [347-8]

+AA 4 r.

Dlevende woordt.
U es veil crachtygher hulpe prezent:
Staet vast op dwoort dwelc u de heer heift ghezworen. [350]

Daude serpent.
Daer zijnder veil gheroupen en luttel vercoren, [351]
Dat stater gheschreven, ic moet u ontdecken.

* 338 Want u de wet doode en vleesschelic verriet 340 voor God
335-7 1 Joh. 4:10; *bewyzen*, tonen; *vuldoenijnghe*, verzoening.
338 *want* (*u*, var.) *de wet doodde*, Rom. 7:10, 11; *vleesschelic verraden* (var.), lichamelijk in het verderf storten.
339 Gal. 3:18.
340-2 Gal. 3:11; *dhende der wet*, Rom. 10:4; *wt*, lees *voor* (var.); *vertellen*, openbaren; *die voor God ghelt*-naar Liesveldt.
343 Hebr. 4:16; *stoel der ghenaden*, genaderechter, vgl. *stoel van Rome*, paus (MWB); *stoel* in plaats van *troon*, naar Liesveldt.
344-6 Rom. 3:26; *wet der gracye*, genadewet, het nieuwe verbond; *rusten in*, vertrouwen stellen in.
347-8 *blamacye*, verderf; *al ontrent*, zeer dichtbij.
350 *woordt*, belofte; Hebr. 6:17.
351 Matth. 20:16; *moet 't*; *ontdecken*, bekend maken.

*

Dlevende woordt.
Laet u daer om niet van Gods belofte trecken,
God es warachtigh int ontfermen, weist niet vervaert.
Hy heift u als den appel zijns ooghen bewaert, [355]
Anders waerdy Sodoma ghelijc gheworden. [356]
Al magh u die duvel met veil vreezen gorden, [357]
Hy es verwonnen en in zijn leste eeuwe; [358]
Hy loopt als eenen briesschende leeuwe
Zouckende listen om u te verslinden, [359-0]
Maer pijnt zynen raedt niet tonderwinden, [361]
God en zal u niet laten, weist op u hoede.

Staervende mensche.
Den gheest inwendigh dient met den ghemoede,
Maer het vleesch es tot alder crancheyt gheneghen. [363-4]

Dlevende woordt.
Comt, volgt my naer en weist niet versleghen,
Ic zal den rijcdom der godheyt verclaren [365-6]
En den troost der beloften Gods openbaren [367]
En u vyanden verwinnen tuwen wensche.

Figuere.
 Hier tooghtmen Christum hanghende an tcruce.

Ziet hier uwen troost, Staervende Mensche!
Dits tzaet dwelc belooft es tuwer zaligheyt,
Deze eyst die sent Ian heift den wegh bereyt
Daer wet en alle propheten af tughen, [371-2]
Dits de fonteyne daer ghy trost mooght wtzughen,
Waer me verwonnen werdt tDoude Serpent. [373-4]

* 366 sal u den; goetheyt
355 *appel zijns ooghen*, als bijbels beeld onder andere Deut. 32:10.
356 Jes. 1:9, Rom. 9:29.
357 *gorden met vreezen*, vervullen met (doods)angst.
358 Op. 12:10-12; *zijn leste eeuwe*, het laatste tijdperk van de wereldgeschiedenis, waarin de duivel macht heeft, namelijk de tijd tussen de geboorte van Christus en het Oordeel. Zie voor de zeven of acht tijdperken MWB 2, 758 (Boendale) en *Tafel* II 71.
359-0 1 Petr. 5:8.
361 *onderwinden*, zich inlaten met; *laten*, verlaten.
363-4 Matth. 26:41; *inwendigh*, in de mens; *dienen*, meewerken; *ghemoede*, bereidheid.
365-6 *versleghen*, mistroostig; *godheyt*, lees *goetheyt* (var.), zie 260 aant.; *ic zal*, var. *ic zal u*.
367 *den troost der beloften*, de beloofde trooster.
371-2 Matth. 11:10, Mal. 3:1, Johannes de Doper; *wet en propheten*, het hele Oude Testament-zie 333.
373-4 Joh. 4:14 (Op. 21:6); *fonteyne*, bron.

*

Daude serpent.

Och, mijn maght wert weder op een nieu gheschent, [375]
Die ic langh ghethoont heb in mijn hypocryten; [376]
Nochtans zal ic Christum in zijn hielen byten [377]
En mijn tanden maken als bloedyghe zwaerden
En laghen legghen totten hende der aerden,
Den mensche tot zijnder bedaervenesse. [379-0]

Dlevende woordt.

Dits tzaet van beloften en die aervenesse [381]
Die Adams en Abrahams zade es belooft;
Nu wert de doot haer groote maght berooft. [+]
Dus en laet u van hem niet vervremen, [+]AA 4 v.
Hy zal den strael der zonden van u nemen
Daer u de doot met wijst het eeuwigh dangier. [384-6]

Hier spreict Christus hanghende an tcruce.

Christus an tcruce.

Nu wil ic nemen den strael der zonden hier.
Doot, ic zal u doot zijn en helle uwe beit, [388]
Zo daer ghesproken es duer den propheit:
Mijn volc zal uwen ancxt noch gruwel niet zien,
Alle die my ghelooven en tot my vlien
Zullen niet beschaemt werden duer u gheruchten, [391-2]
Want mijn ooren verlanghen naer tzondaers zuchten.
Ic ben de vuldoenijnghe van uwer schult, [394]
Al wat van my gheschreven es hebbic vervult,
De persse hebbic alleen ghetreden nu. [396]
Ic ben de offrande gheoffert voor u, [397]
Ic ben daer Moyses serpent af es figuere,
Ziet op my, ic zal u ghenezen puere. [398-9]

* 375 wert nu weder clauskop na 386 AD *Christus aent cruyce spreect*; het bijschrift in de marge ontbreekt daar. 390 volc en sal 391 die in my

375 *schenden*, vernietigen.
376 *hypocryten*, schijnheilig handelen.
377 Zie Gen. 3:15.
379-0 *thende der aerden*, de tijd van het oordeel.
381 *tzaet van beloften*, de beloofde nakomeling.
384-6 *vervremen*, scheiden; *het eeuwigh dangier*, de hel.
388 Hos. 13:14, zie Meenene 125/6; *beit*, doodsbeet.
391-2 Ps. 25:3, Rom. 10:11; *beschamen*, te schande maken; *gheruchten*, moeilijkheden.
394 1 Joh. 2:2 en overeenkomstige plaatsen.
396 Jes. 63:3; *persse*, trog waarin druiven stukgetrapt werden.
397 Hebr. 9:26.
398-9 Num. 21:9, vgl. Joh. 3:14; *figuere*, voorafbeelding; *puere*, volkomen.

*

Ic ben dleven, de waerheyt en den wegh, [400]
Ic ben priester naer doorden van Melchycedech
Doende gherechtyghe offerande, [401-2]
Ic ben dlevende broot wt des hemels lande, [403]
Ic ben de fonteyne tot tzondaers lavenesse, [404]
Ic zal verwinnen naer mijn begravenisse [405]
Alle u vyanden, Mensche, en weist niet versaeght.

Dlevende woordt.
Nu weitty dlam Gods dwelc al u zonden draeght.
Hebdy, Mensche, noch gheen troostyghe ghevoelijnghe? [407-8]

Staervende mensche.
Consciencye smaect zachte vercoelijnghe,
Midts datze vander zonde nu es ontlast;
Maer Levende Woordt, de doot blijft by my vast,
Tooghende my veil felder ghezichten. [409-2]

Dlevende woordt.
Zijt ghetroost, ic zal uwen gheest verlichten. [413]
Maerct wat grooter troost u God heift ghezonden.

Figuere.
 Hier tooghtmen de helle opghebroken.

Ziet de helle ghebroken, Sathan ghebonden.
Hoe zoudy u meerder troost ghegheven connen! [415-6]
U zonden zijn wegh, tserpent es verwonnen
Dwelc u bezwaerde en dreeghde metter wet,
Hem tooghende gheveynst Goet Schijnende Opzet,
Dwelc u zonde, doot en helle toezandt,
En Vernuftigh Secours tot uwen onderstandt, [419-1] +
Die u ghebraght heift in alle iamere, +BB 1 r.
In tdal van weenen, in sdoots camere,
Zijnde van menschen troost verlaten,

* bij 415 opgebroken en Sathan gebonden 424 van allen menschen
400 Joh. 14:6.
401-2 Hebr. 7:11; *Melchycedech* (Gen. 14:18), koning der gerechtigheid, type van Christus; *gherechtyghe offerande*, offerande der gerechtigheid, Deut. 33:19.
403 Joh. 6:49-51.
404 Vgl. Joh. 4:14.
405 Vgl. 1 Cor. 15:25, 26.
407-8 Joh. 1:29; *weten*, kennen; *troostyghe ghevoelijnghe*, gewaarwording van troost.
409-2 *vercoelijnghe*, lafenis; *midts dat*, doordat; *vast*, aanhoudend; *fel*, wreed, vijandig; *ghezichte*, blik.
413 *zijt ghetroost*, houd moed; vgl. Ef. 3:9.
415-6 *breken* = *opbreken*, openbreken; *Sathan ghebonden*, Op. 20:2; *zoudy*, zou hij.
419-1 *hem gheveynst tooghen*, zich valselijk voordoen; *onderstandt*, steun.

*
Tot dat my u Hemelsch Vader zandt te baten,
Die u bemint en beclaeght dat ghy sneift; [425-6]
Waer om hy zynen zone niet ghespaert en heift, [427]
Die u verlost heift wt zondigh gheduene,
Die u dezen stoc ghaf tot eenen stuene,
Om dat ghy in crancheyt niet en zoudt faelgeren
En u daer op zoudt troosten en vast fonderen,
Dwelc es ghenadyghe bewyzenesse. [429-2]

Figuere.
 Hier tooghtmen Christum verryzende, ende smytende de doot met zynen cruce.

Comt, ziet nu Christus in zijn verryzenesse [bij 433]
Tooghende groote ghenadyghe cracht,
Hebbende de doot gheheel tonder ghebraght. [434-5]
Wetet dat Christus nu niet meer en staerft; [436]
Zijnder lenen ghy duer Gods belofte verwaerft. [437]
Nu en heift zonde, doot, overhandt noch ghebod,
Want dat Christus leift, dat leift hy by God
Ende dat zelve leven es u proper eyghen; [438-0]
Vreeze noch verdriet, ancxtelic dreyghen
En magh u niet van Gods liefde scheyden. [441-2]

Staervende mensche.
Nu willic met vruechden den heere verbeyden
Die my verlost heift van mijn vyanden,
Ic wil my gans waerpen in zijn handen. [443-5]
Ic weet wel, hy en werdt mijns gheen versmadre,
Hy nomt my zijn kindt, hy es mijn vadere;
Ic en vrees niet, al doet my tvleesch veil wederstoots. [446-8]

Dlevende woordt tooght hem hier de schauwe des doots.

Dlevende woordt.
Ziet, nu en ziet ghy maer een schaduwe des doots, [bij 449]
Nu leifdy met Christum, verhueght uwen zin.

* 437 Sijn leven
425-6 *te baten*, tot hulp; *beclaghen*, betreuren; *dat*, als; *sneven*, verloren gaan.
427 Rom. 8:32.
429-2 *gheduene* (gedoen), handelingen, vgl. 2 Tim. 4:18- verlossen van alle boos werk; *om dat*, opdat; *faelgeren*, bezwijken; *ghenadyghe bewyzenesse*, blijk van genade.
bij 433 *smyten*, krachtig slaan.
434-5 *ghenadyghe cracht*, daad van genade; *tonderbrijnghen*, onderwerpen.
436 Rom.6:9.
437 Vgl. 1 Joh. 2:25; *zijnder lenen*, lees *zijn leven* (var.).
438-0 Rom. 6:10, 11; *overhandt = ghebodt*, macht, gezag; *eyghen*, eigendom, 467.
441-2 Rom. 8:35-39; *ancxtelic dreyghen*, dreigend gevaar.
443-5 Naar Ps. 31:6-9; *den heere*, Christus.
446-8 *een versmadere werden*, zullen verwerpen; *wederstoot*, tegenstand.
bij 449 *schauwe*, schaduw, schim.

*

Staervende mensche.
Tvleesch es my schadelic, maer tstaerven ghewin; [451]
Ghedanct zijt Levende Woort die my dit briefde.

Dlevende woordt.
Ziet hier comt Gheloove, Hope en Liefde,
Die zullen u wachten als ghelievers ialours,
In tribulacye troost ghevende en secours
En uwen wegh ten rechten beschicken; [454-6]
Zonde, doot, helle noch ancxtelic verschricken [457]
En zal u niet meer doen mestroostigh qwelen.
Staervende Mensche, ic wil u God bevelen, [459 +]
Want ghy zijt verlost wt tzwaer tempeest; +BB 1 v.
Ic laet u den troostere, den helyghen gheest, [461]
Die zal u tot alder volmaectheyt spoeden
En u van allen qwaden behoeden,
Zoot God belooft heift met wonder zonder ghetal, [462-4]
Want wie op Gods belofte rust verwaerft dit al.

Gheloove.
Staervende Mensche en vreest nu gheen mesval. [466]
Tes al u eyghen, wat Christus heift ghedaen.

Liefde.
Hoe zoudy nu zulcken goeden vader afgaen, [468]
Die u dit om niet al heift willen schijncken?

Hope.
En met hem zult in zijn glorye blijncken,
Zoo belooft heift Tlevende Woort onversweghen. [470-1]

* 462 volmaectheyt eerst spoeden 470 B sult ghi in
451 Fil. 1:21; *brieven*, verkondigen.
454-6 *wachten*, verzorgen; *ghelievers*, geliefden; *troost = secours*, hulp *ten rechten beschicken*, recht maken, Jes. 45:13.
457 *ancxtelic verschricken*, schrik aanjagende angst; *qwelen*, lijden.
459 *enen God bevelen*, afscheid van iemand nemen; *tempeest*, ellende.
461 De Heilige Geest, Gods goedheid als derde persoon, schenkt geloof, hoop en liefde. Dlevende Woordt spreekt met Christus' woorden, Joh. 14:26.
462-4 *spoeden*, aanzetten; *behoeden van*, beschermen tegen; *qwaet*, ramp; *wonder*, wonderbaarlijke daden.
466 *mesval*, onheil.
468 *afgaen*, verloochenen; *zoudy*, zoudt ge.
470-1 *zult* (ghy), var.; Matth. 13:43; *onversweghen*, openlijk.

*

Gheloove.
Dwelc noyt in smenschens herte en es ghesleghen,
Noyt hooren ghehoort, noch ghezicht begrepen,
Dwelc dat God bereydt heift ende gheschepen
Die zijn woordt ghelooven groot van virtute. [472-5]

Liefde.
Schudt nu dezen rock, den ouden Adam, wte,
Doet dit nieu onbevlect cleedt, Christum, aene. [476-7]

Hope.
Pijnt noch figuerlick hier tverstant tontfaene, [478]

Figuere.
 Hier tooghtmen Christum zittende ter rechter handt zijns vaders, hebbende onder hem zonde doot, helle, &c.

Hope.
Ziet Christum zitten in zijnder gloryen
Als verwinlick conijngh groot van victoryen,
Waer duer vervult werdt Davids prophecye:
Hy zitt nu ter rechter handt zijns vaders blye; [479-2]
De ghemeenschap der helyghen voor u bidt daer, [483]

Liefde.
U gherechtigheyt,

Hope.
Uwen troost,

* 472 gestegen na 478 BCD clauskop Gheloove
472-5 1 Cor. 2:9- ‘hem liefhebben’ is vervangen door ‘zijn woordt ghelooven’; *ghesleghen*, lees *ghesteghen*; *ghezicht*, oog; *virtuut*, kracht.
476-7 Ef. 4:22, 24; vgl. Antwerpen 450.
478 *figuerlic*, door een figuere. Na 478 wendt men zich naar de toog; vervolgens gaat Hope verder - zie in de algemene inleiding de § over opeenvolgende clauzen van de zelfde spreker In de 8^0's B, C en D is het tweede Hope door Gheloove vervangen, om de regelmatige afwisseling in de voorgaande clauzen, maar ten onrechte.
479-2 *verwinlick*, zegevierend; Ps. 110:1.
483 Volgens middeleeuwse voorstelling zit Christus aan Gods rechterhand in de achtste hemel, de hemel van de Drie-eenheid en verblijven de heiligen in de zevende, het empyreum- ‘dit is die eyghen proper woenstat Gods, der heilighen ende der enghelen, *Tafel* III 229.

*

Gheloove.
U middelaer
In wiens bloede dat ghy ghedoopt zijt, [484-7]
En bidt voor u zijn Hemelsche Vader altijt
Als troostigh advocaet, noyt gheenen nettere. [488-9]

Liefde.
Al ziet ghy dit in een donker lettere, [490 +]
Nemet voor uwen troost spade en vrough.

[+]BB 2 r.

Staervende mensche.
Dat hijt my belooft, tes my al ghenough, [492]
Ic weet wel hy en zal my niet bedrieghen,
Hy es warachtigh hy en zal niet lieghen;
Daer om zijn my Gods beloften den meesten troost.

Gheloove.
Staervende Mensche, dat es hier trechte propoost. [496]
Comt nu in payze, vry van verzeere,
Slaept nu en rust nu hier in God den heere, [497-8]
Die u duer zijn beloften heift zaligh ghemaect.

Staervende mensche.
Mijn ziele, heere, u by wezen haect, [500]
Want den tijt van mynen slape es by ghecomen
En dat mijn ziele zal worden ghenomen
Wt dit aerdtsche huus en vleesschelic coffere. [503]
Dus ic, heere, in uwen handen offere
Die nu scheedt, hemelsch vader ghebenedijt. [505]

* 492 belooft heeft 500 AD bewijsen
484-7 *gherechtigheyt*, 1 Cor. 1:30; *troost*, helper, Hebr. 13:6; *middelaer*, Hebr. 8:6; *ghedoopt in zijn bloed*, Rom. 6:3.
488-9 *En bidt*, die bidt; *troostigh advocaet*, pleiter voor uitkomst, genade; *net*, rein.
490 1 Cor. 13:12; *een doncker lettere*, een duister woord, een raadselzie *een doncker woord*, WNT 3, 2823.
492 *belooft*, lees *belooft heift* (var.).
496 *propoost*, conclusie.
497-8 Zie Op. 14:13; *verzeer*, smart, lijden. Staervende Mensche wordt opnieuw in een kamertje met een bed gebracht, nu in het land van *payze*.
500 *haken*, heftig verlangen; *u by wezen*, lees *naer u bijwezen*. *Bewysen* in de nadrukken A en D moet een drukfout zijn.
503 *dit aerdtsche huus*, 2 Cor. 5:1; *coffere*, kist.
505 *die nu scheedt*, mijn ziele, object bij *offeren*, in genade aanbevelen; *scheeden*, het lichaam verlaten. De woorden, naar Ps. 31:6, herinneren aan het ‘endelvers’ van de stervende tijdens het laatste sacrament, zie *Tafel* III 476; *ghebenedijt*, die geprezen zij.

*

Menschelic verstandt.
Nu hebbic mijn ghezighte, noyt meerder iolijt,
In payze, in rusten leiftmen te zamen. [507]
Vele ghedichte bouckin maec ic my qwijt,
Die hem daer op verlaet magh hem wel schamen,
Want den meesten troost zijn Gods beloften. Amen.

Finis.

* 507 leef ick

507 Vgl. *versamenen*, in de hemel opgenomen worden; *te zamen* (met God), in de hemel.

Capzijcke,

Caprijcke

kamer
DE BERCKENISTEN
zinspreuk
‘*Zes al in therte*’
antwoord
De ontfermigheyt godts midts Hope

(geen prijs)

Inleiding

De personages

Hoofdpersoon
De Mensche, een jongeman, als pelgrim

Helpers
Tgheloove
Conscyencye (vr., 377), het geweten van de hoofdpersoon (360)
Redene (vr., 378), het verstand van de hoofdpersoon (400)
Zalyghe Leerijnghe, godsdienstig onderricht
Hope

Verleiders
Vieryghe Lust } zinnekens, samen: vurige begeerte
Dwaze Iongheyt } uit jeugdige onbezonnenheid
Zie 1 Joh. 2:16 - begeerte naar al wat in de wereld is, begeerte van het vlees, begeerte van de ogen en hovaardij.
Der Zonden Voetzele, voedster van de zonde, waardin in de herberg 'Poel van Desperacyen'.

Attributen
Tgheloove heeft een lamp 'dwoort Gods' (87) en geeft De Mensche een staf 'betrauwen op God' (94).
De hoofdpersoon draagt 'tcleed van innocencyen' (107), de mantel van onschuld, eenvoud, nederigheid; krijgt later 'tcleed van preeminencyen' (205), hovaardij; het 'mes van wraken' (214), vergelding en de 'mutse met die plume' (216).

De vorm

Proloog	ontbreekt	
Spel A	1-81	Zinnekens-scène apart.
B	82-237	Zinnekens, Mensche, Gheloove.
C	238-351	Der Zonden Voedzele ontvangt hen.
D	351-418	Conscyencye, Zalijghe Leerijnghe en Redene treden op.
E	419-425	De zinnekens en Der Zonden Voedzele verdwijnen; Mensche blijft

		alleen achter. (gesloten einde)
F	426-547	Hope brengt uitkomst.
Afsluiting	548-569	Uitleg van de strekking en afscheid vandegastheren.

In het Spel zijn vier strofen opgenomen:
1-16 een dubbelrondeel in halve verzen die onderling rijmen;
281-288 + 291/2 een rondeel met middenrijm binnen elk vers (N.B. de regels 289/0 en 291/2 moeten van plaats wisselen);
312-335 een rondeel waarvan alle verzen over drie personen lopen; deze derde-delen rijmen onderling;
345-351 een lied, *a*ab*a*abb.

De strofen werden rijmend met de omringende tekst verbonden, behalve aan het begin van het lied; daar gaat een weesrijm vooraf, maar er ontbreekt een claus van B, die overigens regelmatig met A afwisselt.

De legger moet slecht leesbaar zijn geweest, want er staan ongewoon veel corrupte plaatsen in de tekst. Ook was er waarschijnlijk met afkortingen gewerkt, als P voor *Paulus* en E voor *Ezechiël*; in 493 en 495 werden die ten onrechte opgelost met *Petrus* en *Esayas*. In de nadruk is slechts weinig verbeterd.

Na vs. 425 verkeert de hoofdpersoon ongeveer in de aanvangssituatie van een aantal spelen waarin geen verleiders optreden. Het schriftuurlijk en figuurlijk betoog is daardoor kort.

Overzicht van de inhoud

Spel A 1-81
In een scène-apart twisten de zinnekens onderling en pochen op hun sinistere vermogens. Wanneer Mensche met Gheloove in zicht komt, besluiten ze hem te gaan verleiden.

B 82-237
Mensche in zijn blanke kleed van onschuld, door ‘dwoordt Gods’ bijgelicht en steunend op ‘betrauwen op God’, moet aan het begin van zijn pelgrimsreis tussen twee wegen kiezen, een vlakke en een moeilijk begaanbare. Door Gheloove slaat hij de laatste in.
134
De nabijgekomen zinnekens zaaien echter twijfel. Mensche wil daardoor nog eens nadenken en legt Gheloove het zwijgen op.
169
Tenslotte neemt hij de makkelijke weg. De verleiders stellen hem een maaltijd in uitzicht in een keurige gelegenheid, de ‘Poel van Desperacyen’, waarvan de waardin ‘Der Zonden Voetzele’ erg op hem gesteld heet te zijn. Vergeefs probeert Gheloove nog te waarschuwen. Mensche hoort haar niet eens en de zinnekens jagen haar weg. Hier en verder treden ze zeer grof op tegen degenen die hen dwarsbomen.
201
Mensche legt zijn eenvoudige kleding af en wordt uitgedost als een ‘gilde’.

C 238-351

De waardin verwelkomt hem met een kus. Ze laat de zinnekens een maaltijd opdienen en daarbij komt de gast zo in de stemming, dat hij een rondeel met haar voordraagt. Terwijl ze vrijen, doen de zinnekens zich te goed. De algemene vreugde loopt uit op een gezamenlijk drinkrondeel en daarna zingen waardin en gast een liefdeslied, waarin de zinspreuken van Caprijcke en Gent verwerkt zijn.

D 352-425
Op dit dieptepunt tracht Conscyencye vergeefs Mensche aan te spreken. Door Zalyghe Leerijnghe en Redene, die haar te hulp komen, wordt het verzet van de verleiders echter gebroken. Als Redene gehoor krijgt, zien de boze personages hun kans vervlogen en verdwijnen. Mensche blijft verslagen achter in de herberg, die intussen in een donker hol veranderd is.

E 426-502
Hope brengt redding, maar Mensche durft eerst niet op haar vertrouwen, omdat hij God alleen als strenge rechter kent. Haar antwoord maakt duidelijk, dat hij op dit punt misleid is.
Twee togen overtuigen hem verder,
over de genade die de koning van Israël schonk aan Benhadad van Syrië, als teken van Gods barmhartigheid voor alle mensen die daarom smeken;
over de verloren zoon, als nieuwtestamentische bevestiging. Daardoor wordt zijn aarzeling overwonnen. Consciencye toont haar vreugde, Gheloove keert terug en door Hope geleid, kiest Mensche opnieuw het moeilijke pad, weer gehuld in het 'cleedt van innocencyen'.

Afsluiting 548-569
Zalyghe Leerijnghe en Redene geven voor het publiek een samenvatting.
Redene spreekt de afscheidsgroet.

Het taalgebruik

De zinsvormen zijn eenvoudig; het meest in het verleidingsspel, waar een vlotte gesprekstoon getroffen wordt, maar ook in het betoog. De schrijver gebruikt geen tussenzinnen ten behoeve van het rijm, weinig tandems en formules en als omschrijving van een werkwoord alleen *enes versmadere* zijn 441. Daarentegen wel een dertigtal bastaardwoorden.

De verklaring van zinnekens- en herbergtonelen blijft een hachelijke zaak, onder andere doordat de lezer geen steun heeft aan gebaren en mimiek. Ook rijmkunstjes als gevolg van een ingewikkelde strofe-vorm maken, dat mijn commentaar meermalen het karakter heeft van een gissing die tot nadere overweging uitnodigt. Overigens lijkt de tekst niet altijd betrouwbaar, zie *ghespaen* 11, *verbust* 26, *loeyen* 59, *zonder dacye* 145, *daer wte ghedroost* 559.

Alleen hier zijn aangetroffen *bloncheyt* 22, 551; *fazen, ghefaest* 32, 52; *ontslutsen* 81; *rabbot* 133 als adjectief; *hem verpruelen* 315; *simuleren* 525 gelijk worden aan, naar simulari in de Vulgaat.

De godsdienstige opvatting

Dit spel werd vaak het beste uit de bundel genoemd, omdat het in zinnekens-scène en herbergtafereel werkelijk toneel te zien geeft, vermakelijk en tot slot benauwend. Ook al kan de jury daarvoor waardering hebben gehad, ze zal tevens opgemerkt hebben, dat de behandeling van het thema oppervlakkig en onvoldoende was.

Op het hoogtepunt van zijn vrolijk zondig leven begint het geweten van Mensche te spreken en *wordt hij bang voor de hel* (355). Zijn verstand en wat hij vroeger geleerd heeft, raden tot bekering, maar de moed daartoe ontbreekt (413). Tegelijk begint hij te hopen op Gods erbarming. Wel benauwt hem de gedachte aan diens gerechtigheid nog, maar de figuere van de Verloren Zoon stelt hem gerust en hij *keert tot zijn staat van onschuld* terug (542). De weg naar de hemel ligt open.

Theologie is voor de schrijver bijzaak. Val en bekering beschrijft hij onproblematisch op het niveau van simpel volksgeloof, zonder echter de bekommering en de innigheid die middeleeuwse exempelen zo aantrekkelijk kunnen maken.

De orthodoxe gezindheid van de auteur blijkt o.a. uit de vermelding van Maria's plaats in de hemel vlak bij God (442/3). Het vroede refrein toont hoezeer de dichter van Maria-devotie vervuld was. Hij noemt haar ‘deis edele princesse Marya, Gods moeder’, die ‘heift verwonnen dat valsch venynigh qwaet, sduvels zaet, dat ons dede bezwaren’ en heeft ‘den hemel ontdaen, die menighte van iaren ghesloten stondt duer svyandts nydijnghe’.

Maria van de zeven weeën was patrones van de Kaprikse kamer; zie daarover *Van Keirsbilck* blz. 44.

De opvoering

De auteur van Bruessele gebruikt in de proloog even het populaire beeld van het leven als een pelgrimsreis. Zijn collega uit Nieuwpoort houdt dit tijdens het bijbels betoog vast en brengt De Mensche zover, dat hij toelating tot het hemelse Jerusalem verwachten mag. Caprijcke maakt van de gevaarlijke tocht een boeiend spektakel.

Op het toneel zijn de brede en de smalle weg van Matth. 7 te zien met de plaats van verderf waarheen de eerste leidt. Hiervoor zal de uitbouw onder het balcon gekozen zijn. Daar was ruimte voor het hele feest, met declamatie, zang en terzijdes van de rondlopende zinnekens. Mogelijk werd de maaltijd in een achter-compartiment opgediend. Na afloop kon de herberg door sluiting van een aantal gordijnen in een donker hol veranderd worden. Voor Mensche zijn goede reis opnieuw begint, heeft hij moed kunnen putten uit twee figueren op de verdieping.

Wanneer het spel zo verliep, waren naast de uitbouw doorgangen beschikbaar voor Gheloove en De Mensche aan begin en slot. De andere helpers zullen de eerste gebruikt hebben, behalve Hope, die met de lift van boven kwam. Volgens de tekening bezat het toneel geen zinnekens-poortjes. Op grond van het gebruik in andere spelen is het mogelijk, dat ze elk om een hoek van de achterwand te voorschijn sprongen.

Kenmerkend voor een zinnekensspel is het scherpe contrast tussen verleiders en slachtoffer. De eersten zijn speels, mondgauw, verdorven en doelbewust. Vergeleken bij hen is De Mensche een brave sukkel, die gedwee onder geleide op reis gaat; terecht, want hij bezit geen onderscheidingsvermogen. Aanwijzingen als ‘cleedt van preeminencyen’ en ‘mes van wraken’ waarschuwen hem niet, ‘Der zonden voedzele’ in

‘Den poel van desperacyen’ wekt geen argwaan. Deze verblinding gaat echter pas werken onder invloed van de zinnekens. Eerst moeten ze daarom het slachtoffer listig inpalmen. Daartoe treden ze in onschuldige vermomming op en dragen ze hun onthullende namen op de rug. Verdwaesde Iongheyt verschijnt als een pleizierzoekende jongeman en Vierighe Lust als een minzieke jongedame. Zoals degenen waarmee ze omgaan, zijn ze gekleed. Dit uiterlijk behoefde Mensche niet direct af te schrikken.

In de gedrukte tekst komt de aanduiding van de vermomming niet duidelijk uit, doordat voor vs. 38 de letter B ontbreekt en voor 41 de A.

Het tweede opmerkelijke is de totale verschuiving van het beeld. De rederijkers stonden over het algemeen niet lang stil bij twijfel en onzekerheid van de hoofdpersoon. Ogenschijnlijk sloeg diens inzicht of overtuiging op belangrijke momenten ineens om. Latere vragen en opmerkingen maken toch duidelijk, dat dit schijn is, haast een vorm van wellevendheid tegenover de vriendelijke deskundige helpers. Nog lang immers blijkt de hoofdpersoon onzeker te blijven, de aanvangssituatie wordt niet zo snel overwonnen.

In Caprijcke wel. Wanneer Mensche met de zinnekens in gesprek is gekomen, verandert hij zonder meer, schuift Gheloove opzij en wordt een ‘gilde’ uit de veronderstelde wereld van zijn belagers. Niets herinnert meer aan de vrome voornemens van vroeger. Aan het eind gaat het net zo. Mensche blijft in zijn verlaten hol achter, Hope daalt uit de hemel en even later wordt de onderbroken tocht voortgezet, alsof geen lust of begeerte ooit het leven verstoord hebben. Drie fasen, drie beelden, die de begrijpende toeschouwer tot een geheel verbindt. *Hummelen* (1, blz. 229) spreekt van shots, als in een film. Zoals het procédé hier is toegepast, geeft het Caprijcke het karakter van een episch spel.

Caprijcke.

Prologhe.
In dit spel zijn neghen personagen: Dwaze iongheyt, Vieryghe lust, De mensche, Gheloove, Der zonden voetzele, Conscyencye, Zalyghe leerijnghe, Redene, Hope.

A. Verdwaesde iongheyt.
Slaepty, hau, nichte?

B. Vieryghe lust.
Wat schuulter, couzijn? [1-2]

A.
Wel an! wel an!

B.
Moeten wy te waercke zaen? [3-4]

A.
Sprijnght wt, als de lichte. [5]

B.
Comt ghy in tvoorschijn. [6]

A.
Slaepty, hau, nicht?

B.
Wat schuulter, couzijn? [8]

A.
Tes iammer dat ic zwichte. [9]

B.
Dats my een ghepijn. [10]

A.
Vlieght in dit ghespaen. [11]

B.

1-2 Scène-apart van de zinnekens
hau, zeg, hei daar; zie *heu* 69, *hey* 267, *heyda* 289; *nichte, couzijn*, aanspreekvormen van zinnekens onderling, *zustere* 66; *wat schuulter*? wat is er?
3-4 *wel an*, vooruit, het rijm eist *aen*; zie *tsa* 256; *te waercke*, aan de slag; *zaen*, dadelijk.
5 *wtsprijnghen*, uit bed, resp, de schuilplaats komen; *als de lichte*, vlug.
6 *in tvoorschijn*, eerst te voorschijn. MWB *voreschijn* (m. vr) alleen in *te*(*r*)-*comen*. Verder *in vore*, eerst, waarnaast **in tvore*(*n*) ook bestaan zal hebben. De tekst wijst op versmelting.
8 Wat is er, neef?
9 Ik kan er niet van afzien (je uit bed te halen).
10 Dat is mij een zorg.
11 *ghespaen*, hapax, afleiding van *spanen*, verleiden; kan de kledij aanduiden, die ze vlug moet aantrekken.

Wilt ghy nu op tstaercke gaen? [12]

A.
Slaepty, hau, nichte?

B.
Wat schuulter, couzijn?

12 *staercke*, kracht; *gaen op*, overgaan tot; *op tstaercke gaen*, geweld gaan gebruiken (om me te laten opstaan).

*

A.
Wel an! wel an!

B.
Moeten wy te waercke zaen? +

+BB 3 r.

A.
Ic zie ghinder leecke en claercken staen, [17]
Die ic wil gaen gheven instruccye.

B.
Wie dat zy zijn, by mijn induccye
Moghen zy alle ter qwalic vaert gheraken. [19-0]

A.
Nichte, ic versta my ooc an de zaken;
Hoe iongh zy zijn, duer my bedryven zy cloucheyt. [21-2]

B.
Dats waer, want ghy zijt Verdwaesde Iongheyt.

A.
Dien mynen tronc greyt, vry wel ontwecken magh. [24]

B.
En al dat ter waerelt lepel lecken magh,
Can icze bemaercken, zy werden verbust; [25-6]
Tblijct an mynen name.

A.
Dats Vieryghen Lust,
Gode menyghe ziele ontreckende. [29]

B.
En ghy zijt met al de waerelt gheckende,
Verweckende veil zotten en dwazen,
Dat zy naer u int hende moeten razen; [30-2]

* 22 cloncksheyt (moeilijk leesbaar) 26 verblust
17 *leecke en claercken* (geestelijken), mensen van allerlei slag; *ghinder*, ginds voor het toneel.
19-0 *induccye*, niet in MWB = *instruccye* = *leerijnghe* 129, onderricht; *qwalic vaert*, ondergang, rampspoed; *moghen*, zullen.
21-2 *hem verstaen an*, verstand hebben van; *cloucheyt*, listige streken; var. *clonckheyt*(?), lees *bloncheyt*, domme dingen, zie 551.
24 *tronc*, geslacht, soort; *dien mynen tronc greyt*, wie behagen heeft in mijn soort, in mij; *vry*, voorwaar; *wel ontwecken magh*, zal goed wakker worden, van een koude kermis thuiskomen.
25-6 *lepel lecken magh*, met een lepel eten kan; *bemaercken*, vat krijgen op; *verbust*, bedorven? (Rh. Gl.); var. *verblust* (verblutst), geschonden.
29 *ontreckende* = *onttreckende*.
30-2 *gecken*, spotten; *verwecken*, maken; *dat*, zodat; (*h*)*ende*; *naer u*, net als gij; *razen*, uitspattingen bedrijven.

Ghy contze fazen, en u en verveles niet. [33]

A.
Tiansoy, diett niet en can, en speles niet.
Men zalze leeren zeere naer my loopen. [34-5]
Ic lieghe lueghenen met grooten hoopen,
Dies ben ic daghelicx metten ioyeuzen. [37]
Ic gheslachte alle deis amoreuzen; [38]
Als zy ghemint en gheclapt hebben int leste:

33 *fazen*, verdwazen (Rh. Gl.) en *ghefaest* 52 alleen in deze tekstzie WNT *vazelen* (II); *u en verveles niet*, dat vindt ge nooit onaangenaam, daar hebt ge altijd pleizier in.
34-5 *tiansoy*, bij (Sint) Jans hooi, gebruikelijke uitroep; *en speles niet*, moet het niet doen; *men*, hier voor 'ik'; *zeere*, hard.
37 *ioyeuzen*, pretzoekers.
38 Hiervoor ontbreekt de letter B, voor 41 de A!

Die alder zeerst lieght, es verre de beste; [38-0]
Zo ben ic ooc, ghy moghet wel weten.

B.
Ghy hebter veil bedroghen. [42]

A.
En ghy bescheten,
Die nu ghebeten zijn van dhelsche bezwaer;
Kennet, of ghy wilt. [43-5]

B.
Ic kent, het es waer;
Dies moetty an my u voetzel halen.

A.
Dats qwalic verstaen, daer zoudy falen;
Ic zalt u wel wijs maken, sust uwen rel. [48-9]

B.
Ben ic niet Vieryghen Lust?

A.
Iaegh, dat weet ic wel,
Die zeer snel zijt op elcken die ghefaest es; [51-2]
Maer en dade die iongheyt die verdwaest es,
Ghy en zoudt u dies niet connen berommen,
Want vieryghen lust moet wt der iongheyt commen;
Wat vierigheyt magh wt doude caters smaken? [53-6]

B.
Ghenough, vry.

A.
Zy mueghen een gambade maken, [+]
Een faus samblant, het schijnt dat zy loeyen. [58-9] [+]BB 3 v.

B.
Zy doent zo wel, als zijt hem willen moeyen. [60]

A.

38-0 *gheslachten*, zijn als; *deis amoruezen*, die/de vrijers; *minnen en clappen*, verliefde praatjes houden; *de beste*, de geliefdste.
42 *bedrieghen*, misleiden, ook 160.
43-5 *beschyten*, onteren; *byten*, kwellen; *bezwaer*, straf; *kennet* (beken het) *of* (als) *ghy wilt*, is het waar of niet?
48-9 *qwalic verstaen*, verkeerd begrepen; *falen*, zich vergissen; *wel wijs maken*, duidelijk uitleggen; *sust* (ook 63) *uwen rel*, schei uit met dat geklets, sla niet zo'n hoge toon aan.
51-2 *Iaegh* (iae ghy), ja inderdaad; *wel*, heel goed; *snel*, fel; *ghefaest*, zie 33.
53-6 *en dade*, zonder mij, Verdwaesde Iongheyt; *hem berommen* + gen., pochen op; *smaken*, behagen, de moeite waard zijn.
58-9 *gambade*, kromme sprong; *faus semblant*, schijnvertoning; *loeyen*, brullen? Te overwegen valt 'gloeien' (zie MWB *geloeit*) Al doen ze soms wat wild, dat stelt niets voor, want ze lijken maar te gloeien (en niet het 'vuur' van de jeugd te hebben).
60 *zo wel*, heel goed; *t hem moeyen*, zijn best ervoor doen.

Certeyn, vierigheyt moet wter iongheyt groeyen,
Byder iongheyt crijghtmen vieryghen lust.

B.
Wel, ic accordeirt, laet datte zijn ghesust;
Wy en dienen emmer eenen voet verscheen niet. [63-4]

63-4 *iet accorderen*, het met iets eens zijn, iets toegeven; *datte*, emfatische vorm van *dat*, vgl. *ditte* 74, 139; *emmer niet*, in geen geval; *dienen*, behoren; *verscheen*, deelwoord, gescheiden = *van een* 65;

A.
Dats al rene, wy en dienen van een niet,
Dus laett ons te gaer hauwen, lieve zustere. [65-6]

B.
Dats mijn motijf, dies ben ic te gherustere. [67]

A.
Zo doende hebben wijt al tonzen wensche.

B.
Heu, wie comt ghindere?

A.
Het dijnct my De Mensche.

B.
Het es certeyn waer, zo ic wel wane. [71]

A.
Ziett my dien sulfus commen inde bane;
Zouden wy hem gheen vruecht connen doen orboren? [72-3]

B.
Ziet ditte, Tgheloove comt met lichte voren. [74]

A.
Zulcke amoruesheyt zou my doen verdwazen. [75]

B.
Ic zal dat licht wel wt connen blazen,
Dat hy Tgheloove achter zal stellen. [77]

A.
Wy moeten hem ter deghen gaen qwellen,
Dat hy ter stont gheleert zy naer ons handt. [78-9]

B.
Tsa, tsa, elc wille hem voughen an eenen cant,
Dat hy ons nieuwers ontslutzen en magh. [81]

Gheloove.

65-6 *al rene*, (helemaal) in orde; *te gaer hauwen*, samen blijven.
67 *motijf*, opvatting; *dies ben ic te gherustere*, daardoor ben ik des te meer waard.
71 *zo ic wel wane*, naar ik vast geloof.
72-3 *sulfus*, sukkel; *in de bane commen*, aan komen lopen; *vruecht orboren*, zich aan mingenot overgeven.
74 *voren commen*, verschijnen; *licht*, lantaarn, 87.
75 *amoruesheyt*, aanhankelijkheid; *doen verdwazen*, gek maken.
77 *dat*, opdat; *achter stellen*, 164, 192 = *by zyden stellen* 98.
78-9 *qwellen*, in moeilijkheden brengen; *naer zijn handt leeren*, naar zijn hand zetten.
81 *nieuwers*, nergens heen; *ontslutzen*, ontsnappen.
De zinnekens begeleiden het gesprek tussen Gheloove en Mensche met gebaren en onderlinge opmerkingen.

Zuldy wel zien?

A.
Ia vry, het es noch schoon dagh.

B.
Zaghe hy nu niet, hy zou emmer wel blent zijn. [82-4]

Gheloove.
Volght my stautelic; magh ic u ontrent zijn,
Niemant en magh u hinderen op der aerden. [85-6]
Deze lantaerne es ‘dwoort Gods’ vul waerden,
Dat niemant, gheloove hebbende, ghebreict; [87-8]
Daer af dat Psalmista in zynen saulter spreict: [89]

82-4 Kunt ge goed zien? *ia vry*, allicht; *schoon*, helder; *emmer wel blint*, vast stekeblind.
85-6 *stautelic*, manmoedig; *magh ic u ontrent zijn*, zolang ik bij u ben; *magh u hinderen*, kan u deren.
87-8 *vul waerde*, heerlijk; *ghebreecken*, in de steek laten.
89 *daer af dat*, daarover; *Psalmista*, de psalmist; *saulter* (souter, psalter) Boek der Psalmen, 458.

*

Och heere, u woordt dat elcken doet verzoeten,
Es eene lantaerne an mijn voeten,
Die elcken bevrijdt, dat hy niet qwalic en gaet. [90-2]
En neimt daer den stoc, dat ghy te vaster staet,
Die heedt 'betrauwen op God', dats u bevolen. [93-4]
Houddy u daer anne, ghy en mueght niet dolen,
Want tgheloove zal u altijts azen. [95-6]

A.

Hy zal niet dolen, tlicht en waer wtgheblazen
En tgheloove by zyden ghestelt met allen. [97-8] +

+BB 4 r.

B.

Dan zal den stoc wten handen wel vallen
Van tbetrauwen op God, moghen wy leven. [100]

Mensche.

Nu es my verstant van God ghegheven. [101]
Ic en darf niet sneven ende es my beneven [102]
Gheloove, twelc my es vercnapende
Met schoonen lichte, al waer ic slapende; [103-4]
Mynen stock, hopic, van vaste betrauwen
Zal my wel wter dolijnghen hauwen;
Tcleed van innocencyen willic bewaren, [107]
Want specialic, naer Davids verclaren, [108]
De onnozel zijn, zonder looze perten, [109]
Zuver van gronde en zuver van herten,
Zullen an trijcke Gods mueghen palen. [110-1]

Gheloove.

Gheen andere, dat en magh niet falen; [112]
Gods woorden en lieghen te gheenen sayzoene. [113]

* 102 ende mi is beneven

90-2 Ps. 119:105; *verzoeten*, genoegen smaken, gelukkig zijn; *an*, voor; *bevryden*, behoeden; *dat*, opdat; *qwalic gaen*, afdwalen = *dolen* 95.

93-4 Zie Ps. 23:4; *dats u bevolen*, die is voor u, pak aan.

95-6 *hem houden an*, vertrouwen op; *azen*, voeden, kracht geven.

97-8 *tlicht en waer wtgheblazen*, als de kaars niet eerst uigeblazen is; *met allen*, volkomen.

100 *moghen wy leven*, bij leven en welzijn.

101 *verstant*, begrip.

102 *darf*, behoef; *sneven*, falen; *ende*, omdat; *es my*, lees *my es* (var.).

103-4 *vercnapen*, van dienst zijn; *slapen*, dommelen, niet opletten.

107 *willic bewaren*, zal ik rein houden; *tcleed van innocencyen* (eenvoud, bescheidenheid, onschuld) draagt Mensche dus wanneer hij opkomt.

108 *specialic*, in het bijzonder; *verclaren*, uiteenzetting; Ps. 24:4.

109 *de*, die; *onnozel*, onschuldig; *looze perten*, bedrieglijke streken.

110-1 *zuver van gronde en zuver van herten*, rein tot op grond van mijn hart? De psalmtekst heeft: rein van handen en zuiver van hart. Waarschijnlijk las de drukker *hande*(*n*) als *gronde*; *palen*, deel hebben aan.

112 *en magh niet falen*, kan niet missen, staat vast.

113 Ps. 89:35, 36 en overeenkomstige plaatsen; *te gheenen sayzoene*, nooit.

Mensche.
Maer naer dat ic ben ghestelt te doene
Mijn pilgrymage, dit dijnct my groot abuus [114-5]
Dat ic hier twee weghen vinde; ic ben confuus,
Deis zake en zaghic niet te verstane. [116-7]

Gheloove.
Daer en zijn maer twee weghen te gane:
Den eenen die leedt ter eeuwygher doot
En den anderen in Abrahams schoot. [119-0]
Ziet dat ghy noch ter rechter hant met doluere,
Noch ter slijncker hant en keert; gaet effen duere,
Zo werdy Gode langhs zo ghenamere. [121-3]

Mensche.
Den eenen wegh dijnct my emmer beqwamere;
Of ic dien ghijnghe te mynen wensche? [124-5]

Gheloove.
Daer es eenen wegh, de ghuene die den mensche
Goet ende rechte dijnct, zonder ficcye,
Maer thende leedt hem ter malediccye;
Ic biddu en wilt mijn leerijnghe niet haten. [126-9]

Mensche.
Zo zal ic dien gheplaenden wegh dan laten
En dezen leelicken stranghen wegh beterden, [130-1]
Paventuere oft my zaligh moghte werden? [132]

114-5 *naer dat*, gezien dat; *ghestelt ben te doene*, moet doen; *dijnct*, dunkt; *abuus*, verwarrende zaak.
116-7 *confuus*, in de war; *en zaghic niet te verstane*, kon ik niet begrijpen.
119-0 *deeuwighe doot*, de verdoemenis; *Abrahams schoot*, de hemelse zaligheid, Luc. 16:22.
121-3 *met doluere*, tot uw verdriet; *slijncker*, linker; *keeren*, zich wenden; *effen duere*, rechtuit; *langhs zo ghenamere*, hoe langer hoe welgevalliger.
124-5 *emmer beqwamere*, bepaald gemakkelijker; *of ic*, als ik.
126-9 *de ghuene*, de gindse; *ficcye*, bedrog; *malediccye*, vervloeking (door God); *en wilt niet haten*, luister vooral naar.
130-1 *gheplaent*, glad, effen; *leelic*, slecht; *stranghe*, smal; *beterden*, betreden.
132 *Paventuere*, lees *Op aventuere* (in de hoop dat het).
Als Mensche vertrekt, spreken de zinnekens hem aan. Gheloove probeert nog invloed te houden, maar vergeefs. Op het toneel is het begin van de twee wegen te zien, de ene vlak, de andere steil en met steenblokken.

* +

+BB 4 v.

Gheloove.
Tzal al verzoeten, al maght eerstwarf rabbot zijn. [133]

A.
Wildy aldaer, vriendt?

Mensche.
Ia ic.

B.
Zo moetty wel zot zijn
Dat ghy gaet zo stranghen wegh met ghewelde,
En ghy zonder dangier mueght plat gaen te velde;
Dus biddic, dat ditte niet en ghebuere. [134-9]

Mensche.
Ten baett niet, ic moeter nochtans duere; [140]
Ic en vreeze gheenen aerbeyt noch dangier.

A.
Maer de meeste menighte gaet al hier;
Lettel yemandt can al daer passeren,
Om de vyanden die den wegh occuperen. [142-4]

B.
En die daer duer wilt zonder dacye, [145]
Hy en heift niet dan groote tribulacye, [146]
Onghegroet, veil catyvigheyt onghepayziert,
Nieuwers haerbaerghe, ooc ongheayziert. [147-8]

A.
Doet onzen raedt, of ghy doet als de slichte. [149]

Gheloove.
Och Mensche, ziet dat ghy wandelt met lichte

* 139 ic u dat 145 sonder fundacie

133 *verzoeten*, makkelijker worden; *eerstwarf*, in het begin; *rabbot*, adjectief, woest, moeilijk begaanbaar, vgl. het substantief, onder andere ruziemaker, kwelduivel; WNT beschouwt het woord hier als een substantief.

134-9 *aldaer*, daarheen; *met ghewelde*, moeizaam; *en ghy mueght*, terwijl ge kunt; *dangier*, gevaar, moeite = *aerbeyt*, 141; *bidden*, aandringen op.

140 *ten baett niet*, dat heeft geen zin; *duere*, doorheen, langs.

142-4 *meeste*, grootste; *lettel yemandt*, bijna niemand; *vyanden*, rovers; *occuperen*, bezet houden.

145 *zonder dacye*? Lees *fundacye* (var.), fundament? Hier kan gedacht zijn aan het geloof, dat in middeleeuwse godsdienstige geschriften het fundament van een leven naar Gods wil genoemd wordt, zie bijv. Audenaerde 47. Mensche heeft immers het geloof weggejaagd. Toch is dit een onwaarschijnlijke uitspraak voor Vierighe Lust. Er lijkt een versterkende bepaling bedoeld als ‘vast en zeker’.

146 *tribulacye*, narigheid, moeilijkheden.

147-8 (Want hij is er) niet welkom, ondervindt er veel ellende, verkeert steeds in onrust, vindt nergens onderdak en blijft zonder onthaal of verzorging.

149 *als de slichte*, dom.

Inden dagh, dat ghy u niet en offendeirt; [150-1]
Ziet dat ghy u met tgheloove zo regeirt, [152]

150-1 *met lichte inden dagh*, bij daglicht; *hem offenderen*, zich stoten.
152 *hem regeren*, zich gedragen; *met tgheloove*, door, uit het geloof.

*
Dat uwen stoc wten handen niet en valle;
Wacht u van qwaen raedt en van dien gheschalle, [154-5]
Want ic duchte, zy zouden u bedrieghen int hende. [155]

B.
Wy en mueghen niet lieghen; [156]
Doet naer ons advijs, ghy en zult gheen quaet doen. [157]

Mensche.
Ic zoude om een haer ulier raedt doen,
Want ic zie dat ghy waer zeght voor mijn oghen. [158-9]

Gheloove.
Och Mensche, ghy werdt zo daerlic bedroghen;
Laetze varen, of het werdt u lachtere. [161]

De mensche.
Gheloove, terdt een lettel achtere;
Ic moet my bevroen, tzijn te goe ghezellen. [162-3]

Gheloove.
Gady tgheloove dan achter stellen,
Het licht zal wtgaen en teenegaer verdwynen.

A.
Ia wel, de zonne zal noch langhe schynen;
En al waert nacht, wy en zullen van hem niet scheen, [+]
Al zouden wy hem met tortsen thuus leen. [165-8] [+]CC 1 r.

Mensche.
By ghaere, al zoudt my berauwen int leste, [169]
Ic zal ulier raedt doen.

B.
Tes verre tbeste;
Ghy mueght in dezen wegh gaen met playsancen.

A.
Men zouder by naes met zocken op dansen,

* 155 u int eynde bedrieghen
154-5 *hem wachten van*, zich hoeden voor; *dat gheschal*, wat zij zeggen.
155 Lees om het rijm *int hende bedrieghen* (var.).
156 Toespeling op 113.
157 *ghy en zult gheen quaet doen*, dan handelt ge goed.
158-9 *om een haer*, voor een kleinigheid, graag; *waer*, de waarheid.
161 *het werdt u lachtere*, ge zult uzelf te schande maken.
162-3 *terdt een lettel achtere*, ga wat achteruit; *hem bevroen* (bevroeden), nadenken, WNT: zekerheid van iets krijgen; *goe ghezellen*, betrouwbare knapen.
165-8 *teenegaer*, helemaal; *scheen van*, in de steek laten; *zouden wy hem thuus leen*, moesten we hem naar huis brengen.
169 *by ghaere*, verkort uit *by ons Heren ghaere*, bij Gods wil, bij God.

Zo heffen gaetmen hier, zonder eenigh belet. [172-4]

172-4 (gaen) *in*, op, langs; *met playsancen*, voor uw pleizier; *by naes*, bijna; *zocken*, stoffen muilen; *belet*, moeilijkheid; (*h*)*effen*.

Mensche.
My dijncke ic ben op dezen wegh bet
Dan op den anderen.

B.
Dats goet te wetene. [175-7]

A.
Tsa, ghy moet u gaen voughen te gaen etene
In een eerbaer plaetze met ons beeden. [178-9]

Mensche.
Waer zou dat zijn?

B.
Daer wy u zullen leeden,
Vreest gheen dangier, wy en zoucken niet dan iolijt.

Mensche.
Ic zoude my schamen: ic ben int habijt
Zo povere, dat my langhs zo zeer verleedt. [183-4]

A.
Zijt te vreden, ghy werdt al anders ghecleet; [185]
Dus te gane en zoudy niet behaghen [186]
Der waerdinnen.

Mensche.
Maer ic moet teerst vraghen
Waer ic gaen zoude by uwer gracyen? [188-9]

B.
Waer?

A.
Inden ‘poel van desperacyen’. [191]

Gheloove.
Daer comt de mensche toe, die achter stelt [192]
Tgheloove.

B.
Zwijght, dat ghy ons niet en qwelt,

175-7 *my dijncke*, me dunkt; *bet*, beter af; *dats goed te wetene*, inderdaad.
178-9 *hem voughen met*, meegaan met; *eerbaer plaetze*, nette gelegenheid.
183-4 *povere int habijt*, armoedig in de kleren; *dat my langhs zo zeer verleedt*, wat me steeds erger tegenstaat (veel gewoner is *meer* voor *zeer*)’.
185 *te vreden*, gerust; *al*, helemaal.
186 Versmelting van *Dus* (zo)*te gane en zoude* met *Dus gaende en zoudy*.
188-9 *teerst*, eerst; *by uwer gracyen*, met uw verlof (bij *vraghen*).
191 *poel*, diepte, afgrond, vgl. poel des vuurs, Op. 19:20; *desperacye*, wanhoop.
192 *daer ... toe*, zover komt het met.

En pact u duere met uwen broetzele. [194-5]

Mensche.
Wie es daer, waerdinne?

A.
Der Zonden Voetzele,
Smenschen behoetzele voor al dat hem daert. [197-8]

194-5 *dat ghy ons niet en qwelt*, en val ons niet lastig; *hem duere packen*, maken dat men wegkomt; *broetzele*, de onaangename dingen die iemand uitbroedt, streken, ook 389, 555.
197-8 *voetzele*, betrokken op een persoon: voedster, bevorderaarster; zo *behoetzele voor*, beschermster tegen.

*

Mensche.
En die hebbic over langhe tijt beghaert. [199]

B.
Ghy zyter ooc ten huuse lief en waert. [200]
+

+CC 1 v.

Mensche.
Waer of? kent zou my?

A.
Veil meer dan ghy waent.

B.
Tes al van u dat zou daghelicx vermaent;
Dus doet wt dat cleedt van innocencyen
En anvaerdt dat cleedt van preeminencyen; [203-5]
Maect u zelven groot, ziet dat ghy u daertoe gheift,
Zo werdy verheven voor al dat leift.
Doet onzen raedt, zo steldy u tot vruechden. [206-8]

Gheloove.
O Mensche, gady u ontcleen van dueghden?
Tlicht gaet nu wte, werdy zo coene. [209-0]

A.
Wy hebben hier met gheen licht te doene, [211]
Wy zullen zonder licht wel gheraken [210-2]
Daer wy zijn willen.

B.
Gurdt dit mes an van wraken;
Waert den palstre, dat ghy daer an niet en ghelooft. [214-5]

A.
Neimt die mutse met die plume op thooft [216]
En ghenaert u niet meer metten innocenten. [217]

* 211 Wi en hebben 218 by gans bloet

199 *over langhe tijt*, al heel lang; *eenen beghaeren*, naar iemand verlangen.
200 *lief en waert*, zeer gezien.
203-5 *vermanen van*, spreken over; *anvaerden*, aantrekken; *preeminencye*, hovaardij.
206-8 *groot*, voornaam; *hem gheven tot*, zich toeleggen op; *hem stellen tot*, zich richten op.
209-0 *ontcleen*, ontkleden; *coene*, vermetel.
211 *te doene hebben*, nodig hebben.
210-2 *waer of*, waardoor; *zou*, zij, passim; *veil meer*, veel beter.
214-5 *mes van wrake*, dolk van de vergelding; *wæren*, wegdoen; *palstre*, pelgrimsstaf, *ghelooven an*, vertrouwen op.
216 *mutze met die plume*, baret met een veer, zoals de heren droegen.
217 *hem ghenaeren metten innocenten*, omgaan met de eenvoudigen, contrasterend met 1 Cor. 5:11.

Men moght u by gans bloc nu niet vergenten, [218]
Alle ghenoughte zal op u welven, ziet;
Voughter u toe. [219-0]

218 *enen vergenten*, iemand mooier maken, Kil. concinnare-niet ‘m. denken’ (Rh. Gl.); *gans bloc*, Gods beeld? Vgl. *blocsant*, heiligenbeeld. In de nadruk het gewonere *bloet*.

219-0 *ghenoughte*, genot; *welven op*, neerdalen op, ten deel vallen; *hem voughen tot*, zich gedragen naar.

Mensche.
Ic en kenne my zelven niet.

B.
Het zal, zec, al commen tuwen wille. [221-2]

Mensche.
Met dezen messe schijn ic den qwaen gille; [223]
Nu en vreeze ic niemande ten beghinne. [224]

A.
Laet ons nu voort gaen. [225]

B.
Hier es de waerdinne,
De schoonste minne, naer elcx betamen, [227]
Diemen vindt.

Mensche.
Maer hoort hier, zal ic my niet schamen? [229]

A.
Neen ghy vry, en maect daer af ghen ruze, [230]
Zijt onbeschaemt.

B.
Ghy zyter al kint ten huse,
Dat weet ic wel. [232-3]

Mensche.
Ic twyfel. [234]

A.
Dat hebdy vast. [235]

B.
Waerdinne, wy brijnghen met ons eenen gast, [236]
Maer hy es beschaemt, dwelcke ic stille romme. [237] [+]

[+]CC2r.

Derzonden voetzele.

221-2 *kennen*, herkennen; *zec* (zeg), tussenwerpsel; *wille*, wens.
223 *schynen*, gelijken; *den qwaen gille*, een doordraaier.
224 *nu ten beghinne*, van nu af.
227 *minne*, liefje; *betamen*, behagen.
229 *hem schamen*, zich verlegen voelen; *onbeschaemt*, 231, onbeschroomd.
230 *vry*, voorwaar; *ghen* (lees *gheen*) *ruze*, geen ruzie, moeilijkheden.
232-3 *al*, volkomen; *wel*, zeker.
234 *twyfel*, rijm van bijtoon op hoofdtoon.
235 *dat hebdy vast*, daar kunt ge op aan.
236 *gast*, gast in de herberg, vreemdeling op aarde.
237 *dwelck ic stille romme*, wat ik prijzend bescheiden noem.

Wie eyst? [238]

A.
De Mensche.

238 *eyst*, is het.

Der zonden voetzele.
Hy es willecomme.
O Mensche die ic in alder tijt belaghe,
Het es doch al naer u dat ic vraghe,
By nachte, by daghe, zonder eenigh respijt. [241-3]
En teenen teecken dat ghy my willecom zijt,
Zo moet ic u naer mijn verlanghen
Eens vriendelic cussen an u wanghen.
Comt naer, biddic by uwer gracyen, [247]
In mijn huus 'den poel van desperacyen',
Daer u Der Zonden Voetzele in brijnghen zal. [249]

Mensche.
Och, ic weet niet hoe ic my bedwijnghen zal,
Ic zou sprijnghen al van vieryghen luste.

B.
Eyst niet fraey dat zou u alzo custe?

A.
Dit zijn vry van haer daghelicxsche perten. [252-3]

Mensche.
Dien cus ghijngh tot inden put van mijnder herten.

B.
Wat zal zou bedryven, waerdy ghezeten! [254-5]

Der zonden voetzele.
Tsa, tsa, mijn heeren, laet ons gaen eten;
Maect u bee van dienste, alzoot betaemt. [257]
Comt, zitt hier mijn lief, en weist niet beschaemt;
Ghy en moght ter waerelt niet willecommer zijn. [258-9]

A.
Hier es ghereedtschap.

B.
Daer es broot.

A.
En daer es wijn.

B.
Daer es een lecker morseelkijn. [260-3]

241-3 *in alder tijt*, voortdurend; *belaghen*, (dubbelzinnig) trachten te ontmoeten en een hinderlaag leggen; *doch*, toch; *al*, aanhoudend.
247 *naer commen*, binnenkomen.
249 *daer in*, in desperacyen.
252-3 *fraey*, heerlijk; *van haer perten*, haar manieren, listen.
254-5 *put*, diepste, *waerdy ... ghezeten*, als ge bij haar zoudt wonen.
257 Tegen de zinnekens; *bee*, beiden.
258-9 *zitten*, gaan zitten, ook 273; *ter waerelt*, waar ook.
260-3 *ghereedtschap*, eetgerei; *morseelkijn*, hapje.

Der zonden voetzele.
Curt en qwick.

A.
Ysa, tsa, tsa, dient hem van dalder beste stick.

*

Der zonden voetzele.
Ziet mijn lief, daer es wat goets voor uwen tant. [264-6]

Mensche.
Hey, ic danck u, lief.

Der zonden voetzele.
Maect goe chiere.

B.
Ghy zijt haer qwant,
Den besten callant. [268-0 +]

[+]CC 2 v.

Der zonden voetzele.
Ghy doet mijn bloet verhitten.

Gheloove.
Zal ic hier blyven staende?

A.
Tian, ghy mueght zitten
Of ligghen daer buten yewers int groene, [273-4]
Tot datmen u roupt.

Gheloove.
Het gaet hier over noene. [276]

Mensche.
Men zal u roupen, alsmen u wilt hebben.

B.
Zitt hem by en verwaermt zijn rebben [278]
En brijnght hem een kiexkin. [279]

Der zonden voetzele.
Ic en zalt niet laten.

Mensche.
Wat ghy my brijnght, ic en zals niet haten; [281]
Al droncty met vaten, ten es al maer spel. [282]

* 279: brengt; reysken
264-6 *curt en qwick*, snel; *Ysa*, lees *Tsa*; *dienen van*, voorzien van; *voor uwen tant*, om te eten.
268-0 *goe chiere maken*, zichzelf te goed doen, 297; *qwant*, vriend; *den besten callant*, de liefste gast.
273-4 *Tian*, bij de heilige Johannes; *zitten, ligghen*, gaan zitten, liggen; *yewers*, ergens.
276 *het gaet hier over noene*, het wordt nu al middag, het is tijd voor Mensche om verder te gaan.
278 *zitt hem by*, ga dicht bij hem zitten - met toespeling op hoereren; *rebben*, ribben, lichaam.
279 *kiexkin* (kuikentje), lees *reysken* (var.); *brijnght hem een reysken*, drink hem eens toe.
281 uw dronk zal ik graag beantwoorden.
282 *ten es al maer spel* (gekheid)-Mensche pocht dat hij veel hebben kan.

Der zonden voetzele.
Tooght lust nu, sust nu, dit comt op u vel snel; [283]
Achtet, wachtet van dezen edelen traen zaen. [284]

Mensche.
My durst nu, dus blust nu mijn gheqwel fel. [285]

Der zonden voetzele.
Tooght lust nu, sust nu, dit comt op u vel snel,
Cust nu en rust nu, men kent uwen rel wel, [287]
Verzachtet, verpachtet vry onbelaen waen. [288]

Mensche.
Heyda, heyda, laet ons in vruechden gaen baen,
Wy en staen nu onder niemants correccye. [289-0]

Der zonden voetzele.
Tooght lust nu, sust nu, dit comt op u vel snel;
Achtet, wachtet van den edelen traen zaen. [283-292]

A.
Ghy zijt puer van een goe compleccye.

B.
Dat bekendic alzo zaen als ic hem zagh. [293-4]

Mensche.
Niet voor vroylic zijn alzo langhe alsmen magh; [295]
Ten comt niet allen dagh tonzen ayze.

283 *sussen*, kalm zijn; *enen op zijn vel* (huid) *commen*, iemand aanpakken; *snel*, hevig.
Toon je verlangen, maar blijf kalm, want dit (drankje) zal je stevig aanpakken.
284 *achten*, oppassen; *wachten*, zich hoeden voor; *traen*, vocht; *zaen*, nu.
Wees voorzichtig, pas op voor dit edele vocht.
285 Ik heb dorst, maak een eind aan die hevige kwelling.
287 *custen*, tevreden stellen; rusten, ophouden.
Stel me tevreden (schenk in) en praat niet meer, ik weet best wat je zeggen wilt.
288 *verzachten*, bedaren, lief zijn; *verpachten*, wegdoen, laten varen? *waen*, verkeerde mening; *vry onbelaen*, onbezorgd.
Wees lief voor me en laat zonder zorg je verkeerde mening varen.
289-0 *in vruechden gaen baen* (lees *baen gaen*), pleizier maken; *correccye*, strafbevoegdheid.
283-292 Het volgende rondeel met binnenrijm en alle rijmen dubbel, is verkeerd afgedrukt: 291/2 moet voor 289-0 gelezen worden; dan vinden de weesrijmen van 290 en 293 elkaar weer. Hieruit volgt, dat 287-8 door Mensche wordt gesproken. Der Zonden Voetzele zegt het hele en het halve refrein, Mensche de halve en de hele strofe, een meer voorkomende verdeling in dialogische rondelen. Mensche is overmoedig, Der Zonden Voetzele vuurt hem door terughouding aan; daardoor zou men in 283 eerder *toomt* (bedwing) verwachten dan *toogh*.
293-4 *compleccye*, aard; *puer*, in alle opzichten; *bekennen*, begrijpen.
295 *niet voor* (niets boven) *vroylic zijn*, Pred. 3:12, 22, een vaak aangehaalde tekst. Mensche past *vroylic* onbijbels toe; *mueghen*, kunnen.

Der zonden voetzele.
Maect goe chiere binnen dezen palayze. [296-7]

Mensche.
Ic moet u eens cussen in teecken van payze. [+]

[+]CC 3 r.

Der zonden voetzele.
Ghaerne lief, gheift daer op een vriendelic smacxken. [298-9]

A.
Te wyle zy cussen, ic brijnght u een bacxken. [300]

B.
Te gaer wt, eer dat zijt werden gheware! [301]

Mensche.
My dijncke, ic zitte inder vruechden schare. [302]

A.
Ziet hoe zy elcanderen beminnen.

Der zonden voetzele.
Haelt noch een versch.

B.
Gaet buten, gaet binnen. [304-5]

A.
Wy en mueghen an ons gasten niet veil winnen. [306]

Mensche.
Hy en slaet eenen verlorenen clap niet. [307]

B.
Heyda, zeck, daer es een ander sap, ziet,
Den tap riet dat wy zeer zouden drijncken. [308-9]

Der zonden voetzele.
Tsa, tsa, tsa, tsa, wilt dat bacxkin vul schijncken.

Mensche.

296-7 *tonzen ayze commen*, naar onze wens gaan; *palays*, woning.
298-9 *in teecken van payze*, als bewijs van vriendschap; *smacxken*, kusje.
300 Contaminatie van *ic brijnght u* en *ic brijnghe u een bacxken* (bekertje), beide: ik drink op u.
301 *te gaer wt*, samen, tegelijk (snel) leegdrinken.
302 *zitten inder vruechden schare*, volop genieten.
304-5 *een versch*, een nieuwe kan; *gaet buten, gaet binnen*, toe maar?
306 *gasten*, slempen; *winnen an*, voordeel hebben van N.B. *ons* lijkt verlezen voor *haer* (van hen krijgen we niets).
307 *niet eenen verlorenen clap slaen*, de waarheid zeggen.
308-9 *een ander sap*, nieuwe drank; *tap*, tapkraan; *zeer*, vlug; *zullen*, moeten.

Laet nu zijncken, zeck, dat edel traeynkin. [311]

311 *zijncken*, naar binnen vloeien; *traeynkin*, diminutief van *traen* 288 met mouillering.

Der zonden voetzele.
Het comt u!

Mensche.
Ic maerct,

A.
Dat lecker zaeynkin. [312-4]

Der zonden voetzele.
Verpruelt u;

Mensche.
Ic zal;

B.
Twerdt tuwaerts gheneghen. [315-7]

Der zonden voetzele.
Somt nu;

De mensche.
Het waerct

A.
In dit edel baeynkin. [318-0]

Der zonden voetzele.
Het comt u!

Mensche.
Ic maerct,

B.
Dat lecker zaeynkin.

Der zonden voetzele.
Beromt u;

+CC 3 v.

De mensche.
Verstaerckt

A.
Tot dat vulle maeynkin. [324-6]

312-4 *Het comt u*, ziedaar (reikt een beker over); *ic maerct*, ik proef het, voor: dank u; *dat lecker zaeynkin*, die heerlijke drank; *zaen*, room, hier drank, wijn.
315-7 *Verpruelt u*-het rijm eist *verprult*-verkwik u (zie Rh. Gl. *verpruelen* en *verpruetelen*); *gheneghen*, buigend (vriendelijk) aangeboden.
318-0 *Somt nu*, wissel drinkend een kus met me; *het waerct* die kus voel ik; *in dit edel baeykin*, (de wijn voel ik) langs dit lekkere weggetjevan lippen tot maag.
324-6 *Beromt u*, wees parmantig, doe als een groot heer; *verstaerckt*, wees flink, vat moed; *tot dat volle maeynkin*, tot het volle maan is, tot je je verstand verliest.

Der zonden voetzele.
Smult nu;

Mensche.
Twordt al

B.
In dbeste ghesleghen. [327-9]

Der zonden voetzele.
Het comt u!

Mensche.
Ic maerct,

A.
Dat lecker zaeynkin.

Der zonden voetzele.
Verpruelt u;

Mensche.
Ic zal;

B.
Twerdt tuwaert gheneghen. [312-335]

Der zonden voetzele.
Wy zijn emmer nu dus verre bedeghen,
Ic hebbe vercreghen met dezen dijnghen
Eenen gheest. [336-8]

Mensche.
Willen wy een liekin zijnghen,
Dat wy verblyen moghen te dezen tyen?

Der zonden voetzele.
Dat en mueghen wy niet laten lyen;
Ic doe met u, al zaten wy op strate. [340-2]

327-9 *Smult nu*, geniet ervan; *twordt al*, dat doe ik; (twordt al) *in dbeste ghesleghen*, vat het goed op, geniet ervan.
312-335 Drinkrondeel, elk vers over drie personen verdeeld. Der Zonden Voetzele begint, Mensche reageert, een zinneken sluit parodiërend af. Hier volgt een poging tot verduidelijking.
336-8 *emmer*, in elk geval; *bedeghen*, gekomen; *eenen gheest vercryghen*, de geest krijgen, aangeschoten raken?
340-2 *dat wy moghen verblyen*, om uiting te geven aan onze vreugde; *laten lyen*, voorbij laten gaan; *strate*, openbare weg.

Mensche.
Nu wel dan, houdt ghylien bee de mate.

A.
Wy zullenze op dezen kaerf kaerven. [344]

 Hier zijnghen De Mensche en Der Zonden Voetzele.

Mijn liefte lief
Dat noyt mijn herte bezief, [345-6]
Zes al int herte, alst past by apetyte; [347]
Zou blust meskief
Van mijnder herten grief,
Anhoortze dat ic nu daerlic cryte; [348-0]
Qwijtze haer zelven, zen eyst maer qwyte. [351]

Consciencye.
O Mensche, hoe zitty nu, Gode te spyte, [352]
Elcken te verwyte die dueghdelic leven;
Elaes, waer toe hebdy u nu begheven?
Deeuwigh leven es u nu duchtelic nakende. [354-5]

A.
Wat es de commere al mesbaers makende!
Hy en es noch maer smakende iolijt en spel.

B.
Heft u van hier, dat raden wy u wel. [356-8]

Der zonden voetzele.
Dijncket u nu tijt van penitencye? [359]

Consciencye.
Och lacen, ic ben zijn consciencye,
Ic en ben baetzouckere noch schumere.

A.
Zijn consciencye es veil gherumere,
Dus vliet van hier, ghy zijt veil te nauwe.

344 We zullen ze op deze stok met inkepingen aangeven (met opzettelijke misvatting van ‘mate’). Na 344 ontbreekt een vers van B.
345-6 *liefte*, lees *liefste* (var.); *noyt*, ooit; *beseffen*, leren kennen.
347 *zes* (ze is) *al int herte*, de spreuk van Caprijcke; *alst past, by apetyte*, de spreuk van de Fonteine, hier: zoals vanzelf spreekt, wanneer men verliefd is.
348-0 *meskief van mijnder herten grief*, mijn verschrikkelijk harteleed; *anhoortze ... cryte*, wanneer ze me hoort wenen, klagen.
351 *hem qwyten*, doen wat verwacht wordt; *zen* (ze en) *eyst maer qwyte*, dan is ze van mijn geklaag af.
352 *te spyte = te verwyte* 353, tot smaad.
354-5 *elaes = lacen* 360, helaas; *duchtelic*, angstwekkend; *naken*, nabijkomen; *leven*, lees *sneven*.
356-8 *commere*, bemoeizieke vrouw; *iolijt = spel*, pleizier; *smaken*, genieten (het eeuwig leven is nog ver); *heft u van hier = vliet* 363; *wel*, met klem.
359 is dit nu een ogenblik voor boetedoening.

B.
Hy en kent u niet, dat zwaeric op mijn trauwe.

Der zonden voetzele.
Dijn prezencye en can hem niet ghenoughen. [361-5]

361-5 *baetzouckere*, voordeelzoeker; *schumere*, klaploper; *nauwe*, streng; *op mijn trauwe*, op mijn woord; *ghenoughen*, verheugen.

*

Consciencye,
Lieve Mensche, wilt u tot Gode voughen,
Of ic moet u wroughen, tuwer verzeerijnghe. [366-7]
Hier comt Redene ende Zalyghe Leerijnghe,
Die my, hopic, niet en zullen laten;
Haerlier instruccye zal den mensche baten,
Al waer hy verwaten, buten Gods gracye. [369-1]

Zalyghe leerijnghe.
Vrau Redene, wat hoor ic lamentacye!
Darguwacye doet my verwondert wezen. [372-3]

Redene.
Zalyghe Leerijnghe, vriendt Gods gheprezen,
Al en commet niet iuustigh tonzen wensche,
Het es de consciencye vanden mensche
Die haer tot drucke pijnt te bestedene. [375-7]

Conscyencye.
O Zalyghe Leerijnghe en vrau Redene,
Wilt doch met druckyghen ooghen anmaercken
Dabuzelicke enorme ghewaercken
VanDen Mensche, met diligencyen. [379-1]
Hy was eerst inden staet van innocencyen,
Tgheloove hebbende en zijn ghestichte,
Dat hem metten woorde Gods voren lichte. [383-4]

* 383 in
366-7 *hem voughen tot*, gaan tot, Jac. 4:8; *wroughen*, aanklagen; *verzeerijnghe*, verdriet.
369-1 *niet laten*, bijstaan; *haerlier* (lieder), hun; *verwaten*, vervloekt; *buten Gods gracye*, van Gods genade vervallen, 424.
372-3 *lamentacye*, geweeklaag van C; *arguwacye*, bewogen woorden.; *verwondert*, nieuwsgierig.
375-7 *iuustigh*, precies; *niet-*, helemaal niet; (*hem*) *pynen*, iets met kracht doen; (*hem*) *besteden*, zich overgeven aan.
Het gaat hier helemaal niet goed, het geweten van Mensche is heel erg verdrietig.
379-1 *druckigh*, bedroefd; *anmaercken*, aanschouwen; *abuzelick*, ergerlijk; *enorm*, buitensporig (vroegste plaats); *ghewaercken*, daden; *met diligencyen*, aandachtig-bij *anmaercken*.
383-4 *en*, lees *in* (var.) tot; *ghestichte = ghestichtijnghe*, Axcele 325, stichting, hulp; *voren lichten*, bijlichten.

Twee weghen ziende, zeer gheabuzeirt
Heift tzijnder onzaligheyt gheadhereirt [385-6]
Verdwaesde Iongheyt en Vieryghe Lust
Die niet ghecesseirt en hebben noch gherust,
Zy en hebben hem broght met haren broetzele
Tzijnder qwalic vaert byDer Zonden Voetsele, [388-0 +]
Inden 'poel van desperacyen'; och, och, och, [+CC 4 v.]
Tgheloove es achter ghestelt; zitt hy noch? [392]
Tlicht es wte, wie zal zynen commer stelpen?

Zalyghe leerijnghe.
Wy zullen u by staen.

Redene.
Wy zullen u helpen. [372-395]

A.
Waer om verzuchty? [396 396]

B.
Waer om wildy trueren?

Der zonden voetzele.
Maect eenen moet en vreest gheen dolueren,
U en zal niet ghebueren by zondere. [389-9]

Zalyghe leerijnghe.
O Mensche, twy houdy u Redene tondere
Es ditte ghewrocht naer Tgheloofs advijs? [400-1]

Redene.
Hoort naer Zalyghe Leerijnghe, zydy wijs,
Keert u tot God, en verzucht om u ghebreken.

A.
Wat wildy veil cauten, hy en zal niet spreken; [403-4]
Dus trect van hier.

Zalyghe leerijnghe.
Waer es zijn sprake bleven?

B.
Hy heift ons procuracye ghegheven;
Ghy mueght wel verfyghen, zynen mont es in tslot. [407-8]

385-6 *abuzeren*, in de war brengen; *heift* (hy) *gheadhereirt*, heeft hij zich aangesloten bij, 552.
388-0 *cesseren = rusten*, ophouden; *zy en*, of ze, voordat ze; *broetzele* 195; *qwalic vaert*, 20.
392 *achter stellen*, 77; *zitt hy noch*, is Mensche daar nog.
372-395 Een gesprek terzijde tussen *Conciencye, Redene* en *Zalyghe Leerijnghe*.
396 vlg. Zalyghe Leerijnghe en Redene richten zich tot Mensche.
396 *verzuchten*, diep zuchten, 403.
389-9 *eenen moet maken*, moed scheppen, 438; *doluere*, verdriet; *niet*, niets; *by zondere*, adverbium, in het bijzonder (stoplap).
400-1 *twy*, waarom; *tondere houden*, onderdrukken; *advijs*, raad; *wercken*, handelen, leven.
403-4 *ghebrec*, zonde; *cauten*, praten, kletsen.
407-8 *procuracye*, volmacht; *verfyghen*, er vandoor gaan; *int slot*, op slot.

*

Redene.
Och Mensche, kaert u tot den ontfermertyghen God,
Al hebdy buten redene gheleift.
Hy es alleene die de zonden vergheift;
Hoemen heift ghesneift, groot es zijn ghenade. [412]

Mensche.
Och Redene, ic duchte het werdt te spade, [413]
Ic zie nu de doot voor mynen ooghen;
God en willes niet langher ghedooghen. [415]
Ic en hebbe de zonden niet willen haten,
Nu zullen zy my, eer icze zal laten.
Al mijn cracht faelgiert my, ic ghevoelt lanx zo bet. [416-8]

Der zonden voetzele.
Tes beter verfyghen wy zonder trompet.

A.
Met een schete voor dhaerbaerghe. [419-0]

B.
Zo wy pleghen.
Daer werter noch eer langh int netkin ghecreghen. [422]

+

[+]DD 1 r.

Mensche.
Lacen, wachaermen, eyst hier op bedeghen? [423]
Nu blyvic alleene, buter gracyen,
Inden diepen poel van desperacyen.

Hope.
Wat hoor ic al gheschals vul tribulacyen? [426]
Hier staet Zalyghe Leerijnghe bedrouft,
Met vrau Redene die hulpe behouft,
En de Conscyencye vanden mensche.
Elaes, my dijncke dat ic nu verhensche; [430]
Hy leyt in desperacyen versmaght. [431]

* 417 mi dooen eer, mi doon eer
412 *hoe men heift ghesneift*, hoe diep men gevallen is.
413 *werden*, zullen zijn.
415 *ghedooghen* + genitief, verdragen.
416-8 *my*, lees *my doden* (var. *dooen, doon*), mij vernietigen; *laten*, zich afkeren van; *faelgieren*, ontvallen; *lancx zo bet*, hoe langer hoe meer.
419-0 *zonder trompet*, stilletjes (met stille trom); *voor dhaerbaerghe*, als dank voor verblijf en onthaal.
422 binnenkort worden er wel weer in ons net gevangen.
423 *wachaermen*, wee (mij) arme; *eyst hier op bedeghen*, is 't hiertoe gekomen. Mensche werpt zich wanhopig op de grond-*Hope* verschijnt, de anderen trekken zich terug.
426 *al gheschals vul tribulacyen*, allemaal voor vreselijk gejammer.
430 Helaas, daar schrik ik heel erg van.
431 Mensche ligt daar in wanhoop gesmoord.

Mensche.
O, Gods zaligh lyden, zijn groote maght,
Zijn precyeus bloet, zijn bitter pyne; [432-3]
Zal hy vergheten ontfermertigh tzyne?
Zal hy my in zijn gramschap bedaerven-
Zo moet ic hier in desperacyen staerven-
En my ontaerven van dat eeuwigh goet? [435-7]

Hope.
Och verdoolt Mensche, schept doch nu eenen moet.
Hier ben ic, Hope, van God ghezonden,
Die u by staen zal in allen stonden,
U niet latende, noch ws zijn versmadere,
Tot dat ghy zijt in thuus van uwen vadere
En inde slaepcamere van uwer moedere. [442-3]

Mensche.
Och troost, mijns catyvigheyts behoedere,
Die naer mijn zaligheyt hier comt waken,
Hoe condy in dit diepe hol gheraken
Van desperacyen, daer ic ligghe belaeght? [444-7]

Hope.
En zorght niet, biddic u, weist niet versaeght,
Want die ons helpen zal zeer ghehertigh, [448-9]
Es boven al dat leift ontfermhertigh;
En die voor ons vecht, es alles maghtigh. [450-1]

432-3 *Gods lyden*, het lijden van Christus; *maght*, kracht; *precyeus*, dierbaar; *pyne*, kruisdood.
435-7 *bedaerven*, in het verderf storten; *ontaerven van*, beroven van; *dat eeuwigh goet*, de zaligheid; 437 hoort bij 435.
442-3 *in thuus van uwen vadere en inde slaepcamere van uwer moedere*, in de hemel, waar Maria u als haar kind ontvangen en verzorgen zal. *Goods slaepcamer* en *slaepcamer* waren in de middeleeuwse benamingen van Maria; zie Mak, *Middeleeuwse Kerstvoorstellingen* 126-7. Hier heeft het woord deze betekenis niet, maar het is mogelijk, dat een gedachtenassociatie de localisering bevorderd heeft.
444-7 *troost*, Hope; *mijns catijvigheyts behoedere*, beschermster van mij, ellendige; *waken naer*, zich bekommeren om; *hol = poel* 425.
448-9 *zorghen*, bekommerd zijn; *ghehertigh*, onverschrokken, 519.
450-1 Zie in verband met 455-6 Luc. 1:50; *alles maghtigh zijn*, macht hebben over alles.

Mensche.
Och, dit zijn woorden buter maten crachtigh.
Maer al es God ontfermhertigh tons vulvaerdigh, [453]
Ghy moet ooc weten: hy es rechtvaerdigh,
Wrekende de zonden zonder gracye
Totter derder of vierder generacye. [454-6]

Hope.
En versaeght u niet, maer weist wat stauter. [457 +]

[+]DD1v.

Mensche.
Zeght David niet in zynen zauter:
Ghy zijt rechtvaerdigh, heere, totten knechte;
U vonnesse en crempt niet in, tes al rechte? [459-0]
En noch voort zeght hy, wiett te hooren beghaerde:
Alst my past, als ic den tijt anvaerde,
Zal ic mijn rechtvaerdigh vonnesse strijcken.
Noch zou icker u nommen hondert ghelijcken. [461-4]
Paulus totten Hebrein ons weten laett:
Zo wie dat de wet van Moyses versmaedt- [466]
Gods iusticye en zal niet bughen-
Ter kennessen van twee of drye ghetughen,
Zal staerven; dits tvonnesse vanden heere. [468-9]

Hope.
Lieve Mensche, en mestroost u niet te zeere. [470]

Mensche.
Hoort Paulum noch totten Romeynen spreken:
Laet my de wrake, ic zalt wel in tijts wreken. [472]
Petrus zeyt ooc in zynen tweesten brief:
Veil beter waert en met noch zo min grief,

453 *vulvaerdigh*, ten volle.
454-6 Ex. 20:5.
457 *staut*, flink, moedig.
459-0 Ps. 119:137; *vonnesse*, oordeel; *incrimpen*, minder streng worden; *al rechte*, volkomen rechtvaardig.
461-4 *wiett*, voor ieder die het; Ps. 75:3; *den tijt anvaerden*, de tijd gekomen achten, naar de Vulgaat: cum accipero tempus, ego iustitias judicabo; *ghelijcken*, soortgelijke uitspraken.
466 Hebr. 10:28; 467 tussenzin.
468-9 Hebr. 10:28; 467 tussenzin.
470 *hem mestroosten*, wanhopen.
472 Rom. 12:19, Deut. 32:25.

*

De wet van iusticyen niet te wetene, [474-5]
Dan naer de kennesse die te verghetene.
Van allen verloren woorden in ons leven
Ghesproken, zullen wy rekenijnghe gheven, [477-8]
Dit es de stranghe Gods iusticye. [479]
Ic magh wel zegghen: mijn malicye
Es meerder, zoo Caym zeyde tzijn verstranghen,
Dan dat ic gracye zoude ontfanghen; [480-2]
En de gheesselen Gods tot zondyghen menschen
Zijn menighvuldigh, dies moet ic verhenschen. [483-4]

Hope.

Maer daer staet voort, dit moetty onthauwen:
Alle menschen die hem in God betrauwen,
Zal zijn ontfermhertigheyt omme vlaercken,
Want zou es boven alle zijn ghewaercken [485-8]
En noyt yemende zy en ghebraken. [489]
Sent Iacop zeght ooc met zoeter spraken:
Gods ontfermhertigheyt, die wy alle loven,
Gaet verre zijn iusticye te boven. [490-2]
Petrus heett hem ooc, tonzer contemplacyen,
Den vadere van alder consolacyen. [493-4]
Ic en wil, zeyt hy naer Esayas spreken, [+]
De doot vanden zondare niet, noch ooc wreken, [+]DD 2 r.
Maer dat hy hem bekeere en magh leven.
En noch duzent zou icker u gheven, [495-8]
Reist niet te langhe. [499]

De mensche.

Hoe ben ic bedroghen! [500]

* 499 Reest

474-5 2 Petr. 2:21-*wet van iusticyen*, lees *wech* v.i., viam justitiae; *grief*, nadeel; *met noch zo min grief*, veel minder erg; *naer kennesse*, nadat men die heeft leren kennen.

477-8 Matth. 12:36; *verloren*, ijdel; *rekenijnghe*, rekenschap.

479 *iusticye*, oordeel, judicium, ook 492.

480-2 Gen. 4:13; *malicye*, zonde; *meerder*, groter; *tzijn verstranghen*, tot zijn benauwenis.

483-4 Vgl. Lev. 26:18,28; *tot*, voor; *verhenschen*, zie 430.

485-8 *voort*, verder, ook nog; Ps. 145:9; *ommevlaercken*, onder zijn vleugels beschermen (Ps. 57:2 en overeenkomstige plaatsen).

489 *ghebreken*, ontbreken, ontvallen.

490-2 *sprake*, woord; Jac. 2:13-superexaltat autem misericordia judicium.

493-4 *Petrus*, lees *Paulus*; *heett*, noemt; 2 Cor. 1:3; *contemplacye*, overpeinzing.

495-8 *Naer Esayas* (lees *Ezechiëls*) *spreken*, volgens Ez. 33:11; *noch ooc* (hem) *wreken*, straffen; *magh*, moge; *noch duzent*, zie 464.

499 *reist* (rese het) *niet te langhe*, zou het niet te lang duren.

500 *bedroghen*, misleid. Door Vieryghe Lust en verdwaesde Iongheyt? Het verband wijst eerder naar wettische prediking.

Figuere.
 Hier tooghtmen de figuere van Benadab, conijngh van Syryen.

Hope.
Ic zal u daer of een schoon figuer tooghen [501]
Wt doude testament; slaet op u ooghen.

Mensche.
Wat verstande wildy daer by legghen? [503]

Hope.
Hebt eenen moet tot God, ic zalt u zegghen. [504]
Benadab van Syryen, de groote heere,
Vloot den conijngh van Israhel, die hy zeere [505-6]
Mesdaen hadde, twelc noch niet en was ghewroken.
Zijn cnapen hebben tot hem ghesproken:
Wy weten dat de conijngh van Israhel,
Dien ghy buter maten hebt gheweist rebel,
Al es hy vroom, wonderlic coragyeus,
Nochtans hy es zeer compassyeus; [510-2]
Laet ons met zacken gorden, stroppen anden hals, [513]
Hem te voete vallen zonder veil gheschals,
Ic hope hy en zal ons niet verstranghen. [515]
Dit hebben zy ghedaen, en heiftze ontfanghen [516-7]
Met ghewillygher herten in gracyen. [505-517]

Mensche.
Ten es nu gheen tijt meer van desperacyen.
Es de mensche totten mensche zoo ghehertigh,
Hoe veil te meer es God op ons ontfermhertigh.

501 *slaet op u ooghen*, kijk naar boven, waar de figuere vertoond werd.
503 Welke uitleg geeft ge hierbij?
504 *eenen moet hebben tot*, vertrouwen op.
505-6 *eenen vlien*, voor iemand vluchten.
510-2 *rebel*, vijandig; *vroom* = *coragy-* eus, dapper; *wonderlic*, bijzonder; *compassyeus*, goedertieren.
513 *laet ons* (ons) *gorden*, omgorden; *zonder veil gheschals*, nu dadelijk.
515 *ic*, een van de dienaren deed het woord; *verstranghen*, vernietigen.
516-7 *en* (hy) *heiftze ontfanghen in gracyen*, in genade aangenomen; *ghewilligh*, volledig bereid.
505-517 *Benadab, Benhadad*, 1 Kon. 20. Voor een goed verloop van de zin moet *dat* 509 of *hy* 512 vervallen.

Hope.
Zijn eyghen es den mensche te sparene;
En Christus die ons heift te bewarene,
Kent ons mizeryen en ons ghebreck, [521-3]
En daer om, als hy vergramt es, neimt zijn verweck,
Simulerende de zonden vanden mensche
Duer penitencye; ziet nu te wensche [524-6]
Een figuere wt nieuwe testament.
Slaet op u ooghen, op dat ghy u zelven kent;
Maect u wter desperacyen wuene [526-9]
En keert u tot God.

Figuere.
 Hier tooghtmen de verloren zone die in gracyen ontfanghen werdt.

+

+DD 2 v.

Mensche.
Dats de verloren zuene;
Nu ghecrijghic troost, confoort en eenen moet. [532]
O Gheloove, comt nu voren metter spoet,
Ontsteket tlicht; al hebbic u verbolghen,
Ic zal nu mijn conscyencye volghen,
Ic hebbe mesdaen, ic kenne mijn ghebreken. [533-6]

Gheloove.
Volght my kindt, tlicht es emmertoes al ontsteken. [537]

Conscyencye.
Dat ghy conscyencye niet en wilt laten,
Zal u ten eeuwyghen daghe baten.

521-3 Vgl. Ps. 103:8, 13; *zijn* (Gods) *eyghen*, eigenschap, natuur-zie Leffijnghe 388 *ontfermen es zijn proprieteyt* en Audenaerde 181; *sparen*, redden; *bewaren*, beschermen, Joh. 17:12; *mizerye = ghebrec*, ellende.
524-6 *neimt* (Christus) *zijn verweck*, wekte zichzelf op, gordde zich aan(?). Hierna vergiste de auteur zich in de Vulgaattekst van Hebr. 2:17 ‘fratribus *simulari* ut repropitiaret delicta populi’ en gebruikte *simuleren* (gelijk worden aan) in plaats van ‘verzoenen’. In het Rh. Gl. is de betekenis van *simuleren* onder [1]) daardoor verkeerd weergegeven.
526-9 *te wensche*, naar behoren, hierbij passend; *kennen*, herkennen; *hem maken wt*, verlaten; *wuene*, woning.
532 *troost, confoort en eenen moet*, steun, hulp en zelfvertrouwen.
533-6 *voren commen*, dichterbij komen; *kennen*, erkennen, belijden.
537 *emmertoes*, voor goed, de betekenis van *emmertoe*; *al*, ten volle.

Hope.
Nu zal ic u gaen leen totter charitaten,
Welc God es; tblijct byder experiencyen. [540-1]
Anvaert u cleedt van innocencyen,
Waert deis habyten met herten claghtigh,
En anvaert tbetrauwen op God almaghtigh,
Dat ghy mueght commen thooghster iubilacye. [542-5]

Mensche.
Dits ganc dan; God gheif my zijn gracye
Teeuwygher spacye, alzoot hem betaemt. [546-7]

Zalyghe leerijnghe.
Vrienden vercoren, die hier zijt in God versaemt, [548]
Anvaert dit misterye tuwelier bate. [549]

Redene.
De mensche die eerstwarf ghestelt es in state
Van innocencyen, al schynet blonckeyt, [551]
Adhererende daer naer verdwaesde iongheyt
En vieryghen lust, die hem bedwijnghen
In desperacyen, en daer brijnghen
Met haer ingheven en haer broetzele
Byder waerdinnen ‘der zonden voetzele’,
Tgheloove achter stellende onghecesseirt, [553-7]

540-1 *totter charitaten welc God es*, vgl. 1 Joh. 4:8; *leen*, leiden.
542-5 *anvaerden*, aannemen; *waeren*, wegdoen; *deis habyten*, ‘tcleedt van preeminencyen’ 205; ‘tbetrauwen op God’ 94; *iubilacye*, heerlijkheid.
546-7 *dits ganc dan*, daar gaan we dan; *teeuwigher spacye*, bij voortduring; *alzoot hem betaemt*, naar zijn welbehagen.
Allen behalve Zalyghe Leerijnghe en Redene verlaten het toneel.
548 *vrienden vercoren*, beste vrienden (tot het publiek); *in God versaemt*, in geloof aan God verenigd.
549 *dit misterye*, deze voor mensen onbegrijpelijke gang van zaken; *dit* wijst vooruit naar 550-562.
551 *al schijnet blonckheyt* (domheid, zie 22 aant.), al blijkt uit de gevolgen hoe dom dat was; voor *adhererende* moet *adhereerde* gelezen worden, zie 386 aant.
553-7 *bedwijnghen in desperacyen*, tot wanhoop brengen; *daer*, daarheen, naar de ‘poel van desperacyen’; *ingheven*, inblazingen; *onghecesseirt*, zonder ophouden, volkomen.

*

Zalyghe leerijnghe.
Nochtans byder hope gheconforteirt,
Alle schriftueren daer wte ghedroost,
Neimt zijn confort en zynen meesten troost
Op dontfermhertigheyt Gods zonder sneven, [559-1]
Die hem brijnghe hier naermaels int eeuwigh leven. [562]

Redene.
Dus goe heeren van Ghendt, vrienden verheven,
Neimt ditte in dancke ons slicht vermaen, [564 +]
Want tes al tot God en tuwer eeren ghedaen, +DD 3 r.
Ooc der rhetorijcken niet te spyte; [565-6]
Tes al in therte, alst past by apetyte. [567]
God beware ons allen van tsvyants twisten, [568]
Dat bidden wy, Caprijcsche berkenisten. [569]

Finis.

* 567 Ses
559-1 *daer wte ghedroost*, lees *claer wte ghegloost*-zie WNT i.v. klaaruit; *confort = troost*, hulp; *zonder sneven*, geheel en al, uitsluitend. De bedoeling zal zijn: nochtans, na zorgvuldige overweging van de (aangehaalde) teksten door hoop gesterkt, aanvaardt (hij) uitsluitend Gods barmhartigheid als zijn krachtigste hulp. Het voorz. *op* past hier niet in.
562 *die*, God.
564 *slicht vermaen*, eenvoudige uiteenzetting.
565-6 *tot God*, lees *tot Gods*; *niet te spyte*, niet tot smaad, tot eer.
567 *Tes*, lees *Zes*; zie de spreuk van de kamer.
568 *van suyants twisten*, voor de aanslagen van de duivel.
569 *Caprijcsche berckenisten*, naam van de spelende kamer.

Audenaerde

kamer
DE HEILIGE GEEST
‘*Pax vobis*’
zinspreuk
?
antwoord
De ghetughenesse des sgheests dat wy kinderen Godts zijn

(geen prijs)

Audenaerde.

Inleiding

De tekst

In de Gentse druk vertoont de eerste helft van dit spel opmerkelijke tegenstrijdigheden en gebrek aan samenhang. Zo spreekt Hope al in r. 70, lang voor haar introductie in 248; Charitate wordt in 98 als derde aangekondigd, terwijl ze als tweede van het drietal deugden optreedt; de uiteenzetting over de Heilige Geest (144-166) loopt uit in een lange passus over geloof en hoop (127-278) en wordt pas daarna voortgezet. Hierbij komen andere zaken, als *hemlieden* in 57 zonder antecedent, een duidelijke breuk midden in een claus (278/9), twee gelijke weesrijmen (55 en 157) enz. De oorzaak van dit alles ligt bij de drukker, die zijn kopij in verkeerde volgorde verwerkt heeft. Na vel 1 nam hij 4 en 5, vervolgens 2 en 3, en daarna 6 vlg. Deze fout hebben de nadrukkers niet hersteld. Ze werd enigszins gecamoufleerd, doordat *gheest* in 168 lijkt te horen bij hetzelfde woord in 165; de betekenissen zijn echter verschillend: mijn geest en de Heilige Geest.

Naar de bedoeling van de auteur moet men in onze uitgave van 1939 lezen 1-55 □ 167-278 □ 56-166 □ 279-510. Hier herstellen we de oorspronkelijke orde. Bovengenoemde bezwaren vervallen dan zonder meer en het spel blijkt duidelijk van strekking en overzichtelijk gebouwd.

Degenen die zich met Audenaerde bezighielden, zijn door de verkeerde volgorde misleid. Hun aandacht richtte zich uitsluitend op de godsdienstige opvattingen van de schrijver en door de herhaalde behandeling van het ‘geloof’ zagen ze daarin de kern van zijn betoog. ‘Zonder goede wercken tgheloove doot es’ noemde *Van Mierlo* (II 229) het thema; *Te Winkel* (I 237) was hem hierin al voorgegaan. Ook *Van Gelder* (blz. 32) raakte het spoor bijster en vatte het getuigenis van de Heilige Geest als een omschrijving van het geloof op. Toch had *Van Dis* (blz. 79) in zijn voorzichtige samenvatting deze twee al duidelijk onderscheiden. Al is ook hem de fout van de drukker ontgaan, de strekking van het spel gaf hij juist weer.

De personages

Hoofdpersoon
Staervende Mensche

Helpers
Schriftuerlic Bewijs, bijbels onderricht,
Figuerlic Toogh, vertoner van de figueren.
Hoewel de clauskoppen *F. Troost* hebben en dit ook in de lijst van

personages staat, moet *F. Toogh* de juiste naam zijn, zie vs. 26/7. Een homogeen paar.
De drie door de H. Geest bij de doop ingestorte goddelijke deugden
Gheloove (vr. 47), 'dat wt charitaten waerckt' (41) en tot kennis van God leidt (46);

Hope (vr. 139), een stellige verwachting van de zaligheid op grond van genade en verdiensten (193);
Charitate (vr. 211), belangeloze liefde tot God en de naaste (227).

Bijbelaanhalingen betrekken de deugden met *wy* en *ons* ook op zichzelf.

De vorm

Introductie	1-8	A en B
Spel A	9-136	Staervende Mensche, Gheloove, Schriftuerlic Bewijs, Figuerlic Troost
B	137-209	Hope verschijnt
C	210-257	Charitate verschijnt
D	258-421	De helpers worden getuigen van de Heilige Geest
E	422-457	Sterfscène
Afsluiting	458-510	De helpers

D begint niet met een wijziging van de spelende groep, maar met een verandering in de functie van de helpers.

Het rijm

Behalve in de introductie (abab/bcbc) en in de aanhef van het Spel (aabaab) is het rijm gepaard.

De schrijver heeft geen rekening gehouden met het gebruikelijke rijmverband (rijmbreking) tussen opeenvolgende clauzen en daardoor ook geen rijmscheiding toegepast om de geleding van het Spel te verduidelijken. Tientallen clauzen eindigen met een rijmpaar, waarna de volgende met nieuw rijm verdergaan, zonder dat de tekst daartoe aanleiding geeft. Er zijn derhalve geen tekstdelen te onderscheiden. In andere spelen wordt eens een enkele keer van het gebruik afgeweken, hier is het genegeerd.

Hetzelfde doet zich ook in een ander spel uit Oudenaarde voor en dat zet ons op een spoor naar de schrijver; zie de paragraaf daarover.

Overzicht van de inhoud

Introductie (1-8)
Votum en begroeting

Spel A (9-136)
Staervende Mensche klaagt in wanhoop, dat hij zonder hulp de dood tegemoet gaat.
Gheloove daalt uit de hemel af en de aardse helpers voegen zich bij haar.
Over het geloof
28
Gheloove maakt zichzelf bekend als de eerste goddelijke deugd en onvoorwaardelijk - noodzakelijke hulp voor de mens. Dit wordt in drieën uitgewerkt.
58
Door het geloof leeft de mens en wordt hij gerechtvaardigd.

Christus neemt zijn ziel als bruid, waardoor deze als Gods dochter de hemel verwerft.

80
Het geloof in Christus maakt mensen tot zijn erfgenaam en tot kinderen van God, op grond van de belofte aan Abraham. (figuere: Abraham offert Izaäc)
95
Het geloof maakt de mens vreemdeling op aarde, op weg naar zijn hemels tehuis.
Het weerstaat de duivel en overwint de wereld.
De erfzonde wordt erdoor geboet.
Omschrijving van geloof naar Hebr. 11:1. Staervende Mensche aanvaardt het voorgaande, maar voelt zich toch door zondebesef bezwaard.

B (137-209) *Over de hoop*
Verwelkoming van Hope.
157
Voorbeelden uit het O.T. bewijzen, dat de aartsvaders en vele anderen, die de vervulling van Gods belofte niet beleefden, kracht hebben geput uit de hoop.
191
Begripsomschrijving naar Petrus Lombardus. Het woord ‘verdienste’ daarin geeft St. Mensche zorg.
203
Met de *lamp van het geloof* en de *staf van de hoop* durft hij de reis naar het einde nu toch aan.

C (210-257) *Over de liefde*
Als derde verschijnt Charitate. Staervende Mensche verwelkomt haar en krijgt een begripsomschrijving, weer naar Lombardus.
232
Charitate noemt drie redenen waarom het geloof alleen onvoldoende is: de mens kent zijn eigen staat van zonde of reinheid niet - hij blijft altijd een ‘onvruchtbaer knecht’ - Gods oordeel is vrij.

D (258-457) *Over het getuigenis van de Heilige Geest*
Boven alles gaat het getuigenis van de Heilige Geest, die onze werken, die hij zelf in ons werkt, Gode aangenaam maakt.
270
(Figuere van de uitstorting van de Heilige Geest.)
296
Om drie redenen is dit getuigenis de ware troost: het omvat geloof, hoop, liefde en werken - 322 het weerlegt de bezwaren van 239-257 (ook dit wordt in drieën aangegeven) - 369 het volmaakt de deugden en de werken.

E (422-457) *Sterfscene*
Staervende Mensche getuigt, dat geloof, hoop en liefde in hem opgebloeid zijn door het getuigenis van de Heilige Geest en smeekt God hem door de dood heen te helpen.

De beraders zien met vertrouwen toe. (figuere van het lam en het boek met de zeven sloten)

Afsluiting (458-510)
Gheloove, Hope en Charitate verklaren tegenover het publiek nog eens, dat niet zij Staervende Mensche gered hebben, maar dat het getuigenis van de Heilige Geest dit heeft gedaan. Schriftuerlic Bewijs vat de bijbelse grondslag samen.
505
Afscheidsgroet.

De godsdienstige opvatting

Audenaerde blijft buiten de praktijk van het christelijk leven. Kerk en sacramenten worden niet genoemd, er is geen kritiek op de geestelijkheid. De schrijver beperkt zich tot een theologische beschouwing over de bijzondere betrekking van de H. Geest tot de menselijke ziel, overeenkomstig de leer van de kerk. Dezelfde gedachte volgt Meenene. In Audenaerde is ze uitgewerkt en van argumenten voorzien.

Verder zijn er détails waaruit de orthodoxie van de auteur blijkt: het beeld van de ziel als bruid van Christus (70); verbinding van geloof en werken (321); de onvolmaakte troost van het geloof (235).

De opvoering

In Audenaerde ontleedt de schrijver het complexe proces van een bekering door het in enkelvoudige fasen uiteen te leggen: de mens die gaat geloven, krijgt hoop, ervaart Gods liefde en staat dan open voor de bevrijdende werking van de Heilige Geest. Dit schema wordt in de tekst uitgewerkt en van bijbelse bewijsplaatsen voorzien.

Het betoog wordt door goddelijke beraders en bijbelvaste aardse helpers gevoerd. De ondeskundige hoofdpersoon kan het slechts aanhoren met een enkel blijk van aarzeling of instemming. Hij heeft een korte speelscène met elk van de deugden en aan het eind, waar zijn geloofsbelijdenis de konsekwentie trekt. Tussen deze ogenblikken, waarop het publiek emotioneel aangesproken wordt, is hij een toehoorder in vooruitgeschoven positie. Zelfs op de figueren reageert hij met geen woord. Wel vervult hij op de grenzen van de delen een technisch-didactische functie, door met het voorgaande in te stemmen en een nieuw personage te verwelkomen. De overgang van het derde naar het vierde deel, zonder nieuw personage, wordt niet op die wijze gemarkeerd.

De steeds voortredenerende tekst doet voornamelijk beroep op het verstand. Hij vormt echter niet het gehele spel. Er is ook een symbolische component, die de gevoelige aandacht moet wekken waarmee de tekst ontvangen dient te worden. Wel met het oog daarop kenmerkt de schrijver zijn personages door de wijze van opkomen. Staervende Mensche en de aardse helpers verschijnen gelijkvloers, de goddelijke beraders worden eerst in een verlichte opening op de verdieping zichtbaar en dalen dan uit hun hemelvenster naar de aarde af. Eerst is dat met Gheloove het geval (*zou ic my verneren*, 21); later wijst deze omhoog naar Hope (*terdt nedere*, 148) en die kondigt op haar beurt Charitate aan (*de derde veynstere verlichtet al*, 210). Dit verlevendigt het toneelbeeld, maar is daarnaast expressiemiddel. Kledij, attributen en figueren hebben eenzelfde functie. Heel deze symboliek moet de toeschouwers doorlopend doen beseffen dat het om heilige zaken gaat, waar men met eerbied naar luistert. Tekst en symboliek vormen een eenheid.

Er zijn in Audenaerde bewogen momenten, er gebeurt af en toe wat op het toneel. Toch is het in hoofdzaak een statisch spel in oude stijl, met soms lange tijd zwijgende personages. Iedere deugd is in haar eigen deel tegenspeelster van de hoofdpersoon, Gheloove in I, Hope in II en Charitate in III. In het deel van een ander komt ze niet aan het woord.

Pas in deel IV spelen alle helpers gelijkelijk mee. Daar wordt de dialoog over de groep gespreid en verdwijnt het specifieke karakter van de personages.

Schriftuerlic Bewijs en Figuerlic Toogh vormen van het begin af een homogeen paar; ze citeren elk uit beide delen van de schrift. Door met *wy* en *ons* zichzelf bij hun uitspraken te betrekken, plaatsen ze zich naast het publiek.

Het volgende overzicht - na correctie volgens de aantekening bij regel 168-laat zien hoe lang sommige spelers buiten de dialoog bleven. In hun statige kleding zullen ze weinig gelegenheid tot stil spel hebben gehad, behalve bijv. wanneer allen getroffen een figuere aanschouwden. Het is aannemelijk, dat de spelleider dan naar een fraai totaalbeeld streefde.

I	28-59	St. M.	Gh.				
	60-122	-	Gh.	Schr.B.	Fig.T.		
	123-135	St. M.	Gh.	Schr. B.	-		
II	136		Gh.				
	137-156	St. M.	-	-	-	Hope	
	157-190	-	-	Schr.B.	Fig.T.	Hope	
	191-209	St. M.	-	-	Fig. T.	Hope	
III	210-212					Hope	
	213-238	St. M.	-	Schr.B.	Fig.T.	-	Char.
	239-257	-	-	Schr. B.	Fig. T.	-	Char.
IV	258-421	-	Gh.	Schr.B.	Fig. T.	Hope	Char.
	422-436	St. M.					
	437-457		Gh.	Schr. B.	Fig. T.	Hope	Char.

De afdaling van de deugden was geen probleem, aangezien het toneel van een lift voorzien was. Men zag ieder eerst in een compartiment boven verschijnen en even later uit het daaronder liggende naar buiten komen.

De drie figueren behoren bij de kernpunten van het spel en geven samen de strekking weer. Abrahams bereidheid om zijn zoon te offeren leidt tot Gods zegen over hem en zijn nakomelingen. Door de uitstorting van de Heilige Geest op de apostelen wordt het werk van Christus op aarde voortgezet. Het resultaat daarvan, de opening van de hemelpoort (448), wordt verbeeld door de opening van het Boek uit de Apocalips.

Eenvoudig was de eerste figuere met *twee personen* en een in de struiken verward geraakt *ram* (zie *Timmers* 43). Ingewikkelder de tweede. Hier moest een groep van *twaalf apostelen* en - volgens kerkelijke overlevering - *Maria* getoond worden, elk met een *vlam* op het hoofd; de Heilige Geest zweefde er als een *duif* boven. Deze gebruikelijke voorstelling uit de beeldende kunst zal wel nauwkeurig gevolgd zijn (zie *Timmers* 112, 113). Door de personen in diepte en hoogte op te stellen,

kon de regisseur een groot aantal in een compartiment van ongeveer een meter breed onderbrengen.

De bijzonder omvangrijke derde figuere moet boven getoond zijn. Volgens Op. 5 zag men *God op zijn troon* tussen *vier dieren* en *vierentwintig ouderlingen*. In de kring een *lam* met *wonden* van de slachting; het droeg *zeven hoornen* en had *zeven ogen*. Toen het lam het boek aannam, vielen dieren en ouderlingen neer, klonk muziek uit hun *cithers*, steeg geur op uit hun *reukflessen* en zongen ontelbare *engelen*. We mogen aannemen, dat ook bijzonderheden uit Op. 4 in acht werden genomen, een *regenboog* om de troon, de dieren als daar beschreven, de ouderlingen in witte kledij en met gouden kronen. Wellicht werd het aantal ouderlingen beperkt.

In dit geval had de regisseur drie ruimten ter beschikking. De engelen of een deel van hen kon hij eventueel in de zijcompartimenten plaatsen, al de anderen vulden het grotere middenvak.

De drie figueren hinderden elkaar niet. Er kwamen geen gelijke personen in voor, zodat er geen behoefte was aan dubbelrollen. Niettemin had men alleen voor de togen dertig à veertig personen nodig. Met de zes van het spel, het regi- en het hulppersoneel waren dus zo'n vijftig man bij de opvoering betrokken. Geen wonder, dat Oudenaarde duur uit was.

De schrijver

Lange tijd heeft men aangenomen, dat Mathijs de Castelein dit was. Het spel werd ongetwijfeld geschreven door een priester, die zijn Latijn beheerste en thuis was in de kerkelijke exegese, zoals die o.a. in handboeken als de *Tafel van den Kersten Ghelove* beschreven was. Wat dat betreft zou hij het heel goed kunnen zijn. Daarbij pleit zijn activiteit als rederijker voor hem. Hij was immers de bekendste uit Oudenaarde en sinds 1527 factor van Pax Vobis, waaraan de uitnodiging van de Fonteine gericht werd. Ook staat vast, dat hij in 1539 meewerkte, want een door Oudenaarde voorgedragen refrein is later in de *Const van Rhetoriken* opgenomen. Dit leek de veronderstelling een feitelijke grond te geven.

In de laatste tijd zijn er echter bezwaren gerezen. Bij Dr. Jansen blijkbaar omdat ze het spel beneden De Casteleins peil vindt; ze spreekt van een 'uitermate saai stuk'.[1] Nu de bouw veel beter blijkt dan eerst zichtbaar was en de opvoering door het gebruik van de toneelverdieping afwisselender dan men misschien had opgemerkt, kan dit oordeel niet meer gelden. Het is een betogend spel met de beperkingen daarvan, maar als zodanig niet beneden het gemiddeld peil.

Zoals Dr. Jansen meedeelt, wijst Dr. R. Claeys in een niet gedrukte Gentse dissertatie (1967) het auteurschap van De Catelein af wegens gebrek aan gelijkenis met zijn overige werk. Dat is juist. Al is dat werk

1 Dr. S. A. P. J. Jansen, *Speurtocht naar het leven van Matthijs Castelein, archivalia en onzekerheden*. Verslagen en Meded. v. d. Kon. Vla. Acad. v. Taal- en Letterkunde (N.R.) 1970, blz. 321-446.

van andere aard, de woordenschat zou toch aanwijzingen kunnen bevatten, maar die zijn er niet. Het woord *voortzetter*, dat alleen hier in r. 506 en in de *Const van Rhetoriken* str. 122 is aangetroffen, kan uit het gemeenschappelijk milieu van de schrijvers verklaard worden.

Een overtuigend argument tegen het auteurschap van De Castelein vormt de grillige toepassing van het rijm, waarop hiervoor werd gewezen. De Castelein volgde de ongeschreven regels van de traditie en sloot rijm af wanneer daarvoor een reden was, maar deed dit niet tussen bijeenhorende clauzen. Verwaarlozing daarvan behoorde zeker niet tot de zijns inziens 'propere snede'. De conclusie moet dan ook luiden, dat hij dit spel niet schreef.

Het toeval wil, dat uit Oudenaarde nog een zinnespel bewaard is met dezelfde vrijmoedige rijmbehandeling, het *Spel van de V vroede ende van de V dwaeze maegden*. [2] De onderscheiding van de delen is in zo'n vehalend spel, waarin de spelers per scène wisselen, veel duidelijker dan in een betogend spel met een vaste kern van personages op het toneel. Op de grens van de delen volgt de schrijver het gebruik, maar daarbinnen wordt de rijmbreking herhaaldelijk verwaarloosd en ook hier in vele clausen van enkele regels. Dit is echter niet het enige dat opvalt, er zijn meer overeenkomsten met *Audenaerde*: de triniteit (54/5, *Au* 35), het beeld van bruid en bruidegom (207, *Au* 181) en in de woordkeus *van alle dueghden tfondament* (334, *Au* 47), met drucken *doergoten*, van alre jammerhede *doorgoten* (538, 576, *Au* 425), met alre droefheit *duerdroncken* (628, *Au* 439). Doordat bijzonderheden van verschillende aard als deze détails en de rijmbehandeling in dezelfde richting wijzen, is de conclusie gerechtvaardigd dat beide spelen van één hand zijn.

Door het voorgaande wijken we af van Hoebekes datering van *Maegden*, die trouwens heel zwak gemotiveerd werd. Met de *keyser van den lande* uit 739 zal niet Maximiliaan, maar Karel V bedoeld zijn. Dit plaatst het spel na 1519 en niets is daarmee in strijd. [3] De door Hoebeke veronderstelde auteur, de advocaat Jan van de Vivere, komt nu niet in aanmerking, maar wel zijn naamgenoot, een priester, die als nr. 4 in de door mej. Jansen gegeven tabel is opgenomen (blz. 364). Van degenen die uit De Casteleins omgeving bekend zijn, komt hij het meest in aanmerking. Hij was een bekend rederijker. In 1527 schreef hij voor de Kersouwe een spel bij de geboorte van Filips II, zoals De Castelein toen voor Pax Vobis (beide in het gemeente-archief vermeld, maar geen van beide bewaard). Evenals De Castelein en anderen zal hij lid van beide kamers geweest zijn en wellicht was hij factor van de Kersouwe voordat De Castelein dat werd. Voor een belangrijke gebeurtenis als de vertegenwoordiging in Gent werkten de kamers samen. Hun optreden was een erezaak voor de stad, die Oudenaarde en Pamele omvatte en deze gaf er een kapitaal bedrag voor uit. De baron van Pamele, prince van de Kersouwe, werd in gelijke functie bij Pax Vobis gekozen en allen die meetrokken, droegen zijn kleuren. De afscheidsgroet namens *u vrienden*

2 Editie M. Hoebeke, Zwolle 1959.

3 *Maegden* verdient dus wel een plaats in Hummelens *Repertorium*; zie aldaar blz. 3 noot 2.

van Audenaerde, wijst ook niet naar één kamer. Er ligt dus niets vreemds in, dat de factor van Pax Vobis het spel van 1539 niet schreef. [4]

4 In het archief van Oudenaarde zijn veel gegevens bewaard gebleven over de uitnodiging en de voorbereiding. D. J. vander Meersch publiceerde daar een en ander uit in het *Belgisch Museum*, deel 7 (1843).
Midden februari ontving Pax Vobis de ook hier niet bewaarde uitnodiging, die o.a. de prijzen noemde voor de prachtigste intrede, het schoonst blazoen, het beste liedje, de refreinen en het spel van zinne. De bode werd op de kamer feestelijk ontvangen en kreeg een zilveren ‘teeckene verwapent metter stede wapene’, alles op kosten van de stad (27 pond parisis à 1/6 pond Vlaams).
Vervolgens kwam de Grote Raad bijeen om een goede vertegenwoordiging te bevorderen’, ter eeren van deser stede ende vander stede van Ghendt als hooftstad van Vlaenderen’. Deze zorg en de slotafrekening van 2280 pond par. zijn tekenend voor de waarde die men aan deelneming hechtte. In 1546 werd aan een van de meegetrokken gezelschappen nog een vaandel vergoed, dat in Gent verloren was gegaan. Het ging bij de feesten soms wat wild toe; een Oudenaards burger moest de hoofdstad zelfs ontvluchten.

*

Audenaerde.

Prologhe
In dit spel zijn zes personagen: Staervende mensche, Gheloove, Hope, Charitate, Schriftuerlic bewijs, Figuerlic troost. [+]

A.
Lof vader, almaghtigh God van hier boven,
Lof zone en heligh gheest daer mede, [1-2]

B.
Wy en connen u vuldancken noch vul loven, [3]
Dat ghy ons verleent hebt pays en vrede. [4]

A.
Alle gouverneurs van dezer stede, [5]
Edele ende schamele dier ghelijcke, [6]

B.
Wenschen wy en bidden met innygher bede,
Dat zy hier naer bezitten Gods eewigh rijcke. [8]

Stervende mensche.
Heer God, hoe vindic my nu te moede:
Couver van ghelde, planteyt van goede
En magh my by staen in dezen zwaren noot; [9-1]
Menighte van vrienden, gheluc van spoede, [12]
Grootheyt van maghen noch eleyt van bloede, [13]
Tes al niet, my besluupt de bitter doot.
Niewers en vindic eenen vriendt zo groot,
Die voor my wilt in dit dangier waken; [15-6]

* Naast 8: Figuerlic tooch
\+ Onder personagen *Figuerlic troost*, lees *Figuerlic toogh*; zie 27.
1-2 Het votum eert tevens de Fonteine, die de Drie-eenheid als patroon had. Een andere toespeling op de Gentse kamer komt in het spel niet voor.
3 *vuldancken noch vul loven*, ten volle danken noch prijzen.
4 *pays en vrede*, de vrede tussen God en mens. Tevens kan gedacht zijn aan de vrede van Nizza, 18 juni 1538, want het Gentse feest werd o.a. gehouden *wt consideratie vanden goeden payze tusschen ons ende den coninck van Vranckerycke*; zie het keizerlijk octrooi, afgedrukt door Ph. Blommaert, *Gesch. der Rhetorykkamer*: *De Fonteine te Gent* (Gent 1847), blz. 109.
5 *gouverneur*, bestuurder.
6 *schamel*, onedel, zie 507; *dier ghelijcke*, eveneens.
8 *hier naer*, na dit leven; *bezitten*, ontvangen.
9-1 *vindic my*, bevind ik me, ben ik; *couver = planteyt*, overvloed; *en magh*, kan niet.
12 *gheluc van spoede* (tautol.), voorspoed.
13 aanzien noch adeldom van mijn verwanten.
15-6 *niewers en*, nergens; *zo groot die*, zo verknocht aan me, dat hij. *waken voor*, zorgen voor; *dangier*, gevaar, nood.

Dies moet ic alleene de doot onghier smaken. [17]
Ziecte verwint my, daer en es gheen vraghen naer. [18]
Och, wie zal my troosten? [19]

17 *de doot onghier*, de vreselijke dood.
18 *verwint*, overmeestert; *daer en es gheen vraghen naer*, dat is duidelijk.
19 *troosten*, helpen, bijstaan.

*

Gheloove.
Wien hooric claghen daer?
Tot zulcker benautheyt zou ic my verneren. [21]

Schriftuerlic bewijs.
Ende wy twee zullen u assisteren,
Om daer te verclaerzene ons beste advijs. [23]
Al vooren ben ic, Schriftuerlic Bewijs,
Die den oprechten mensche noyt en loogh. [24-5]

Figuerlic toogh.
Ende dan zal volghen Figuerlic Toogh,
Figuere ontdeckende tot zijnder baten [27]

Staervende mensche.
Therte es beroert, mijn dueght heift my ghelaten,
Dlicht mijnder ooghen wilt my ghebreken, [28-9]
Den ijnghel ter rechter handt hebbic besweken, [30]
Ter slijncker hant duer mijns mesdaets bewinden [31]
Wilt my de briesschende leeu verslinden;
Des doots droufheyt qwelt my, wies gheviele.

Gheloove.
Weist ghegroet, zalyghe gheloovyghe ziele,
Gheteeckent metter beilden der dryvuldigheyt,
Verlost met Gods bloet. [34-6]

* 23 verdarene
21 *zou ic my verneren*, moet ik afdalen. Gheloove komt uit de hemel en staat voor een opening in de opbouw van het toneel.
23 *advijs verclaerzen*, raad geven.
24-5 *al vooren*, als eerste; *lieghen*, misleiden.
27 *zijn* verwijst naar Staervende Mensche; *figuere ontdecken*, het gordijn voor een figuere wegschuiven.
28-9 *beroert*, bewogen, zeer bedroefd; *dueght*, kracht; *laten*, verlaten; *wilt my ghebreken*, dreigt me te ontgaan.
30 van mijn beschermengel heb ik me afgekeerd.
31 *duer mijns mesdaets bewinden*, om de zonden die ik bedreven heb; *de briesschende leeu*, de duivel, 1 Petr. 5:8; rechts en links voor de goede en de slechte kant, vgl. Matth. 25:33 vlg. *des doots droufheyt qwelt my*, Ps. 55:5; *wies gheviele*, wie dat aangenaam is (of niet), zonder dat er iets aan te doen is.
34-6 De aanspraak *gheloovyghe ziele* op grond van de doop; *beelde*, teken; zie *Tafel* III B 418: *dat inder doep den mensche een caracter wert ingheprentet, dat is een inwendich litteiken, daer hi mede anden ghelove Christi ghesekert wert*- Ef. 1:7, Col. 1:14.

Staervende mensche.
Die my zo ghehuldigh greyt, [37]
Wie en van waer zydy om rusten mijn zinnen? [38]

Gheloove.
Ic neme oorspronck in den hemel binnen,
Als bode des medecijns die elcx ziecte maerct [40]
'Tgheloove dat wt charitate waerct'.
Mynen name verstaerct. [41-2]

Staervende mensche.
Dat hooric ghaerne.
Dijn comste en staet my niet tontbaerne,
Want met consolacyen ghy my helpen mueght. [44-5]

Gheloove.
Ic, Gheloove, en ben niet alleene een dueght,
Maer leedsterygghe der dueghden en fondament [46-7]
Zonder wien met God niemant werdt bekent;
Ghetroost u in my en vreest gheen teghenspoet. [49]

Staervende mensche.
Den alder meesten troost waer my vercreghen goet [50]
Alst my al af gaet en niemant en blijft by. [51]

Gheloove.
In wien wildy u bet troosten dan in my,
Die alleene ghevoele inwendigh zeere
De magnificencye vanden heere? [53-4]
O staervende bedruct, op my fondeirt u. [55]

37 *greyen*, behagen, welkom zijn (zie 410); *zo ghehuldigh*, bepaling van gesteldheid, bij *die*: zo vriendelijk zijnde.
38 *rusten*, rust geven; *zinnen*, geest.
40 *medecijn*, geneesheer; *maercken*, aandacht hebben voor, Ps. 103:3.
41-2 Gal. 5:6; *mynen name verstaerct*, mijn naam geeft kracht, ik geef.
44-5 *en staet my niet te ontbaerne*, heb ik hard nodig; *consolacyen*, troostwoorden; *mueght*, kunt.
46-7 *dueght*, Het geloof is een deugd naar herkomst (genadegave) en naar inhoud (het voert naar God); *leedsterygghe der dueghden en fondament*, leidster en vaste grond van alle deugden. Ook *Tafel* II 81 noemt het geloof naar aanleiding van Hebr. 11:1 een vaste guet fundament *alre dueghd*; vgl. 125: *duere van allen dueghden*.
49 *hem* (*ghe*)*troosten in*, vertrouwen op, ook 52; *teghenspoet*, onheil.
50 ik heb de allersterkste steun.
51 *enen afgaen*, iemand in de steek laten.
53-4 *ghevoelen*, beseffen; *alleene ghevoelen*, geheel vervuld zijn van; (zie *ghevoel*, besef van wat men doet, Esb. vant Gelt 214, Jrb. Fonteine 1966); *magnificencye*, grootheid.
55 Zie Col. 1:23; *staervende bedruct*, gij die bang zijt om te sterven.

*

Staervende mensche.
Zulcken troost mijn herte conforteirt nu;
De gheest verblijdt dat ict hoore vermonden. [56-7]

Gheloove.
Zydy doot duer de vuul stijnckende zonden,
Duer tgheloove leifdy, naer Ians publyieren. [58-9]

Schriftuerlic bewijs.
Leift ghy, tgheloove zal u purgieren
En zuveren, zoo de Acten tughen waerdigh. [60-1]

Figuerlic toogh.
Ghezuvert, het zal u maken rechtvaerdigh,
Zoo Genesis van Abraham can bewyzen. [62-3]

Gheloove.
Rechtvaerdigh zijnde, tgheloove zal u spyzen
Met aet en dranck die u de gheest zal gheven,
Zoo in Paulo en Habacuc staet gheschreven: [65-6]
De rechtvaerdyghe leift zoo in de waerelt.

Schriftuerlic bewijs.
Als de ziele met dueghden dus es bepaerelt, [68]
Comt Christus, zoo Ozeas tughet over luut,
Ende trautze int gheloove voor zijn bruut;
Lof hem die over al heift zijn ghebod. [69-1]

Figuerlic toogh.
Ghetraut zijnde en vereenight met God,
Werdt hy haer duer tgheloove veil versijcx,
Want hy maectze poortersse zijns eeuwighs rijcx, [73-4]
Zoo Paulus ad Hebraeos leert voor een lesse. [75]

* 65 met spijs ende 82 oors
56-7 *vermonden*, zeggen; *de gheest*, mijn geest; *conforteren*, opwekken, sterken.
58-9 Zie Joh. 11:25, 26; *publyieren*, verkondigen.
60-1 *Acten*, Handelingen (15:9); *tughen*, getuigen; *waerdigh*, overtuigend.
62-3 Gen. 15:6.
65-6 *aet*, spijs; *de gheest*, de heilige Geest; Rom. 1:17; Hab. 2:4.
68 *bepaaerelt* (bepareld), versierd.
69-1 Hos. 2:l8, 19; *over luut*, heel duidelijk; *voor*, als; *ghebod*, macht.
73-4 *weren* (waeren), vrijwaren van; *versijc*, gevaar; *poortersse*, inwoonster, *poortesse* 187.
75 Zie Hebr. 12:22; *voor een lesse leren*, tot onderricht meedelen.

Gheloove.
Bruut Christi zijnde en shemels poortesse, [76]
Werdtze Gods dochter op de zelven termijn.

Schriftuerlic bewijs.
Ian zeyt, dat wy alle Gods kinderen zijn;
Zijn oprechte zonen wilt hy ons verclaren. [78-9]

Gheloove.
Nu hooren wy Iacop openbaren,
Dat Christus gheloove telcker spacye
Rechte hoors maect in Gods habitacye. [80-2]

Figuerlic toogh.
Paulus zeght expres: God es dijn vadere [83]
En Christus broeder van ons al gadere,
Volghende der beloften Abraham ghedaen,
Zoo ghy by figueren daer mueght verstaen. [85-6]

Figuere
Hier tooght men Abraham offerende zijnen zone Isaac

Gheloove.
Om dat Abraham duer Gods stranghe beheedt
Isaac tonthoofdene was langhe bereedt, [87-8]
Gheloofde en swoer hem God te dien tyen [89]
Dat hy hem en zijn zaet zou ghebenedyen
En vermenyghen als sterren an tﬁrmament. [91]

Schriftuerlic bewijs.
Ian zeyt: deis ghelofte es Gods rijcke bekent. [92]

Gheloove.
O doloreuze, dan en wilt niet trueren:
By gheloften moet u Gods rijcke ghebueren. [93-4]

76 Zie 2 Cor. 6:18.
78-9 Joh. 1:12; *hy*, God; *oprecht*, echt; zie Hebr. 12:5-8.
80-2 Jac. 2:5; *Christus gheloove*, het geloof in Christus; *hoor* (oor, oir) *in Gods habitacye*, erfgenaam van Gods woning, rijk; *telcker spacye*, altijd.
83 *expres*, nadrukkelijk; *vadere*, zie bijv. Ef. 4:6; *broeder*, Rom. 8:29.
85-6 *volghende*, als gevolg van, Gal. 4:28; *daer*, ginds, daarboven.
87-8 Gen. 22:17; *stranghe beheedt*, zware of onverbiddelijke opdracht; *bereedt*, klaar-ook 101; *langhe*, volkomen.
89 *gheloofde en swoer*, beloofde onder ede; *te dien tyen*, toen.
91 *vermenyghen*, vermenigvuldigen.
92 1 Joh. 2:25; *bekent zijn*, zijn.
93-4 *doloreuze*, treurende; *moet*, zal; (enen) *ghebueren*, ten deel vallen.

*

Figuerlic toogh.
Weit nu, dwelc ooc an u zaligh behaud cleift, [95]
Als Christus de ziele voor zijn bruut ghetraut heift
En ghemaect duer charitatyve minne [97]
Zijn dochter ende shemels conijnghinne,
Tgheloove maectse vremde pilgrem en gast, [99]
Zoo datze niet dan op hemels dijngh en past, [100]
Daer zou haren brudegoom bereedt zal vinden. [101]

Schriftuerlic bewijs.
Ad Hebraeos hooric Paulum ontbinden,
Dat Abraham ende ander zulck menigh dier
Vremde pilgrems waren ter waerelt hier
En zochten ander stede, zo hy claer ghewaeght. [102-5]

Gheloove.
Christus gheloove alle dijngh verdraeght
Ende brijnght den mensche int eeuwigh verblyen.

Figuerlic toogh.
Tgheloove weder staet alle svyants stryen, [108]
Het verwint de waerelt, naer Ioannes vermaen; [109]
Gheen temtacyen en muegher teghen staen. [110]
Dus en dorst ghy duer niemants benauwen flauwen. [111]

Gheloove.
Hier op mueghdy wel u betrauwen hauwen;
Ghelooft met vaster herten gheheel ende al
Dat verzoent es Adams doodelicken val.
Duer dat hem Christus ootmoedigh heift verneirt,

* 101 Daer sy
95 *cleven an*, een gevolg zijn van; *behaudt*, redding.
97 *charitatieve minne*, geestelijke liefde.
99 *gast*, vreemdeling (op aarde); *maectse*, maakt haar, de ziel.
100 *hemels* (lees *shemels*) *dijngh* (plur.), de zaken des hemels, de hemel; *passen op*, aandacht hebben voor.
101 *zou*, Vlaams voor het pers. vnw. enkelvoud *zij*. In deze tekst de gewone vorm, zie 140, 160 e.p.; De Castelein schreef het ook en daarnaast *zo* voor de werkwoordsvorm *zou*; zie 167.
102-5 Hebr. 11:13, 14; *ontbinden*, vermelden; *ander sulck menigh dier*, veel anderen als hij; *stede*, verblijfplaats, vaderland; *zo hy claer ghewaeght*, zoals hij duidelijk zegt.
108 Zie Petr. 5:9; *viant* duivel.
109 1 Joh. 5:4.
110 *muegher teghen staen*, kunnen het weerstaan.
111 *dorst*, behoeft; *flauwen*, de moed verliezen; *duer niemants benauwen*, door geen verdrukking van wie ook.

Zijn wy met den vader ghereconcilyeirt,
Zoo ad Ephesios blijct declaracye. [115-7]
Inden lof der gloryen duer Gods gracye
zijn wy verlost vanden val afgryzelic
Duer tsturten tbloets Christi, boven al pryzelic. [118-0]
Aldus en laet u geenzins verdwazen, [121]
Hebt goet vast gheloove.

Staervende mensche.
Tzijn schoon solazen
Ende troosten; dies ic wel doe belijdt [123-4]
Dat ghy de duere van allen dueghden zijt.

Schriftuerlic bewijs.
Weit, dat tgheloove vol goddelicker nopen
Een substancye es, daer wy by hopen
Toecommende zaken ende een argument
Van dijnghen die ons niet en zijn ontrent; [126-9]
En dats Gods rijcke, hoe wel dwoort luut stranghe,
Zoo Paulus ad Hebraeos narreirt int langhe. [130-1]

Staervende mensche.
Daer ben ic eens deels af gheperturbeirt, [132]
Want een ander wet mijn wet contraryeirt
Ende leedt my ghevaen inder zonden wet. [133-4]

Gheloove.
Weist goets moedts, u werdes zeer cort te bet.
Hier comt mijn ghespeilnede, vul van virtute. [135-6]

Hope.
Ghegroet weist, schoon edel kersten sprute,
Ledt Christi, woonste vanden helyghen gheest. [137-8]

115-7 Zie Ef. 2:12-16; *ghereconcilyeirt*, verzoend; lees: *de declaracye*, uitleg.
118-0 Zie Ef. 1:7; *inden lof der gloryen*, tot eer van (Gods) heerlijkheid; *sturten*, vergieten; *pryzelic*, waardevol, kostbaar.
121 *verdwazen*, in verwarring brengen.
123-4 *solaes = troost*, troostwoord; *dies*, daarom; *wel belijdt doen*, volledig erkennen; *duere van*, toegang tot.
126-9 (tgheloove) *vol goddelicker nopen*, waarmee God u steeds weer opwekt, steeds verder brengt-zie 58-122; *argument*, bewijs; Hebr. 11:1.
130-1 Hebr. 11:10, 16, 40; *luut stranghe*, klinkt moeilijk; *int langhe narreren*, uitvoerig vertellen.
132 *eens deels*, enigszins; *perturberen*, in verwarring brengen.
133-4 Rom. 7:23-ik zie een andere wet in mijn leden, welke strijdt tegen de wet mijns gemoeds en mij gevangen neemt onder de wet der zonde.
135-6 *u werdes zeer corts te bet*, dat zult ge zeer spoedig te boven komen; *ghespeilnede*, vriendin; *virtuut*, wonderbaarlijke kracht.
137-8 *kersten*, christen; *ledt*, lid, lidmaat; *woonste*, woning.

*

Staervende mensche.
Wie zydy, ioncvrauwe?

Hope.
Zou die zouct alder meest
U welvaert, ghezonde, zaligheyt en vrame. [141]
'Hope' es voor God almaghtigh mynen name.
Dochter shemelsch vaders ben ic ghezeyt,
U int doopzel gheassigneirt en toe gheleyt, [144]
Die u conforteren comme en ghenezen
Van uwer droufheyt.

Staervende mensche.
Wilcomme moetty wezen. [147]
Terdt neder, ghelievet uwer gracye, [148]
Dat ic virtuut cryghe en efficacye [149]
Van dijn zoete nacye. [150]

Hope.
Ghy moet wel weten, [151]
Dat ic onderzoucke alle Gods secreten. [152]

Staervende mensche.
Zo biddic u dat ghy wilt verstaercken
Mijn leden, die my doodelic snaercken.
Mynen tijt wert cort, lettel yemant acht my,
Ic moet zaen staerven. [154-6]

Figuerlic toogh.
Een beter verwacht ghy.
Paulus zeght als troost van onzen mesvalle: [157-8]

* 140 Sy die 155 luttel - 171 en mogen wi ooc
141 *welvaert*, heil; *ghezonde*, behoud; *vrame*, geestelijk nut.
144 *assigneren = toe legghen*, toewijzen; *int doopzel*, volgens de r.k. leer worden geloof, hoop en liefde bij de doop in de mens 'geplant'.
147 *al twijfeltmen*, als men twijfelt.
148 *nederterden*, afdalen; in deze betekenis eerder pas uit de zeventiende eeuw opgetekend; *ghelievet uwer gracye*, als ge zo goed wilt zijn.
149 *virtuut = efficacye*, genezende kracht.
150 *nacye*, omschrijvend gebruikt; *van dijn zoete nacye*, van u die zo beminnelijk zijt.
151 *wel*, heel goed.
152 Zie 1 Cor. 2:10, van de Heilige Geest gezegd; *secreet*, verborgenheid.
154-6 *snaercken*, pijn doen; *lettel yemant*, bijna niemand, litotes voor absoluut niemand; *achten*, aandacht hebben voor (oudste plaatsen in deze spelen, Nieuport 360, Thielt 368, Axcele 174); *zaen*, spoedig.
157-8 *verwachten*, te verwachten hebben, vgl. Rom. 8:19; *een beter*, iets beters; *mesval*, droevige toestand.

Duer de hope zijn wy ghezalight alle. [159]
Dies verblijdt zou zeere elcx drouve ghelaet, [160]
Zoo ad Romanos in twalefste staet.

Hope.

Ad Hebraeos tuughtmen ons menigh vaut, [162]
Dat Abraham, Isaac en de vaders audt [163]
Blyde ghestorven zijn, hoe wel haer verlanghen
Deffect der beloften niet en ha ontfanghen; [164-5]
Maer zaghenze van verren, wijs van te vueren
Der beloften ende dat zou zo ghebueren. [166-7]

Schriftuerlic bewijs.

Laet u niet betrueren; naer Paulus bescheedt [168]
God heift hemlieden een stede bereedt
Ende dats den hemel zonder eenigh dwalen.

Gheloove. (l. Hope)

Hier af en muegher ooc niet ghefalen. [171]
Gods heligh gheest zendt ons hier ter tijt van nu
Ende ad Romanos staet: es dien gheest in u, [173]
Zo es u God zijn rijcke toeschryvende.

Figuerlic troost.

Weist pacyent in dezen staet blyvende, [175]
God es heere van al, zo ic claer verluwe. [176]

159 Rom. 8:24; *zalighen*, zalig maken.
160 Rom. 12:12; *ghelaet*, uiterlijk; *elcx drouve ghelaet*, ieder die bedroefd is.
162 Hebr. 11:13 en 39; *menigh vaut*, uitvoerig.
163 *de vaders audt*, de oudvaders, de patriarchen van het O.T. Soms doelt dit op de aartsvaders, soms-zoals hier- op anderen met hen (Abel, Henoch, Noach; zie Hebr. 11:4-9).
164-5 *haer*, hun; *deffect*, de vervulling.
166-7 *ze*, 'deffect der beloften'; *wijs der beloften en dat zou zo ghebueren*, de belofte kennende en zeker wetende *dat het zo zou gaan* (?). Mogelijk bleef hier echter de spelling van het hs. bewaard, met *zo* = de werkwoordsvorm 'zou' en *zou* als vnw-zie de aant. bij 101. De betekenis is dan: dat de vervulling plaats zou vinden. Zeker kan men hier niet van zijn, want de drukker behield in deze tekst wel *zou* als voornaamwoord (in andere teksten slechts af en toe), maar zette toch steeds ook *zou* als werkwoordsvorm, zie bij 21.
168 *betrueren*, ter neer slaan; *bescheedt*, getuigenis.
N.B. Onder invloed van de verkeerde volgorde van zijn tekst heeft de drukker namen van sprekers veranderd. Boven 171 en 177 moet *Hope* staan, waarschijnlijk boven 179 en 213 *Schriftuerlic bewijs* en boven 189 *Figuerlic toogh*.
171 *muegher*, lees *mueghen wy* (var.); *hier af ghefalen*, zich hierin vergissen, hieraan twijfelen; *ooc*, dan ook.
173 Rom.8:14.
175 aanvaard uw toestand geduldig.
176 Rom. 10:12; *verluwen*, bijvorm van *verluden*, verklaren (Rh. Gl.).

Gheloove. (l. Hope)
David zeght: hemel en aerde zijn bee uwe
En al datter in es, van vooren tot bachten. [177-8]

Gheloove. (l. Schriftuerlic bewijs)
Van wiene mueghdy bet troost verwachten
Dan van hem die anhoort elcx caremen,
Wiens propryeteyt es altoos ontfaremen? [180-1]

Hope.
Hy es, alzoo Deuteronomij blijct,
God, ghetrauwe en rechtvaerdigh, diet al berijct. [182-3]

Figuerlic toogh.
Niemant en heift zijn hope op hem gheuzeirt
Die van hem eenighsins schiet gheconfondeirt,
Dwelc Ecclesiasticus betuught al bloot. [184-6]

Schriftuerlic bewijs.
Hier omme hoopt de rechtvaerdyghe in zijn doot
Ende zulcke hope al zijn grief gheneist. [187-8]

Gheloove. (l. Figuerlic toogh)
Alzulcke hope heift in Manasses gheweist,
Zoo wy inden bible tclaer ghewaghen zaghen. [189-0]

Staervende mensche.
Magh ic een woordt om mijn behaghen vraghen,
Zo zeght wat hope es, hier in prezencyen. [191-2]

Hope.
Hope, naer den meester der sentencyen,
Es een zeker bede duer Gods realigheyt
Van onslieder toecommende zaligheyt,
Wt gracyen ende verdiensten ryzende. [193-6]

177-8 Ps. 89:12 en overeenkomstige plaatsen; *bee*, beide; *van vooren tot bachten*, helemaal.
180-1 *caremen*, kermen; *propryeteyt*, eigenschap, aard.
182-3 Deut. 7:9 vlg.; (liber) *Deuteronomii*, vgl. (liber) *Proverbiorum* 310, (epistola) *ad Romanos* 61; *diet al berijct*, alles overvloedig maakt, u in alles zegent.
184-6 J. Sirach 2:11; *hope uzeren op*, hoop stellen op; *confonderen*, beschamen, teleurstellen (niemand hoopte vergeefs op hem).
187-8 Spr. 14:32; *in zijn doot*, als hij sterft; *grief*, smart.
189-0 Zie 2 Kron. 33:12 en het apocriefe gebed van Manasse; *tclaer ghewaghen*, de duidelijke vermelding.
191-2 *woordt*, antwoord; *om mijn behaghen*, tot mijn welgevallen (als ik zo vrij mag zijn); *hier in prezencyen*, nu ge hier op aarde zijt.
193-6 Zie Leffijnghe 311-14 aant.; *bede*, (beide), verwachting; *bedijnghe* 360 = *verbeydijnghe*, Leffijnghe 312; *realigheyt*, mildheid; *zeker*, betrouwbaar.

Staervende mensche.
Die verdienste maect my therte afgryzende [197]
Boven my ghelijck eender vloedt swellende;
Onverzekert, ontzie ic dwoordt my qwellende; [198-9]
Gods vreeze doet my den zin verzeeren. [200]

Figuerlic toogh.
Dbeghin der wijsheyt es de vreeze des heeren;
Tes al goet datmen ten goeden fyne doet. [201-2]

Staervende mensche.
Ic bedancke u van uwer doctryne vroedt
Die verlicht heift my, die zeere ben ghegrieft; [203-4]
En naer dat ic vinde troost die my ghelieft, [205]
Zo dat my 'sghelooven licht' wilt beschauwen [206]
Ende 'den stoc van hopen' onderhauwen, [207]
Reyzic te ghemoete, verlanghende zeere,
Mynen verlosser, mynen schepper en heere.

Hope.
De derde veynstere verlichtet al;
Dat es zou die in derder handt commen zal
En by u blyven als wy u ontsprijnghen. [210-2]

Staervende mensche. (l.ws. Schriftuerlic bewijs)
Niemant en betrauwe te zeere op dijnghen [213-6]
Die verganghelic zijn teenyghen stonden; [213-4]
Charitate dect de menighte van zonden,
Naer Petrus vermonden. [215-6]

197 ik schrik van die 'verdienste'.
198-9 als een zwellende rivier die over me heen zal stromen, Jes. 8:7; *onversekert*, onbeveiligd; *ontzien*, vrezen.
200 Ontzag voor God benauwt me.
201-2 Spr. 1:7 en overige plaatsen; *fijn*, doel (als de wil naar God gericht is).
203-4 *doctryne*, onderricht; *vroet*, wijs; *grieven*, verwonden, *ghegrieft zijn*, er slecht aan toe zijn.
205 *naer dat*, doordat; *ghelieven*, welkom zijn.
206 Ps. 119:105; *zo dat*, omdat; *wilt beschauwen*, zal beschermen.
207 Ps. 23:4; *onderhauwen*, steunen. Staervende Mensche krijgt hier een lamp en een staf.
210-2 *de derde veynstere* (open vak op de verdieping *verlichtet al*, wordt (geheel) licht-zoals de andere twee openingen, toen Gheloove en Hope daarin verschenen; *in derder handt*, als derde; *ontsprijnghen*, verlaten.
213-6 Kan moeilijk door Staervende Mensche gezegd zijn; waarschijnlijk door Schriftuerlic Bewijs.
213-4 Zie Ps. 146:3,4; *ten goeden fijne*, met goede bedoeling.
215-6 1 Petr. 4:8; *vermonden*, uitspraak.

*

Charitate.
O schoon creatuere,
Gheschepen naer Christus edel figuere,
By my wert al uwen grooten druc ghespaent. [218-9]

Staervende mensche.
Wie zydy, die my dus heeschelic maent? [220]
Of ic van u wachte eenyghe bate? [221]

Charitate.
O kindt en hoyr Gods, ic ben Charitate,
Ghezonden van Gods gheest, die by u blyven moet. [222-3]

Staervende mensche.
Alleene charitate dueght beclyven doet.
Maer wat es charitate, die veil drucx verdrijft? [224-5]

Schriftuerlic bewijs.
By dat de meester der sentencyen schrijft,
Charitate es liefde, alsment wel verzindt,
Daer God hem zelven met werdt ghemindt,
En onzen naesten om God oft om Gods wille. [226-9]

Staervende mensche.
De woorden paeyen my bee lude en stille, [230]
Want zy den zin zuver hauwen onghenoost. [231]

Charitate.
Peynst dat ghy vercreghen hebt grooten troost
Midts tgheloove, dwelc hem wel es qwytelic. [233]
Nochtans en werdt u dit niet profytelic,
Want dezen troost es onzeker en niet volmaect.

* 220 eysschelie
218-9 *naer Christus edel figuere*, Rom. 8:29; *spanen*, verdrijven.
220 *heesschelic manen*, dringend opwekken, toespreken; *heesschelic = eisscende*, met aandrang, MWB II 603, of de ontronde vorm van, eventueel een verlezing voor *huesschelic*, vriendelijk.
221 heb ik van u hulp te verwachten?
222-3 *hoyr*, erfgenaam; *moet*, zal; *ghezonden van Gods gheest*, Rom. 5:5.
224-5 *doet dueght beclyven*, houdt het goede in stand (is de vervulling der wet, Rom. 13:10).
226-9 *meester der sentencyen*, zie 85 en Leffijnghe 311-4; *alsment wel verzint*, als men het goed bekijkt.
230 *paeyen*, tevreden stellen, voldoen; *bee lude en stille*, volkomen.
231 want die omschrijving bevat de geest (van de liefde) zuiver en onverzwakt, onverlet; *zuver* kan ook adverbium zijn.
233 *midts*, door middel van; *hem wel qwytelic zijn*, zijn taak goed vervullen.

*

Staervende mensche.
Dat weet ic wel; dies mijn herte altoos haect
Ende es ontrust om te wetenen expres, [236-7]
Waer omme dezen troost niet volmaect en es.

Charitate.
Ic zalt u zegghen, want daer an belaen leyt. [239]
Eerst om dignorancye, der menschen crancheyt. [240]
Al waerdy van zonden zuver boven sommen,
Wat troost magh u daer af ghecommen [241-2]
Als ghyt niet en weit? Iob schrijft met allen straf: [243]
Ben ic simpel, mijn ziele en weeter niet af
En my zal verdrieten mijn aerm leven. [244-5]

Figuerlic toogh.
Ten tweesten, men vindt naectelic gheschreven: [246]
Al maect u tgheloove ghesticht, ghevromdt [247]
Duer al haer affeccyen vueren ghenomt, [248]
Nochtans by Lucas notabel calculeren [249]
En mueghdy dit gheensins presumeren.
Zoo hy zeyt: wy blyven onvruchtbaer knechten. [250-1]

Schriftuerlic bewijs.
Het derde zalmen u ooc berechten.
Ecclesiastes schrijft ons by advyze
Datter rechtvaerdyghe zijn en wyze
Ende in Gods handen zijn haerlieder waercken;
Nochtans en connenze weten noch ghemaercken
Weder hem haet of minne werdt ghecompozeirt. [253-7]

* 239 belanck
236-7 (dat weet ic) *wel*, heel goed. Evenals in het voorgaande, verraadt Staevende Mensche meer vertrouwdheid met de stof, dan men verwachten zou; *dies*, daarom; *haect*, verlangt; *expres*, nadrukkelijk, precies.
239 *belaen*, lees *belanc* (var.); *daer an belanc leyt*, dat is belangrijk.
240 in de eerste plaats om uw onwetendheid, een menselijk tekort.
241-2 *boven sommen*, meer dan te zeggen is, volkomen.
243 *met allen straf*, zeer streng, ronduit.
244-5 Job 9:20, 21; *simpel*, oprecht, onschuldig.
246 *naectelio*, duidelijk.
247 *ghesticht, ghevromdt maken*, sterken.
248 *affeccye*, (blijk van) genegenheid; *vueren*, hiervoor (93 vlg.).
249 *notabel calculeren*, zorgvuldige beschouwing.
250-1 *presumeren*, zich laten voorstaan op, vgl. 333, 479; Luc. 17:10.
253-7 Pred. 9:1; *by advyze*, weloverlegd; *weder ... of*, of ... of; *compozeren*, toebeschikken, toedenken-Vulgaat: et tamen nescit homo utrum amore, an odio dignus sit.

Charitate.
Daer es eenen troost diet al excelleirt, [258]
Waer by, al twyfeltmen teenygher huere [259]
Inder warachtigheyt vander schriftuere,
Dezen troost waerdt zulcken schrupel presentelic [261]
Ende ghebuert, om verstaen diligentelic, [262]
Als den gheloove metter waercken tempeest
Toevloeyt tughenesse vanden helyghen gheest, [263-4]
En ons waerck en dat hy in ons waerct telcx vrame
Den oppersten God tooght zijnde beqwame. [265-6]
Tgheloove metten waercken vertroost die staerven,
Maer hier wt maghmen veil meer troost verwaerven, [267-8]
Zo hier van onslieden werdt ontbonden ras.

Figuerlic toogh.
Maer ziet eerst hoe dezen gheest ghezonden was.
Twerdt uwen verstande figuerlic verclaert [271]

Figuere.
Hier tooght men tneder zenden vanden helyghen gheest op dappostolen Christi.

Charitate.
Daer alle Gods apostels waren vergaert,
Cammer wten hemel eenen soon ontrent [272-3]
Ghelijcker wijs van eenen gheest vehement [274-6]
En vervulde tgheheel huus op tzelve sayzoen,
Alzoo de Acten maken claer mencyoen. [272-6]

258 *excelleren*, transitief, overtreffen.
259 *al*, als; *teenygher huere*, te eniger ure = *teenyghen termyne* 302.
261 *waeren*, uit de weg ruimen; *schrupel*, twijfel; *presentelic*, direct.
262 *ende* (dezen troost) *ghebuert*, wordt werkelijkheid; *diligentelic*, nauwkeurig, niet 'ijverig' (Rh. Gl); *om verstaen d.*, welteverstaan.
263-4 *metter waercken tempeest*, een omschrijving van 'met de werken'? Het omschrijvend gebruik van tempeest louter om het rijm is zeer ongewoon. Misschien werd *waercken* verlezen voor *vlaercken*, een bekende fout-zie Leffijnghe 205. De betekenis 'onder vleugelgeruis' past bij de verschijning van de Heilige Geest. *tughenesse*, getuigenis.
265-6 In 265 moet het tweede *en* vervallen, zie 280-: en de Heilige Geest duidelijk maakt, dat ons werk, het werk dat de Heilige Geest in ons verricht, God welgevallig is. De zin laat toe *zijnde beqwame* op de Heilige Geest te betrekken, maar dit vormt een zinloze mededeling.
267-8 Vgl. Jac. 2:14-26; *hier wt*, door het getuigenis van de Heilige Geest; *werdt ontbonden ras*, weldra uiteengezet zal worden.
271 *figuerlic*, door middel van een figuere; *uwen verstande*, u? Waarschijnlijk te lezen *tuwen verstande*, opdat ge het goed in u op zult nemen.
272-3 *daer*, toen; *cammer*, kwam er; *soon*, geluid; *ontrent*, alom.
274-6 *gheest vehement*, hevige wind (spiritus vehemens); *sayzoen*, tijd, moment; *mencyoen maken*, vermelden.
272-6 Hand. 2:1, 2.

Schriftuerlic bewijs.
Daer deis gheest toeslaet, zonder eenyghe wijcke
Hy verzekert ons vanden eeuwyghen rijcke [277-8]
En betuught ons ende ons waerck metter spoet,
Ia zelve het waerck dat hy duer ons doet,
Dueghdelic es goet. [279-1]

Gheloove.
Paulus gheschreven gheift,
Dat dezen gheest tughenesse ghegheven heift
Onzer lieder gheest om tsvyants verminderen,
Zegghende dat wy zijn Gods kinderen.
Waer moghtmen hooren proffytygher leere? [282-6]

Hope.
Naer dezen gheest dorste David zeere,
Schryvende den psallem in zynen tijt:
Zeght mijnder zielen dat ghy mijn zaligheyt zijt. [288-9]
En elders altoos volghende Gods ghebod:
Ic zal hooren wat in my spreict mijn God,
Van hem zal zynen volcke pays commen voort. [291-2]

Figuerlic toogh.
Dats, tgheests tughenesse es al meerder confoort
Dan tgheloove, hope, charitate tzamen,
Of ooc ons waercken, hoe vul van vramen. [295]
Het blijct drye vaudt by goe redenen claer.

Charitate.
Eerstwarf deis ghetughenesse bevanghet in haer,
Als die alle dueghden can en wilt verstaercken, [297-8]
Tgheloove, hope ende my metten waercken;
Wilt dit anmaercken om waeren tbecueren dijn:
In alle zaligheyt moet de dueght vueren zijn. [300-1]

277-8 *toeslaen*, verschijnen; *zonder eenyghe wijcke*, zonder meer; *verzekert ons van*, stelt ons in het bezit van.
279-1 *betuught*, verklaart; *ja*, namelijk; *selve het waerck*, het werk zelf; *duer ons*, ter wille van ons (zie *telcx vrame* 265); *es*, lees *en*; *dueghdelic en goet*, volkomen goed.
282-6 Rom. 8:16; *om tsvyants verminderen*, tot verzwakking van sduivels macht.
288-9 Ps.35:3.
291-2 Ps. 85:9; *voort commen*, geschieden, met datief, te beurt vallen.
295 *vul van vramen*, bijzonder nuttig.
297-8 *in hem bevanghen*, omvatten; *als die*, omdat het.
300-1 *om waeren tbecueren dijn*, om de verzoeking waaraan ge zijt blootgesteld, te weerstaan; *vueren zijn*, vooraf zijn gegaan; *dueght*, als in 298, al wat tot God leidt.

Onmoghelic waert teenyghen termyne
Zonder tvoornomde Gods kinderen te zyne,
Dwelc nochtans de gheest tuught, om blusschen elcx zwaerheyt, [304]
Zonder lieghen, want Ian heetten de waerheyt. [305]

Schriftuerlic bewijs.
Ad Hebraeos staet niet voor de doove:
Niemant magh God behaghen zonder gheloove. [306-7]

Gheloove.
Ecclesiasticus in zijn advijs zeyt,
Dat den hopenden verlichten zal Gods wijsheyt.

Hope.
Vander charitate Proverbiorum staet: [309-0]
Ic bemint al dat my met minnen bevaet. [311]

Figuerlic toogh.
Vanden waercken schrijft Matthaeus breere:
Niet alle die roupen ‘heere, heere’
En zal mijn rijcke lude noch stille voen,
Maer de ghene die mijns vaders wille doen. [312-5]

Charitate.
Van liefden en waerck moet wy Ians bevroen schauwen. [316]
Die my bemint, zeyt hy, zal mijn sermoen hauwen. [317]
Mijn vader zal hem minnen voor alle zaken
Ende zullen ons woonste by hem maken. [319]

Schriftuerlic bewijs.
Hier blijcket al claer, zoo Iacop tuught bloot:
Zonder goede waercken tgheloove es doot. [320-1]

304 *dwelc*, het kindschap Gods; *blusschen elcx zwaerheyt*, een eind maken aan ieders bezwaren (de *schrupels* van 261 en 326).
305 *heetten*, noemt hem, 1 Joh. 5:6, van Christus gezegd.
306-7 Hebr. 11:6; *niet voor de doove*, voor ieder die horen kan, duidelijk.
309-0 Jez. Sirach 2:6-13; *verlichten*, vs. 10: illuminabuntur corda vestra.
311 Spr. 8:17; *bevaen*, omhelzen, aannemen.
312-5 *breere*, verder, nader; Matth. 7:21; *voen*, voeden, als kinderen aannemen; *lude noch stille*, volstrekt niet (om het rijm voor *voen* geplaatst).
316 *van liefden en waerck*, wat de liefde en de werken betreft; *Ians bevroen*, het onderricht, de mededeling van Johannes, Joh. 14:23; *schauwen*, beschouwen, luisteren naar.
317 *hy*, Christus; *mijn sermoen hauwen*, mijn woord bewaren (sermonem meum servabit); *zal*, moet.
319 *ende* (*wy*: mijn vader en ik) *sullen*; *woonste maken by*, wonen bij.
320-1 *tuught bloot*, duidelijk getuigt, zegt; Jac. 2:17.

*

Gheloove.
Tweest waerf sgheest tughen, duer rypelic op boert,
Waert al tghene dat voren es gheroert, [322-3]
Waer omme dat tgheloove met datter ancleift [324]
Den stervende gheenen volmaecten troost en gheift.
Zulc schrupel en can u niet molesteren. [326]

Hope.
Ignorancye mueghen niet pretenderen. [327]
De helyghe gheest in al zijn bediet
En zeyt al heel wt ignorancyen niet, [328-9]
Zoo ad Hebreos den text can tooghen:
Alle dijngh es naect en ontdect zynen ooghen. [331]

Figuerlic toogh.
Tweeste poynt moeten wy ooc onderscheeden: [332]
Presumpcye en magh u niet verleeden. [333]
God last, dat wy by gheenen vermane [334]
Ons eenyghe heligheyt doen te verstane, [335]
Ghelijc dapocalips doet schoon vertreck
Van eenen die niet en kende zijn ghebreck. [336-7]

Charitate.
Tderde moeten wy ooc over luudt sommen, [338]
Dats vreeze van een onzeker wt commen. [339]
Nu moet elc wel weten ongheloghen,

* 323 Weert 345 eyndt
322-3 *duer rypelic op boert*, lees *daer rypelic op loert*, let daar zorgvuldig op; *dat voren es gheroert*, wat hiervoor ter sprake kwam; *waeren*, afweren, voorkomen.
324 Toelichting bij het voorgaande: nl. waarom het geloof met (of: door) al wat er bij hoort, de ignorancye, presumpcye en onzekerheid uit 239-257, waarop de schrijver nu terugkomt.
326 *zulc schrupel*, die moeilijkheid; *can*, mag; *molesteren*, hinderen.
327 *mueghen* (wy); *pretenderen*, voorwenden.
328-9 *bediet*, wat iemand verklaart, uitlegt; *al heel niet*, helemaal niets.
331 Hebr. 4:13 (van God gezegd).
332 *onderscheeden*, duidelijk aanwijzen, noemen.
333 *presumpcye*, verwaandheid, inbeelding; *verleeden*, verleiden.
334 *lasten*, gelasten, bevelen; *by gheenen vermane*, op geen enkele wijze, nooit.
335 *doen te verstane*, reflexief, zich diets maken, inbeelden, vgl. Ps. 14:2 (Vulgaat 13:3), Rom. 3:10-12.
336-7 *vertreck doen*, vertellen; *zijn ghebreck kennen*, zijn fout toegeven, genade vragen; Op. 12:7.
338 *sommen*, vermelden.
339 *vreeze van een onzeker wt commen*, angst voor een onbekende afloop.

Dat den helyghen gheest niet en werdt bedroghen. [340-1]
Hy doet dat hy wilt, tes al in zijn maght [342]
Ende zijn woorden zijn vol alder cracht. [343]
Hy eyst die in ons allen waerct byblyvelic, [344]
Dwaerck beghint ende hendt charitatyvelick; [345]
Paulus eyst schryvelick. [346]

Schriftuerlic bewijs.
Dapostel zeyt expaert: [347]
Hy eyst duer wiene wy werden beghaert
In Gods kinderen alle te gadere
Ende duer wien wy roupen 'Abba, vadere'. [348-0]
Hy eyst die ons ghebedt voedt, bewaerende ducht,
Die om ons allen zucht zo menyghen zucht,
Zoo ad Romanos blijct met diligencyen. [351-3]

Gheloove.
Hy sturt in ons verstant met scyencyen,
Vol goedertierenheyt, zoo Esayas ontbindt. [354-5]

Hope.
Zijn vruchten zijn alle dueghden diemen vindt,
Zoo totten Galathen Paulus gheift verstant. [356-7]
En by zulcken eedt hy met goeder causen pant
Van hooryen en van glorye schoone, [358-9]
Die ons bedijnghe vanden eewyghen throone
Niet en zal frustreren noch weder legghen,
Alzoo wy ad Ephesios hooren zegghen. [360-2]

340-1 *onghelogheN*, zeker; *bedrieghen*, misleiden.
342 *hy doet dat hy wilt*, vgl. Joh. 3:6, Ef. 1:11.
343 Hebr. 4:12.
344 *eyst*, is het, ook 348, 351; *byblyvelic*, volhardend, getrouw.
345 *henden*, beëindigen, afmaken; *charitatyvelick*, liefderijk.
346 Fil. 1:6, van God gezegd; *P. eyst schryvelick*, P. schrijft het, zoals P. schrijft.
347 *expaert*, duidelijk.
348-0 Rom. 8:14, 15; *beghaert in*, verlangd tot? Waarschijnlijk is te lezen *bekaert in*, veranderd in.
351-3 Rom. 8:26; *ducht bewaeren*, vrees verjagen; *met diligencyen*, liefdevol, maar hier waarschijnlijk een rederijkersformule voor 'duidelijk'.
354-5 Jes. 11:2; *met scyencyen*, en kennis; *ontbinden*, verklaren.
356-7 *totten Galathen*, voor (epistola) *ad Galatas*; Gal. 5:22; *verstant gheven*, meedelen.
358-9 *eedt*, belofte; WNT 12 I 309 verklaart *panden van* hier als 'in beslag nemen', maar dit past niet en daarbij was dan *aan* in plaats van *van* te verwachten. Naar Ef. 1:14 moet *es pant* gelezen worden, is onderpand, zekerheid-vgl. 487 en Meenene 231; *hoorye*, erfenis; *met goeder causen*, op goede grond.
360-2 *bedijnghe*, verwachting, zie *bede* 194; *frustreren = weder legghen*, te niet doen; Ef. 2:18.

*

Figuerlic toogh.
Niemant en hebbe vaer, naer Ians beschryven.
Dezen gheest zal eeuwelic by ons blyven [363-4]
En zo wiene heift om zijns lichaems vereenen
Ende daer toe zijn andwoordt met eenen [365-6]
Dat hy als Gods kindt den hemel zal verwaerven, [367]
Magh wel ghetroost ende hopelic staerven. [368]

Charitate.
Derde warf want het tughen des gheests verheven [369]
Onzer lieder gheest over ghegheven [370]
Tgheloove en waerck duer charitaten nope. [371]
Dats tzegghen: gheloove, charitate, hope
Metten waercken, alle tzamen gheaccordeirt,
Gheift hemlien ghedaente volmaect en absolveirt. [372-4]

Schriftuerlic bewijs.
Naer dat ons gheloove een argument es,
Zoo Paulus tuught, van dat ons onbekent es,
Obschuer en doncker, daer wy in faelgieren, [375-7]
Zo en maght niet bet verlichten noch verchieren
Dan dooghste claerheyt, zo Sapientia spreict,
Die gheheel tsecreit shelighs gheests duerbreict
En werdt gheschutt in der menschen ghestichte. [378-1]

* 379 dhoochste
363-4 Joh. 14:1 en 16; *vaer*, vrees; *beschryven*, schrijven.
365-6 *zo wiene heift*, alwie hem heeft; *om zijns lichaems vereenen*, doordat de geest zich met zijn lichaam verenigt, in hem woont, Rom. 8:11-propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis; *met eenen*, tegelijkertijd.
367 Rom. 8:16, 17.
368 *hopelic*, hoopvol, vol vertrouwen.
369 *want*, doordat.
370 *onzer lieder*, onze; *over ghegheven*, lees *heift overghegheven*, heeft geschonken.
371 *duer charitaten nope*, door aansporing van de liefde, door liefde gedrongen.
372-4 dat wil zeggen, (de Heilige Geest) vervolmaakt geloof, liefde, hoop en werken samen en bevrijdt van de zonde; *accorderen*, verenigen.
375-7 Hebr. 11:1; *argument*, bewijs; *faelgieren*, falen, vgl. Wijsheid 9:16.
378-1 daarom kan niets het geloof (als kenbron) beter verlichten dan het hoogste licht, zoals het boek Wijsheid zegt, dat toegang geeft tot heel de verborgenheid van de Heilige Geest en opgevangen wordt in de mensen; *verchieren = verlichten*; *ghestichte*, persoon, wezen.
De schrijver volgt gedachten uit wijsheid 7 en 8 over *dooghste claerheyt*, de wijsheid (7:29), die zich in de mensen begeeft en deze tot vrienden van God maakt (7:27b). Onder de wijsheid verstond men hier de Heilige Geest; deze wordt dan ook in 382 met *hy* bedoeld naar aanleiding van 7:26 over de wijsheid. Bijgevolg moet regel 380 geen betrekking hebben op *tsecreit shelighs gheests*, maar op *tsecreit shelighs Gods* (8:4 en 9:9), overeenkomstig regel 395-6; alzo te lezen.

Gheloove.
Hy es dblijncsel vanden eewyghen lichte,
Spieghel zonder smette, vlammigh gloeyende. [382-3]

Charitate.
In den bybel staet: hy es tvier verbroeyende
Waer by hy elcken zijn liefde wilt vaerghen. [384-5]

Hope.
Hy verlichtet al wten eeuwyghen baerghen,
Alzoo de Psalmiste langhs zo cloucker zeyt. [386-7]

Figuerlic toogh.
Hy es dlicht in wien es gheen donckerheyt,
Zoo Ian tuught, lichtende boven sommen fijn
Allen menschen die ter waerelt commen zijn. [388-0]

Charitate.
Wanneer dit eeuwigh licht valt tot slevens wensche [391]
Inde ziele vanden godvruchtyghen mensche
En tlicht der ziele toe spreict en schoon wilt toghen, [393]
Zo heift zou oprechte gheestelicke oghen [394]
En alle Gods diepten en tsecreit useren
Cauze weten, zien ende contempleren; [395-6]
Want duer dit licht werdt al gheopenbaert,
Zoo ad Ephesios quinto werdt verclaert. [397-8]

Schriftuerlic bewijs.
Dat ooc sgheests tughenesse, dicwil ghemyneirt,
Tgheloove vulmaect ende consummeirt, [399-0]
Es voren ghenarreirt en ontdect al naect. [401]

382-3 Wijsheid 7:26; *hy*, de Heilige Geest; *blijncsel*, glans.
384-5 *tvier verbroeyende*, het verzengende vuur, Hebr. 12:29-God is een verterend vuur; *waer by*, waardoor, waarmee; *vaerghen*, afdwingen.
386-7 Zie Ps. 97:4; *langhs zo cloucker*, als stellende trap te begrijpen: zeer krachtig, zeer duidelijk.
388-0 1 Joh. 1:5 en Joh. 1:9 (over Christus); *boven sommen fijn*, volmaakter dan te zeggen is; *commen*, gekomen.
391 *tot slevens wensche*, tot heil van ons leven.
393 *en schoon wilt toghen* (intransitief = reflexief), en zich in volle heerlijkheid openbaart.
394 *zou*, de ziel; *gheestelicke oghen*, verlichte ogen des verstands, Ef. 1:18; *oprecht*, echt, waarachtig.
395-6 Vgl. 1 Cor. 2:10, 11 en 13:12; *tsecreit useren*, het verborgen handelen; *cauze*, lees *canze*; *contempleren*, aanschouwen.
397-8 Ef. 5:13; *al*, alles.
399-0 *ooc*, werkelijk; *consummeren* = *vulmaken*, ook 468; *dicwil ghemyneirt*, vaak onderschat, nl. door de nieuwe richting (sola fide).
401 *narreren*, vertellen; *ontdecken*, in het licht stellen; *al naect*, zeer duidelijk.

Gheloove.
Sgheests tughen der charitate volmaect, [402]
Want den helyghen gheest, zo voren es verhaelt,
Es op ons als Gods pennijngh en pand ghedaelt. [403-4]
Hy woont in ons, alzo tuught tonzer eeren Ian. [405]
Hy spreict met ons, zo ic wt David leeren can. [406]
Hy eitt met ons, naer dapocalips bedien. [407]
Ende wt dien moeter by fortsen gheschien
Tusschen God en ons familiariteyt; [408-9]
Wter familiariteyt, die elcken greyt,
Spruut kennesse en wt kennessen vulvaerdigh
Rijst exces van wtnemender liefden waerdigh, [410-2]
Die ons allen houdt onder Gods proteccye.

Hope.
Als wy ghevoelen des vaders affeccye, [414]
Werden wy ghetrocken tot der liefden terstont.

Figuerlic toogh.
Dit tuught hy zelve duer Hieremyas mont,
Zegghende met zoete woorden, zoo ic besief: [417]
In eeuwygher charitaten haddic u lief;
Daer omme hebbic u ghetrocken tot my. [418-9]

Charitate
Ozeas zeyter ghelijcke redene by:
Ic zal u trecken in scharitaten banden. [420-1]

Staervende mensche.
De ziecte beneimt my mijn verstanden, [422]
De doot comt, daer ic tqwaet duer stranghe messe. [423]
O God, de ziele wilt wter vanghenesse. [424]

402 *der*, lees *de*; vgl. de accusativus in 400.
403-4 Ef. 1:14 en 4:30; *Gods pennijngh*, handgift; *pandt*, onderpand.
405 Joh. 1:14 en 1 Joh. 4:13.
406 Ps. 50:1 en 7.
407 Op. 3:20; *bedien*, uitleg.
408-9 *by fortsen*, noodzakelijk: *gheschien*, ontstaan; *familiariteyt*, vertrouwelijkheid = *familyaerschap* (hapax) 444.
410-2 *greyen*, welkom zijn; *vulvaerdigh*, adjectief, volmaakt; *exces*, overmaat; *exces van liefden*, de allerhoogste liefde.
414 *affeccye* = *liefde* 415.
417 *besief* = *beseven heb*, begrijp, weet.
418-9 Jer. 31:3; *in* (met) *eeuwygher charitaten*, in caritate perpetua.
420-1 Hos. 11:4; *in* (met) *scharitaten banden*, in vinculis charitatis; *redene*, woorden.
422 *verstanden*, verstaan, als substantief: de ziekte maakt dat ik u niet meer goed horen/volgen kan.
423 *tquaet*, de ziekte; *messen*, missen, ontgaan; *stranghe*, op hardvochtige wijze.
424 *vanghenesse*, gevangenis, het lichaam.

Ic dancke dynen gheest, die my heift duergoten, [425]
Duer wiens tughen den hemel my es ontsloten
Ende nieuwen wegh ghemaect, zoo Paulus tuught vroet,
Duer sturten van Christus ghebenedijdt bloet. [427-8]
Hope, gheloove ende charitate
Zijn in my wtcommen, al eyst late. [430]
Niet by mijn verdiente, zoot goet es om weten,
Maer duer sgheests tughen groot onghemeten. [432]
Hier in rustic my, want my therte grieft.
O heere, schuert den wegh, alst u belieft. [433-4]
Mijn zinnen verfraeyen, dolende duer sdoots tempeest. [435]
O God, dat doet uwen wonderlicken gheest.

Gheloove.
Dus leyt hy vul dolijnghe in God wel ghesticht,
Metten helyghen gheeste claer verlicht,
Duerdroncken in Gods troost; niet magh hem mesvoughen. [437-9]

Hope.
Tharen brudegoom gaet haer de ziele voughen,
Dieze vast tot hem trect onghecesseirt. [441]

Charitate.
Met Gods gheest leyt zou altoos gheoccupeirt [442]
In sprake, kennesse, liefde en zoetheyt; [443]
In zijn familyaerschap en in zijn goetheyt
Verzekert, vultroost, gherust eenpaerlic. [444-5]

425 *duerghieten*, doortrekken, vervullen.
427-8 Hebr. 10:19, 20; *nieuwen wegh* (es) *ghemaect*, zonder lidwoord, naar het Latijn van de Vulgaat; *vroet*, in zijn wijsheid.
430 *wt commen*, uitgekomen, ontloken.
432 *tughen*, getuigen, getuigenis; *onghemeten groot*, onmetelijk krachtig.
433-4 *hem rusten in*, vertrouwen op; *my therte grieft*, mijn geweten kwelt me, ik heb berouw; (den wegh) *schueren*, openen.
Hierna denke men een korte pauze.
435 *mijn zinnen verfraeyen*, mijn geest verblijdt zich; *dolende duer sdoots tempeest*, hoewel ik door de verschrikkingen van het sterven de uitweg nog niet zie.
437-9 De drie deugden knielen bij de gestorvene.
vul dolijnghe, ondanks al zijn dwalingen; *wel ghesticht*, ten volle gesterkt; *duerdroncken*, vervuld van, znl. bijvorm van *doordrongen*, of ongewoon part. van *doordrenken*, zie WNT s.v. doordronken II; ook Wynoxberghe 490; *niet en magh hem mesvoughen*, niets kan hem (meer) deren.
441 *vast* = *onghecesseirt*, snel, direct.
442 *leyt gheoccupeirt* = *leyt bezigh* 455; Rh. Gl. ‘vervuld’ (?); *altoos*, voortdurend.
443 in woord, kennis en innige liefdesprekend, wetend en innig liefhebbend.
444-5 *verzekert in* ..., veilig door Gods genadige vertrouwelijkheid; *gherust eenpaerlic*, voor goed tot rust gekomen.

*

Figuerlic toogh.
By figueren magh elc maercken claerlic,
Dat hem es ontdaen by gracelicker soorte [447]
Gods eeuwigh rijcke ende shemels poorte
Ende den wegh van den eeuwyghen levene.

Figuere.
Hier tooghtmen dlam nemende den bouck wt svaders handen, dien ontdoende.

Ghy ziet daer: den bouc metten sloten zevene,
Die niemant conste, hoe blyde hoe gram,
Werdt open ghedaen van tghedoodde lam,
Alzo dapocalips ons maect ghenezigh. [450-3]

Schriftuerlic bewijs.
Met hemelsche dijnghen leyt hy al bezigh
Ende en contempleirt gheen ander zaken. [454-5]

Gheloove.
Hier op laet ons concluzye maken,
Slutende ons meenijnghe ter bester vauwen. [456-7]

Hope.
Edel spectatuers, bee mannen en vrauwen,
Hier mooght ghy schauwen en zijn contemplerende,
Als nu dezen mensche agonizerende; [458-0]
Alzo zaen als hy ghevoelde de bitter doot, [461]
Al dat vander waerelt was, van hem vloot.

Charitate.
Wy hebben hem anghegaen zeer feestelic,
Hem troostende zo wy best moghten gheestelic; [463-4]
De helyghe gheest waerct in ons even staerck,
Och, duer den gheest zijn wy zelve sgheests waerck.
Maer den troost by onslieden gheexibeirt [467]

* 451 niemant ontsluyten conste
447 *ontdoen*, openen; *by gracelicker soorte*, uit genade. Dit omschrijvend gebruik van vr. *soorte* is ongewoon; te denken valt aan verwarring met onz. *soort*, lot, lotsbeschikking.
450-3 Op. 5:1; *conste*, lees *ontsluyten conste* (var.); *niemant hoe blyde hoe gram* (verdrietig), absoluut niemand; *tghedoodde lam*, vs. 6; *ghenezigh*, lees *ghelezigh* (lezende). Geen van beide woorden is van elders genoteerd.
454-5 *al*, uitsluitend; *contempleren = schauwen* 459, beschouwen, overpeinzen.
456-7 *concluzye maken*, eindigen; *sluten*, in een conclusie vastleggen; *ter bester vauwen*, zo goed mogelijk. De spelers wenden zich tot het publiek.
458-0 *spectatuers*, toeschouwers; *bee ... en*, zowel ... als; *als nu*, nu; *dezen mensche agonizerende*, Staervende Mensche.
461 *alzo zaen als*, zodra.
463-4 *enen angaen*, iemand toespreken; *feestelic*, met veel zorg-vgl. *iemand feest doen*, WNT III 4402, werk van hem maken, belang stelling voor hem tonen (De Castelein, Coornhert); *zo wy best moghten*, zo goed we konden.
467 *exiberen*, aanbieden, geven.

En was niet volmaect, noch gheconsummeirt.
Shelighs gheests andwoorde, goddelic bedocht, [469]
Was by charitaten an zynen gheest ghebroght
En heift, ghelijc hy alder dueght es ghewuene,
Hem verclaers ghedaen dat hy es Gods zuene, [471-2]
Zo dat hem veil meer troosts es ghevallen
Van sgheest tughen dan van onslien allen.

Schriftuerlic bewijs.

Om dan te commene ter substancyen: [475] [475]
Naer dat den gheest niet zeyt wt ignorancyen,
Die doet dat hy belooft ende niet en lieght;
Die berau en dueght raedt en niet en bedrieght; [478]
Presumpcye verdrijft, desperacye schendt; [479]
Die volmaect betrauwen toe brijnght en zendt; [480]
Die tgheloove verlicht, de hope conforteirt;
Die de waercken beghint ende continueirt;
Charitate inflammeirt, druc can minderen; [483]
Die ons adopteirt tot Gods kinderen;
Die tonslien comt en zijn woonste in ons maect, [485]
In ons blijft en naer ons welvaert haect; [486]
Die es van onzer redempcyen den pandt
Ende den godspennijgh van thooghste landt, [487-8]
Den pacyent verlichtende met dmeeste goet, [489]

469 *antwoorde*, belofte, getuigenis; *goddelic bedocht*, g. van aard.
471-2 en de Heilige Geest, die immers altijd goed doet, heeft hem duidelijk gemaakt, dat hij een zoon van God is.
475 *substancye*, hoofdzaak; *niet*, niets.
475 Om dan tot de hoofdzaak te komen:
omdat de Heilige Geest niets zegt zonder er zeker van te zijn, geen onwaarheid spreekt, maar doet wat hij belooft, zonder misleiding opwekt tot berouw en goede werken, zelfverheffing verjaagt en wanhoop te niet doet,
478 *raden*, opwekken tot; *berau en dueght*, berouw en goede werken.
479 *desperacye schenden*, wanhoop verdrijven.
480 ons tot volmaakt vertrouwen brengt, het geloof verheldert, de hoop versterkt, wat hij begint ook voleindigt, liefde aanvuurt, smart kan wegnemen, ons aanneemt als kinderen van God,
483 *inflammeren*, ontsteken.
485 tot ons komt en woning bij ons kiest, in ons blijft en vurig verlangt naar onze zaligheid, onderpand is van onze verlossing en handgift van de hemel,
486 *welvaert*, heil, zaligheid.
487-8 *redempcye*, verlossing; *thooghste landt*, de hemel.
489 (en) omdat hij de zieke verlicht met het beste geneesmiddel doordat deze in het gezegend bloed van Christus gedoopt wordt, hem met Gods genade voedt,

Als ghedoopt in Christus ghebenedijdde bloet; [489-0]
Metter Gods gracyen zijn herte spyzende,
Verzekert dat hy zal zijn verryzende [492]
En Gods glorye, zo elc Christen behoort,
Eeuwelic en altoos dan zal bezitten voort,
Volghende de beloften alle gadere [495]
Ghedaen Abraham onzer alder vadere, [492-6]
Als een van Gods kinderen daer naer verlanghende;
Die ziele, in haer brugooms aerms hanghende [498]
En die wten lichame expirerende, [499]
God den vader recommanderende,
Daer wy den gheest latende in zijn ghevromt; [501]
Slutende: dat tghetughen des gheest voornomt, [502]
Om dat hy den ziecken verzekert te wensche, [503]
Den meesten troost es vanden staervende mensche. [475-504]
Ons submitterende zegghen wy int erruers: [505]

Figuerlic toogh.

Dezer feesten voortzetters ende spectatuers, [506]
Bee edel en onedel, vol der consten, [507]
Die ons spel hebt ghehoort wt rechter ionsten, [508]
Neimt danckelic in u Ghendtsche lande gaerde [509]
Ons vertoogh van u vrienden van Audenaerde. [510]

Finis.

489-0 *dmeeste goet*, het beste geneesmiddel; *als ghedoopt*, doordat hij ondergedompeld wordt.
492 (en) hem verzekert dat hij zalig zal worden en dan-zoals voor elk christen weggelegd is-Gods heerlijkheid voor eeuwig en altijd zal bezitten,
495 volgens al de geloften aan ons aller vader Abraham gedaan, waarnaar de zieke als een van Gods kinderen verlangt,
492-6 *verzekert*, persoonsvorm; *behoren*, bestemd zijn voor; *volghende*, overeenkomstig.
498 en de Heilige Geest de ziel, wanneer ze het lichaam verlaat en in de armen van haar bruidegom ligt, aan de vader opdraagt, waardoor wij stervende moed vatten,
499 *wten lichame expirerende*, zodra ze het lichaam verlaat.
501 *daer in*, waarmee; (*ghe*)*vromen*, bemoedigen.
502 besluiten wij: dat het bovengenoemde getuigenis van de Heilige Geest, omdat dit de zieke volmaakte steun geeft, de sterkste hulp is voor de stervende mens.
503 *te wensche verzekeren*, volmaakte steun geven.
Hier volgt een parafrase van 475-504.
475-504 In deze lange zin staan stellig enkele fouten: 498 *Die ziele*, lees *Die die ziele*; 499 *En die*, lees *En*; 500 *recommanderende*, lees *es recommanderende*; 502 *slutende*, lees *sluten wy*.
505 Deze regel hoort bij de volgende claus; 506-510 is object bij *zegghen wy*.
ons submitterende int erruers (voor *in derruers*?), ons aan uw oordeel onderwerpende, wanneer we ons vergist hebben.
506 *voortzetters*, begunstigers, nl. de *gouverneurs* uit regel 5 en 6.
507 *vol der consten*, vervuld van liefde voor de kunst.
508 *hebt ghehoort wt rechter ionsten*, vriendelijk hebt aangehoord.
509 *neimt danckelic*, aanvaard in dank; *lande gaerde*, ws. vergat de zetter *lande* na correctie in *gaerde*, weg te nemen.
510 *vertoogh*, vertoning.

Loo, In vuerne ambocht.

Loo in Vuerne Ambocht

kamer
DE ROYAERTS of FONTEYNISTEN
zinspreuk
'*Ic verrycke de Royen*'
antwoord
Jesus Christus advocaet en vuldoender voor Godt den vader

(vierde prijs)

Inleiding

De personages

Hoofdpersoon
Staervende Mensche

Helpers
Sgheests Cracht, de kracht van de Heilige Geest,
Schriftuerlic Woordt, het Nieuwe Testament, samen doot God gezonden (41).
Ze vormen een homogeen paar, twee geestelijken, die - door de Heilige Geest geleid - hulp bieden op grond van het evangelie. Regelmatig elkaar afwisselend (met verspringing na de eerste en de tweede toog, 150, 400) vervullen ze deze gezamenlijke taak met slechts een gering verschil in de aanbieding van de bijbelteksten. Sgeests Cracht beroept zich op wat hij gelezen heeft (*zo ic las*, 126), Schriftuerlic Woordt leest ter plekke voor (*hoort Paulus belijdt lezen*, 84).
Onze voorspoet 437 wijst op hun menselijk niveau.

Attributen

Schriftuerlic Woordt heeft een boek bij zich. Staervende Mensche krijgt in het begin van het Spel een wit kledingstuk als symbool van de doop (65).

Overzicht van vorm en inhoud

In Loo is de hoofdpersoon van begin tot eind aan het woord. Hij stelt een vraag of maakt een opmerking, krijgt een op bijbelteksten steunend antwoord, geeft zijn instemming daarmee te kennen (*Lof God, dat ...*) en komt met een volgende vraag.

De proloog is door rijm afgescheiden, de afsluiting aangehecht. Binnen het Spel liggen geen rijmgrenzen. Wel eindigen veel clauzen met een rijmpaar, maar de volgende beginnen dan met hetzelfde rijm; daar is geen scheiding bedoeld.

Naar de inhoud is de volgende indeling te herkennen:

a	20-47	kennismaking
b	48-74	de doop als voorwaarde
c	75-209	de geestelijke dood (scheiding van God)

N.B. Er staan vrij wat bedorven of waarschijnlijk bedorven plaatsen in de tekst. De Antwerpse druk bracht slechts een zestal verbeteringen aan.

d	210-307	de lichamelijke dood
e	308-470	de eeuwige dood
f	471-503	Staervende Mensche is overtuigd

Proloog 1-19
Begroeting van de stedelijke regering, lof voor de keizer en de gastheren.

Spel 20-503

a 20-47 *Staervende Mensche is wanhopig, omdat hij door de erfzonde belast is*.
Waar kan ik hulp vinden?
Schriftuerlic Woordt en Gheestelic Cracht bieden zich aan als door God gezonden helpers.

b 48-74 *De doop als voorwaarde*
Wat is mijn sterkste steun in het sterven?
Drieërlei dood bedreigt u: geestelijk, lichamelijk en eeuwig. Hulp is alleen mogelijk voor hen die de doop ontvangen hebben (het sacrament van het geloof).
Staervende Mensche krijgt een wit overkleed als symbool daarvan.

c 75-209 *De geestelijke dood is te niet gedaan door Christus*
Wat is dan mijn sterkste steun?
God heeft Adam voorzegd, dat een nakomeling van Eva de kop van de slang zou vermorzelen.
88
Wie is dat?
Jezus Christus.
99
Hoe kan Christus mij het leven teruggeven?
De geestelijke dood is het loon van de erfzonde.
Alleen iemand die zelf zonder zonde was, kon deze wegnemen. Daarom moest Christus Jezus voor u als kind op aarde komen. Toen God u bewust maakte van de zonde, stelde hij tegelijkertijd Christus Jezus als redder in uitzicht.
141
Toon me dit in een toog.
Figuere van Christus aan het kruis en de koperen slang. Hij is de herder, de boom des levens en de samaritaan, die u genas door zijn dood.
188
Wat moet ik dan doen?
Neem zijn hulp aan en prijs zijn genade. Hij overwon Goliath, sloeg uw schuldbekentenis aan het kruis en opende de weg naar het eeuwige leven.

d 210-328 *Na de lichamelijke dood de opstanding*

214
Wie kan me helpen in het lichamelijk sterven?
Christus. Door zijn opstanding zult ook gij opstaan.
Wie in hem gelooft, verwerft het eeuwig leven.
251
St M. erkent, dat geen sterkere vertroosting mogelijk is.
Alle doden worden op de dag van het oordeel opgewekt, maar alleen degenen die hun kleren uit geloof schoongewassen hebben in zijn bloed, zullen met hem verder leven; de anderen gaan naar de hel.

269
Hoe kan ik dat doen?
De Heilige Geest laat dit doen door *de kerk*, die de bruid van Christus is en uw moeder.
283
Maar als ik ze opnieuw besmeur?
God vergeeft, wie *berouw* heeft.

e 308-470 *Redding van de eeuwige dood*
De duivel zegt, dat ik om Gods gerechtigheid eeuwig verdoemd ben en mijn geweten zegt dat ook.
Als ge uw zonden *belijdt*, wordt u vergeving geschonken.
Daar staan in de bijbel bewijzen te over van.
329
Maar volgens de duivel verhoort God geen zondaren.
God versmaadt geen berouwvol hart. Wie op eigen deugd vertrouwt, wordt verworpen, maar wie nederig om genade smeekt, niet.
349
Mag ik ondanks mijn zonden Christus om kwijtschelding vragen, of moet ik voorbede verzoeken aan de heiligen?
Bid en u zal gegeven worden.
361
Waarom raadt menig geestelijke dan voorbeden aan?
Alle gebeden hebben hetzelfde doel, maar om Christus alle lof te geven, moet ge u direct tot hem wenden.
385
Geef hierbij een aanschouwelijke toelichting.
Figuere Christus als middelaar aan Gods rechterhand
395
Hoe weet ik zeker, dat God me om Christus zal vergeven?
Door het geloof en door de kerk, die - geleid door de Heilige Geest - u tot lid van Christus maakt, uw zonden wegwast in Christus bloed en u het witte bruiloftskleed geeft.
412
Toch blijft de duivel dreigen, omdat ik geen boete gedaan heb met goede werken.
Als zondaar ben ik daartoe niet in staat. Daarom raden velen me, *aflaat* te kopen of nog in een *kloosterorde* te treden.
Houd u alleen aan Christus, hij heeft alles voldaan. Bovendien liet hij u zijn vlees en bloed om te gebruiken tot zijn gedachtenis. In de *eucharistie* wordt ge opnieuw één met hem.

f 471-503 *Overgave*
Help me Christus.
Vertrouw gerust en weer de duivel af door geloof.
484
Dank God, dat ge me in staat stelt met Christus te sterven en op te staan.

Dit is de hoogste heerlijkheid. Zie (als Stephanus) hoe Christus over zijn vijanden triomfeert.
Figuere Christus met zijn vijanden onder de voeten.
500
Nu vraag ik, als Symeon, in vrede te mogen sterven, want mijn ogen hebben uw zaligheid gezien.

Afsluiting 504-511.
Zegewens voor de organisatoren, die door leiding van de Heilige Geest tot hun belangrijke vraag gekomen zijn; geen captatio benevolentiae, maar de verzekering, dat de Royaards volledig achter hun antwoord staan.

De godsdienstige opvatting

Loo is een orthodox spel. De kerk is voor de schrijver bruid van Christus, van wie ze de Heilige Geest ontving (274). Door haar laat deze zondaars reinigen (280). Zekerheid van zonde-vergeving krijgen ze door het geloof en *vervolgens door de kerk* (402). Zij verenigt hen met Christus en wast het bezoedeld doopkleed schoon in diens bloed. De sacramenten doop (65), biecht (317) en eucharistie (404, 454) worden genoemd. Zoals Christus één werd met de kerk, ontstaat bij de communie zijn broederschap met de mens (459).

De auteur heeft milde kritiek. Vergeving van zonden om Christus wil moet men rechtstreeks aan God vragen, zonder tussenkomst van aardse middelaars (heiligen). Gebeurt nochtans het laatste op raad van de kerk, dan is dat niet erg, want het hoofd Christus en zijn leden zijn eensgezind en bedoelen allen gelijkelijk smensen heil (349-368). Aflaat en begrafenis in orde-kleding zijn overbodig, omdat het bloed van Christus alle zonden afwast (424).

De refreinen raken de stof van het spel niet. Het vroede herinnert aan de vorstinnen die de vrede van Nizza bewerkten.

De opvoering

De Royaerts van Loo behoorde blijkbaar tot de kamers die het zuinig moesten doen. Ze trad op met het minimum van drie personages en drie figueren, alle met dezelfde hoofdpersoon. Bij de derde wordt Staervende Mensche opgewekt om (als Stephanus) naar boven te kijken; daar was dus de vertoning. De tweede, met God de Vader, had traditioneel in de troon boven plaats. Omdat Christus daarbij ook samen met de Vader te zien moest zijn, nu niet zittend maar staande, zal de derde op dezelfde plek uit de tweede gevormd zijn. De aantekening in de marge hierbij vermeldt de Vader niet, maar dit gebeurt wel in de vierde togen van Thielt en Deynze. De eerste toog, ook wel boven, kan bestaan hebben uit een crucifix en een koperen slang, zoals mogelijk ook in Nieukercke.

Beneden was slechts een kamertje nodig voor de hoofdpersoon om in te sterven. De voorbereiding op dit einde, waarin een laatste aanval van de duivel moet worden afgeweerd, begint na 470 met een aanroep tot Christus om bijstand. Terwijl de helpers Staervende Mensche geleiden uit de wereld, het diensthuis van Pharao, geven ze hem iets te eten als aanduiding van het paasmaal en laten ze hem de deurposten van zijn sterfkamer rood maken (eventueel met stroken papier), opdat de dodende engel voorbij zal gaan. Ik denk, dat de regisseur dit alles inderdaad aanschouwelijk maakte. Wanneer Mensche dan Christus in zijn heerlijkheid gezien heeft, legt hij zich te bed en spreekt de bekende woorden van Symeon. De schrijver vermeed een symbolische weergave van het laatste sacrament (anders dan zijn collega uit Tienen), door aan te sluiten bij Exodus 12 en overige plaatsen.

Eenvoudig is de symboliek in de kleding van de hoofdpersoon. Hij krijgt in het begin een ‘cleedt’, symbool van de doop, waarbij het geloof wordt ingestort. Het is wit, als de doek die de priester op een dopeling legt ten teken van verlossing uit de erfzonde. Het moet ook kort geweest zijn, misschien slechts een lap over de schouders, want de vuile kleren van zijn eigen zonden blijven zichtbaar. Mensche draagt zorg, dat het daardoor niet besmeurd wordt (283). Later wordt alles bedekt door een bruiloftskleed (404).

Na het overlijden gaat het kamertje met een gordijn dicht en komen de helpers naar voren om de afsluiting te spreken.

*

Loo, in Vuerne Ambocht.

Prologhe.
In dit spel zijn dry personagen: Sgheests cracht, Schriftuerlic woordt, Staervende mensche.

Sgheests cracht.

Hoogheyt, moghentheyt, cracht, victorye,
Laudable wijsheyts consistorye,
Eere, prijs, glorye van sleews ghenoten, [1-3]
Wt wien Karolus, met gracyen duergoten,
Ons es ghesproten, Roomsch Keyzer verheven,
Met die hem en u ionstigh ancleven
Altijts in tleven, naer sgheests virtuut innelic. [4-7]
Wt reynder herten, met een saluut minnelic,
Wy u goetionstigh int generael eeren. [8-9]

Schriftuerlic woordt.

Edel prince, met u loyale heeren
Der Fonteynen, die met iolyte zoet
Nu vloeyen, alst past by apetyte, doet
Der consten fonteyne met wel beraden zin, [10-3]
Daer elc magh den gheest commen baden in
Duer rhetorijckelicke operacye, [15]
U bieden wy ionstyghe salutacye. [10-6 +]

[+]FF 3 v.

* Sgheests Cracht tot de stedelijke autoriteiten (1-9).
1-3 *laudable wijsheyts consistorye*, lofwaardige raadkamer van de wijsheid (= Gent); (zij u) van *sleews ghenoten*, de andere 'leeuwen' = Vlamingen.
4-7 *wt wien*, Karel V was te Gent geboren; *met gracyen duergoten*, vervuld van, bij Gods genade, bepaling bij R. Keyzer; *met die*, en ook wie; *ionstigh ancleven*, in genegenheid aanhangen; *altijts in tleven*, hun leven lang; *sgheests virtuut innelic*, de kracht van hun geest.
8-9 *minnelic*, hartelijk; *goetionstigh*, vriendelijk; *int generael*, samen.
10-3 *loyael*, rechtschapen; *iolijt*, vreugde; *alst past by apetyte*, zoals met uw verlangen overeenkomt (spreuk van de gastheren); *der consten fonteyne* (bron), de rhetorica; *met wel beraden zin*, weloverwogen.
15 *duer rhetorijckelicke operacye*, door het optreden van de rederijkers.
10-6 Schriftuerlic Woordt tot prins en bestuurders van de Fonteyne.

*

Sgheests cracht.
Om voorts tuwer vraghen, edel nacye,
Solucy te gheven met claren betoghe, [17-8]
Zo vaett doch danckelic deis onze prologhe. [19]

Staervende mensche.
Wee my, eylaes, aerm mensche staervende:
Den boom des levens moet ic zijn daervende, [21]
Bevreest dat my Gods ijnghel schenden zal,
Wt thof der wellust, inder allenden dal
Ghestelt duer mijn inobedyencye. [22-4]
Voor seeuwighs levens excellencye,
Es sdoots sentencye op my ghedaect,
Daer ic van staerven was vry ghemaect. [25-7]
Duer Adam, die eerst anvaerde tverzeeren,
Moet ic nu weder in daerde verkeeren
Met pynelic labuer; niet magh Gods woort falen. [28-0]
Waer zal ic moghen troost en confoort halen,
Om niet dezolaet in eeuwigh toren sneven
En desperaet den moet verloren gheven?
Zo zeght my, vrienden, wie my doch magh baten? [31-4]

Schriftuerlic woordt.
Ach broeder bemint, wilt zulc gheclagh laten,
Want God die zo bermhertigh bereet leift, [36]
Wie zo ghenadigh zelve becleedt heift
Adam en Eva, vol zonden qwaligh, [37-8]
In teeckin dat elc werdt bevonden zaligh

* 37 Die
17-8 *nacye*, hier voor de gastheren; *solucye*, antwoord.
19 *zo vaett doch*, aanvaard dan; *danckelic*, in dank.
21 Gen. 3:22-24; *daervende zijn*, missen.
22-4 (bep bij *ic*) *schenden*, verderven; *wt ... ghestelt*, nu ik uit het paradijs op aarde ben geplaatst.
25-7 *voor*, in plaats van; *excellencye*, heerlijkheid; *sdoots sentencye*, het doodsvonnis; *daken op*, ten deel vallen, treffen; *daer*, terwijl.
28-0 Zie Gen. 3:19; *die ... verzeerde*, die als eerste dit leed te dragen kreeg; *in daerde verkeren*, tot stof vergaan 216; *pynelic labuer*, moeite en pijn; *moghen*, kunnen, passim; *vgl.* Jes. 40:8, 1 Petr. 1:25.
31-4 *confoort = troost*, bijstand; *dezolaet*, ontredderd; *in eeuwigh toren sneven*, in hellepijn vergaan; *zo zeght my*, zeg me toch.
36 *bereet leven*, hulpvaardig handelen-te lezen *bermhertigh en bereet*?
37-8 *Wie*, lees *Die* (var.); zie Gen. 3:21; *qwaligh*, hapax, lijdend, er slecht aan toe zijnde (*Rh. Gl.*)? Eerder door rijmaanpassing voor *qwalick*, verschrikkelijke zonden.

Wiens zonde bedect es naer schriftuere vranc, [39-0]
Die heift om staercken u figuere cranc, [41]
Op dat ghy niet heel zoudt over boort wenden, [42]
Willen my, Schriftuerlic Woordt, zenden
Met hem, die de name Des Gheests Cracht draeght,
Op dat ghy, die eeuwigh doot, versmacht laeght, [45]
Zoudt hebben duer ons teghen desperacye
Troosts consolacye. [46-7]

Staervende mensche.
Lof, God der gracye,
Die my noch in des doots blamacye
U lieden in troost excellent zendt,
Die my te vullen zult doen bekent gent: [49-1]
Welc my, ey laes, naer trechte propoost fijn, [52]
Onder alle troosten magh meesten troost zijn,
Waer af mynen gheest hem gheen bevroeder vindt. [54 +]

[+]FF 4 r.

Sgheests cracht.
God de heere die, boven de moeder tkindt,
Eeuwyghe liefde heift tuwaert bermhertelic,
U ziende ghevallen in zonden smertelic,
Dryerande doot staervende blamelic: [55-8]
Gheestelic in Adam, dan lichamelic,
Voort deeuwyghe doot vul pynen verzijckelic, [59-0]
Heift wt puerder ghenaden blijckelic
Dit cleedt rijckelic ghewroght te wensche,
Om daer met verchieren u, Staervende Mensche
Duer my, Sgheests Cracht, pryzelic van waerden. [61-4]
Dus, broeder beminde, willet anvaerden,
Dan zo werdt u eerst troost betoghelic. [65-6]

39-0 *in teeckin*, ten teken; Rom. 4:7; *naer schriftuere vranc*, volgens een grootmoedig woord uit de schrift? zie *frank*, WNT.
41 *u figuere cranc*, uw zwakke persoon, of u, zwakke mens.
42 *over boort wenden* (vallen), verloren gaan, 315.
45 Vgl. Ef. 2:1, 5; *eeuwigh*, voortdurend; *versmacht = doot*; *liggen*, koppelwerkwoord.
46-7 *desperacye*, wanhoop; *troosts consolacye*, de vertroosting van onze hulp.
49-1 *in des doots blamacye* (schennis, 194, zie *blamelic* 58), terwijl de dood me verderft; *in troost*, tot hulp, 147; *gent*, op vriendelijke wijze, stoplap.
52 *welc*, wat; *trechte propoost*, de juiste opvatting; *fijn*, algemeen gunstige bepaling, veel in het rijm.
54 *hem bevroeder van iet vinden*, iets weten, begrijpen.
55-8 *boven de moeder tkint*, meer dan een moeder voor haar kind, vgl. Jes. 49:15; *ghevallen in*, vervallen tot; *blamelic*, schendend-bij dood.
59-0 *voort*, tenslotte; *pyne*, hellestraf; *verzijckelic*, smartelijk.
61-4 *blijckelic*, duidelijk; *rijckelic*, prachtig; *te wensche*, naar zijn wil; *verchieren*, tooien; *pryzelic van waerden*, van lofwaardige kracht-bepaling bij *gheest*.
65-6 *anvaerden*, aannemen, aantrekken; *dan zo*, dan; *werdt betoghelic*, zal getoond, gegeven kunnen worden.

Schriftuerlic woordt.
Zonder dit cleedt zo waert onmoghelic,
Want zo wien tongheloove verdooft zwaer,
Van allen troost es hy berooft daer,
Tot dat hy van God deis gave chierigh wint. [68-0]

Staervende mensche.
Lof God almaghtigh die my zo vierigh mint,
Dat ic met deis gave ben verchiert vry;
Ach minnelic troosters, nu allegiert my
Mynen meesten troost naer u bewijs doch. [71-4]

Sgheests cracht.
Adam, ghevallen int paradijs noch,
Als God hem naect vant int benauwen qwaet,
Zo trooste hy hem met der vrauwen zaet
Voor den meesten troost (hoort my present spreken) [75-8]
Welct zaet zoude om u torment wreken,
Thooft van tserpent breken, vaett dit propoostelic. [79-0]

Schriftuerlic woordt.
Dit zaet alder meest voor u es troostelic. [81]
Zonder dit zaet, naer spropheten vermaen vroedt,
Als Sodoma en Gomorrha ghy vergaen moett. [82-3]
Duer dit zaedt (hoort Paulus belijdt lezen)
Moeten alle menschen ghebenedijt wezen,
Zo God dat zelve belooft heift crachtigh
Den vaders eendrachtigh. [84-7]

Staervende mensche.
Ach troosters warachtigh,
Welc was dit zaet dat den vyant thooft brack?

68-0 *zo wien*, ieder die, object; *chierigh*, heerlijk; *verdooven*, verblinden.
71-4 *verchieren met*, voorzien van; *vri*, edel, schoon, heerlijk, bij *gave*; *allegieren*, noemen; *bewijs*, onderrichting; *doch*, toch.
75-8 Gen. 3:9-15; *int benauwen qwaet*, in vreselijke angst; *der vrauwen zaet*, de nakomeling van Eva; *voor*, als; *present*, nu.
79-0 *welct*, lees *welc*; *u torment*, het u aangedane leed; *breken*, vermorzelen; *vaett dit propoostelic*, begrijp dit goed.
81 *alder meest troostelic*, de allerbeste hulp.
82-3 Rom. 9:29 (Jes. 1:9); *vermaen*, woord; *moeten*, zullen, 85 e.p.
84-7 De woorden naar Gal. 3:8 (Gen. 12:2) hebben daar betrekking op Abraham, maar deze werd als type van Christus beschouwd. *belijdt*, verklaring, getuigenis, 126; *lezen*: Schriftuerlic Woordt las voor uit een bijbel die hij bij zich had; *vaders = auders* 91, de vaderen van het O.T.; *eendrachtigh*, eensgezind in hun verlangen? *moeten*, zullen.

+

+FF 4 v.

Sgheests cracht.

Dit zaet, daer God zelve af belooft sprac
Den gheloovyghen auders in persone,
Es Iesus Christus, zeght Paulus ydone,
Die u onverdient wt der liefden voncken
God heift gheschoncken, [90-4]

Schriftuerlic woordt.

Als ghy verzoncken
Laeght met Adam in sdoots verzeren,
Op dat hy u tleven zoude restaureren
Eeuwigh duerende, twelc ghy hadt verloren. [96-8]

Staervende mensche.

Ach, mynen gheest verhueght in dat anhoren.
Dus troosters vercoren, tooght my int sneven: [100]
Hoe my duer Christum magh zijn ghegheven
Wederom tleven, my zo beghaerlic.

Sgheests cracht.

Ziet broeder, tleven dat hebt ghy daerlic
Van u ghewaert duer tzondigh exploot zware; [103-4]
Zonder de zonde voor u gheen doot ware,
Maer eeuwigh leven ghy gloryues moght.
Dus als ghy de zonde dangerues wrocht,
Baerde ghy de doot als den loon der zonden. [105-8]

Schriftuerlic woordt.

Om van welcker doot dan te zijn ontbonden,
Moester zijn bevonden zonder condicye
Eenen die vry was der zonden vicye,
Zoudy Gods iusticye stellen te vreden. [109-2]

90-4 Gal. 3:16; *belooft*, praed. attribuut, waarover God zei, dat hij het beloofd had; *ydone*, vaak voorkomend rijmwoord met gunstige betekenis: aangenaam, behaaglijk, lieflijk, goed; *wt der liefden voncken*, uit brandende liefde.

96-8 *met Adam*, door Adam; *sdoods verzeren*, doodsnood, 338; *restaureren*, teruggeven; *eeuwigh durende*, bepaling bij leven.

100 *vercoren*, geliefd, dierbaar; *int sneven*, terwijl ik stervende ben.

103-4 *daerlic*, tot uw schade; (*ghe*)*waeren*, afwijzen; *exploot*, gedrag.

105-8 Rom. 6:22, 23; *dangerues*, rampzalig.

109-2 *van welcker*, van deze; *ontbinden*, verlossen; *bevinden*, vinden; *zonder condicye*, beslist; *vicye*, smet, zonde; *zoudy*, zou hij, om; *iusticye*, gerechtigheid.

*

Sgheests cracht.
Dwelc niemant en moght van Adams leden,
Want overtreden hadden zy ghemeene,
Zijnde al tzamen duer de doot in weene. [113-5]

Schriftuerlic woordt.
Dat Christus Iesus en anders gheene,
De welcke alleene van zonden vry was,
Moeste tuwen troost, als uwen Messyas,
Wt des vaders ghenadyghe trezoren
Neder dalen, voor u zijn een kint gheboren. [116-0]

Sgheests cracht.
Zo dat beghaert hadde langhe te voren
Gods volc vercoren, bin swaerels wonijnghen, [121-2]
Als patryarcken, propheten, Conijnghen,
Ghevoelende hoe zy in sdoots verdommen laghen; [124 +]
Christum van verren zy commen zaghen [+GG 1 r.]
Als haren troost, zo ic Paulus belijdt las. [125-6]

Schriftuerlic woordt.
Ziende mynen dagh Abraham verblijdt was,
Sprac Christus, naer Ioannem verheven net. [127-8]

Sgheests cracht.
Tzelve ghetuught claer Gods gheschreven wet,
Want als hy u de zonde es declarerende,
Es hy u Christum voor troost docerende, [129-1]
Als de schoolmeester doet zijn scholieren.

* 116 Dats
113-5 *Adams leden*, degenen die bij Adam horen, tegenover *leden van Christus*, zie 1 Cor. 15:22; *overtreden*, zondigen; *ghemeene*, allen; *ween*, ellende.
116-0 *Dat*, lees *Dats* (var.), dat wil zeggen; *ghenadyghe trezoren*, schatkamers van genade; *een kint*, als kind.
121-2 *zo dat*, zoals dit; *bin swaerelts wonijnghen*, op aarde.
124 *hoe*, dat; *sdoots verdommen*, de vloek van de dood.
125-6 Hebr. 11:13.
127-8 Joh. 8:56; *dagh*, geboortedag; *Ioannes verheven*, de Heilige Johannes; *net*, duidelijk.
129-1 *tzelve*, hetzelfde; *Gods gheschreven wet*, de Pentateuch; *als hy*, wanneer God; *de zonde declareren*, uw zonde noemen; *voor troost doceren*, als helper aanwijzen.

Schriftuerlic woordt.
Van swaerelts beghin duer sgheests regieren
Gheen meerder troost Gods volc en briefden breedt [133-4]
Dan Christus Iesus, die voor u wt liefden heet
Zoude commen staerven de doot afgryzelyc,
Om duer zijn doot u int leven pryzelic
Te aervene, van u sdoots blame slakende, [137-8]

Sgheests cracht.
Duer tsturten zijns bloets beqwame makende.
Waer maghmen dezen troost zijn verhoghende? [139-0]

Staervende mensche.
Ach minnelicke troosters, zijt u dan poghende
Dat ic, die oyt in sdoots benauwen lagh,

Figuere. [Figuere]
Hier tooghtmen Christum an tcruce en tmotalen serpent met een rolle: Sicut Moyses &c.
Boven tcruce deis rolle: Alzoo heift God de waerelt bemint, zo dat hy zynen eenyghen zone gaf, op dat die in hem ghelooft, niet en verga, maer hebbe dat eeuwigh leven.
Ander rolle: Verblijdt ende lovet te zamen verlatende Hierusalem, want de heere heift zijn volc vertroost, hy heift Hierusalem verlost.

Doch nu figuerlic hier claer anschauwen magh
Hoe Christus my meest troost in sdoots errueren. [142-4]

Schriftuerlic woordt.
Wilt dit anmaercken hier in figueren,
Met de schriftueren daer toe betamelic;
Twerdt u in trooste zeer anghenamelic. [145-7]

Staervende mensche.
Ach God, u lovic met herten eerzamelic,
Van Christo, die my slevens behauder cam. [148-9]

133-4 *sgheests regieren*, de leiding van de Heilige Geest, 402, 505; *gheen*, niemand; *brieven*, verkondigen; *breedt*, uitvoerig, duidelijk.
137-8 *aerven in*, recht geven op, 159, 281; *tleven pryzelic*, het heerlijke, eeuwige leven; *slaken*, wegnemen; *blame*, schennis.
139-0 *beqwame makende*, (u Gode) welgevallig makende; *verhoghen*, overtreffen.
Figuere Num. 21:9 met Joh. 3:14; *motael*, metaal; *rol*, beschreven reep papier; eerste rol boven het kruis Joh. 3:16; tweede Jes. 52:9; *verlatende*, lees *verlaten* (var.), deserta Ierusalem.
142-4 *hem poghende zijn*, zich (ergens voor) inspannen; *oyt*, altijd; *in sdoots benauwen*, in angst voor de dood; *figuerlic*, door een uitbeelding; *doch*, nochtans; *erruer*, verschrikking; *hoe*, dat.
145-7 *anmaercken*, opmerkzaam bekijken; *schriftuere*, tekst; *betamelic tot*, passend bij; *twerdt u anghenamelic*, het zal nuttig voor u zijn.
148-9 *met herten eerzamelic*, uit een oprecht gemoed; *van Christo*, om Christus; *enen commen*, tot iemand komen; *slevens behauder*, als redder van mijn leven.

Schriftuerlic woordt.
Ziet hier figuerlic, die op zijn schauder nam
U, verloren schaep, wien swulfs betrapen qwelt; [150-1]
Dit es hy die tleven voor zijn schapen stelt,
Daer alle Gods volck hebben verhueght naer. [152-3]

Sgheests cracht.
Dit es den boom nu des levens vruchtbaer,
Eerst vanden ijnghel voor u bevrijdt vranc, [154-5]
Die God de vader in svolheyts tijt lanc,
Op dat ghy zijn vruchten zoudt verwaerven al. [156-7 +]

[+]GG 1 v.

Schriftuerlic woordt.
Zo wie die nutt, nemmermeer staerven zal,
Int eeuwigh leven hy hem beqwame aerft;
Al eyst dat hy naer den lichame staerft,
Noch zal hy levende eeuwigh verblyden nu. [158-1]

Sgheests cracht.
Dit es tleven, die om bevryden u
Van teewigh staerven, heift wt ghenaden puere
De cauze des doots op hem gheladen stuere,
Dwelc es de zonde, duer wien sdoots strael cam. [164-5]

Schriftuerlic woordt.
Dies hy de zonde op hem liberael nam.
Mesmaect, naer Esayas verhalen wreedt,
Daerlic ghewondt, hy zelve u qwalen leedt,
Als een malaetsche ghesleghen verduldigh; [166-9]
Dits de onnoozel die u, mensche beschuldigh,
Heift duer zijn doot ende wonden gheprezen
Om eeuwigh leven van zonden ghenezen. [170-2]

150-1 Luc. 15:5; *betrapen*, overvallen; *qwellen*, verontrusten.
152-3 Joh. 10:11; *daer naer hebben verhueght*, waarnaar met blijdschap hebben uitgezien.
154-5 Gen. 3:24; *vruchtbaer*, het rijm eist *vrueghtbaer*, MWB *vruechdenbaer*, vreugde brengend; *eerst*, vroeger; *voor u bevrijdt*, tegen u beschermd; *vranc*, veilig.
156-7 Gal. 4:4; *langhen*, schenken-*lanc* om het rijm voor *lanct*, of corrupt voor bijv. *schanc*-Vulgaat misit; *in svolheyts tijt*, toen het ogenblik voor de vervulling (van Gods belofte) gekomen was- om het rijm afwijkend van de bijbelse uitdrukking *volheyt stijts*, plenitudo temporis, de juiste tijd.
158-1 Joh. 6:51; *zo wie die nutt*, ieder die deze eet; *hem aerven in*, zich recht verwerven op; *noch*, toch.
164-5 *cauze*, oorzaak; 1 Petr. 2:24; *stuere*, wreed, bij 'doot'; *strael*, pijl of werpspies waarmee de dood werd voorgesteld.
166-9 Jes. 53:4; *liberael*, onbekrompen; *mesmaect*, gewond; *qwale*, smart; *ghesleghen*, (door God) geslagen; *verduldigh*, lijdzaam.
170-2 *onnoozel*, zondeloze; *mensche beschuldigh*, zondige mens; *ghenezen*, vrij maken; *om eeuwigh leven*, opdat ge eeuwig leven zult.

Staervende mensche.
Hoe es meerder troost bevonden, bewezen,
Dan Christus, die wt ionstyghen adere [173-4]
My cam verzoenen met zijn hemels vadere,
Voor my de schult der zonden betalende?

Sgheests cracht.
Dits de Samaritaen neder dalende,
Die in u wonden, om waeren ghepijn groot, [177-8]
Olye en wijn goot.

Schriftuerlic woordt.
Een langh termijn bloot
Hadt ghy, aerm crancke, dien medecijn noot. [180-1]

Staervende mensche.
Duer dit serpents bebloedde aenschijn root
Van u in trooste des doots venijn vloot. [182-3]

Schriftuerlic woordt.
Dus voor de zonden vuldoende duer zijn doot,
Heift hy doot, helle commen verwinnen,
Die duer u zonden ter waerelt binnen
Hadden regnacye. [184-7]

Staervende mensche.
Wat zal ic beghinnen?

Sgheests cracht.
Grijpt consolacye. [+]

[+]GG 2 r.

Schriftuerlic woordt.
En looft vul minnen

Sgheests cracht.
Hem, vander gracye.

173-4 *meerder troost bevonden* = beter bevonden troost; *bewisen*, geven; *wt ionstighen adere* (gezindheid), uit liefde.
177-8 *Samaritaen*, Luc. 10:30 vlg., typologische aanduiding van Christus; *ghepijn*, collectief, pijnen, kwellingen.
180-1 *bloot*, onbeschermd, bepaling van gesteldheid bij het onderwerp; *medecijn*, geneesheer; *noot hebben*, nodig hebben.
182-3 Opschrift *Staervende Mensche*, lees *Sgheests Cracht*; *aenschijn*, gelaat; *in trooste*, tot uw redding; *des doots venijn*, de boze dood.
184-7 *dus*, zo; *ter waerelt binnen*, op aarde; *regnacye hebben*, heersen.

Staervende mensche.
Ach herte en zinnen
Loven dy, die Christum gheift in oblacye, [193]
Die van my waert des doots blamacye.

Schriftuerlic woordt.
Hy heift den vyant u obligacye
Ghenomen, zoo Paulus propoostelic wtt-
Ant cruce ghehecht, twelc troostelic luutt-
Daer ghy ter doot by waert tallen stonden
Schriftelic verbonden. [195-9]

Sgheests cracht.
Duer zijn vijf wonden
Heift hy, David, met vijf steenen precyues
Golyas verwonnen, dies victoryues
Een heere der heeren nu triumpherende. [200-3]

Schriftuerlic woordt.
Dus was hy u staerven permuterende
In een eeuwigh leven vol aerven rijckelic; [204-5]
Daer eerst een werden was u staerven blijckelic
Ter eeuwygher doot, in zwaer verlangh grievelic,
Nu es duer Christum eenen gangh lievelic
Ten eeuwyghen levene by hem vercreghen dy. [206-9]

193 *in oblacye*, tot offerande.
195-9 Col. 2:14; *obligacye*, schuldbekentenis; *propoostelic*, ter zake; *troostelic*, bemoedigend. Het nevenschikkend verband tussen 195-6 en 197 werd niet uitgedrukt; 198-9 is een bepaling bij obligacye; *tallen stonden*, voor altijd. *Schriftelic*, door een geschreven schuldbekentenis? Volgens middeleeuwse opvatting leende Eva de zonde van de duivel, toen ze op diens inblazing inging en tekende ze een gezegelde schuldbrief doordat ze de appel in de hand nam. Uit die beeldspraak kan de aanduiding ‘schriftelic’ ontstaan zijn. Toch valt ook te denken aan ‘schriftuurlijk’, volgens de bijbel. Het WNT haalt *schriftelyck* = uit de bijbel aan (Camphuyzen).
200-3 David en de vijf stenen waarmee hij Goliath versloeg, 1 Sam. 17:40, typologie voor Christus en zijn vijf wonden, zie *Tafel* III 101.
204-5 *permuteren in*, verwisselen voor; *aerve rijckelic*, heerlijk bezit, heerlijkheid.
206-9 *een werden tot*, een overgang naar; *in zwaer verlangh grievelic*, smartelijk door het langzaam verloop; *een gangh lievelic*, een aangename tocht.

Staervende mensche.
Lof Christus, in wien meest troost gheleghen zy
My mensche, staervende in Adam gheestelic,
Daer deeuwyghe doot volght naer tempeestelic, [212]
Waer af my Christus dan es bevrydende.
Nu minnelicke troosters, zijt belydende
Wie tlichame hier magh consoleren,
Twelc staervende moet in aerden verkeren. [214-6]

Sgheests cracht.
Den troost es Christus, naer Paulus doceren.
Zoo hy starf om u zonden onwaerdigheyt,
Es hy verrezen tuwer rechvaerdigheyt; [218-9]
Zoo als ghy in Adam ter doot zijt snevende,
Zoo werdt ghy duer Christum weder levende,
Verryzende Christus tuwen voorspoe voren
En daer naer alle die Christo toebehooren; [220-3] +
Verganckelic ghezaeyt in oneerlicheyt, +GG2v.
Zal opstaen gloryues in grooter heerlicheyt;
Zoo Esayas can te vullen bewyzen: [224-6]

Schriftuerlic woordt.
U dooden heere, die zullen verryzen
Duer den dau des lichts zonder vertrecken. [227-8]

Sgheests cracht.
Die in my ghelooft, tes Christus ontdecken,
Heift teeuwigh leven; ic zal hem verwecken
Ten iongsten daghe; vaett deis wyze lesse. [229-1]

Schriftuerlic woordt.
Zo wie deel heift in deerste verryzenesse,
Zaligh es hy, zo Ioannes ghetuugh gheift;
Over zulcke de tweede doot gheen magh heift, [232-4]

212 *tempeestelic*, verschrikkelijk.
214-6 *belyden*, verklaren; *in aerden verkeren*, 29.
218-9 Rom. 4:25; *u* (uwer) *zonden onwaerdigheyt*, uw verachtelijke zonden; *rechtvaerdigheyt*, rechtvaardigmaking.
220-3 1 Cor. 15:22, 23; *ter doot sneven*, sterven; *voorspoe*, heil; *voren*, eerst; *toebehooren*, lees om het rijm *toe hooren*.
224-6 1 Cor. 15:43; wat in oneer gezaaid is, zal ...; *te vullen*, ten volle; *bewyzen*, aantonen.
227-8 Jes. 26:19; *vertrecken*, uitstel, vertraging; *duer den dau des lichts*, door het opkomende licht, zodra het licht wordt.
229-1 1 Joh. 6:47 en 54; *ontdecken*, openbaren; *verwecken*, opwekken.
232-4 De eerste opstanding en de tweede dood, zie Op. 20:4-6; *ghetuugh gheven*, getuigen-volgens het rijm moet hier bijv. gestaan hebben *aght gheift, ghedacht heift*.

Sgheests cracht.

Zeght Paulus, die duer sghelooven cracht leift.
Over die ontslapen u truerigh wezen vliet;
Gheloofdy Christus ghestorven, verrezen, ziet,
Zo zal God die wt swaerelts woonst scheeden
In Christus, met hem wt reynder ionste leeden.
De ghestorvene in Christo werden verheven
Met de veranderde noch over ghebleven
Inden wolcken, Christum gaende te ghemoete;
Met deze troostelicke woorden zoete
Troost nu elcanderen, zeght hy loyaligh. [236-4]

Schriftuerlic woordt.

Die inden heere staerven, die zijn zaligh;
Van allen aerbeyde zullen zy rusten daer. [245-6]

Staervende mensche.

Ach God, met Paulo magh ic lusten naer
Dlichamelic staerven en zo betamende,
Want tlichame metter ziele verzamende [247-9]
Met Christo verrijst om eeuwigh te levene.
Onmoghelic waert my, mensche, te ghevene
Meerderen troost, die hier ben staervende.

Sgheests cracht.

In Christo moet ghy dit zijn verwaervende
En niet laten hem, tot uwen voordeele;
Want alle menschen ten wtersten oordeele
Zullen verryzen (hebt dies memorye) [255-6]
Maer niemant om leven te zijnder glorye
Dan die in tgheloove naer Christus raedt pleyn, [+]
Al zijn cleeren zal hebben ghedwaett reyn [258-9]
Int bloet des lammekins Christi warachtigh,
Welc alleene es te openen crachtigh
Den bouck met zeven zeghelen ghesloten. [261-2]

[+]GG 3 r.

236-4 1 Thess. 4:13, 14, 17, 18; lees *ontslapen zijn*; *u truerigh wezen vliet* (ontvlied), wees niet treurig. *woonst*, het rijm vraagt de ook voorkomende vorm *wonst*(*e*), woning; *swaerelts woonst*, de wereld; *die*, de ontslapenen; *met hem leeden*, met Christus (terug)brengen. *veranderde*, naar Rom. 12:2 bekeerden; *noch over ghebleven*, die nog leven; *loyaligh*, oprecht.

245-6 Op. 14:13.

247-9 Zie Fil. 1:23; *lusten naer*, verlangen naar; *en zo betamende*, wanneer het goed is; *verzamen*, zich weer verenigen.

255-6 Zie Joh. 5:28, 29; *hebt dies memorye*, onthoud dit.

258-9 *pleyn*, duidelijk; Op. 7:14; *ghedwaett*, gewassen, van *dwaden*, bijvorm van *dwaen*; *Christus raedt* slaat op *tgheloove*, niet op het volgende.

261-2 Op. 5:9; *crachtigh zijn*, in staat zijn.

*

Schriftuerlic woordt.
Maer lacen, daerlic met Gods gramschap begoten,
Werdt elc ghesloten ten putte beneden schier, [263-4]
Die teghen tlammekin heift ghestreden fier,
Anghebeden hier in vleesschelic weilde
De Babylonische hoere en tbeilde
Der felder beeste; dies eeuwigh int sneven qwaet. [265-8]

Staervende mensche.
Ach troosters beminde, wilt dan gheven raedt
My, van natueren inder zonden vloet doodt: [270]
Hoe magh ic mijn cleedren in tlammekins bloet root
Zuver en wit wasschen in alder claerheyt? [272]

Sgheests cracht.
Den warachtyghen trooster, den gheest der waerheyt,
Die Christus zijn bruut zant om huer regieren,
Als een traurijngh om huer verchieren, [273-5]
Die tooght u dit claer, mijn vriendt vercoren.
Want u hier ziende in zonden gheboren,
Doet hy u zuveren van zulcker lette
In bloet Christi, tlammekin zonder smette,
Duer zijn bruut, de kaercke, uwe moedere,
Daer zy u aerft met Christo uwen broedere, [278-1]
Int eeuwigh leven by hem verworven.

Staervende mensche.
Maer lacen, als ic, aerm mensche verdorven,
Noch niet verstorven het vleesch ancleven zwaer,
Tzuver cleedt, in tdoopsel my ghegheven daer,
Weder eylaes onnuttelic besmuert vijnde; [283-6]
Als ic van den vyant becuert zijnde, [287]

* 279 Int
263-4 Op. 20:15; *ten putte beneden*, in de hel; *schier*, onmiddellijk.
265-8 Op. 17:14; *fier*, hooghartig; *vleesschelic weilde*, wellust; *dies eeuwigh int sneven qwaet*, waardoor hij eeuwig in de helse verschrikking moet verblijven.
270 Vgl. Ef. 2:1; *inder zonden vloet doodt*, vergaan in de zee der zonden.
272 *in alder claerheyt*, tot volkomen helderheid.
273-5 Joh. 14:16; *zijn bruut*, de kerk; *om huer regieren*, om haar te leiden; *trauringh*, verlovingsring, teken van verbondenheid; *om huer verchieren*, tot haar luister.
278-1 *lette*, gebrek; *in bloet*, lees *int bloet* (var.); *aerven in*, deel geven aan.
283-6 *lacen*, 308, 329 = *eylaes* 286; *verstorven* (zijnde), verdwenen; *het vleesch* (gen.) *ancleven*, mijn gehechtheid aan het vlees; *zwaer*, adjectief, log, lomp, of adv. hevig; *onnuttelic*, op goddeloze wijze.
287 *becueren*, verleiden.

Die als een leeu my ommerijnghen can,
My hebbe daerlic laten verslijnghen dan [288-9]
Duer tvulbrijnghen van zynen heessche boos,
Den gheest tonder zijnde den vleesche loos,
Zo ben ic weder duer tleven beestelic [290-2]
Gheworden gheestelic?

Schriftuerlic woordt.
Gheen troost zo keestelic
Als Christus voor die in zulcken noode stoet, [294-5 +]
Die als God verwecken zulcke doode moet, [+GG 3 v.]
Zullen zy verryzen, zoo wy gheleert lezen. [296-7]

Sgheests cracht.
Bekeert my heere, zo zal ic bekeert wezen. [298]
Ic bent, zeght God, naer gheen ander wilt haken,
Die dooden zal ende levende maken;
Gheen behalven my en heifter virtuut toe. [299-1]

Schriftuerlic woordt.
Ic bent die om mynen twille de zonden wtdoe, [302]
Niet willende de doot vanden zondaren. [303]

Sgheests cracht.
Alle menschen die oyt dus ghestorven waren
Heift God, zoo Manasses ghetught vordachtigh, [304-5]
Berau belooft van zonden crachtigh, [306]
Om dies vergheven de zonden afgryzelic.

288-9 Zie 1 Petr. 5:8; *ommerijnghen*, in het nauw brengen; *verslijnghen*, bijvorm van verslinden, devorare -niet verschrikken, verschalken (Rh. Gl.).
290-2 *heesch*, eis, verlangen; *tonder*, onderworpen aan; *loos*, onbetrouwbaar; *duer*, ondanks.
294-5 *keestelic*, krachtig; *stoet*, stond, zou verkeren.
296-7 1 Cor. 6:14; lees *Als* (zoals) *God ..., zullen zy*; *zulcke doode*, nl. Christus; *verwecken moet*, opwekt, om het rijm voor *moest*, opgewekt heeft, suscitavit; *zo wy gheleert lezen*, zoals wij, naar ons onderricht is (of: als zekerheid) meedelen.
298 Jer. 31:18.
299-1 Deut. 32:39; *virtuut*, kracht, vermogen.
302 Jes. 43:25; *wtdoen*, uitdelgen.
303 Ez. 18:23 en overeenkomstige plaatsen.
304-5 *Manasse*, koning van Juda, 2 Kron. 33:12, 13 en het gebed van Manasse (apocrief); *ghetughen*, tonen; *vordachtigh*, weloverlegd, ernstig.
306 wanneer een krachtige verzekering van berouw gegeven is.

Staervende mensche.
Ach lacen, al kennic mijn zonden mespryzelic,
Dan faelt my eerst troost ende confortacye, [308-9]
Want de vyant wilt my tot desperacye
Gheheelic brijnghen duer mijn onwaerdigheyt, [311]
Zegghende dat ic naer Gods rechtvaerdigheyt
Moet teeuwygher doot hebben sentencye;
Tzelve ghetuught ooc mijn conscyencye,
Dies zulcke invencye my over tboort drijft. [315]

Schriftuerlic woordt.
Ach broeder, an Christo tot u confoort blijft,
Bekennende naectelic al uwe mesdaden;
Hy en zal u als tresoor der ghenaden [317-8]
Vry niet versmaden.

Sgheests cracht.
Want om u beraden
Roupt hy zelve: comt die zijt beladen,
Ic wil u vertroosten, uwen last vermyden. [320-2]

Schriftuerlic woordt.
Dus wilt wter herten uwen noodt belyden,
Als Petrus, Dismas ende Magdaleene, [324]
Met tvraukin in overspel bevonden onreene,
Voort al die in weene naer ons propoost stonden; [325-6]
Zoo zy al te zamen duer Christum troost vonden,
Zult ghy troost vinden; dit ben ic pluchtende.

Staervende mensche.
Ach lacen, noch maect my de vyant duchtende; [+]
Duer dwoort schriftuerlic by my desconfoort riet, [+]GG 4 r.
Want God de zondaers, zeght hij, en verhoort niet. [330-1]

308-9 *al*, als; *kennen* = *bekennen* 317 = *belyden* 323; *mespryzelic*, schandelijk; *eerst*, in de eerste plaats, vooral; *confortacye* = *troost* = *confoort* 316; (eenen) *falen*, ontbreken, met veranderd onderwerp : behoefte hebben aan.
311 *duer mijn onwaerdicheyt*, op grond van mijn nietswaardigheid.
315 *zulcke invencye*, de gedachte hieraan; *over boort dryven*, tot wanhoop brengen. Voor deze verleiding van een stervende door de duivel zie bijv. *Tafel* III 474.
317-8 *naectelic*, onbewimpeld; *tresoor der ghenaden*, rijke schenker van genade.
320-2 *om u beraden*, om u te helpen; *vermyden*, afwenden, Matth. 11:28.
324 *Petrus*, Luc. 5:8; *Dismas*, de berouwvolle moordenaar aan het kruis, Luc. 23:40-de naam is ontleend aan het apocriefe evangelie van Nicodemus; *Magdalena*, Luc. 7:37-48.
325-6 Joh. 8:3 vlg.; *voort*, verder; *weene*, ellende; *propoost*, mening. *pluchten*, verzekeren.
330-1 *by*, lees *hy*; *dwoort schriftuerlic*, het bijbelwoord; *desconfoort raden*, tot wanhoop brengen; Joh. 9:31; *verhoren*, horen, audere.

Sgheests cracht.
Maer die hy penitenten naer zijn woordt ziet, [332]
Hemlien bekennende als een publicaen snoo,
Die verloren zone, wil hy ontfaen vroo,
Die doode gheven tleven overvloedigh, [334-5]
Want een oprecht benaut herte ootmoedigh
God niet en versmaett, naer Davids leerijnghe. [336-7]

Schriftuerlic woordt.
Noyt en liet God mensche in sdoots verzeerijnghe
Dan hemlien die zelve ghezont te zyne dochten [338-9]
En die van Christo gheen medecijn en zochten,
Als de Pharizeeus, die hem dueghdigh prees,
Of de rijcke, die maria iueghdigh wees, [341-2]
Van wien elc oyt in groot vermeten zat. [343]
Deze wten stoele zijn ghesmeten plat,
Vernedert, want zy haer verhieven groot. [344-5]

Sgheests cracht.
Maer die van dueghden oyt haer besieven bloot, [346]
Belaen met zonden biddende om gracye,
Die creghen duer Christum oyt consolacye.

Staervende mensche.
Ach troosters, gheift my noch probacye
Of ic, die oyt met zonden belaen lagh,
Tot den vader zelve om qwijtschel gaen magh
Duer Christum, ghemaerct de groote errueren mijn; [349-2]

332 *penitenten*, hapax, berouw hebben en boete doen - *penitent* is pas uit de zestiende eeuw opgetekend, *penitentie* was al middelnederlands; *publicaen*, tollenaar, Luc. 18:13; *snoo*, verachtelijk; *naer zijn woordt*, volgens zijn getuigenis, oprecht.
334-5 *die verloren zone*, Luc. 15:11-32; *ontfaen vroo*, verheugd weer aannemen; *die doode*, degenen die door hun zonden gestorven zijn.
336-7 Ps. 51:19.
338-9 *sdoots verzeerijnghe*, doodsnood, 96; *dochten*, meenden.
341-2 *Pharizeeus*, Luc. 18:11; *hem dueghdigh pryzen*, zich deugdzaam achten; *Maria Magdalena*, Marc. 14:5; *wisen*, veroordelen; *iueghdigh*, rijmlap.
343 *in groot vermeten zitten = hem groot verheffen* 345.
344-5 *wten stoele smyten = vernederen*, Luc. 1:52; *plat*, zonder meer.
346 *oyt*, altijd; *hem beseffen*, weten te zijn; *bloot van*, zonder.
349-2 *probacye* (bewijs) *gheven*, duidelijk maken; *qwijtschel*, MWB *quitescelt*, kwijtschelding; *duer Christum*, om Christus wil; *ghemaerct*, gezien.

Of moet mijn toevlucht de creatueren zijn,
Die om staercken mijn desolaten moet
Voor my bidden als advocaten goet;
Welc es hem meest troost, die in sdoots blame zitt? [354-6]

Schriftuerlic woordt.
Al dat ghy den vader in Christus name bidt
Zal hy u gheven, zoo wy gheschreven lezen. [357-8]
Bidt, zeght Christus, u zal ghegheven wezen;
Clopt, men werdt u bin der zate latende. [359-0]

Staervende mensche.
Es Christus meest in dezen state batende,
Twy raedt my anders menigh gheleert claerck? [361-2]

Sgheests cracht.
Ziet, in eenen wille gheconfirmeirt staerck
Es twarachtigh hooft, Christus, met al zijn leden; [363-4] +
Dus en esser niet differents ghebeden +GG 4 v.
Van Christo, thooft ende den leden pryzelic,
Maer alle ghelijc teeuwigh leven iolyzelic
Ionnen zy u, duer Christus victorye. [365-8]

Schriftuerlic woordt.
Dus om Christo alleen te gheven glorye,
Voor wien alle knien noch moeten bughen,
Wien al Gods helyghen lof, prijs ghetughen, [370-1]
In wiens name ter waerelt ghemeene
Zaligheyt es ende anders gheene, [372-3]
Voor meesten troost (op mynen raedt teimt) [374]
U Christum Iesum als advocaet neimt, [375]

354-6 *desolate moet*, verslagen geest; *sdoots blame*, 138.
357-8 Joh. 16:23.
359-0 Matth. 7:7, Luc. 11:9; *zate*, woning.
361-2 *staet*, toestand; *twy*, waarom; *claerck*, geestelijke.
363-4 *confirmeren*, bevestigen, bekrachtigen, hier vastmaken, verbinden: in hetzelfde verlangen is Christus verbonden met al de zijnen.
365-8 *niet differents*, niets verschillends; *van Christus*, door Christus; *pryzelic*, lofwaardig; *ghelijc*, evenzeer; *iolyzelic*, heerlijk; *ionnen*, toewensen; *duer Christus victorye*, op grond van Christus zegepraal.
370-1 Rom. 14:11; *ghetughen*, betuigen.
372-3 Hand. 4:12; *ter waerelt ghemeene*, op heel de aarde.
374 *temen op*, zich bezinnen op-tussenzin, zie 1 Drewes 324.
375 *advocaet* = *voorsprake* 378, 1 Joh. 2:1.

Die voor u biddende, als drucx ontladere,
Zitt ter rechter handt van zynen vadere
Als een voorsprake voor u certeynelic; [376-8]
Die duer hem zelven in een offrande pleynelic
Den vader vuldaen tot eeuwyghen tyde heift. [379-0]

Sgheests cracht.
Dezen hooghsten priester medelyden heift
Uwer crancheyt, in als hebbende ghevoel zaen
Zonder de zonde; dus wilt tot den stoel gaen
Der ghenaden, ghy crijght van dat u noost troost. [381-4]

Staervende mensche.
Ach minnelicke troosters, op dit proppoost gloost
En laet my dit anschauwen figuerlic. [385-6]

Figuere. [Figuere]
 Hier tooghtmen Christum zittende ter rechter handt zijns vaders als een warachtigh middelaer, met een rolle: Wy hebben eenen advocaet by God, Iesum Christum, die rechtvaerdigh es, 1. Ioan. 2.

Schriftuerlic woordt.
Zietet, broeder bemindt, verstaerct schriftuerlic,
Uwer crancheyt certeyn zal moghen staercken. [387-8]

Staervende mensche.
Lof God, die my doet dit betooghen waercken,
Dat hy die iuge es van my mesdadigh, [389-0]
Es voorsprake ende advocaet beradigh,
Die zelve ghenadigh voldoet mijn ghebreken. [391-2]
Waer es oyt meerder troost ghebleken
My, mensche staervende duer tzondigh erreren? [394]

376-8 Rom. 8:34; *ontladere*, verlosser; *certeynlic*, stellig.
379-0 Vgl. Hebr. 10:14; *duer hem zelven*, uit zichzelf; *pleynelic*, volkomen.
381-4 Hebr. 4:15,16; *hooghste priester*, hogepriester; *uwer crancheyt*, de datief naar het Latijn-compati infirmitatibus nostris; *als*, alles; *ghevoel*, hier blijkbaar ondervinding, naar aanleiding van tentatum per omnia; *zonder de zonde*, behalve de zonde; *nozen*, deren; *stoel der ghenaden*, genadetroon-de bedoeling blijkt uit de figuere. De genadetroon die *Timmers* beschrijft onder nr. 19 is dus niet bedoeld.
385-6 *proppoost*, conclusie; *glozen op*, nader uitleggen; *figuerlic*, in een toog.
Figuere 1 Joh. 2:1.
387-8 *verstaerct schriftuerlic*, door een bijbelcitaat bevestigd; vgl. 146; *zal*, lees *zalt*; *staercken*, te hulp komen-bij deze betekenis was een datief mogelijk.
389-0 *waercken*, lees *maercken*, zien en verstaan; *betooghen*, bewijs; *iuge*, zie Hand. 10:42.
391-2 1 Joh. 2:1, 2; *beradigh*, behulpzaam; *ghebreken voldoen = schulden betalen*, 471.
394 *erreren*, dwalen.

Maer troosters, wilt my voorts exponeren:
Hoe ben ic verzekert, hier noch snevende, [395-6]
Dat God my duer Christum es verghevende
Al mijn zonden, om dan naer mijn staerven [398]
By gracyen tleven te hebben in aerven?

Schriftuerlic woordt.

Die verzekertheyt moet ghy verwaerven [+]
Duer sghelooven gave tot u verchiersele, [401]
Dan van Christus bruut duer sgheests regiersele. [402]
Dit een let Christi u es declarerende,
Duer Christus doot u administrerende
Dat edel bruloft cleedt wit blijnckende,
In Christus wonden gheheel verdrijnckende
U zonden stijnckende. [403-7]

[+]HH 1 r.

Sgheests cracht.

Niet meer ghedijnckende
En wiltse God zijn, maer gheheel vergheten, [408-9]
Hebbende die achter den rugghe ghesmeten [410]
Duer Christum Iesum, den zalighmakere.

Staervende mensche.

Ach lacen, al wil ic, onloyaligh wakere,
My dan staervende op Christum betrauwen,
De vyant comt my weder benauwen,
Zegghende: ghy en hebt gheen satisfaccye
Ghedaen voor u zondyghe infraccye [412-6]
Duer u zelfs dueghdyghe waercken crachtigh.
Ic dit voortstel dan zijnde ghedachtigh,
Ben onmaghtigh ende heel onverduldigh; [418-9]

395-6 *exponeren*, uiteenzetten; *hier noch snevende*, terwijl ik hier nog in zonden leef.
398 *om dan*, zodat ik dan; *in aerven hebben*, als erfdeel bezitten.
401 *verzekertheyt*, zekerheid; *sghelooven gave tot een verchiersele*, het geloof dat u als sieraad gegeven is.
402 *dan*, vervolgens; *sgheests regiersele*, de leiding van de Heilige Geest.
403-7 *Dit* (geloof) *es u declarerende*, maakt u tot; *administreren*, uitreiken-in het bijzonder van sacramenten gebruikt; *bruloft cleedt*, zie Matth. 22:2-12; *verdrijncken*, onderdompelen.
408-9 Hebr. 8:12, 10:17.
410 *achter den rugghe smyten*, niet toerekenen, Jes. 38:17-projecisti post tergum tuum.
412-6 *onloyaligh*, ontrouw; Matth. 26:38-41; *hem betrauwen op*, zich verlaten op; *satisfaccye*, boete; *infraccye*, overtreding; *dueghdyghe waercken*, goede werken.
418-9 *voortstel*, stelling, opvatting; *ghedachtigh zijn*, overwegen; *onmachtigh*, zwak = *onverduldigh*, zonder weerstand.

*
Want ghedaen hebbende dat ic ben schuldigh,
Vindic zorghvuldigh my noch te zyne
Een dienaer onnut voor Gods ooghen divine; [420-2]
Dies ic ten fyne heel desperaet sta.
Als ic dies tot vele menschen om raedt ga,
Raden my zom anders dueghden te copene,
Of in zeker bullen te hopene; [423-6]
Ander my in trooste om de ziele te lavene
Raedt: mijn doode lichaem te gravene [427-8]
In vremde habyten, zoot blijct propoostelic.
Dus troosters, welc hier my meest es troostelic
Doch biddic wt minnen; op Gods gheschrifte let. [431]

Schriftuerlic woordt.
Ach broeder, verchiert met sghelooven ghifte net:
Houdt u an Christum, u eenigh verzoendere,
Die voor al swaerelts zonden es vuldoendere.
Sent Ian de dooper, wien van Christo lof staet, [435]
Zeght: dits tlam dat al swaerelts zonden afdwaet,
Op Christum wyzende tonzen voorspoede. [436-7]

Sgheests cracht.
Reyn van zonden met Christus bloede [+]
Zijt ghy ghewasschen voor God ontfanghelic. [438-9] [+]HH 1 v.

Schriftuerlic woordt.
Niet duer gaud of zelver verganghelic,
Maer duer tdierbaer bloed Christi perfect,
Twelcke onnoozel lammekin onbevlect
U voorzien was voor swaerelts creacye. [440-3]

* 436 of dwaet
420-2 Zie Luc. 17:10; *zorghvuldigh*, vol zorg, bekommerd.
423-6 *ten fyne*, tenslotte; *zom*, sommigen; *anders dueghden copen*, voor geld voorbeden, zielmissen (goede werken van anderen) verwerven; *hopen in*, zijn hoop stellen op; *bul*, pauselijke brief, hier aflaatbrief.
427-8 *ander*, een ander; *graven*, (laten) begraven; *in vremde habyten*, in kleding van een orde waartoe men nog snel is toegetreden-zie Thienen 111-205; *propoostelic*, duidelijk.
431 *wt minnen*, alstublieft; *op Gods gheschrifte let*, houd rekening met wat de bijbel zegt.
435 *wien van Christo lof staet*, die door Christus geprezen wordt, Matth. 11:10.
436-7 Joh. 1:29; *afdwaet*, afwast; *voorspoet*, heil.
438-9 Op. 1:5; wanneer ge door het bloed van Christus schoongewassen zijt van uw zonden; *ontfanghelic*, waardig om aangenomen te worden.
440-3 1 Petr. 1:18-20; *twelcke*, welk; *onnoozel*, onschuldig; *voorzien*, voorbeschikt; *creacye*, schepping.

Sgheests cracht.
Christus, verheven tuwer confortacye,
Daer hijt al te hemwaert naer zijn woordt trac, [444-5]
Wt liefden staervende tot u confoort sprac:
Tes al vuldaen; vader, u bevelic mijn gheest. [447]

Schriftuerlic woordt.
Twelc zijn alle menschen noch in dit foreest,
Die met een crachtigh gheloove levende
Hueren gheest Christo zijn anclevende. [448-0]

Sgheests cracht.
Om u verstaercken, die noch zijt bevende,
Heift Christus Iesus wter charitaten vier
Zijn vleesch teender spyze u ghelaten hier,
Zijn bloet voor dranc, op, als ghijt drijnken woudt
Ende nutten, daer by ghedijncken zoudt
Hoe dit bloedt naer zijn verheven lesse
Ghesturtt es tot der zonden verghevenesse; [451-7]
Tfy, die duer twyfel noch verflaut sneift. [458]

Schriftuerlic woordt.
Zo Christus in tgheloove zijn bruut ghetraut heift,
Al zijn goet met haer ghemeen makende,
Haer schuldt duer zijn dood alleene slakende,
Zoo werdt hier weder duer doprechte meenijnghe
Vernieut de broederlicke vereenijnghe; [461-3]
In Christo werdt ghy gheincorporeirt daer
Ende Christus in u, zoo hy doceirt claer,
Als rancken des wijngaerts in elc termijn fijn. [464-6]

Sgheests cracht.
Zoo veil granen een broodt, veil druven een wijn zijn,
Zoo werdt ghy dan een met Christo dueghdelic. [468]

444-5 *verheven*, exaltus a terra; *daer*, waarbij; *naer zijn woordt*, Joh. 12:32; *t al*, alles, hier allen.
447 Luc. 23:46.
448-0 *in dit foreest*, op aarde; *ancleven*, transitief, vasthechten aan.
451-7 Zie Matth. 26:26-28, Luc. 22:17-20; *bevende*, angstig; *wter charitaten vier*, uit vurige liefde; *op*, opdat; *daerby*, daardoor; *hoe*, dat; *lesse*, mededeling.
458 *tfy, die*, foei, wanneer iemand; *sneven*, dwalen; *verflauwen*, verzwakken.
461-3 *ghemeene*, gemeenschappelijk; *slaken*, te niet doen; *hier*, bij de communie; *duer doprechte meenijnghe*, uit waarachtige liefde; *vereenijnghe*, eenwording.
464-6 *incorporeren*, opnemen, Joh. 15:5; *wijngaert*, wijnstok; *in elc termijn*, te allen tijde.
468 *dueghdelic*, volkomen.

Schriftuerlic woordt.
Dus mueght ghy in Christo ten hemel vrueghdelic
Clemmen, want hy vanden hemel ghedaelt es. [470]

Staervende mensche.
Ach Christus, duer wien mijn schult betaelt es,
In dezen strijdt wilt my by vaylliant staen. [472 +]

[+]HH 2 r.

Sgheests cracht.
Met Abraham wilt vroyelic wt u landt gaen, [473]
Op Christum, Gods woordt, betrauwende vastelic.

Schriftuerlic woordt.
Treckende wt tdiensthuus van Pharao lastelic, [475]
Nutt Christum met wilder letuwen keestelic
Als paeschlam, staende int gheloove gheestelic. [476-7]

Sgheests cracht.
Wilt den verslaenden ijnghel tempeestelic
In Christo den eersten gheboren waeren van; [478-9]
Met slammekins bloede wilt besmaeren dan
De posten ws huus duer sghelooven cracht reen;
De verslaende ijnghel heifter macht gheen,
Maer tlandt van beloften zuldy anschauwen zoet. [480-3]

Staervende mensche.
Lof God, die my zoo gracelic bedauwen doet [484]
Met uwer gracye, die my eerzame daeckt, [485]
Dat ghy in Christo my dus beqwame maeckt
Om hier staervende met hem weir te verryzen. [486-7]

470 *want*, doordat.
472 *vaylliant*, dapper, krachtig.
473 Zie Gen. 12:1; *met Abraham*, evenals Abraham, 500.
475 Zie Ex. 20:2; *tdiensthuus lastelic*, de zware slavernij.
476-7 Ex. 12:8; *keestelic nutten*, met de juiste instelling, in de juiste geest tot zich nemen-of *keestelic* adjectief bij *letuwe*, pittig, bitter; *wilde letuwe*, veldsla.
478-9 Begrijp: *wilt waeren van den eerst gheboren* (de eerstgeborenen) *in Christo; den verslaenden ijnghel tempeestelic*, de verschrikkelijk(e) dodende engel, Ex. 11:5, 12:12 en Hebr. 11:28. In het verband zou voor het eerste *wilt* beter *wildy* passen.
480-3 Zie Ex. 12:13; *duer sghelooven cracht reen*, door de werking van een zuiver geloof; *tlandt van beloften*, Hebr. 11:9.
484 *bedauwen doet*, bedauwt, zegent.
485 *daken*, bedekken-waarschijnlijk had de tekst *op my*, vgl. 26, ten deel vallen; *gracelic*, goedertieren; *eerzame*, op heerlijke wijze, stopwoord.
486-7 *beqwame*, geschikt; *hier*, op aarde, nu.

*

Figuere. [Figuere]
 Hier tooghtmen Christum, onder hem hebbende alle zijn vianden, met dezer rolle: Wanneer hy dat ryke God den vader over leveren zal, als hy alle heerscapye te niete doen zal, ende alle overheyt ende ghewelt, de laetste vyandt die dan werdt, es de doodt. 1. Cor. 15.

Schriftuerlic woordt.
Ia ende om in gloryen veriolyzen,
Die om vulpryzen God noyt te vooren broghte
In smenschens herte, noyt oore hooren moghte,
Noch tonghe hier in swaerelts ghezichte sommen;
Noyt en moghtet voor smenschen ghezichte commen,
Wat God bereed heift die hem beminnen vranc. [488-3]

Sgheests cracht.
Om noch dies te staercken u zinnen cranck,
Ziet (als Stephenus) Christum in zijn glorye, [494-5]
Die over zijn vyanden heift victorye;
Teender voetbanc light elc in verzijcke. [497]
Daer gheift hy den vader over zijn rijcke
Als een bruut, met gloryen verchiert minnelic. [499]

Staervende mensche.
Nu roupic met Symeon, duer viert innelic:
Heere laet nu naer dijns woordts loyaligheyt
Uwen dienaer in payze, want u zaligheyt
Mijn oghen ghezien hebben als mynen troost meest. [500-3]

Schriftuerlic woordt.
Discrete heeren, die u dit propoost eest
Heift inghesturt duer zijns gheests regieren, [504-5]
Die wil u met dezen troost verchieren, [506 +]
Als hy u roupt tzijnder aerven iueghdigh [+HH2v.]
Om eeuwigh zijn glory te verwaerven vruechdigh.

* 504 eerst
Figuere 1 Cor. 15:24-26; *overheyt*, macht, potestas; *ghewelt*, kracht, virtus.
488-3 Vgl. 1 Cor. 2:9 en Jes. 64:4; *om in gloryen veriolyzen*, om te juichen in een heerlijkheid (die); *om noyt vulpryzen*, niet ten volle te roemen; *te vooren brenghen*, verwekken; (in swaerelts) *ghezichte*, lees *ghestichte*, op aarde; *sommen*, noemen; *vranc*, vrijelijk, zonder beperking?
494-5 *dies*, daardoor, daarmee; *u zinnen cranck*, uw zwakke geest; *Stephanus*, Hand. 7:55 vlg.
497 *verzijck*, vrees en beving.
499 Op. 21:2.
500-3 Luc. 2:25-30; *duer viert innelic*, brandend van verlangen; *laten*, laten gaan; *dijns woordts loyaligheyt*, uw betrouwbaar woord; *mynen troost meest = mynen meesten troost*.
504-5 *Discrete* (wijze) *heeren*, tot de bestuurders van de Fonteine; *die*, hij (Christus) die; *dit propoost*, de gestelde vraag; *zijns gheests regieren*, 133, 402.
506 *wil*, moge; *verchieren met*, voorzien van; *tzijnder aerven*, naar zijn gebied, de hemel; *iueghdigh*, epitheton ornans (ook Cortrijcke 181).

Sgheests cracht.
Voor den meesten troost om staerven dueghdigh
Wy Christum Iesum elc by zonder vaten,
Als Royaerts van Loo, u dienstbaer onderzaten. [509-1]

Finis.

509-1 *dueghdigh*, deugdzaam; *elc by zonder*, elk van ons; *vaten voor*, beschouwen als; *als Royaerts van Loo*, (wij) de Royaards uit Loo; *dienstbaer onderzaten*, dienstwillige dienaren.

Cortrijcke

kamer
SINT BARBARA
zinspreuk
‘*Godt voedt veel sotten*’
antwoord
Godts ontfermhertigheyt int onderdanigh maken des vleeschs onder den gheest

(zesde prijs)

Loztrijcke,

Inleiding

De personages

Hoofdpersoon
Menygherande Ingien, menig mens, een leek.

Helpers
Claerckelic Wten, (het woord van) een priester.
Dwoordt der Waerheyt, het evangelie, Col. 1:5.
Gheestelicke Verlichtijnghe, openbaring van Gods geheimenis door inspiratie van de Heilige Geest, 1 Cor. 2:10 en overeenkomstige plaatsen.

De helpers zijn drie geestelijken, een priester, een prediker en een theoloog, die hun kennis gebruiken om leken inzicht te geven in Gods omgang met de mens. *Wy* en *ons* bewijzen, dat ze hun betoog ook op zichzelf betrekken; uit de heilwens waarmee Dwoordt der Waerheyt en Gheestelicke Verlichtijnghe begroet worden, blijkt eveneens, dat ze als mensen worden beschouwd: *Hy die verloste disrahelse nacye, moet talder spacye u dueghdigh beraeyen*, 53; zie ook 66.
Volgens hun namen hebben de helpers elk een eigen taak. In aanhef en eerste deel is dat ook zo; Claerckelic Wten doet een uitspraak, Dwoordt der Waerheyt laat er een bijbeltekst op volgen, Gheestelicke Verlichtijnghe geeft daar een toelichting bij en Dwoordt der Waerheyt sluit af. Daarna vervaagt het verschil. Verspringing van de dialoog in de eenmaal aangenomen volgorde gaat overwegen en er ontstaat een homogene groep, die een priester met grote kennis van bijbel en commentaren vertegenwoordigt.
Menygherande Ingien stelt slechts drie vragen en vat tegen het eind het gehoorde samen, 485-490. Tussendoor laat hij een keer zijn instemming blijken, 172. In de afsluiting is hij een kamerbroeder als de anderen.
De helpers spreken elkaar aan zonder zich te hebben voorgesteld en dragen hun naam dus op een rol aan het costuum. Attributen worden niet genoemd, maar het ligt voor de hand, dat Dwoordt der Waerheyt een bijbel bij zich had om daaruit teksten aan te halen.

De vorm

Proloog	1-72	gesloten einde
Spel	73-511	zonder interne rijmgrenzen; open einde
a	74-102	inleiding
b	103-213	eerste vraag; schriftuurlijk
c	214-358	tweede vraag; figuurlijk; 3 togen

d	359-484	derde vraag; figuurlijk; 4 togen
e	485-511	conclusie
Afsluiting	512-517	gesloten einde

Overzicht van de inhoud

Proloog
Menygherande Ingien wordt gekweld door het conflict tussen geest en vlees. Godvrezenden kunnen gerust zijn, maar zondaren hebben erge dingen te verwachten. Wanneer God alleen degenen verwerpt, *die dit willen*, wat is dan ‘den mensche staervende den meesten troost’? Claerckelic Wten kan alleen het antwoord niet geven, ook Gheestelicke Verlichtijnghe en Dwoordt der Waerheyt zijn nodig om uit te leggen wat de bijbel hierover zegt. Ze komen er juist aan en verklaren zich na een beleefd welkom bereid.
Tot slot begroeten allen samen de autoriteiten.

Spel

a
73
De helpers leggen eerst een verklaring af: Wie zich in de bijbel verdiepen, worden op hun gebed door de Heilige Geest geleid en dringen zo tot Gods verborgen bedoeling door, namelijk dat de zondaar ontferming zal ervaren indien hij zich bekeert. God heeft de mens voor eeuwig lief en gaf hem een plaats boven alle andere schepselen. Daarom heeft hij deernis met de ellendige staat waarin de mens nu verkeert en toont hij zich barmhartig. Hiermee is het antwoord op voorhand gegeven. In de volgende drie delen wordt uitgelegd dat het juist is en uitkomst biedt zonder aan Gods majesteit te kort te doen.

b
103
De eerste vraag: Waarom is Gods barmharigheid de ‘meeste troost?’
Omdat we door Gods genade gerechtvaardigd worden. God kan zijn kinderen, naar zijn beeld en gelijkenis geschapen, niet verloren laten gaan, *als ze zich tot hem wenden*. Hij heeft ze aangenomen in de doop en kan ze niet vergeten. Bewijzen hiervoor worden gegeven uit het O.T. (Jesaja, Jeremia, de psalmen, het Hooglied, het boek Wijsheid - de citaten uit Lucas houden verband met oud-testamentische uitspraken). Ook worden Augustinus en Ambrosius aangehaald.

c
214
De tweede vraag: Waardoor krijgt een zondaar berouw?

Omdat hij uit zichzelf niet zo ver komen kan, wekt God in zijn barmharigheid hem ertoe op. Dit wordt toegelicht met togen over (1) de verloren zoon, (2) de barmhartige Samaritaan en (3) de goede moordenaar aan het kruis.
279
Daaruit blijkt, dat God uit barmhartigheid liefde schenkt, die meer waard is dan welk offer ook. Juist de zondaar die zijn ellende beseft, heeft deze nodig; de Farizeeër meent zichzelf te kunnen redden door de wet te volgen. God vergeeft de zonden louter uit genade. De Heilige Geest laat zich niet door mensen beïnvloeden, maar zoekt de zijnen naar eigen wil. Daarmee

heeft God menselijk streven naar rechtvaardigheid afgekeurd en zijn genade tot enige mogelijkheid gemaakt.
321
Gezegend zij God, die ons zo lief heeft gehad, dat Christus onschuldig voor ons zondaren gestorven is. Nu wij op die manier gerechtvaardigd zijn, zal Gods toorn ons niet treffen, want zijn barmhartigheid is sterker dan de zonde. In lofprijzing naar Efeze 1:3-7 eindigt dit deel. De bijbelteksten zijn voornamelijk aan het N.T. ontleend.

d
359
De derde vraag: Waar blijft dan Gods rechtvaardigheid?
Het antwoord wordt geheel in togen gegeven.
379
(4) Het proces in de hemel. God was rechtvaardig toen hij Adam strafte, maar liet uiteindelijk zijn oordeel bepalen door Waarheid, Gerechtigheid, Barmhartigheid en Vrede (verzoening).
399
(5) Het bloedende lam Gods boven een fontein (de levensbron, die ook door de Van Eycks in de Aanbidding van het Lam als fontein is afgebeeld). Door het offer van Christus vinden Waarheid en Barmhartigheid elkaar.
416
(6) Vrede en Gerechtigheid wijzen op de kruisdragende Christus als een getrouw hogepriester voor God, die de zonde verzoent; terzijde staat de duivel Ongehoorzaamheid.
Christus is gelijk geworden aan de mensen en heeft door zijn gehoorzaamheid hun schuldbrief vernietigd.
439
(7) Een zeer omvangrijke voorstelling leidt naar de conclusie. God zit op zijn hemeltroon met Barmhartigheid en Vrede onder zich. Tussen hen door daalt de Heilige Geest neer op een zieke, die voor de toog op het toneel ligt. Terzijde staan de duivel aan de ene kant, een priester en de dood aan de andere.
Het derde deel steunt voornamelijk op de brieven van Paulus.

e
485
Conclusie van Menygherande Ingien: dus Gods blijvende ontferming wekt ons eerst op, leidt ons vervolgens en schenkt tenslotte de zaligheid.
491
De anderen onderstrepen dit nog eens en komen zo tot het antwoord van de kamer. De tweede helft daarvan, over de onderwerping van het vlees aan de geest, grijpt terug naar het begin van de proloog, maar wordt in het Spel niet duidelijk voorbereid; in de aanhaling uit Rom. 8:1 (374/6) bleef *secundum carnem* zelfs weg.

Afsluiting 512-517
geen nieuw rijm, gesloten einde; het begin in halve regels met gekruist rijm.
Afscheid van de autoriteiten en verzoek om waardering.

Het rijm

De versvorm is sober, met alleen gekruist rijm in de eerste regels van de proloog (aabc aabc) en de afsluiting (abab in halve regels); strofische vormen ontbreken.

Er is weinig dubbelrijm over twee woorden. Wanneer een claus op een halve regel eindigt, loopt het rijm door (als in Loo); overigens is er

alleen overspringend binnenrijm in de proloog en een maal in het Spel (124).

Het rijm komt zeer vaak tot stand met behulp van tussenzinnen en stereotiepe bepalingen als opvulsel (tondere: by zondere, nadere: algadere, persoone: ydoone en dergelijke). Vooral gebeurt dit, wanneer de auteur een bijbeltekst getrouw weergeven wil, bijv. 321 vlg. naar 2 Cor. 1:3

> Ghebenedijt zy God, *es Paulus verhaligh*,
> De vader ons heeren Iesu Christi *reene*,
> Vader der barmhartigheden *alleene*
> Ende God van allen vertroostijnghen *vruechdigh*,
> Die ons in allen tribulacyen *duegdigh*
> Vertroost

Dit was een gebruikelijke techniek van de rederijkers. *D. Coigneau* gaf er voorbeelden van uit de psalmberijmingen van De Dene.

Herhaaldelijk komen dezelfde rijmcombinaties voor: *alleene:cleene* 9,402; *alleene:reene* 226, 322, 470; *bekent:excellent* 222, 435; *bequame:eerzame* 75, 280, 451; *bloot:groot* 101, 362; *blootelic:grootelic* 342; *inobedient:excellent* 93, 328; *dueghdelic:iueghdelic:vrueghdelic* 415; *menighvuldigh:ghehuldigh* 242, 358; *pryzelic:wyzelic* 118, 128; *smerte:herte* 215, 433; *smertelic:bermhertelic* 254; *smertigheyt: barmhertigheyt* 126, 498: *troostelic:propoostelic* 97; *propoost:ghetroost* 276; *propoost:troost* 590; *stonden:zonden* 185, 356, 463. Over het algemeen ligt er een ruime afstand tussen, honderd regels of meer.

De enige rijmgrens ligt na de proloog, zodat daar een pauze bedoeld zal zijn, waarin het toneel ontruimd werd.

De godsdienstige opvatting

De refreinen zijn van dezelfde hand als het spel.

'Meest fortsen verwint' de mens die door de Heilige Geest *in geloof* met Christus verenigd is. Hij kan de duivel weerstaan, zichzelf overwinnen en tenslotte de hoer van Babel verslaan.

De minnaar zoekt 'die zuver waerheyt', die tot het eeuwige leven leidt, '*een licht dat ieder met liefde bestraelt*'. Ze ligt echter op straat (Jes. 59:14), door haters van de wijsheid vertrapt (Spr. 1:22). Ge zijt, zegt de dichter tegen de schuldigen, door Babel zo verdorven,

> Dat ghy duer Iuetsche fabels slecht van beleede
> Ende duer menschelicke gheboden cranck van bescheede
> Voor welc (vele? elc?) de waerheyt tot lueghenen keert

en de eenvoudige mensen alleen uw eigen bedenksels onderwijst.

De ergste zotten zijn zij, die de leiding van de Geest afwijzen, *onbezorgd wereldse wijsheid volgen* en de geneugten van het vlees zoeken, zoals vroeger de schriftgeleerden en de farizeeën deden. Ze bedenken leugens en zamelen bezit. De dichter bezweert hen

Reynicht dijn handen van het onnoozel bloet,
Dijn ooghen ontdoet, maer neen, *tlicht* (ghy) niet en vermueght. (verdraagt)
Inwendigh zo zijt ghy een vreezelick ghebroet,
Zouckende eyghen spoet; der charitaten dueght
Niet achtende, maer in tonderbrijnghen verhueght
Der waerheyt vrueght; claghelic datt God ghedooght.

Het vroede refrein van Wynoxberghe spreekt met respect over ketters die uit vrije wil de dood verkozen; het lugubere beeld van met bloed bezoedelde handen beschuldigt de geestelijkheid van haar aandeel in de executies. Volgens de gegevens van *Decavele* (II Bijlagen) zijn vóór 1539 in Vlaanderen 161 nieuwgezinden vervolgd, waarvan er 29 werden terechtgesteld. Door een klopjacht op de onder andere in Kortrijk aktieve anabaptisten waren de aantallen vooral in 1538 zeer hoog: 32 en 10! Dat moet de dichter diep geschokt hebben.

Ook in het spel gaat het om *gheestelicke verlichtijnghe* door *dWoordt der Waerheyt* om het vlees te bestrijden (47, 56). De Heilige Geest geeft leiding aan ieder die dit begeert en zich *onbezorgd in de bijbel verdiept* (zie het zotte refrein). Offerande en andere uitwendige werken zijn overbodig geworden door Gods genade (302), waaraan de mens deel krijgt door het offer van Christus. Zoals het boek Wijsheid verklaart, betreft Gods zorg ieder persoonlijk (178). Hoe zwaar iemand ook gezondigd heeft, wanneer hij zich bekeert en *zijn wil* naar die van God keert, wordt hij gered (450), zoals niemand verstoten wordt, dan die dat *zelf wil* (47).

Zo venijnig en ongeremd de refreinen zijn, zo evangelisch en voorzichtig is het spel. De schrijver wijst oude gebruiken af, maar valt geen priesters aan om verkeerde leiding in de kerk; hij aanvaardt nadrukkelijk de vrije wil en gebruikt het lutherse kernwoord ‘geloof’ alleen in de bekende trits met hoop en liefde (110).

De emotionele refreinen lijken regelrecht op een breuk met de kerk af te gaan; het betogende spel sluit die gedachte uit. Dit contrast is zo opvallend, dat in de tussenliggende twee maanden wel een waarschuwing verondersteld mag worden. Het heeft er alles van, dat de auteur zich verplicht voelde of verplicht werd, zijn keuze duidelijk te maken. Zo werd hij in dit spel een rustige nieuwgezinde.

Er ligt toch nog een pikant détail in de tekst; *Van Gelder* (blz. 31) wees het aan. Als inleiding op een reeks figueren zegt Claerckelic Wten

377 Schaut Menighrande Ingien, maer tverhandelen
Inwendich inden gheest te begrypen pooght.

Dit zou een toespeling zijn op *het innerlijk licht van* ‘dWoordt der Waerheyt’ van de dopersen. In verband met de boven gegeven citaten uit de refreinen lijkt dat juist. Zo heeft de auteur zich zelf niet helemaal verloochend.

De opvoering

Zoals dikwijls het geval is, begint ook dit Spel met een praatbedrijf; slechts één keer laat de hoofdpersoon zijn betrokkenheid daarbij in woorden blijken. Daarna ontstaat een kijkspel met twee reeksen togen en toelichtende tekst. De eerste reeks (231-278) laat zien, dat God zelf de mens tot berouw opwekt en hem dan in genade aanneemt: de verloren zoon, de barmhartige samaritaan en de moordenaar aan het kruis. De tweede (377-478), over Gods rechtvaardigheid, toont het proces in de hemel en de offerbereidheid van Christus die daaruit voortvloeide, met als apotheose de konsekwentie hiervan voor de stervende mens.

Tussen beide reeksen ligt zo weinig afstand, dat de plaatsen van de eerste niet voor de tweede konden dienen. Dit was geen bezwaar, want de eerste kon beneden vertoond worden en de tweede, waarvoor de troon nodig was, boven. Het slottafereel bestaat uit twee delen, in de 'troon' en op het toneel.

Deden zich met de plaatsen geen moeilijkheden voor, deze waren er wel bij de bezetting van de laatste vier togen, doordat vijf personages in meerdere moesten optreden. De bezetting is

in 4 God de vader, Waerheyt, Barmhertigheyt, *Iusticye* en *Paeys*;

in 5 het Lam Gods;

in 6 *Paeys, Iusticye*, Christus en *de duivel*;

in 7 boven God de vader, Barmhertigheyt en *Paeys*, beneden een stervende, *de duivel*, een priester en de dood.

God de vader en Barmhertigheyt konden na 4 ter plaatse blijven, maar *Iusticye* moest van 4 naar 6 gaan, *de duivel* van 6 naar 7 beneden, *Paeys* eerst van 4 naar 6, vervolgens naar 7 boven. Die verplaatsingen waren te vermijden door het gebruik van geschilderde togen, of door Iusticye, Paeys en de duivel elk door twee personen te laten spelen. Om de hoge kosten kwam het eerste vermoedelijk niet in aanmerking; het tweede zou wel doelmatig zijn.

Toch had de schrijver deze oplossing waarschijnlijk niet op het oog, want hij maakte een opvoering met plaatsverandering mogelijk door een op zichzelf staande vijfde toog in te lassen; vgl. de toog van de hel in Bruessele. Deze gaf Iusticye en Paeys vrijheid van beweging tussen 4 en 6. Dan blijft alleen de vraag, hoe het met 7 gegaan kan zijn. Werd ten aanschouwe van het publiek een te bed liggende zieke het toneel opgedragen, verzamelden de anderen zich om hem heen en trok het geheel na afloop van de scène weer weg? In een zorgvuldig voorbereide vertoning, waarvan elk onderdeel bij de beoordeling meetelde, is zo'n rommelig slot onaannemelijk.

We moeten er van uitgaan, dat de groep rond de stervende op het toneel achter gordijnen klaar stond en op het geschikte moment als geheel zichtbaar werd. Hiervoor kon de halfronde uitbouw dienen, wanneer deze na de eerste drie togen met gordijnen afgesloten was. Na 6 had men slechts een ogenblik van stil spel nodig, voor Paeys om on-

gezien naar de troon terug te gaan en voor de duivel om zijn plaats in de groep beneden in te nemen. Na opening van de gordijnen voor de zevende toog boven en beneden moest de zieke een eindje naar voren worden geschoven om de troon te kunnen zien - iets dergelijks, maar in een eenvoudiger situatie, doet zich aan het eind van Thielt en Deynze voor. De duivel trad dreigend op, de priester weerde hem af en als de stervende de blik omhoog richtte, liet God ‘zijnder bermhertigheyt raeye’ (445) op hem neerdalen. Vervolgens schoof de groep terug en gingen de gordijnen op beide plaatsen weer dicht. Zo ongeveer kan het gegaan zijn, zonder hinderlijk hiaat en op aanvaardbare wijze. We weten niet, hoe de Heilige Geest werd uitgebeeld, maar technische moeilijkheden konden de rederijkers knap oplossen.

De plaats van de togen kan men zich ongeveer als volgt voorstellen

5	4 + 7a	6
1	3 7b	3

Cortrijcke.

Prologhe.
In dit spel zijn vier personagen: Menigherande ingien, Claerckelic wten, Dwoordt der waerheyt, Gheestelicke verlichtijnghe.

Menygherande ingien.

Beseffende tdangier van tzinlic anraden,
Zo vindic inwendigh den gheest beladen [1-2]
Duer het bemaercsel swaerelts raedt venynigh, [3]
In dit dal van weene.
Yemant, hopic, zal by zijnder ghenaden
Mijn mestroostigh beroer commen in staden, [5-6]
Zo dat ic tverlangh mijnder herten pynigh
Werde qwijt ghemeene. [7-8+]
Hola, ic zie daer wandelen alleene [+HH3r.]
Een, wie in dooghen schijnt ootmoedigh, cleene; [10]
Hem willic den gront mijns zins ontdecken vry, [11]
Eer twyfele inwendigh magh bevlecken my;
Ten schaet niet onderzoght bystandigh confoort. [13]
U biedic saluut, ende als broedere voort
Zo biddic doch: hoort mijn belastigh bedien, [15]
Indien het magh gheschien. [16]

Claerckelic wten.

Menygherande Ingien
Becommert, belemmert, ongherust altijt,
Zeght, hebdy inwendigh gheestelic ghestrijt? [18-9]
Doch dat belijdt; ic hope ghy wert ontsleghen
Van dijns zins verweghen. [20-1]

1-2 *dangier*, gevaar; *tzinlic anraden*, de drang van de zinnen.
3 als ik zie, hoe boosaardig de inblazingen van de wereld zijn.
5-6 *bij zijnder ghenaden*, uit welwillendheid; *mestroostigh beroer*, onrust die me wanhopig maakt; *in staden*, te hulp.
7-8 *tverlangh pynigh*, het kwellend verlangen-zie 22; *ghemeene*, geheel.
10 *een wie*, iemand die; *in dooghen schynen*, lijken; *cleene*, eenvoudig.
11 *den gront mijns zins*, wat me het diepst vervult; *ontdecken*, blootleggen.
13 litotes: ik moet hulp en steun trachten te vinden.
15 *mijn belastigh bedien* (bedieden), de uiteenzetting van wat me bezwaart.
16 indien het geoorloofd is, als ge het toestaat.
18-9 *belemmert*, onzelfstandig; *ongherust*, verontrust; *gheestelic ghestrijt*, geestelijke moeilijkheden.
20-1 *ontslaen*, verlossen; *dijns zins verweghen*, wat uw geest bezwaart.

*

Menygherande ingien.
De gheest es gheneghen
Om weten zaken, mijn verstant te buten; [22-3]
Ic biddu, wilt benaerstyghen mijn onsluten, [24]
Claerckelic Wten, mijn vriendt ghetrauwe.
Ic bemaercke bin dezer aerdtscher landauwe
Smenschen leven te wezene een ghevecht, [26-7]
Een riet dwelc buught, zo sent Ian Baptiste zeght,
Voor den wint, van hem zelven hebbende niet; [28-9]
Cleene es den tijt ons levens en met verdriet. [30]
Die Gode ontziet, die ghelooft hem vredelic, [31]
Maer eylaes, zulc mensche die zo edelic
Van God gheschepen es, levende obstinaet
Tot den hent zijns levens, altijt volghende tqwaet,
My dijnct zulc staet laes wel te bevene. [32-5]

Claerckelic wten.
Dats waer; nochtans God staet te verghevene,
Hoe zondigh van levene, wiens mesdaet hem leet es. [37]
Sent Ian zeght: zonder God wy niet vermueghen. [38]
De mensche en heift niet dan tzondigh verhueghen
Wt hem zelven ende verdommenesse zwaerlic, [39-0]
Maer alle zaligheyt rijst wt God eenpaerlic; [41]
Dus niemant zal blyven ghedesoleirt. [42]

* 24 mi ontsluten
22-3 *gheneghen zijn om weten*, graag willen begrijpen.
24 *benaerstyghen*, naarstig trachten tot stand te brengen; *onsluten*, opengaan (van mijn 'verstant', begrip); de var. hebben *mi* (te) *on*(*t*)*sluten*. Er is geen reden voor de gissing van het Rh. Gl. *benaerstyghen* = aandachtig luisteren naar, ter harte nemen.
26-7 Vgl. Job. 7:1.
28-9 Matth. 11:7, Luc. 7:2 (de woorden zijn daar van Christus).
30 Job 14:1.
31 Wie God vreest, looft hem als een God van vrede-zie Rom. 15:33 en overeenkomstige plaatsen.
32-5 *zulc mensche ... zulc*, wie ... die; *levende obstinaet*, maar zich toch tegen hem verzet; *staen te*, zullen; *wel*, heel erg; lees *es, es*.
37 *wiens mesdaet hem leet es*, een berouwvolle zondaar.
38 Joh. 15:5; *niets*, niets, 39.
39-0 *heift wt hem zelven*, kan zelf bereiken; *tzondigh verhueghen*, zondig genot.
41 *ryzen wt*, voortkomen uit, geschonken worden door; *eenpaerlic*, voortdurend.
42 *zal ghedesoleirt blyven*, moet on-troost blijven.

Menygherande ingien.
Welc dan den mensche staervende (twoordt wel noteirt)
Meesten troost es, dits mijn inderlic verzeeren, [43-4]
Naer dien ghy zeght claer, dat de heere der heeren
Niemandt dan die wilt van hem zal versteken. [46 +].

[+]HH 3 v

Claerckelick wten.
Gheestelicke Verlichtijnghe zal ghebreken
Ons met Dwoord der Waerheyt, om te ontdeckene
Den grondt der schriftueren, om te verweckene
Zulc herte, die daer troost by werdt ontfaende. [47-0]
Weist ontdect, hier commen zy beede gaende, [51]
Hemlieden biedende salutacye.

Menygherande ingien.
Hy die verloste disrahelsche nacye
Moet talder spacye u dueghdigh beraeyen. [53-4]

Dwoordt der waarheyt.
Wy consoleren zulc int mespaeyen,
Die zondigh leift in vleesschelicker ghenaerte. [55-6]

Menygherande ingien.
Te wetene alleene es mijn beghaerte:
Welc den meesten troost es den mensche staervende;
Van dezen tverstandt moet ic zijn verwaervende [59]
Of therte blijft in een deimsterigh haken.

43-4 *noteren*, nota nemen van; *inderlic verzeeren*, diepste zorg.
46 *versteken*, verstoten.
47-0 *zy zal ons ghebreken*, wij hebben haar nodig; *ontdecken*, verklaren; *den grondt der schriftueren*, de preciese bedoeling van de bijbel.
51 *weist ontdeckt*, neem uw hoofddeksel af.
53-4 Vgl. 66-8; *moet*, moge; *dueghdelic beraeyen*, bestralen, zegenen met zijn goedheid, zie 492; *talder spacye*, altijd.
55-6 *mespaeyen*, droefenis, verdrukking, 493; *zulc int-*, de bedroefde mens; *ghenaerte*, gedrag.
59 *verstant*, kennis; *deimsterigh haken*, duister, ongericht verlangen- Rh. Gl.: onverlicht, in de zin van onghetroost(?).

*

Gheestelicke verlichtijnghe.
Menygherande Ingien, voor alle zaken
Met hoscher spraken biedt reverencye,
Dan zullen wy met alder diligencye
In obedyencye tu zijn bevonden,
Naer dijn vermonden. [62-5]

Menygherande ingien.
Hy die heift ontbonden
Sdoodts bandt, tallen stonden moet u bewaren,
In gloryen brijnghen naer dit aerdtsch bezwaren. [66-8]

Claerckelic wten.
Notable,

Dwoordt der waerheyt.
Discrete, [69-0]

Gheestelicke verlichtijnghe.
Wyze, hoghe,
Neimt danckelic, bidden wy, dit voor prologhe.

Claerckelic wten.
God svaders ghehuldigheyt zal zynen gheest
Zenden dien beghaeren ende die onbevreest
Met zijn woordt bezigh zijn, net, beqwame; [73-5]
Zynen gheest alle Gods secreten eerzame
Duerlustert, zijnder verholentheyt grondt waer. [76-7]

* 62 huesscher
62-5 *reverencye bien*, eer betuigen aan de gastheren; *met hoscher spraken*, in wellevende woorden; *diligencye*, ijver, toewijding; *in obediencye tu*, dienstwillig jegens u; *dijn vermonden*, uw vraag.
66-8 Vgl. Ps. 116:3 en 16; *glorye*, hemelse heerlijkheid; *naer dit aerdtsch bezwaren*, na deze aardse beproeving.
69-0 *notable*, eerzame (heren); *discreet*, verstandig.
73-5 Luc. 11:13; *ghehuldigheyt*, gunst; *dien* (die 'n), aan wie deze; *net, beqwame*, op juiste en gepaste wijze; *onbevreest*, vol vertrouwen.
76-7 1 Cor. 2:10; *eerzame secreten*, heilige geheimenissen; *duerlusteren*, doorlichten; *zijnder verholentheyt grondt waer*, van de waarachtige diepte van zijn verborgenheid, de diepte Gods.

+

+HH 4 r.

Dwoordt der waerheyt.
Zouct den Heere, Esayas vermondt claer,
Te wyle ghy hem mueght troostelic vinden,
Als hy by es te anroupen onderwinden. [79-0]
Die ongoddelicke zynen wegh verlate
Ende elc ongherechtigh man met state [81-2]
Zijn ghedachten ende hem verhueghende [83]
Int weirkeeren tot den Heere almueghende,
Ende hy zal zijns ontfaermen goedertiere. [78-5]

Gheestelicke verlichtijnghe.
Ghelijc haer wtwerpt in een schoon riviere
Een fonteyne levende neder ten dale,
In sghelijcx Gods liefde principale,
In zijn secreten gheest besloten blijckelic,
Es eeuwigh vloeyende tot meer ghelijckelic, [86-0]
Want therte hem meest tooght in dooghe gheprezen. [91]

Claerckelic wten.
Dus dan Gods liefde werdt ons bewezen
By de ghenadyghe ooghen excellent,
Daer hy de allendigheyt inobedyent
Es anschauwende als van God vervremende; [92-5]
Ende es deerste ryviere, nemende [96]
Haren oorspronc wt der liefden troostelic.
Hier op Ieremyas zeght propoostelic:
Ic hebbe u in deeuwyghe liefde bemindt;
Daer om zo hebbic u als vercoren kindt
Up ghetrocken, hebbende tot u al bloot
Barmhertigheyt groot. [98-2]

79-0 *troostelic*, vertroostend; *onderwinden* (wind 'n), vraag het hem.
81-2 *ongoddelic*, goddeloos; *met state*, ernstig = *statelic* 116.
83 (zy) *hem verhueghende int weirkeeren*, bekere zich met blijdschap-samentrekking op de voorgaande coniunctief.
78-5 Jes 55:6 en 7.
86-0 Zoals een werkende bron het dal instromend tot een heerlijke rivier wordt, zo stroomt Gods opperste liefde-die blijkbaar in de verborgenheid van zijn geest besloten is-eeuwig en zich steeds uitbreidend voort.
91 want het blijkt, dat de ziel van de mens in Gods oog het hoogst wordt geacht, zie 1 Sam. 26:24.
92-5 *dus dan*, zo; *bewyzen*, betonen; *by de ghenadighe ooghen*, door zijn blik vol genade; *de allendigheyt inobedient*, de verschrikkelijke ongehoorzaamheid; *als van God vervremende*, als oorzaak van de verwijdering van God.
96 *ende* (deze genade) *es deerste*, zo juist genoemde.
98-2 Jer. 31:3; *propoostelic*, ter zake; *uptrecken*, verheffen; *al bloot*, openlijk.

Menygherande ingien.
Hoe int mestroostens noodt
Es barmhertigheyt, naer dijn ontbindtsele,
Den meesten troost? doet my bekintsele
Schriftuerlic, figuerlic van dein warachtigh. [103-6]

Claerckelic wten.
Waer wt es voor ons tbloedt Christi crachtigh
Ghesturtt in alder ootmoedighede? [107-8]
Waer wt in ons het woordt Gods spruut mede?
Waer wt in ons spruut tgheloove dueghdelic?
Waer wt in ons spruut een hope iueghdelic? [109-1]
Duer wiene es sprutende eerst onbevlect
Die goddelicke liefde in ons perfect,
Dats charitate, die naer Paulus woordt reene
Es nootzakelicxt, dus tspruutsel alleene? [112-5] +
Dats wt de gracye Gods delicatelic, [116] +HH 4 v.
Wt welcker gracye, zeght Paulus statelic,
Wy gherechtvaerdight eerst werden pryzelic. [117-8]

Dwoordt der waerheyt.
Dwelc wt der barmhertigheyt Gods es wyzelic,
Zonder welcke barmhertigheyt verheven, vry,
Waren inde doot tonder ghebleven wy,
Zoo Ieremyas vulstandigh laet horen. [119-2]
Tes duer de barmhertigheyt Gods vercoren,
Dat wy niet verloren fynaligh en zijn. [123-4]
Alle dijngh vermagh God, zeght sent Augustijn,
Nemaer hy en magh tsuchten der smertigheyt
Vanden mensche zondigh, duer zijn barmhertigheyt
Niet gheweygheren en hy hem keeren wilt. [126-8]

103-6 *mestroostens noodt*, wanhopig makend gevaar; *ontbindtsele*, verklaring; *bekintsele doen*, mededeling geven-vgl. *bekent doen*, meedelen; *dein*, lees *dien*.
107-8 *waer wt es*, waardoor komt het, dat; *ootmoedigheyt*, genade.
109-1 *spruten*, ontkiemen; *iueghdelic*, fris, levenskrachtig.
112-5 *duer wiene*, uit wie; *eerst*, voor de eerste keer; *dats charitate*, nl. de caritas, 1 Cor. 13; *tspruutsel alleene*, de kiem van alles.
116 *delicatelic*, teder, zorgzaam; *delicaet* 136.
117-8 Rom. 3:24, vgl. Tit. 3:7; *statelic*, ernstig; *eerst*, in de eerste plaats; *pryzelic*, op heerlijke wijze.
119-2 *wyzelic zijn*, blijken; *vry*, voorzeker; *vulstandigh*, volhardend, met nadruk.
123-4 Klaagl. 3:22; *vercoren*, uitgelezen; *fynaligh*, uiteindelijk.
126-8 *nemaer*, maar; *magh*, kan; *tsuchten der smertigheyt*, de smartelijke verzuchtingen; *gheweygheren*, onverhoord laten; *en*, indien; *hem keeren*, zich bekeren.

*

Gheestelicke verlichtijnghe.
God met zijn goddelicke raeysels milt
De waerelt heift bemint, naer Lucas schryven; [129-0]
Ende duer de ledekins, om een beclyven, [131]
Zijnder barmhertigheyt ons ghevizyteirt vranc,
Om te verlichtene dei ghetribuleirt stranc [133]
Zaten inde dusterheyt en schauwe sdoots bant,
Hem te beweghene inden wegh ende lant
Van paeyze, duer zynen zone delicaet. [129-6]

Dwoordt der waerheyt.
Ghy hebbet al ghestelt, goddelic toeverlaet,
In een mate, ghetal ende ghewichte,
Want als een tonghe der balancen lichte
Es voor u tronde des swaerels om schauwen;
Barmhertigheyt over al ghy hebt in trauwen,
Beminnende al datter es boven dien;
Ghy sparet al, latende ghenade gheschien,
Wantt al uwe behoort, die de ziele expaert
Es beminnende waert. [137-5]

Claerckelic wten.
Naer dien dat beghaert
Elc ghedierte in tbeminnen haers ghelijcke,
Zoo en can ooc God ons (dits autentijcke) [147-8]
Die zijn beilde en ghelijckenesse, ziet,
Draghen, vergheten niet.

* 134 duysterheyt
129-0 *raeysel = strael = raeye* 220; *God met zijn goddelicke raeysels milt*, naar aanleiding van oriens ex alto, Statenvertaling Opgang uit de hoogte.
131 *ledekins*, viscera, Statenvertaling innerlijke bewegingen; *om een beclyven*, tot ons behoud; *tribuleren*, verdrukken; *schauwe sdoots bant*, contaminatie van *schauwe sdoots*, Ps. 18:5 en *sdoots bant*, Luc. 2:79; *beweghen in*, leiden op/naar.
133 *dei*, lees *die*.
129-6 Luc. 1:78, 79.
137-5 Wijsheid 11:22-27 (afwijkend); *toestellen*, ordenen; *lichte tonghe der balancen*, voor momentum staterae, een stofje aan de weegschaal; *in trauwen*, voorwaar; *expaert*, edel, ep. ornans bij ziele; *die ... waert*, aan wie de ziel, omdat ze hem bemint, dierbaar is (qui amas animas).
147-8 *ghedierte*, wezen; *autentijcke*, zeker, vast.

*

Dwoordt der waerheyt.
Al magh int verdriet
Een moedere vergheten haer kindt in blame, [+]
Dat zou den zone van hueren lichame [+]II 1 r.
Niet en ontfanght, boven dezen vergate
Ic en zal u nochtans te eenygher date,
Zeght God, niet vergheten; wy zijn dus lezende. [151-6]

Gheestelicke verlichtijnghe.
Ic ben dijns ghedachtigh, barmhertigh wezende
Uwer iongheyt ende de liefde vredelic
Uwer trauwe, als ic u zo edelic [157-9]
Hebbe int sacrament des doopsels puere
Anghenomen; dus ghelijc te gheender huere
Een maeght, zeght God, niet vergheten en can
Haer verchierzele, hoe zoudic u lieden dan
Vergheten, gheschepen te mijnder glorye? [161-4]

Dwoordt der waerheyt.
David zeght: in eeuwyghen mortorye
Ghewoont hadde bin der hellen versmade
Mijn ziele, ha u grondelooze ghenade
My niet gheholpen waer wte tverzeeren; [165-8]
Naer de menighte der droufheden keeren
In mijn herte vallende, u troost heift verblijdt
Mijn ziele, David belijdt. [169-1]

Menygherande ingien.
O God, talder tijdt
Wanneer dijn toorne den zondare wil schrijncken,
Wilt dijn barmhertigheyt als dan ghedijncken,
Ontfermende dijn maecsel, vul der ghebreken. [173-5]

* 153 sy 167 had
151-6 Jes. 49:15; *in blame*, op schandelijke wijze; *ontvaen*, tot zich nemen; *boven dezen vergate*, ondanks dit vergeten; *te eenygher date*, wanneer ook. N.B. *vergate* om het rijm voor *vergete*, datief van *verget*.
157-9 Jer. 2:2; *trauwe*, ondertrouw, trouwbelofte; *vredelic*, verzoenend.
161-4 Jer. 2:32; *glorye*, eer.
165-8 Ps. 94:17; *mortorye*, ellende; *bin der hellen versmade*, in de afschuwelijke hel, 360; *waer*, lees *daer*.
169-1 Ps. 94:19; *keer*, manier, soort-*menighte keeren*, velerlei.
173-5 *schrijncken*, ten onder brengen; Ps. 25:6.

Claerckelic wten.
Gods barmhertigheden, naer de wyze spreken,
Alleene zijn cause van tzondaers behoet,
Want God, zoo tbouck der wijsheyt ons weten doet,
Draeght staerckelic zorghe voor elcken persoone
Ende schict alle dijngh over hem ydoone
Naer zynen goddelicken wille iuechdigh. [176-1]

Dwoordt der waerheyt.
Stelt my, zeght God, als een teecken dueghdigh
Op u herte en op uwe aermen bloot daer,
Want de liefde es staerck als de doot claer,
Als een berrende vier tot allen stonden;
Veil waters ende rivieren der zonden
En mueghen haer niet brijnghen tondere. [182-7]

Claerckelic wten.
O mijn ziele, Gods ghiften by zondere
Wilt niet vergheten tot eenygher spacye, [+]
Die tqwets van alder aerdtscher turbacye [+]II 1 v.
Gheneest, de ziele duer tlichaem ghedezoleirt
Van haerder doot verlost ende coroneirt
Met zijnder ghenade, der bermhertigheyt graen, [188-3]
Hy en heift niet naer ons boosheyt ghedaen,
Maer ghelijc een bermhertigh vadere
Es tot zynen kinderen, es hy algadere
Allen menschen ghenadigh, die hem ontzien stranc;
Want God kent der menschen broosch ingien cranc,
Wetende dat hy maer stof en es der aerden. [194-9]

Gheestelicke verlichtijnghe.
Zijn bermhertigheden, David zeght, den waerden,
Zijn gaende boven alle zijn ghewaercken. [200-1]

Dwoordt der waerheyt.
Ambrosius can niet verwonderen maercken [202]
Te vullen van die bermhertigheyt Gods den gront.

176-1 Vrij naar Wijsheid 12:13-19; *behoet*, redding; *schicken over*, regelen ten gunste van; *ydoone*, op uitstekende wijze; *iuechdigh*, epitheton ornans.
182-7 Hoogl. 8:6 en 7; *teecken*, merkteken, zegel; *dueghdigh*, betrouwbaar; *claer*, zonder twijfel; *een berrende vier*, brandend vuur.
188-3 Ps. 103:2, 3, 4; *tqwets van alder aerdtscher turbacyen*, de wonden door de zonde die ons verwart; *dezoleren*, tot wanhoop brengen; *der bermhertigheyt graen* (= keest), zijn uitgelezen barmhartigheid.
194-9 Ps. 103:10, 13, 14; *ontzien*, vrezen; *stranc*, bijwoord, zeer; *ingien*, maaksel; *broosch = cranc*, zwak.
200-1 Ps. 145:9; *den waerden*, de geëerde.
202 *niet*, lees *met* of *niet zonder*; *maercken*, beschouwen; *gront*, diepte.

Claerckelic wten.
Rene es deze; al waer al de waerelt ront
Een bolle vierigh ende in middel dichte
Een handt vul waercx, noch en zoude zo lichte,
Zo haestigh dat vier niet waercken te wensche,
Als Gods bermhertigheyt in een zondigh mensche
Die hem kaert tot God wt der aerdtscheyt wroeten, [204-9]
Want tvier metter tijt zoude bernen moeten. [210]
Dus tusschen tkeeren vanden zondaren fel
Ende den ontfangh van tgoddelic verclaren snel
Wt zijn bermhertigheyt, gheen tijt stede heift. [211-3]

Menygherande ingien.
Eer therte in twyfelicker onvrede leift,
Zo vraghic, want tdoet my pijnnelicke smerte:
Waer wt de zondare een rauwigh herte
Comt, eerst in zonden hebbende oyt versmadigh
Gheleift onghestadigh? [214-8]

Claerckelic wten.
Wt Gods throon ghenadigh,
Wiens raeye, der bermhertigheden strael,
Therte vanden mensche gheift principael
Een roerijnghe al vooren, eer hy hem bekent. [221-2]

Dwoordt der waerheyt.
Daer staet: mijn God zijn barmertigheyt excellent
My zal voorloopen, want wt ons goets voor hant niet [223-4] [+]
Es; dus zeght Paulus: wy en zijn soffyzant yet [+II 2 r.]
Te peynzene wt onslieden alleene,
Maer ons soffyzantheyt es van Gode reene. [225-7]
God es diet al in ons waerct pryzelic,
Tvolbrijnghen naer zijn goeden wille wyzelic;
Dus Gods barmhertigheyt gheift eerst sroerens poghen. [228-0]

204-9 (bron onbekend) *rene*, vrij van aardse smet; *al de werelt ront*, heel de aarde; *in middel*, middenin; *dichte*, afgesloten; *waerc*, vlas; *lichte*, snel; *te wensche*, naar behoren; *der aerdtscheyt wroeten*, het zondige leven.
210 want het vuur zou pas na enige tijd (het vlas) kunnen verbranden.
211-3 *dus*, daarmee vergeleken; *tkeeren*, de bekering; *fel*, verdorven; *verclaren*, licht; *gheen tijt stede heift*, ligt geen tijdruimte.
214-8 *twyfelic*, rampzalig; *rauwigh*, berouwvol; *oyt*, steeds; *versmadigh*, smadelijk, bepaling bij zonden; *onghestadigh*, lichtzinnig.
221-2 *principael*, in het bijzonder; *een roerijnghe gheven*, in beweging brengen; *hem bekennen*, zich bekeren; *al vooren*, van te voren.
223-4 Ps. 79:8; *voorloopen = ieghen lopen* 234; *voor hant zijn*, aanwezig zijn, vgl. Rom. 3:12.
225-7 2 Cor. 3:5; *soffyzant*(*heyt*), bekwaam(heid).
228-0 1 Cor. 12:11; *sroerens poghen*, de aansporing om in beweging te komen.

*

Figuere.
 Hier tooghtmen den verloren zone commende tot den vadere, met een rolle: Als hy noch verre was, zijn vader heift hem ghezien, &c.
Lucae. 15.

Gheestelicke verlichtijnghe.
Schaut figuerlic hoe de vaderlicke oghen
Den verloren zone van verre was zyende,
Gheroert tot bermhertigheyt ende verblyende,
Ieghen lopende hem op den hals ghevallen,
Cussende, zegghende: weist blye met allen,
Chiere makende, nieu cleederen ghevende,
Want dezen was doot en es weder levende,
Hy was verloren, nu es weder vonden hy. [231-8]

Dwoordt der waerheyt.
De zaligheyt es, naer Davids vermonden vry,
Verre vanden zondaers, ten ware bevrydelic
Gods toe vallende ghenade blydelic
Ende zijn barmhertigheden menighvuldigh,
Die elcken even troostelic zijn ghehuldigh. [239-3]
God heift zijn kindt, Lucae int eerste staet,
Wederomme ontfanghen, Adams zaet,
Zijnder bermhertigheyt ghedachtigh wezende. [244-6]

Figuere.
 Hier tooghtmen den Samaritaen, die den ghewonden van den mordenaers olye ingoot, met een rolle: Naer dat de Levijt ende priester, &c.
Luce. 10.

Claerckelic wten.
Luce thienste zijn wy noch lezende,
Het welc ooc figuerlic mueght schauwen claerlic,
Hoe een mensche in de moordenaers zwaerlic
Was vallende, berooft, duerwont hem latende;
Een priester cam lyende, hem lettel batende,
Sghelijcx een Levijt; ne maer van Ierusalem
Een Samaritaen es ghecommen by hem,
In den wegh reyzende, hem ziende smertelic,
De welcke beroert es gheweist bermhertelic,
Zijn grief vermakende en consolerende. [247-6]

* 234 Tegen
231-8 Luc. 15:20-24; *figuerlic*, in deze toog; *zyende*, ziende, oogrijm; *ieghen lopen*, tegemoet gaan; *met allen*, versterkende bep.; *chiere maken*, blij zijn.
239-3 Ps. 119:155; *ten ware bevrydelic*, als (ons) niet verloste; *toe vallen*, ten deel vallen; *gheduldigh*, genadig.
244-6 Luc. 1:54.
247-6 Luc. 10:30 vlg.; *in de moordenaers*, in handen van rovers; *cam lyende*, ging voorbij; *in den weg*, langs deze weg; *smertelic*, pijn lijdend; *bermhertelic beroert*, met ontferming bewogen; *zijn grief vermaken*, zijn wond verbinden; (hem) *consolerende*, helpende.

*

Dwoordt der waerheyt.
Byden ghewonden zijn wy figurerende
De menschelicke nature meshaghelic,
Die vanden staet der gracyen claghelic
By den boozen gheest was dodelic ghegrieft; [257-0]
Maer donhendyghe wijsheyt hevet zo ghelieft, [261]
Dat zijn barmhertigheyt haer dede gracye. [+]

[+]II 2 v

Gheestelicke verlichtijnghe.
Ten derden mueght schauwen hier in blamacye
Figuerlic hanghen sdueghs beghaerdere, [263-4]
Diet verbeten schaep als warachtigh haerdere
Vanden wulf te nemen heift gheaventuert,
Op zijn schauders te draghen en ghewillecuert
Zijn zonden te verzoenen; dit es warachtigh. [265-8]

Figuere.
 Hier tooghtmen Christum an tcruce tusschen twee moordenaers, met een rolle: Hy es willende barmhertigheyt, hy zal weder keeren ende onzer ontfaermen ende onze boosheyt wegh doen, ende onze zonden in de diepte der zee werpen.
De moordenaer deis rolle: Ghediinct mijns, als ghy zijt &c. Christus deis rolle: Heden zuldy met my zijn.

Claerckelic wten.
Micheas zeven staet: O God almachtigh,
Die zijt willende barmhertigheyt edelic
Ende onze boosheyt wegh doet vredelic,
Werpende ons zonden in de diepte der zee. [269-2]

Dwoordt der waerheyt.
De moordenaer, qwaet oyt gheweist van belee,
Gheroert mids de raeyen van tgoddelic schijnzele, [273-4]
Heift de verblentheyt, zijns zins truwijnzele, [275]
Bekent, hem toe brijnghende een rauwigh propoost,
Zo dat Gods bermhertigheyt hem heift ghetroost,
Die elc es ontfanghende en hyze beghaert. [276-8]

* 261 doneyndighe
257-0 *figuereren*, zinnebeeldig voorstellen; *meshaghelic*, verdrietelijk; *vanden staet*, uit de staat; *claghelic*, op erbarmelijke wijze; *grieven*, wonden.
261 *donhendyghe wijsheyt*, God in zijn oneindige wijsheid; *hevet*, heeft 't.
263-4 *in blamacye*, te schande gemaakt; *sdueghs begaerdere*, Christus, die ons heil beoogde.
265-8 Zie Luc. 15:5; Begrijp: *die heift gheaventuert* (gewaagd) *tverbeten schaep ... te nemen* (en) *te draghen en ghewillecuert* (uit vrije verkozen) ... *te verzoenen*.
269-2 en Figuere Micha 7:19; *vredelic*, uit genade.
273-4 en Figuere Luc. 23:42, 43; *belee*, levenswijze; *gheroert mids*, aangeraakt door; *schijnzele*, licht.
275 *truwijnzele*? Waarschijnlijk verwant met *truffe*, bedrog.
276-8 *bekennen*, inzien; *rauwigh propoost*, uiting van berouw; *en*, indien; vgl. Matth. 21:22.

Gheestelicke verlichtijnghe.
Nu hebdy, beminde, ghezien expaert
Hoe dat de goddelicke liefde eerzame
Heift zijn barmhertigheyt ghetooght beqwame, [279-1]
Welcke barmhertigheyt voor alle verstanden
Te boven es gaende alle offeranden
Of sacrificyen, want tallen stonden ziet,
Den medicijn behouft de ghezonde niet,
Maer de ziecke in daerdtsche ontladigheyt. [282-6]

Dwoordt der waerheyt.
Sghelijcx es de goddelicke ghenadigheyt
Principael int verghef der zonden gheleghen,
Niet by den toedoene van ouder pleghen
Als offeranden, sacrificyen kendigh,
Ofte duer eenyghe zaken wtwendigh,
Waer mede men God waent zonderlijng paeyen. [287-2]

Claerckelic wten.
Och broeders neen, want shelighs gheest beraeyen
Onbedwonghen, vry ende vranc, onbevreest
Wilt waercken, zouckende smenschen edel gheest [293-5]
In alder ghenade ende goedertierheyt.

Dwoordt der waerheyt.
Niet by bedwanc van vleeschelicker fierheyt, [+]
Dan te vereenen met den zynen naectelic
Wt der liefde, zoo Paulus schrijft vulmaectelic, [297-0]

[+]II 3 r.

279-1 *expaert*, duidelijk; *beqwame*, heerlijk, heilzaam.
282-6 Matth. 9:12, 13, Hos. 6:6; *verstant*, hapax, verstaander; *ontladigheyt*, hapax, waarschijnlijk voor *onladigheyt* = *onlade, onlaet, onlede*, moeite, belslommering-vgl. MWB 5, 785, 793. Zie overigens Rh. Gl.
287-2 Hebr. 10:18; *pleghe*, gebruik; *kendigh* (*condigh*), hapax, bekend; *wtwendigh*, werelds; *zonderlijngh*, speciaal, vooral.
293-5 *shelighs gheest beraeyen*, de verlichting door, het licht van de Heilige Geest; *wilt waercken*, werkt; *onbedwonghen*, uit vrije wil; *onbevreest*, in volle rust.
297-0 Niet geprest door (daden van) wereldse hoogmoed, maar uitsluitend om zich uit liefde met de zijnen te verenigen, zoals Paulus duidelijk vermeldt, volgt hij zijn eigen onbesmette natuur (vrij naar Hebr. 10:1-18). In de Antwerpse drukken A en D werd *in* ten onrechte door *en* vervangen.

*
Zijn eyghendom nieuwers in zouct bevlect;
Wt den welcken, om de ghierigheyt imperfect
Der offeranden, sacrificyenmede,
God wederleyt heift deze wtwendighede [301-3]
En heift inghestelt Gods ghenade verheven.

Gheestelicke verlichtijnghe.
Diet verwinnende al doet zuchten, beven,
Ende Gode beqwame meest es voorwaer, [305-6]
Als hem eyghen tzyne ghenadigh eenpaer
Over smenschen ketyvyghe onghevroetheyt; [307-8]
Om dat duer de menighte der overvloetheyt
Vanden zonden, zoude moghen by dien
Overvloetheyt van Gods ghenade gheschien [309-1]
En duer dien ghehelight al zijn met waerdigheyt. [312]

Dwoordt der waerheyt.
Niet duer de waercken der rechtvaerdigheyt
Die eenich mensche moght hebben ghedaen,
Maer alleene duer zijn barmhertigh voortgaen, [313-5]
Welcke barmhertigheyt gheleghen es in Got.

Caerckelic wten.
Daer staet totten Romeynen een troostelic slot:
Ten es niet die wilt, tzy duer cryten of caermen,
Nochte die loopt, maer in Gods ontfaermen
Alleene dat wy menschen werden zaligh. [317-0]

Dwoordt der waerheyt.
Ghebenedijt zy God, es Paulus verhaligh,
De vader ons heeren Iesu Christi reene,
Vader der barmhertigheden alleene
Ende God van allen vertroostijnghen vruechdigh,
Die ons in allen tribulacyen dueghdigh

* 300 nieuwers en soect
301-3 *wt den welcken*, op grond waarvan, ook 381; *de ghierigheyt imperfect*, de zondige begeerte; *wederlegghen*, afkeuren.
305-6 *die*, Gods genade; *t al*, alles (het ganse schepsel, Rom. 8:22); *ende*, hetgeen.
307-8 *als hem eyghen*, omdat het hem eigen is; *eenpaer*, steeds weer; *ketyvyghe onghevroetheyt*, hapax, rampzalige domheid.
309-1 Rom. 5:20; *om dat*, opdat.
312 *en duer dien*, en (de mens) daardoor; *ghehelight al zijn*, volkomen ontzondigd zou zijn; *met waerdigheyt*, uit genade.
313-5 Titus 3:5; *zijn barmhertigh voortgaen*, zijn blijvende genade.
317-0 Rom. 9:16; *slot*, slotsom; *maer* (tes) *in*, maar door.

Vertroost, waer duere tooght overvloedigh
In ons grootelicx zijn liefde ootmoedigh; [321-7]
Want als wy noch zondaers inobedyent
Waren naer den tijt, heift Christus excellent
Voor zijn vyanden ghebeden ghestadigh. [328-0]

Gheestelicke verlichtijnghe.
En esser ghestorven voren onmesdadigh.
Hoe veil te meer nu, als wy sdoots zijn onsleghen,
Dats gerechtvaerdight in tbloet Christi ghedweghen,
Zullen behauden zijn van Gods toorne. [331-4 +]

[+]II 3 v.

Dwoordt der waerheyt.
Want bermhertigheyt om tzijn te vercoorne
Staercker es om sdoots bant te ontcommene,
Dan de zonde om te verdommene; [335-7]
Es de doot by eens mans schult gherezen,
By eenen heere, Iesum Christum gheprezen,
Zal overvloetheyt van gracyen dalen. [338-0]

Claerckelic wten.
In zijn liefde en ghenade, naer tverhalen
Van Esayas drye en tsestigh blootelic,
Heift hyze verlost en ghedreghen grootelic,
Verheffende troostelic tot allen tyden. [341-4]

Dwoordt der waerheyt.
Ghebenedijt es God int hooghste verblyden,
De vader ons heeren Iesu Christi bemint,
Die ons ghebenedijt heift, zoo Paulus ontbint,
In allen benediccyen gheestelic
Tot bin den hemelschen throone feestelic;
Alzoo hy ghehadt heift ons in beminsele
In hem voor des swaerels beghinsele,

321-7 2 Cor. 1:3, 4; *verhaligh zijn*, zeggen; *tribulacye*, verdrukking; *dueghdigh*, adverbium, krachtig; *waer duere* (hy); *in* ons, jegens ons; *ootmoedigh*, genadig.
328-0 Rom. 5:6.
331-4 Rom. 5:9; *onmesdadigh*, onschuldig; *als wy ... als wy*, toen wij ... nu wij; *dats*, namelijk; *gherechtvaerdight ghedweghen*, rein gewassen; *zullen* (wy).
335-7 *te*, lees *de-*: want de genade van uitverkoren te zijn is een krachtiger middel (hulp) om de dood te ontgaan, dan de macht van de zonde om te verdoemen-vgl. Rom. 5:15.
338-0 Rom. 5:17; *schult*, misdaad, zonde.
341-4 Jes. 63:9; *blootelic*, duidelijk; *grootelic*, van harte; *verheffen*, opnemen; *tot allen tyden* = *tallen stonden*, 356.

*
Om dat wy heligh ende onbesmet
Voor hem zouden zijn in de liefde net;
Dies ons hem danckelic ghemaect heift ydone
Alleene by zynen beminden zone,
Waer duer ons verlossijnghe es tallen stonden
By zijn bloet, de verghevenesse der zonden
Naer trijcdom zijnder ghenaden menighvuldigh. [345-358]

Menygherande ingien.
U lieder instruccye te my ghehuldigh
Brijnght twyfelic ducht heel in versmade,
Wt tverhael der goddelicker ghenade
Int vergheven des menschen zonden groot. [359-2]
Waer blijft dan, zeght, Gods rechtvaerdigheyt bloot
Int punieren der zonden gheclagh, ziet? [364]
Want onrechtvaerdigheyt in God en magh niet. [365]
Twerdt den mestroosten troostelic talder huere. [366]

Claerckelic wten.
Dit wert u ghetooght al claer in figuere,
Hoe Gods bermhertigheyt, tzondaers hopen,
Heift des menschen zaligheyt belopen
En den zondaer, in Adam verdomt zoot blijcke,
Weder om gherecht in zijns vaders rijcke [+]
Ende der rechtvaerdigheyt principale [+]II 4 r.
Ghegarandeirt in haer stic te male, [369-3]
Datter gheenrande verdommenessen pijn
En es, voor die in Christo Iesu zijn,
Die in der ghenaden gheest Gods wandelen. [374-6]

* 373 stuck
345-358 Ef. 1:3-7; *in beminsele ghehadt heift*, liefgehad heeft, om het rijm voor *elegit; dies* (354) lees *die; danckelic*, welgevallig, *ydone*, 180.
359-2 *ghehuldigh*, vriendelijk; *twyfelic ducht*, mijn bange twijfel; *in versmade brijnghen*, verachtelijk maken; *wt*, als gevolg van; *tverhael der*, de herhaling.
364 *tpunieren der zonden gheclagh*, de bestraffing van aanklagende zonden.
365 Rom. 9:14; *en magh niet*, is uitgesloten.
366 (uw uiteenzetting) zal de wanhopigen steeds tot steun zijn.
369-3 *belopen*, bewerken; *blijcke*, blijkt, duidelijk is-de coniunctivus om het rijm; *rechten*, oprichten, opnemen; *principael*, hoogste; *garanderen*, voldoen, genoegdoening geven aan (*Rh. Gl.*); *in haer stic*, wat haar betreft; *te male*, volledig.
374-6 Rom. 8:1; *datter*, zodat er; *verdommenessen pijn*, straf van verdoemenis; *in der ghenaden gheest Gods*, in de geest van Gods genade (non secundum carnem).

*

Figuere. [Figuere]
 Hier tooghtmen God de vader met een rol: Telt, weight en deelt, Dan. 5. An de rechte handt zittende waerheyt, an de slijncke hant iusticye, bermertigheyt ende Paeys met een rolle: O vadere, zuldy vergheten ontfermertigh te zyn, &c.

Dwoordt der waerheyt.

Schaut, Menighrande Ingien, maer tverhandelen [377]
Inwendigh inden gheest te begrypen pooght.

Gheestelicke verlichtijnghe.

God de vader heift zijn gramschap ghetooght
Om Adams ongheoorzamigh wroeten,
Wt den welcken wy alle staerven moeten,
Zijn woordt houdende inder waerheyt accoort
Ende zijn recht inder eeuwigheyt voort, [382-3]
Daer hy Adam mede besloot ende bevijngh,
Zegghende: ghy zult staerven zonderlijngh [384-5]
Zo wanneer ghy mijn ghebodt hebt overtreden.

Dwoordt der waerheyt.

Hier op zeght God, op den mensche tonvreden,
Tot der waerheyt: telt smenschen zonden qwaet;
Tot der iusticye: weicht zyne waercken daet.
Deze duechden twee waren recht beghaerende. [389-0]

Claerckelic wten.

Bermhertigheyt en paeys tzelve bewaerende. [391]
O God zuldy vergheten, was Davids wten,
U bermhertigheyt vanden mensche sluten? [392-3]
De mensche badt met hopelicken propooste:
Laet u bermhertigheyt commen, die my trooste; [394-5]
De beken der zonden, doverhoorigh qwellen,
Druc des doots ende tverdriet der hellen
Hebben my int omrijnghen des verloren moets. [396-8]

* 389 weecht; zijnder

Figuere Het proces in de hemel, naar een preek van Bernardus, *Tafel* II 261 vlg. Lees: *waerheyt ende iusticye, ... bermhertigheyt ende paeys*. De eerste rol naar Dan. 5:26-28; de tweede naar Ps. 77:10.

377 *tverhandelen*, de vertoning; *begrypen*, omvatten.

382-3 Ps. 119:160; *accoort houden in*, volharden in.

384-5 Gen. 2:17; *besluten = bevaen*, in rechten beperken; *zonderlijngh*, nadrukkelijk.

389-0 *zyne*, lees *zyner* (var. *zijnder*); *recht*, rechtvaardigheid, 422.

391 (waren) *tzelve bewaerende*, gingen hier tegenin.
zaamheid; *druc des doots*, doods-

392-3 Ps. 77:10; *zuldy* (u ghenade *vergeten*; *sluten van*, toesluiten voor; *bermhertigheyt* is apo koinou gebruikt.

394-5 Ps. 119:76; *hopelic propoost*, woorden van hoop.

396-8 Zie Ps. 18:5, 6; *overhoorigh qwellen*, verdriet over mijn ongehoorzaamdheid; *druc des doots*, doodsangst; *verdriet der hellen*, hellepijn; *hebben my int omrijnghen des verloren moets*, bevangen me, nu moedeloosheid me overmant.

Figuere. [Figuere]
 Hier tooghtmen een fonteyne ende tlam Gods boven op de fonteyne, bloedende wt de borst, met een rolle: Naer zijn bermhertigheyt heift hy ons zaligh ghemaect, &c ad Tit.

Gheestelicke verlichtijnghe.
Hier blijct liefde by het wtstorten des bloets
Vanden lamme, waer duere Gods gramschap slaecte
Inde wet, waer wt ontfermhertigheyt naecte
De waerheyt, elcanderen ghemoetende reene; [400-2]
Want de mensche staervende alleene
Naer des woorts waerheyt, hy werdt ontfanghen
Inde bermhertigheyt wt sdoots ganghen. [404-5]
Nu es die zaligheyt ende die cracht
En dat rijck ons Gods gheworden ende die maght
Zijns zoons Christi, want de wrougher claerlic
Van onzen broers, de booze gheest vervaerlic,
Es wt gheworpen, victoryeuzigh, vroet [+]
Verwonnen duer slams bloet. [406-1]

[+]II 4 v.

Figuere. [Figuere]
 Hier tooghtmen Paeys ende rechtvaerdigheyt by elcanderen, tzwaert van iusticyen wyzende neirwaert op Christum, heb bende tcruce ende ieghens hem over den duvel, ghenaemt ongheoorsaemheyt, met deis rolle: Hy moeste ghelijc wezen zijne broeders in alle dijnghen, op dat hy wezen zoude barmhertigh, ende een ghetrauwe bisschop tot God, ende ghenadigh zijnde de zonde des volx.
Hierem. 2.

Dwoordt der waerheyt.
God almaghtigh zoet
Naer zijn barmhertigheyt heift ons voorzien, hy
Ende ons zaligh ghemaect boven dien vry
Duer tbat der wederghehoorten vruechdelic. [411-5]

Claerckelic wten.
Maerct hier hoe Christus hem middelaer dueghdelic
Heift ghemaect tusschen God den vadere
En den mensche, zo dat Gods recht al gadere
Int punieren smenschen zonden, als snydende zwaert
Over hem heift ghegaen, daer hy heift beghaert [416-0]
Onderdanigh te stellen ziele en leven.

Figuere Titus 3:5.
400-2 (gramschap) *inde wet*, zie Deut. 5:9, 11; *waer wt*, waardoor; *ghemoeten*, Ps. 85:11.
404-5 *alleene staerven*, zijn eigen dood sterven (MWB 1, 349); *naer des woorts waerheyt*, zoals de bijbel leert; *sdoots ganghen*, de krocht van de dood.
406-1 Op. 12:10, 11; *wrougher*, aanklager; *victorieuzigh*, *vroet*, triomfantelijk en krachtig; *broer*, een vroeg voorbeeld-zie ook *broerschap*, Edijnghe 31.
Figuere *Hierem*, lees *Hebr*. 2:17.
411-5 Titus 3:5; *voorzien*, verzorgen; *vry*, voorwaar.
416-0 *dueghdelic*, voortreffelijk; *gaen over enen*, iemand treffen; *hem*, Christus; *daer*, toen; *onderdanigh stellen*, opofferen.

*

Dwoordt der waerheyt.
Duer zijn onsprekelicke liefde verheven,
Die hy ha tot zijns vaders recht pryzelic
Ende smenschen allendigheyt afgryzelic,
Waer wt paeys es gherezen staerckelic,
Zoo dat rechtvaerdigheyt ende paeys maerckelic
Den anderen ghecust hebben vredigh op tpas
In Christo Iesu, by den welcken dat was [422-8]
De chyrogreffy, der verdommenessen dangier,
Gheniet, midts de gheoorzaemheyt menyghertier
Int cruus Christi, wy autentijck lezen. [428-1]

Gheestelicke verlichtijnghe.
Zijn broeders moest hy in allen ghelijck wezen,
Want daer hy heift ghesmaect ons pijnlicke smerte
Ghenadelicker tooght zijn goddelicke herte,
Op dat hy wezen zoude barmhertigh bekent
Ende een ghetrauwe bisschop excellent
Tot God, om ghenadigh te zyne eenpaer
De zonde des volcx zwaer. [432-8]

Dwoordt der waerheyt.
Der ghenaden throon claer
Anmaerct, wt wiene alle gracyen vloeyen,
Die den mensche inder zonnen hittigh broeyen
Int labuer des ougst, mestroostigh, bevreest,
Omrijnght vander zonde, doot ende boozen gheest,
Niet en wilt (dan duer hem zelven) laten. [439-4]

* 423 had

422-8 *onsprekelic*, onmetelijk; *paeys es gherezen*, verzoening ontstond; *maerckelic*, duidelijk; *opt pas*, toen.

428-1 Col. 2:14; *chyrogreffie*, schuldbekentenis; *nieten*, uitwissen; *der verdommenessen dangier*, de dreigende verdoemenis; *int cruus*, aan het kruis; *menyghertier*, graadbepaling, volledig; *wy*, lees *zo wy* of *wy dus*, 156.

432-8 Hebr. 2:18, 17; *daer hy*, doordat hij; *tooghen*, zich tonen; *bekent wezen*, zijn; *een ghetrauwe bisschop tot God*, een voor God getrouw hogepriester; *eenpaer*, steeds weer.

439-4 *der ghenaden troon*, Hebr. 4:16, God op zijn troon; *int labuer des ougst*, tijdens het werk van de oogst, wanneer de mens gaat sterven; *laten*, in de steek laten; *dan duer hem zelven*, dan op eigen verlangen.

Figuere. [Figuere]

 Hier tooghtmen God den vader met een rolle: Ic zal wt storten op Davids huus den gheest der ghenaden ende &c. Zachariae. 12. Voor den toogh deis rol: Ghelooft zy de heere God van Israel, hy heift bezoght ende ghedaen verlossijnghe, &c. Lucae 1. Onder God den vader, Bermertigheyt ende Paeys. Voor Bermertigheyt deis rol: Gods ontfermertigheyt es schone, &c. Eccl. 25. Voor paeys deis rolle: Christus es onzen paeys, &c. Ephe. 1. De helyghe gheest daelt neder tusschen hemlieden op den ziecken mensche, ligghende voor den toogh, met deis rol: De wet des gheests die levende maect, in Christo Iesu, &c Roman. 8. Ter zyden de vyant, over dander zijde een priester ende de doot.

+

[+]KK 1 r.

Claerckelic wten.
Zijnder bermhertigheyt raeye magh elc vaten;
Daer staet: anroupt my in den tijt uwer noot,
Ic zal u verlossen bloot. [445-7]

Dwoordt der waerheyt.
Gheen zondaer zo groot
Was of zal wezen emmermeere,
Die keerende zijn wille schict in den heere,
Midts Gods bermhertigheyt hy wert beqwame. [450-1]

Gheestelicke verlichtijnghe.
God zeght: ic zal wtsturten eerzame
Op Davids huus den gheest der ghenaden
Ende der barmhertigheyt; voort zeght met staden: [452-4]
Weist ghetroost mijn volc, mijn volc, mijn eyghen kinderen. [455]
Dus es God met ons, wie magh ons hinderen? [456]
Paulus zeght: Christus es ons paeys blijckelic,
Die van tween een ghemaect heift rijckelic,
Waer wt wy eenen toeganc algadere
In eenen gheest hebben tot den vadere. [457-0]
Voort heift: de wet van die gheest des levens heift
Duer Iesum Christum, die inder eeuwigheyt leift,
My vry ghemaect van de wet der zonden
Ende des doots ontbonden. [461-4]

Dwoordt der waerheyt.
Tot allen stonden
Gods bermhertigheyt es schoone inden tijt
Des drucx, ghelijck de reghen wolcke verblijt

Figuere Eerste rol: Zacharia 12:10; tweede: Luc. 1:68; derde: Eccl. 25, lees 35 (J. Sirach 35:25, 26); vierde: Ephe. 1, lees 2:14; vijfde: Rom. 8:2.
den ziecken mensche, een zieke die voor de toog op het toneel is gelegd.
445-7 *magh*, kan; *vaten*, opvangen; Ps. 50:15.
450-1 of hij wordt rein (beqwame) door Gods barmhartigheid, indien hij zich bekeert en zijn wil op de heer richt.
452-4 Zach. 12:10; *eerzame*, plechtig; *met staden*, met overleg.
455 Jes. 40:1.
456 Rom. 8:31.
457-0 Ef. 2:14, 18; *blijckelic*, duidelijk; *rijckelic*, op heerlijke wijze.
461-4 Rom. 8:2; *heift* (hy), zegt Paulus; *des doots ontbonden*, vrijgemaakt van de dood.

In den tijt des droogheyts talder huere. [465-8]

465-8 Jes. Sirach 35:25, 26.

Claerckelic wten.
Hier ziedy hoe dat Christus es de duere,
Duer wien dat de poortier, den vertrooster alleen
Van dat eeuwigh leven, de helyghe gheest reen,
Den mensche toeganc gheift diligentigh
Tot den hemelschen vadere excellentigh; [470-3]
Dus laet ons toegaen met een vast betrauwen
Tot den stoel van zijn gracyeus bedauwen,
Op dat wy mueghen bermhertigheyt verwaerven
Ende gracye vinden in ons staerven
Tot een beqwame hulpe onzer daet rebel. [474-8]

Dwoordt der waerheyt.
Ghelooft zy de heere God van Israhel.
Hy heift bezoght ende verlossijnghe ghedaen
Zijns volcx wt al zijn vyanden bestaen [479-1 +]
Duer de ledekins der bermhertighede, +KK 1 v.
Inde welcke hy ons verzocht heift mede,
Ryzende vanden hooghsten, naer Lucas schryven. [482-4]

Menygherande ingien.
Zo eyst dan Gods ontfermigh beclyven
Ende ghenade, die hy ons eerst ontdect,
Voorloopende ende eerst tot Gode verwect,
En naer de verweckijnghe ten tweeden gheleedt,
Ten derden croont in dien hy hem bereedt,
Zoo ic begrypen can u lieder spraken. [485-0]

470-3 Ef. 2:18, 3:12; *alleen* is om het rijm verplaatst, begrijp: *duer wien alleen; diligentigh*, ijverig, liefdevol (Rh. Gl.).
474-8 Hebr. 4:16; *stoel*, troon; *gracyeus bedauwen*, weldoende genade; *tot een beqwame hulpe*, in auxilio opportuno, zie Nieuport 185-6; *onzer daet rebel*, tegen onze ongehoorzaamheid.
479-1 Luc. 1:68, 71; *wt zijn vyanden bestaen*, uit de aanval van zijn vijanden.
482-4 Luc. 1:78; *verzoeken*, bezoeken; *ryzende vanden hooghsten*, uit de hemel komend-in de Staten vertaling als eigennaam beschouwd: Opgang uit de hoogte.
485-0 *ontfermigh beclyven*, voortdurende ontferming; *ontdecken*, openbaren; *voorlopende*, (aan ons handelen) voorafgaande; *ende eerst*, en (die ons) in de eerste plaats; *verwecken*, wakker roepen; *cronen*, de overwinning schenken (Ps. 103:4); *in dien hy hem bereedt*, doordat hij hem voorbereidt-overgang van *ons* naar *hem*.

*

Claerckelic wten.
Alle die inden heere hopelic waken,
Mueghen ontfanghen Gods bermhertigh beraeyen, [491-2]
Zeghende met David in dit aerdtsch mespaeyen: [493]
O God almoghende, zijt mijns ghenadigh
Naer u groote bermhertigheyt ghestadigh,
Ende naer de menighvuldigheyt, daer staet,
Dijnder bermhertigheden wast wt mijn qwaet; [494-7]
Want naer zijnder grootheyt es zijn bermhertigheyt.

Dwoordt der waerheyt.
Dus fynael in elcx lijdtzamyghe smertigheyt
Der onghetroostheyt, zegghen wy voor meesten troost
Den mensche om brijnghen in een constant propoost:
Gods bermhertigheyt, diet al doet verlichten. [499-2]

Gheestelicke verlichtijnghe.
Niet dat ghy anvolghen zult het vleesch anvichten,
Maer tvleesch in onderdanigheden vanden gheest, [503-4]
Als wel betrauwende in God onbevreest,
Dat u zijn wterste ghenade by dien
Zal mueghen gheschien. [505-7]

Dwoordt der waerheyt.
Menygherande Ingien,
Neimt danckelic ons groot ionstigh opzet [509]
Ende oorlof den heeren zijt sprekende net,
By wien gheschiet dit minnelic openbaren. [510-1]

* 493 Seggende 503 vleeschs

491-2 *hopelic*, hoopvol; *inden heere waken*, uitzien naar God; *Gods bermhertigh beraeyen*, de koestering van Gods barmhartigheid.

493 *zeghende*, lees *zegghende* (var.); *mespaeyen*, droefenis, verdrukking.

494-7 Ps. 51:3, 4; *daer staet*, staat er, of lees *zo daer staet*.

499-2 *fynael*, tenslotte; *in elcx ... onghetroost heyt*, wanneer iemand door geduldig gedragen smart tot moedeloosheid komt; *zegghen voor*, noemen als; *in een constant propoost*, tot standvastigheid; *doet verlichten*, overstraalt, zie 445.

503-4 *Niet dat ghy anvolghen zult*, gij moet niet navolgen; *tvleesch anvichten*, de aanvechting van het vlees; *tvleesch* (zy); zie Rom. 8:1, 4, 12.

505-7 *als wel betrauwende*, omdat ge volledig vertrouwt op; *by dien*, daardoor.

509 *danckelic nemen*, erkentelijk zijn voor, vriendelijk aanvaarden; *ons groot ionstigh opzet*, wat we uit grote genegenheid (voor u) hebben ondernomen.

510-1 *oorlof spreken*, vaarwel zeggen; *by wien*, door wier uitnodiging; *openbaren*, vertoning.

Menygherande ingien.
Oorlof beminde,

Claerckelic wten.
Ons lants pylaren;

Dwoordt der waerheyt.
Cleyn constigh van bewinde
+

+KK 2 r.

Gheestelicke verlichtijnghe.
Ons daets verclaren

Dwoordt der waerheyt.
Schaut niet, maer ontfanght ons tijts verqwisten,

Menygherande ingien.
Prince, danckelic van Cortrijck Barbaristen. [514-7]

Finis.

514-7 *Cortrijck*, lees *Cortrijcks*. *Schaut* (schuwt) *niet*, wees niet afkerig van *ons daets* (subj. gen.) *verclaren*, de uitleg die we gaven, *cleyn constigh van bewinde*, al getuigt deze van weinig talent; *ontfanght danckelic van Cortrijcks Barbaristen*, aanvaard in dank van Kortrijcks Barbaristen, *ons tijts verqwisten*, dat we onze tijd verspild hebben, litotes voor: dat we althans-zij het zonder succes-ons best hebben gedaan.

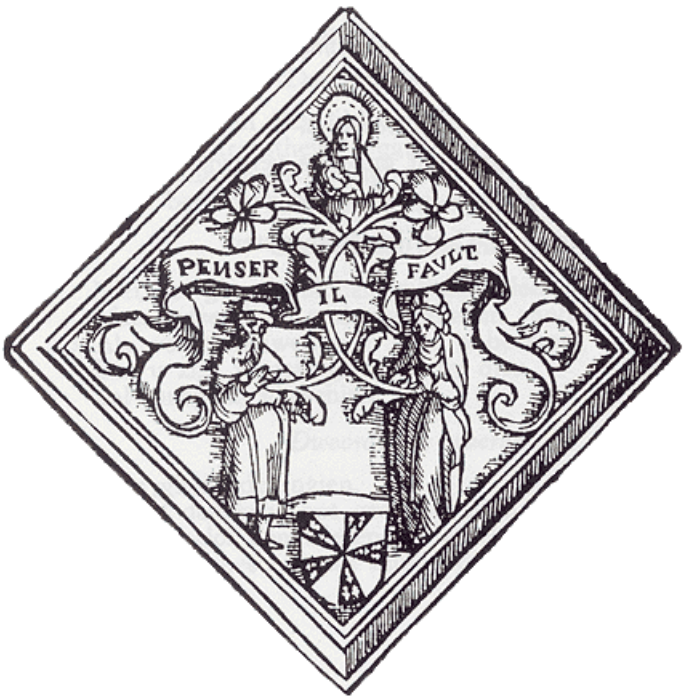

Edijnghe,

Edijnghe

SINTE ANNA
zinspreuk
‘*Penser il fault*’
Antwoord
De Verrisenesse Christi

(geen prijs)

Inleiding

De personages

Hoofdpersoon
Mensche, een welgestelde leek, van eigen vroomheid overtuigd.

Helpers
Schriftuere, Gods woord 65, de bijbel 105; (vrouw., 92 enz.).
Evangelisch Leeraer, Gods claerc (374).

Dienaer/verleider
Smenschen vernuftheyt, zijn zelfs bloot verstant 97.

Nevenpersoon
Wet (vrouw. 81); ligt ziek te bed, de rug naar het publiek, een doek over het gezicht.

De helpers betrekken het betoog niet op zichzelf.

De vorm en het rijm

Proloog ontbreekt

A 1- 64	Mensche en Vernuftheyt	gesloten einde
B 65-173	Mensche en Schriftuere (Vernuftheyt zwijgend)	gesloten einde
C 174-234	Mensche en Schriftuere	open einde
D 235-265	Mensche en Wet	gesloten einde
E 266-492	Mensche en Evangelische leeraer	gesloten einde

Afsluiting ontbreekt.

De grenzen tussen B en C, D en E liggen in een claus.

Edijnghe bestaat geheel uit tweespraken. De korte scène met Wet is te beschouwen als een figuere waarin Mensche meespeelt.

A, B en E beginnen met lange stukken gekruist rijm; 282-289 lied (abab bcbc). Verder markeert het rijm emotionele gedeelten door een afwijkende vorm. Mensche gaat van gepaard naar gekruist rijm over, als hij zijn zelfvoldaanheid uit (56-62). Zijn verontrusting (83-94) wordt geaccentueerd door gekruist rijm met ketenrijm. De plechtige inleiding tot het lied (278-281) wijkt af door gepaard rijm in een omgeving

van gekruist. Aan het eind is de schrijver niet consequent, want het bewogen slot (482-492) heeft geen eigen vorm.

Overzicht van de inhoud

Spel A (1-64) *Mensche en Vernuftheyt*
Mensche heeft de geboden en voorschriften van de kerk zorgvuldig in acht genomen en het is hem daarbij goed vergaan. Zijn laatste jaren wil hij pleizierig 'inden eyghen lusthof' doorbrengen, overtuigd dat God hem de hemel niet weigeren kan. Volgens Vernuftheyt zal hij op grond van verdienste zalig worden en heeft hij Gods genade niet nodig.
De toelichting op zijn levenswijze gaat echter gepaard met onthullende opmerkingen: hij doet goed (wie hem goed doet), nodigt uit (wie hem uitnodigen), leent geld (tegen hoge rente), spaart (om zijn kinderen aan rijke huwelijken te helpen), heeft lief (wie hem liefhebben - maar haat zijn vijanden), geeft aalmoezen (maar zo, dat ieder het ziet). Het is duidelijk, dat deze 'goede werken' zijn verwachting niet rechtvaardigen. De toeschouwers zullen ook de andere met argwaan aanhoren: hij eert zijn ouders, gaat veel naar de kerk, verwerft aflaten, pelgrimeert en ontvangt de sacramenten van biecht en *altaar* 'naer de costume vander kaercken'. Met het laatste gaat de schrijver verder dan andere kritische collega's.
Tenslotte vindt Mensche voor zich pleiten, dat hij geen aandacht aan de bijbel en theologische geschriften besteedt; die zijn voor geestelijken bestemd en zouden leken maar tot ketterij brengen.

B (65-173) *Mensche en Schriftuere*
De rust wordt wreed verstoord, als plotseling Schriftuere voor de lusthof verschijnt en aandringt op vertrek van de verleider. 115 Mensche geeft zich niet zo maar gewonnen. 'Ic heb verdienste, zacken vul aflaten; ic ben een goet kindt der helygher kaercken, ic vulbrijnghe Gods wet-ic gheloove wt alder mijns herten craght en ziele in eenen mynen God almachtigh'. Dit laatste blijkt echter niet waar, want door op mensen te vertrouwen, op bezit, op zichzelf en op heiligenbeelden, heeft hij afgoderij bedreven. Wanneer dit tot hem doordringt, jaagt hij Vernuftheyt weg.

C (174-234) *Mensche en Schriftuere*
Schriftuere bewijst zijn tekortkomingen door hem bij Wet te brengen, die ziek ligt doordat Mensche haar slechts voor het oog van de wereld vervulde en voorbijging aan haar eis, de begeerte in zichzelf te bestrijden.

D (235-265) *Mensche en de Wet*
De wet eist volmaakte gehoorzaamheid aan al haar geboden en voorschriften. Wie daaraan niet voldoet, wordt verdoemd. Mensche zinkt wanhopig neer; wie zal zich nog om hem bekommeren?

E (266-492) *Mensche en Evangelisch Leeraer*
Op dat ogenblik verschijnt Evangelisch Leeraer met een loflied over de geboorte van Christus. Dit geeft hoop.
304
Het gesprek gaat eerst over de wet, die eens nodig was om zondaren te straffen en te weerhouden, maar nu overbodig is geworden, omdat de rechtvaardige uit het *geloof* leeft. Tegenover de

wet staat het evangelie, dat genade toezegt aan *allen die geloven* en door het *geloof* bevrijdt van duivel, vlees, zonde en wet. Mensche is onder de indruk, maar heeft nog wel een paar vragen.
356
Wat is levend geloof? Wie gelooft, richt zich uitsluitend naar Christus, zonder waarde te hechten aan eigen werk. Zou mensenwerk waarde hebben, dan was Christus tevergeefs gestorven.
374
Wat is de uitwerking van het geloof? Het geeft de mens vast vertrouwen op Gods genade, al is die niet verdiend; God neemt de zonden op zich en schort zijn gerechtigheid op.
386
Wat moet de mens hier tegenover stellen? Berouw, bereidheid om niet meer te zondigen en vurig verlangen om naar Gods te wil te leven. Geloven zoals de voorouders deden of omdat de kerk het eist, is onvoldoende. Geloven in de historiciteit van de bijbel doen de duivels ook. De mens moet door zijn geloof God behagen.
420
Hoe zal een geroepene ook worden uitverkoren? Door zich af te keren van de wet, met Christus te sterven en op te staan, een nieuwe mens te worden naar Gods beeld. Dan leeft hij niet meer vleselijk, maar uit het *geloof*, want Christus leeft in hem. Dit alles maakt het evangelie mogelijk.
438
Mensche bidt om vermeerdering van zijn geloof. Dat zal drie gevolgen hebben. Hij zal zijn vreugde en rust alleen bij Christus zoeken, zijn vleselijke begeerte zal verdwijnen en eigenliefde zal veranderen in liefde voor de naaste, zodat de wet in liefde wordt vervuld.
458
Uit angst voor een terugval in de zonde vraagt Mensche tenslotte om een figuere, die de strekking van het betoog in zijn geest zal vastzetten. Evangelisch Leeraer verbaast zich hierover, maar laat toch een toog van Christus opstanding zien.
482
Volkomen voldaan bidt Mensche nu met de woorden van Symeon te mogen sterven, omdat hij *door het geloof* in het evangelie zijn heil gevonden heeft.

De godsdienstige opvatting

Dit is het indringendste en wat de overtuiging van de schrijver betreft, het duidelijkste van de negentien spelen. Een konsekwent betoog brengt de op *eigen verdienste* vertrouwende hoofdpersoon tot besef van zijn *volkomen doemwaardigheid* (160) en leidt vervolgens tot het inzicht, dat alleen het *evangelie* redden kan, op voorwaarde van *geloof* (343). Dit geeft *vertrouwen op Gods genade* (376) en God zal de zondaar zijn genade *waardig maken* (383). Daarvoor is *berouw* nodig, verlangen om niet meer te zondigen en een ziel die Gods wil in liefde volbrengt (399), dat wil zeggen een *nieuwe mens*, die een nieuw leven begint (422). Gods woord, Christus, maakt dit mogelijk. Wie zijn zonden inziet en berouw toont, wordt aangenomen.

Een spel van zonde, wet en evangelie, met geloof als kernwoord, in de geest van Luther. Indirect pleit de auteur voor lekenlektuur van de bijbel (22).

Niet alleen de strekking, ook de uitwerking wijst naar Luther. Het opvallendst is dat in de scène met de Wet, die afgekeerd getoond wordt en met een doek over het gezicht. In de voorrede bij zijn vertaling van het O.T. spreekt Luther naar aanleiding van 2 Cor. 3:7-9 over mensen die de wet op eigen kracht proberen te vervullen. Ze bedekken haar, omdat ze haar aangezicht niet verdragen kunnen en vervullen de wet uiterlijk, maar als deze 'ontdekt' wordt, blijkt al hun werk zondig. 'Mensche' is een van hen. Hij zag de wet ook alleen 'bedect ende van achter' (196) en begreep haar 'als de Ioden' (201), 'farizeeus' (215), met uitsluitende aandacht voor 'dwaerc wtwendigh'.

De typering van het evangelie als een *nieuwsbericht*, 'nieumare'', (330) volgt Luther eveneens.

Het vroede refrein roemt een '*gheloovigh* lijdtsaem Christen mensche'. Door zijn krachtig geloof is hij tegen alle kwellingen bestand; hij onderwerpt het vlees en vreest wereld, duivel noch hel, want *wie gelooft, overwint*. Dat staat overal in de bijbel!

Het zotte keert zich tegen hebzucht. In het bijzonder noemt het de 'grau bruers', die geen geld willen bezitten, maar wel uit gouden kroezen drinken.

In het amoureuze zoekt Jezus zijn bruid, de ziel, om zich *in geloof* met haar te verenigen, haar schuld op zich te nemen en bij zijn vader voor haar te pleiten.

N.B. In het spel hebben we in

384 U zonden zullen zijn zonden ghebyen

met de variant een vergissing voor *ghedyen*, worden, verondersteld. De refreinen bevestigen die emendatie. Het amoureuze bevat een overeenkomstige uitspraak:

> Noch veil zoudic haer te kennen gheven meer,
> *Van haer schult maken mijn schult* en betalen.

In het zotte moet *ghebyen* ook door *ghedyen* vervangen worden; de letter b gaf blijkbaar moeilijkheden:

> Wat zietmen ter waerelt al zotternyen
> *Ghebyen* daghelicx duer tsvolcx bedryven.
> (*ghedyen*, toenemen)

De opvoering

De schrijver gaf het strakke betoog tegenwicht door drie vertoningen: de lusthof van Mensche, het ziekbed van de Wet (228) en de opstanding (472). Tussendoor wordt een liedje gezongen (282-289 of 278-289).

Mensche komt met Vernufttheyt uit zijn tuin de scène op en beiden keren daar zelfverzekerd weer in terug. Dan staat echter plotseling Schriftuere voor het hek. Wanneer deze zijn rust grondig verstoord heeft, stuurt Mensche zijn dienaar weg en verlaat het veilig gewaande gebied.

Schriftuere neemt hem mee naar de Wet. Deze ligt op een verhoging (de berg Sinaï, 181, 239) met de rug naar het publiek, dus waarschijnlijk dwars (191). Daarvoor kan een kamertje gebruikt zijn, maar dan was er nog een omhooglopend pad nodig om tot de Wet te naderen. Dit zal zeker op het toneel gebouwd zijn en het moest tegelijk met de berg zichtbaar worden. Daarom is het aannemelijk, dat de hele scène tussen Wet en Mensche onder het baldakijn speelde. De gordijnen gingen open bij 189 en dicht na 256. Hier vormt de toog dus een scène van het Spel.

De verzuchting 266-277 wordt beantwoord door Evangelisch Leeraer, die de engelenboodschap uit Luc. 2 aanhaalt en aansluitend een lied zingt, of beide zingt. Evenals in het spel van Brussel (11-16 en 32) dient zang hier om hemelse vreugde te suggereren.

Aan het eind van de laatste scène wordt Mensche ten overvloede de opstanding van Christus getoond, stellig in de troon. De aantekening in de marge vermeldt geen bijzonderheden, maar er was natuurlijk meer te zien dan Christus alleen. Zo'n onderwerp vroeg traditionele vormen. Enkele spelen zijn er uitvoeriger over. Zie Brugghe bij 289: Christus verryzende, *hebbende onder de voet helle, duvel, zonde, dood*; Antwerpen bij 443: Christus verrezen zijnde, *triumpheirt over tserpent en de dood*. Zo ongeveer moeten we ons de toog van Edijnghe ook denken.

Knielend spreekt Mensche tot slot de bede van Symeon.

Edijnghe.

Prologhe.
In dit spel zijn vijf personagen: Mensche, Vernuftheyt, Schriftuere, Wet, Evangelisch leeraer.

De mensche.
De heere die zijn waercken waerct naer dwenschen,
Hem danckic van zijnder beneficye,
Dat ic niet en ben als veil ander menschen,
Gheen roover, bedriegher vul malicye,
Gheen overspeilder, verdient punicye. [1-5]
Ic vaste den Saboth, ken storte gheen bloet,
Ic gheif thiende in rechter iusticye
God en den Keyser van alle mijn goet. [6-8]
+

+KK 2 v.

Smenschen vernuftheyt.
U goede waercken zijn van rueke zoo zoet,
Dat u God es zijn hemelrijcke schuldigh.
Wie esser die zoo godlic leift als ghy doet?
Dus blijft vast in u gheloove verduldigh. [11-2]

Mensche.
Vader, moeder ben ic altijts ghehuldigh;
Ic doe alle menschen dueght die my doen dueght;
Aelmoessen voor mijn duere menighvuldigh
Gheif ic; dies duer mijn waerc my therte verhueght. [13-6]

Vernuftheyt.
Gherust in coussen en schoen ghy staerven mueght [17]
Duer u verdiente, zonder Gods ghenade.

1-5 *nae dwenschen*, op volmaakte wijze; *beneficye*, voorrecht; *malicye*, boosaardigheid; *verdient punicye*, straf verdienende.
6-8 *ken*, ic en, 298, 447, 484; *in rechter iusticye*, volgens wettig recht, zoals het hoort.
11-2 *godlic*, vroom; *verduldigh*, standvastig; *vast*, steeds.
13-6 *gheduldigh zijn*, eren; *dueght doen*, weldoen; *voor mijn duere*-bede-laars wachtten voor de huizen van welgestelden op aalmoezen; *duer mijn waerc*, op grond van mijn levenswijze.
17 *in coussen en schoen*, reisvaardig, zie Axcele 84.

*

Mensche.
Ic noode die my nooden, dats my een vruecht;
Ic hoor misse, vesperen, vrouch en spade;
Ic volghe goet ronts mijn ouderen pade;
Veil schriften te lezen stellic by zye, [21-2]
Tdijnct my ketterye, ic en wil niet dolen.

Vernuftheyt.
Dat waer u een groote zotternye!
Laetze doch lezen dieze zijn bevolen.
Wat willen die noyt en ghijnghen ter scholen
Schriften polen; God zeyt op een passage:
Hy houdet voor swaerels wyze verholen.

Mensche.
Ic verdien aflaet, ic ga pilgrymage;
Ic leene tvolc gaut, zelver om goe gage;
In veil broerschapen staet mynen naem gheschreven. [30-1]

Vernuftheyt.
Daer om zydy van der waerelt verheven;
In huzen, in straten, elc biedt u eere.

Mensche.
Naer de costume vander kaercken ghegheven,
Gae ic te biechten en ooc tonzen heere;
En op heligh daghen ic nemmermeere
En coopmanschape, contzie my der zonden. [34-7]

Vernuftheyt.
Rechtvaerdigh zydy duer u waerc bevonden.
Ghy houdt Gods ghebod, ghy zijt zijn kint clare.

* 24 waer een

21-2 *goet ronts*, eenvoudigweg; *mijn ouderen pade*, de weg van mijn voorouders; *veil*, veel, adverbium; *schriften*, de bijbel; *dieze zijn bevolen*, degenen voor wie ze bestemd zijn, de geestelijken; *polen*, zich verdiepen in-deze betekenis alleen hier; *op een passage*, ergens, bijv. Matth. 9:25.

30-1 *om goe gage*, tegen flinke betaling, hoge rente; *broerschap*, broederschap, geestelijke of wereldlijke vereniging, in de middeleeuwen ook in het laatste geval aan de kerk verbonden-zie *broer* 221 en Cortrijcke 409.

34-7 *costume*, gebruik met kracht van wet; *tonzen heere gaen*, deelnemen aan het sacrament van het altaar; *coopmanschapen*, handeldrijven; *hem ontzien* + genitief, bang zijn voor.

Mensche.
Ooc coopic goet gaut en zelver; ic gare,
Teghen mijn oude daghen om te maken groot [+]
Mijn kinders, dat zy zouden gheraken bloot [40-2]
An goe huwelicken en hooghen state.

Vernuftheyt.
Ghy zijt een fynaert, naerstigh vrouch en late;
Noch rijck zuldy werden, crijghdy spacye. [44-5]

Mensche.
Ic dancke den heere die my gheift gracye
Zijn heligh ghebod en wet te vulbrijnghen.
Ic ben gherust, my en qwellen gheen dijnghen.
Als wel ghetroost ga ic op en neder. [46-9]
Die my lief hebben, beminnic wedere. [50]
Die my daeren, en can ic verdraghen niet.
Ic zouder liever tlichaem om waghen, ziet,
Bylo, alst gaet mijn eere te naer nare. [53]

Vernuftheyt.
Zoudy niet, elc zou zegghen datt waer ware
En al waert zoo, ghy behooret te doene. [54-5]

Mensche.
God gheifs dat ic altijt, avondt en noene,
Nu in goede waercken magh voorts herderen. [57]
Best ic mynen tijt, naer swaerels zayzoene,
Inden eyghen lusthof ga voorts fineren,
Als op my zelven staende vruecht uzeren, [58-0]
Mynen troost vast op mijn verdiente legghen,
Dat my God niet en magh zijn rijck ontzegghen. [61-2]

[+]KK 3 r.

40-2 *garen*, verzamelen, oppotten; *bloot*, rijmlap; *groot*, rijk.
44-5 *fynaert*, slimmerd; *spacye*, tijd van leven.
46-9 *gracye gheven*, vergunnen; *als wel ghetroost* = wel ghetroost, vgl. 60, vol vertrouwen; *op en neder gaen*, zijn gang gaan.
50 Zie Matth. 5:46.
53 *te naer nare gaen*, te zeer te na komen.
54-5 anders zou men zeggen dat 't waar was en al was dat zo, dan moest ge 't toch doen.
57 *herderen*, volharden, 186.
58-0 *den tijt fineren*, het leven eindigen; *swaerels zayzoen*, de gesteldheid op aarde, het werelds gebruik; *staen op*, vertrouwen op; (vruecht) *uzeren*, genieten.
61-2 *troost* (dat my ...) *vast legghen op*, volledig vertrouwen op; *verdiente*, goede werken, 112.

*

Vernuftheyt.
Duer bosschen, hegghen, volghic mijn meestere,
Niet vreezende wat magh messchien ons tweestere. [63-4]

Schriftuere.
Ic ben gheschepen inden helyghen gheest
Van tbeghinsel alder waerelt te voorne;
Ic ben wt den mont die daer es alder meest
Voor alle vleesch de eerste gheboorne; [65-8]
Ic werde gheschoncken den wtvercoorne;
Mijn fonteyne es 'thooghe Gods woort' ghenaemt. [70]
Wie zijn ooren opent om my te hoorene
Zal inder eeuwigheyt niet wezen beschaemt; [72]
Alle die my beghaeren, by my verzaemt
En werdt vervult van mijn generacyen; [73-4]
Die in my waerct, werdt van zonden ongheblaemt; [75]
Die my nutten in reynder contemplacyen
Zullen hongheren, tzy van wat nacyen, [+]
Weder dorstyghen, die my eens zult drijncken. [76-8]
O Mensche, hoort mynen voys vul gracyen: [79]
Wat ghy niet en hebt, dat wil ic u schijncken;
Veriaeght vernuftheyt, laet my in u zijncken,
Want boven gaut behoort ghy my te minnen.

[+]KK 3 v.

Mensche.
Mijn zinnen binnen hoe beroert zy blaken,
De zaken my dijncken vremt zijn om verstaen:
Vergaen, ey lacen, zo willen mijn spraken,
Ghenaken hoe zal ict dan? ic ben bevaen,
Belaen met zwaerheyt, mijn ooghen al een traen. [83-7]
Zo zaen verandert, ey lacen, ic enweet

* 64 misschien
63-4 *hegghe*, haag, struikgewas; *messchien*, overkomen, treffen; *ons tweestere*, ons beiden.
65-8 Joh. 1:1; *te voorne vant beghinsel*, voor het begin.
70 *mijn fonteyne*, het water dat ik te drinken geef.
72 1 Petr. 2:6.
73-4 *by my verzaemt*, kom tot mij; *mijn generacye*, wat ik voortbreng, schenk.
75 *die in my waerct*, wie in gemeenschap met mij leeft; *werdt ongheblaemt*, zal niet bezoedeld worden.
76-8 Joh. 6:35, 4:14; *nutten, eten; tzy van wat nacyen*, wie ze ook zijn; *weder*, noch.
79 *voys*, stem, 260.
83-7 *beroert*, hevig bewogen; *sprake*, woord, 388-*willen* is omschrijvend gebruikt; *ghenaken*, tegemoet treden; *bevaen, belaen met*, vervuld van; *al een traen*, vol tranen.

Bescheet hier af, noch ooc eenigh cleyn vermaen. [88-9]
Beraen, wie moght my och nu ter waerelt vreedt? [90]
Sweet en bloet duer des voys hooren my af gaet.
Hier staet de vrauwe op een ooghenblicke.
Ic verschricke en duchte, dat my bereedt
Es groot leet ofte schaemte in dezen sticke. [91-4]

Schriftuere.
Zijn zonden dobbeleren, even dicke
Zie ic den mensche inden eyghen lusthof.
Zijn selfs bloot verstant hem houdt inden stricke, [95-7]
Hem verheft in zijn eyghen waerc qwaet en grof, [98]
Stelende daer in God zijn glorye, zijn lof,
Dwelc hem nu van my zaen zal werden vertelt.
O Mensche, cranc vaetkin vander aerden stof,
Waer om u herte tot eyghen eere helt? [101-2]

Mensche.
Wie zydy, die my inden lusthof dus qwelt
En comt onverzints my op dlijf ghevloghen? [104]

Schriftuere.
Ic ben Schriftuere, van God u hier ghestelt
En ghegheven om claer u te betoghen,
Hoe u selfs vernuftheyt u heift bedroghen [105-7]
En ongheloghen in u waerc te berommen, [108]
In blazende, dat ghy daer duer zoudt moghen
Den hemel winnen en u Gods kindt nommen.

Mensche.
Hoe, zal ic dan niet inden hemel commen
Duer mijn verdiente, wat wildy veil praten?

Schriftuere.
Ghy en deidt noyt waerc, ten was waerdt tverdommen, [+]
Ja, wt u zelven, wilt wel mijn woordt vaten. [113-4]

[+]KK 4 r.

88-9 *zaen*, snel; *verandert*, van zijn stuk gebracht; *bescheet van*, verklaring voor; *vermaen*, iets om in het midden te brengen.
90 *beraen*, raad geven.
91-4 *afgaen*, uitbreken; Luc. 22:44; *op een ooghenblicke*, ineens; *schaemte*, schande; *in dezen sticke*, in deze zaak.
95-7 *dobbeleren*, twee maal zo groot worden, toenemen; *even dicke*, voortdurend; *bloot*, armzalig.
98 (hy) *hem verheft in*, verheft zich op; *grof = qwaet*, zondig.
101-2 *cranck vaetkin*, zwak wezen-zie vas, vasculum, Act. 9:15, 1 Petr. 3:7; *hellen tot*, neigen tot.
104 *onverzints*, onverwacht.
105-7 *stellen = gheven; betoghen*, aantonen; *hoe*, dat; *bedrieghen*, misleiden.
108 *te*, lees *de*, deed-ook 139; (u) *de berommen in*, u liet roemen op; *ongheloghen*, nota bene.
113-4 *ten was*, of het was, dat niet was; *wel vaten*, goed begrijpen.

*

Mensche.

Rust u hooft; ghy moght willen, tzou u baten, [115]
Dat ghy hadt ghedaen zo veil goede waercken.
Ic heb verdiensten, zacken vul aflaten;
Ic ben een goet kindt der helygher kaercken;
Ic vulbrijnghe Gods wet, tes goet te maercken, [119]
Hoe wel, naer dat my dijnct, ghijt niet veil en acht.
Maer men kent den voghel best an zijn vlaercken, [121]
Dus ziet dat ghy my iet te messegghen wacht. [122]

Schriftuere.

Zeght my een cleen ghebod welc ghy hebt vulbracht,
Ic zal u paeyen, al blijfdy stantachtigh, [124]

Mensche.

Ic gheloove wt alder mijns herten craght
En ziele in eenen mynen God almaghtigh. [125-6]

Schriftuere.

Dat ghy daer zegh, Mensche, es niet warachtigh;
De reden waer om, zal ic u ontsueren. [128]
Hebdy noyt, als ghy waert in noodt onzaghtigh,
Heel uwen troost ghestelt an creatueren,
In u goet, u zelven oft in figueren, [129-1]
Waer by ghy afgoderye hebt bedreven?

Mensche.

Ic ghevoel mijn conscyencye rueren,
Daer accuserende niet recht mijn leven. [134]
O Schriftuere, goddinne hoogh verheven,
Es mijn leven qwaet? o stelt my te vreden.

Schriftuere.

Inden zaulter David vindy gheschreven:
God van boven zagh ter aerden beneden,

* 127 segt 137 Souter
115 *rust u hooft*, kalm een beetje.
119 *te maercken*, hierop te letten.
121 *men kent den voghel best aen zijn vlaercken*, spreekwoord.
122 *messegghen*, beledigen; *wachten*, zorgen dat niet.
124 *paeyen*, tevreden stellen, antwoorden, 136; *al blijfdy stantachtigh*, wanneer ge volhardt.
125-6 Het eerste artikel van de apostolische geloofsbelijdenis.
128 *ontsueren*, duidelijk maken.
129-1 *onzaghtigh*, hard; *troost stellen an, in = legghen op* 61; *figuere*, (heiligen) beeld.
134 *niet recht mijn leven*, dat mijn leven niet is zoals God het wil.

*

Ofter yemant goet de van Adams leden.
O ziet, daer en es rechtvaerdigh niet eenen; [137-0]
Daer en es ooc niemant die God zouct meden;
Zy zijn al afghekeert, verhardt als steenen,
Onnuttigh gheworden, verstaet mijn meenen;
Niemant en esser nu die goetheyt hanteirt;
Zeer light tot bloetstortijnghe zijn haer beenen;
At tzamen zijnze ooc tot qwaetheyt verneirt;
Huerlier mont al malediccye verzeirt;
Huer storten open graven onghelоghen;
Huer tonghen boos, lippen met venijn ghesmaert,
Gheen vreeze Gods en es voor huerlier ooghen. [140-0 +]
Wat willic u veil meer te zegghen pooghen? [+KK 4 v.]
Alle vleesch es waerdigh tzijn vermaledijt.

Mensche.

Van die woorden my daderen verdrooghen,
Ghezooghen waer zal ic om troost ter waerelt wijt? [154]
Conscyencye teghen my nu zoo strijt,
Dat benautheyt en druc my therte duerboort,
My cnaghende zwaer, als eender slanghe bijt.
Ey laes, wie zal nu wezen mijn troost en confoort? [157-8]

Schrifture.

Noch zegh ic u, Mensche, hoe ghy u verstoort, [159]
Ten es niet wt alder uwer maght in u
Te doen voor God een cleen goet waerck zoot behoort.
God es een gheest en ghy maer een cranc vleesch, fu. [162]
Dus concluderic als dat schriftuere nu
Hevet al onder de zonde besloten. [163-4]

Mensche.

Wee my, hoe werden mijn zinnen duerschoten,
Vol drucx duergoten! O consciencye,
Onrustigh zydy, al tooghdy silencye; [167]
Tweedrachtigheyt ooc ghy baert in mijn ziele [168]

* 162 ru

137-0 Ps. 14:2, 3; *zaulter*, boek der psalmen; *David*, van David; *de*, deed.

140-0 Naar Rom. 3:10-18; *meden*, rijmvorm van *mede*; *afkeren*, afwijken; *licht*, snel; *verneren*, afzakken; *verzeirt*, lees *uzeirt*; *malediccye uzeren*, vloeken; *stort*, strot, keel.

154 *ghezooghen*, lees *ghevloghen* van *vliegen* of *vlien-waer zal ic ghevloghen*, waarheen zal ik vluchten.

157-8 *cnaghen*, kwellen; (*eender slanghen*)*bijt*, rijmvorm van *beet*??-of haplologisch voor *eender slanghen ghebijt*; *troost = confoort*.

159 *hem verstooren*, ontstellen.

162 Joh. 4:24; *fu*, foei (var. *ru*, lomp).

163-4 Gal. 3:22; *als dat*, dat.

167 *druc*, smart; *silencye tooghen*, zwijgen.

168 *tweedrachtigheyt*, strijd; *hem vernielen*, ten onder gaan.

Tusschen vleesch en gheest; ic my nu verniele.
Och, wat doe ic el, van moeder gheboren, [170]
Dan Gods tooren op my, eeuwigh verloren?
Vermaledijt waerelt en uwen raedt boos!
Vermaledijt vernuftheyt, van my gaet boos! [173]
Cranc toeverlaet koos ic tot mijnder bate,
Duusterheyt en nacht moet wezen mijn zate, [175]
Verdomt ey lacen, tot eeuwyghen daghen.
O conscyencye, donrustigh cnaghen,
Mijn leven zijnde boos eyzelick betuught. [178]

Schrifture.

Dat u waercken zijn qwaet, (u verstant nu buught,
Mijn woordt zuught), willic u tughen byder wet;
Gaen wy tot haer inden dienstbergh onghelet [181]
En hoort wat u van haer werden ontcnocht zal,
Die u vermeit dat ghy heel hebt vulbroght al, [182-3]
Van minsten totten meesten, al huer beghaeren.

Mensche.

Op aventuere of zy moght verwaeren
Mynen druc harderen, zoo in u reden [+]
Stellic mynen wille en ben te vreden
Tot haer te gane; ancxt doet my tbenauwen. [185-8]

[+]LL 1 r.

Schrifture.

Nu Mensche comt, wilt hier de Wet anschauwen, [189]
Tert vry naerder in, maect u verstant vlugghe. [190]

Mensche.

Es dit de Wet, die my dus keert den rugghe,
Ligghende cranck, hebbende daenschijn bedect? [192]

170 *wat doe ic el*, wat veroorzaak ik anders; *van moeder gheboren*, sterfelijk, Job 14:1, ook 268.
173 Identiek rijm-*boos*, lees *vloos = vloochs, vloges*, snel.
175 Job 17:13, de duisternis van de nacht (het graf) zal mijn huis zijn.
178 *betughen = tughen*, 180, bewijzen; *eyzelick*, op verschrikkelijke wijze.
181 *inden dienstbergh*, hapax, Sinaï 239-zie Ex. 20, Deut. 5; *onghelet*, onverwijld.
182-3 *ontcnopen*, uiteenzetten; *hem vermeten*, durven beweren-zie 193 *u vermeit en zect*, durft te zeggen.
185-8 *op aventuere of*, in de hoop dat; *verwaeren mynen druc*(te) *harderen*, tegengaan dat mijn smart zo hevig blijft; *in u reden stellic mynen wille*, op uw woorden ga ik af; *te vreden*, bereid; *benauwen*, nood, kommer.
189 Een gordijn wordt weggeschoven; de Wet ligt in een kamertje of onder het balcon op een verhoging.
190 *tert naerder in*, ga naar binnen; *maect u verstant vlugghe* (wakker), let goed op.
192 *aenschijn*, gezicht.

*

Schrifture.
Kendyze niet bet, die u vermeit en zect
Dat ghyze wel kent en hebt heel voldaen haer?
Ghen zaeghze noyt anders (willet verstaen claer)
Wt u zelven, dan bedect en van achter. [195-6]

Mensche.
Mynen druc wast my lanx zo meer onzachter; [197]
Och, zeght my redene, waer om en waer by?

Schriftuere.
Ic zalt u zegghen, hoort Mensche schaerp naer my:
Al die dijncken in haer zelfs waerc rechtvaerdigh [200]
Als de Joden, en meenen zy zijn waerdigh
Daer duer den hemel te cryghen, zulcke lien
Dat zijn die de wet maer van achter anzien. [203]
Zeght my Mensche, zaeght ghyze noyt van vuere?

Mensche.
O, blent es mijn verstant, vervalst mijn natuere!
Waer om, want mijn zinnen naer dadvijs haken,
Ic de Wet bedect zie, wilt my wijs maken, [207]
Die ic volbracht dochte op mynen dume.

Schriftuere.
Al zaeghdy de Wet, ghy zaeght niet haer crume.
U docht, als ghy u handen const bedwijnghen [209-0]
Gheen dootslagh noch overspel te volbrijnghen,
Ghy meendet dan, dat ghy haer heel hadt vervult;
Maer die beghaerte, welc was de meeste schult.
Dat zy u die heeschste, hebdy noyt bemaerct. [213-4]
Als met pharyzeeusche doctryne gheclaerct
Hebt haer ghegheven alleen dwaerc wtwendigh. [215-6]

* 193 vermeet
195-6 *ghen*, ghy en; *bedect*, verhuld.
197 *lanx zo meer onzachter*, hoe langer hoe heviger; *redene zegghen*, verklaren.
200 (hem) *rechtvaerdigh dijncken*, zich rechtvaardig achten.
203 *de wet van achter anzien*, niet op het belangrijkste van haar letten.
207 *iet wijs maken*, over iets inlichten; *op zynen dume*, precies.
209-0 *crume*, het beste, de kern; *bedwijnghen*, dwingen.
213-4 *schult*, zonde; *heeschen*, ten laste leggen.
215-6 *als ... gheclaerct*, doordat ge in de leer van de farizeeën onderricht zijt; *hebt* (ghy); *dwaerc wtwendigh*, uiterlijkheden.

*

Mensche.
Dat en verstondic noyt, mensche allendigh,
Die beghaerten, ghedachten, en noyt zo mespaeyt. [217-8]

Schriftuere.
Den heesch hier af staet u inde wet ghezaeyt,
In menigh passage, ia waudijt vaten: [+]
Ghy en zult u broer int herte niet haten, [+]LL 1 v.
Besnijdt ws herten voorhuut, al eyst een cruus,
Ghy en zult niet beghaeren ws naesten huus,
Zijn huusvrauwe, zijn knecht, en duzent meere. [221-4]

Mensche.
Och, hoe verdoolt vindic my buten keere,
Verre van huus, daer ic meende te zijn by!
O Schriftuere, eil vrauwe gheprezen, ghy [225-7]
Zeght my, waer om hier de Wet nu leyt dus cranc?

Schriftuere.
Mensche, u es de schult, u es den ondanck. [229]
God stelde de wet zeer heligh in oorden,
Maer zy es dus heel cranc duer tvleesch gheworden, [230-1]
Datter gheen zaligheyt wt en magh leken; [232]
Niet te min ghy, Mensche, gaet, hoortze spreken,
Al vertreckic, en maect ghy gheen deyzijnghe. [234]

Mensche.
Ic ghevoele in my zulck verheyzijnghe,
Nochtans duer de hope zal ict anverden.
Of my van haer moght eenigh troost ghewerden?
Vreeze en ancxt brijnght my, hier toe ghedreven,
In Synay den baergh, o Wet verheven, [235-9]
Van God ghegheven, in tafelen gheschreven, [240]

* 219 eysch 235 vereysinghe
217-8 *en noyt* (*was ik*) *zo mespaeyt* (bedroefd).
221-4 Lev. 19:17-Jer. 4:4-Ex. 20:17, Deut. 14:21.
225-7 *buten keere*, ten einde raad; *by*, dichtbij; *eil*, edel.
229 *ondanck*, gebrek aan waardering, misnoegen.
230-1 *in oorden stellen*, vaststellen; *dus ... dat*, zo ... dat; *cranc duer tvleesch*, Rom. 8:3.
232 Gal. 2:16; *leken*, vloeien, voortkomen.
234 *deyzijnghe maken*, van *deyzen* (deinzen), teruggaan, weggaan.
235-9 *sulc verheyzijnghe*, een zeer sterke tegenzin; *duer de hope of*, in de hoop dat; *t anverden*, het ondernemen.
240 Ex. 31:18 en overeenkomende plaatsen.

Reghele des levens, wilt my, aerm wulpen,
Den druc nu stulpen, wt mynen ancxt hulpen, [241-2]
En zeght wat my van doen es nootzakelic,
Dat ic de qwa doot niet en zy smakelic,
Noch vanden helschen gheest niet ontschakelic,
Maer gherakelic by God in glorye. [244-6]

De wet.
Houdt altijt vast in uwe memorye
Alle mijn gheboden en ooc des wets bouck; [247-8]
Wilter nacht en dagh in dijncken met bezouck
En vulbrijnghen al dat hy zal leeren u, [249-0]
Noch rechts, noch slijncx en wilter afkeeren u,
Want voorwaer, vermaledijdt die niet en blijft
In al dat hij beveilt en van my ooc schrijft,
En zal eeuwelic den hemel daerven; [251-4]
Ia, de ziele die zondight moet daer staerven, [255]
Zonder eenyghe ghenade oft ontfermen.
+

+LL 2 r.

Mensche.
Och, hoe de woorden my therte duerzwermen! [257]
Wee my, lacen, ey lacen, noyt meerder noot.
Noyt donder, blixem zo een herte duerschoot,
Och, half doot, verbaest, als dede dien voys! [260]
Daer ic troost hoopte, vindic my troosteloos.
Och, waer ic weir in mijns moers buuc ghecropen!
Ic duchte, deis persse zal my doen meshopen.
Best zit ic neder, wies mijns ghedijncken zal, [263-4]
Eer ic levende ter hellen zijncken zal.
Mijn ziele verdriet my mijns levens verlanghen,
Vol myzerye en allenden verzaet, [266-7]

241-2 *wulpen* (welp) kerel; *stulpen*, stelpen; (my) *wt mynen ancxt hulpen*, samengetrokken bij functieverschil.
244-6 *smakelic* en *gherakelic zijn*, actief, smaken en geraken; *ontschakelic zijn*, passief, ontvoerd kunnen worden.
247-8 *des wets bouck*, zie Deut. 29:21; *memorye*, binnenste.
249-0 *dijncken in* (ongewoon voor *an*), zich verdiepen in; *met bezouck*, onderzoekend; *hy*, des wets bouck.
251-4 Deut. 28:14 vlg.-zie 303; *van my*, over mij, de wet; *en* (hy) *zal*.
255 Ez. 18:20.
257 (therte) *duerswermen*, geen rust laten-WNT doorboren.
260 *verbaest*, verbijsterd; *daer*, terwijl.
263-4 *persse*, angst; *meshopen*, wanhopen; *wies mijns ghedijncken zal*, voor geval iemand zich mijn lot zal aantrekken.
266-7 Job 10:1. De zin lijkt ontstaan door contaminatie van (*my verdriet*) en (*mijn ziele*) *verdriet mijns levens verlanghen*, verlenging; *vol ... verzaet*, overvol van, bep. bij leven.

*
Wats een mensch van eender vrauwen ontfanghen,
Die hier een cleen tijt der allenden duerslaet?
Zijn incomst es als een blomkin en vergaet,
Als een schaduwe, o nemmermeer gherust. [268-1]
Wie moght my nu dan troosten, half desperaet?
Och, dat Gods toren van my werdt ghesust,
En mijn verdommenesse werdt gheblust! [273-4]
Conscyencye cnaeght therte zo zeere
En swaerels schijn heift my in bedrogh ghecust,
En blent verstandt verleydt my buten keere. [276-7]

Evangelisch leeraer.
Glorye en virtuut, lof, prijs en eere
Zy in dalder hooghste Gode den heere,

 Hier zijnght Evangelijs Leeraer een Liedekin.

En hier beneden zy paeys inder erden
Den mensche, die staet goetwilligh te werden. [278-1]
Verhueght, verblijdt, al redelicke dieren,
Ghy menschen ligghende vul zonden belaen,
Een bootschap commic u lieden cryieren,
Zeer groot, ia gheen meerdere, willet verstaen!
De welcke bootschap gaet alle volc aen,
Want u es de zalighmakere gheboren, [282-7]
Die eens knechts vorme om u heift anghedaen,
En wilt repareren dat es verloren. [288-9]

Mensche.
Och, wat magh dat zijn, tdocht my sangh int horen,
Eyst die doot, och iaet, die my comt bestryen?
Nochtans, tscheen blijschap, vruecht om drucx verstoren,
Tgheluut des voys tuught wtwendigh verblyen.
Och, waert toch troost, om my een staerc bevryen, [292-4]
Maer wie zoude mijnre ghedachtigh wezen?

* 285 Zeer goet ya 291 Ist die
268-1 Job 14:1, 2; (tijt) *duerslaen*, doorbrengen; *incomst*, begin; *en* (hy); *nemmermeer gherust*, geen ogenblik rustig.
273-4 *toren*, toorn; *op my*, over mij; *blussen*, doen ophouden.
276-7 *in bedrogh*, misleidend; *custen*, paaien, gerust stellen; *buten keere verleyden*, op de verkeerde weg brengen.
278-1 Parafrase van de engelenzang uit Luc. 2:14; *staen te*, zullen.
282-7 Naar de engelenboodschap uit Luc. 2:10, 11; *al redelicke dieren*, alle mensen; *cryieren*, verkondigen; *groot*, lees *goet* (var.).
288-9 Fil. 2:7-Luc. 19:10; *repareren*, verlossen.
292-4 *om drucx verstoren*, tot verlossing uit ellende; *wtwendigh verblyen*, openlijke blijdschap; *om my een staerck bevryen* een krachtige bescherming rondom mij.

* +

+LL 2 v.

Evangelisch leeraer.
O Mensche, en verwerpt u niet in tlyen,
Maer bidt den heere, hy zal u ghenezen. [296-7]

Mensche.
Ken kenne u niet, wie zydy, vriendt gheprezen,
Brijnghdy my troost, staervende in des doots bant? [299]

Evangelisch leeraer.
Ia ic, Mensche, maer weist eerst recht gherezen; [300]
Ic zal u opheffen, her, gheift my u handt.

Mensche.
Waer es de Wet dan, die sprac als een tyrant?
Och, twas al 'vermaledijdt' dat zy zeye. [303]

Evangelisch leeraer.
Ia Mensche, wat coopt ghy nu met zulcken pant?
Wildy een schaep blyven van haerder weye,
Zo naect u noch zo langhe druc, ancxt, gheschreye.
De wet en es u niet meer van noode. [304-7]
Die onder de wet haer waercken fijn, beye,
Zijn onder de vermaledydde snoode. [308-9]

Mensche.
Zeght my dan, die de wet cleyn acht en bloode, [310]
En es de rechtvaerdigheyt niet wt de wet?

Evangelisch leeraer.
Neent Mensche, zy es maer van ghaersten broode,
De rechtvaerdyghe leift wt dat gheloove net [312-3]

Mensche.
Waer om es de wet dan onslieden ghezet?

* 308 sijn
296-7 *hem verwerpen*, de moed verliezen; *ghenezen*, redden.
299 *in des doods bant*, als gevangene van de dood-Ps. 18:5, 116:3.
300 *weist recht gherezen*, sta op; *her*, kom.
303 *vermaledijdt*, zie Deut. 28:16-19, met 'maledictus' beginnend.
304-7 *pant*, waarborg, zekerheid; *van haerder weye* tegenover *van Gods weye*, Ps. 100:3; *noch zo langhe*, nog veel langer; *van noode*, nuttig.
308-9 Gal. 3:10; *fijn*, lees *zijn*, verlezing van een lenge s in het hs.; *beye*, wacht, als tussenwerpsel; *zijn onder*, behoren tot.
310 *bloode*, zwak.
312-3 Hab. 2:4, Rom. 1:17, Gal. 3:11; *gaersten broot*, anders dan in het O.T. minderwaardig brood.

Evangelisch leeraer.
Om der boozer menschen overtredijnghen,
Tot dat dat zaet en de vrucht zou commen net,
Diet God belooft hadde naer zijn ghehijnghen; [314-7]
Ende ooc om de qwade daer duer te dwijnghen [318]
Wt bedwanghe, ancxt, vreeze, loon of pyne.
Zy can kennesse der zonden voortbrijnghen,
Maer gheen aerfghenaemheyt haer volght ten fyne. [320-1]

Mensche.
Zo zeght my, die my leert deis nieu doctryne,
Contrarye de myne, uwen name,
Die zeght dat ghy troost brijnght en medicyne,
Waer duer verlichtheyt in mijn herte prame. [324-5]

Evangelisch leeraer.
Mynen name ic voor gheen princen en schame: [326]
Ic ben des woordts Evangelischs Leerare, [+]
Welc woordt es een middel, wegh, u beqwame [327-8]
En troost om te commen by God den vare.

[+]LL 3 r.

Mensche.
Dwoordt der evangely, es dat nieumare?
Wat woordt es datte, willet my oorconden. [330-1]

Evangelisch leeraer.
Tes de belofte der gracyen clare,
Ia, Christus, Gods zone, in twoordts vermonden. [333]

314-7 Gal. 3:19; *ghehijnghen*, wil.
318 Vgl. Gal. 3:24; *bedwanc*, nood; *ancxt*, benauwdheid; *wt loon*, met het oog op beloning; *pyne*, straf.
320-1 Rom. 3:20, 4:13, 14; *aerfghenaemheyt*, hapax, erfgenaamschap; *ten fyne*, tenslotte, bij de dood.
324-5 (ghy) *die zeght*; *troost en medicyne*, een versterkend geneesmiddel; *waer duer*, opdat daardoor; *verlichtheyt*, hapax, verlichting, vertroosting; *pramen in*, doordringen in.
326 Zie Rom. 1:16a; *schamen*, intransitief = reflexief.
327-8 *des woordts Evangelischs Leerare*, waarschijnlijk uit *des woordts des evangelies L.* (in 330 hervat met *dwoordt der evangely*) en de eigennaam.
Dwoordt, dit goddelic woordt 339, *de belofte der gracyen* 332, *dwoordt der gracyen* 396, het Nieuwe Testament. Pas in 475-6 krijgt het nadrukkelijk de betekenis 'Christus': *Dits Christus, Dits dwoordt*. De tekst praeludeert daarop met *middel*, middelaar en *wegh* 328. Openlijk, maar volgens de loop van het betoog veel te vroeg, staat de gelijkstelling in 333.
330-1 *nieumare*, nieuwe boodschap; *oorconden*, vertellen.
333 *in twoordts vermonden*, naar het evangelie zegt.

*

Mensche.
Maer wat troost zalt my zijn, die ben vol zonden?
Willet my zegghen, Leeraer, en ghijt vermooght. [335]

Evangelisch leeraer.
In dwoordt wert ghifte, gracye bevonden, [336]
Daer de wet teghen heescht en de zonden tooght; [337]
Ghelijc de wet de ziecte te baren pooght, [338]
Zo doet dit goddelic woordt troost en confoort;
Ghelijc de wet es des doots dienstbo en vooght,
Zo es des levens, des paeys dienstbo, dit woordt; [340-1]
Ghelijc de wet es der zonden cracht en poort, [342]
Zoo es dit godlic woordt een cracht Gods alleen
Der zaligheyt, die zijn met gheloof ghegoort, [343-4]
Om u, Mensche, met Gode te maken een.

Mensche.
O crachtigh woordt, dat afsneet my alle ween, [346]
Alle mijn benautheyt en heel mijn zuchten!
Och, wilt my voorts informeren, Leeraer reen,
Dit woort, wat cant my vortghebrijnghen vruchten?

Evangelisch leeraer.
Het zal al ongheloovigheyt en duchten
Wt u roeyen en gheloove inhechten; [351]
Tgheloove, ghenade, dat gheen gheruchten
Svyants, svleeschs, sdoots, swets, duer staerc bevechten [352-3]
U zullen daeren; daer ghy vanden knechten
Maer nu een en zijt, zal u dwoordt maken vry.

* 337 eyscht
335 *en*, indien.
336 *bevinden*, vinden; *ghifte, gracye*, een geschenk, nl. Gods genade.
337 *daer teghen*, waartegenover; *heesschen*, aanklagen; *toghen*, aanwijzen.
338 *te baren pooght*, openbaart-zie voor het omschrijvend gebruik van *pogen* ook Leffijnghe 151 en Wynoxberghe 360.
340-1 zoals de wet met haar gezag de dood dient, zo dient het evangelie het leven in vrede met God.
342 1 Cor. 15:56b; de wet leidt tot zonde en geeft haar kracht.
343-4 Rom. 1:16b; (een cracht) *der zaligheyt*, tot zaligheid; (voor hen) *die zijn*; *met gheloof ghegoort*, gesterkt door geloof-*gorden* betekent in bijbels spraakgebruik kracht geven, zie Jes. 45:5.
346 *ween*, droefenis.
351 *roeyen* (rooien), (uit) trekken; *inhechten*, inplanten.
352-3 *tgheloove, ghenade*, het vaste vertrouwen, als genade; *gheruchten svyants*, moeilijkheden van de kant van de duivel.

Mensche.
O Goddelic Leeraer, wilt my voorts berechten, [356]
Wat dat dan een levende gheloove zy?

Evangelisch leeraer.
Dat es al heel u waercken te gaen voor by,
Gheen respect opslaende, alleen tanhanghen [358-9]
Dontfermertigheden en ghenaden Christi,
Oft zo Paulus brief houdt doncker bevanghen, [+]
Eyst een wezen, dwelc duer hopich verlanghen [+]LL 3 v.
Wert zeer vast ghehoopt, nochtans men niet en ziet. [361-3]

Mensche.
Die woorden mijn zinnelicheyt zo banghen; [364]
Naer dat ghy zeght, zo en werter niemant niet
Gherechtvaerdight duer zijn waerc, dwelc ic my liet [365-6]
Dijncken; och, mijn verstant heift my zeer verblent.

Evangelisch leeraer.
Noyt propheit of patryarck zo heligh hiet,
Die verdiende duer zijn waerck shemels convent, [368-9]
Welc erruer in veil menschen leyt staerc gheprent, [370]
Leist tvijfthienste inder apostolen waerc; [371]
Zo waer te vergheifs, ia te nieten gheschent
De belofte en dat cruce Christi staerck. [372-3]

Mensche.
Dit werdt duer tgheloove, Gods Leeraer en claerc, [374]
Van my ontfanghen, wat zalt in my brauwen?

356 *berechten*, onderichten.
358-9 *opslaende*, lees *op slaende*; *al heel*, geheel en al; *gheen respect slaen op*, geen rekening houden met.
361-3 Hebr. 11:1; *bevanghen houden*, inhouden; *doncker*, op een wijze die moeilijk te begrijpen valt; *een wezen dwelc*, iets waarop; *hopich*, hoopvol.
364 *zinnelicheyt*, menselijke aard; *banghen*, bang maken; *zo*, zeer.
365-6 Zie 320-1-Mensche citeert Rom. 3:20 precies.
368-9 *zo heligh hiet* (heette) *die*, was zo heilig, dat hij; *shemels convent*, de hemel.
370 *gheprent ligghen*, ingedrukt, als vaste overtuiging aanwezig zijn.
371 *der apostelen waerc*, Handelingen (15:5).
372-3 Gal. 2:21; *zo waer*, anders was; *schenden*, te niet doen; *dat cruce Christi staerck*, het bitter lijden van Christus.
374 *Dit werdt*, lees *Werdt dit* (Mensche is nog niet zo ver, zie 440); *Gods leeraer en claerc*, kundige vertolker van Gods bedoeling, apostel.

*

Evangelisch leeraer.
Tzal gheven eender ghetughenesse maerck
Van Gods goetheyt, op hem een vast betrauwen,
Dat hy op u zijn ghenade zal dauwen, [376-8]
Condy op dwoordt rusten, daer in verblyen.

Mensche.
Och, iet zijns waerdigh en es niet tanschauwen
In my, niet meer dan in stijnckende pryen. [381]

Evangelisch leeraer.
Om dat ghijs niet waerdigh naer u belyen
En zijt, zo wilt hy u dies waerdigh maken.
U zonden zullen zijn zonden ghebyen,
Zijn gherechtigheyt zal hy voor u staken. [384-5]

Mensche.
O zaligh woordt duer u troostelic daken!
Ic zie wel: staervende en zal ic niet staerven,
Maer leven en vertellen sheeren spraken,
Zijn waercken die my nu doen troost verwaerven. [386-9]
Castyende, niet latende bedaerven,
Heift my God ghecastijt, maer niet ghegheven
Inde doot, o woort, staerc, zoet als consaerven! [390-2]
Hadt ghy my niet gheholpen, ic warer bleven,
Mijn ziel inder hellen woonst ghedreven, [393-4]
Daer ic nu gaen zal der gherechtigheyts duere,
O, duer dit woordt der gracyen beseven! [395-6 +]
Wat zal ic den heere schijncken hier vuere? [397] [+]LL 4 r.

* 384 ghedijen
376-8 *eender ghetughenesse maerck*, als teken dat getuigt van-vgl. 1 Joh. 5:10, Die gelooft, heeft de getuigenis in zichzelf; *dauwen*, doen neerdalen.
381 *pry*, prij, kreng.
384-5 *u zonden zullen zijn zonden ghebyen. Van Dis* wilde lezen *zonder ghebyen* (gebiden), zonder toekomst(?). Zijderveld nam *zonder* over en zag in *ghebyen* een vorm van *gebieden* (L. Ts. 57-1938-blz. 318), maar de rijmen wijzen op een andere klinker. De nadruk verving *ghebyen* door *ghedyen*; dit zal de juiste lezing zijn: uw zonden zullen zijn zonden worden, hij zal ze op zich nemen: *staken*, buiten werking stellen. Dan werd het woord ook in het zotte refrein verlezen: 'Wat zietmen ter waerelt al zotternyen *Ghebyen* daghelicx duer tsvolcx bedrijven'-*ghebyen*, lees *ghedyen*, gebeuren.
386-9 Ps. 118:17; *troostelic daken*, vertroostende komst; *sprake*, woord.
390-2 Ps. 118:18; *bedaerven*, verloren gaan; *consaerven*, geconfijte vruchten.
393-4 *ic warer bleven*, ik zou gestorven zijn; *der hellen woonst*, de hel.
395-6 Zie Ps. 118:19; *gaen*, lees *ingaen*; *beseven*, rijmlap.
397 Ps. 116:12.

*

Evangelisch leeraer.
God en beghaert niet el van u figuere
Dan eenen bedroufden gheest voor u mesdaet,
Een goetwilligh herte, al vallet zuere,
Te laten de zonden en de boosheyt qwaet
En een ziele die honghert, dats die daer gaet
Vuldoen Gods wille in liefden ongheveyst. [398-3]

Mensche.
Och, hoe cleenen heesch voor zulc grote schult staet!
O mijn ziele, verhueght nu, niet meer en deyst! [405]

Evangelisch leeraer.
O Mensche, ten es niet ghenouch, dit wel peyst,
Dat ghy zegt: 'ghelijc mijn ouders voorzaten
Gheloovic'; o, God al veil meer van u eyst! [407-8]
Of dat ghy veil cont van tgheloove praten,
Zegghende (en wilt u daer op verlaten): [410]
'In de helyghe kaercke gheloove ic
Oft historywijs', ten magh al niet baten, [412]
Die duvelen ghelooven ooc tzelve stick. [413]

Mensche.
Daer valt tverstant tonder op een ooghenblick. [414]
Die redene waer om moet ic u vraghen.

Evangelisch leeraer.
Tes den volwassen een belaeghdigh strick: [416]
Elc moet God duer zijn gheloove behaghen.

* 412 in de 4 editie staat: hisbrywijs; 416: beladich

398-3 Zie Ps. 51:19; *niet el*, niets anders; *u figuere*, u; *een bedroefden geest*, berouw; *een goetwilligh herte*, bereidheid; *zuere*, moeilijk; *dats*, namelijk; *ongheveyst*, oprecht.

405 *deyzen* (deinzen) aarzelen, 234.

407-8 *peyzen*, bedenken; *ouders voorzaten*, voorgeslacht.

410 *en wilt u daer op verlaten*, verlaat u niet daarop.

412 *historywijs ghelooven = een historiaal gheloove hebben* (*Van Dis* 256), het bijbelverhaal voor waar aannemen.

413 Jac. 2:19; *tzelve stick*(stuk), hetzelfde.

414 *tonder vallen*, te kort schieten; *op een ooghenblick*, van tijdbepaling (92) gradueel geworden: volkomen.

416 *volwassen*, volwassenen, die naar de oude opvatting gevormd zijn; *een belaeghdigh strick*, een verraderlijke valstrik-de nadruk heeft *beladigh*, lastig.

Zulc als u tgheloove tot God can draghen,
Zulc zal hy bevallen; God niet en verkeert. [417-9]

Mensche.
O Leeraer, my toch voorts en voorts altijt leert,
Op dat ic, gheropen, magh zijn vercoren. [421]

Evangelisch leeraer.
Nu moet ghy zijn heel vernieut en erboren
En gaen anvaerden nieu leven, nieuwen zin. [422-3]

Mensche.
Hoe zou dat moghen wezen, zeght my tbeghin,
Op dat ic in dwoordt moghte troost verwaerven.

Evangelisch leeraer.
Ghy moet eerst der wet, naer de wet, nu staerven,
Dats gheheel der zonden staerven te zegghen
En u laten met Christo in tgraf legghen
En zo verryzen met Christo opstaende [+]
En dan inden gheest ws ghemoets ontfaende
Een nieu leven, nieu mensche naer Gods beilde.
Dan zuldy (tzy in aermoede of weilde)
Ghy nu leven, niet ghy, maer Christus in u
En tleven dat ghy leift inden vleesche nu,
Dat zulde ghy duer den gheloove leven. [426-435]
Al dit magh u dwoordt duer tgheloove gheven.
Ziet welcken troost, Mensche, u werdt gheschoncken.

[+]LL 4 v.

Mensche.
Ghy maect my inden wijn der liefden droncken,
Christe vader, mijn broeder, mijn advocaet, [439-447]
Vermeert mijn gheloove, op u mijn troost staet,
Ghy zijt mijn glorye en mijn berommen.
Die in u es, hem en es gheen verdommen.
O zydy met my, wie moght my dan daeren!

417-9 Vgl. Hebr. 11:6; *zulc ... zulc*, voor zover ... zo; *hy* (het geloof); *bevallen*, (Gode) behagen.
421 Zie Matth. 20:16, 22:14; *voorts en voorts*, steeds meer.
422-3 Gal. 2:20; *anvaeerden*, beginnen; *zin*, geest.
426-435 Dit antwoord berust op bijbelplaatsen als Rom. 7:5-Rom. 6:4-Ef. 4:24-Gal. 2:20; *dats te zegghen*, namelijk; *zuldy ghy* 432-3 = *zulde ghy* 435, moet ge.
439-447 Ook het gebed van Mensche bestaat uit bijbelreferenties: Hoogl. 5:1-1 Joh. 2:1-Luc 17:5-Ps. 39:8-1 Cor 1:31-Rom 8:1-Rom. 8:31.

O mijn verzoender, die my zult verwaeren,
Wie zal my dommen, en voor my roupt ghenade
U bloet; al commic inden avondt spade, [440-6]
Dwoordt int gheloove tuught, ken can niet falen. [447]

Evangelisch leeraer.
Nu Mensche, als dit woordt in u zal dalen,
Dry schoon zaken in u zalt waercken binnen:
Tzal doen nemen gheheel alleen u zinnen
Op Christum heel een verblyen en ruste; [450-1]
Tzal in u doen staerven tvleesch en den luste; [452]
Die liefde, die maer en cost tot u strecken,
Zal nu heel tot uwen naesten wtrecken, [453-4]
En die daer dienden der boosheyt u leden,
Zullen huer inden dienst des gheests besteden, [455-6]
Zoo dat die wet zal zijn volbracht in liefde. [457]

Mensche.
O Leeraer, ent u nu niet en mesgriefde,
Want ghy my staervende wt svyants ghewelt
Hebt ghetrocken en mijn ziele nu ghestelt
In trooste, zo biddic u noch een bede,
Want tvleesch tot vallen heift gheneghenthede: [458-2]
Wilt my tooghen een teecken oft figuere
Welc in my vessemen zal u structuere,
Op dat zy my niet haest en werde ontwaert. [463-5]

Evangelisch leeraer.
O Mensche, waer om ghy een teecken beghaert,
Die verzekert zijt duer tgheloove int wort,
Bezeghelt met den bloede om u ghestort
En hebt bevestight met zijnder bitter doot
En een achterghelaten testament groot, [467-0]
Tot verghevenesse al uwer zonden?

440-6 *troost*, hoop; *verwaeren* (verwaren), beschermen; *dommen* veroordelen; *en* indien, 458
447 *int gheloove*, aangaande, over het geloof; *falen*, zich vergissen.
450-1 het zal uw geest uitsluitend bij Christus volkomen vreugde en rust doen vinden.
452 *tvleesch en den luste*, de begeerte van het vlees.
453-4 *cost tot u strecken*, zich op uzelf kon richten; *wtrecken*, zich uitstrekken.
455-6 Zie Rom. 6:13, 19; *u leden*, subject, ledematen, metonymisch voor de gehele persoon; *hem besteden*, zich beijveren.
457 Rom. 13:10.
458-2 *mesgrieven*, mishagen; *want*, omdat; *in trooste stellen*, moed, hoop, vertrouwen geven; *gheneghenthede hebben*, geneigd zijn
463-5 *teecken = figuere*, symbolisch bewijs; *vessemen*, vasthechten, zie Rh. Gl.; *structuere*, bouwsel, hier: betoog; *ontwaeren* (*ontwaren*), ontnemen; *haest*, spoedig.
467-0 *verzekert zijn*, veilig zijn; *bevestight hebben met*, zekerheid bezitten door; *groot*, belangrijk, heerlijk.

*
U en werdt anders gheen teecken ghevonden
Dant teeckin van Ionas; dat zal ic tooghen. [472-3]
Ziet Mensche, doet open ws herten ooghen.

Figuere.
 Hier tooght men de verryzenesse.

Dits Christus, God en mensche u gheboren;
Dits dwoordt, uwen eenyghen troost vercoren,
Waer duer ghy staervende in dat leven leift; [476-7]
Dits die den vader voor u ghegheven heift
In de doot, welc was tgoddelic wezen, [479-1]
En es u tot een glorye verrezen,
Die nu voor u zynen vader advocaeyt. [481]

Mensche.
Wat moght my nu van zijn liefde onverzaeyt
Ghetrecken, hongher, druc, leven, doot, cauwe,
Och neent, noch zwaert, pyne, ancxt noch rauwe; [382-4]
Al zaghic de doot, ken zou niet vervaeren, [485]
Gheen haercrachten en moghen my nu daeren! [486]
Waer om en es niet ontbonden dlichame,
Op dat met Christo moght zijn mijn verzame? [487-8]
O heere, laet nu uwen knecht in vrede
Naer dijn woordt, want ic zie mijn zalighede [489-0]
Nu in u heiligh woordt, duer tgheloove meest;
O lof vader, lof zone, lof heligh gheest! [492] [+]

[+]MM 1.

Finis.

* 481 vader is u advocaet 482 onverzaet
472-3 Matth. 12:39 en overeenkomstige plaatsen.
476-7 *dwoordt*, Joh. 1:1, 14; *in dat leven*, in deze Christus, die het leven is, Col. 3:4.
479-1 *tgoddelic wezen*, de godheid zelf; *u tot een glorye*, opdat ge met hem verheerlijkt wordt, Rom. 8:17.
481 *advocaten*, hapax; *advocaeyt*, een dialectische vorm. Is de tekst correct, dan lijkt de betekenis ‘pleitend bewerkt’, maar ws, is de zin bedorven en moet men bijv. lezen *Die u nu voor zijnen vader advocaet*, verdedigt (suggestie van Zijderveld, L. Ts. 57-1938-blz. 318) of *Die voor u nu voor zynen vader advocaet*.
382-4 Rom. 8:35; *onversaeyt*, onverzadelijk, oneindig.
485 *vervaeren*, vrezen.
486 Ps. 27:3; *haercracht*, legermacht.
487-8 (nog) *niet*; *ontbonden*, vrij; *verzame*, vereniging.
489-0 Naar de bede van Symeon, Luc. 2:29, 30.
492 Het Spel eindigt met het begin van het Klein Gloria.

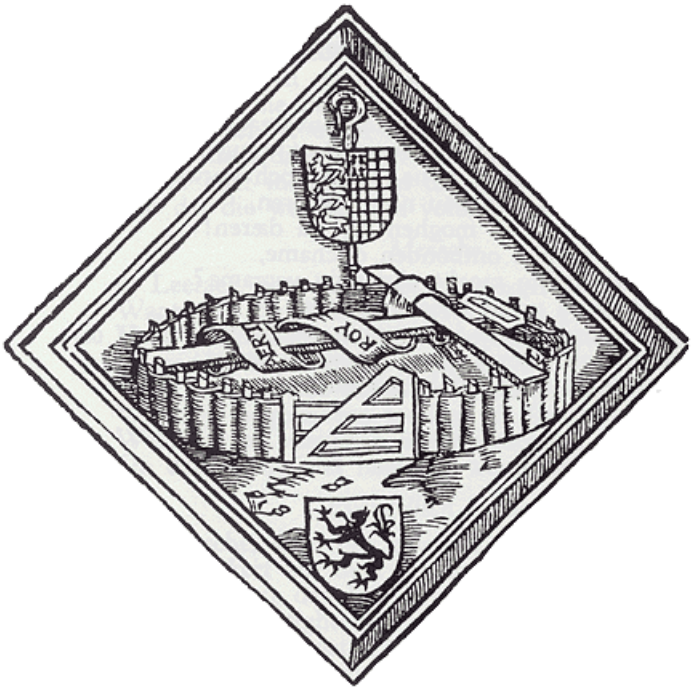

Avynorberghe,

Wynoxberghe

DE ROYAERTS of BAPTISTEN
zinspreuk
‘*onrusten in geneuchten*’
Antwoord
Tbetrauwen dat v Christus en zynen gheest ghegheven es[*]

(tweede prijs)

* zie eerst Thielt/Wynoxberghe, blz. 237.

Inleiding

De personages

Hoofdpersoon
Belemmert Herte, beklemd gemoed, na 431 *Wel Ghetroost Herte*.

Helpers
Specyale Zalvijnghe, bijzondere, persoonlijke genezing (genezer), iemand die door inspiratie van de Heilige Geest de hoofdpersoon helpt en moed geeft. In de tekst ook de Heilige Geest zelf (35/7 en 363; daar spreekt de persoon Specyale Zalvynghe over de Heilige Geest).
Schriftuerlic Troost, 'vertroosting der schriften', Rom. 15:4, een geestelijke.

Verleider
Heesscher des Wets, een schriftgeleerde, die Belemmert Herte op grond van de Wet bang maakt; vgl. Luc. 11:52.
De helpers vormen een homogeen paar. Elkaar aanvullend zijn zij voornamelijk aan het woord, tegen het eind zelfs ononderbroken van 328 tot 425. Hun menselijk niveau blijkt uit *wy* en *ons*.
Na het vertrek van de verleider verandert de hoofdpersoon zijn naam en neemt hij echt deel aan de discussie.

De vorm

Proloog	1- 11	Kennismaking met de personages	open einde
Spel A	13-289	De vier personages	gesloten einde
B I	290-327	zonder Heesscher des Wets	gesloten einde
II	328-492	idem	gesloten einde
C	493-504	Schriftuerlic en Wel Ghetroost Herte	gesloten einde
Afsluiting	505-508	Specyale Zalvijnghe	gesloten einde

Het rijm is gepaard behalve in C (abaabb cdccdd) en de afsluiting (efef), en voor de helft dubbel.

De opvoering

Het begin wekt de indruk, dat de personages beurtelings het toneel opkwamen tot begroeting en om zichzelf in enkele woorden te typeren. Namen werden daarbij niet genoemd, ze waren dus op rollen te lezen. Na de presentatie begint direct het Spel; doorlopend rijm wijst er op, dat het toneel niet eerst ontruimd werd.

Deel A is slechts in zeer beperkte mate een twistgesprek. De tegen-

werpingen van Heerscher des Wets zijn immers kort en komen steeds op hetzelfde neer: de mens is zondig en verdient straf. In feite ontstaat daardoor een bijna gesloten betoog met veel herhalingen. Belemmert Herte hoort het aan.

Eerst in deel B komt er beweging op het toneel door de togen. Deze vormen een opklimmende reeks: Christus als verre belofte bij Jacob en Mozes, als vlees geworden belofte bij Symeon, als vervuller van de belofte aan het kruis en als teken van de vervulde belofte bij Stephanus. Uit het schreiende kind in de derde toog (371) blijkt, dat levende personen optraden.

Vóór de laatste twee togen verandert Belemmert Herte van naam. Hij krijgt dus een nieuwe 'rol', vermoedelijk op een andere mantel; bijzonderheden over kleding en attributen ontbreken echter, afgezien van de bijbel in 124. Zijn schuchterheid verdwijnt op slag en hij neemt herhaaldelijk het woord voor een opgewonden getuigenis van vertrouwen. De beide togen moeten de gegrondheid daarvan aantonen.

Na dit levendig tafereel eindigt het spel ingetogen met gebeden. Er is geen sterfscène. Aan te nemen valt, dat de drie personages naar voren kwamen, waarop Specyale Zalvijnghe namens de kamer de vertoning wellevend sloot. Omdat hij ook de begingroet uitsprak, zal zijn rol gespeeld zijn door degene die de leiding had, de factor.

De togen volgen snel na elkaar (1 + 2:293-316; 3:351-365; 4 + 5: 478-487) en vergen daardoor vijf plaatsen. Dit gaf geen moeilijkheden, er bleven zelfs met gordijnen afgesloten ruimten over. Een daarvan gebruikte de schrijver om er een tekst op te hangen: Maerct *de schriftuere an de gordyne* (69). Niet onwaarschijnlijk was dat de 'troon' middenboven. Geen van de togen was immers zo uitvoerig of alles beheersend, dat ze deze centrale plek nodig had. Dat geldt ook voor die van Stephanus. Hij wordt gestenigd en kijkt neervallend omhoog. De rol vult aan, dat hij Jezus in de hemel zag, maar dat wordt niet vertoond.

*

Wynoxberghe.

Prologhe.
In dit spel zijn vijf personagen: Speciale zalvijnghe, Schriftuerlic troost, Heesscher des wets, Belemmert herte, Wel ghetroost herte.

Specyale zalvijnghe.
Discrete heeren, wy u groeten moeten,
Duer wiens vraghe wy sdrucx sproeten boeten; [1-2]
Noyt vraghe ter waerelt ons behaeghde bet.

Schriftuerlic troost.
O gheest Gods, die op alle versaeghde zet
Uwen troost, wilt ons doch onderwyzen
Den meesten troost in swaerels afgryzen,
Om sdoots verzeeren te bet te lydene. [4-7]

Belemmert herte.
Nu beghinnic te vreezen in dit strydene,
Als ic zonde en doot voor ooghen schauwe. [8-9]

Heesscher des wets.
Die mesdoet, die moet ghedooghen rauwe:
Gods oordeel gheestelic noch waerlic vlucht. [10-1]

Specyale zalvijnghe.
Vriendt, waer omme eyst dat ghy zo daerlic zucht?
Anziet meer God dan u blamelick qwaet; [+]
Cruut gheneist ziecten lichamelic, iaet, [+]MM 2r.
Dus droufheyt des herten God ooc confort gheift. [13-5]

* naast 1 Eysscher des wets
1-2 *discreet*, verstandig; *sproete*, vlek, smet; *sdrucx sproeten*, de zorgen die ons aankleven; *boeten*, genezen, 38, 383. Specyale Zalvijnghe spreekt hier als rederijker: de kunst doet dagelijkse zorgen vergeten, *can sdrucx verzeeren keeren*, 506.
4-7 Tot de Heilige Geest. *troost zetten op*, moed geven aan; Joh. 14:26, 27; *swaerels afgryzen*, de afschuwelijke wereld; *sdoots verzeeren*, de droevig stemmende dood; *lyden*, verdragen.
8-9 *dit stryden*, zie Job 7:1; *zonde en doot*, zie Rom. 8:21.
10-1 *mesdoen*, zondigen; *rauwe ghedooghen*, smart lijden, sterven, Ez. 18:4; *vluchten*, ontvlieden, Rom. 2:3.
13-5 *blamelick qwaet*, verderfelijke zonde; *cruut*, kruiden; *dus*, alzo; *confort gheven*, helpen, genezen; overeenkomstig 38-9.

Heesscher des wets.
Die God zo menyghe reyze verstoort heift,
Hoe wilt ghy op hem troostelicken wint waeyen?
Waent ghy datmen God magh als een kint paeyen?
Gods woordt blijft gheschreven in aerven eeuwigh: [19]
Al die zondyghen zullen staerven fleeuwigh; [20]
Dus loon zijns waercx naer Gods sentencye naect. [21]

Specyale zalvijnghe.
Zwijght ghy, die bedruct elcx conscyencye maect;
Gods goetheyt alder hooghst om loven staet,
Die alder menschen qwaetheyt te boven gaet,
Want Gods wijsheyt alle mesdaet verdrijft snel. [25]

Heesscher des wets.
God es goet den goeden, maer Paulus schrijft wel:
Gramschap, benautheyt en tribulacye
Den ghenen die qwaet doen. [26-8]

Schriftuerlic troost.
Dats condemnacye
Van die voort zonder berau in zonden sneven. [30]

Specyale zalvijnghe.
Hoort ghy naer hem, hy doet u vul wonden beven;
Voor zijn razernye ghestopt u ooren houdt. [31-2]

Schriftuerlic troost.
Om dat ghy troost lievelic oorboren zoudt,
God tooght tuwaert zijn liefde loyale
En heift ghezonden Zalvijnghe Specyale,
Dats den helyghen gheest, zoo Ians sprake prijst. [33-36]

Specyale zalvijnghe.
Gods zalvijnghe, zeght hy, alle zaken wijst;
Zoo de zalve des lichaems smerte boett,
Sghelijcx deze zalve elcx mans herte zoett; [37-9]
De trooster ghetrauwe en zal falen niet.

19 Ps. 119:89; *in aerven*, als erfdeel.
20 Ez. 18:20; *fleeuwigh*, angstig.
21 Zie Rom. 2:6; *sentencye*, oordeel; *naken*, nabijkomen.
25 Vgl. Jez. Sir. 1:26-de vrees des Heren weert de zonde.
26-8 Rom. 2:7-10; *tribulacye*, verdrukking; *wel*, duidelijk.
30 *voort*, verder, voortaan; *in zonden sneven*, een zondig leven leiden.
31-2 *wonde*, zonde; *razernye*, geraaskal.
33-36 *om dat*, opdat; *lievelic*, adv., rustig; *troost oorboren* (genieten), bemoedigd worden; *loyael*, oprecht; *sprake*, woord, uitspraak.
37-9 Joh. 14:26; *wyzen*, leren, 50; *zoeten*, kalmeren.

Schriftuerlic troost.
Te vergheifs zal ic swoordts verhalen iet,
Ten zy dat des gheests sprake van binnen wect. [41-2]

Belemmert herte.
Om God te lovene cracht mijnder zinnen strect, [43]
Die my zynen troost inwendigh zendt;
In smerten hem tlichame allendigh wendt,
Mijn herte nochtans duer thooren verlicht wat. [+]

[+]MM 2 v.

Schriftuerlic troost.
Zonder dezen troost noyt niemant ghesticht zat, [47]
Want als Christus wilde zijn discipels laten,
Hy beloofde dezen trooster thuerlier baten,
Zegghende: hy zal u alle waerheyt leeren
Ende van u des waerelts zwaerheyt keeren,
Diemen u doen zal om mynen name goet; [50-2]
Dies zy, beghift met stroosters beqwame spoet,
Hebben om Christus wel vroom gheleden strijt. [53-4]

Heesscher des wets.
Verlaet u daer op ende te vreden zijt,
Ghy zult vinden dat zy u bedrieghen, man. [55-6]

Schriftuerlic troost.
Den troost des gheests, vriendt, u niet lieghen can. [57]
Gheen menschelicke woorden zijn zoo warachtigh,
Gheen trooster om verblyden zoo crachtigh
Als den gheest, wiens - naer Paulus - vruchten ieuchdelic
Zijn:liefde, pays, des blijschaps lichten vruechdelic; [60-1]
Den troost des gheests was het stichten der kaercken. [62]
De woorden der menschen dickent lettel waercken,
Maer dezen gheest es altijts sdrucx ontladere. [63-4]

41-2 *iet swoordts*, iets uit de bijbel; *dat*, dat het; *sprake*, stem (tenzij de stem van Heilige Geest het in u tot leven roept).
43 *cracht mijnder zinnen strect*, geef mijn geest het vermogen.
47 *ghesticht*, gesterkt in het geloof.
50-2 Joh. 14:26.
53-4 *zy, beghift*, zij die begiftigd zijnmogelijk moet *Die zijn* gelezen worden; *bequame spoet*, heilzame gunst; *vroom*, moedig.
55-6 *te vreden*, gerust (iron.); *bedrieghen*, misleiden.
57 *lieghen*, bedriegen.
60-1 Gal. 5:22; *lichten*, het rijm eist *luchten* = *lichten*; *iuechdelic*, fris, krachtig.
62 Hand. 2.
63-4 *dickent*, dikwijls; *sdrucx ontladere*, verlosser uit smart.

*

Speciale zalvijnghe.
Houdt uwen troost, - dies ben ic dijns radere -
Een vast betrauwen tuwer voorspoetheyt,
Dat u God Christum gaf duer zijn zoetheyt;
Zo bevint ghy tuwaert de liefde divyne. [65-8]

Schriftuerlic troost.
Maerct de schriftuere an de gordyne: [69]
Daer by blijct Gods liefde, niet om vulgronden,
Dat u God heift zynen zone ghezonden,
Op dat wy duer hem al leven zouden. [70-2]
Paulus zeght: duer Gods liefde zijn wy behouden;
Christus starf als wy zijn vyanden waren
Voor ons allen; wie magh ons bezwaren
Als wy duer zijn bloet zijn gherechtvaerdicht? [73-6]

Heesscher des wets.
Christus en heift niet te staervene ghewaerdight
Voor al, maer voor de zyne die dueght antieren. [77-8]

Specyale zalvijnghe.
En laet u dat dijncken in gheender manieren.
Peynst, dat hy zo wel es ghestorven certeynlic
Voor u, of ghy waert ter waerelt alleynlic, [+]
En zijt met Paulus te zegghene ghezint:
De zone Gods heift my alzo bemint,
Dat hy hem zelven gaf voor my trezoorlic. [83-4]

[+]MM 3 r.

Schriftuerlic troost.
Daer en staet niet ‘voor ons’; betrauwet orboorlic
Dat woordt ‘voor my’ als troost schoone, greyde. [85-6]

* 78 hantieren
65-8 *houden*, beschouwen als; *radere zijn*, aanraden; *voorspoetheyt*, heil; *zoetheyt*, liefde; *divijn*, goddelijk.
69 *de schriftuere an de gordyne*, de bijbeltekst, die op een strook papier aan een gordijn bevestigd was.
70-2 1 Joh. 4:2; *niet om vulgronden*, niet ten volle te peilen, 474; *al*, allen.
73-6 Rom. 5:8, 9.
77-8 *ghewaerdighen*, het de moeite waard vinden; *dueght antieren*, een vroom leven leiden.
83-4 Gal. 2:20; *trezoorlic*, als een kostbare schat.
85-6 *orboorlic*, tot uw nut; *greyde* (ghereyde), voorwaar.

*

Specyale zalvijnghe.
Dat u een ijnghel wt den throone zeyde
Contrarye van dien, ghy verwaerpen moet
En zegghen: dit God om mijns zins verschaerpen doet; [87-9]
Hy heift zijn zone te mywaert gheschoncken,
Of ic eenigh ware in swaerels speloncken.
Neimt exempel an der zonnen affaeren:
Zijt ghy te min verlicht, of maght u daeren,
Dat zou veil menschen huer licht es ghevende? [90-4]

Belemmert herte.
Al waer ic alleene ter waerelt levende,
Ken moghte niet meer dan ic ben verclaert zijn. [96]

Specyale zalvijnghe.
Mijn liefste, wilt doch nu onvervaert zijn:
Die ghegheven es om ander menschen ghewin,
Hy en es u dies niet ghegheven te min. [98-9]
Wy vinden dat smenschen liefde oncorrect
Te mindere es, als zy tot velé strect, [100-1]
Maer al mint God vele, ten magh niet schaden:
De liefde Gods tuwaerts es zo vul ghenaden,
Zou es ghestadigh, zoo Esayas ontbindt. [103-4]

Schriftuerlic troost.
Magh een moeder, zeght hy, vergheten haer kindt,
Dat zijt in eenyghe benautheyt late?
En al waert by alzo dat zijt vergate,
Vergheten zal ic u ten gheenen tyden. [105-8]

Specyale zalvijnghe.
Zoo lievelic es hy tuwaert tallen zyden,
Als of hy alleene zochte u zaligheyt. [110]

* 94 sy veel 104 Sy is
87-9 Zie Gal. 1:8; *dat*, gesteld dat; *throon*, hemel; *ghy* (het); *om mijns zins verschaerpen*, tot opscherping van mijn geest.
90-4 *swaerels speloncken*, de duistere wereld; *affaere*, werking; *zou*, zij, 104.
96 *al*, als; *verclaert*, verlicht.
98-9 *ghewin*, baat; *dies niet te min*, even goed.
100-1 *vinden*, ervaren; *oncorrect*, onvolmaakt; *te mindere*, geringer.
103-4 Zie Jes. 54:8, 10; *ghestadigh*, standvastig.
105-8 Jes. 49:5, *by alzo*, zo.
110 *lievelic*, liefderijk; *tallen zyden*, in alle opzichten.

Belemmert herte.
Ghedanct zy God van zijn liberaligheyt,
Die my zynen zone zoo ghehuldigh schijnct. [111-2]

Heesscher des wets.
Meent ghy dat hy om u zorgvuldigh dijnct,
Aerm, allendigh zondare onwaerdigh?
Hy es hooghe, maghtigh ende rechtvaerdigh; [115 +]
Inden hemel elc ijnghel hem toe lof spreict,
Daer ghy hem hier met voeten als stof steict;
Dies hy u met rechten nu niet en an ziet. [117-8]

Specyale zalvijnghe.
Zulcke belemmertheyt doch den ban biet. [119]
Al eyst dat God in de hooghste zaten rijst,
Nochtans hy altoos de cleene van staten prijst.
Hy can de aerme wt den drecke trecken.
Wil u tot wanhope zondyghe vlecke wecken, [120-3]
Zeght: versmaedde my God naer dit gheschrifte,
Hy en hadde my niet ghegheven deis ghifte, [124-5]
Edelder dan schatten begaudt, bepaerelt.

Schriftuerlic troost.
God heift alzo bemint deze waerelt,
Dat hy Christum om stroosts openbaren zant,
By wien dat elckerlijck zijn welvaren vant,
Dus blijct dat hy niet en blijft verbolghen;
En datt u angaet bewijst het vervolghen:
Op datter niemant zoude verloren blyven. [127-2]

Specyale zalvijnghe.
God wil u inder vrueghden chooren schryven;
Dies es Christus voor u de doodt ghestorven,
Duer wien ghy hebt svaders gracye verworven,
Op dat hy u zoude met trooste verzaden. [133-6]

[+] MM 3 v.

111-2 *liberalicheyt*, onbekrompenheid; *ghehuldigh*, genadig, 263, 379.
115 Zie Ps. 89:14, 15.
117-8 *daer*, terwijl; *met voeten steken*, vertrappen; *met rechten*, terecht.
119 *belemmertheyt*, tegenwerping; *den ban bieden*, uitbannen, verwerpen.
120-3 Ps. 113:5-7; *zondyghe vlecke*, de smet van uw zonde (subject); *ryzen*, zich verheffen; *zate*, paleis; *de hooghste zaten*, de achtste hemel; *cleen van state*, nederig, eenvoudig.
124-5 *dit gheschrifte*, Specyale Zalvijnghe wijst op een bijbel; *deis ghifte*, Christus, 112.
127-2 Joh. 3:16 (e. *die gelooft*); *openbaren*, verkondigen; *welvaren*, heil.
133-6 *inder vruechden chooren schryven*, opnemen onder de zaligen.

Heesscher des wets.
Daer en es gheen blyschap voor den qwaden,
Zulc als ghy hier voortijts in uwe iueght waert; [137-8]
De goetwillyghe menschen Gods dueght spaert,
Maer den qwaden ghenaect lyden en rauwe voort. [139-0]

Schriftuerlic troost.
Van Paulus deze sprake ghetrauwe hoort,
Waerdigh tontfanghene met allen zinnen:
Dat Christus ghecommen es ter waerelt binnen
Om behouden de zondaers die tot hem dromen. [141-4]
Christus zeght: ic en ben niet ghecomen
Voor goede, maer ic wil de zondaren nooden. [145-6]

Specyale zalvijnghe.
Duer zynen troost oyt drouve maren vloden. [147]
Peynst hoe God meer liefde tooghen moghte;
Thooghste, tliefste, tbeste in zijn ooghen dochte
Hy u te ghevene, dus fraey van gheeste leift. [149-0]
Zal hy tminste ontzegghen, die tmeeste gheift? [+]
Neen hy, zijn liefde en zoudt ghehijnghen niet. [151-2]

[+]MM 4 r.

Schriftuerlic troost.
Paulus zeght: hy gaf ons alle dijnghen, ziet,
Met Christo; dies wy meer troosts verwaerven vranc
Dat Gods ons zynen zone om staerven schanc,
Dan dat Christus leedt met grooter verduldigheyt; [153-6]
Tgheven tooght de liefde der dryvuldigheyt,
Die ons vercoos zonder onze verdienste.

Specyale zalvijnghe.
God hier of te danckene es u tzienste; [159]
Ghedanct, zeght Paulus, zy den vader altoos,

137-8 *Tafel* II 68 onderscheidt naar Thomas van Cantimpré *infantia* tot 7 jaar, *puericia* tot 15, *adolescentia* tot 28, *iuventus* (ioecht, manheit) tot 50, *senectus* tot 78, *decrepita aetas* tot de dood, *mors* (doodsslaap) tot de opstanding.
139-0 Zie Spr. 12:21; *dueght*, genade.
141-4 1 Tim. 1:15; *deze sprake ghetrauwe*, dit betrouwbaar woord; *tontfanghene*, om aangenomen te worden; *met allen zinnen*, van harte; *dromen* (drommen), dringen.
145-6 Matth. 9:13 en overeenkomstige plaatsen.
147 *mare*, toestand-*drouve maren*, droefheid; *oyt*, altijd, 202.
149-0 *dochte te ghevene*, wilde geven; *fraey*, blij.
151-2 Luc. 16:10; *ghehijnghen*, toelaten.
153-6 Zie Rom. 8:32; *vranc*, grootmoedig, of adverbiaal: voorwaar, zoals bijv. *vry* 164, ook 437; *dat*, doordat; *verduldigheyt*, lijdzaamheid; *Gods*, lees *God*.
159 *tzienste* (van *ziene*, schoon), het verkieslijkst, absoluut nodig.

*
Die ons voor tmaken des hemels vercoos,
Op dat wy zouden heligh en onbesmet zijn. [160-2]

Schriftuerlic troost.
Hoe magh u bekent Gods liefde bet zijn? [163]
De zonde es vergheven, dit niet en mist vry, [164]
Niet zonder de betalijnghe Christi;
Maer als God Christum gaf tot dien labuere zwaer, [166]
Hy heift ghetooght zijn liefde puere daer.
Wy en verdiendent niet, noch Christus mede dat;
Die ons tgheven van der zalighede plat [169]
Met liefde van vader, zone, heligh gheest spijst.

Specyale zalvijnghe.
Tstaerven des doots Christus liefde meest wijst, [171]
Dies hem inder eeuwigheyt lof gheschien moet;
Den helyghen gheest en tvaderlic ingien goet [173]
Moeten met rechten ooc gheprezen wezen,
Diet zoo beschichten, want wy by dezen lezen
Dat de godheyt ons zaligheyts fondament es. [175-6]

Schriftuerlic troost.
God, die rijcke in bermhertigheden bekent es,
Duer de vieryghe liefde die tonswaert blaecte
Ons al duer Christum levende maecte; [177-9]
Dus es de godheyt principael authuer,
Christus verdiendere, en zijn passye zuer [180-1]
Was vander behoudijnghe het instrument.
Zoo heift de dryvuldigheyt excellent
Ons zaligheyt wt liefden gheordonneirt,
Die Christum gaf te zyne ghetormenteirt. [184-5]
Prent dit wel vast in u memorye.

* 174 rechte
160-2 Ef. 1:3, 4.
163 *enen bekent zijn*, door iemand ervaren worden; *bet*, beter, meer.
164 *dit niet en mist*, zie dit niet over het hoofd; *vry*, voorwaar.
166 *labuer*, werk, taak (de 'betalijnghe').
169 *Die*, lees *Dies*; *plat*, adverbium, volkomen.
171 *wyzen*, tonen, bewijzen.
173 *tvaderlic ingien*, de vader.
175-6 *beschichten*, lees *beschicten*, zie 232; *by dezen*, hierover; Ps. 62:3, 89:27.
177-9 Ef. 2:4, 5; *bekent is*, is.
180-1 *principael authuer*, schepper; *verdiendere*, die de zaligheid voor ons verwierf. Dezelfde uitspraak in Thielt 92-4.
184-5 *tormenteren*, martelen; *ordonneren*, bewerkstelligen.

Belemmert herte.
Ghedanct zy God die zulcke victorye [+]
Gheift duer zynen zone ghenadigh my. [187-8]

[+]MM 4 v.

Schriftuerlic troost.
Dats wel ghezeyt, blijft daer ghestadigh by, [189]
Want God voorzagh om stroosts ancleven raet.
Vader, zeght Christus, van my gheschreven staet,
Dat ic vulcommen zoude uwen wille
Om waeren de cause van allen gheschille; [191-3]
Ghy maectet mijn lichame daer toe ghereedt, [194]
Ic willen volbrijnghen.

Specyale zalvijnghe.
Gods liefde heett
Es in deze ordonnancye claer besloten, [197]
Daer zonder verdiente wt es ghesproten
Het gheven van zulc een tryumphant pant.

Schriftuerlic troost.
Met Christo hy alle zaken in u hant zant; [200]
Wat zoude de vader meer moghen gheven?

Specyale zalvijnghe.
Al hadt ghy oyt gheleet een zondigh leven,
In Christo vint ghy noch sgheets bevredijnghe;
Zijn gherechtigheyt, vasten en bedijnghe,
Aerbeyt en lyden van grooter waerdigheyt [203-5]
Zijn uwe.

Schriftuerlic troost.
Hy es onze rechtvaerdigheyt,
Heligheyt, verlossijnghe, wijsheyt vul vruechden. [207-8]

187-8 1 Cor. 15:57.
189 *ghestadigh*, voortdurend; *raet voorzien*, van te voren een maatregel nemen; *om stroosts ancleven*, (aanhechten, transitief), om u niet zonder vertroosting te laten.
191-3 Ps. 40:8, Hebr. 10:7; *vulcommen*, volbrengen, 316; *de cause van gheschille*, de oorzaak van onenigheid of misverstand; *waeren*, wegnemen.
194 Hebr. 10:5; *ghereet*, toebereid; *willen*, wil'n, wil uw wil.
197 *ordonnancye*, beschikking; *zonder verdiente*, zonder dat wij het verdiend hadden; *tryumphant pant*, heerlijk onderpand, zekerheid.
200 Rom. 8:32.
203-5 *sgheests bevredijnghe*, rust voor uw ziel; *bedijnghe*, gebed, 237; *aerbeyt en lyden*, moeite en pijn; *van grooter waerdigheyt*, zeer waardevol.
207-8 1 Cor. 1:30.

Heesscher des wets.
Zonder ghebreck en deidt ghy noyt dueghden, [209]
Hoe waent ghy Gode zijn behaghelic?

Belemmert herte.
Dat ic my oyt voughde ter dueght zo traghelic,
Es my hertelicke leedt tdezer spacye.

Specyale zalvijnghe.
Christus waercken zijn uwe consolacye,
Die al oprecht waren en zuver van zonden. [212-4]
Zijt ghy een let zijns lichaems bevonden,
Ghy deelt van hem dat u nootzakelic es,
Ghelijc van spyze en dranc die smakelic es. [215-7]
Duer den mont alle leden ghespijst, ghelaeft zijn.

Schriftuerlic troost.
Christus roupt: die verlast en verslaeft zijn,
Comt al tot my, ic zal u vervromen. [219-0 +]
Hy heift ons ghebreken al af ghenomen
En ons zonden verzoent; dies ghy troost verwaerft stijf. [221-2]

+NN 1 r.

Specyale zalvijnghe.
Ghelijc de man duer thuwelic aerft twijf
In al zijn goet en voor huer gheen trezooren sluut,
Zoo heescht Christus elx ziele, zijn vercoren bruut,
In al dat zyne es, zoete van beschauwe; [223-6]
Zoo den man betaelt de schult vander vrauwe,
Zoo wilde hy tlast der zielen op hem welven. [228]

Schriftuerlic troost.
Tweewarf heift hy u ghegheven hem zelven:
Eerst inden raedt der dryvuldigheyt begrepen
Eer hemel ende aerde waren gheschepen,
Daer naer in zijn passye ten beschicten tyde
Om ons te zuverene.

209 *ghebreck*, tekortkoming, zonde, 221.
212-4 *tdezer spacye*, nu; *oprecht*, goed, zonder zonde.
215-7 Ef. 5:30; *deelen van*, erven, krijgen van; *ghelijc*, zoals.
219-0 Matth. 11:28; *verlast*, verdrukt; *verslaeft*, vermoeid; *vervromen*, kracht geven.
221-2 Joh. 1:29 e.e.; *stijf*, adjectief; krachtig.
223-6 *enen aerven in*, recht geven op; *trezoor*, schat; *sluten*, wegbergen; *enen heeschen in*, uitnodigen tot; *zyne*, van hem; *zoete van beschauwe*, genadig op ons neerziend-ook Meenene 41.
228 *last*, schuld; *op hem welven*, op zich nemen.

*

Specyale zalvijnghe.
Och weist nu blyde;
Heift Christus voor u ghestort zijn bloet zoet,
In u zal nemen der dueghden vloet spoet.
Hy en zal u bedijnghe niet weder legghen,
Noch gheen nootzakelicke zaken ontzegghen
Als hope, gheloove en liefde vierigh,
Want ons van hem deis dueghden manierigh
Al moghen ghegheven zijn zonder pyne. [236-1]

Schriftuerlic troost.
Om duer Iesum Christum zaligh te zyne
Waren wy, zeght Paulus, te vooren voorzien; [242-3]
God heift goede ghewaercken bereedt tot dien,
Op dat wy daer in al zouden wandelen. [244-5]

Specyale zalvijnghe.
Die Gods goetheyt ten rechten handelen,
Daer zy de zaligheyt by hebben vercreghen,
Hebben ooc alle nootzakelicke weghen
Die wter herten der zonden qwets dryven. [246-9]

Heesscher des wets.
Maer waer zal toverterden des wets blyven
En tbreken des ghebods? op dit vermaen beent! [250-1]

Belemmert herte.
By dien mijn herte bloedyghe tranen weent,
Tbreken des ghebods eenpaer beiaghende. [253]

Specyale zalvijnghe.
U schreyen behaegh God, weist niet versaghende. [254 +]
Al hebt ghy dickent vanden weghe ghefaelt, +NN 1 v.
Dat ghy mesdaen hebt, het es al betaelt;

* 254 behaecht
236-1 *spoet nemen*, toenemen; *der dueghden vloet*, de stroom van genade; *weder legghen*, afwijzen; *maniergh*, vulwoord met gunstige betekenis; *pyne*, moeite.
242-3 Ef. 1:5; *voorzien*, voorbestemmen.
244-5 Ef. 2:10; *bereden*, te voren bereiden; *tot dien*, bovendien.
246-9 *handelen*, omgaan met, leven naar; *ten rechten*, op de juiste wijze; *daer by*, waardoor; *wegh*, middel; *qwets*, kwaal.
250-1 *overterden*, overtreden; *op dit vermaen beent*, lees *op dit vermaen en beent*-de zin moet ontkennend zijn; daarmee is tevens het rijm in orde: spot niet met deze opmerking, neem ze ernstig.
253 *beiaghende*, lees *beclaghende*; *eenpaer*, voortdurend.
254 *behaegh*, lees *behaeght* (var.); *falen van*, missen.

*
Op u veil verdriets en onghevals cam,
Maer Christus u zonden op zynen hals nam
En droughse an tcruus, naer Petrus belyden. [258-9]

Schriftuerlic troost.
Een druepel bloets moghte ons bevryden, [260]
Maer hy was zoo om u bewaren milde,
Dat hy zijn bloet voor u niet sparen wilde,
Maer selfs de laeste druepel ghehuldigh gheven;
Hy hevet al betaelt; wat es hy schuldigh bleven,
Heift hy ons ghebreck niet verzoent vulmaectelic?

Belemmert herte.
Ia hy, in trauwen. [266]

Specyale zalvijnghe.
Tblijct wel naectelic
Dat hy voor u es in de doot ghetorden,
Naer dat ghy met hem zijt een gheworden;
U zonden wilde hy zelve draghen,
Hy was zonder zonde al zijn daghen.
Vreest niet als de Heesscher om maken discoort spoort:
Christus leven metter doot u toebehoort voort
Ende al zijn duechden reyn, ongheblaemt.
Al waren duust zondyghe waerelden verzaemt,
De verzoenijnghe es soffyzant ghenouch. [272-6]

Schriftuerlic troost.
De vader es bet ghepaeyt naer zijn ghevouch
Met der ghewillyghe doot zijns zoons ootmoedigh,
Dan met des zondaers verdommenesse gloedigh;
Dus wilt ghy iet heesschen, laet dezen ongheqwelt:
Heesschet Christus zelve, die hem heift ghestelt
Als betaelder; ghy werdt van hem bereayt schier. [277-2]

* 282 beraeyt
258-9 1 Petr. 2:24; *belyden*, zeggen.
260 *moghte*, had kunnen-*Tafel* III 95.
266 *in trauwen*, voorzeker = *trauwen* 362; *terden*, treden.
272-6 *discoort*, verwarring, onrust; *sporen*, zich inspannen; *metter doot*, en zijn dood; *duust*, duizend, 464; *soffyzant ghenouch*, ruim voldoende.
277-2 Tot Heesscher des Wets. *paeyen*, verzoenen; *naer zijn ghevouch*, zin; *gloedighe verdommenesse*, veroordeling tot het hellevuur; *iet heesschen*, iets in rechte eisen; *enen heesschen*, iemand voor de rechter dagen; *laet dezen ongheqwelt*, val Belemmert Herte niet lastig; *beraeyen* (beraden), helpen, ironisch gebruikt; *schier*, onmiddellijk.

*

Heesscher des wets.
Dus doende hebbic te vergheifs ghehaeyt hier;
Ic en cant met deis twee niet maken langhere,
Zy commen my op van lanx te stranghere. [283-5]
Weetic een, zy weter zeven tseghen;
Ic hadde veil beter coop ghezweghen.
Om verwinnen waendic my zeere pooghen,
Maer ic moet den rugghe zonder eere tooghen. [286-9]

Schriftuerlic troost.
Nu meer gheen verdommelic tempeest went [+]
Op die in Christo zijn, zoo den gheest kent;
Duer Paulum es tverstant ghecreghen. [290-2]

[+]NN 2 r.

Figuere. [Figuere]
 Hier tooghtmen Iacob, zieck zittende ende Ioseph knielende voor hem, met een rolle: Waert my van die aerde, ende begraeft my, &c. Gene. 47.
Ander figuere.

Specyale zalvijnghe.
Alle goede hebben op Christum ghesleghen
Huer ooghen, zoo Iacob an Ioseph beghaerde:
En begraeft my niet in de Egypsche aerde,
Maer in tlant van beloften draeght mijn beenen. [293-6]
Wat moghte hy daermede anders meenen
Dan dat ons verlosser zoude, naer tbewyzen,
Daer staerven, begraven zijn ende verryzen,
Twelc hy te vooren om stroosts verstaercken zagh. [298-0]

Figuere

Hier tooghtmen Moyses staende op eenen hooghen baergh ende ziet tlant van beloften, met een rol: Moyses es gheclommen op den baergh Nebo op het. &c. Deut. 34.

Schriftuerlic troost.
Sghelijcx men hier an Moyses maercken magh,
Die als hem de staerfdagh stont te gheschiene,
Beghaerde tlandt van beloften te ziene,
Daer hy duer den gheest zagh Christum van verren,
Wel wetende, al moeste hy langhe merren,
Hy zouder zaligheyt by zijn verwaervende. [305-6]

* 295 Egyptsche eerde
283-5 *haeyen*, wachten; *opcommen*, aanvallen; *van lanx te stranghere*, hoe langer hoe feller.
286-9 *weter*, weten er; *beter coop*, beter; *wanen*, willen; *hem pooghen*, zijn best doen; *den rugghe tooghen*, vertrekken.
290-2 Rom. 8:1; *verdommelic tempeest*, verdoemenis; *wenden op*, zich richten tegen; *kennen*, getuigen; *verstant*, inzicht.
Figuere Gen. 47:29,30; *waeren van*, niet overgeven aan; *aerde*, lees *Egyptsche aerde* (var.).
293-6 *goede*, vromen; *beenen*, beenderen.
298-0 *naer tbewysen*, volgens deze aanwijzing; *troost*, vertrouwen.
Figuere Deut. 34:1; *ander*, tweede; *ende ziet*, terwijl of zodat (hij) ziet.
305-6 *merren*, wachten; *er by*, door Christus.

*

Specyale zalvijnghe.
Nu ziet ghy dat Christus voor alle staervende
Was den vulmaecten troost, hoe heligh zy hieten,
Op gheen zake zy hemlien zoo verlieten
Als op Iesus, die was by daghe, by nachte
Verbeydt, niet alleene van tIuedtsche gheslachte,
Maer ooc vander heydenscher warande. [312]
Verhueghde Moyses zoo duer tzien vanden lande
Daer hy wt verwachte Christus comste blyde,
Verhueght ghy, die weit dat ten dezen tyde
Vulcommen es, daer hy op betraude.

Schriftuerlic troost.
Abraham, zeght Christus, mynen dagh anschaude,
Twelc hem een vruecht groot boven maten dochte. [317-8]

Specyale zalvijnghe.
Dezen troost Adam ooc vaten moghte,
Als God tserpent dreeghde om tzondigh qwellen:
Ic zal twist tusschen u en der vrauwe stellen,
Dies zo dat huer zaet u hooft zal breken. [319-2]

Schriftuerlic troost.
Christus es den rechten troost ghebleken,
Die goede en qwade rasch wt drucke brijnght.

Belemmert herte.
Die dezen troost tonzen ghelucke schijnct, [+]
Hem willic bidden om zijn duecht eere;
Haddict bet ghedaen, ic ware verhueght zeere. [326-7]

[+]NN 2 v.

Schriftuerlic troost.
Al hadt ghy zo vele als Maria ghedaen,
Dat ghy Christum en zynen gheest hebt ontfaen
Moet wezen uwe meeste vertroostijnghe;
Zeght met huer, zoo ic int propoost brijnghe: [331]
Mijn gheest verhueght in God mijn behoedere,

* 332 behoudere
312 *die heydensche warande* (land), de heidenen.
317-8 Joh. 8:56.
319-2 *vaten*, ontvangen; *qwellen*, ten val brengen; *dies so dat*, waarom (dat); Gen. 3:15.
326-7 (eere) *bidden*, lees *bieden*, bewijzen; *bet*, meer.
331 *int propoost brijnghen*, voorstellenzie WNT propositie.

*
Die my groote dijnghen doet, want zou boudere
Verliet op Christum dan op haer beqwame waerc, [332-4]
Wel wetende dat in zyen name staerc
Alleene de zaligheyt es gheleghen. [335-6]

Specyale zalvijnghe.
Min dan niet es ons dueghdelic pleghen,
Alst niet ghevought es met betrauwen edelic
In Christus verdienste. [337-9]

Schriftuerlic troost.
Het es al redelic
Dat al ons waerc op Christum vruechdelic rust,
Duer wien God behaeght ons dueghdelic lust;
Maer bet greyen Christus dueghden crachtigh. [340-3]

Specyale zalvijnghe.
Het es voor ons eenen troost warachtigh
Dat wy zijn dueghden duer tgheloove deelen,
Beter dan ons dueghdelicke parcheelen,
Want in ons de zonde noch hueren aert plant. [345-7]
In Christo blyven wy onvervaert, want
Wt liefden schijnct hy tonzer assistencye
Al zijn verdienste en obedyencye;
Hoe moghen wy hebben troosteliker nope? [350-1]

Figuere.
 Hier tooghtmen Symeon inden tempel, hebbende Iesum in zijn aermen.

Schriftuerlic troost.
Symeon, verwachtende met grooter hope
Den troost van Israhel tzynen confoorte;
Dezen troost was Iesus, naer wiens gheboorte
Hy haecte, zo ghy mueght zien by figueren snel. [352-5]

* 333 sy boudere 335 synen
332-4 Luc. 1:47, 49; *behoedere*, lees *behoudere* (var.); *boudere*, met meer vertrouwen; *verlaten*, intransitief = reflexief; *beqwame*, heerlijk.
335-6 Hand. 4:12; *zyen*, lees *zynen* (var.).
337-9 *dueghdelic pleghen*, deugdzaam handelen, leven; *vought*, verbinden.
340-3 *al redelic*, volkomen natuurlijk, vanzelfsprekend; *duer wien*, om wie; *dueghdelic lust*, verlangen om goed te leven; *bet greyen*, meer behagen (God), 370.
345-7 *deelen*, deel hebben aan; *ons dueghdelicke parcheelen*, het kleine beetje goed dat we zelf doen; *aert*, natuur.
350-1 *obedyencye*, onvoorwaardelijke gehoorzaamheid (aan God); *troostelicke nope*, opwekking om moed te houden.
352-5 Luc. 2:25-28; *confoort*, steun, bemoediging.

Specyale zalvijnghe.
Drye zaken ons propoost colueren wel: [356]
Eerst, dat hy es troost van Israel ongheblaemt; [357]
Ten tweeden, dat den gheest Gods, alzoot betaemt,
Symeon den troost met zoeten vermane tooght, [358-9]
Zegghende: naer den tempel te gane pooght, [360]
Daer zult ghy den troost niet om vulpryzen schauwen; [+]
Gheen mensche moghte Iesum wyzen, trauwen, [+]NN 3 r.
Twelc specyale zalvijnghe dede claer; [362-3]
Ten derden: Symeon, ghetroost in vrede daer,
Om laten de waerelt was lichte beraen. [364-5]

Schriftuerlic troost.
Hy zeyde: heere, wilt uwen dienaer ontslaen,
Want mijn ooghen anschaut hebben hem, duer wien
Ghy de waerelt behoudt. [366-8]

Specyale zalvijnghe.
Christus troost by dien
Den staervende mensche moet meest zijn greyende.

Schriftuerlic troost.
Wy en zien niet alleene Iesum schreyende,
Maer wy vinden in hem de schriftuere vervult,
Als dat hy betaelt heift al Adams schult,
Den vyant verwonnen, de helle berooft,
Den hemel ontdaen voor elc diet ghelooft. [371-5]
Hy es onze broeder, paeysmaker, advocaet,
Es den iuge van onslieder mesdaet,
Onze verlosser en broeder bedeghen;
Hy wert ghehuldigh tonswaert gheneghen. [377-9]
Waert dat wy de ooghen op Christum sloughen,
Wy zouden meer troost zien naer ons ghenoughen
Dan Symeon zagh, om sdrucx verzoeten. [382]

356 *propoost*, uiteenzetting, betoog; *colueren*, kleur, luister bijzetten, versterken (Rh. Gl.); *wel*, duidelijk.
357 *ongheblaemt*, zonder zonde-*ghenaemt* zou hier beter passen.
358-9 *alzoot* (hem) *betaemt*, overeenkomstig zijn functie; *met zoeten vermane*, hem vriendelijk aansporend.
360 *te gane pooght*, ga-zie voor het omschrijvend gebruik van *pogen* ook Leffijnghe 151, Edijnghe 338.
362-3 *moghte wyzen*, kon aanwijzen; *claer*, duidelijk; *twelc. ... dede*, maar. ... deed het.
364-5 *beraen* (beraden) *zijn*, bereid zijn; *lichte*, dadelijk.
366-8 Luc. 2:29-31.
371-5 *schreyende*, nl. als kind in de toog; *als dat*, dat; *ghelooven*, voor waar houden-ws. moet gelezen worden: *die ghelooft*.
377-9 Hand. 10:42; *es bedeghen*, is; *gheneghen werden*, zich zullen buigen; *ghehuldigh*, genadig.
382 *om sdrucx verzoeten*, tot leniging van onze smart.

*

Specyale zalvijnghe.
Hy wilt vriendelic des zondaers ziecte boeten.
Hy en heift ghebroken tghecraecte riet niet,
Dats dat hy noyt zondare in tverdriet liet. [383-5]
Hy trooste Mariam, de zondaresse cranc, [386]
Tvraukin van Samaryen hy stroosts lesse schanc, [387]
Tvraukin van Cana en den publicaen qwaet; [388]
Tverloren kint es de doot ontgaen, iaet, [389]
Tverdoolt schaep es duer hem ten weghe gherocht, [390]
Doverspelyghe die voor hem was ghebrocht,
Heift hy ontsleghen en huer wroughers veriaeght. [391-2]

Schriftuerlic troost.
Die hem vergramt hebben, zo schriftuere ghewaeght,
Tooghde hy als troostelic vriendt trauwe;
Wat zal hy doen die hem hebben ghedient nauwe
En noch ghaerne dienen zouden ghestadelic? [393-6]

Speciale zalvijnghe.
Hy trooste ons in al zijn ghiften ghenadelic. [+]
Voor tleven des waerelts gaf hy zijn lichame, [398]
Voor tzuveren der zonden zijn bloot eerzame; [399]
Dies hopen wy dat wy naken zullen recht
Der helyghen inganc. [400-1]

Schriftuerlic troost.
Paulus te vullen zeght:
Ghy zijt commen tot Christus bloets bespraeyen,

[+] NN 3 v.

* 384 tghecroecte 399 bloet
383-5 Jes. 42:3, Matth. 12:20; *ghecraecte*, lees met de bijbelvertalingen, onder andere het Leven van Jezus, *ghecroecte* (var.), geknakte; *verdriet*, nood.
386 Maria Magdalena, Luc. 7:48, 50; *cranck*, verdorven.
387 *tvraukin van S.*, Joh. 4:7-26; *stroosts lesse*, vertroostend onderricht.
388 *tvraukin van C.*, Matth. 15:22-25; *publicaen*, tollenaar, Luc. 18:13.
389 *tverloren kint*, het gestorven dochtertje uit Matth. 9:18-25, of de gestorven jongeling van Luc. 7:12-15.
390 *tverdoolt schaep*, Luc. 15:4; *ten weghe gherocht* (geraakt), terecht gekomen.
391-2 *doverspelyghe*, Joh. 8:3-11, *ontslaen*, vrijspreken; *wrougher*, aanklager.
393-6 Zie Rom. 5:6-10; *nauwe*, zorgvuldig.
398 Joh. 6:51.
399 *bloot*, lees *bloet* (var., vgl. 403); zie Hebr. 13:12.
400-1 *recht*, waarlijk; *der helyghen inganc*, de toegang tot (het rijk van) de hemelingen, vgl. 2 Petr. 1:11.

Dat bet dan Abels spreict om ons verfraeyen; [403-4]
Want dit roupt ghenade, het Abels riep wrake.

Specyale zalvijnghe.
Christus bloet es de verstaerckende zake
Van al Gods beloften, dies vruecht bekent wast. [406-7]
Zoo de staervende maect in zijn testament vast
Alle waerlicke beloften ghereghelt fijn,
Sghelijx duer twtstorten zijns bloets ghezeghelt zijn
Al de beloften die wy hebben ghehadt oyt.

Schriftuerlic troost.
Christus, staervende, u en vergat noyt;
Hy heift ons zynen vader ghecommendeirt
Met luder stemmen, met tranen verstorbeirt.
Hy was verhoort, zeght Paulus, naer zijn waerdde. [413-5]

Specyale zalvijnghe.
Daer zoo beminde een zone tlast anvaerdde,
Zoo heligh, zoo hooghe, zoo ghehoorzaem mede,
Doende voor ons zijn wterste bede
Met tranen en met wtsorten des bloeds
Totten vader der ghenaden, die zoo veil goets
Om ons bereedt hadde langhe te vooren,
Hoe en zoude hy zulc ghebet niet verhooren
En ons beschermen voor wederstoot bloot? [416-3]
Wy hebben toevlucht in svaders schoot groot,
Daer ons niet schaden magh ons partye nu. [425]

Belemmert herte.
Lof, eere, glorye altijts gheschie u,
Die my dus overgheift in svaders handen breedt; [427]
God es met my, daer en zijn gheen vyanden wreedt
Die my nu zouden mueghen verdommen.

Specyale zalvijnghe.
Werpt wegh dien name, daer moet een ander commen,
Draeght Wel Ghetroost Herte; tuwen ghelucke waect. [431]

403-4 Hebr. 12:24; *te vullen*, ten volle, heel duidelijk; *bespraeyen*, besprengen; *verfraeyen*, verheugen (is).
406-7 *verstaerckende zake*, bekrachtiging; *bekent*, lees *behent*, vlug.
413-5 Luc. 23:34; *commenderen*, opdragen; *tranen verstorbeirt*, tranen van diepe bewogenheid-hiermee lijkt de schrijver Hebr. 5:7 te verbinden; *waerdde*, verdienste.
416-3 *last*, opdracht; *wterste*, laatste; *om ons*, voor ons; *wederstoot*, aanvechting; lees *wtstorten*.
425 *partye*, tegenpartij.
427 *breedt*, machtig.
431 *waken te*, zich inspannen voor; *gheluc*, heil.

Belemmert Herte werdt hier ghenaemt Wel Ghetroost Herte.

Wel ghetroost herte.
U zalvijnghe die my qwyte van drucke maect, +
Die heift in my zulc een verstyven, man, [433]
Dat zou des swaerels liefde verdryven can;
Gods gheest, zo my dijnct, in my ghevloghen es.

+NN 4 r.

Schriftuerlic troost.
Gods liefde crachtigh, zoo Paulus betoghen es,
Es duer Gods gheest ghestort int herte vranc. [436-7].

Wel ghetroost herte.
Nu en vreezic niet meer sdoots smerte stranc,
Zy es duer Iesus dood vercranct teere; [438-9]
Dus roupic, als een die verlanght zeere:
Heere, mijn ziele wilt wt den kaerker leeden. [441]

Schriftuerlic troost.
Die Gods gheest hebben, hem tot vruechden reeden [442]
Als zy hooren spreken van dien oordeele,
Want huer verlossijnghe naect thueren voordeele
Als de doot naect; wie zoude dan verzuchten!

Wel ghetroost herte.
De zonden en willic niet meer duchten,
Want thandgheschrifte dat my was teghen,
Es met Christo an tcruus ghesleghen;
Dies es de vyant lanx te verwoedere. [447-9]
Maer hem en vreezic niet, Christus, mijn broedere
Zal my wel beschaermen in elc sayzoen;
De vyant en magh my niettemeer mesdoen
Dan Christo, want ic hem toebehoore
Duer tvast betrauwen dat ic oorbore;
Niemant en magh van hem vervremen my.

Schriftuerlic troost.
Dat my de vader gheift magh niemant nemen my,
Dats Christus troostelic vertellen claer. [456-7]

433 *verstyven*, krachtige werking; *des waerels liefde*, liefde tot de wereld.
436-7 Rom. 5:5; *vranc*, zie 154
438-9 *stranc*, hevig; *vercrancken*; verzwakken; *teere*, liefderijk.
441 Ps. 142:8; *kaercker*, vgl. Bruessele 503 *aerdtsche huus, vleesschelic coffere*.
442 *hem reeden*, zich voorbereiden.
447-9 Col. 2:14; *handgheschrifte*, schuldbekentenis; *lancx te verwoedere*, hoe langer hoe razender; *in elc sayzoen*, voortdurend; *niettemeer dan*, even weinig als; *betrauwen oorboren in*, vertrouwen stellen in; *vervremen*, vervreemden.
456-7 Joh. 10:28, 29.

Wel ghetroost herte.
Nu en qwelt my niet meer der hellen vaer,
Want de vader zelve Christum in weene liet
Naer den lichame, om datter eene niet [458-0]
Die in hem betraut, zoude ter hellen dalen.

Schriftuerlic troost.
De dreeghende wet, naer Paulus verhalen,
Es om de goddelooze te verdaervene. [462-3]

Wel ghetroost herte.
Ic hadde liever duustwaerf te staervene,
Dan God te vergrammene teenygher huere;
Hem willic dienen mijn leven duere, [+]
Wiens gheest alle druc van my ter noot drijft. [+]NN 4 v.

Specyale zalvijnghe.
Tbetrauwen den meesten troost in de doot blijft,
Dat u Christus es en zynen gheest ghegheven;
Want al hadt ghy Christum zonder sgheests ancleven,
Ten ware niet ghenouch: die Christus gheest daerft,
Gaet hem niet an; wien zondigh tempeest kaerft,
Zonder Christus gheest in de helsche gronden zijnct. [470-3]

Wel ghetroost herte.
Christus liefde niet om vulponden dwijnght [474]
My hem te minnene, wiens charitate groot
Lijf en ziele te mijnder bate boot;
Gheen druc ter waerelt mijn herte benaut zwaer.

Figuere. [Figueren]
 Hier tooghtmen Christum an tcruce ende den moordenaer ter rechter zijde.
De moordenaer een rol: Heere, ghediinct mijns, &c. Luc. 23.
Voor Christus gordyne deis rolle: Verre zy van my yewers in te gloryeirne, &c. Galath. 6.
Ander figure, daer men Stephanum steent, met een rolle: Ic zie den hemel open ende Iesum staende &c. Act. 7.

Specyale zalvijnghe.
Slaet op u ooghen en den trooster anschaut daer,
Die u verlost heift met zynen bloede.

Schriftuerlic troost.
Dit es den troost van qwade en goede,
Duer hem den moordenaere vercreegh Gods rijcke;

458-0 *der hellen vaer*, vrees voor de hel; *om dat*, opdat; *ween*, droefheid.
462-3 Vgl. 1 Tim. 1:9.
470-3 *zonder sgheests ancleven*, zonder de Heilige Geest daarbij; *aengaen*, toebehoren; *wien zondigh tempeest kaerft*, wie hevig door zonde gekweld wordt.
474 *niet om vulponden*, onschatbaar.
Figueren 1. eerste rol Luc. 23:42; tweede rol Gal. 6:14; *voor Christus gordyne*, aan het gordijn dat de toog afgesloten had.
2. Hand. 7:56; *steenen*, stenigen.

Al was hy vul zonden bin den aerdtschen wijcke, [482]
Hem en moghte niet daeren svyants schare.

482 *bin den aerdtschen wycke*, op aarde.

Specyale zalvijnghe.
Stephanus, de eerste martelare,
Die oyt gheschuut hadde tsondigh sneven,
En betraude niet in zijn duecht verheven,
Want hy badt: heere Iesu, mynen gheest ontfanght. [485-7]

Wel ghetroost herte.
Zijt inder eeuwigheyt ghelooft, ghedanct,
Die my Christum en zijn gheest hebt gheschoncken;
Ic ben in zijn liefde zo duerdroncken,
Dat ic nu zelve niet meer en leve,
Maer Christus in my, wien ic my zelven gheve. [488-2]

Schriftuerlic troost.
O troost, duer uwe bloedyghe beken
Laet op ons zijncken dijnder gracyen nat;
Wilt troost in alle cleynmoedyghe steken,
Veriaeght des vyants overvloedyghe treken,
Verleent nu dijnder consolacyen schat
En hier naermaels der contemplacyen stat. [495-8]

Wel ghetroost herte.
Doet my met Stephanus in vreden slapen:
Op uwen troost dat al mijn iolijt staet. [+]
Laetze toch der ghenadigheden rapen,
Die als dienaers u tallen steden cnapen,
Wiens herte tuwaert tot alder tijt gaet;
Die op u betrauwen, niet onbevrijt laet. [499-4]

[+]OO 1 r.

Specyale zalvijnghe.
De Berghsche Royaerts, wiens alle zinnen minnen
De conste, die can sdrucx verzeeren keeren, [505-6]
Ionstelic roeren om prijs ghewinnen vinnen;
Neimt danckelic topstel vul eeren, heeren. [507-8]

Finis.

485-7 *oyt*, altijd; *tsondigh sneven*, zie 30; *duecht*, vroom leven; Hand. 7:59.
488-2 (tot God) *duerdroncken in*, vervuld van; Gal. 2:20.
495-8 (tot Christus) *troost steken in*, vertroosten; *des vyants overvloedyghe treken*, de duivel met zijn talloze listen; *der contemplacyen stat*, de plaats der aanschouwing-zie 1 Cor. 13:12.
499-4 (tot God) *staen op*, berusten op; *der ghenadigheden rapen*, (iets van) uw genade verwerven; *cnapen*, dienen; *onbevrijt*, onbeschermd.
505-6 (tot de gastheren) *wiens alle zinnen*, waarvan alle talenten, kunstenaars, dichters; *conste*, rederijkkunst; *sdrucx verzeeren*, kwellende zorgen, zie regel 2.
507-8 *vinnen roeren*, zich inspannen; *ionstelic*, uit genegenheid, van harte; *topstel vul eeren*, onze eerbiedige verhandeling.

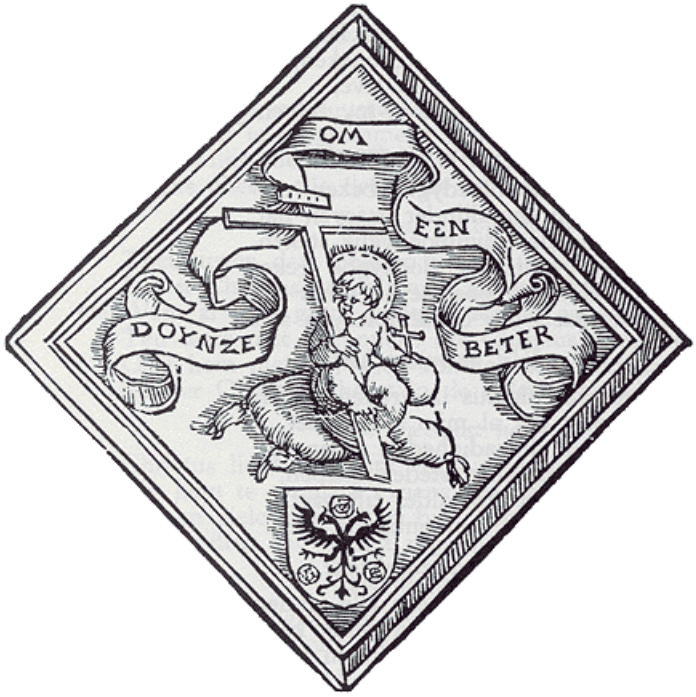

Deynze,

Deynze

DE NAZAREENEN
zinspreuk
‘*Doynze om een beter*’
Antwoord
Hope duer Schriftuere

(geen prijs)

Inleiding

De personages

Hoofdpersoon
Menschelicke Crancheyt, Crancke Mensche 173, 188.
Wordt in 233 toegesproken als stervende, maar verder blijkt daar niets van.

Helpers
Troost der Schriftueren - ‘opdat wij door lijdzaamheid en vertroosting der Schriften hoop zouden hebben’, Rom. 15:4.
Fraey Figuracye, betrouwbare en opwekkende zinnebeeldige voorstelling - na 50.
Beide betekenissen van ‘fraey’ zullen meegespeeld hebben.
Gods gheestigh Verstaerken, versterking door Gods Geest, zie 43.
Levende Hope (vr. 95) - na 172, hoop op het eeuwige leven, Tit. 1:2.

De eerste drie helpers betrekken het betoog regelmatig mede op zichzelf; ze treden op als natuurlijke personen met een symbolische naam. Troost der Schriftueren verkondigt wat zijn naam noemt en Gods gheestig Verstraercken helpt hem daarbij. Fraey Figuracye verduidelijkt met togen, gelijkenissen (225, 304) en voorbeelden (392, 468). De beide eerste togen leidt hij zelf in, bij de andere hanteert hij waarschijnlijk alleen het gordijn.
Levende Hope begint als personificatie van de hoop, maar rekent zich door *ons* (275, 276, 376, 491) en *wy* (379) ook tot de mensen en spreekt dan óver hoop (369, 376). Zo verandert ze in korte tijd van een begrip in een mens die van dat begrip getuigt.

Uit de laatste toog spreekt Stephanus.

De vorm en het rijm

Deynze bestaat uit vier delen met gesloten einde, de eerste drie met een afsluitende toog. In het derde deel staan nog twee andere figueren. Het betoog loopt langs vragen en opmerkingen van de hoofdpersoon.

Introductie ontbreekt.		
Proloog	1-86	(de pauze hierna blijkt niet uit de druk)
		toog tot slot; gesloten einde
Spel A	87-172	toog tot slot; gesloten einde
B I	173-418	toog tot slot; gesloten einde
		vragen/opme. met beantwoording

a 192-235 open einde

b 236-299 open einde, 268 figuere

		c 300-361 open einde, 332 figuere
		d 362-395 open einde
		e 396-418 gesloten einde
B II	419-492	
samenvatting	419-479	
		f 480-492 open einde
Afsluiting	493-497	

Op enkele regels in het begin na (aabaab bcbc) is het rijm gepaard, eerst vrij vaak met overspringend binnenrijm, op de duur weinig. Voor het binnenrijm behelpt de schrijver zich herhaaldelijk met stopwoorden als breedt, bloot, ghemeene, vry en dergelijke. Opvallend oogrijm is er in 108/9 *zyen:gheschyen:overlyen* (-liën) en in 394/5, waar *eescht* en *vreescht* zonder ch zijn gedrukt om het rijm op *meest*. De drukker moet *gatē* uit het hs. (:principaten) veranderd hebben in *gaet hem*, 338. In zijn uitgave van de refreinen gebruikte Lambrecht af en toe wel het bovenliggende streepje als verkortingsteken (ghēē, wiēs, vāder), maar in de spelen niet.

Drie opeenvolgende rijmen zijn in 479-481 het gevolg van een eenregelige claus, in 170-172 van de behoefte aan afsluiting.

Strofen en andere versierende of markerende vormen ontbreken. Halve regels komen slechts twee maal voor, 51/2 em 98/9.

Overzicht van de inhoud

Proloog 1-86
Betrokkenheid bij de strekking van de ‘vraghe’ en bij de situatie waarin ze beantwoord moet worden, geeft de proloog een tweeslachtig karakter. Door de eerste is de hoofdpersoon somber gestemd, omdat hij zonder ‘goede werken’ sterven zal; de helpers kunnen hem niet opbeuren. De tweede doet hem aan de uitgeloofde prijzen denken. Hij wijst op de eisen die in de uitnodiging gesteld zijn en dringt aan op een goed antwoord, al is zijn verwachting gering. De helpers hebben meer vertrouwen en tonen dat met een figuere, waarin Christus door Levende Hope van het kruis wordt genomen.

Spel A 87-172 *Over hoop*
De toog bewees, dat Christus in hoopvolle verwachting gestorven is en aanhalingen uit het Oude Testament ondersteunen dit; die uit het Nieuwe gaan op oudtestamentische terug. Tot slot wordt het bijbelse begrip ‘hoop’ nader omschreven naar Romeinen 8.
In de figuere komt Christus tot leven.

B I 173-418 *Hoop op Christus, die de dood overwon*

Levende Hope treedt nu op en maakt Menschelicke Crancheyt duidelijk, dat God door de opstanding van Christus aan de mensen hoop op het eeuwige leven schenkt.

a 192 *Hoe kan ik Christus volgen*?
Degenen die hun weg buiten Christus om kiezen, gaan verloren, al menen ze zalig te zullen worden door zelfbedachte uitingen van vroom-

heid als vasten en ordekleding. Ze dwalen en brengen ook anderen in het verderf. De ware vromen erkennen Christus als hoofd van hun 'gemeente'; ondanks vervolging en spot blijven ze vertrouwen. Dwalenden worden gered indien ze zich tijdig bekeren, want Christus is de verzoening voor alle mensen. Hij is al door de dood heengegaan, dus is er geen reden tot angst.

b 236 *Kunt ge dit met de bijbel bewijzen*?
Troost der Schriftueren doet het aan de hand van het Nieuwe Testament, toegelicht met een toog over de opstanding van de doden in Jerusalem. Levende Hope legt deze uit als een teken voor de toekomst, Gods Gheestigh Verstaercken wijst op de veroordeling van beeldendienst bij Jesaja.

c 300 *Kunnen vlees en bloed het koninkrijk Gods verwerven*?
Eerst moeten ze veranderen en een nieuwe naam krijgen; wie bij het oordeel nog in leven is, zal op slag veranderd worden. Christus is voorgegaan (figuere van de hemelvaart) en staat in de hemel boven alle engelen. Hij maakte de weg vrij. Door hem gaat de mens door de dood heen in het leven, zonder dat zijn zonden hem nog schaden.

d 362 *Dan moet hij eerst de staat van genade verwerven*.
De mens die de openbaring van Christus verwacht, verkeert daar al in en put kracht uit de verwachting tot het einde toe. Daarom moet hij gehoorzamen aan de roepstem van de hoop, denkend aan de erfenis die hem te wachten staat. Als hoofd van zijn gemeente laat Christus deze niet los en in het bijzonder gaat zijn zorg uit naar de zwakken.

e 396 *Maar als we plotseling zonder priester sterven*?
Dan is Christus onze priester, middelaar, advocaat en rechter. Dit geeft zekerheid; figuere van Stephanus.

B II 419-497 *Samenvatting* 419-479
Wanneer de ziel het lichaam verlaat, vindt ze woning bij Christus. Wat hierover geschreven is, wil enkel duidelijk maken, dat hoop de krachtigste steun in het sterven is. De hoop is gericht op Gods genade, die door Christus ontvangen wordt. Abrahams geloof steunde op hoop en onze liefde tot God steunt daar ook op.

f 480 *Waarom plaatst Paulus dan liefde boven hoop*?
Wat nu gehoopt wordt, zal eens zichtbaar zijn. Dan is geloven en hopen makkelijk en wordt de liefde de meeste. Maar bij het sterven gaat het om de hoop.

Afscheidsgroet 493-497
Verzoek om een vriendelijke ontvangst voor de eenvoudige prestatie; de Deinzenaren kunnen nu eenmaal niet beter.

De godsdienstige opvatting

Het betoog begint met een woord van David als type van Christus: ook mijn vlees zal rusten in hope. Dit werkt de schrijver uit, voornamelijk met het beeld van Christus als hoofd van het christenlichaam. Wanneer het hoofd door de dood heen tot opstanding gekomen is, zullen de leden volgen. In deze verwachting levend, verkeert de mens in staat van genade (364). Bij zo'n uitspraak is het opvallend, dat op geen enkele

wijze naar de kerk verwezen wordt. De volgende opmerking compenseert dit onvoldoende: bij dood door ongeval deert de afwezigheid van een priester niet, want dan zal Christus priester, advocaat en rechter zijn.

Met eigen goede werken, vasten of ordekleding trachten sommigen vergeefs buiten Christus om de zaligheid te verwerven (207); bekeren ze zich bijtijds, dan gaan ze toch niet verloren. Beeldendienst verwerpt God, het is een erfenis van de heidenen (288).

'Heidenen' voor 'gentes', in plaats van 'volken' komt uit de bijbel van Liesveldt (zie Bruessele 313). Invloed van Luther blijkt verder uit de weergave van *ecclesia* door *ghemeente*. Het woord *kerk* is konsekwent vermeden, zelfs op plaatsen waar het volgens *Bakhuizen van den Brink* (blz. 10) 'onvermijdelijk lijkt': 205 (Col. 1:18), 243 en 381 (Ef. 1:22, 30). Dit is een belangrijk détail, doordat 'ghemeente' in de reformatorische tijd een anti-roomse klank kreeg.

Aan sympathie voor de hervorming valt niet te twijfelen. Het woord 'geloof' is echter opmerkelijk spaarzaam gebruikt: 468/0. Daar is het niet de grond van Abrahams hoop, als in Rom. 4:18, maar gevolg ervan. Zo hanteerde ook deze auteur de bijbeltekst naar zijn behoefte.

De refreinen int zot en int amorues richten zich tegen 'ghemaecte of gheveynsde heligheyt' en 'menschelicke of eyghen wijsheyt', in het bijzonder van geestelijken die hulp bieden hoewel ze zich niet aan hun eigen raad houden en bovendien voor hun dienst betaald willen worden. De geliefde waar de dichter vergeefs naar zoekt, is de naastenliefde.

De opvoering

Meer nog dan Leffijnghe, waarmee het in enige opzichten overeenkomt, maakt Deynze de indruk zozeer onder dwang van de wedstrijdsituatie geschreven te zijn, dat de auteur met een stortvloed van citaten uit de bijbel en verwijzingen ernaar, alle aandacht gaf aan de bewijsvoering en de hoofdpersoon vergat. In het begin is deze nog verontrust over zijn lot, na de proloog blijft slechts de weetlust over waaraan de schrijver voldoen wilde. Van bewogenheid en bevrijding is geen sprake. Dat geldt zelfs nog bij de laatste vraag.

Wat dit betreft, is Deynze een van de slechtste spelen uit de bundel. De togen maakten voor de toeschouwers veel goed. Daar doelde de schrijver al op, toen Fraey Figuracye om zijn 'behendyghe manieren' warm verwelkomd werd (52).

Aan het eind van de proloog ziet men Hope Christus van het kruis tillen en in haar schoot nemen, een navolging van de Pietà, zie *Timmers*, blz. 142. Deze toog blijft tijdens de eerste scène van het spel open, zodat men Christus langzaam tot leven zag komen. Nu pas gaan de gordijnen dicht. In de volgende scène speelt Hope haar rol als personage. Deze eindigt met de steniging van Stephanus, waarna hij omhoog kijkend in de hemel God en Christus ziet, zoals ook in Thielt, Wynoxberghe en Axcele. Binnen die scène valt nog de hemelvaart van Christus (per lift) en de opstanding van de 'heiligen' in Jerusalem na de kruisiging. Alle activiteit vond dus in de togen plaats. Het toneel bood er voldoende mogelijkheid toe.

*

Deynze.

Prologhe.
In dit spel zijn vijf personagen: Menschlicke crancheyt, Gods gheestigh verstaercken, Fraey figuracye, Troost der schriftueren, Levende hope.

Menschelicke crancheyt.

Och hoe ydel zijn alle menschen die leven,
Want wy alle zijn der doot overghegheven,
Als ballijnghen verdreven duer Adams mesval; [1-3]
De mensche es als tbeilt an een weegh gheschreven,
Twelc recht dueren magh tott wt wert ghewreven, [4-5] [+]
Of ghelijc een blomme die staet int dal, [+]OO 1 v.
Wiens schoonheyt de windt metten stove dect al; [6-7]
En es te vergheifs ongherust om vergaren,
Want hy en weet niet wiet in voeren zal; [8-9]
Maer ghelijc de voghels vanden voghelaren
Bestrict werden, ende zonder sparen,
Of ghelijc vischen met eenen boozen hake
Ghevaen werden en wech ghesleipt byder cake,
Werdt tonghemake de mensche als hy vertruct. [10-4]

Gods gheestigh verstaercken.

Ic magh wel claghen lacen, want zeer bedruct
Maect ghy my, och Menschelicke Crancheyt,
Int verhalen des booze tijts onlangheyt, [17]
Want David met danc zeyt tot onzer leere:
Mijn ziele es oudt gheworden naer den heere;
Hoe comt dan by dat u staerven zo zeer wondt? [19-0]

Menschelicke crancheyt.

Ic hoore u legghen zeer schoonen grondt [21]
Tot dezer stont, och Gods Gheestigh Verstaercken;

* 12 loosen
1-3 *ydel*, vergankelijk, 454; *mesval*, misstap.
4-5 *weegh*, wand; *schryven*, tekenen.
6-7 Ps. 103:15, 16.
8-9 Pred. 2:26b; *ongherust*, rusteloos bezig; *invoeren*, binnenhalen, krijgen.
10-4 Pred. 9:12; *zonder sparen*, meedogenloos-hiervoor lijkt een participium te ontbreken, *ghevaen* bijv.; *tonghemake werden*, lijden; *vertrucken*, vertrekken, sterven; *boozen*, var. *loosen*.
17 *des booze tijts onlangheyt* (hapax), de korte duur van ons moeilijk leven.
19-0 Ps. 37:25; *by commen*, gebeuren.
21 *grondt*, uitgangspunt.

Waer mijn ziele verchiert met goede waercken,
Zo moght icze met Petro zonder qwelen
Stautelic den ghetrauwen schepper bevelen; [23-5]
Maer mynen moed heift hier op beraden hem,
Dat als ic staerve, laes, die vul mesdaden bem,
Niet en vare by Christum met Paulus luste. [26-8]

Troost der schriftueren.

Zoo vaert metten moordenaere dan in ruste, [29]
Die ter rechter handt van Christo was ghehanghen
En met hem int paradijs heift vruecht ontfanghen,
Niet om verstranghen; als wie es beradere,
Zo roupt hy alle zondaers te gadere;
Dus moght u zo wel als hem ghebueren. [32-4]

Menschelicke crancheyt.

Ic heete u willecomme, Troost der Schriftueren,
Ter goeder hueren comt ghy hier ghegaen,
Want strecken des doot hebben my ommevaen,
Dus ben ic verlaen in droufheyt, verpict,
Ooc hebben my svyants beken verschrict;
Ic en zal niet meer leven, ic hebts my ghetroost. [37-0]

Gods gheestigh verstaercken.

Och Menschelicke Crancheyt, laet dat propoost,
Want zulcke opinyen hebben meest zots; [41-2 +]
Ende en bedrouft niet den helyghen gheest Gods, +OO 2 r.
Daer ghy mede ieghen alle verliezijnghe
Gheteeckent zijt inden dagh der verkiezijnghe,
Eer dat des waerelts grondt oyt was gheleyt. [43-6]

Menschelicke crancheyt.

Och Gods Gheestigh Verstaercken, tes veil ghezeyt,
Maer als wy scheen moeten vanden gheeste,

23-5 1 Petr. 4:19; *zonder qwelen*, opgewekt; *stautelic*, met vertrouwen.
26-8 *mynen moed* (gemoed), omschrijving van de persoon: ik, 193; *hem beraden op*, concluderen tot; *laes*, helaas; *mesdaet*, zonde; *met Paulus luste*, overeenkomstig het verlangen van Paulus, Fil. 1:23. Het onderwerp *ic* van de bijzin werkt in de hoofdzin door; *bem*, ben.
29 *metten moordenaere*, als de moordenaar van Luc. 23:42, 43.
32-4 *niet om verstranghen*, niet te overtreffen; *als wie es beradere*, als helper, heiland-zie Matth. 11:28.
37-0 Ps. 18:5; *verlaen* (verladen) *in*, overstelpt door; *verpicken*, hapax, verscheuren; *niet meer*, niet langer; *hem ghetroosten* met genitief, zich neerleggen bij; *svyants beken*, zie Jes. 59:19.
41-2 *laet dat propoost*, denk, zeg dat niet; *meest zots hebben*, erg dwaas zijn.
43-6 Ef. 4:30; *verliezijnghe*, verderf; *inden dagh der verkiezijnghe*, in diem redemptionis, tegen de dag der uitverkiezing; *eer* ..., Ef. 1:4.

Wat blijft den mensche meer dan een beeste? [48-9]
Diet smaect ten keeste, tes al tribulacye.

Fraey figuracye.
Wat qwestyen es hier? [50-1]

Menschelicke crancheyt.
Fraey Figuracye,
Ons dient zeer wel u behendyghe manieren,
Want boven dat wy zijn allendyghe dieren,
Comt tot ons ghevloeyt wter fonteynen
Een grondeloos raetsel ende onzen cleynen
Begrype voort braght daer of tontdoen tslot; [53-7]
Al zulcke onzalyghe moeyte heift God
In swaerels cot den mensche voren ghehouden,
Op dat zy hem daer met becommeren zauden;
Dwelc Salomon nomt al ydel plaghen. [58-1]

Troost der schriftueren.
En Paulus heettet al zotte vraghen
In welcx behaghen niemant magh verbeteren,
Want hy verwaerpse als onreyn sleteren; [62-4]
Maer anhoort Petren: zijt altijts bereedt
Een yghelic andwoorde ende bescheet
Te gheven breedt des hoops die es in uwen gront. [65-7]

Menschelicke crancheyt.
Daer vanghe ic u by dwoordt wt uwen mont
Dat ghy zijt sprekende, Troost der Schriftueren, nu;
Dus wilt my berechten met fraeyen figueren nu. [70]
Tot dezer hueren nu ic te weten wensche:
Welc den meesten troost esden staervende mensche,
Want zo wie dat speilwijs, om een veriolyzen,
Schriftuerlicxt, figuerlicxt, can bewyzen, [73-4]
Zeer schoone pryzen magh hy hier trecken.

48-9 Zie Pred. 3:19, 20; *scheen*, scheiden.
50-1 *tribulacye*, kommer en ellende, Pred. 2:23; *diet smaect ten keeste*, voor wie als men het goed overdenkt; *qwestye*, probleem.
53-7 *behendyghe manieren*, schranderheid; *dier*, schepsel; *fonteyne*, de Gentse kamer; lees (es) *voort braght*, is opgedragen; *tslot ontdoen*, de oplossing geven.
58-1 Pred. 1:13b, 14; *onzalyghe moeyte*, rampzalige bezigheid; *swaerels cot*, de wereld; *voren houden*, voor ogen plaatsen.
62-4 2 Tim. 2:23; *sleter*, vod, lap.
65-7 1 Petr. 3:15; *antwoorde = bescheet*, verantwoording.
70 *berechten*, onderrichten.
73-4 *zo wie*, wie; *speilwijs*, in dramatische vorm-waarschijnlijk aangehaald uit de uitnodiging; *om een veriolyzen*, tot ieders vreugde; *schriftuerlicxt, figuerlicxt*, op de beste wijze met behulp van de bijbel en zinnebeeldige voorstellingen; *bewyzen*, aantonen.

Dus en volght gheen monstren die de waerheyt decken, [76]
Maer wilt ontwecken wt ionsten reene.

Troost der schriftueren.
Och, die qwestye en zal hopic niet alleene [+]
Voortbrijnghen ghemeene dan troostigh betrauwen. [78-9] [+]OO 2 v.

Menschelicke crancheyt.
Ia wel, nochtans can ic niet gheschauwen
Hoe datt God met ons maect, vulder allende
Int beghinsel, noch veil min int hende,
Want die bekende preker const niet ghevroen. [80-3]

Figuere.
Hier tooghtmen Christum doodt ant cruce, ende Levende Hope neimt hem vanden cruce.

Fraey figuracye.
Maer ziet, die wyzer es dan Salomoen,
Leert ons zeer coen dit hopelic verstaen
En heift hopelic de doot voor ons ontfaen. [85-6]
Hebt ghy wel ghezien, och mensche ketyvigh,
Hoe Christus es gheworden voor ons aflivigh? [87-8]

Menschelicke crancheyt.
Och ia, ic hebt vry wel ghenomen in.

Gods gheestigh verstaercken.
Zo wilt u wapenen metten zelven zin
Wanneer ghy int beghin der doot zijt bestreden,
Want Christus voor ons heift gheleden
En duer ons zondyghe zeden de doot ghesmaect. [90-3]

Menschelicke crancheyt.
Maer zijn lichaem zagh ic ligghen al naect,
Rustende inden schoot van eender vrauwe.

Troost der schriftueren.
Dat wijf, zo Paulus zeght, es ons ghetrauwe
Ende en laet ons nemmermeer beschaemt. [96-7]

76 *monstre*, hier valse leer, zie Rom. 1:8; *wilt ontwecken*, word wakker van geest; *ionste*, genegenheid-voor de gastheren, als in 497.
78-9 *die qwestye*, de gestelde vraag; *niet alleene dan*, niets dan; *ghemeene*, samen-rijmlap; *troostigh betrauwen*, hoopvol vertrouwen.
80-3 Pred. 3:11; *gheschauwen*, zien; *const*, kon het; *ghevroen*, begrijpen.
85-6 *hopelic* 85, hoopgevend; 86 hoopvol, met stellige verwachting, zie 110.
87-8 *ketyvigh*, ongelukkig; *aflivigh werden*, sterven.
90-3 *zin*, gezindheid, namelijk hoop; *der doot*, lees *vander doot*; *duer ons zondyghe zeden*, om onze zonden, 1 Cor. 15:3, Jes. 53:5.
96-7 Rom. 5:5.

*

Menschelicke crancheyt.
Hoe heetze dan?

Gods gheestigh verstaercken.
Hope zo es zou ghenaemt,
Vander welcker David heift gheprophetеirt,
Zoo Petrus in Actibus ons exponeirt,
Dat Christus in David, voorziende zijn staerven
Ende tsecours dat hy daer in zoude verwaerven,
Onder ander voorsprac, als een diets luste:
Mijn vleesch zal ooc in hope nemen ruste. [99-5]
Dit hebben wy, om wt te drijncken puerlic
Voor die redene, ooc ghetooght figuerlic,
Op dat de mensche den meesten troost zoude zyen
Die hem gheschyen magh in zijn overlyen, [106-9]
Dats hope, daer Christus, ons hooft, in zijn doot
In was rustende in des staervens noot,
Zoo ons schriftuere bloot doet claer vermaen. [112 +]

[+]OO 3 r.

Troost der schriftueren.
Noch stater gheschreven, wilt dit wel verstaen:
Die oprechte heift op God zijn hope meest,
Die werdt zynen troost als wtvaert zynen gheest; [114-5]
Deze en verlaet ons in gheenen tyden,
Want Paulus zeght ons: zy staet vast duer lyden. [117]
David wilt niet vermyden, maer zeght hier by:
God, als ic my vreeze, zo hope ic op dy. [118-9]
Daer op Iob vry dus veil bescheets meer gheift:
Ic weet dat mijn verlosser ende heer leift
Ende ten ionxsten daghe zal ic verryzen;
Voorts: in mijn vleesch zal ic God pryzen. [120-3]
Dus troost hem hope in veil gheweens.

* 104 een diet luste
99-5 *zou*, zij, 169; Hand. 2:26, Ps. 16:9; *exponeren*, verklaren; *secours*, hulp (voor de mensheid); *als een diets* (die des) *luste*, van harte.
106-9 *wt drijncken*, opnemen; *redene*, verstand; *zyen* (zien) en *gheschyen* (geschien) met oogrijm naast *overlyen* (overliën), sterven.
112 *vermaen doen*, vermelden (na drie dagen zal ik opstaan, Matth. 27:63); *bloot*, openlijk.
114-5 Spr. 14:32; *oprecht*, rechtvaardig, verzoend met God.
117 2 Cor. 1:7.
118-9 Ps. 56:4; *wilt* (wil het) *niet vermyden*, spreekt er ook over; *hem vreezen*, vrezen.
120-3 *vry*, vrijmoedig; *dus*, met de volgende woorden; *meer bescheets gheven*, duidelijker zeggen; Job 19:25, 26.

Fraey figuracye.
Die proposicye es alleleens
Ghelijc de prophete Ezechiel vertelt: [125-6]
Hoe hy inden gheest gheleedt was op een velt,
Dwelc was bestelt met ghebeenten der doden; [128]
Ende die heere heift hem gheboden
Daer ieghen te propheteren; hier mede
Ghijnghen de ghebeenten van lede te lede
En rechte stede in tzamen vergaderen;
Daer naer wiesser an zenuwen en aderen
Midts een vel en ten lesten levenden gheest. [132-4]

Troost der schriftueren.
Maer daer wegh ghetrocken es de gheelen keest
Der ghebeenten ende niet en blijft dan stof,
Daer paeyt ons de prophete Daniel of,
Zegghende: als de laesten tijt werdt vul,
Vele die daer gheslapen hebben int ghemul,
Van die werdt gheheel de doot verdreven. [135-0]

Gods gheestigh verstaercken.
Esayas heift dit woordt op gheheven:
Zy zullen leven, u dooden perfect;
Ghy die onder de aerde light, ontwect;
Och doode, willet groen velt anmaercken. [141-4]

Menschelicke crancheyt.
Ic moet verblyen, och Gods Gheestigh Verstaercken,
Ghy zijt, die den mensche dus troost inspireirt.

Troost der schriftueren.
Maer duer hope zijt ghy daertoe ghestyleirt,
Want al es hy dus wel in woorden gloedigh, [+]
Dit leven langh blijft hy wanckelmoedigh,
Die Gods gheest vorspoedigh heift, want de daghen
Zijns vleeschs moet hy pyne en rauwe draghen. [147-1]
Noch es Paulus ghewaghen: wy, die deze vrucht [152]

[+]OO 3 v.

125-6 *proposicye*, uiteenzetting; *alleleens ghelijc*, net als.
128 Ez. 37:1-10; *bestelt met*, belegd met, vol van.
132-4 *rechte stede in*, lees *in rechte stede*; *midts*, benevens.
135-0 *daer*, wanneer; *keest*, merg; *daer of*, dienaangaande; *paeyen*, geruststellen, Dan. 12:12a; *ghemul*, stof.
141-4 Jes. 26:19; *een woordt opheffen*, spreken; *anmaercken*, aanschouwen.
147-1 Pred. 2:23; *styleren*, vormen, brengen tot; *hy die Gods gheest vorspoedigh* (met zich) *heift*; *wel gloedigh*, zeer vurig; *pyne = rauwe*, verdriet.
152 *noch es Paulus ghewaghen*, ook zegt Paulus.

*
Des gheests ontfaen hebben, zijn noch beducht
En wachten verlossijnghe onzer lichamen,
Want alle creatueren verzuchten tzamen;
Ia dat meer es, de gheest, tot God vliende,
Bidt voor onze crancheyt, zeer ontziende; [157]
Dus zijn wy zaligh in hope bekent,
Maer noch niet in hope diemen ziet prezent,
Want de kindsheyt daer wy naer zijn verlanghelic, [158-0]
Die es onzienelic en onverganghelic. [152-161]
Dus moet God ons ooghen ende ooren erwaercken,
Op dat wijt moghen hooren ende maerrken,
Wat God zynen liefhebbers heift bereedt. [162-4]
Dus staet liefde op hope; dit es tbescheedt,
Dat ons zeer breedt moet commen wt hopen. [165-6]

Menschelicke crancheyt.
Maer ic biddu wilt ons dan ontcnopen:
Of de creatuere vry zal werden
Van tverganghelic wezen, daer zou met scherden
Inne terdt; willet ons claerlic lezen. [167-0]

Fraey figuracye.
An Christus werdt dat claerlic bewezen,
Die daer omme vander doot es verrezen. [172]

Hier werdt Christus levende inden schoot van Levende Hope.

Levende hope.
Och Crancke Mensche, wilt nu verqwicken
Ende wt wassen clouck in allen sticken
An dien, die daer es thooft, Christi verheven,
Ende duer de doot ghegaen es int leven;
Hy heift u ghegheven troost beqwame. [173-7]
Ghy die ghenaemt zijt zynen lichame,
Mooght wel leven melodyeuzelic. [178-9]

* 169 daer si
157 *ontzien*, vrezen.
158-0 *bekent zijn*, zijn; *kindsheyt*, kindschap-deze betekenis alleen hier.
152-161 Rom. 8, achtereenvolgens de verzen 23, 22, 26 en 24.
162-4 *erwaercken*, vernieuwen; *maercken*, zien; 1 Cor. 2:9, Jes. 64:4.
165-6 *staen op*, berusten op-vrijwel dezelfde passage 476-8; *bescheedt*, conclusie; *dat*, dat het; *zeer breedt*, geheel en al.
167-0 *ontcnopen = lezen*, uitleggen; *tverganghelic wezen*, de verderfelijkheid, zie 191; *met scherden* (schreden), haastig; *terden*, treden (naar de dood).
172 *bewyzen*, aantonen; *daer omme*, daartoe.
173-7 *verqwicken*, moed vatten; *wt wassen an*, opgroeien naar; *in allen sticken*, geheel en al; door verkeerd gelegd verband *Christi* in plaats van *Christus*-in 432 *Christum* voor *Christi*, 441 en 461 Christum of Christus; *beqwame*, heilzaam.
178-9 1 Cor. 12:27; *melodyeuzelic*, vreugdevol.

Menschelicke crancheyt.
Och Levende Hope victoryeuzelic, [180]
Tot u om mijns staervens troost willic keeren.
Ghebenedijt zy God, die vader ons heeren,
Die ons tot vermeeren wederbaert wt noodt
Duer Christus verryzenesse vander doot,
Want God ons bloot duer u trect in effecte,
Tot een onverwelckerde, onbevlecte [+]
En eeuwyghe aervenesse zonder verganc. [182-7]

[+]OO 4 r.

Levende hope.
Wilt ghy daer in wezen, och Mensche Cranc,
Hanght duer my, Hope, an dezen vromen,
Die de doot huer maght heift benomen
En tonverganghelic wezen int licht broght. [189-1]

Menschelicke crancheyt.
Of ghy ontladen al tghewight moght
Daer mynen moet mede es verladen, [192-3]
Hoe magh ic ghevolghen Christus paden?
Gheenssins; dies therte altijts met beven hoopt,
Want dien wegh es smal die totten leven loopt,
Zoo datter naer zullen veil worstelens maken
Ende zy en zullender niet in gheraken;
Dits zwaer om smaken onzer natuere. [196-9]

Troost der schriftueren.
Maer zy en cloppen niet an de duere
Dwelc Christus es, die elc wilt gherieven,
Maer clemmen daer anders naer als dieven. [200-2]
Dit doet huer moeyte voor niet beclyven,
Want zy int hooft Christo niet en blyven,
Waer an tgheheel lichaem der ghemeenten hanght [203-5]
Ende hulpe van elc anderen ontfanght, [206]

180 *victoryeuzelic*, triomferend.
182-7 1 Petr. 1:3, 4; *vermeeren*, verheffen, verlossen-zie Ipre 253, 420, 423; *in effecte*, inderdaad; *onverwelckert* van verwelkeren = verwelken-de bijbeltekst heeft onverwelkelijk; *zonder verganc*, onverderfelijk.
189-1 2 Tim. 1:10; *vrome*, getrouw, ook 219; *tonverganghelic wezen*, de onverderfelijkheid.
192-3 *of ghy moght*, al zoudt ge kunnen; *verladen*, bezwaren; *moet*, geest.
196-9 Matth. 7:14; *zullen veil worstelens maken*, haplologie, zullen *velen veel* inspanning leveren; *ende*, maar; *smaken*, verdragen.
200-2 Joh. 10:1.
203-5 *voor niet beclyven*, vruchteloos zijn; Col. 1:18-'ghemeente' als vertaling van ecclesia wijst op reformatorische invloed, ook 381 (*Bakhuizen van den Brink* blz. 10).
206 *hulpe van elc*, lees *elc hulpe van*; Rom. 12:5.

Maer deze gaen elc zijn eyghen weghen
Ende staen Christum met huer waercken teghen
In eyghen wtghecoren gheestelicheyt, [208-9]
Meenende dat daer zaligheyt in leyt
Dat zy an tvleesch gheenen cost en waghen
Tot zijnder nootdurst, of in huer draghen
Aldus of alzoo gaen sectigh ghecleedt: [211-3]
Blende leeders, daer de blende duer wert verleedt,
De welcke zoo tzamen in den put gherocht zijn. [214-5]
In tijts moghen zy nochtans tot God bedocht zijn,
Die niet en wilt dat iemant blyve verloren. [216-7]

Levende hope.

Tot Tymotheum zeght Paulus daer voren:
Als de vrome lyden wy vervolghijnghe en spot,
Want wy hopen op den levenden God,
Die daer, zo wy ons ghetroosten des,
De zalighmakere alder menschen es,
Zonderlijnghe expres den gheloovyghen teeren. [218-3]
+

+OO 4 v.

Troost der schriftueren.

Ia al waren zy boos en zy weder keeren; [224]
Den Romeynen gheift Paulus de vercoenijnghe:
Hoe dat Christus niet alleene en es de verzoenijnghe,
Noch vuldoenijnghe onzer zonden alleene,
Maer ooc voor de gheheele waerelt ghemeene,
Op dat zy reene tleven in hem betrapen,
Die deerste verwect es onder die daer slapen; [225-0]
Want hy, ons hooft, es de doot ghepasseirt
Ende int eeuwigh leven voor ons triumpheirt.
Neimt hier wt moet, o ghy staervende flauwe. [233]

208-9 *teghen staen*, tegenwerken; *eyghen wtghecoren gheestelicheyt*, uitgelezen aparte vroomheid.
211-3 *nootdurst*, behoefte; *sectigh*, hapax, herkenbaar als lid van een geestelijke orde.
214-5 Matth. 15:14; *verleden*, op een verkeerde weg brengen.
216-7 *bedocht zijn tot*, denken aan; *moghen*, adhortatief: laat ze ...; *verloren blyven*, voor goed verloren gaan.
218-3 1 Tim. 4:10; *daer voren*, daarover; *als de vrome*, vol vertrouwen; *hem ghetroosten*, vertrouwen; *zonderlijnghe expres*, zeer in het bijzonder; *teeren*, ten gunste van, voor.
224 *en zy* (216) *weder keren*, indien ze zich bekeren.
225-0 Zie Rom. 9:24, 11:32; *vercoenijnghe*, hapax, bemoedigende verzekering; *hoe dat*, dat; *reene*, tenvolle; *tleven betrapen*, het eeuwige leven verwerven; *deerste*, als eerste; *slapen*, ontslapen zijn, 1 Cor. 15:20.
233 *ghy staervende flauwe*, gij die bang zijt om te sterven.

*

Gods gheestigh verstaercken.
Al es de poorte des levens nauwe,
Wy hebber thooft duere, dus niet en verschiett. [235]

Menschelicke crancheyt.
Ic bidde u lien dat ghy my dat bediett, [236]
Hoe ghy dat schriftuerlic mooght vertooghen.

Troost der schriftueren.
Paulus, de Apostele, can dit verhooghen,
Want hy als wtvercoren dat claer ghelooft,
Dat Christus van alle menschen es thooft. [238-0]
Voort totten Ephesen spreict hy noch daer van:
Christus es thooft van een yghelic man; [242]
Wy, leden zijns lichaems, zijn, wy tghemeente,
Van zynen vleessche en van zynen ghebeente,
Die zonder vercleente bemindt en beraedt,
Want wie heift oyt zijn eyghen vleesch ghehaett? [243-6]
Voort es hy ooc zijns lichaems behoedere [247]
Ende schaemt hem niet te heeten ons broedere; [248]
Hy es ooc des vleeschs ende bloets onmaghtigh,
Ghelijc zyne broeders, gheworden deelachtigh
En heift hem zelven crachtigh ter doot verneirt;
Want ghelijc hy in allen was ghetenteirt,
Alzoo can hy de ghene troost gheven
Die ghetenteirt werden in huer leven. [249-4]
Dit brijnght ons verheven levende hope groot,
Dat wy ons hooft gheheel hebben duer de doot,
Want daer de mensche thooft crijght duere,
Daer volghen de leden wel ter kuere; [255-8]
Dus ghelijc wy stuere al in Adam staerven,
Zullen wy alle tleven in Christum verwaerven.
Die eersterlijnc, Christus, ons hooft, gaet voren;
Daer naer alle die Christum toebehoren [+]

[+]PP 1 r.

* 261 eerstelinc
235 *hebber*, hebben er; *verschieten*, schrikken.
236 *bedieden*, duidelijk maken.
238-0 *verhooghen*, verheffen, hier: waar maken; *dat*, vooruitwijzend, 1 Cor. 11:3.
242 Ef. 5:23a.
243-6 Ef. 5:30, 29; *zijn wij*, lees *wij zijn*; *ghemeente*, de gemeenschap; *die* (hy); *vercleente*, beperking; *beraden*, helpen.
247 Ef. 5:23b.
248 Hebr. 2:11.
249-4 Hebr. 2:14, 18; *onmachtigh*, zwak; *crachtigh*, moedig; *in allen*, ten volle; *tenteren*, verzoeken.
255-8 *verheven*, op God gericht; *wel ter kuere*, vast en zeker.

*

Ende naer dezen dende of de reste, [259-3]
Die hy al verwecken zal int leste,
Want hy sprac: verwondert u niet der gaven mijn,
De tijt comt, dat de doode in de graven zijn
Mijn stemme zullen levende maercken. [265-7]

 Hier verryzen de dooden.

Deis gaven daer of ghetughen int verstaercken,
Te wetene alvoren veil helygher lichamen,
Die naer Christus verryzenesse camen
Te Ierusalem in die helyghe stadt
Ende vertooghden hem daer veil menschen plat; [268-2]
Want de steenen graven zijn open gheschuert.

Levende hope.
Alzoo dat hemlieden es ghebuert,
Zalt ons allen gheschien inden dagh des oordeels;
Want Paulus gheift ons dus veil meer voordeels
Om dat te ghelooven, naer tghelaten
Dat hy voor de Roomsche potestaten
Of ieghen Tertullo, den procureur der Ioden,
De hope der verryzenesse der doden
Vryelic beleden heift noch slechtere:
Bee der gherechtere ende ongherechtere. [276-2]
Als vroom vechtere hy tot Tymotheum schrijft:
Al eyst dat de mensche ongheloovigh blijft,
Christus blijft ghetrauwe, wilt dit wel smaken;
Thooft en magh zijn leden niet verzaken, [283-6]
Die om tzaligh maken des zondaers es commen. [287]

Gods gheestigh verstaercken.
Ooc hoortmen hem den troost der heydenen nommen, [288]
Daer of men zeght naer Esayas vertellen:
Wy hebben een compact ghemaect met der hellen
Ende metter doot, duer een valsche vorme;
Zo zal den windt, duer haghel en storme

* 292 doer
259-3 1 Cor. 15:22, 23, 24; *stuere* (stuur), gewelddadig; *naer dezen dende*, daarna zal het einde zijn; *reste*, rust, zielevrede. N.B. 263 en 264 moeten van plaats wisselen.
265-7 Joh. 5:28; *in de*, lees *die in de*; *maercken*, horen.
268-2 Matth. 27:52, 53; *ghetughe*, getuigenis; *int verstaercken*, tot bekrachtiging; *alvoren*, bovenal; *plat*, openlijk; *slecht*, openlijk.
276-2 Hand. 24:10-15; *gheift ons meer voordeels*, maakt het ons gemakkelijker; *naer tghelaten dat*, doordat; *Rooms*, romeins; *slecht*, duidelijk; *gherecht*, rechtvaardig-de comparatieven naar middelnederlands gebruik in een vergelijking van twee.
283-6 2 Tim. 2:13; *vroom*, dapper; *eyst*, is het.
287 1 Tim. 1:15.
288 Rom. 15:12; *troost*, hoop.

*

U valsch toeverlaet wegh werden versteken, [289-3]
Want God en wilt zijn lof niet laten spreken
Totten beilden, wilt dit wel voort staercken; [294-5]
Dus wilt alleene leeren op dwoort maercken
Ende met accoort waercken op den gront steen doch,
Die groote belofte gheift zonder bedroch,
Wiens cracht duer hope magh niet faelgieren. [296-9]

Menschelicke crancheyt.

Maer ic biddu wilt ons allegieren,
Want een dijngh my den moet houdt onder voet: [300-1 +]
Dats dat Paulus zeght over vleesch en bloet
Trijcke Gods niet bezitten en moghen. [302-3]

+PP 1 v.

Fraey figuracye.

Dats, dat zy daertoe noch niet en doghen; [304]
Ghelijc tghezaeyt cooren es van gheender waerden
Ter wylen dat verrot in der aerden
Of groen es, om alzoo int schuere te halen,
Maer moet ander figuere nemen zonder dralen,
Ten principalen stroo, haren, graen en cnopen; [305-9]
Alzoo ooc wy die in den heere hopen,
Zullen, zoo een graen brijnght veil vulle haren,
Die cracht meerdren, ghelijc armeyen vergaren,
Vleghels nemende en zo duer den dau terden,
Want wy zullen loopen ende niet flau werden. [310-4]
Dus als tvleesch en bloet van gheen onspoet zweeten, [315]
Zoo en zullen wy niet meer vleesch en bloet heeten,
Want die inden levenden bouck staen gheprent
Hebben eenen name die niemant en kent,
Noch zy ooc, tot dat zy commen in Gods rijcke. [317-9]

* 304 dueghen 309 aren

289-3 Jes. 28:15, 17; *compact*, verdrag; *vorme*, voorwaarde; *den*, lees *duer windt* (var.); *wegh versteken*, verdelgen.

294-5 Jes. 42:8; *dit staercken*, hier de hand aan houden; *voort*, voortaan; *wel*, terdege.

296-9 Zie Jes. 28:16; *dwoort*, de bijbel; *met accoort*, van harte; *niet faelgieren* (te kort schieten), litotes, zeker werken.

300-1 *allegieren*, verlichten, ontlastenzie Meyers *Woordenschat*; *den moet onder voet houden*, somber stemmen.

302-3 1 Cor. 15:50; namelijk dat P. zegt ... dat deze.

304 *doghen*, geschikt zijn.

305-9 Zie 1 Cor. 15:35-38; *dat* (dat 't) *verrot*; *groen*, onrijp; *figuere*, vorm; *ten principalen*, voornamelijk; *hare*, aar.

310-4 Jes. 40:31-met *armeyen* en *vleghels* in plaats van *arenden* en *vleugels*-vermoedelijk was het hs. slecht te lezen: *graen*, graankorrel.

315 *onspoet*, rampspoed.

317-9 Op. 2:17; *inden levenden bouck gheprent*, geschreven in het boek des levens, Op. 21:27.

*

Troost der schriftueren.

Wy en zullen niet alle vallen in slijcke,
Want wy die noch levende zijn, alzo haest
Alsmen voor elc de laeste trompette blaest,
Zullen verwandelt werden, zonder veil respijts,
Zeght Paulus, binnen eenen ooghenblick tijts.
Ooc zullen de doode duer dat virtuut leven,
Want de bazune zal een gheluut gheven
En de doode zullen opstaen, zonder spot. [320-7]
Dus al eyst dat tuutwendigh lichaem verrot,
Ten vergaet niet, naer Paulus oorconden,
Dat staervelic woordt vanden leven verslonden,
Ende werdt alzoo een nieuwe creatuere. [330-1]

Figuere.
 Hier tooghtmen Christum ten hemel varende.

Menscheliche Crancheyt, ziet hier de figuere [332]
An, ons hooft Christus, die voor den volcke
Op ghenomen es met eender wolcke [333-4]
Ende heift hem ghezet ter rechter handt
Der maiesteyt Gods, in dat opperste landt,
Zoo dat gheen overheyt of principaten,
Noch voorschip, noch thronen te boven en gaet hem, [335-8]
Want het es al duer hem gheschepen
Ende al te gader in hem begrepen,
Dat in hemel, aerde es voor alle menschen. [339-1 +]

[+]PP 2 r.

Gods gheestigh verstaercken.

Wy en connen gheenen wegh ghewenschen
Tot God rumere, want des padts blootheyt
Ghemaerct, en donsprekelicke grootheyt
Ons hoofts, dwelc ons heift gheopent tvelt, [343-5]
Ghemaerct dat ons schriftuere met hem telt

* 330 wort 338 Noch vorstschap
320-7 1 Cor. 15:51, 52; *in slijcke vallen*, sterven; *verwandelen*, veranderen; *virtuut*, wonderbaarlijke kracht; *zonder spot*, naar waarheid, 428.
330-1 2 Cor. 5:4, 17; *woordt*, lees *werdt* (var. *wort*); *oorconden*, getuigen, zie 420.
332 *Menscheliche*, lees *Menschelicke*.
333-4 Zie Hand. 1:9.
335-8 Zie Ef. 1:20, 21; *hem zetten*, gaan zitten; *overheyt, principaten, voorschip*, thronen, orden van engelen-*overheyt* als vertaling van *potestates* en *voorschip* (lees *voorstschip*, var. *vorstschap*) van *dominaciones*. De opsomming wijkt af van die in Ef., maar zie *Tafel* II 19-22. De bijbel heeft *God zette hem*; daarbij sluit aan *duer hem* 339. N.B. De drukker heeft *gatē*-(gaet en, rijmend op *principaten*) vervangen door gaet hem.
339-1 Col. 1:16, 17; *begrepen zijn in*, bestaan door; *voor*, ante.
343-5 *des padts blootheyt ghemaerckt*, gezien de openheid van het pad; *het velt openen*, vrij baan geven.

*

Ende zeght, int hemelsche wezen beloken, [346-7]
Hat hy ons den middel thuun heift ghebroken
Ende wt gheworpen de heerschappye
Des vyants, onzer weder partye,
Want wy tot God in dezer leere aerven. [348-1]
Zaligh zijn de doode die in den heer staerven, [352]
Tzy heden of morghen, want vry zonder zorghen
Werdt huer leven in Christo met God verborghen, [354]
Want Christus es huer leven en staerven ghewin. [355]
Dies men duer de doot moet ten leven in
Ende wie doot es, es der zonden ghestorven,
Want wt die eerst huer maght heift verworven. [357-8]
Ooc: wie doot es, wt dwoort van Paulus monde,
Die es gherechtvaerdight vanden zonden
Tot allen stonde, van qwade temptacye. [359-1]

Menschelicke crancheyt.
Maer men moet hem stellen in state van gracye,
Anders waer hoops fundacye cranc toeverlaet. [362-3]

Troost der schriftueren.
Tes de rechte gracye Gods daer ghy in staet,
Want ghy wacht de openbarijnghe ons heeren,
Welcke hope u, naer Paulus leeren,
Alleene zal bevestyghen totten hende. [364-7]

Levende hope.
Och, Menschelicke Crancheyt, vul der allende,
Anhoort den goeden roup uwer hopijnghe, [369]
Daer of ic u ooc wille doen ontcnopijnghe, [370-8]
Welc daer es die heerlicke aervenesse
Die ons comt duer Christus verstaervenesse,

* 348 Dat 360 vander sonde
346-7 *met enen tellen*, als deel van iemand beschouwen; *int hemelsche wezen beloken*, in Christus besloten, bepaling bij het volgende 'ons'.
348-1 Ef. 2:13, 14; *Hat*, lees *Dat* (var.); *middel thuun*, scheidsmuur; *aerven tot*, ingang vinden bij.
352 Op. 14:13.
354 Col. 3:3; *in Christo met God*, lees *met Christo in God*.
355 Fil. 1:21.
357-8 Rom. 6:10, 23; door de zonde heeft de dood ....
359-1 Rom. 6:7.
362-3 *hem in state van gracyen stellen*, genade verwerven; *hoops fundacye*, hoop als fundament; *cranc*, zwak.
364-7 1 Cor. 1:7, 8; *wachten*, verwachten; *bevestyghen*, vast doen staan-in de bijbel met God als onderwerp in plaats van hoop.
369 *roep, stem*.
370-8 *daer of*, daarover; *onmatigh*, mateloos; *midts der*, en ook over de (de bijbeltekst verbindt 373 met 371); *an ons*, voor ons; *strecken in*, zich richten op; *ende* (hy), want hij.

Midts der onmatyghe staercke cracht
Welcke God in Christo an ons heift ghewracht,
Als hy hem op vander doot ghewect heift,
Waer duer ons hope, die in hem strect, leift,
Ende es ter rechter handt Gods ghezeten.
Voort eyst al onder zijn voeten ghesmeten. [369-8]
Dies moghen wy duer zulcx victorye zijnghen. [+]

[+]PP 2 v.

Gods gheestigh verstaercken.
Hy heift hem ooc ghezett voor alle dijnghen
Tot een hooft der ghemeenten, welc daer es
Zijn lichaem, zoo Paulus bewijst expres,
Ende de volheyt diens, daer zy an es ghehult,
Dats God, diet al in allen vervult,
Want dat hooft es trauwen an tlichaem gheheelt. [380-5]
Of meent ghy dat Christus in sticx es ghedeelt, [386]
Of dat hy eenigh cranc let achter zal laten?
Al zitt hy hooghe boven alle staten-
Wilt vaten- zynen lust es met waerden fijn
Totten helyghen die hier op daerde zijn [389-0]
En hy zal ooc weder omme tot ons keeren.

Fraey figuracye.
Men doet den behouvenden leden meest eeren
Ende wy verchierenze ooc alder meest
Die ons qwalic staen, want natuere eest
Daertoe ende vreest; dit es principael. [392-5]

Menschelicke crancheyt.
Maer of wy duer watere, vier, zwaert of regael [396]
Of anders zonder priester staerven, vol zonden?

Troost der schriftueren.
Zoo es Christus ons priester teeuwyghen stonden
Ende ooc ons middelaer en vooren sprekere,
Die ons vonnessen zal; dies zijn wy zekere, [398-0]
Dat wy onzen troost niet en moghen verliezen

369-8 Hier wordt Ef. 1:18, 19, 20 en 22a ten dele en zeer vrij gevolgd.
380-5 Ef. 1:22b en 23; *voor*, boven; *bewyzen*, meedelen; *expres*, nadrukkelijk; *ghehult*, trouw; *trauwen*, voorwaar; *heelen*, verbinden.
386 *in sticx*, in stukken.
389-0 *wilt vaten*, begrijp het goed; *met waerden*, zorgzaam; *helyghen*, vromen, gelovigen, zie ook 269.
392-5 1 Cor. 12:23; *behouven*, nodig hebben. *Eeschen = vreeschen tot*, vragen om,-wegens oogrijm *eest* en *vreest*, vgl. 451.
396 *regael*, rattenkruid, vergift.
398-0 *priester teeuwyghen stonden*, Hebr. 7:3; *middelaere*, Hebr. 8:6 e.e.; *vooren sprekere*, voorspraak, advocaat, 1 Joh. 2:1; *vonnessen*, oor-oordelen, 2 Tim. 4:1.

*
En willen voor hem gheenen advocaet kiesen.
Want wy totten Hebrein zeer plucht lezen: [403]
Een staercken troost hebben, dier toe ghevlucht wezen
Om te houden an die voorghezette hope,
Die ons anghebonden es met Gods eedts cnope
Als een vasten hancker des hoops onzer zielen,
Zoo dat onmoghelic ware dat wy vielen,
Want duer die hope, naer dezer spraken
Die dapostel zeyt, wy God ghenaken,
Duer Iesum die ons hopent den wegh,
Een priester naer die wyze Melchicedech, [404-412]
Zoo ghy hier zien zult, u ooghen opslaende.

Figuere. [Figuere]
 Hier steentmen Stephanum ziende in den hemel, ende Christum staende ter rechter handt Gods.

Stephanus zeght.
Ic zie den hemel open en Christum staende
Ter rechter handt Gods; ziet waer hy staet, ziet.
Och heere, en rekent hem deze mesdaet niet, [+]
Want zy in onwetentheyt zijn onbevreest; [+]PP 3 r.
Heere Iesu Christe, ontfanght doch mynen gheest. [414-8]

Gods gheestigh verstaercken.
Nu es u, o staervelicke creatuere,
Ghetooght oorconde, schriftuere, figuere, [420]
Dat Christus, dijn hooft, u een wegh zeer breedt
Totten leven duer helle en doot heift bereedt;
Ooc duer zonde ende vermaledydijnghe,
Naer Paulus ad Galathas belydijnghe,
Als hy voor ons es vermaledijt gheweist
Hanghende an thoudt des crucen, want men leist:
Wie an een houdt hanght, es vermaledijt by God, [423-7]
Zeght ons die tweede wet, zonder eenigh spot. [428]

* 407 ancker 411 opent
403 *plucht*, hapax. WNT 12, 2655 legt verband met *pluchten*, aanbidden, bij Everaert en suggereert ‘devotelijk’; Rh. Gl. denkt aan *plichten*, instaan voor, stellig verklaren en gist ‘stellig, beslist? duidelijk?’ N.a.v. *pluchten*, bijstaan, *Leffijnghe* 138, lijkt ‘behulpzaam, ter zake’ waarschijnlijk.
404-412 Hebr. 6:17-20; *dier toe ghevlucht wezen*, begrijp: *wy dier*, qui confugimus (ad tenendam propositam spem); *sprake*, woord; *die wyze Melchcedech*, de ordening van M.; *eedts cnope*, bindende eed.
Figuere *ziende in*, kijkende naar.
414-8 Hand. 7:56, 60, 59; *want zy in onwetentheyt zijn*, naar Luc. 23:34, doordat de steniging van Stephanus met de kruisiging van Christus vergeleken werd; Tafel III 371 heeft de toevoeging ook.
420 *oorconde tooghen*, bewijzen; lees *by schriftuere*, f., door bijbel en togen.
423-7 Gal. 3:13; *vermaledydijnghe*, vloek (van de wet).
428 *die tweede wet*, het evangelie; 427 is apo koinou gebruikt.

Dus es ooc die vermaledydijnghe huer ganghen, [429]
Want hy heift ooc an een houdt ghehanghen.
Gheen meerder troost teghen sdoots afgryzijnghe
Dan ons comt duer Christum, ons hoofts, verryzijnghe. [432]
Ooc hebben wy ghezeyt, ghetooght en ghelooft, [433]
Hoe dat de zelve Christus, onzer alder hooft,
Vander doot verwect zijnde niet meer en staerft,
Maer in dat eeuwigh leven es gheaerft [436]
Ende ooc ter rechter handt Gods es int hooghe.

Troost der schriftueren.
En by dezen onzen laesten tooghe
Van Stephano hebben wy schoon verclaert,
Dat die gheest niet wt tkaersten lichaem en vaert,
Maer hy wert int hooft Christi vast ghearresteirt, [441]
Daer hy, zo Stephanus bewees, arryveirt,
Zoo troost der schrift moet ghetuugh gheven des. [442-3]

Gods gheestigh verstaercken.
Tes waer, al datter af gheschreven es,
Zeght Paulus, alzoodanigh labueren
Es ghedaen om dat wy duer troost der schriftueren
Hope zouden hebben, naer u propoost, [444-7]
Dwelc es den mensche staervende meesten troost,
Ende moet hanghen tstaervelic lichaem an, [449]
Dwelc Gods wet niet gheoorzaem zijn en can.
En ten vermaghs ooc niet, want der wets heesch
Es liefde tot God ende naersten, daer tvleesch
Hem nie toeghevoughen can, met gheenen lede, [452-3]
Want de creatuere der ydelhede
Onderworpen es, teghen hueren wille, [+]
Van God daer hy voren moet zwyghen stille,
Dieze dus onderworpen heift en verneirt,

[+]PP 3 v.

429 *huer ganghen*, lees *verganghen*.
432 *Christum* onder invloed van *duer* in plaats van *Christi*.
433 *gheloven*, verzekeren.
436 *enen aerven in*, opnemen in; *thooghe*, de hemel, zie 336.
441 *maer* (ne ware) *hy wert*, of hij wordt; *Christi* als possessieve bep. opgevat in plaats van als bijstelling; *arresteren*, vestigen, *ghearresteert werden*, woonplaats vinden-zie hierbij 2 Cor. 5:8.
442-3 *bewyzen*, tonen; *moet ghetuugh gheven*, getuigenis aflegt; *des*, dienaangaande, rijmlap.
444-7 Rom. 15:4; *labueren*, moeizaam arbeiden, hier *labuerigh zijn* 486, schrijven; *om dat*, opdat; *propoost*, uiteenzetting.
449 (enen) *anhanghen*, aankleven, eigen zijn; subj. *hope*.
452-3 *naerste*, naaste; *hem ghevoughen tot*, zich geschikt maken voor; *nie*, nooit (var. *niet*); *met gheenen lede*, absoluut niet.

Ende alleene op hope ghefondeirt; [454-8]
Welcke hope wy by Petrus rade
Ghevest hebben in de bloote ghenade,
Die ons duer dat hooft Christi nederwaert
Ghevloeyt commen zal, als hy hem openbaert; [459-2]
Welcke ghenade wy onvervaert groot maercken, [463]
Want zy gaet te boven alle Gods waercken, [464]
Die de doode levende maect ende hier by
Ooc roupt tghene dat niet en es, dat zy, [465-6]
Duer de verryzenesse Christi, ons hoofts.

Fraey figuracye.
Abraham, die hertoghe des gheloofs,
Heift hem ooc ghevestight op dezen gront,
Want zijn gheloove op de hope stont,
Ia, op hope daer niet te hopen en was; [468-1]
Alzoo doen wy ooc hier in dit cas,
Want wy beminnen God, zeght Petrus, wien
Wy nochtans noyt en hebben ghezien. [472-4]
Zoo Paulus wt Esayam doet ghewagh:
Dat noyt oore en hoorde, noch noyt ooghe en zagh,
Welc God zynen liefhebbers heift bereedt. [475-7]
Dus staet liefde op hope, dits tbescheedt, [478]
Alzo wy voor elc nu claer vertooghen.

Menschelicke crancheyt.
Hoe maghse dan Paulus zoo zeere verhooghen?

Levende hope.
Al dat ghehoopt es zal commen voor ooghen,
Dan zal zijt lichtelic hopen en gheloven al; [480-2]
Dan werdet ooc dat zy gaen te boven zal
Ende van dryen die daer zullen blyven,
De alder meeste; maer om smoets verstyven [483-5]
Int staerven, es Paulus aldus labuerigh: [485-6]

454-8 Rom. 8:20; *ydelheyt*, vergankelijkheid; *verneeren*, verlagen; *op hope fonderen*, hoop als fundament geven.
459-2 1 Petr. 1:13; *Christi*, zie 441 aant.
463 *groot maercken*, als groot beschouwen, groot noemen.
464 Ps. 145:9.
465-6 Rom. 4:17b; *dat zy*, dat het worde (afwijkend van de bijbeltekst).
468-1 Zie Rom. 4:18; *hertoghe* (leidsman) *des gheloofs*, als praefiguratie van Christus, vgl. Hebr. 12:2.; *daer niet te hopen en was*, zie Gen. 17:17.
472-4 1 Petr. 1:8; *cas*, geval.
475-7 1 Cor. 2:9, Jes. 64:4; *dat*, wat: *welc*, hetgeen.
478 *bescheedt*, zie 165 aant.
480-2 *se*, de liefde = zy 481; *lichtelic*, gemakkelijk, snel-zie 1 Cor. 13:7.
483-5 1 Cor. 13:13; samentrekking *die zullen blyven* en *de aldermeeste* (zal zijn).
485-6 *om smoets verstyven*, tot versterking van onze geest; *labuerigh zijn*, zie 445 aant.

Broeders en zijt om die daer slapen niet truerigh,
Ghelijc de ghene die gheen secreten
Van onzer hopijnghe niet en weten; [487-9]
Ende es wt de zelve hope levende
Tot eenen eenyghen troost ons ghevende, [490-1]
Om daermede te troosten elcken int staerven.

Gods gheestigh verstaercken.

Wy weten, Prince, niet anders te verwaerven, [+]
Dus willet onzer simpelheyt vergheven [+PP 4 r.]
En neimt in dancke met uwen raedt verheven, [493-5]
Donze om een betere tot dezer huere; [496]
Ontfaet ionste voor conste, al eyst slicht duere. [497]

Finis.

Volhent te Ghendt by my Ioos Lam-brecht Lettersteker Den laesten dagh van Ougst int Iaer M.CCCCC. XXXIX.

487-9 1 Thess. 4:13; *slapen*, ontslapen zijn; *die ... weten*, die onze verborgen hoop niet kennen.
490-1 *ende* (Paulus) *es*; *de zelve* (zelfde) *hope* is ook object van *ghevende*.
493-5 *verwaerven*, tot stand brengen, doen; *simpelheyt*, beperktheid; (enen) *in dancke nemen*, erkentelijk zijn jegens.
496 *Donze* (deinzen) *om een betere* (iets beters), spreuk van de kamer.
497 *ontfaet ionste voor conste* (zie 77), ontvang een blijk van genegenheid, waar talent te kort schiet; *al eyst slicht duere*, al is het 'duere slicht', heel erg eenvoudig.
Naschrift *Lettersteker*, waarschijnlijk graveur of lettersnijder, WNT-ook in *Nederlandsche Spellijnghe* (a^0 1548); *ougst*, augustus.